

REČI I NEDELA

Pozivanje ili podsticanje
na ratne zločine u medijima
u Srbiji 1991–1992

CENTAR ZA TRANZICIONE PROCESSE

UREDNIK: BRUNO VEKARIĆ

REČI I NEDELA

Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992

AUTORI

Ivan Boljević, Đorđe Odavić, Vladimir Petrović,
Svetislav Rabrenović, Bogdan Stanković,
Jasna Šarčević Janković, Novak Vučo, Milica Vukotić

BEOGRAD, 2011.

REČI I NEDELA

Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine
u medijima u Srbiji 1991 – 1992

Izdavač

Centar za tranzicione procese

Urednik

Bruno Vekarić

Autori

Ivan Boljević, Đorđe Odavić, Vladimir Petrović,
Svetislav Rabrenović, Bogdan Stanković,
Jasna Šarčević Janković, Novak Vučo, Milica Vukotić

Recenzenti

Prof dr Snježana Milivojević
Prof dr Vojin Dimitrijević

Grafičko oblikovanje i slog

Ivan Hrašovec

Štampa

ATC, Beograd, 2011.

Tiraž 1.000

ISBN 978-86-915147-0-9

Objavljivanje publikacije pomogla
Fondacija Fridrih Ebert

SADRŽAJ

PREDGOVOR	10
UVOD	13
GLAVA I	
ISTORIJSKI OKVIR.....	21
Stanje u medijima tokom 1980-ih godina	29
Osmo sednica i ujednačavanje medijskog prostora	34
„Velika je snaga Osme sednice“	46
Medijska priprema rata	54
Partijska kontrola	57
Propuštena šansa 9. marta	68
Kad kažem novina, mislim Politika	73
Bastilja u Takovskoj?	82
GLAVA II	
RATNO IZVEŠTAVANJE 1991–1992	91
Sejanje mržnje i straha	93
Psihološko – propagandni rat	111
Ishodišta propagandnog rata	123
GLAVA III	
TEHNIKE, EFEKTI I PRIMERI RATNOG IZVEŠTAVANJA	143
Analiza uticaja medijskog izveštavanja	144
Ratna propaganda	147
Moć grupe	152
Nasilje	160
Kolektivno nasilje	166
PRIMERI	
1. Zastrašivanje	169
2. Dehumanizacija	182
3. Medijski linč	190
4. Zloupotreba dece	205
5. Ispitivanje	222

GLAVA IV

PRAVNI OKVIR.233

1. Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu (MVT). 233
2. Međunarodni krivični tribunali za bivšu Kugoslaviju i Ruandu. 239
 - A. Međunarodni krivični tribunal za Jugoslaviju (MKT)) 239
 - b. Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (MKTR). 247
3. Evropski sud za ljudska prava i Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava. 261
 - a. Relevantni predmeti Evropskog suda za ljudska prava 263
 - b. Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava 268
4. Zaključci u pogledu međunarodne prakse 269
5. Domaći pravni okvir. 270

ZAKLJUČAK281

POST SCRIPTUM

MEDIJI U SRBIJI DANAS: EHO DEVEDESETIH.283

- Huškački govor. 285
- Ogrešenja o etička pravila. 286
- Novi sistem etičkog novinarstva. 288
- Parada ponosa kao test. 290
- Etničko čišćenje javnog života 292
- „Poruke mržnje” na Trećem kanalu 294
- Povratak Milijane Baletić. 294
- Presuda Palmi zbog diskriminacije 296
- Slučaj dve Aide. 297
- Maja i Miloš: „Mrzimo Jevreje!” 297
- „Sajber mržnja” 298
- Deset dana jula – slučaj hapšenja Radovana Karadžića 299
- Srebrenica 301
- mali čamac veliki brod. 303
- Govor mržnje i ćutnja mržnje 305

ANEKS 1

REGIONALNI SKUP DUBROVNIK 2007.....307

Pravni okviri za pokretanje krivičnog postupka protiv novinara koji su pozivali na rat.....	307
Krivično delo organizovanja i podsticanja na izvršenje genocida i ratnih zločina izvršeno putem sredstava javnog informisanja	309
Propaganda mržnje u međunarodnom krivičnom pravu	317
Odgovornost novinara u konfliktu	336
Pred zadatošću istorije dirigovanih medija.....	353
Nužna je pretpostavka ne civilno već civilizovano društvo koje je spremno iskazati prezir prema ljudima koji to zaslužuju	356
Hrvatski novinari i suđenja za ratne zločine	361
Postoje pravne i zakonske osnove za krivični progon lica za koja postoji osnovana sumnja da su propagandom u medijima učestvovala ili podsticala na izvršenje ratnog zločina.....	365
Govor mržnje – metoda političke propagande.....	368
Medijski zakoni u BiH, Srbiji i Hrvatskoj i suđenja medijima	375

ANEKS 2

NUNS: KRIVIČNA PRIJAVA TUŽILAŠTVU ZA RATNE ZLOČINE383

PRILOZI UZ KRIVIČNU PRIJAVU	386
-----------------------------------	-----

ANEKS 3

Prof. dr Mikloš Biro: MEDIJI I RATNI ZLOČINI401

Uvodne napomene: Smer i opseg uticaja medija.....	401
Mediji u Srbiji: Razvoj nacionalizma	408
Mediji u Srbiji: Proizvodnja rata	412
Mediji u Srbiji: Stimulisanje ratnih zločina	416
Tehnologija medijske manipulacije	418
Tehnologija psihološke manipulacije.....	420

SPISAK IZVORA I LITERATURE

Arhivski materijal.....	423
Međunarodni i domaći pravni izvori	423
Literatura.....	426

PREGOVOR

Da li je „govor mržnje” u medijima u Srbiji tokom oružanih sukoba na prostoru Jugoslavije devedesetih godina predstavljao samo neistinito, ostrašćeno i neobjektivno izveštavanje koje se moglo smatrati više ili manje „uobičajenom” reakcijom na ratne zločine i događaje koji prate svaki oružani sukob ili se, pak, može govoriti, u pravnom smislu, o aktivnostima koje su u sebi sadržavale elemente teških krivičnih dela pozivanja ili podsticanja na ratne zločine? Ova krupna dilema o kojoj su mnogi novinari, sociolozi i etičari, u Srbiji i izvan nje, već izrekli mnoga mišljenja i mnoge reči osude nije, ipak, u dovoljnoj meri osvetljena iz (krivično)pravne optike. Presudu, ali ne sudsku, ratnom izveštavanju na ovim prostorima doneo je, pored ostalih i Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvestilac Komisije za ljudska prava UN koji je u svom specijalnom izveštaju o medijima iz decembra 1994. godine napisao: „Od početka sukoba, informacije koje su objavljivali mediji u bivšoj Jugoslaviji u suštini su se sastojale u nacionalističkom diskursu i sveprisutnim napadima i uvredama uperenim protiv drugih naroda. Ne iznenađuje što je taj fenomen direktno doveo do užasnih zverstava na bojištima...”

Nezavisnom pravosuđu i nezavisnim medijima kao okosnicama svake zrele demokratije i pokretačima konstruktivnog suočavanja sa prošlošću ostala je obaveza da, u najvećoj mogućoj meri, doprinesu razjašnjavanju gorepomenute dileme. Nije do kraja osvetljena suptilna tanka linija koja razdvaja slobodu govora i izražavanja medija od nedozvoljenih tehnologija medijske manipulacije: iznošenja neistina, demonizacije neprijatelja, viktimizacije sopstvenog naroda, prikrićivanja istine, posebno u slučajevima koji daju osnovu za pretpostavku da su doprineli izvršavanju ratnih zločina.

Dobra je okolnost što u već prilično bogatoj međunarodnoj praksi pa i u presudama i pravnim mišljenjima brojnih međunarodnih sudskih i političkih institucija - od Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu, međunarodnih tribunala za Ruandu i bivšu Jugoslaviju i Evropskog suda za ljudska prava do Pravnog komiteta UN - postoje primeri tretmana „govora mržnje” kao kriminalne delatnosti koja nije zaštićena međunarodnim pravom. Potvrdu za takav pristup

moguće je naći i u najvažnijim međunarodnopravnim instrumentima koji se tiču ove oblasti. Tako Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima UN načelno garantuje pravo slobodnog izražavanja, ali istovremeno kaže da se primena tog prava mora sprovoditi „sa odgovornošću“ zbog čega može da bude i predmet neophodnih ograničenja kako bi se „poštovala prava i ugled drugih....“ U svojoj interpretaciji ovog dela pomenutog Pakta, Komitet za ljudska prava UN kaže da „svako zagovaranje etničke, rasne ili verske mržnje koja uključuje pretpostavke diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja treba da bude zabranjeno zakonom“. Iz toga bi mogao da usledi zaključak da pomenuta dela, odnosno „nedela“ medija ne samo mogu već i moraju da budu inkriminisana.

Bogata činjenična građa koja svedoči o beščašću medija u Srbiji tokom 90-tih godina prošlog veka nudi pravnoj struci najveći mogući izazov: da – vodeći računa o pozitivnom nacionalnom i međunarodnom zakonodavstvu i raspoloživoj međunarodnoj sudskoj praksi – krivičnopravno kvalifikuje pojedine radnje izvršenja krivičnog dela i ukaže na njihove učinioce. Mnoštvo je pravnih pitanja koja traže odgovore: od razjašnjavanja problema kauzalnosti odnosno odgovora na pitanje da li je nastupanje posledice element krivičnog dela, konkretno, da li bi se moglo tvrditi da postoji krivično delo pozivanja ili podsticanja na izvršenje ratnih zločina iz člana 145 Krivičnog Zakonika Srbije ako se utvrdi da je neko zbog uređivačke politike i neistinitog izveštavanja sa fronta i izvršio krivično delo ratnog zločina? Ko može da bude označen kao počinitelj: da li samo glavni urednici medija, da li samo izveštači, jedni i drugi ili niko od njih? O kojem stepenu krivice se radi i kako bi se mogao dokazivati umišljaj? Pitanja je mnogo...

Svrha je ove publikacije da na jednom mestu prikupi tekstove koji se bave ovim i širim pitanjima odnosa medija i ratnih zločina kako bi se našem pravosuđu omogućilo, da se uz podršku struke i samih medija, potraži odgovore na ova i druga pitanja i na stručno korektan i profesionalan način utemelji eventualne buduće postupke koji bi mogli da se vode protiv odgovornih osoba u medijima Srbije.

UVOD

Cela propaganda, velike reči udarale su direktno ljudima na podsvest. Pred oči su im vraćane strašne slike prethodnog rata. To sam mogla da vidim i u svojoj kući, majku koja je svakog jutra ponavljala kako je kao dete gledala leševe koji plivaju Savom. Ljudi su bili sluđeni. Tako sam jednog dana slušala razmišljanje svog dobrog kolege i imala osećaj da se čovek razboleo. Pomislila sam na „Besnilo“ Bore Pekića. Imate taj fenomen – virus koji počinje da vas izjeda. I ja sam imala periode kada sam sumnjala u sebe, da ja možda nisam u stanju da shvatim i razumem šta se događa. Čekala sam da izađe „Vreme“ i da vidim da ima još ljudi koji slično razmišljaju, da nisam poludela

iz razgovora s novinarkom koja je radila u jednom od medija bliskih vlasti

U oružanom sukobu koji se tokom devedesetih godina prošlog veka (od 1991. do 1999. godine) odigrao na prostoru bivše Jugoslavije (Hrvatska 1991–1995; Bosna i Hercegovina 1992–1995; Kosovo i Metohija 1999.) živote je izgubilo najmanje 130.000 ljudi, milioni su raseljeni ili izbegli, uništena su velika materijalna dobra i kulturne vrednosti od neprocenjivog značaja. Silini i razornoj dimenziji tog rata i teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava u velikoj meri doprineli su mediji pod kontrolom vladajućih elita u svim zemljama regiona, posebno u Srbiji (Radio-televizija Srbije, dnevni listovi i izdanja „Politike“), u Hrvatskoj (Hrvatska radio-televizija, dnevni list Vjesnik), a uređivačke politike na osnovama propagande mržnje i osvete nisu bili pošteđeni ni mediji u Bosni i Hercegovini.

Pitanje zašto niko na prostoru bivše SFR Jugoslavije nije odgovarao za neprocenjivu štetu nanetu žrtvama rata i posleratnim generacijama putem medijske poruke ostalo je bez jasnog odgovora.

U Srbiji su mediji pod kontrolom Slobodana Miloševića bili, oprema oceni komunikologa i medijskih analitičara, školski primer uspešne medijske propagande. Državna informativna mašina, čije su poluge činili Radio-televizija Srbije, glasila „Politikine“ grupe i agencija TANJUG, bila je jedinstvena po načinu finansiranja, izboru upravnih odbora, postavljenju glavnih urednika.

Uloga „medija na vlasti“ bila je destruktivna. Razvijala se postupno, u nekoliko faza, od dominantnog govora mržnje koji je pozivao na međunarodnu netrpeljivost, preko kampanje „otvaranja starih rana“ iz dalje ili skorije prošlosti (Gazimestan, 1389, Jasenovac, 1941 – 1945, zločini u BiH tokom Drugog svetskog rata); usledile su neistine i poluistine, zataškavanje umesto objektivnih izveštaja, koji su se mogli pronaći samo u medijima van kontrole države sa anti-ratnom uređivačkom politikom.

Kada su sukobi okončani, kao da je usledila kampanja tišine. Haški tribunal je već otpočeo da procesuirat ratne zločine, a u regionu počinje obrnut proces opiranje uspostavljanju ponovnog poverenja među narodima u novonastalim državama, kao i sprečavanje procesuiranja počinilaca ratnih zločina. Sve u pokušaju da se ti događaji prepuste kolektivnoj amneziji.

Traumatični potresi kao posledica ratova i nasilja, intenzitet i razorni efekti tih događaja našli su se u središtu pažnje svetske javnosti, a mediji na prostoru bivše Jugoslavije koji su nastojali da objektivno i nepristrasno izveštavaju i analiziraju te događaje našli su se na udaru istih onih političkih i kvaziintelektualnih elita koje su u rat ušle i iz njega izašle sa intencijom održanja na vlasti po svaku cenu. Podršku u toj nameri imali su u državnim medijima. Političke i društvene promene u regionu početkom dvehiljadite godine dovele su i do drugačije atmosfere u društvu. Proces tranzicije pravde mogao je da otpočne, a zajedno s njim i krivični postupci za ratne zločine kao njen sastavni deo.

Nijedan urednik, direktor medija, novinar, niko nije odgovarao za svoj doprinos tragediji koja je zadesila prostore bivše Jugoslavije. Kako lustracije nije bilo u političkoj sferi niti u sferi društva uopšte, ona je mimoišla i medije.

Sud časti Udruženja novinara Srbije doneo je 5. decembra 2000. godine odluku da osmorica glavnih i odgovornih urednika trajno budu isključeni iz članstva Udruženja. Odluka je prvo doneta za urednika informativnog programa RTS-a Milorada Komrakova, sa obrazloženjem da je „odgovoran za višegodišnje medijske manipulacije koje su sprovedene u svim emisijama informativnog programa RTS-a, za fabrikovanje neistinitih vesti, za prekrajanje stvarnih događaja i zbog poziva na progon političkih neistomišljenika, čime je zakone novinarske profesije potpuno podredio slepom služenju režimu Slobodana Miloševića”.

Istovremeno, mnogi novinari i urednici koji su devedestih pozivali na rat ostali su i dalje ne samo u medijima gde su nastavili da kreiraju javno mnjenje, već su se mnogi našli u ulozi vodećih političara u vremenu tranzicije.

„Na početku, a ni na kraju sukoba, međutim, ne stoji reč, nego ruka na polugama moći u državi i društvu.“ (Dušan Reljić)

Republika Srbija, kao i ostale zemlje Zapadnog Balkana, suočava se s potrebom i obavezom da formira objektivan stav prema uzrocima ratnih zločina koji su se dogodili u prošlosti; iz toga proističu potreba i obaveza da se, u skladu s međunarodnim standardima, krivično gone oni koji su te zločine počinili, ali i oni koji su na njih pozivali ili podsticali.

Zbog pravnog načela zabrane retroaktivne primene zakona, u Srbiji nije na raspolaganju oblik odgovornosti za učešće u zajedničkom zločinačkom poduhvatu. U dugim razgovorima s novinarima Politike, Tanjuga, Radio-televizije Beograd i Radio-televizije Novi Sad, došli smo do značajnih informacija o mehanizmima na kojima su počivale uređivačke politike medija, zapravo samo jedna jedina uređivačka politika. O tome može da posvedoči rečenica „Urednici, jednostavno, dobiju naređenje“ Dakle, mediji su se uređivali iz jednog centra. Milošević je imao svoje odane ljude, vrlo umešne i talentovane za oblikovanje dnevno potrebne medijske slike događaja koji su se nizali jedan za drugim. To je, čak, često izazivalo podsmeh kod običnih ljudi. Bili su u manjini jer nisu slepo verovali vođi. Takva medijska agresija u vidu propagande pružala im je osećaj da im novinari medija bliskih vlasti vređaju inteligenciju.

U državnim medijima nije bilo prostora za novinare koji su odbijali da služe ideologiji. Pod pretnjama ili bez njih, napuštali su redakcije, ostajali bez posla, ili, pak, osnivali nove medije. Premda je Srbija u žiži interesovanja ove studije, zloupotreba medija tokom ratova devedesetih regionalni je, širi fenomen, o čemu svedoče poznati slučajevi govora mržnje u medijima u regionu poput Slobodne Dalmacije i Zmaja od Bosne. Dugoročno gledano, cilj objavljivanja ove studije jeste unapređivanje javnog informisanja u postkonfliktnom periodu, ali i jasno definisanje problema odgovornosti za javnu reč u periodu sukoba.

Jula 2009, Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) je zbog sumnje da je počinjeno krivično delo organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina iz čl. 145. KZ SRJ podnelo krivičnu prijavu protiv „odgovornih osoba i novinara u Radio-televiziji Beograd, Radio-televiziji Novi Sad, dnevnim listovima Politika, Večernje novosti i drugima koji su svojim uticajem i značenjem u medijskom prostoru, kao državna medijska preduzeća, sprovodili ratnohuškačku propagandu“. NUNS ih smatra odgovornim za ratna dešavanja na

prostoru bivše Jugoslavije koja su dovela do ogromnih materijalnih gubitaka i ljudskih žrtava, te najstrašnijih ratnih zločina.

U Tužilaštvu za ratne zločine razmatralo se pitanje pravnog osnova za krivični progon lica odgovornih za pozivanje ili podsticanje na izvršenje ratnih zločina. Na regionalnoj konferenciji u Dubrovniku novembra 2007, na temu odgovornosti ratnohuškačkih medija, prvi put su, u prisustvu javnosti, razgovarali tužioci za ratne zločine i predstavnici medija. Stoga je po prispeću krivične prijave otvoren pretkrivični postupak s ciljem da se ispitaju navodi iz krivične prijave, prouče okolnosti krivičnog dela, individualizuje odgovornost za njegovo izvršenje.

Tim Tužilaštva za ratne zločine, uz pomoć saradnika, pravnika i analitičara iz regionalnog projekta „Pravda i ratni zločini“, pregledao je obimnu medijsku dokumentaciju. Korišćeni su arhivi „Politike“ AD, Radio-Beograda, Radio-televizije Srbije, arhivska građa iz Fonda za humanitarno pravo i Arhiva Otvorenog društva (Open Society Archives) u Budimpešti, dokumenti iz „Arhitela“, kao i autobiografije novinara i glavnih i odgovornih urednika, te obimna literatura koja postoji o ovoj temi.

Istraživanje je obuhvatilo izveštavanje medija bliskih vlasti u 1991. i na početku 1992. godine. Sprovedena je i analiza presuda i optužnica koje su povodom zločina počinjenih putem medijskog izveštavanja donosili međunarodni tribunali: Međunarodni vojni tribunal u Nirnbegu u slučajevima Štrajher i Friče, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (slučaj Šešelji), Međunarodni krivični tribunal za Ruandu u slučaju Nahimana i ostali, kao i analiza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava i Komiteta UN za ljudska prava u slučajevima koji su se odnosili na medijsko izveštavanje (Surek protiv Turske, Jersild protiv Danske, Forison protiv Francuske itd.). U svrhu pretkrivičnog postupka pribavljeno je i ekspertsko mišljenje prof. dr Mikloša Biroa sa Katedre za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i prof. dr Đokice Jovanovića sa Katedre za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Štampana, audio i vizuelna zaostavština devedesetih godina veoma je obimna, ali i rasuta. Najobimnija kolekcija štampe nalazi se u Narodnoj biblioteci Srbije, gde su pohranjeni svi brojevi glasila koja su izlazila na teritoriji Republike Srbije, kao i mnogih van njene teritorije. Manje iscrpna, ali značajna jeste i kolekcija periodike u Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu. Ova se građa čuva u folio povezima i nije digitalizovana. Za digitalizovanu novinsku građu bitne su archive samih medijskih kuća. „Politika“ AD je digitalizovala najveći broj svojih izdanja,

a u njenoj arhivi nalaze se i štampani primerci svih „Politikinih” izdanja, od kojih su za ovu problematiku najvažniji Politika, Politika ekspres i NIN). *Novosti* imaju sopstvenu arhivu.

Dragocena istraživačka prečica omogućena je istraživačkim radom Fonda za humanitarno pravo, čija arhivska kolekcija „Istraživanje o ratnoj propagandi i govoru mržnje” sadrži obiman kliping izdvojenih članaka ove sadržine iz Politike, Politike Ekspres, Večernjih novosti, Borbe, Duge, NIN-a i drugih glasila za period od 1990. do 2000. godine. U pogledu radijske i televizijske dokumentacije, pregledana je Arhiva Radio-Beograda i Radio-televizije Srbije. Veliki deo arhive RTS može se pribaviti van arhiva – veliku kolekciju strpljivo je prikupio Lazar Lalić, a mnogi delovi materijala mogu se pronaći u arhivama Fonda za humanitarno pravo i Arhivama Otvorenog društva u Budimpešti.¹

„Za razliku od štampanih medija, koji ostavljaju obilje tragova, na koje se istraživač može u svako doba ponovo vratiti, prolaznost i kratkotrajnost zračenja sadržaja elektronskih medija teško su premostiva prepreka kada se želi istražiti relativno dug period”, piše Rade Veljanovski.² „Mada naša televizija postoji samo pet decenija, u njenom arhivu već nedostaju mnoga izuzetno dragocena svedočanstva zabeležena kamerom. Najteže je osakaćen arhivski deo sa snimcima iz 90-tih. U RTS-u su tada urednici – partijski cenzori određivali šta će se čuvati za budućnost, uništavajući snimke ogromne vrednosti.” Mileta Kečina, direktor Programskog arhiva RTS, naglašava da je ova ustanova službeno samo servis, da čuva samo ono što mu daju redakcije, ali i da je mnogo puta spasavao arhivsku građu uprkos „partijskim komesarima” u redakcijama: „Neki ljudi su neprikosnoveno odlučivali šta će završiti u istoriji i praktično smo od 1989. smeli da čuvamo samo ono što je emitovano u Drugom dnevniku. Brisani su mnogi dragoceni materijali koji nikad nisu emitovani, naročito oni sa ratišta. Ipak, nešto smo krišom uspevali da sačuvamo, a sve češće nam se javljaju ljudi koji su nešto sačuvali kod kuće, i donose nam to blago.”³ Arhiv RTS-a je ipak u veli-

1 Kolekcija Lazara Lalića; Fond za humanitarno pravo, Istraživanje o ratnoj propagandi i govoru mržnje (FHP IP-049-2); Open Society Archives (OSA, 304-0-15/17), Audio-vizuelni materijal iz rata u bivšoj Jugoslaviji

2 Rade Veljanovski, *Zakret elektronskih medija*, Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, B92. Beograd 2002, knj. II, 178

3 Boris Subašić, *Nekad cenzura, a danas nebriga države ugrožavaju audio-vizuelne istorijske izvore I*

koj meri očuvan naporima Dokumentarne arhive, i pristupačan na bazi podataka programskog arhiva. U njemu se nalaze sačuvani delovi informativnog programa iz devedesetih godina. Pored toga, u arhivi se čuva i niz dokumentarnih filmova o ratu koji se emituju udarnim terminima.

Interesantno je da su o svojoj aktivnosti pisanog traga ostavili najodgovorniji novinari Miloševićevog perioda. U tome prednjači Živorad Minović, koji je čak dve knjige (*Dan počinje s Politikom?* i *Ulični biograf*) posvetio periodu tokom kojeg je bio direktor i glavni i odgovorni urednik *Politike*. Tadašnji glavni i odgovorni urednik *Politike Ekspres*, docnije direktor Tanjuga Slobodan Jovanović objavio je skup svojih novinskih članaka *Virtuelna Srbija*, a niz refleksija na izveštavanje u ovom periodu ostavio je za sobom i tadašnji urednik *Večernjih novosti* Rade Brajović (*Devedesete danas*). Nešto manje skloni peru bili su članci državne televizije, koji su za sobom uglavnom ostavili zapise o ličnim problemima nakon 5.oktobra (Milorad Komrakov, *Moj Šesti oktobar* i Dragoljub Milanović, *Odmazda zbog istine*). U okviru ove literature korisnija za shvatanje razvoja propagandnog aparata jesu sećanja Miodraga Ilića (*Laži dugih nogu*, „Medijski rat“ i *oko njega*), koji je 1991. godine rukovodio satelitskim programom RTS-a, i generala Milovana Milutinovića (*Kako sam vodio medijski rat*), koji je tokom rata rukovodio Informativnom službom VRS⁴.

Problematika ratne zloupotrebe medija privukla je pažnju brojnih domaćih i stranih autora, čija su dela takođe korišćena u ovoj studiji⁵.

-
- 4 Živorad Minović, *Dan počinje s Politikom?*, Alef trojni, Čačak 2008; Živorad Minović, *Ulični biograf*, Altera, Beograd 2010; Slobodan Jovanović, *Virtuelna Srbija*, Beletra, Beograd 2000; Rade Brajović, *Devedesete danas*, Čigoja, Beograd 2010, Milorad Komrakov, *Moj Šesti oktobar*, Beograd 2009; Ljiljana Milanović, *Odmazda zbog istine*. Ko je, kako i zašto osudio direktora Milanovića zbog bombardovanja RTS-a, Grafocentar, Novi Beograd 2006; Miodrag Ilić, *Laži dugih nogu*, „Medijski rat“ i *oko njega*, Biona, Niš 1995; Milovan Milutinović, *Kako sam vodio medijski rat*, Narodna knjiga, Beograd 1998
- 5 Branko Milinković (prir.), *Govor mržnje. Analiza sadržaja domaćih medija*, Centar za antiratnu akciju, Beograd 1994; Mark Thompson, *Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Medija centar, Beograd 1995; Svetlana Slapšak et alia, *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima*, Medija centar, Beograd 1997; Nena Skoljanac Brunner i drugi (ur), *Mediji i rat*, Argument, Beograd 1999; Prilozi Aleksandra Nenadovića, Radeta Veljanovskog, Zorana Markovića i Snježane Milivojević u poglavlju „Medijski rat“, Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom sećanju*, Samizdat B92, Beograd 2002, tom II, 151-253; Kemal Kurspahić,

Utvrđeno je da je izveštavanje velikog dela medija u Srbiji tokom rata bilo ratnohuškački usmereno, ispod svakog profesionalnog i ljudskog nivoa. Redovi ove studije nesumnjivo stavljaju Tužilaštvo pred pravno kompleksan, ali istovremeno i važan zadatak od šireg javnog značaja. Svesno takvog izazova, Tužilaštvo za ratne zločine opredelilo se da javnosti stavi na uvid deo materijala koji se odnosi na ratno izveštavanje, a koji neće ugroziti dalji tok istrage.

Takva namera je odredila i karakter ove studije. U njoj se analizira medijska scena u Srbiji do izbijanja rata, izdvajaju se mediji koji su ključno uticali na oblikovanje javne sfere i instrumenti kojima su se služili u podsticanju mržnje. Zatim se ispituje pravni okvir za procesuiranje ovog krivičnog dela, s posebnim osvrtom na dosadašnju praksu međunarodnih sudova u ovoj problematici, kao i osnove za procesuiranje u domaćem zakonodavstvu. Studija obuhvata i primere izveštavanja s početka rata, koji nemaju za cilj da presuđuju umesto suda, već da podstaknu argumentovanu javnu debatu za koju se nadamo da će doprijeti rasvetljavanju okolnosti koje su dovele do profesionalnog sunovrata srpskih medija, a cilj je i sprečavanje njihove zloupotrebe u budućnosti.

Mark Thompson, autor knjige *Proizvodnja rata*, na Regionalnom skupu novinara i tužilaca u Dubrovniku 2007. godine skrenuo je pažnju da bi bilo neophodno uspostaviti društvene i profesionalne mehanizme kontrole propagande.

„To što radite, to je časna stvar, nešto što mi dugujemo svojoj deci“, konstatovala je profesorka prava Vesna Rakić Vodinelić kada smo se s njom konsultovali o delu knjige koji se tiče međunarodnopravne prakse.

Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru, Media centar, Sarajevo 2003; Renault de la Brosse, Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, u: Sonja Biserko (prir.), *Milošević vs. Jugoslavija*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2004, knj.I 127-213.

ISTORIJSKI OKVIR

Medijski sistem SFR Jugoslavije i SR Srbije začet je u ratnom kontekstu. O značaju koji je partizanski pokret pridavao informativnoj sferi svedoči i činjenica da je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a novembra 1943. prva institucija, stvorena odmah posle Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) bila Telegraf-ska agencija Nove Jugoslavije (TANJUG).¹ Partijska glasila poput *Borbe* i *Proleter*a nastavila su da izlaze tokom rata, kao i veliki broj biltena, plakata i drugih propagandnih sredstava, korišćenih u cilju postizanja pobede. U neposrednom posleratnom periodu ovaj aktivistički trend je nastavljen. Iako su Zakon o štampi koji je Privremena narodna skupština donela još 24. avgusta 1945, kao i Ustav iz 1946. zabranjivali cenzuru i preventivne administrativne mere i, navodno, garantovali slobodu štampe, postojali su efikasni načini da se ona ograniči.² Pre svega, nacionalizacijom grafičkih preduzeća, štamparija, litografija i kinematografa, država i partija su ovu sferu stavile pod potpunu kontrolu. Koordinaciju je vršilo Ministarstvo za informacije, na čijem čelu se nalazio Vladislav Ribnikar, ali i Odeljenje agitacije i propagande, odnosno Agitprop komisija direktno podređena CK KPJ, reorganizovana marta 1945. pod rukovodstvom Milovana Đilasa.³ Zahuktavanje propagandne delatnosti bilo je važan segment preuzimanja pune kontrole nad društvom. Tako se broj listova u Jugoslaviji penje sa 97 (1945) na 248 (1948). Osim nekoliko verskih publikacija, sva su ta glasila bila pod direktnom ili posrednom kontrolom KPJ.⁴ Upravo je ta medijska centralizacija doprinela

1 Stevan Nikšić, *Oslobođenje štampe*, Mladost, Beograd 1982, 125.

2 Ovaj *Zakon o štampi* je ostao na snazi do 1960. Drugi propisi koji su regulisali ovu oblast u neposrednom posleratnom periodu: *Odluka o obaveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije* (1945); *Uredba o organizaciji radiodifuzne službe* (1946); *Pravilnik o prijavljivanju radio-aparata* (1946).

3 Više u Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Rad, Beograd 1988, 31-54.

4 S. Nikšić, nav. delo, 129. O Zakonu u štampi piše Lj. Dimić, nav. delo, 154-156, a posebno Mihailo Bjelica, *Mediji i politička moć. Novinarstvo u*

odolevanju sovjetskom pritisku prilikom krize oko Rezolucije Informbiroa 1948–1949. “*Posle izbijanja Rezolucije nad štampom je pojačana kontrola, ne samo partijska nego i policijska. (...) Nije bilo zabrana opozicionih listova iz prostog razloga sto je kontrola bila toliko stroga da štampa nije mogla da objavi nesto je u suprotnosti sa tekućom politikom. Svi sumnjivi novinari su pokažnjavani ili pohapšeni, tako da cenzura nije ni bila potrebna.*”⁵ Partijski organ, *Borba*, koja prerasta od novembra 1944 u dnevni list, u tom periodu doseže vrhunac tiraža od 650.000 primeraka.

U godinama nakon Informbiroa, u nastojanju da se pokaže da je jugoslovenski komunizam drugačiji od sovjetskog, menja se i raslojava i medijska scena. Redakcija *Borbe* je 1953. pokrenula *Večernje novosti*, a pisci iz *Mladog borca* obnovili su *NIN* 1951 godine. *Osnovnim zakonom o novinskim preduzećima i ustanovama* iz 1956, institut osnivača se prenosi sa države na društveno-političke zajednice, pretežno organizacije socijalističkog saveza. Tako, na primer, *Borba* postaje organ SSRNJ.⁶ Naravno, ove su promene bili pre administrativne nego stvarne, partija je čvrsto držala medijske konce u rukama.⁷

Srbiji 1945-1997, Institut za političke studije, Beograd 1997, 21-26.

5 M. Bjelica, nav.delo, 31.

6 “Osnivač je imao posebna, zakonom ustanovljena prava u odnosu na informativnu ustanovu ili organizaciju. Osnivač imenuje direktora, glavnog i odgovornog urednika i spoljne članove Saveta (one koji nisu izabrani iz redova članova kolektiva). Spoljni članovi imaju apsolutnu većinu u savetima. Status osnivača bio je rezervisan za društveno-političke zajednice i organe društveno-političkih organizacija. Organizacije i zajednice, koje vrše osnivačka prava prema određenoj informativnoj ustanovi ili organizaciji nisu obavezno bili i stvarni osnivači ovih glasila. Tako su i listovi osnovani mnogo pre pojave ovog instituta u zakonu dobili osnivača: osnivačka prava u *Borbi*, koja je osnovana kao glasilo KPJ, vršiče SSRNJ; osnivač *Politike*, koja je pokrenuta početkom XX veka postaće RK SSRN Srbije.” S. Nikšić, nav.delo, 153.

7 „Na urednička mesta, približno u isto vreme (tokom 1952), došli su i partijski funkcioneri višeg ranga. Mita Miljković, član srpskog CK, postavljen je za glavnog i odgovornog urednika *Politike*.“ Aleksandar Nenadović, *Glavni urednik. „Politika“ i pad srpskih liberala, 1969-1972*, Politika, Beograd 2003, 33-5. U novine se stizalo po partijskoj direktivi. Nenadović se seća kako ga je u *Politiku* uputio Milić Bugarčić, nadređeni u partijskom Univerzitetskom komitetu rekao mu je: „Danas sam dobio poruku da ćeš i ti, kako su drugovi odlučili, kao mlađi novinarski saradnik biti uključen u grupu koju CK Srbije šalje u *Politiku*.“ A. Nenadović, 33

Iako je jugoslovenska štampa postajala slobodnijom od „blokofske“, grane su jasno postavljene. Na ovu temu je ilustrativno govorio 1957. šef države, Josip Broz Tito: „*Mi ne možemo sada dozvoliti da vlada naše zemlje vodi jednu spoljnu politiku, a da pojedini novinar, zbog toga što mora da razvija svoje misli, smatra da je on iznad svega, da mora da stvara javno mišljenje i da radi toga ruši onu politiku koju inauguriše i sa kojom se slaže naš narod*“.⁸ Dve godine kasnije, ponovo se osvrnuo na pitanje slobode štampe i njenog ograničavanja: „*Naša štampa je slobodna, kao što mora da bude slobodna u jednoj zemlji koja stvara svoj život na principima prave socijalističke demokratije. Ali, ona mora biti strogo principijelna i u skladu sa politikom naše narodne vlasti i nastojanjima da se ostvaruju svi zadaci koji vode u socijalizam*“.⁹ Zakon o štampi i drugim vidovima informacija donet 1960. predviđao je slobodne medijske ustanove kojima se upravlja po načelima društvenog samoupravljanja, zarad ostvarenja prava građana na informisanje. Ističe se i sloboda štampe, ali i njena dužnost da građane pravovremeno, potpuno i valjano informiše.¹⁰ Te godine je u zemlji izlazilo 904 listova sa ukupnim tiražom od 629.476.000 primeraka, a broj časopisa je premašio hiljadu.

Ovaj zakon je osim štampe regulisao i druge vidove informacija, prepoznajući domete radio-difuzne revolucije. Radio je već tokom Drugog svetskog rata odigrao presudnu ulogu u propagandnoj delatnosti, posebno na području Jugoslavije. Slušanje emisije na srpskohrvatskom jeziku *Radio Londona*, ili radio stanice „*Slobodna Jugoslavija*“ koja je emitovala sa teritorije SSSR-a (do marta 1945.) predstavljalo je i način informisanja i vid pružanja otpora okupaciji. Prepoznajući važnost ovog medija, nove vlasti osnivaju nakon rata Savezni komitet za radio difuziju koji koordinira radom šest republičkih i dvema pokrajinskim radio stanicama, a *Radio Jugoslavija* postoji do 1953, kada se deli po republičkim šavovima, pa tako nastaju *Radio Beograd* (počeo sa emitovanjem već 10. novembra 1944)¹¹, *Radio Zagreb* i *Radio Ljubljana*, nešto docnije i *Radio Novi Sad* (1949) čiji rad koordinira *Jugoslovenska radio-difuzija*, a reguliše Zakon o radio-difuznim

8 J.B.Tito, Reč o diskusiji na V plenumu Saveznog odbnora SSRN,

Sabrana dela, Napred, Zagreb 1960, IX, 21

9 J.B.Tito, Pismo Savezu novinara, nav.delo, X, 299.

10 S.Nikšić, 154-59.

11 Aleksandar Spasić, *Kratak pregled istorije radiodifuzije u Jugoslaviji*,

Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd 1976, 70-90.

stanicama 1955. Za samo jednu deceniju, broj registrovanih radio-aparata skočio je sa 422.000 (1953) na 2.300.000 (1963). 1965. *Radio Beograd* je do 1970. emitovao tri programa, a osnovan je i *Studio B* kao radio novinara *Borbe*.

U ovom periodu pojavljuje se i novi, neobično važan medij – televizija. Mogućnost televizijskog prenosa prezentovana je Beograđanima još na izložbi o Nikoli Tesli u Beogradu, Bezistanu 1955. godine. Već 8.juna 1956. Savezno izvršno veće donosi Odluku o dodeljivanju sredstava za izgradnju televizijske mreže u Jugoslaviji. Ova odluka je operacionalizovana tokom 1956, pod rukovodstvom direktora Radio Beograda Mirka Tepavca.¹² Informativni program je isprva bio pod okriljem federacije Saveznog Saveta za radiodifuziju i televiziju, koji je usmeravao rad Centralne informativne redakcije. Međutim, iako je napravljeno zajedničko programsko telo za televizijski program, vremenom se došlo samo do delimičnog zajedničkog programa. Ubrzo se iz jezičkih i političkih razloga prelazi sa koncepta zajedničkog na koncept koordiniranog programa, pa se u SFRJ izdvajaju tri centra – TV Zagreb (1956), TV Beograd (1958) i TV Ljubljana (1958).¹³ Izvršno veće narodne Skupštine NRS donosi februara 1958. odluku o prerastanju Radio Beograda u *Radio-televiziju Beograd*, za šta je otvoreno novih 170 radnih mesta.¹⁴

Širenje predajničke veze je usledilo veoma brzo, a krunisano je tornjem na Avali izgrađenim 1965. godine. Satelitski program je lansiran 23. jula 1962., a do 1966. je razrađen i plan za stvaranje Drugog programa TV Beograd. Razvija se i Radio Beograd, koji osniva Drugi (1965) pa Treći program (1969). NIP Borba osniva Studio B 1970. godine, a od 1973, televizijski program u boji se emituje svakodnevno.¹⁵ Radio televizija Beograd je prednjačila u ovim promenama i inicirala je

12 Ubrzo je formirana programska ekipa buduće televizije – Branko Popović, Saša Marković, Dušica Manojlović, Ljubomir Zečević, Vlada Mitrović (glavni urednik novinarskog sektora), Pavle Maletin i Igor Leandrov (urednik vesti). Vidi Igor Leandrov, *Pre početka. Sećanja na pripreme za uvođenje televizijskog programa u Beogradu*. Prilozi za istoriju televizije Beograd, TVB Beograd 1986, tom II; Up. I Rodoljub Žižić, *Kroz ekran svet*, Prilozi za istoriju televizije Beograd, Beograd 1986, tom III., Up. Hronologija TV Beograd, www.tvist.rs/tvb/hronologija.doc

13 Prvi eksperimentalni program TV Beograd emitovan je u subotu, 23. avgusta 1958, iz studija na Sajmištu, kada je gledaocce pozdravio voditelj Mića Orlović. I. Leandrov, nav. delo, 5.

14 Vasilije Popović et alia, *Iz istorije Televizije Beograd*, TV Beograd 1984, 102-103

15 A. Spasić, nav. delo, 92-95.

slične pomake na Radiju Novi Sad i na Radiju Priština. Ustavne reforme početkom 70-tih godina učinile su složenijom strukturu medija, pa tako RTB postaje složena jedinica sastavljena od 17 OOUR-a. U skladu sa Zakonom o informisanju iz 1973, konstituisano je 9 programskih saveta, od koji je Programski savet RTB imao 31 člana, saveti radija i televizije po 15, a programski saveti programa po 15 članova, od kojih je dve trećine imenovala Skupština SR Srbije a jednu trećinu radna zajednica. Postojala je Skupština RTB i njen Izvršni odbor, kao i Radnički savet.¹⁶ Na čelu ove institucije nalazio se generalni direktor RTB.

DIREKTORI RTB / RTS

- 1955–1959. Mirko Tepavac
- 1959–1962. Dušan Popović
- 1962–1972. Zdravko Vuković
- 1972–1985. Milan Vukos
- 1985–1988. Ratomir Vico
- 1989–1991. Dušan Mitević
- 1991. Ratomir Vico
- 1991–1992. Dobrosav Bjeletić
- 1992–1995. Milorad Vučelić
- 1995–2000. Dragoljub Milanović
- 2000–2001. Nenad Ristić
- 2001–2004. Aleksandar Crkvenjakov
- 2004–2010. Aleksandar Tijanić

Možda i više od ustavnih reformi, na stanje u medijskoj sferi osetno su uticali događaji vezani za studentske proteste 1968. godine, i političku krizu u Srbiji i Hrvatskoj 1971-2. Kako piše Aleksandar Nenadović: „*Oprezna nastojanja redakcije da profesionalnim, selektivnim postupkom – kojim se, dakako nije poništavao jednopartijski informativni monopol – korak po korak racionalizuje i „najosetljivije“, to jest, političko izveštavanje sa domaće scene ... Granicu tih mogućnosti u Politici kao i u drugim medijima, širile su, ili sužavale, opšte političke prilike unutar vladajuće nomenklature, pre svega partijske.*“¹⁷ Jedan od studentskih zahteva odnosio se i na smenu direktora i glavnih urednika

¹⁶ Isto, 98-99.

¹⁷ A.Nenadović, 55

beogradskih glasila zbog načina izveštavanja sa demonstracija, a zahtevala se i demokratizacija sredstava informisanja. Partija je međutim imala drugacije planove. U nestabilnim periodima, medijske su slobode sužavane, na šta upućuje procena i zaključak sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, 7.10.1968: „*Formiran je svojevrstan fetiš autonomije štampe ... Razvilo se shvatanje da usmerenost i sadržina listova, radio i TV programa zavise isključivo od redakcija, odnosno ponašanja novinara ... Neophodno je u većoj meri celokupni sistem informisanja tretirati kao sastavni deo političkog sistema i političke i društvene odgovornosti*“.¹⁸

Pozivanje na političku odgovornost u medijima uzelo je posebno dramatične razmere po ostavci Nikezićevog rukovodstva u Srbiji 1972. Novinari, posebno komentatori od značaja, bili su članovi partije, ali ni njima nije bilo lako da se snađu. Hajku je najavio Dragoslav Draža Marković, čiju izjavu je prenela *Politika*, 26.10.1972 pod naslovom *Znaju se najpreči poslovi: „Ispitaće se struktura kadrova u sredstvima informisanja.“ Ističući da „opravdana kritika, tačno upućena na beogradsku štampu, u rečima druga Tita obavezuje sve u ovoj republici na hitno preduzimanje mera“*, Marković je najavio „likvidiranje monopola određenih struktura i pojedinaca u društvu nad sredstvima informisanja i likvidiranje monopola pojedinaca u – sredstvima informisanja“¹⁹. Marković istovremeno beleži u svom dnevniku: „*Biće nužno naći zadovoljavajuća rešenja u sredstvima informisanja. U RTV Beograd, za generalnog direktora, umesto Zdravka Vukovića, ići će svakako Milan Vukos. Ko će na mesto Saše Nenadovića u „Politici“ i F.Barbifierija u NINu? M.Stamenković i ne misli da treba još da ide iz „Večernjih novosti“. Po mom uverenju, biće nužna zamena i Lj.Veljkovića u „Ekonomskoj politici“. Treba razmišljati o svemu. Neće biti baš jednostavno naći zadovoljavajuća rešenja svuda. Možda bi dobro bilo ići svuda, privremeno, ne na konačna rešenja, već postaviti samo v.d. glavnih urednika i urednika*“.²⁰

Nekoliko dana kasnije, nakon što su obavljene političke konsultacije, Marković ponovo unosi: „*Saša Nenadović (Politika), Frane Barbijeri (NIN) i Era Ilić (RTV Beograd) dali su ostavke. Za vršioce dužnosti imenovani su: Voja Đukić*

18 Isto, 57-8.

19 Cit,prem: A.Nenadović 245-8.

20 Dragoslav Draža Marković, *Život i politika 1967-1978*,

29.oktobar 1972, Rad, Beograd 1978, knj.I, 396.

(Politika), Uča Milivojević (NIN) i Lj. Zečević (RTB). Vrlo je naglašeno da to ne znači nikakvo prejudiciranje rešenja. Bilo je važno, međutim, razjasniti se i dogovoriti hitno oko v.d. rukovodećih funkcija u tim radnim orgnaizacijama, kako bi se u bukvalnom smislu “preuzela vlast” u toj značajnoj oblasti.”²¹

Brzina ove čistke pokazala je istinske razmere politizacije medija, a njena temeljnost je imala dalekosežne posledice. Slavoljub Đukić sumira njene efekte, kojima je srpsko novinarstvo preko noći lišeno najsposobnijih novinara: “Jednim potezom pera smenjeni su, ili pod pritiskom vlasti dali ostavke, svi urednici vodećih glasila: Aleksandar Nenadović, glavni urednik Politike, Frane Barbijeri, glavni urednik NIN-a, Mirko Stamenković, glavni urednik Večernjih novosti, Dragoljub Era Ilić, direktor Televizije Beograd, Ljubomir Veljković, glavni urednik Ekonomske politike, Veroslava Tadić, glavni urednik Televizije Beograd, Života Đorđević, pomoćnik glavnog urednika NIN-a, Jovanka Brkić, predsednik Udruženja novinara Srbije, Generalnom direktoru Radio-Televizije Beograd Zdravku Vukoviću i glavnom uredniku Borbe Slobodnu Glumcu istekao je mandat.”²² Ova čistka je uzrokovala dalekosežnu eroziju samosvesti koja je usledila u srpskim medijima. Takva praksa je opredelila stavove i ponašanje nove klape glavnih urednika, koji su nastojali da osluškuju političke vetrove bez izlaganja riziku koji je oduvao njihove prethodnike. Ubrzo su se osetile posledice ove krize političke mašte: „Kada je prilikom sledećih ustavnih promena, 1971, odnosno 1974.godine, zakonsko regulisanje ove materije preneto u nadležnost republika i pokrajina, većina republika i pokrajina preuzela je privremeno postojeći tekst starog saveznog zakona o štampi u gotovo neizmenjenom obliku i faktički produžila njegovu važnost.”²³

Posledično, sistem je postajao konfuzan i upadao u protivrečnosti. Područje informativne delatnosti u bivšoj je državi bilo regulisano zakonima i saveznog i republičkog karaktera. Ustavom SFRJ (cl. 167) i Zakonom o štampi bila je zajamčena sloboda štampe i drugih vidova informisanja. Za objavljivanje informacija nije bila potrebna prijava ni prethodno odobrenje. Cenzura nije postojala, ili bolje receno zakoni kažu da ne postoji. Zakonodavac izuzetak predviđa “u slučaju ratnog stanja ili kad je aktom nadležnog organa utvrđeno da postoji neposredna ratna opasnost” (čl. 3. Zakona o štampi). Građanima se daje pravo da se

21 A.Nenadović, nav.delo, 252.

22 Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd 2010, 189.

23 S. Nikšić, 166. U Srbiji je to bio *Zakon o javnom informisanju* od 20.6.1973.

koriste sredstvima informisanja radi sopstvenog obaveštavanja, da izražavaju i objavljuju svoja mišljenja, šire informacije, izdaju novine i druge oblike štampe kao i pravo da učestvuju u upravljanju sredstvima javnog saopštavanja informacija pod uslovima koje propisuje zakon. Ovim se pravom na sme koristiti u cilju rušenja socijalističkog demokratskog uređenja utvrđenog Ustavom, ugrožavanja mira, ravnopravne međunarodne saradnje i nezavisnosti SFRJ, raspirivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje. Ovom zabranom obuhvaćeno je i podsticanje na vršenje krivičnih dela, vređanje časti i ugleda građana, javni moral, sve što može da nanese štetu vaspitanju dece i omladine ili da nanese štetu interesima društvene zajednice. Zakonski član sličnog ili identičnog sadržaja bio je propisan u svim republičkim zakonima koji su regulisali ovu oblast. Slična ograničenja sadrži i više članova saveznog Zakona, kao i čl. 1. i 2. Zakona o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih vidova informisanja iz 1976. godine.²⁴ Kao i Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informativnoj delatnosti u Jugoslaviji (1974) i Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih vidova informisanja imao je za cilj otvaranje mogućnosti značajnih ograničenja slobode informisanja zarad, kako je otkrivao njegov član 1., sprečavanja zloupotebe „slobode štampe i drugih vidova informisanja radi rušenja osnova socijalističkog samoupravnog demokratskog uređenja utvrđenog Ustavom SFRJ, ili ugrožavanje nezavisnosti zemlje, ili ugrožavanja mira i ravnopravne međunarodne saradnje.“²⁵ Sličnu svrhu su indirektno imali i članovi 116, 134, 136, 150 i 157 saveznog Krivičnog zakona, a posebno njegov član 133, posvećen krivičnom delu neprijateljske propagande.

Ako se rezimira ovaj ustavni i pravni razvoj, u njemu je očigledna tenzija između „dva protivrečna normativna oblika sistema masovnog komuniciranja, upadljivo izražena u Ustavu SFRJ iz 1963.godine, nastavila da živi i u novom jugoslovenskom Ustavu usvojenom 1974. godine. Tradicionalna kategorija građanske

24 Mirjana Nadazdin Defterdarević, Pravo i sloboda informisanja. Dometi i ograničenja. Razvoj komunikacijskih sistema i procesa u Bosni i Hercegovini *Most. Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, br. 105, jul-avgust 1998, <http://www.most.ba/016/028.htm>

25 Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informativnoj delatnosti u Jugoslaviji, Sl.list SFRJ br39, 1974. i Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih vidova informisanja, Sl list SFRJ 31.12.1976. Presek stanja u tadašnjem sistemu informisanja daje Muhamed Nuhić, *Sistem informisanja u SFRJ*, Svjetlost, Sarajevo 1981.

ustavnosti, izražena u garanciji slobode štampe, uključena je i u ovaj ustav uporedo sa novim oblikom slobode i prava čoveka, samoupravljača, slobode i prava da bude informisan i da informiše, koje predstavlja svojevrsnu negaciju instituta „slobode štampe“.²⁶ Posledice ovakve dinamike uočava Mihajlo Bjelica: „U vreme Titove vladavine stvoren je u Jugoslaviji sistem javnog informisanja koji je po mnogo čemu bio specifičan u svetu. Gledan izdaleka, sistem je izgledao skoro idealan. Najvišim normativnim i programskim dokumentima (Ustav, Zakon o udruženom radu, program Saveza komunista, Zakon o javnom informisanju) garantovana su radnim ljudima i građanima takoreći sva poznata prava i slobode u oblasti informisanja ... Međutim, ako se sistem osmotri iznutra, nije teško zapaziti da je on svo vreme funkcionisao na stari agitpropovski način. Za većinu garantovanih prava nisu bili predviđeni mehanizmi kako se oni ostvaruju u praksi. To je poznati nesklad između normativnog i stvarnog.“²⁷

STANJE U MEDIJIMA TOKOM 1980-IH GODINA

Takav sistem je bio posebno loše opremljen da reaguje na krizne situacije, što se osetilo ubrzo nakon Titove smrti. Eskalacija krize na Kosovu aprila 1981. godine koju su karakterisali izgubljeni životi, zavođenje vanrednog stanja i vojna intervencija, bila je praćena i embargom na informacije. Sa jedne strane, na partijskim sastancima je slavljena medijska reakcija na krizu. Radovan Pantović je na čelu Programskog saveta RTB-a tvrdio da su „novinari izvršili sve svoje zadatke koji su im se nametnuli u toku izveštavanja o kontrarevoluciji na Kosovu i akcijama društva, pre svega Saveza komunista.“²⁸ Realnost je, međutim, bila drugačija. Jedan jugoslovenski dnevni list objavio je 1. aprila 1981. godine, sasvim hladnokrvno, članak o velikim turističkim mogućnostima SAP Kosova. Idućeg dana i sva ostala štampa prenela je agencijsku informaciju o povećanju dnevnog dodatka u pokrajini Kosovo. Informativne emisije jugoslovenskih televizijskih stanica obilovale su tih dana vestima o događajima širom sveta – prvi minuti posvećivani su po pravilu sukobima policije i obojenog stanovništva u Londonu i sličnim uličnim neredima u Briselu. O onome što se upravo zbivalo na

26 S. Nikšić, nav. delo, 166.

27 M. Bjelica, nav. delo, 53-55.

28 Cit. prem: Rade Veljanovski, Zaokret elektronskih medija, u: Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, B92. Beograd 2002. knj. II, 180.

Kosovu nije bilo ni reči“.²⁹ Mediji su itekako podbacili u pokrivanju ovih događaja, ne usuđujući se da o njima izveštavaju dok se nije utvrdila njihova politička kvalifikacija. Međutim, jednom kada je jugoslovenski partijski vrh osudio albanske demonstracije kao izraz kontrarevolucije, najuticajnija srpska glasila su se nadmetala u osudama albanskog iredentizma, dolivajući ulje na vatru. Tako je aprila 1982., Ratomir Vico, tada član predsedništva GK SK Beograda i urednik informativno-političke redakcije Radio Beograda, osuđujući „ekstreme u javnoj reči o Kosovu“, pomenuo ‘smernu neutralnost pred kontrarevolucijom’ u nekim sredinama i ‘zabrinjavajuću neosetljivost za problem iseljavanja Srba i Crnogoraca u štampi i forumima’³⁰

Naravno, rekacija je usledila i u obliku inicijativa da se sistem transformiše. Posle Titove smrti počela su se postavljati razna pitanja o funkcionisanju političkog i informativnog sistema, među kojima i pitanje položaja i uloge profesionalnih novinara. Na novinarskim skupovima mogle su se čuti izjave, valjda prvi put posle Drugog svetskog rata, da ova profesija ne bi smela da bude transmisija Saveza komunista.³¹ Naime, prema podacima Saveza novinara Jugoslavije, u SFRJ je 1982 radilo 11,000 novinara, od kojih u Srbiji 3,800. Od ovog broja preko 75% bili su članovi SKJ. U izdanjima NIP Borbe radilo je oko 450 novinara, od kojih su 65 odsto bili članovi Partije. U NIP Politika od oko 400 bilo je 70 procenata članova partije, u Radio Beogradu 300 novinara, u Televiziji Beograd 300 (80 odsto članova partije, a u TANJUGU od 250 zaposlenih 88 procenata je imalo partijsku knjižicu.³² Iako je Agitrop odavno raspušten, nadzor nad medijima i dalje je sprovodila Komisija Predsedništva CK SKJ za propagandnu i informativnu delatnost, a ni policija nije bila manje zainteresovana. Kako piše Slavko Ćuruvija, „u Sedmoj upravi SSUP-a postojalo je odeljenje zaduženo za kontrolu medija, koje je u svakoj redakciji imalo svoje obaveštajce i to po sistemu: jedan policajac na tri novinara, zahvaljujući čijoj delatnosti je policija promptno, na svakih deset minuta dobijala izveštaje šta se gde događa.“³³

29 S.Nikšić, 229.

30 Isto, 344.

31 M.Bjelica, nav.delo, 55.

32 M.Bjelica, nav.delo, 48-9.

33 Predrag Popović, *Oni ne praštaju, Poslednja ispovest Slavka Ćuruvije*, Info orfej, Beograd 2001, 165.

Najdirektniji uticaj na medije dolazio je iz republičkih centara, na koje je preneti moć u duhu Ustava 1974, što je umesto liberalizacije dovelo do republičke parcelizacije medijskog prostora. Slavoljub Đukić je pisao: „*Stara Juga se zauvek raspadala. I štampa je izgubila raniji izgled. Posle više decenija prisilnog ućutkivanja, nastala je gladna trka da kažemo ono što ranije nismo mogli reći.*“³⁴ Nisu se svi mediji sa istom energijom i maštovitošću uključili u kritičko preispitivanje jugoslovenske stvarnosti. Prema analizi usmerenosti medijskih poruka koju je časopis „Novinarstvo“ sproveo 1981., jasno su se izdvajali konzervativniji mediji u kojima su dominirale pozitivne poruke usmerene ka stabilizaciji poretka (radio i televizija, Borba i Politika), neformalnija štampa (Ekspres, Novosti) i nedeljnici (NIN i Duga) u kojima su problemi češće tematizovani i razbarušena omladinska glasila koja su prednjačila u kritici sistema.

	Pozitivne poruke	Negativne poruke	Neutralne poruke
Radio Beograd	71	14	15
TV Beograd	65	17	18
Borba	47	40	13
Politika	45	42	13
NIN	37	38	25
Politka ekspres	36	48	16
Duga	31	53	16
Večernje novosti	23	44	33
Omladinske novine	16	60	24
Student	16	77	7

TABELA PREUZETA IZ M.BJELICA, NAV.DELO, 59.

Prema Ognjenu Pribičeviću, u drugoj polovini osamdesetih godina je „došlo do značajnih promena u sistemu informisanja. Stari sistem se raspao, a novi koji nastaje predstavlja mešavinu starog i novog.“³⁵ Prema *Zakonu o osnovama sistema javnog informisanja SFRJ* iz 1985, društveno – političke zajednice i organizacije su mogle da osnuju novinsku ili radiodifuznu organizaciju, ali uz pri-

34 S.Đukić, *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd 2010, 225-6.

35 Ognjen Pribičević, *Promene u sistemu informisanja u Jugoslaviji*, „Novinarstvo 1 (1991), 66.

bavljeno mišljenje SSRN (Socijalističkog saveza radnog naroda), Sindikata ili Saveza omladine, čime se čuvao refleks partijske kontrole nad medijskom sferom uspostavljen 1945. godine. Zakonom je bila predviđena i zabrana rasturanja štampe ukoliko „se iznose ili prenose neistinite i alarmantne vesti ili tvrdnje kojima se ugrožava ili bi se mogao ugroziti javni red ili mir ili uznemiriti javnost“. Ove zabrane, međutim, nisu funkcionisale. Činilo se da je represivni sistem pokazivao znake zamora, a štampa počela slobodnije da izveštava. Međutim, destabilizacijom Saveza Komunista Jugoslavije u drugoj polovini osamdesetih godina, štampa koja je do tada bila pod partijskom kontrolom postaje sredstvo unutarpartijskih, pre svega međurepubličkih sukoba. M. Bjelica piše: „*Nespretna za ma kakve demokratske reforme, vladajuća partija nastojala je da i dalje vlada i drži sve konce u svojim rukama na isti način kao i ranije. Međutim, kako je vreme odmicalo, otpori jednopartijskom načinu vladanja postajali su sve jači. Sa raznih strana dolazile su kritike, kako prakse tako i teorije. Jedan za drugim dovedeni su u pitanje svi principi na kojima je zasnovan Program Saveza komunista – vodeća uloga partije, demokratski centralizam, samoupravni socijalizam, delegatsko odlučivanje.*“³⁶

Odgovor na ovaj izazov razlikovao se u različitim delovima Jugoslavije. O tadašnjoj situaciji u Srbiji Bjelica navodi: „*Tokom 1984. godine partijski komiteti imali su obavezu da organizuju rasprave o problemima javnog informisanja i novinarstva. U toj jugoslovenskoj akciji naročito energičnim pokazalo se novoizabrano rukovodstvo Gradskog komiteta SK Beograda sa Slobodanom Miloševićem na čelu (...) U delu zaključaka koji se odnose na javna glasila rečeno je: „Gradski komitet nalaže komunistima NIRO Politika da definišu i ostvare program idejno-političkog delovanja u pogledu jedinstvene uređivačke politike i da svestrano analiziraju i ocene razloge i puteve pojavljivanja napisa nesocijalsitičke sadržine i nacionalističke intonacije i preduzmu mere protiv ovakvih pojava u NIN-u, Politici ekspres, TV reviji, Intervjuu i Ilustrovanoj politici. To se odnosi i na slične pojave u Dugi, Novostima 8 i Saboru.*“³⁷

Ognjen Pribičević ukazuje da su tada „*u Srbiji ... vodeći mediji (RTB i Politika) već nekoliko godina svedeni na nivo biltena vladajuće komunističke*

36 M.Bjelica, 64-65

37 Cit.prem M.Bjelica, nav.delo 65-66.

partije.³⁸ Medijski diskurs se zaoštavao, posebno u pokrivanju tema povezanih sa nastojanjem SR Srbije da redefiniše odnos sa svojim pokrajinama, poput izveštavanja o iseljavanju Srba i Crnogoraca sa Kosova. To naravno nije značilo da je sva štampa govorila jednim glasom. Naprotiv, nesuglasice koje su postojale unutar srpske komunističke partije itekako su se mogle iščitavati na stranicama beogradske štampe. Alarmanтни medijski skandali, poput pojave nacrt memo-randuma SANU u *Večernjim novostima* krajem septembra 1986. i sa njim pove-zanog objavljivanja humoreske *Vojko i Savle* u *Politici* januara 1987. ukazivali su na dramatičnu eroziju profesionalnih standarda.³⁹

Istovremeno, sistem je nastojao da obeshrabri pokušaje medijske emancipacije, poput planiranog novinarskog Fonda solidarnosti. Na sednici Gradskog komiteta, uz prisustvo Predsednika CK SKS Slobodana Miloševića ova inicijativa

38 O.Pribičević, nav.delo, 67.

39 Vidi Miodrag Marović, „Politika“ i politika, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2003, tom II

je ugušena uz obrazloženje da “predstavlja pokušaj konstituisanja političke opozicione organizacije.” Stavise, ovaj je primer iskorišćen za razračunavanje sa opozicionim elementima uopšte, “a narocito u izdavačkim i novinskim kućama u drugim institucijama koje direktno utiču na stvaranje javnog mnjenja”.⁴⁰

OSMA SEDNICA I UJEDNAČAVANJE MEDIJSKOG PROSTORA

Ukupno stanje na Kosovu, koje se ne popravlja ni potrebnom, ni poželjnom, ni olako obećanom brzinom, stvara opasnu atmosferu u kojoj kao da se svaka izgovorena reč protiv srpskog nacionalizma doživljava kao popustljivost prema albanskom separatističkom nacionalizmu (...) Lako se gubi orijentacija, brkaju se opredeljenja, blede linije preko kojih se ne sme preći (...) Zapaljive reči ne donose ništa drugo nego požare (...) Šta treba da se dogodi da bismo shvatili da obarač na oružju povlače i ne-odmerene, histerične reči na javnoj sceni, ponekad i jedan jedini red u novinama?

DRAGIŠA PAVLOVIĆ u razgovoru sa urednicima beogradskih glasila
11.septembra 1987, koji je bio povod za održanje Osme sednice

Ovakvo je novinarstvo išlo u susret burnim političkim događajima na proleće 1987, kada sekretar CK SKS Slobodan Milošević dramatično menja pristup rešavanju pitanja Kosova. Milošević je prepoznavao važnost medija u političkom životu. Još kao čelnik beogradskih komunista detaljno se upuštao u medijsku kadrovsku problematiku.⁴¹ Kako svedoči njegov dugogodišnji saradnik Borisav Jović, „javnosti je pridavao ogroman značaj, ali nažalost, najčešće joj nije poklanjao odgovarajuću pažnju. Bio je svestan ogromne uloge raspoloženja građana, ali je smatrao da građani ne treba uvek i o svemu da budu obavešteni. Bio je sklon da se informacije građanima doziraju, pa i podešavaju prema političkim

40 M.Bjelica, nav,delo, 79.

41 Tako Milošević na sednici Gradskog komiteta 18. februara 1987 kaže: „Promenjen je glavni urednik Duge, ali se stanje u Dugi neće promeniti dok ne dođe do promene u redakciji Duge u širem smislu. Razgovaramo i o novom glavnom uredniku NIN-a. Bez obzira na rešenje do koga dođemo, nećemo rešiti probleme u NIN-u ako ne dođe do ozbiljne rekonstrukcije čitave redakcije.” Cit. prem. A.Nenadović, „Politika u nacionalističkoj oluji“ u N.Popov, nav.delo, tom II, 169,

potrebama i to je, naročito poslednjih godina njegove vladavine, obilato koristio. Godinama je najveću pažnju posvećivao sredstvima informisanja, naročito televiziji. Lično je odabirao glavne urednike novina i informativnih programa, a pogotovo direktora radija i televizije. Možda nigde kao u ovoj oblasti nije na direktonoj vezi držao sve urednike koji su „hranili“ javnost vestima, komentarima i uopšte informacijama. Bio je duboko ubeđen da građani svoje gledanje na političku situaciju formiraju na osnovu onoga što se njima servira, a ne prema njihovom stvarnom materijalnom i političkom položaju. Ono što nije objavljeno, nije se ni dogodilo – to je bila Miloševićeva deviza.“⁴²

Ova se deviza potvrdila prilikom Miloševićeve posete Kosovu Polju krajem aprila 1987., tokom koje je otvoreno uzeo u zaštitu predstavnike kosovskih Srba.⁴³ Ta poseta je označila početak nove medijske strategije. Njena prezentacija na beogradskoj televiziji promovisala je Miloševića u nacionalnog lidera. Njegova uzgredna izjava demonstrantima („Niko ne sme da vas bije“) postaje medijska atrakcija. Tadašnji zamenik direktora RTB, Dušan Mitević, koji je stajao iza ove orkestracije, prisećao se: „Emitovali smo Miloševićovo obećanje na TV bez prekida. To ga je i lansiralo.“ Sećao se i Miloševićeve reakcije: „Mi smo taj izveštaj pravili za svoje redovne emisije, mi imamo tri kanala, i on je bio vrlo zadovoljan tim putem, zato što misli da je uradio ono što je trebalo da uradi.“⁴⁴ Ovakva propagandna poruka pala je na plodno tle. Nižu se televizijski i novinski izveštaji o Miloševićevom boravku na Kosovu, o susretu sa predstavnicima kosovskih Srba koji je trajao celu noć, a koji štampa romantično naziva „najduža noć“. Najavljuje se novi, beskompromisan pravac čiji se začetnik čak opeva i pesmi Radoslava Zlatanovića *Himna na Ledini*:

*Prerušen u gavrana / Lunjajući pored Sitnice
/ Iskusni strelac nam se primiće.*

*Seljaci, rudari i traktoristi / Železničari, govedari i
pesnici / Novinari, fotoreporteri i policajci*

42 Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Nikola Pašić, Beograd 2001, 13

43 Kosta Nikolić, *Niko ne sme da vas bije*, Slobodan Milošević u Kosovu Polju

24-25. april 1987, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2006

44 Lora Silber, Alan Littl, *Smrt Jugoslavije*, B92, Beograd 1996, 31.

*Pune jeftine narodne kujne / I odlaze na trg / Iako je zvanicnik
 Ragip Haljilji / Zapretio kosovopoljskom narodu / Nazvavši ga
 svakakvim imenima / On ne sme da se okuplja, rekao je
 Ali pristiže lep mladi govornik / Sunce koje zalazi pali mu
 nakostrešenu kosu / Razgovaraću sa svojim narodom
 i na ledini, kaže / U školskom dvoristu, na njivi
 Ima li leka protiv uplašene dece / Uzvikuje starica sa bebom
 u naručju / Protiv pišanja u krevetu, krikova u snu / Protiv
 silovanja devojčica / Eno, goleški visovi tamne, sad će
 mesečina / Bal jednonogih vampira samo što nije počeo
 Ljudi su zapanjeni, jer govornik kaže: Mrzim svoj narod ako je kukavički
 / Pljujem na plašljivce i trtoguzce. Slobodan sam ako vešto rušim
 pakao. Tad govornik je zbunjen: narod mu aplaudira / Narod koji
 je nazvan buntovničkim / Peva tiho svoju himnu: Hej Sloveni!⁴⁵*

Ovakav razvoj je u velikoj meri zatekao Miloševićevog dugogodišnjeg promotera, predsednika Predsedništva Srbije, Ivana Stambolića. Stambolić je smatrao da takva radikalizacija kosovskog pitanja ugrožava dotadašnje napore usmerene ka promeni odnosa između republike i pokrajina i da otvara vrata nacionalističkoj histeriji, ali nije blagovremeno uvideo da je upravo to bilo sredstvo kojim je Milošević nastojao da ostvari cilj – rušenje Ivana Stambolića i učvršćenje vlasti u Srbiji. Dok je Stambolić uzaludno nastojao da izbegne konfrontaciju, partija i javnost su se ubrzano opredeljivali između „Ivice i Slobe“. Sa njima i mediji: *“Bilo je specijalno zadovoljstvo pratiti to gambanje”,* piše Slavko Ćuruvija. *“Počelo je svrstavanje u suprotstavljene blokove. Miloševića odmah podržala Politika, sa Žikom Minovićem na čelu. Televizija sa direktorom Erićem, tek se kasnije presaldumila u tom smeru.”⁴⁶*

U tako napetoj atmosferi okinut je oroz u kasarni u Paraćinu, u kojoj je 3. septembra vojnik albanske nacionalnosti Aziz Keljmendi u rastrojstvu pucao po spavaonici, usmrtio četiri druga regruta, a ranio petoricu. O načinu na koji je beogradska štampa propratila ovu tragediju piše tadašnji direktor i glavni i odgovorni urednik Politike, Živorad Minović: *„Kad danas o svemu tome mislim,*

⁴⁵ Radoslav Zlatanović, *Himna na ledini*, Književne novine, 38/1987, br. 731, 1.V 1987.

⁴⁶ P. Popović, nav. delo, 174.

mogućno je da smo u nečemu i grešili ... podsećam kako je izgledala prva strana Politike 4.septembra 1987. godine. Prva dva stupca: „Ubijena četiri vojnika“, druga tri: „Keljmendi pucao u Jugoslaviju.“ Ispod tih naslova još dva izveštaja. Prvi: „Paraćin je zanemio“ i drugi „Vest je sve potresla“. Naslov „Keljmendi je pucao u Jugoslaviju“ dao je jedan od urednika Politike, jer su poginuli vojnici bili različitih nacionalnosti i iz različitih krajeva Jugoslavije. Da izvestim, prvi put, i o ovome: smatrali smo da zbog delikatnosti događaja jedino treba da se konsultujemo sa vrhom Jugoslovenske narodne armije. Rečeno nam je da o informacijama, izveštajima, komentarima i njihovim intonacijama treba da se dogovaramo sa Političkom upravom SSNO (Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu), Nekoliko dana posle zločina SSNO izdao je zvanično saopštenje kome je Politika dala naslov uzet iz samog teksta: „Nacionalistička zaslepljenost ubice Keljmen-dija“. To je dakle bilo jedno od prvih službenih saopštenja JNA povodom zločina u paraćinskoj kasarni (...) ni taj vrh ni Milošević uopšte nisu imali nikakav kontakt sa Politikom. Povodom tog tragičnog događaja (...) mi smo jedine kontakte imali sa Političkom upravom SSNO i mislim da je bilo dobro što smo ih imali“.⁴⁷

Međutim, bez obzira na to da li je iza antialbanske histerije u beogradskoj štampi stajala JNA ili Milošević, ona je objektivno išla na ruku Miloševićevoj struji, prikazujući Stambolića kao kompromisera koji nije dorastao dramatičnoj situaciji. Ivan Stambolić piše: „Posle ubistva vojnika u kasarni u Paraćinu nastaje kvalitativna promena u javnom mnjenju Srbije. Posle svega, u sredstvima javnog informisanja. Do Paraćina, Žika Minović i ostali uvažavali su ono što sam im govorio. A govorio sam im: 'Čekajte. Polako. Idemo već sa merama. Nemojte, ljudi, tu ljutu travu na ljutu ranu.' Posle Paraćina, i Slobodan Jovanović i Žika Minović i Dušan Mitević počinju otvoreno da mi se suprotstavljaju, da se raspravljaju sa mnom, da odbijaju ono na čemu insistiram... U „Politici“ je nacionalistička provala posle Paraćina. Kao po komandi. Počinju da pale Srbiju. Dižu Srbe na noge. Da je Milošević godinama planirao šta bi valjalo preduzeti da dođe do šanse, ne bi mogao smisliti povoljniji događaj.“⁴⁸

47 Ž. Minović, *Ulični biograf*, 104-107.

48 Žrtve: Ivan Stambolić Slavku Ćuruviji, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd 2006, 30.

¹ First Step, "Dokumente" number 22 (January 1996, page 4).

ПОЛИТИКА
ИЗМЕНЕНИЯ

38

ОПРОШТАЈ ОД ПОГИНУЛИХ ВОЈНИКА

Насилно угашена младост

Политички процесови, политички и војни процес, у којима је учествовао Милан Ракић, — Ово је једна од најважнијих ствари које се дешавају у овом тренутку. Милан Ракић је један од најважнијих ствари које се дешавају у овом тренутку.

ТЕЖАК УДАРАЦ НАПОРИМА

Тежак ударац напорима

— како се у овом тренутку налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

САОПШТЕЊЕ ПОЛИТИЧКОГ УПРАВЕ ОДНОС

Националистичка заслепљеност убице Кељмендија

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

ЗАГРЕБ: ШТА СУ НАМ ТО УРАДИЛИ

Загреб: Шта су нам то урадили

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

ПОСЛЕ ГРУСНОГ ЗЛОЧИНА У ПАРАЋИНСКОЈ КАС

Разуман глас јавности

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

БИЋЕ РЕЧЕНА ПОТПУНА И ПРАВА ИСТИНА

Биће речена потпуна и права истина

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

ПОЛИТИКА, Београд, 8. децембра 1947.

Отворено писмо књижевника Петра Сарића Азему Власију

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

Освар Давидов

Моја мапа исповест

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Мржња је засејана

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Лакше му је да сумњичи

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Нешто ми је познато...

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Била је наредба

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Професор Халит Трнавци: МОЈА ИСПОВЕСТ О КОСОВУ

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Шта сам написао '86.

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Ахмет Добруна не може бити крив

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Професор Халит Трнавци: МОЈА ИСПОВЕСТ О КОСОВУ

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Исповест збуњује и плени

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Клеветницима ни длака с главе

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

ЕКСКЛУЗИВНО ЗА «ПОЛИТИКУ»

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Правни систем у хаосу

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Професор Халит Трнавци: МОЈА ИСПОВЕСТ О КОСОВУ

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

РЕАГОВАЊА

Историјска одговорност

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

Фадиљ није помогао партизану

— како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић, како се налази Милан Ракић.

*gde Miloševići provode slobodne dane, sastaju se Slobodan, Mira Marković, Dušan Mitević i glavni urednici Politike i Ekspresa, Živorad Minović i Slobodan Jovanović. Tu je dogovoreno da štampa počne kampanju protiv Dragiše Pavlovića. Tekst je napisala Mira Marković, a ispomagao je Živorad Minović, glavni urednik Politike, koji je imao i ulogu daktilografa. Dogovoreno je da komentar publikuje Ekspres i da ga prenese uticajna Politika čime će se javnosti dati do znanja kolika je ozbiljnost događaja. Ostalo je samo jedno, tehničko pitanje: ko da potpiše komentar? Potpisao ga je novinar Ekspresa Dragoljub Milanović, koji nije učestvovao na sastanku u Požarevcu. Postaće posle toga direktor najmoćnijeg medija, Televizije Beograd.*⁵¹ Slavko Ćuruvija dodaje neznatno drugačiju verziju: „Pošto to nije znao sam da napiše, čuveni Dragoljub Milanović, s Kosovo i s brkovi, mali zarozani provincijalac, seo i potpisao komentarčinu u kojem je rasturan Buca Pavlović. To je verovatno napisao ili Žika Minović ili Slobodan Milošević.”⁵²

Živorad Minović osporava ove tvrdnje i poriče da je učestvovao u pripremi ovog medijskog puča: „Mogao sam o njemu misliti bilo šta, ali ni u snu nisam pomišljao da bi mogao biti toliki klevetnik. Doduše, da bi laž bila uverljivija, treba joj dodati zrnice istine. To zrnice je činjenica da se tog 13.septembra 1987. doista dogodio pomenuti susret u „domu porodice Milošević“, i to u Požarevcu, a sve ostalo su nagađanja o onome o čemu se tom prilikom razgovaralo. Osim toga, nisu bili prisutni samo ljudi koje pominje Đukić. Bilo je još nekoliko, kako on, korčaginovski kaže, učesnika ovog kružoka... ali te druge ličnosti, ne znam iz kojih razloga, on ne pominje. A bilo bi i više nego indikativno i značajno da ih je pomenuo. (...) Ništa u Požarevcu nije „dogovoreno“ u vezi sa „reagovanjem“ Ekspresa povodom istupanja Dragiše Pavlovića. Glavni urednik Ekspresa Slobodan Jovanović, s kojim sam putovao u Požarevac, gotovo uzgredno mi je rekao da su napisali komentar povodom izjave D.Pavlovića, koji će „u sutrašnjem broju“, u ponedjeljak 14.septeembra, Ekspres objaviti na drugoj, komentatorskoj strani. Napomenuto mi je da se sadržaj zasniva na njegovoj polemici sa Pavlovićem na sastanku sa glavnim urednicima dan pre toga u Gradskom komitetu. (...) Đukiću nije bila dovoljna ova bedna laž, već mu je bila potrebna i pakost, bez koje on i ne može da piše. Osim toga, umesto što je upotrebio izmišljenju priču Dušana

51 Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, 238-239

52 P.Popović, nav.delo, 176.

Mitevića, koji ga je „obaveštavao“ o „kružoku“, bilo je logično da se obratio glavnom uredniku Ekspresa, od koga bi saznao gde je i kad napisan komentar o Pavloviću. (...) A što se tiče Mire Marković, ona tada nije ništa ni diktirala ni pisala, već nam je kuvala kafu. “...

Taj susret u Požarevcu smo S.Jovanović i ja u šali nazivali šifrovanim imenom „Lubenica“, jer je nas nekolicinu iz Beograda i nekoliko ljudi iz Požarevca te nedelje Milošević pozvao „na bostan“. Dan je protekao u neobaveznom ćaskanju u kojem Mirjana nije učestvovala, osim u već pomenutoj ulozi kafe-kuvarice. Kasnije sam obavešten da je Dušan Mitević ispričao Đukiću svoju verziju tog susreta, a ovaj ju je prihvatio kao takvu, dakle netačnu ... Vara se Đukić kad misli da je u pomenutom „kružoku“ u Požarevcu bilo odanih i poverljivih ljudi. U tom sunčanom septembarskom danu, oko velikog stola sa crvenim kriškama lubenice, niko nikom nije bio odan, niko nikome nije verovao, svako je merio šta će da kaže i niko nije znao šta je u Miloševićevoj glavi ... Požarevački susret Sl.Đ. (na osnovu Mitevićevih priča) ocenjuje kao zaveru od koje je maltene sve počelo, a ja ga opisujem zbog besprimernih kleveta koje mi je u tekstu o tome on naneo“. ⁵³

Međutim, nakon objavljivanja „Milanovićevog“ komentara *Olake ocene Dragiša Pavlovića*, objavljenog u Politici Ekspres, uprkos podršci koju je partijski gradski komitet dao Pavloviću, zakazuje se 18. septembra sednica Predsedništva CK SKS. Na njoj se po Miloševićevom zahtevu razmatra slučaj Dragiša Pavlovića. Uprkos Stambolićevom protivljenju, tesnom većinom usvaja se odluka da se Radmilo Kljajić isključi iz Saveza komunista, a Pavlović iz partijskog Predsedništva i da se preispita odgovornost njemu bliskih ljudi u medijskoj sferi (Ivana Stojanovića, Momčila Baljka). Da potvrdi ove odluke i do kraja ritualno raspravi Pavlovićev slučaj, saziva se Centralni komitet, na čuvenoj Osmoj sednici koja je održana 23. i 24. septembra 1987. ⁵⁴ Razrešenjem Dragiša Pavlovića iz partijskog rukovodstva na sednici koja je bila televizijski prenošena oslabljena je dramatično i pozicija predsednika Predsedništva SR Srbije Ivana Stambolića.

⁵³ Živorad Minović, *Ulični biograf: knjigom na knjige Slavoljuba Đukića*, Altera, Beograd 2010, 112-115.

⁵⁴ Osmo sednica CKSKS, Beograd 1987. Up. Momčilo Pavlović, Dejan Jović, Vladimir Petrović (prir.), *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmo sednica CKSKS*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2008.

Napadan u vodećim glasilima, Ivan Stmbolić do kraja godine podnosi ostavku. „Dva meseca su po novinama i televiziji raspisivali poternice za ljudima, proganjali ih, obeščašćivali, smenjivali (...) Mene su ostavili za kraj. Metod je isti. Krenuli su sa nekim paušalnim, neodređenim optužbama. Osnovna kvalifikacija je, prvo, oportunist, pa onda i izdajnik srpskog naroda. (...) Stvarala se atmosfera progona. Bepomoćan si. Ne možeš javno ništa.“⁵⁵ Stambolićeve pristaše se uklanjaju sa pozicija vlasti, a posebno iz medijske sfere. Sa RTB-a odlazi urednik Informativno-političkog programa Mihailo Erić, a Gordana Suša je sklonjena sa ZIP-a. Ostavke podnose glavni urednici NIN-a (Mirko Đekić pa Predrag Vuković) i Duge (Grujica Spasović), a na njihova mesta dolaze Đoko Stojčić i Ilija Rapajić.⁵⁶

Atmosferu opisuje Mirko Đekić, dotadašnji urednik NIN-a: „Krenule su partijske komisije, sastavljene od istaknutih partijskih aktivista, sastanci, ispitivanja. U komsiji koja je formirana da se ispita politička odgovornost ne samo Mirka Đekića, već i većeg dela redakcije, bilo je nekoliko članova iz Slobinog jurišnog odreda. U komisiji su bila po dva predstavnika Predsedništva CK Srbije, Gradskog komiteta, Komisije za informisanje i Opštinskog komiteta Stari Grad. Glavnu reč u Komisiji vodio je Zoran Todorović Kundak (...) Ono što je Komisija htela nije moglo da prođe u našoj partijskoj organizaciji, pa su oni za glavnog urednika

⁵⁵ Ivan Stambolić *Slavku Ćuruviji, Žrtve*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd 2006, 89-90
⁵⁶ M.Bjelica, nav.delo, 68.

doveli Đoku Stojčića.“⁵⁷ Slično se dešavalo i drugde. Glavni urednik Duge Grujica Spasović daje ostavku, a na njegovo mesto dolazi Ilija Rapajić. U Svetu Jelenu Jevremović na istom mestu zamenjuje Ljiljana Bulatović.

Dragoslav Marković u svoj dnevnik zapisuje: „*Podrška zaključcima Osme sednice CK SK Srbije teče iz dana u dan, na televiziji, u štampi. Kako proces teče sve više dobija na intenzitetu i u sve zaoštrenijem vidu postavlja pitanje „diferencijacije“. Proširuje se lista „prozvanih“ i optuženih. Svakodnevno je „na tapetu“ Ivan Stambolić. Trži se isključenje Špire Galovića iz SKJ. Napadnut je i optužen Bogdan Bogdanović ... Ne odustaje se od smenjivanja Mihaila Erića u TV Beograd, bez obzira na mišljenje Osnovne organizacije Saveza komunista i uređivačkog kolegijuma. Radmilo Kljajić nije isključen iz Saveza komunista u organizaciji Politiike. Razume se, i njega će isključiti Opštinski komitet.*“⁵⁸

Miloševićeve pristaše u medijskoj sferi ojačavaju svoje pozicije. Dušan Mitević avanzuje u RTB, Slobodan Jovanović ostaje glavni urednik *Politike Eskpres*, u kojem plasira novinare koji se eksponiraju senzacionalističkim i nacionalističkim tekstovima – Ljiljanu Bulatović, Dragoljuba Milanovića, Miroslava Markovića. Upitan mnogo kasnije da li je ovo glasilo prednjačilo u napadima na Miloševićeve protivnike, Jovanović je rekao: „*Ekspres*“ *jeste bio perjanica, ali ne u tom smislu. List je imao veliki tiraž i značajnu poziciju koja se ne može nametnuti nikakvim veštačkim ili dirigovanim sredstvima, nego je bio prihvaćen od čitalaca. Bilo je oštre reči, bilo je izrazitih, jakih tekstova i komentara, bilo je mnogih otkrića koje niko drugi ni po nedelju dana kasnije nije smeo da preuzme.*“ Upitan da li se oseća nacionalistom, kazao je: „*Mislim da ne, iako pitanje nije jednostavno ... mislim da se baš u SPS dogodio taj spoj socijalnog i nacionalnog. Druga je stvar što je tokom ovog perioda komponenta demokratskog ispala.*“⁵⁹

U *Politici*, glavni i odgovorni urednik Živorad Minović se pak oslobađa predsednice Izdavačkog saveta Živane Olbine i Ivana Stojanovića, „*direktora Politike i člana CK SK Jugoslavije, koji je iz novina saznao da je Predsedništvo CK SK Srbije zaključilo da predloži Socijalističkom savezu Srbije da on bude smenjen sa dužnosti direktora Politike. O tome se nije prethodno razgovaralo sa Ivanom*

57 Miloš Mišović, *Naslednici bez testamenta, Razgovori sa glavnim urednicima NIN-a*, Nova, Beograd, 1999, 199.

58 Miroslav Marković, *prir. Sećanje i komentari. Dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Službeni glasnik, Beograd 2010, 18-19.

59 S.Jovanović, *Virtuelna Srbija*, Beletra, Beograd 2000, 121-2.

*Stojanovićem ni sa Poltikom, ni sa Predsedništvom Socijalističkog saveza i njegovim radnim telima i komisijama. Zadocneli staljinizam.*⁶⁰ Umesto Stojanovića, v.d. direktora od 12. oktobra 1987 postaje sam Minović, kojeg Predsedništvo republičke konferencije SSRN Srbije ustoličava za direktora 25.decembra, budući da „svojim idejno-političkim opredeljenjem i dokazanom stručnim i drugim sposobnostima pruža uverenje da će uspešno obavljati dužnosti direktora NO Politika ... u jednom politički složenom razdoblju, kada je na „Politiku“ vršen pritisak van kuće i u samoj Kući da se odstupi od društveno utvrđene uređivačke politike, redakcija i glavni urednik Minović uspeali su da osnovna orijentacija lista ostane na liniji Saveza komunista.“, obrazlagalo je odluku ovo telo.⁶¹

60 M.Marković, nav.delo, 19.

61 *Politika za nas*, 29.decembra 1987, br.33, str.1

**POLITIČKI I MEDIJSKI VRH NAKON OSME SEDNICE
GORE: SLOBODAN MILOŠEVIĆ I ŽIVORAD MINOVIĆ;
SLOBODAN JOVANOVIĆ; LJILJANA BULATOVIĆ**

**DOLE: SLOBODAN MILOŠEVIĆ U RADNOJ POSETI "POLITICI";
DOLE LEVO: SLOBODANKA GRUDEN; MILORAD UNKOVIĆ I ŽIVORAD MINOVIĆ**

Ljubav između Politike i pobednika Osme sednice zapečaćena je proslavom 84. rođendana Politike 23. januara 1987 u Domu JNA, kojoj prisustvuje čitavo novo rukovodstvo, na čelu sa prednikom Predsedništva CKSKS, Slobodanom Miloševićem, Petrom Gračaninom, prdsednikom Predsedništva Srbije i članom Predsedništva SFRJ Nikolom Ljubičićem, Dušanom Čkrebićem, članom Predsedništva CKSKJ, Bogdanom Trifunovićem, predsednikom Predsedništva konferencije SSRNS, Aleksandrom Bakočevićem, predsednikom Skupštine grada i Radošem Smiljkovićem, Predsednikom GK SK Beograda.⁶²

Držeći istovremeno funkcije direktora i glavnog i odgovornog urednika, Minović postaje ključni branilac tekovina Osme sednice, ne propušta nijednu priliku da istakne svoje „provoboračke“ zasluge. Na sastanku Komisije za novinare Gradskog komiteta CKSKS, posvećenom ovim promenama, Minović komentariše pisanje zagrebačkog lista Danas o ovom događaju: „*Prosto ne mogu da verujem da taj list dovodi u pitanje Osmu sednicu CK Srbije na taj način što postavlja pitanje da li je ta sednica na Titovom putu. Ja težu optužbu nisam pročitao*“. Na ovom sastanku se u žestini nadmeću čelni ljudi medijske sfere – Slobodan Jovanović, Aleksandar Prlja, Ljiljana Bulatović, Sergej Šestakov, Dušan Mitević, Bora Ilić, Momir Brkić i drugi.⁶³ Na istom tragu, partijski kolektiv Politike neposredno po Osmoj sednici drži sastanak na kojoj se njen ishod kuje u zvezde, a na kojoj se kao posebno gorljivi govornici ističu Ljiljana Bulatović, Živorad Minović i Slobodan Jovanović.

„VELIKA JE SNAGA OSME SEDNICE“

Pod naslovom „Velika je snaga Osme sednice“, podnosilac izveštaja na Konferenciji SK NO Politika, Ljiljana Bulatović zaključila je: „*Osmo sednica CK SK Srbije ... afirmisala je značaj javnosti i demokratičnosti u političkom radu*“. Živorad Minović je takođe pozdravio rezultate sednice, hvaleći se da je i u ovim okolnostima „Politika odolela pritiscima i

⁶² Politika za nas, 27. januar 1988, 1-3, br.334

⁶³ M.Bjelica, nav.delo, 82-83.

manipulacijama“. Najdalje je otišao Slobodan Jovanović: „Što se tiče Osme sednice, pre i posle i povodom nje, kada ovde govorimo, dozvoliću sebi da kažem da je ovo samo prirpema za neku vrstu „naše Osme sednice“ (...) Ako ima otpora, onda da se diferenciramo.“⁶⁴

Što Jovanović kaže, Minović radi. Veran shvatanju svog posla koje je izrekao tokom polemike o humoresci Vojko i Savle („Kao glavni urednik ja imam određene obaveze i određena ovlašćenja i na prvom mjestu mi je obaveza da sprovodim i realizujem politiku Saveza komunista...“⁶⁵) Minović puni Politiku lojalnim kadrovima i marginalizuje nepouz dane, ne obazirući se na otpore.⁶⁶ U maju 1989 uz protivljenje čitave redakcije postavlja Teodora Anđelića za glavnog i odgovornog urednika NIN-a. Njegov nasljednik, Velizar Zečević, o tome kaže: „...Pad kvaliteta NIN-a je postajao sve izrazitiji kada se na tom mestu našao Teodor Anđelić, novinar koji se profesionalno formirao u NIN-u. Ne znam da li je on imao direktan kontakt sa nekim od političara u vrhu, ali on se ponašao tako kao da je privezao NIN za vladajuću stranku, kao da ga je zakopčao za neko zvanično mišljenje.“⁶⁷ Međutim, ni profesionalizam ni tiraži nisu bili bitni novoj ekipi, koliko lojalnost i jasno usmerenje, o kojem svedoče NIN-ove naslovnice u periodu nakon Osme sednice (Faksimil Zakona o zabrani povratka Srba na Kosovo, „Dva nataliteta“ Albanska porodica sa sedamnaestoro dece i osnovna škola sa jednim učenikom Srbinom, Srbi i Crnogorci sa Kosova demonstriraju u Novom Sadu, Selo Prekale na Kosovu, septembar 88, Srpkinja sa puškom o ramenu čuva decu na njivi, Sto dana koju su potresli Crnu Goru, Slovenija i Jugoslavija: ko koga eksploatiše, 28.III 1989. Srbija – Republika! Proglašenje ustava Srbije).⁶⁸

Prosto se vidi kako se trajektorija naslovnica poklapa sa trajektorijom politike režima. Miloševićev se režim naime opredelio da odgodi i izbegne

64 Sa sednice konferencije SK NO Politika: „Velika je snaga Osme sednice“, 29. decembar 1987, Politika za nas, 5-9.

65 Marović, nav.deo, 217.

66 Tako je Aleksandar Nenadović napadnut člankom u Politici Eskpres koji su potpisali Slobodan Jovanović i Dragoljub Milanović. „Uzalud sa tražio odgovor na logično pitanje; da li će glavni urednik mog lista, koji je kao direktor cele firme nadređen i urednicima Ekspresa, uzeti zaštitu svog dopisnika iz SAD ili će me redakcija opozvati, ako ne smeili neće da me brani? Žika je zagonetno ćutao. Aleksandar Nenaodović, nav.delo, 281.

67 M.Mišović, nav.delo, 249

68 Đoko Stojčić u: Miloš Mišović, nav.delo 216-217

demokratizaciju forsiranjem državnog pitanja, pa je tako i novi Zakon o informisanju SR Srbije iz 1989. donesen pre uvođenja višestranačja. Njime je omogućeno osnivanje privatnih medija, ali ta mogućnost nije dramatično ugrozila režimski monopol u medijskoj sferi. Mediji u društvenom vlasništvu ostali su pod kontrolom SSRN, a nakon njegovog ukidanja status osnivača su preuzele republička, odnosno pokrajinske i opštinske skupštine. „Umesto ka pluralizaciji medijskog sistema, – pisala je Jovanka Matić – „napori vlasti bili su usmereni ka održavanju vladajućeg državno-partijskog modela medija i nastojanju da se osigura funkcionisanje medija kao glavnog instrumenta u osnaživanju nove nacionalističke ideologije i vladajuće partije kao njenog ekskluzivnog protagoniste.“⁶⁹

Ovako disciplinovano novinarstvo upustilo se u koordiniranu medijsku ofanzivu koja je pratila Miloševićevu borbu za slamanje pokrajinskih autonomija. „Mitinzi istine“ i drugi vidovi „antibirokratske revolucije“ kao i manifestacije buđenja nacionalizma medijski su podstrekavani na različite načine. Tokom mintinga u Vojvodini isprobano je reagovanje medija koji tamo još uvek nisu do kraja bili pod kontrolom Miloševićeve mašinerije. Gordana Suša, tada novinarka Televizije Beograd, kasnije je pričala kako je već pri izveštavanju sa prvog novosadskog mitinga imala problema sa glavnim urednikom Dušanom Mitevićem. Pošto je napravila izveštaj, on joj je rekao da mora da doda kako je tamo bio Vojislav Šešelj i da je držao nacionalističke govore, da je bio Matija Bečković, akademik, koji je takođe pozivao narod na pobunu i da su se pevale nacionalističke pesme. Ona nije dozvolila da joj se u izveštaju išta menja, a po emitovanju njene priče uključen je dopisnik iz Novog Sada koji je u etar izdeklamovao Mitevićevu „verziju“: „Sutradan je stigao demanti. Šešelj uopšte nije bio u Srbiji, već u Bosni. Matija Bečković je bio u Parizu,“ prisećala se Suša.⁷⁰

I *Politika* je ključno doprinosila „događanju naroda.“ Među sredstvima za koje se opredelila posebno se ističe nova rubrika, isprva nazvana „Regovanja“, a docnije „Odjeci i reagovanja“, dodata jula 1988. Oslanjajući se na tradiciju rubrike „Među nama“, koja je godinama objavljivala pisma čitalaca, „Odjeci i reagovanja“ su do marta 1991 služili kao poligon za pljuvanje režimskih

69 Jovanka Matić, *Televizija protiv birača. Televizijska kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000*, Dobar naslov, Beograd 2007, 60..

70 Zoran Pavić, *Dvadeset godina od Gazimestana*, u: Bojan Lekić, Zoran Pavić, Slaviša Lekić (prir.), *Kako se događao narod i „Antibirokratska revolucija“*. Službeni glasnik, Beograd 2009, 25

protivnika, i najavu političkih čistki.⁷¹ „Zamišljena, očigledno, kao kanal za podsticanje i usmeravanje vaniinstitucionalnog rešavanja političkih problema, rubrika se prvi put javlja 8.jula 1988 godine, na sam dan održavnja mitinga Srba i Crnogoraca sa Kosova u Novom Sadu, kojim je otvorena duga i vruća sezona „događanja naroda.“⁷² „Odjeci i reagovanja“ širom otvaraju stranice Politike za govor mržnje, koji se plasira pod krinkom liberalizacije štampe. Živorad Minović o tome kaže „Odjeke i reagovanja ja lično nisam pokrenuo ali ta činjenica nimalo ne umnjanjuje moju odgovornost, kao glavog urednika lista, za njeno objavljivanje u Politici.“⁷³ Izveštaj Nezavisne komisije pod nazivom “Kosovski čvor – drešiti ili seći”, posebno je analizirao pisanje Politike. Analizom sadržaja stavova o Kosovu u ovom listu (koji ima višedecenijsku tradiciju glavnog glasila u Srbiji kojeg čitaoci masovno prihvataju kao najviši autoritet u pitanjima političke analize), zaključeno je “da u ovom glasilu propaganda ima prvenstvo nad objavljivanjem”, da “u listu Politika prevladjuju izlaganja kojima se prenose stavovi državno-partijskih organa i profesionalnih političara,” i da je “homogenizacija oficijelnog tumačenja zbivanja na Kosovu kombinovana sa povratnim impuslima iz “baze”, preko rubrike “Odjeci i reagovanja”. Analiza priloga ove rubrike o Kosovu od 1. januara do 1. jula.1990. pokazala je da ovu rubriku odlikuju “odsustvo suprotstavljenih mišljenja i dijaloga, odsustvo činjenickog materijala o progonima nealbanskog stanovništva, odustvo albanskih autora, ustanovljavanje nove autoritarnosti uz odbojnost prema opoziciji” i druge propagandne karatkerisitke.⁷⁴

Sa preuzimanjem kontrole nad pokrajinama, širi se i medijska baza Miloševićeve moći, koja tokom 1990. obuhvata i vodeća štampana glasila i televiziju iz Vojvodine i Kosova. U Vojvodini se u sprovođenju čistki u novinarskoj organizaciji naročito istakao Mihalj Kertes, čovek od poverenja i novi član Predsedništva

71 Reprezentativan deo priloga iz ove rubrike objavljen je u Aljoša Mimica, Radina Vučetić, *Vreme kada je narod govorio. Odjeci i reagovanja u Politici, 1988-1991*, Institut za sociološka istraživanja, Beograd 2008. Vidi i Jelka Jovanović, Bojan Tončić (prir.), *“Vreme kad je narod govorio”. Odjeci i reagovanja (Politika, 1988-1991). Okrugli sto, 14-15.decembar 2001*, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2002.

72 A.Mimica, nav.delo, 24.

73 Ž.Minović, nav.delo, 145.

74 Srdja Popović, Dejan Janča, Tanja Petovar (prir.), *Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj nezavisne komisije*, Hronos, Beograd 1990, 77, 101-102, 130.

SR Srbije. Na vanrednoj skupštini Društva novinara Srbije, održanoj u Vrbasu krajem maja 1989, na kojoj je prisustvovao Kertes, zatražena je 'oštra diferencijacija' u RTV Novi Sad, sto je bio siguran znak da se pripremaju nove čistke (...) U svom prepoznatljivom stilu Mihalj Kertes izjavio je da treba odmah oduzeti pero "onima koji su bili u službi stare politike."⁷⁵ Situacija je bila još teža na Kosovu. Dragoljub Marković unosi u dnevnik za 5. jul 1990: „*Danas je Skupština SR Srbije donela odluku o prestanku rada Skupštine SAP Kosova i Izvršnog veća Kosova ... u isto vreme doneta je odluka o uvođenju privremenih mera u RTV Priština*

i u „Rilindiji“, kao i o smenjivanju svih rukovodilaca u tim institucijama. Imali smo prilike večeras da vidimo kako milicija izlazi iz prostorije tih ustanova koje obustavljaju rad do daljnjeg. Našao se, ipak, i poneki Albanac koji je u toj situaciji prihvatio da preuzme dužnost u RTV Priština i „Rilindiji“ umesto smenjenih rukovodilaca (Gani Jašari, Bećir Hoti, Ramiz Kurteši).“⁷⁶ U ovoj čistki bez posla su ostali ne samo direktori i urednici, već i 1300 zaposlenih u RTV Priština i 200 u Rilindiji, a šest lokalnih radio stanice koje su emitovale program na albanskom su zatvorene. Sva tri najveća medijska sistema u SR Srbiji dolaze pod Miloševiću kontrolu. Ovako centralizovani, srpski državni mediji počinju borbu protiv glasila poput *Borbe*, televizije YUTEL ili nedeljnika *Vreme*, koji ne aplaudiraju Miloševićevoj politici konfrontacije. Ovu preorijentaciju pratila je i nova čistka u novinarstvu. Sa RTB su smenjeni Goran Milić, Mihailo Kovač i Omer Karabeg, a Radnički savet NIP Politika prepolovljava platu četrdesetorici novinara, koji su pristupili Udruženju nezavisnih novinara Srbije.⁷⁷

Nakon ustavnih promena u SR Srbiji krajem 1989 i rastakanja SKJ na 14. vanrednom Kongresu januara 1990, agresivno izveštavanje se seli na tematiku rekonponovanja Jugoslavije. Nameću se etnonacionalne teme zapaljivog karaktera – navodna ekonomska eksploatacija Srbije od strane Slovenije i Hrvatske, hipertrofira se broj srpskih žrtava u Drugom svetskom ratu čije se ekshumacije televizijski prenose. Sa pobedom HDZ-a na izborima u Hrvatskoj mediji strateški počinju da izjednačavaju novu garnituru sa ustaškim režimom. Vidosav Stefanović primećuje: „Beogradska štampa besni, vređa, pljuje,. Da li nešto može biti gore od Politike? Može, mada izgleda neverovatno. To su Ekspres Politika i Večernje novosti, ali ni ostali ne zaostaju iza ove dve narodne novine, bar se trude da ih dostignu.“⁷⁸

76 Miroslav Maković, nav.delo, 39

77 M.Bjelica, nav.delo, 72, M.Marović, nav.delo 232 Radilo se o novinarima koji su pristupili Udruženju nezavisnih novinara . Nakon Osme sednice, krajem 1987, pitanje lojalnosti novom kursu otvara se u Udruženju novinara Srbije u vidu pritisa da se razreši njegov predsednik, Jug Grizelj. Ova borba traje gotovo godinu dana, do oktobra 1988, kada Grizelj podnosi neopozivu ostavku. Zamenjuje ga Borislav Ilić, da bi ubrzo na ovo mesto bio izabran pomoćnik glavnog i odgovornog urednika Politike Slobodan Lazarević, čime je obezbeđena lojalnost ove institucije. Više u M.Bjelica, nav.delo, 84-86

78 Vidosav Stefanović, *Dnevnik samoće, Izbor fragmenata 1988-1992*, Službeni glasnik 2010, 179.

PODRUČJA SFRJ NA KOJIMA SE PRODAVALA POLITIKA I POLITIKA EKSPRES

Legalizacijom političkih stranaka i drugim oblicima pluralizacije političkog života postalo je neminovno i normativno otvaranje medijske sfere. Ova situacija je i formalizovana *Zakonom o osnovama sistema informisanja SFRJ* iz decembra 1990. kojim je omogućeno svim pravnim i fizičkim licima da osnivaju i izdaju javna glasila. Ograničenjem je određeno da programska orijentacija glasila ne može biti usmerena na „nasilnu promenu Ustavom utvrđenog društvenog uređenja, ugrožavanje teritorijalne celokupnosti i nezavisnosti zemlje, kršenje Ustavom SFRJ zajamčenih sloboda i prava čoveka i građanina i raspirivanje nacionalne, verske i rasne mržnje i netrpeljivosti.“ U realnosti, međutim, „dezintegracija savezne zajednice, praćena jačanjem državnih atributa u jugoslovenskim republikama, zaustavila je proces decentralizacije i oslobađanja medija od kontrole vlasti. Sa zaoštavanjem konflikata izmeu republičkih centara moći, došlo je do pojačane centralizacije unutar republičkih medijskih podsistema, do smanjenja već osvojenih prostora profesionalne slobode i stavljanja medija u direktnu službu republičkih i pokrajinskih nacionalnih birokratija.“⁷⁹ Glavna javna glasila su potpala pod kontrolu vladajućih partija, a u Srbiji postaju glasnogovornici Slobodana Miloševića. Opozicione novine, kao i nezavisna štampa, poput nedeljnika *Vreme*, osnovanog 1990, ne predstavljaju izazov ovom monopolu, budući da je njihov tiraž i domet ograničen. Republička vlast dodeljuje

⁷⁹ Jovanka Matić, *Televizija protiv birača. Televizijska kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000*, Dobar naslov, Beograd 2007, 57.

radio-televizijske frekvencije, ljubomorno čuvajući primat državne televizije. „Ni TV Politika ni TV Studio B, budući male beogradske stanice lokalnog dometa, slabo tehnički opremljene i sa pretežno radio novinarima, nisu predstavljale nikakvu alternativu državnoj televiziji, sa TV centrima u Beogradu, Novom Sadu i Prištini. TV Beograd, prvi i najveći TV centar u Jugoslaviji, pokrivao je celokupnu teritoriju Srbije, tehnički bio odlično opremljen, raspolagao je ogromnim sredstvima od obavezne pretplate i imao brojne i iskusan profesionalni kadar. Od svih TV programa u Srbiji, najveću gledanost imala je centralna večernja infomativna emisija TV Beograd „Dnevnik 2“. Do drastičnog povećanja gledanosti ovog programa došlo je 1989.godine u odnosu na prethodnu godinu.“⁸⁰

Medijska filozofija, strategija i taktika bila je jednostavna i efikasna. Kako piše Vidosav Stefanović, „*svešću i voljom potrošača medija vlada onaj ko njima upravlja. Bitka za medije počinje uklanjanjem glavnih urednika i novinara koji oklevaju da se izjasne. Na njihovim mestima pojavljuju se manje poznati i manje kompetentni novinari, ali spremni da sprovedu ono što im se naredi. Nijedna redakcija u Beogradu nije pošteđena, nijedno uredničko mesto. Putevi vode prema porodičnoj vili na Dedinju, naredbe otuda dolaze. Prijatelj porodice postaje direktor radio televizije Srbije.... A televizija, vođena tvrdom rukom tog debeljka sa licem uvređenog dečaka, proizvodi ono što je potrebno porodici i većini koja je sledi: paralelnu stvarnost. Nije bitno ono što se događa već ono što se vidi na televiziji. Biće to „posao za perače mozgova“. Veština stečena u titizmu biće primenjena u postkomunizmu.*“⁸¹

MEDIJSKA PRIPREMA RATA

Monolitnost jednopartijskog sistema u Jugoslaviji počinje da se urušava 1990. godine i pritisak ka njegovom ukidanju postaje ogroman pa režim Slobodana Miloševića počinje da vodi bitku da se održi na vlasti u promenjenim društveno-političkim okolnostima. U predvečerje prvih demokratskih izbora, kontrola nad medijima i sadržinom njihovog izveštavanja, postaje osnovna poluga vlasti i osiguranje budućeg izbornog rezultata. Toga su bili svesni i režim i mlada, slabishna i razjedinjena srpska opozicija. Iako je sistem prolazio kroz neku vrstu pseudodemokratizacije, karakterisane poplavom novih izdanja, knjiga i novina

80 J. Matić, nav. delo, 63.

81 Vidosav Stevanović, *Milošević, jedan epitaf*, Montena, Beograd, 2002, 60-61

u kojima su otvarane mnoge do tada tabuizirane teme, glavni mediji su bili pod strogom državnom i partijskom kontrolom i borba za njih postaje jedan od ključnih frontova političke borbe.

Mihailo Bjelica daje presek izgleda ovog fronta: *“Prema zvaničnim statističkim podacima, u Srbiji je 1990.godine izlazilo 1.447 listova i časopisa sa ukupnim godišnjim tiražom od 586 miliona primeraka. Najveći deo tiraža otpadao je na dnevne listove (357 miliona). Ukupno je izlazilo 14 dnevnih listova od kojih su devet informativno-politički (u Beogradu Politika, Politika ekspres, Vorba i Večernje novosti, u Novom Sadu Dnevnik i Magyr szo, u Prištini Jedinstvo i Rilindija, i u Nišu Narodn list. Nakveći prosečni tiraž imale su Večernje novosti (222.000), Politika ekspres (199.000) i Politika (185.000), na četvrtom mestu bila je Borba (31.000). Radio i televizijske stanice delile su se na matične (republičke i pokrajinske) i lokalne. Statistika je 1990.registrovala 58 radio stanica u Srbiji (1.821.000 pretplatnika) i pet televizijskih stanica (1.620.000 pretplatnika). Do 1990. U Jugoslaviji je postojala samo jedna novinska agencija – Tanjug, sa sedištem u Beogradu i dopisnicima i redakcijama reppubličkim i pokrajinskim centrima.”*⁸²

Borba je otvorena po pitanju uređivačke politike državne televizije. Stric Miloševićeve supruge Mirjane, ali i njegov žestoki protivnik u kadrovskim borbama unutar komunističke partije, Dragoslav Draža Marković piše u svom dnevniku 15. juna 1990 godine: *“Konfrontacije i oštre polemike povodom prejkučerašnjeg protestnog zbora opozicije na Trgu Republike se nastavljaju i dobijaju na žestini. Iz redova opozicije stižu optužbe zbog bezrazložne intervencije milicije pred RTV Beograd i tuče učesnika protesta (batine su navodno dobili i prof. D.Mićunović i književnik Borislav Pekić), kao i zbog krivog, nepotpunog informisanja – broj učesnika mitinga, tok i sadržaj tog protestnog skupa ... Protestu se pridružuju i novinari RTV Beograd (organizovani u svom nezavisnom sindikatu), kao i novinari kuće „Politika“ (potpisano 36 novinara). Niti Televizija Beograd (za razliku od Radio Beograda koji je informacije o tim protestima objavio), niti „Politikina“ izdanja o tome ne obaveštavaju. O svemu pak informiše Borba. Borba je zvog toga ponovo predmet žestokih napada i Politike i gradskog rukovodstva Socijalističkog saveza Beograda. Borba i Studio B optužuju se da su bili organizatori mitinga ... Odnosi se i dalje komplikuju i zaoštavaju. Pored glavnog zahteva za održavanjem slobodnih višestranačkih izbora pre donošenja ustava,*

82 M.Bjelica, nav.delo, 94-5.

od strane opozicionih stranaka zahteva se smenjivanje Dušana Mitevića i Žike Minovića, kao i „otvaranje“ sredstava informisanja, ukidanje monopola partije SK Srbije i vlasti.“⁸³

Ovakve konfrontacije i zahtevi opozicije da režim prepusti kontrolu nad državnim medijima i omogući njihovu profesionalizaciju, nastaviće se godinama, sa malo rezultata. Režim je brižljivo čuvao medijsko jezgro svoje vlasti, državnu televiziju i Politikin grupu, Večernje novosti i mrežu lokalnih glasila održavajući iluziju medijskog pluralizma kroz postojanje kritičkih glasila poput dnevnika Borba ili nedeljnika Vreme. Tiraž, a time i uticaj, ovih novina je bio ograničenog dometa. U istom položaju su bili i elektronski mediji, Studio B, koji je prelazio iz ruke u ruku, ili kasnije radio stanice B92 i Radio Index, čija se čujnost merila krugom dvojke i koji su godinama služili samo za informisanje građana Beograda i vežbu policijskih ili vojnih službi za elektronsko ometanje.

Interesantno da, uz sva ograničenja, zabrane, podmetanja, fabrikovanje afera i sukoba, ogromne finansijske i sudske pritiske, režim u Srbiji nije u korenu suzbio samo postojanje nezavisnih medije. Na taj način se, prema međunarodnim institucijama, predstavljao u boljem svetlu. Nezavisna Borba pod uredništvom Staše Marinkovića je dovedena na rub postojanja i ukinuta, naklonost vlasnika TV Pinka i TV Košave je bila neograničena; ukroćene su Večernje novosti i Studio B, koji je imao svetle trenutke u otporu režimu. Sve je moglo da se menja, određeni mediji su mogli da menjaju svoju uređivačku politiku, ali u dva slučaja režim Slobodana Miloševića nikada nije pravio ustupke. To su Politika i Televizija Beograd, odnosno Radio Televizija Srbije. Do kraja vladavine socijalista i JUL-a, ove dve medijske grupacije, ostali su njihovo nedodirljivo polje.

83 Miroslav Marković, (prir), *Sećanje i komentari. Dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Službeni glasnik, Beograd 2010, 39

PARTIJSKA KONTROLA

„RTS je mašina laži smišljena da izaziva, podstiče i naglašava nacionalističke strahove i mržnje. Takva je i hrvatska radio-televizija. I bosanska vlada nije imuna na propagandu i jednostranost u informisanju.“

William Shawcross, Međunarodni centar protiv cenzure, 1994.

Izrežiranim ujedinjenjem Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije 27. jula 1990. godine nastaje Socijalistička partija Srbije, naslediviši tako kadrove, imovinu i infrastrukturu koja joj je omogućila da se sa značajnom prednošću uključi u izbornu trku sa tek osnovanim opozicionim partijama. SPS je imao kontrolu nad svim glavnim i odgovornim urednicima medija, postavljao ih je iz svojih redova, finansirao njihove hirove i medijske eksperimente. Oni su im uzvratili istom merom.

Prema nekim politikološkim istraživanjima, srpska opozicija našla se u prilično nezavidnom položaju na početku izborne trke. Prosečni građanin Srbije, odnosno prosečni glasač, još nenavikao na mogućnost demokratskog izbora i slobodne misli, svoje političko mišljenje obrazovao je na kraju krajeva skoro isključivo na osnovu televizijskih vesti. Njih 30 odsto uopšte nije čitalo novine, 26 odsto je čitalo povremeno, a redovno svega 44 odsto. Ankete koje je u Srbiji sproveo Institut za društvene nauke Univerziteta u Beogradu u oktobru 1992. godine, i koje je ponovio u proleće 1993. godine, upućuju na to da su televizija i radio najomiljeniji izvor informacija za 66% do 76% ispitanika. Samo 14% se opredelilo za novine i magazine. Kad se uporede ova dva podatka, jasno je da je Televizija, odnosno njen centralni Dnevnik, kao jedina dnevno-informativna emisija, sa njenom ogromnom gledanošću (čak su i redovno vojnici, na odsluženju vojnog roka, imali obavezu da svako veče u pola osam gledaju Dnevnik), bila jedini reper kojim se uspostavljalo javno mnjenje Srbije.

U situaciji kada je devedeset odsto štampanih medija bilo u rukama socijalista, preostalih deset odsto medija nisu mogli da pruže mogućnost da neka druga strana prikaže svoj program u pravom svetlu. S obzirom da su se socijalisti rastrčali kako bi upravo pred izbore obavili „važne državničke poslove“, otvarali fabrike, puteve, postrojenja, radio i televizijske vesti bile su prepune ogoljene SPS-propagande.

Jedno istraživanje je pokazalo da su, samo u poslednjoj sedmici pred izbore decembra 1990. na TV Dnevniku i u glavnim radijskim vestima najpominjaniji bili upravo predstavnici SPS-a:

- Slobodan Milošević (133 puta, u trajajnu od 37 minuta)
- Borisav Jović (46 puta, 3 minuta)
- Radoman Božović (43 puta 7 minuta)

Svi socijalistički funkcioneri prikazivani su u pohvalnom smislu, nije bilo kritike niti objektivnog informisanja. Nasuprot tome, opozicija je pominjana prevashodno protokolarno, u vezi s nadzorom izbornog postupka (SPO 33 puta i DS 26 puta). Jedini opozicionar sa „državnom dužnošću“, premijer Jugoslavije Ante Marković, pomenut je 41 put, ali nijednom pohvalno. (27 puta neutralno i 14 puta negativno).“ Saopštenja SIV-a i saveznog premijera nisu stavljana na naslovne strane, niti u prvih petnaest minuta Dnevnika u 19.30.⁸⁴

Komunistički režim, presvučen u socijalističko ruho, je tako uspeo da preživi krah komunizma u Evropi. Na decembarskim izborima 1990., Slobodan Milošević biva izabran sa za predsednika sa 65 odsto glasova, a SPS sa manje od 50 odsto glasova zahvaljujući izbornom sistemu osvaja 194 od 250 skupštinskih mandata. Državni mediji su tokom čitave kampanje otvoreno podržavali Miloševića i diskvalifikovali njegove politicke protivnike.⁸⁵ Ovog perioda aktivnosti državne televizije seća se njen tadašnji generalni direktor, Dušan Mitević, u intervjuu datom nedeljniku Vreme 1999. godine:

“VREME”: Opšte je uverenje da su vaša kuća (RTB) i “Politika” najzaslužniji za ustoličavanje vlasti Slobodana Miloševića. Koliko su uopšte ti izbori mogli da budu fer kada ste vi na sastancima kolegijuma otvoreno govorili: “Mi moramo sve da učinimo da socijalisti pobeđu!”

DUŠAN MITEVIĆ: Pravo da vam kažem, ne sećam se; čuo sam da je neko to citirao. Plašim se da ne odemo suviše usko ako tako konkretno

84 S.Antonić, nav.delo, 105-7.

85 Posebno je na meti bio lider Srpskog pokreta obnove, Vuk Drašković. U njegovoj demonizaciji prednjačila je novinarka Mila Štula, koja je neposredno pred izbore u ekstenzivnom intervjuu na Trećem programu državne televizije lansirala niz optužbi na njegov račun, uključujući i čuvenu klevetu o njegovoj raskošnoj vili na Ženevskom jezeru. Up. R.Veljanovski, u: Nebojša Popov, *Srpska strana rata*, str.190.

razgovaramo, mislim da bi tu imalo šta da se kaže, onako, malo šire. Naime, kao što je poznato, mi smo bez ikakve potrebe kasnili, poslednji smo održali višestranačke izbore.

“VREME”: Zašto je Srbija već tada toliko kasnila?

DUŠAN MITEVIĆ: Ima više razloga: osnovni je da je u Srbiji bila vrlo snažna politička struja koja nije shvatala da je završeno sa socijalizmom ili komunizmom, i koja nikad nije ozbiljno shvatala višestranaštvo. Politički vrh Srbije nije shvatio da je gotovo sa monizmom, da jedna partija ili jedna ideja stalno bude na vlasti. Vrh je više raspravljao šta da radi sa partijom i Socijalističkim savezom, znači o svojim strukturama, nego što je raspravljao kako će da izgleda srpsko društvo u celini. U tim diskusijama bilo je dosta do podela.

“VREME”: Gde ste vi bili?

DUŠAN MITEVIĆ: Od samog početka sam smatrao da i mi moramo da se opredelimo za put kojim je krenuo čitav Istok, da počinje epoha političkog pluralizma i da i televizija, kao jedan važan medij, mora tome da se podesi. Moj stav je bio da je televizija državna, da nije partijska i da skupština upravlja televizijom u ime države. Smatrao sam da mora da postoji ozbiljan odnos prema opoziciji. Jeste, mi smo se u suštini ponašali kao levičari koji su u televiziji. Dogovorio sam sa pokojnim Vitasom, glavnim urednikom, da se napravi jedna konvencija sa opozicijom. Mi smo zvali i SPS na taj dogovor.

“VREME”: Šta je bilo regulisano tim predizbornom dogovorom?

DUŠAN MITEVIĆ: To je bila konvencija kako treba da izgledaju pripreme opozicije za nastup na televiziji i radiju; bilo je precizno utvrđeno da svaka partija za svoje predstavljanje na televiziji dobije tri sata. U Okrugloj sali u Radio Beogradu bila je organizovana svojevrsna tombola: ko, kada i u koliko sati nastupa na televiziji. SPS, koji bi mi kao trebalo da forsiramo, dobio je vrlo nepovoljan termin 10 dana pre izbora. I termin je izuzetno značajan. Svaka partija imala je u glavnom dnevniku po dva minuta, a u trećem po minut.

“VREME”: Da li ste angažovali eksperte, stručnjake za vođenje predizbornih kampanja?

DUŠAN MITEVIĆ: Ne, sve su radili naši novinari, ali je posla toliko bilo da mi nismo imali dovoljno novinara, pa su učestvovali i kolege iz Novog Sada i Prištine.

“VREME”: I sve se pretvorilo u svojevrstan TV cirkus: glavna zvezda bio je nezaboravni predsednički kandidat Nikola Šećeroski, četkar iz Malog Mokrog Luga, koji je svojim molbama i tužbama protiv opštinske administracije uveseljavao pučanstvo.

DUŠAN MITEVIĆ: Pa jeste, sve se pretvorilo u apsurd. Shvatio sam da metod ima manu: nije se išlo prema značaju, veličini partija. I neke minorne partije, kakvih ima i danas, dobile su svoj tročasovni termin za predstavljanje. Odjednom se u političkom životu pojavilo hiljade anonimusa. I kao što znate, nije tako jednostavno pričati na televiziji ni dva minuta, a kamoli sat. Bilo je nekih partija, nisu znali šta da rade: skupe sve rođake, prijatelje, ali ne znaju šta da pričaju. Izvode neki “umetnički program” da se nekako izvade od muke. Neki su igrali folklor. I to predizborno predstavljanje na televiziji je stvarno postalo folklor. Bilo je i smešnih situacija: sećam se izvesne devojke koja je napravila nekakvu partiju, radila je u SUP-u, bila je daktilografkinja. U svojoj prezentaciji govorila je ne samo ono što i četkar Šećeroski nego i to da nije sigurna da li će biti bolje kad pobedi, kad bude ministar kulture ili nešto drugo. I naravno, cela stvar se pretvorila u svoj apsurd, počela je da dosađuje gledaocima. Tada su počeli i neki posebni skečevi: Milošević je odbio da učestvuje.

“VREME”: S kojom je argumentacijom odbio termin koji mu je dodeljen po pravilima izborne utakmice?

DUŠAN MITEVIĆ: Jednostavno nije hteo: smatrao je da je dovoljno popularan i šta ima on tu da priča i da se “predstavlja”. Taj njegov termin je ostao nepopunjen, pa su socijalisti onda puštali neke filmove iz propagandne aktivnosti partije.

“VREME”: Opozicija je demonstrirala, pretila bojkotom izbora, baš zbog pristrasnosti televizije. Da li su i socijalisti imali primedbi?

DUŠAN MITEVIĆ: Kako da ne! Bilo je mnogo nerveze: što si puštao ono, što nisi dao ovo. Pa onda, prepirke oko broja ljudi koji su prisustvovali mitinzima: ako Vuk kaže da je bilo 100.000 ljudi, policija, odnosno vlast, odmah tvrdi da ih nije bilo više od 10.000.

Vi ste bili kućni prijatelj bračnog para Milošević – Marković. Da li je i Milošević imao primedbi?

DUŠAN MITEVIĆ: Nije sporno da sam bio njihov prijatelj. Jedan od najvećih apsurdna jeste da opozicija demonstrira protiv mene, a ja stalno zbog Vuka imam sukob sa levičarima. Zove predsednik Milošević i kaže: “Što se onoliko pušta Vuk Drašković?” Kažem, ne pušta se nego ide po konvenciji, ali on ni da čuje. Ali nisam ni ja naivan, ja sam kao mađarska sobarica: ja sam video da je u interesu socijalista da Vuk bude na televiziji, ja sam, kao profesionalac, video nešto što oni nisu videli: Vuk na televiziji, u studiju – propada! Gledam, dolaze ljudi na te Vukove skupove, kad se ono popeo na kran, sećate se, a sneg provejava, izgledao je maltene kao Hristos. I uopšte, sve ide lepo dok on onako hercegovački peva na mitinzima, ali na televiziji, u studiju – propada! Neobrijan, razbarušen, bez kravate, lako plane na novinara, često nema argumente, “šamara” novinara, to ne pije vodu na televiziji. Kažem ja to Miloševiću, ali ne vredi: kratko rečeno, nije mogao da vidi Vuka na televiziji. Posle se Vuk izbirikao.

“VREME”: Srpski intelektualci su gotovo listom podržali fantastični uspon Miloševića. Neki su se razočarali, ali samo su retki to javno priznali. Mihiz, na primer: “Svoj nemali doprinos sluđivanju srpskog naroda dali su i srpski intelektualci, a među njima i Borislav Mihailović-Mihiz”. Koliko je Dušan Mitević doprineo sluđivanju srpskog naroda? Ovi izborni “skečevi” ilustruju da se išlo na to.

DUŠAN MITEVIĆ: Ja mislim da nisam. Neke su greške napravljene jer nismo imali iskustva, priznajem. Nisam imao potrebe da to činim: ja sam znao da će socijalisti da pobede! Imali smo odličan Centar za ispitivanje javnog mnjenja. Dogovorimo se da za svoje potrebe, krajnje interno, da to ne bi uticalo na tok izbora, sondiramo javno mnjenje da vidimo kako će narod da glasa. Vuk je imao po trgovima ljude, ali ne možeš ti to tek tako da proceniš. Već s jeseni, krajem oktobra, imali smo na reprezentativnom

uzorku urađenu analizu, takozvanu plavu knjigu, koja je predviđala laku pobjedu socijalista, što se uopšte nije moglo zaključiti po nekom opštem raspoloženju. Atmosfera među socijalistima bila je jako nervozna, plašili su se da će da izgube. Pravo da vam kažem, nije to baš bilo na meke duške. Međutim, sve što je bilo opoziciono, sindikati, pa i u redakcijama, svi su bili ubeđeni, od moje pokojne tašte pa nadalje, da opozicija pobeđuje sto posto! Nikoga opoziciono opredeljenog niste mogli da razuverite. Neki počeli i u redakciji da se kolebaju: dolaze kod mene, kažu, šefe, ovo je gotovo. A ja u fioci imam "plavu knjigu" koja govori potpuno suprotno. I ja s tom knjigom odem gore na dva-tri mesta, kažem: "Ljudi, mi pobeđujemo!" Vrlo je interesantno njihovo reagovanje: niko nije hteo ni da pogleda knjigu, valjda da ne baksuziraju!? I samo kukaju: "Ma, pusti to istraživanje, grune mraz, pa poledica, pa neće ljudi da izađu, pa ovo, pa ono..." Ljudi koji su radili tu akciju apolutno su sve pogodili: uključujući i podatak da će socijalisti dobiti 192 poslanika, a levica je dobila 194 od 250 mesta u skupštini!

"VREME": Kad ste bili tako ubeđeni u pobjedu stranke na vlasti zašto je televizija iskrivljavala sliku o zbivanjima u opoziciji? Zašto je opoziciju slikala kao snage mraka i haosa? Sećate se skupa reformista u Domu omladine na koji je siledžijski upao Vojislav Šešelj sa svojim četnicima: većinu prisutnih oblila je ledena jeza, književniku Mirku Kovaču je foto-aparatom razbijena glava, šešeljevci su vikali: "Ustaše, ustaše!", publika skandirala: "Jugoslavija, Jugoslavija!" Prisebni Nebojša Popov je nastavio skup. Zašto ste posle toga na programskom kolegijumu RTB-a naredili da se objave komentari koji će sadržavati sledeće teze: promociji reformista nije prisustvovalo više od 200 ljudi, Šešeljevi četnici su rasturili skup, Ante Marković i saradnici nisu uspeali da odgovore ni na jedno pitanje? Uveče je ovako sročan komentar u udarnom dnevniku pročitao Milorad Komrakov.

DUŠAN MITEVIĆ: Ko to kaže da sam ja dao instrukcije?

"VREME": Rade Veljanovski, bivši urednik u Radio Beogradu, pogledajte zbornik Srpska strana rata.

DUŠAN MITEVIĆ: Pravo da vam kažem, ja se toga ne sećam. Nemam potrebu da se pravdam. Može Veljanovski da priča sad šta hoće. Moram da

kažem da se uopšte nisam mešao u pisanje komentara. Nikada! Ja sam o tom incidentu čuo, čitao sam u novinama, ali ja s tim događajem nemam nikakve veze! Na Kolegijumu RTB-a saopštavate poverljivu informaciju sa vrha: “Gotovo je sa Jugoslavijom, Srbiji nije potrebna Jugoslavija.” To je zapravo direktiva šta da se radi. Ne, ne znam. Pravo da vam kažem, ne sećam se! Ja sam bio generalni direktor u kući koja je imala nekoliko hiljada zaposlenih, koja u toku dana emituje desetine, stotine emisija. Imao sam zamenike, pomoćnike, urednike. Ja sam mogao da delujem na nekom globalnom planu. Imao sam običaj svakog ponedeljka da iznosim na sastancima svoje mišljenje: ko je hteo da ga usvoji, usvajao je. Ko nije – nije! Mogao bih globalno da kažem da sam dosta tačno prognozirao i pogađao razvoj događaja. E, sad što sam za neke bio crni gavran.. Ja se nešto ne sećam da je Veljanovski bio neki opozicionar i da je iznosio neko drugo mišljenje. Izvršavao je sve zadatke. On je bio u strukturi. Neslaganja je uvek bilo oko nekih emisija, ali u svim tim sukobima niko nikada nije mogao da se požali da mu se zbog toga nešto desilo, da mu je oduzeta emisija, da mu je smanjena plata. Jeste, neki otpušteni novinari su posle pričali da je Mitke ipak bio vrstan profesionalac. Svaka analiza će vam pokazati da sam ja davao veliku slobodu novinarima. Naša opozicija je oćutala činjenicu da je posle mog odlaska sa televizije 1100 novinara ostalo bez posla! Nisu reč progovorili, niko ih nije ozbiljno zaštitio. Ja pravo da vam kažem, ne prihvatam te podele kao ono je bilo socijalističko vreme, nedemokratsko, a ovo je demokratsko. Svaka analiza novinarstva na televiziji, će vam pokazati da to nije tačno. Danas smo pali na najniže grane baš zbog odnosa prema istini: Srbija koja ima razvijenu štampu od 1903. doživela je da u ovoj profesiji na kraju XX veka ispliva društveni talog. Režimski mediji pišu ko treba da bude likvidiran!? Danas se državni mediji rukovode floskulama zasnivanim na neistinama. Prvo se prećutkuje šta se dešava sa Srbima na Kosovu, ne javlja se da napuštaju Kosovo, ali onda evo vesti da se vraćaju na Kosovo!? Ovde se strahom upravlja, a uplašanim i zgrčenim ljudima se lako manipuliše.

“VREME”: Televizija je i onda bila iskrivljeno ogledalo, zašto bi inače opozicija tako uporno tražila vašu smenu?

DUŠAN MITEVIĆ: Ja sam onda poručio opoziciji, i pokazalo se da sam bio u pravu: “Zapamtite! Nikad neće biti više opozicije na televiziji u predizborno vreme nego što je bilo kad sam ja bio generalni direktor!” Mene su moji drugovi levičari pustili niz vodu i opozicija je dobila direktore koje je zaslužila: Bjeletića, Vučelića i sad već da ne pričam gde smo stigli.

“VREME”: Ali, i onda je, kao i sada, bilo poganih komentara o opoziciji kao stranim plaćenicima i izdajnicima. I zbog toga se demonstriralo.

DUŠAN MITEVIĆ: Ma, oni nisu jurišali na Miloševića i vlast, oni su jurišali na televiziju kao svojevrsan politički eufemizam: ne idemo na one gore nego idemo na televiziju! Vuk je koristio metod ulice. Ideja je bila jasna: da se ponovi rumunski scenario. Oni su naivno verovali da će da osvoje televiziju, da će za generalnog direktora da postave Mihiza ili Matiju i da su onda manje-više na konju, da je vlast njihova!?

“VREME”: Da, mi smo gledali taj rumunski scenario uživo, direktan prenos.

DUŠAN MITEVIĆ: Nije nikada zabeleženo, ni od naše opozicije, da smo mi, Televizija Beograd, napravili izvanredan informativni podvig. Prvo smo obezbedili fantastičan izveštaj iz Rumunije, sve smo puštali i sve je preko nas išlo u svet. To je dan-noć išlo. Ja sam poslao ekipu da sa predajnika u Vojvodini direktno prima rumunski program i šalje nama. Ceo svet je dolazio u Beograd da izveštava “iz Rumunije”, pa su tek posle, kada je Čaušesku ubijen, otišli na lice mesta. I tako se pojavio Iliesku, došli narodni predstavnici, državni udar izvršen preko televizije. I tako je naša opozicija zaključila da to može da se izvede i u Jugoslaviji! Naravno, posle su događaji pokazali da je to u Rumuniji bio pravi državni udar, da je struktura zavere protiv Čaušeskua bila pažljivo sinhronizova, televizija je bila samo sredstvo. E, opozicija je htela reprizu tog scenarija kod nas.

“VREME”: Zašto nikada niste tražili intervju od Miloševića?

DUŠAN MITEVIĆ: Nekoliko puta sam davao ideju da bi on trebalo da dâ jedan intervju, ali on nije hteo. Jednostavno nije hteo.

“VREME”: Zašto?

DUŠAN MITEVIĆ: Milošević je od samog početka imao averziju prema televiziji. Ne samo prema televiziji nego uopšte prema javnosti, osobito prema sredstvima informisanja. Tek je kasnije počeo da shvata da kad izgubiš na propagandom polju, gubiš i stvarno. Ali shvatio je to kasno. On ima jednu osobinu koja je mene iznenadila: ja sam čovek televizije, tamo sam bio novinar 28 godina i to mi nikako ne ide u glavu – malo ko zna, ali on uopšte ne gleda televiziju, on ni sebe ne gleda na televiziji!? Ima neku averziju...ima kod njega nešto. Ne voli da se pojavljuje, ne voli da se slika, ne voli da bude u centru pažnje. I to je jako smetalo: bio je veliki autoritet, držao je svu vlast, ali neki strateški potezi ne mogu da se dobro objasne ako nemaš informacije iz samog centra informacija. Napravio sam u životu onoliko intervjuja: od Josipa Broza Tita do Deng Siao Pinga, ali nisam sa Slobodanom Miloševićem sa kojim sam bio kućni prijatelj. Posle je dao jedan intervju Vučeliću, jedan CNN-u... Ostalo su, što kažu, govori i članci.⁸⁶

Slobodan Milošević je vrlo rano uvideo od kolikog je za njega interesa kontrola i korišćenje Partije i medija za osvajanje i očuvanje vlasti. “Bolje nego i jedan srpski političar toga vremena, on je shvatio značaj medija u osvajanju i učvršćivanju vlasti.”⁸⁷ On će to ostvarivati zamenjujući stranačke kadrove vlastitim snagama i lično će bdeti nad tim da na čelo javnih medija budu postavljeni njegovi najverniji saveznici iz Partije. Rukovodioci programa radija i televizije, kao uostalom i direktor novinske grupe Politika, uvek su naime članovi najužeg rukovodstva SPS, odnosno pre njega Saveza komunista.

Milošević se tokom svoje vladavine oslanjao naročito na dnevnik Politika i Politika Ekspres – na čelu kojih su bili Živorad Minović, odnosno Slobodan Jovanović, bliski politički saveznici Miloševića, koje je na funkcije glavnog i odgovornog urednika jos 1986. godine postavio Savez komunista Srbije – sa ciljem da eliminiše svaku opoziciju svojim nacionalističkim pozicijama u pogledu Kosova unutar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Oni su mu najverniji saveznici, kućni prijatelji poput Dušana Mitevića, intimusi od najvećeg poverenja. Kroz njihove novine, on govori, prenosi svoje misli i planove kroz nepotpisane članke, feljtone i pisma čitalaca. Autonomne pokrajine takođe bivaju pogođene

⁸⁶ Svedok vremena: Dušan Mitević, *Vreme* br.455, 25. septembar 1999.

⁸⁷ M.Bjelica, nav.delo, 70.

početkom devedesetih čistkama koje se sprovode u medijima. U Vojvodini, posle “jogurt-revolucije” bivaju smenjeni vodeći novinari Radio-Televizije Novi Sad, i dnevnog lista Dnevnik.

Na Kosovu, vlada Srbije zavodi čvrstu kontrolu nad medijima u letu 1990.: 5. jula smenjen je glavni urednik Radio-televizije Priština, a otpušteno je više od hiljadu zaposlenih. Dnevnik Rilindja, jedina novina na albanskom jeziku, biva zatvorena, čime je otkaz dobilo 200 novinara. Zatvoreno je i šest lokalnih stanica na albanskom jeziku. Preuzimanje kontrole nad audiovizuelnim medijima u režiji Miloševićevog režima preduzeto 1986-1987. godine dovršeno je u leto 1991. godine.

Ovaj mehanizam je u međuvremenu stavljen u službu politike konfrontacije na nivou Jugoslavije. Oštar konflikt sa Slovenijom koji je srpsko rukovodstvo početkom decembra pretvorilo u svojevrsni embargo na uvoz slovenačke robe u Srbiju praćen je na državnoj televiziji i u štampi zapaljivim naslovima. Prednjačila je Politika, koja je vest objavila naslovom koji je zahvatio najveći deo naslovnice: “Srbija prekida odnose sa Slovenijom”. Nizali su se izveštaji repetitivnog karaktera, sračunati da oblikuju javno mnjenje i mobilišu ga u podršci rukovodstvu protiv novog neprijatelja.

Tako je od samog početka dinamika promena u Sloveniji, a posebno u Hrvatskoj, bila krajnje negativno komentarisana u srpskim medijima. Istovremeno, raspadali su se poslednji ostaci zajedničkog jugoslovenskog informativnog sistema, budući da su republike odbijale da prikazuju materijal poreklom iz drugih republika koji ih je prikazivao u negativnom svetlu.⁸⁸ Tokom 1990., ova se situacija pogoršavala, a broj “neprijatelja” umnožavao. Stvarala se atmosfera opsadnog stanja, naglašavala potreba za jedinstvom u teškim trenucima za Srbiju i čitav srpski narod u Jugoslaviji. Beogradski mediji obraćaju sve veću pažnju na uslove u kojima žive Srbi van Srbije, posebno naglašavajući njihovu ugroženost u Hrvatskoj nakon izbora koji na vlast dovode Hrvatsku demokratsku zajednicu, a na mesto predsednika Franju Tuđmana. Poredivši ove događaje sa “povampirenjem usaštva”, srpski mediji učestvuju u mobilizaciji Srba u Hrvatskoj, pružaju medijsku podršku uspostavljanju srpskih autonomnih oblasti i bez rezerve se svrstavaju. U zloupotrebi medija gaženje profesionalnih standarda

88 M.Bjelica, nav.delo, 97-99.

postaje redovna pojava, na šta je marta 1991. ukazao Stojan Cerović u časopisu Vreme, u članku naslovljenom *Gebels je za njih – amater*.

Gebels je za njih — amater

ebels je za nj

„Vreme“ istražuje kako „štampa“ i „tiskar“ opisuju Miloševića, Tudmana, vrhovništvo, rukovodstvo, Jovića, Mesića, Babića, Špegejla, JNA, redarstvenike . . .

...oni ovde savršeno pristaju i sa pravom . . .

„objektivnosti“ izveštava o r . . .
 njima u ovom delu sveta. Po
 (i za one kojima je ova ta
 . . . tekstovima lo . . .

Ja sanjam da osvine jedan dan, i u Hrvatu i Seba, i da ljudi kad izadu na ulice vide trafike prazne, bez novina... I siguran sam, i oni najgori bi ozdravili. Često je to, te trafike pune su mržnje, a deset metara dalje, normalan život. Eto, to je moj san, kada bi čovek imao takvu moć, oni da štampaju novine, a ja da ih palim.

Ovaj neobičan san, o lekovito praznim trafikama, bez novina koje samo „mrznu cede“ i pozivaju pod krhki i lažni krov nacionalističkog spasenja, usnio je i novinarima nedavno ispričao jedan od najpoznatijih jugoslavenskih glumaca, Ljuba Tadić. U ovom filmu, „Vise

To da se iz nekih novina „više puca nego što se informira“, kako kaže režiser Fadil Hadžić, nije, naravno, nikakva posebna novost. Razmere i intenzitet tog medijskog ludila (psihijatrijski poj-

movi ovdje savršeno pristaju i s pravom
žargizmu počasno mesto u političkom
žargizmu) mogu se, međutim, celovito
sagledati tek ako se ono što novine pišu
pokuša i grafički da predstavi. Iđicu da
to učinimo dao nam je poznati britanski
list „Gardijan“, čiju smo sličnu tabelu
objavili u prošlom broju „Vremena“.
Kolege iz „Gardijana“ su nedavno, na-
ime, sačinile zanimljivu upo-
rednu tabelu izraza koje kor-
isti londonska štampa izvešta-
ča o ratu u Zalivu. Ono do
čega su dotli dobili je na kraju
naslov „Besni piš i Englezi“, a
pokazalo je s koliko se mnogo

„objektivnosti“ izveštava o ratnim zbivanjima u ovom delu sveta. Podsećanja radila (za ose kojima je ova tabela promakla) u svim tekstovima londonskih novina britanski vojnici su uvek bili „profesionalci“, „lavljeg srca“, „opreznici“, „pouzdanici“, „heroji“, „neustrašivi“, „lojalni“... U is-

risak **TUDMAN**

- mudar, dostojanstven i stožer
- bori se i djeluje na više frontova
- traži razumjevanje i podršku hrvatske stvari u inozemstvu
- njegovim mislima hrvatske političke ideje dobijaju na značaju
- podigao hrvatski rejting više no ikad
- svaki njegov put je pun pogodak
- svaka njegova pojava ima veliku političku, psihološku, pa i gospodarsku važnost
- on nije naivan
- on dobro zna s kim ima posla
- prvi koji se pred Beogradom od posipa pepelom
- ima državnu zrelost
- sve češće je u ulozu učitelja

Štampa

- nasljednik Ante Pavelića
- vrhovnik, poglavnik „gospodina“
- novostolicičan hrvatski ban
- fašistoidan, ustaoidan, genocidan
- izdajica hrvatskog naroda
- doveo Hrvate na rub propasti
- zaveo hrvatski narod
- plaćenik Zapada za inku dolara
- zaigrao na ustašku kartu
- sajuza ustašku NDH
- izabrali ga Zapad i Katolička crkva
- čuva ga čopor gorila
- ide stopama poglavnika
- i Hitler je došao na vlast preko slobodnih višestranačkih izbora

MILOŠEVIĆ

— srbijanski vođ
 — staljinista i bolševika
 — vanbračni Staljinov sin
 — dvojnik Sadama
 Huseina
 — Sadam-Milošević
 — Sloba
 — neprikosnoveni vođa
 — obnavlja diktatorski
 komunizam u Srbiji
 — s njim je pobjeda
 politička
 sila
 — čovek koji zaluđuje
 Srbie
 — raspljuje historiju
 — njegove polemike
 imaju prepoznatljiv ton
 — ultimativno zahteva
 — eporno insistira
 — pljačka banke
 — autoritarni populista
 — rušitelj avnojačke
 Jugoslavije
 — zagovornik Srebroslavije

Stampa

- mudar, odlučan,
- nepokolebljiv
- predstavnik čitavog srpskog naroda
- autentični predstavnik srpskog naroda u Jugoslaviji
- čovek koji vraća dostojanstvo srpskom narodu
- zaslužuje bezrezervnu podršku
- ima državničko dostojanstvo i mudrost
- modern političar
- demokratski orijentisan čovek

PROPUŠTENA ŠANSNA 9. MARTA

„Od početka sukoba, informacije plasirane u medijima bivše Jugoslavije su se uglavnom sadržavale nacionalistički diskurs, generalizirane napade i uvrede usmjerene drugima. (...) Ne iznenađuje onda da je taj fenomen vodio činjenju strašnih zvjerstava na bojištima i cijeloj teritoriji.“

Specijalni izvještaj o medijima, Tadeuš Mazovjecki, specijalni predstavnik UN-ove Komisije za ljudska prava, 1994.

Opozicija je posle izbornog debakla shvatila da je režimska dominacija nad ključnim medijima bila u korenu njenog neuspeha, pa su se i zahtevi fokusirali na ostvarivanje medijskih sloboda. Povod za veliki opozicioni miting, zakazan u Beogradu za 9. mart 1991., bio je komentar jednog od televizijskih urednika, koji je izjednačio rukovodstvo SPO sa ustašama. Izjednačavanje opozicije sa ustašama, teklo je paralelno sa već zahuktalom retorikom o povampirenju saradnika okupatora u zapadnim jugoslovenskim republikama i buđenju nekog "Četvrtog Rajha". Uporedo sa propagandom usmerenom protiv spoljnog neprijatelja, totalna kontrola Socijalističke stranke nad Televizijom Srbije Miloševiću omogućava da učutka nesaglasne glasove iznutra. Kada nisu naprosto ignorisane, akcije opozicije su se sistematski iskrivljavale i poistovećivale sa činovima izdaje i napada na Srbiju i njene građane. Nakon što je RTB odbila da objavi demanti, zakazan je miting na kojem je zahtevana ostavka direktora i ključnih televizijskih urednika. Režim je odgovorio zabranom okupljanja, pa su se protest pretvorile u sukob između demonstranata i policije, koja je posebno brižljivo branila Takovsku ulicu, sedište RTB-a, koje je Drašković nazivao TV Bastiljom

„Unutra je bilo napeto“, seća se Milorad Komrakov u svojoj knjizi "Moj 5. oktobar", ali je on, prema sopstvenom tumačenju, „smogao snage da profesionalno odradi svoj posao“. „Dušan Čukić je vodio Dnevnik 9. i 10. marta 1991. godine. Nije bilo prijatno, tih dana, izaći pred kamere. Mnogi nisu izdržali ... tri naredna dana, TV Dnevnik u 19,30 vodio sam ja. Pokušavao sam da ostanem pribran, neutralan, da razmišljam samo o poslu, uprkos stravičnim priotiscima, u kući i van nje.“⁸⁹

Zapravo, RTB je o demonstracijama izveštavao kao o „rušilačkom piru“, „divljanju“ i „bestijalnom napadu na mir građana i Jugoslavije“ i otvoreno

89 M. Komrakov, nav. delo, 215

pozdravljao reakciju policije i JNA, čiji su tenkovi na osnovu odluke krnjeg Predsedništva SFRJ pritekli Miloševiću u pomoć izašavši na ulice Beograda. Ovaj tipičan primer dezinformisanja, ponavljao se u sledećim godinama, kad god opozicija izvede neku svoju akciju na ulicama. U trenutku kada se pred sedištem RTS-a u Beogradu okupilo 200.000 osoba tražeći da ode njegov Upravni odbor, skup se promeće u sukob tokom kojeg je poginuo jedan policajac i jedan demonstrant. Iste večeri voditelj tv-dnevnika događaje prikazuje na okrnjen način: osa dnevnika je pogibija policajca, u prvom planu su slike udovice u suzama koju pridržavaju da bi mogla da hoda. Naprotiv, o drugoj pogibiji – mladog demonstranta starog 17 godina – ne kaže se ništa, baš kao ni u saopštenju Ministarstva unutrašnjih poslova koje se čita na televiziji.

Slike koje snima i emituje nezavisna televizijska stanica NTV Studio B, čiji radijus emitovanja pokriva samo područje prestonice, pokazuju verziju vrlo različitu od službene istine. Te slike pokazuju masu ljudi kako mirno sluša govore prvaka opozicije, a sukobi su počeli tek kada su snage reda upotrebila suzavac kako bi raspršile demonstrante. Te slike, koje protivureče zvaničnoj istini, neće pokazati državna televizija koja cenzuriše prizore brutalnosti policije i gledaoci će moći da vide samo slike koje "dokazuju" da su vinovnici nasilja pripadnici opozicije. Iako odmah sutradan počinje protestna demonstracija studenata, u televizijskim vestima dominiraju jučerašnji događaji: naširoko se emituju slike iz Skupštine u kojoj govori Milošević i pita se nije li u akciju opozicije umešana strana ruka.

Uporedo s tim, režim potiče sve delove društva da ga podrže i osude demonstracije studenata i opozicije. Državna televizija takvima širom otvara svoja vrata, naročito u televizijskom dnevniku u kojem se čitaju pisma podrške policiji, vojsci i državnim rukovodiocima, kao i pozivi na učestvovanje u velikoj demonstraciji podrške koja treba da se održi istoga dana.

TV Beograd opširno će pratiti tu demonstraciju podrške, a centralno će mesto dati govoru Mihaila Markovića, akademika i potpredsednika vladajuće stranke, koji stigmatizuje izdajnike Srbije, a Slobodanu Miloševiću upućuje hvalospev: *"Upravo u času kada se neoustaški specijalci pripremaju za odlučujući napad na Knin, upravo u tome času neka nevidljiva ruka je ovde usred Beograda pokrenula mehanizam za razbijanje Srbije. Od Petra I do danas imamo sreću da se na našem čelu nalazi jedan izuzetno sposoban, čestit i hrabar čovek, Slobodan Milošević"*.

Ipak, nastavak protesta kroz studentske demonstracije na Terazijskoj česmi doneo je važne promene. Studenti su postavili četiri uslova: oslobađanje iz zatovora učesnika demonstracija, među kojima je i Vuk Drašković; smenjivanje ministra srpske policije Radmila Bogdanovića: smenjivanje vodećih ljudi Televizije. Svi ovi zahtevi su ispunjeni, Dušan Mitević je u Skupštini razrešen dužnosti generalnog direktora RTV Beograd; dužnosti je razrešen i Sergej Šestakov, kao i Predrag Vitas, glavni i odgovorni urednik Informativnog programa. Neopozive ostavke podneli su Slavko Budihna, urednik unutrašnje redakcije, i Ivan Krivec, glavni i odgovorni urednik Trećeg kanala TV Beograd. Jedan ustupak Slobodanu Miloševiću je ipak bio najteži: odreći se Dušana Mitevića, koji mu je izdašno pomagao u vreme Osme sednice, „mitinga istine“ i prvih parlamentarnih izbora.. Ali, politika ne trpi sentimentalnosti. Posle ultimativnih zahteva studenata, kod Miloševića su došli predsednik Skupštine Srbije Slobodan Unković, potpredsednik Bora Petrović i predstavnici srpske vlade Dragutina Zelenovića, tražeći Mitevićevu ostavku.

„Dobro, nema drugog izlaza“ složio se Milošević. „Samo, nemojte misliti da ću ja da mu to saopštim. Ja smem, ali me je sramota!“

Miteviću se telefonom javio Borivoje Petrović: „Dule, kako si?“ Odlično! Dule, vidiš, krv je pala... Ti znaš kakve sam ja nepravde u životu pretrpeo“ „Sve mi je jasno, Boro. Mi se znao još iz omladinskih dana. Samim tim što si me ti pozvao, jasno mi je koliko sam propao. Dobićeš ostavku za pola sata!“⁹⁰

Preplašeni funkcioneri toliko su željno očekivali Mitevićevu ostavku da su je dočekali na ulazu u zgradu Skupštine Srbije. Istog dana, 12.marta, u 17.30,

90 „Mitević je jedan od najbližih prijatelja supružnika Milošević, još iz studentskih dana....

On je prvi preko Televizije lansirao Miloševiću krilaticu sa Kosova Polja, koja je novom lideru pronela slavu: „Niko ne sme narod da bije!“. U pripremi Osme sednice imao je važnu, pozadinsku ulogu, mimo očiju javnosti, Hokus-pokus, kreativac ovog političkog događaja, Milošević je umeo da pridobije pristalice, aloi im je bio odan samo do granice koja ne ugrožava njegov vladarski položaj. Tako je, za sve neočekivano, 9. marta 1991, žrtvovao svog bliskog pomagača Dušana Mitevića, protiv koga se u najvećoj meri okrenulo nezadovoljstvo demonstiranata. Prevara je uspeła. Opozicija je slavila pobedu, Mitević je otišao pognute glave, a srpski predsednik je na čelo Televizije doveo nove čelnike koji će ovaj najmoćniji medij dovesti do pukog slugeranstva. Ubrzo su se u hodnicima Takovske 10 pojavili vapijući plakati. „Aman, vratite na Mitevića!“ Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd 2010, 306.

*sastala se Vlada Srbije i privremen o postavila za direktora Ratomira Vica, a već u 18 časova Mitević je izleteo iz zgrade televizije..*⁹¹

Umesto svog prijatelja Dušana Mitevića, Slobodan Milošević je na čelo RTB doveo još tvrđu uredničku garnituru, koja će tek napraviti informativnu pustoš, rasplamsati rat i pročistiti vladine režimske medije od svih onih, koji su uopšte imali iluziju da će moći profesionalno da obavljaju svoj posao. Glavni urednik Informativnog programa TV Beograd postaje dotadašnji predsednik Skupštine beogradske opštine Stari Grad Aleksandar Avramović, koji je televizijske novinarske poslove znao samo kao učesnik u nekim lokalnim emisijama posvećenim njegovoj opštini.

STARI I NOVI: DUŠAN MITEVIĆ, RATOMIR VICO, ALEKSANDAR PRILJA I ŽIVORAD MINOVIĆ

Kadrovske promene su usledile i u NIP Politici, čiji je radnički savet na predlog Živorada Minovića 25.marta imenovao Aleksandra Prlju za v.d. glavnog i odgovornog urednika, dok je Minović ostao samo direktor. „Na sopstveni zahtev“ razrešeni su tokom aprila Ljiljana Bulatović, glavni i odgovorni urednik Sveta i Teodor Anđelić, kojeg na mestu glavnog i odgovornog urednika NIN-a zamenjuje Velizar Zečević.

Ova promena se prelila i na vojvođanske medije, Izvršno veće Vojvodine je 12. marta „na zahtev studenata Univerziteta u Novom Sadu“ usvojilo ostavke direktora RTV Novi sad dr Branka Balja, direktora Radio Novog Sada Milorada Vukovića, glavnog i dogovornog urednika informativnog programa televizije na srpskohrvatskom jeziku Kamenka Mutića i glavnog i odgovornog urednika lista Dnevnik Miloša Ignjatovića. Izvršno veće je konstatovalo da su ove ostavke podnete i da ih treba shvatiti kao moralni čin i lični odnos prema zahtevima studenata, a radi stvaranja uslova za dalje demokratske procese, posebno u oblasti

⁹¹ Isto, 307.

informsianja. Pokrajinska vlada je takođe odmah imenovala vršioce dužnosti u ovim oblastima: za generalnog direktora RTV imenovan je dosadašnji ministar za informacije Milan Vučić, za glavnog i odgovornog urednika redakcija na srpsko-hrvatskom jetiku Marko Keković, a za list Dnevnik Svetozar Gavrić.⁹²

Ove Miloševićeve ustupke, koji su se pokazali taktičkim, mnogi su pogrešno smatrali početkom istinske demokratizacije. Međutim, smenjene medijske čelnike nisu zamenili samostalniji, već upravo obrnuto. Tako je na mesto v.d. direktora Radio Televizije Beograd došao Ratomir Vico, koji se na tom položaju nalazio i pre Mitevića. Režim nije imao nameru da ispusti svoje glavne poluge – državnu televiziju i Politikinu medijsku grupu

KAD KAŽEM NOVINA, MISLIM POLITIKA

“Rekao bih samo da je Politika svojim demokratskim i slobodarskim opredeljenjima ostvarila snažan uticaj u javnosti i stekla veliki ugled kod nas i u svetu”.

Živorad Minović na proslavi 84 rođendana Politike, 23. januara 1988.

Dnevni list Politiku pokrenula je 25. januara 1904. godine porodica Ribnikar, u čijem se vlasništvu nalazio do podružtavljenja nakon Drugog svetskog rata. Od 1973. za osnivača lista smatrana je Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije. Ovo je glasilo, zahvaljujući tradiciji i ugledu, kao i talentu novinara koji su u Politici radili, predstavljalo ključan štampani medij u Srbiji i čitavoj Jugoslaviji.

Vremenom je preraslo u organizaciju složene strukture, u kojoj je pored dnevnih listova Politika i Politika Ekspres postojala čitava serija

ПОЛИТИКА

⁹² Drugi Dnevnik RTB, 12.3.1991.

periodičnih izdanja. Rukovodeća mesta u Politikinoj grupi bila su od posebne važnosti i značaja. Odlukom Predsedništva Konferencije SSRNS imenovani su direktori. Na tom mestu se do 1986. nalazio Aleksandar Bakočević, zatim je tu dužnost nakratko vršio Živorad Minović, pa Ivan Stojanović, koji nakon Osme sednice ponovo vrši dužnost direktora. Na tom mestu se do kraja godine ustaljuje, ostajući sve to vreme na funkciji glavnog i odgovornog urednika lista.⁹³

Minović, doktor političkih nauka, novinarstvom je počeo da se bavi 1959., a u Politici se zaposlio dve godine kasnije, prošavši mesta saradnika, zatim urednika političke rubrike, političkog komentatora, pa pomoćnika i zamenika glavnog i odgovornog urednika. Od 1985. godine bio je glavni i odgovorni urednik lista, a tokom 1986. i od 12. oktobra 1987. bio je i v.d. direktora. Istovremeno, bio je sekretar Konferencije Saveza komunista NO Politika, predsednik Radničkog saveta OOUR „Politika“, član Komisije za informisanje Skupštine SR Srbije i predsednik komisije za informisanje Gradskog komiteta organizacije Saveza komunista Beograda kao i član CK SKS i predsednik Komisije za informisanje i propagandu CK SKS.⁹⁴ Biografija govori sama za sebe, a iz nje se najbolje vidi povezanost partijske funkcije u jednom novinskom preduzeću od državnog značaja.

U ovom periodu (1986) u NO Politici je radilo 3861 radnika. Glavni i odgovorni urednik Politike ekspres bio je Slobodan Jovanović, a NIN-a Mirko Đekić. Tiraž je u proseku za 1986. godinu iznosio 263,744 za Politiku i 253.356 za Ekspres, a sledeće godine 254,915 za Politiku i 228.618 za Ekspres. U narednim decenijama, tiraž se smanjivao, ali je Politika i dalje ostala najuticajniji državni štampani medij.

93 *Politika za nas*, Informativni list NO Politika, 29.maj 1986, br.313-314. 6.

94 *Politika za nas*, Dr Živorad Minović direktor NO Politika, br.333, 29.decembar 1987.str.1

Tokom Minovićevog mandata, najavljena je reorganizacija kroz umanjeње broja OOUR-a, pa je ubrzano došao predlog novog organizovanja kroz udruživanje u 4 OOUR-a. Opšta namena grupe ostala je, međutim ista, i mogla se iščitati iz Odluke o Novinskoj organizaciji „Politika“ i listovima „Politika“, „Politika ekspres“ i „NIN“ Republičke konferencije SSRN od 17. decembra 1986. godine. U njoj stoji da su pomenuti listovi dužni da “dosledno ostvarujući program i politiku Saveza komunista Jugoslavije, aktivno doprinose izgrađivanju i razvijanju samoupravnih socijalističkih odnosa, jačanju bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji i SFR Jugoslaviji, afirmaciji nezavisne i nesvrstane politike SFRJ i zadovoljenu najširih društvenih, kulturnih i drugih potreba radnih ljudi... NO Politika će kroz listove Politika, Politike ekspres i NIN i sva svoja druga izdanja, socijalistički samoupravno usmerena, izražavati interese radničke klase, naroda i narodnosti SR Srbije i Jugoslavije, stalno afirmirati tekovine socijalističke revolucije, dostignuća socijalističkog samoupravnog društva, jačati nezavisnost i odbrambenu sposobnost naše zemlje i njenu nesvrstanu spoljnu politiku, uz realno, svestrano i stvaralačko prikazivanje društvenih zbivanja, problema i protivrečnosti našeg društveno-ekonomskog razvoja.”⁹⁵

Ta i takva Politika bila je jedan od glavnih nosilaca Miloševićeve medijske ofanzive sredinom 1987. Posebno se istakla u stvaranju antialbanske histerije nakon tragedije u kasarni u Paraćinu, aludirajući na postojanje šire zavere albanskih rukovodilaca i opozicije na Kosovu protiv srpskog naroda. Slučaj Keljendi je postao obrazac na osnovu koga su se Albancima s Kosova pripisali mržnja protiv Srba i genocidne namere.⁹⁶

Kao da nema dovoljno načina da se demonstrira bliskost između Slobodana Miloševića i Politike, koja postaje njegovo istinsko mezimče, dok joj čaršija već tepa *Slobodanka*. Nakon glamurozne proslave 84-godišnjice Politike uz prisustvo celokupnog novog srpskog vrha januara 1988, Milošević dolazi u radnu posetu NO Politika 5 jula 1988, kojom prilikom je „povoljno ocenio nastojanje NO Politika da se razvija na savremenim tehničko-tehnološkim, informativnim i ekonomskim osnovama“.⁹⁷ Još je značajnija bila svečana akademija održana u Sava centru januara 1989 povodom 85. godišnjice lista. Izlažući istorijat kuće, Mino-

⁹⁵ *Politika za nas*, 20. decembar 1986

⁹⁶ Vidi u ovoj studiji, str....

⁹⁷ *Politika za nas*, 3. avgust 1988, 340, str.3-52.

vić ne propušta da istakne njenu sadašnju ulogu „*Opređelili smo se za reformu, ustavne promene, posebno u Srbiji i za rešavanje zlokobne kosovske situacije.*“⁹⁸ Režim nije propuštao priliku da se kritički osvrne na stanje u medijima, da kritikuje, ali da pohvali. 13. marta 1989. godine održana je sednica Predsedništva Republičke konferencije SSRNS sa temom uređivačke politike Politikinih izdanja, RT Beograd, listova Duge i Ježa. Među ovim glasilima, Politika je izdvojena što zbog ispravnog držanja, što zbog kreativnosti. Istaknuta je rubrika “Među nama” kao primer te javne tribine „na kursu Saveza komunista Srbije”. Aleksandar Prlja, istaknuti saradnik Politike, postaje republički sekretar za odnose sa inostranstvom. Pljušte i nagrade za lojalne čelnike u medijima 1988. i 1989. – Slobodan Jovanović prima Oktobarsku nagradu za seriju svojih tekstova o aktuelnim zbivanjima u Srbiji, Kosovu i Jugoslaviji, a on i Mile Kordić dobijaju i godišnju nagradu NO Politike za izuzetne uređivačke poteze. Stoga ne čudi što Jovanovića 11. januar 1990. Predsedništvo RK SSRN Srbije glatko reizabira na mesto glavnog i odgovornog urednika Ekspresa, kao čoveka „pod čijim je rukovodstvom Ekspres postao glasilo progresivne orijentacije i istinska demokratska tribina. Veliki je Jovanovićev doprins što se u ovom periodu nalazio u samom špicu borbe na kursu Osme sednice CK SK Srbije.“⁹⁹ Sa jednakim entuzijazmom, Minović 1988 dobija nagradu za najbolje uređivani list, pa je 31. januara 1990. godine ponovo imenovan jednoglasno na obe svoje funkcije – direktora NIP Politika i glodura lista “Politika”.

Na istoj sednici je prihvaćena informacija o reorganizaciji Politika iz NO u NIP (novinskoizdavačko preduzeće). Naime, dok Milošević centralizuje Srbiju, Minović to isto čini sa Politikom. Dotadašnja strategija ukрупnjavanja OOUR-a zamenjena je njihovim potpunim ukidanjem.¹⁰⁰ Aprila 1989. godine održan je referendum kojim je ukinut OOUR. Interesantno da referendum zaposlenih dao negativan rezultat u Politici Ekspres, ali onda je 13. juna održan ponovo i promena je usvojena. Disciplinuje se i NIN, za čijeg glavnog i odgovornog urednika NIN-a izabran je 4. maja 1989. Teodor Anđelić.¹⁰¹ Kompanija Politika može se pohvaliti

98 *Politika za nas*, 31. januar 1989, br.345, 7.

99 *Politika za nas*, 19. januar 1990. 358, 2.

100 O toku ovih reformi detaljno piše Živorad Minović, *Dan počinje s Politikom?: prilozi za proučavanje odnosa štampe i političke vlasti*, Alef Trojni, Čačak 2008.

101 Pozicija nedeljnika NIN je tokom 1991. godine postala specifična, istorija nesporazuma Kompanije “Politika” i NIN – a traje od marta 1991. godine, kada je počelo NIN-ovo

i televizijskom stanicom, koja je startovala 28. juna 1990. godine, na Vidovdan, koji posle Miloševićevog mitinga na Gazimestanu dobija jedan poseban značaj. Razlog za ekspresno uvođenje ove TV-stanice ubrzo postaje jasan. Radnički savet je postavio Živorada Đorđevića za glavnog i odgovornog urednika. On je bio nekadašnji glavni urednik Komunističke partije za Srbiju, član Izvršnog veća Skupštine Srbije i predsednik Republičkog komiteta za informisanje, prema nekim svedočenjima, specijalista za sređivanje stanja u beogradskom novinarstvu.

udaljavanje od prevladavajuće koncepcije i borba za održavanje nezavisne pozicije ovog uglednog magazina često će dolaziti u žižu javnosti.”*Januara 1951. godine, grupa liberalno orijentisanih intelektualaca obnavlja nedjeljnik, koji je kratko vrijeme izlazio uoči Drugog svjetskog rata. Njega je vlast bila zabranila zbog izrazito leve orijentacije. NIN (Nedeljne informativne novine) pokreću se uz angažman ljudi slobodoumnijih razmišljanja, koji su se pojavljivali u dotadašnjoj omladinskoj štampi: Omladini, Mladom borcu, Srednjoškolu, književnom časopisu Polet. Redakcija je okupila mlade entuzijaste spremne da u vremenu raskida sa Staljinom stupe u borbu i sa njegovim dogmama u kulturi i umetnosti, poznatim pod pojmom socijalistički realizam. NIN postaje glasilo za otvorene polemike, prvo o književnom i umetničkom stvaralaštvu, a zatim i o teoretskim i političkim temama. Naravno, u onoj meri u kojoj su na sve to bili spremni tadašnji intelektualci, najvećim delom iz redova Partije. Ali i skloni promenama koje je nosilo sobom odvajanje od istočnoevropskih sistema.”* M.Marović, nav.delo. NIN je prošao veliki put od jednog progresivnog glasila do ignorisanja ili veličanja ratnih zločina, o čemu svedoči urednik Velizar Zečević (mart-oktobar 1992). Prema njegovom sećanju: „U to vreme je bio došao u NIN mladi novinar, Čičić, lepo je i smelo pisao i ja ga jednog dana pozovem i kažem mu da napiše nešto o kriminalu u ratu, koji je počeo da se vidno ispoljava. Direktno mu ukažem na Arkana, koji se tada bio angažovao u Slavoniji. Čičić to prihvati i odmah ... Čuvši da pominjem Arkana, jedan naš kolega – nećeš verovati ko – upada kod mene, čovek koji nije Srbin, Tomo Peternek, i usplahireno kaže: „Jeli, bre, Zeko, znaš li ti šta se tamo radi? Oni hoće da pišu protiv Arkana!“ Pitam: „Ko hoće da piše?“ „Pa eno ga Čičić tamo telefonira...“ Pa neka telefonira, kažem, ja sam mu rekao da napiše tekst o tome. „Pa jesi li ti lud? Zar sad pisati protiv Arkana?“ pita on zbunjen. Pa sad, a kad bi drugo. Jel ti misliš da posle, kad se sve završi i on kao heroj dođe na belom konju u Beograd, da ćeš onda smeti nešto da kažeš o njemu ... Čičić je napisao tekst i objavili smo ga. Istina, bio je prilično izbalansiran. Govorio je o ljudima koji imaju kriminalnu prošlost, koju žele da operu u ratu, pa to je uvek tako bilo, u ratovima se obično pokaže njihova patriotska strana i slično. Govorili su i neki sociolozi. Iako je Arkan pominjan, nije se moglo protumačiti da je kritika uperena isključivo na njega. Ali bilo je i onih koji su tvrdili da iz patriotskih razloga treba zažmureti nad nečijom prošlošću, jer ljudi imaju pravo da se pokažu u drugom svetlu, u drukčijim okolnostima“., Miloš Mišović, Nasledici bez testamenta. Razgovori s glavnim urednicima NIN-a, Nova 156, Beograd 1999, 258-9

У етеру има довољно места за све - члан Председништва СР Србије Мihalj Крстeс у разговору са др Живорадом Мишeвићeм, Срећко Митровићeм и др Живорадом Мишeвићeм

ЈОШ ЈЕДНА ПРИНОВА „ПОЛИТИКИНЕ“ КУЋЕ

Телевизијски канал нови прозор у свет

У својересно 18. издање наше новинске куће, од 28. јуна, па 43. каналу кренула Телевизијска програмом. - За предузеће „Политику“, за напних четири хиљаде запослених, ово је један професионални и пословни успех - рекао је у свом првом обраћању гледаоцима др Живорад Мишовић, директор и главни и одговорни уредник „Политике“

Добро вече, ово је ТВ Политика - биле су прве речи у програму. Желја Мишeвићa, новинара „Политике“ којима је, у неки вече 28. јуна у 18. часу, званично започело телевизијског а „Политике“. Тако „Политика“ са својим 18. издањем, уместо на киоску, пута појавила у 43. каналу и тиме нову страну у 6. години постоја-

м тренуцима емисија, гледаоцима обратио се др Мишовић, главни и одговорни уредник „Политике“. Ре-

ше, на Видовдан, телевизија „Политика“ у 20 часова алу препознаћете издјелски знак. За „Политику“, за 9 запослених, ово је професионални

„Добро вече, ово је Телевизија „Политика“ - водитељи Дина Чoлић-Анђелковић и Жељка Стефановић први су се обратили гледаоцима

TV Politika postaje praktično četvrti kanal državne televizije, sa koje se emituju važne poruke i u predvečerje prvih višestranačkih izbora. Sa ekrana TV Politike zasvetleće nova zvezda televizijskog novinarstva, gospođa Mila Štula, raniji komentator zagrebackog nedeljnika Danas. Nakon uspešnog starta na TV Politika, Štula dobija udarno vreme u noći u kojoj počinje izborna čutnja na ekranima velike TV Beograd, kada neštedimice udara po opozicionim prvacima koristeći najodvratnije aluzije i izmišljene afere. Na TV Politika emitovana je i Minimaksovizija, zabavna emisija u kojoj su uz humor često promicane ogavne pretnje. Tako je juna 1991. u njoj nastupio Miloševićev "omiljeni" opozicionar Vojislav Šešelj, uz frenetične pljeske publike komentarišući stvaranje hrvatske vojske:

VOJISLAV ŠEŠELJ: A što se ove njihove armije tiče, znate, to 20 do 30 četnika rešava sve. Kad metak iz "Tompsona" pogodi Hrvata u čelo oba mu oka odmah iskaču, a kada ga rafal pogodi preo vrata odmah ostaje bez glave nema ni potrebe da ga kolju.

MINIMAKS: Ovo je već u domenu crnog humora, crni humor?

VOJISLAV ŠEŠELJ: Nema tu humora nikakvog, ja samo odgovaram ozbiljno na pitanje (...) A što se tog klanja tiče, mada se tebi neće svideti, usavršili smo nove metode. Sad koljemo kašikom za cipele, i to zarđalom. I onda se nikada autopsijom ne može ustanoviti čemu je žrtva podlegla, posledicama klanja ili tetanusu.¹⁰²

Deveti mart je uneo kratkotrajne promene u uređivačku politiku Politike. "Na osnovu jednog od slučajnih susreta sa dr Živorodom Minovićem, njegov kolega Slavoljub Đukić napisao je da je tadašnji direktor i glavni urednik Politike "u vrijeme martovskih demonstracija došao do zaključka da Miloševićeva vlast ide u propast". "On je još tada počeo", pisao je Đukić, "sebi da traži odstupnicu i oslonce u vrhovima stranačke opozicije". Sa tog stanovišta zanimljivo je bilo ponašanje Politike u vreme martovskih demonstracija. Ona je jedina od režimskih medija objavila na prvoj stranici informaciju o hapšenju Vuka Draškovića, kao i njegov govor pred odlazak u zatvor. Zanimljivo je da u vreme martovskog bunta prestaje da se pojavljuje i rubrika *Odjeci i reagovanja*. Bez ikakvog objašnjenja uredništva Politike, umesto nje opet oživljavaju tradicionalna i na samo dva stupca plasirana *Pisma čitalaca*. Naravno sa prizemnim temama iz svakodnevnog života"¹⁰³

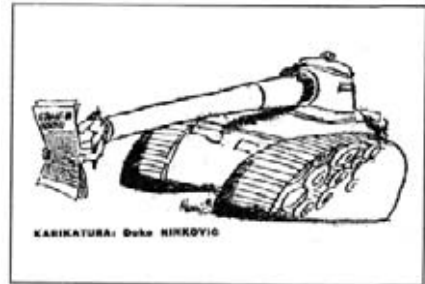
102 Transkript gostovanja Vojislava Šešelja u Minimaksoviziji, <http://www.youtube.com/watch?v=Y5g8YifGqiA>

103 M. Marović, nav. delo

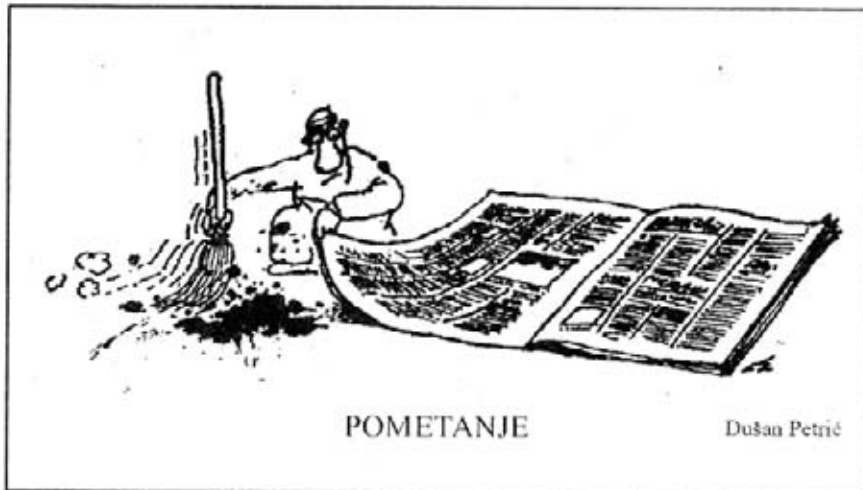
Međutim, tim pre je Miloševiću lakše palo da se liši Minovićevih usluga na mestu glavnog urednika Politike, na kojem ga 25. aprila 1991. zamenjuje čovek iz samog srca sistema, Aleksandar Prlja. Minović ostaje direktor, nadzirući proces transformacije Politike, čija je normativna struktura zakrovljena do kraja 1991, kada prerasta u novinsku kompaniju, uz zadržavanje istog pravnog naslova: NIP POLITIKA. Kao što mnogo godina kasnije objašnjava Žika Minović, *“sve to nije značilo ništa drugo nego stavljanje 15 Politikinih listova, radija i TV Politike, pod sigurnu Miloševićevu kontrolu. Privremeno je mene zadržao da obavljam poslove direktora, posle jasne opomene što će mi se desiti ako mu ne budem lojalan. Ali je već pripremao poverljivije ljude za buduće korake u tom smeru.”*¹⁰⁴ Ovako disciplinovana, Politika je bila spremna da uđe u rat.

Politika, 14. 2. 1988.

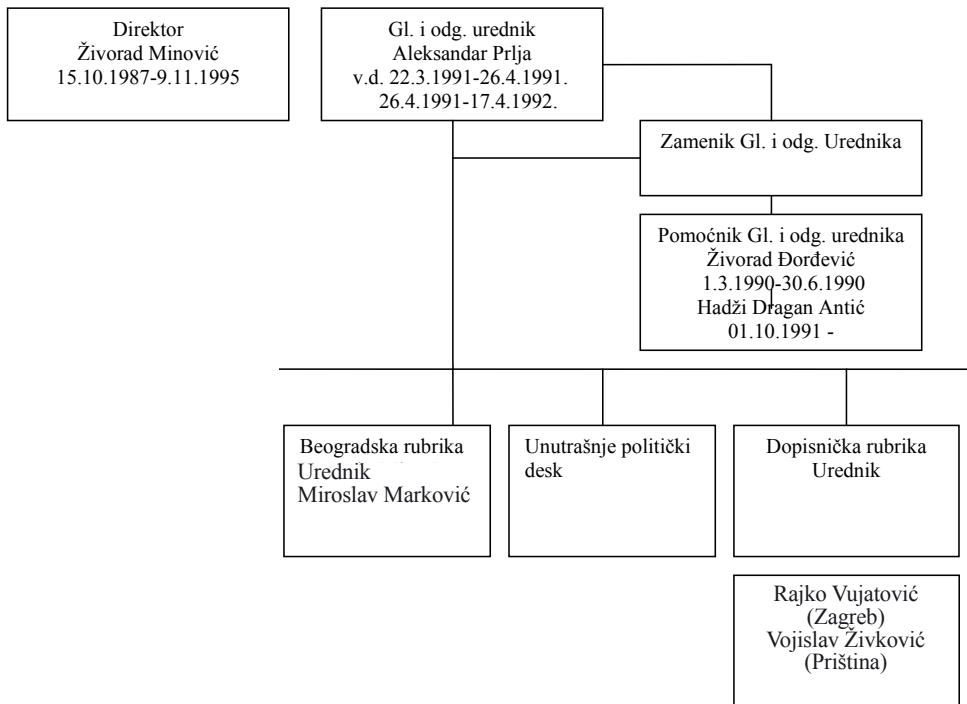

Naša štampa, br. 395-396/1989

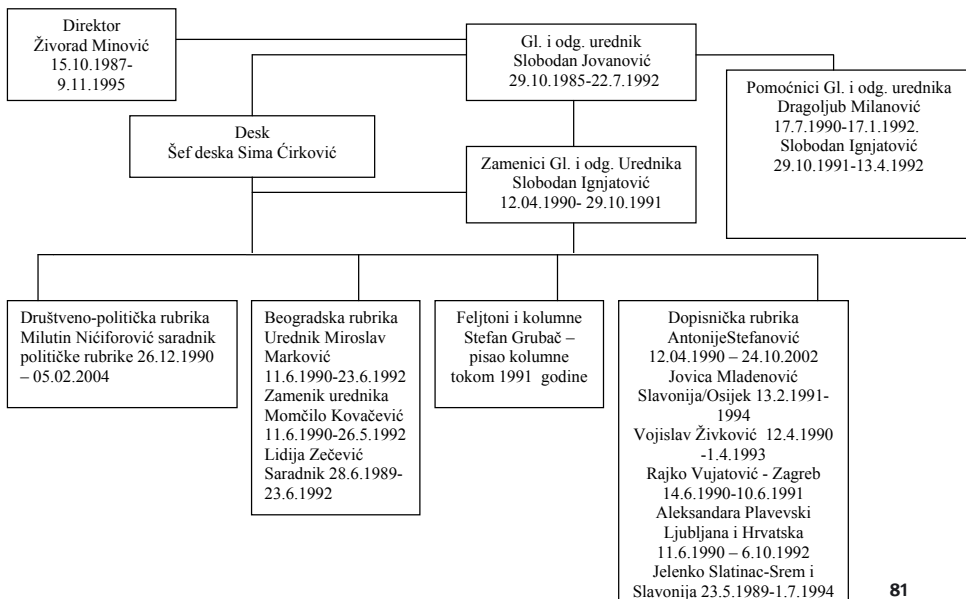

¹⁰⁴ Cit.prem: M.Marović, nav.delo.

DELIMIČNO REKONSTRUISANA ORGANIZACIONA ŠEMA POLITIKE 1991:

DELIMIČNO REKONSTRUISANA ORGANIZACIONA ŠEMA POLITIKE EKSPRES 1991:

BASTILJA U TAKOVSKOJ?

„Vukovar je danas razrušen, ali oslobođen grad.“

Miodrag Popov, voditelj Dnevnikovog dodatka, TV Beograd, 13. decembar 1991.

Osnovana 1958. godine, Radio Televizija Beograd se u narednim decenijama transformisala u složeni sistem koji je emitovao tri radijska i tri televizijska programa, uključujući i satelitiski, i od početnih 170 radnih mesta narasla na više hiljada zaposlenih. Ova medijska kuća od prvorazrednog političkog značaja imala je posebno mesto u Miloševićevom sistemu vlasti.

*„Glavnu propagandnu ulogu odigraće beogradska Televizija koja je posle Osmе sednice postala jedan od vodećih stubova vlasti. Ona je isturen i odred režima i utvrđenje koje je bilo bolje obezbeđeno nego Generalštab. I najveći politički potresi upravo su vezani za televiziju, koja je više puta bila povod najmasovnijih okupljanja Beograđana“.*¹⁰⁵

Slobodan Milošević je svesno koristio i kontrolisao medije za nametanje lajtmotiva nacionalističke propagande kako bi u očima građana opravdao stvaranje države unutar čijih bi granica živeli svi Srbi, ali i ojačao sopstvenu vlast. Da bi propaganda širena putem štampe i audiovizuelnih medija dosegla punu efikasnost, Milošević se lično pobrinuo za kontrolu nad sredstvima javnog informisanja, ograničio slobodu reči postojećim nezavisnim medijima – onemogućavajući ih na sve načine da informišu građane – i budno pazio na to da se novinari drže zvanične linije i prihvataju ideje i program vlasti: ukratko, da poštuju nametnutu disciplinu.

Milošević je koristio razne vrste sredstava i pritisaka da bi ostvario čvrstu kontrolu nad sredstvima informisanja i ljudima iz te branše. Promociji

¹⁰⁵ S.Đukić, nav.delo, 303.

Slobodana Miloševića verovatno ništa nije toliko doprinelo koliko vešta montaža snimka „niko ne sme da vas bije“, a učvršćivanju njegove vlasti veoma je pomogao Dušan Mitević, direktor RTB. Stoga je paralelno sa objedinjavanjem srpskog političkog prostora pod Miloševićem teklo i objedinjavanje televizijskog prostora pod beogradskom televizijom. Ona se bezrezervno stavlja na stranu Miloševićeve politike, a kroz uvođenje vanrednog stanja na Kosovu i „antibirokratsku revoluciju“ na čelo RTV Novi Sad i RTV Priština dolaze režimu lojalni ljudi i teku pripreme za stvaranje jedne celovite Radio-televizije Srbije. U televiziju se investira – lansira se treći kanal državne televizije, stvara se satelitski program i program za inostranstvo.

Ova takoreći totalna blokada medija omogućiće Slobodanu Miloševiću i njegovoj partiji, Socijalističkoj partiji Srbije da bez problema dobiju prve slobodne izbore u decembru 1990... Pored novinsko-izdavačke grupe Politika, pokazaće se da je glavni prenosnik mistifikacije istorije u Srbiji televizija. Kao tradicionalni propagator zvanične ideologije, televizija naime prerasta u najvažniji medijum, i to bez konkurencije, jer je dugo predstavljala jedini izvor informacija za više od 90 odsto Srba. Dakle, pišući istoriju nanovo, bazirajući se na fragmentima stvarnosti – tj. primenjujući selektivnu memoriju koja se sastoji “u skidanju odgovornosti sa sebe (za sopstvene) zločine podstičući sećanje na zločine koje su počinili drugi” – ta će sredstva informisanja doprineti satanizaciji drugih nacionalnih zajednica, naročito kosovskih Albanaca, Hrvata i bosanskih Muslimana.

Godine 1990, kako bi se pripremilo i opravdalo Miloševićovo preuzimanje pokrajine Kosovo, srpska televizija je putem niza uopštavajućih komentara pokrenula kampanju protiv kosovskih Albanaca optuživanih “da truju bunare i kolju decu”.¹⁰⁶

Slobodan Milošević će lično učestvovati u stigmatizovanju kosovskih Albanaca, nuđenjem manihejskog viđenja političke situacije, zatvarajući vrata za svako kompromisno rešenje u toj autonomnoj pokrajini. Tako će naprimer on

106 Štafetnu palicu je preuzela Politika koja je objavljivala pisma čitalaca – u stvarnosti često lažna – potvrđujući tim pismima činjenicu da Albanci tamo siluju na stotine Srkinja. U Politici od 9. februara 1990., iz pera Vojislava K. Stojanovića, predsednika Udruženja univerzitetskih nastavnika i naučnih radnika Srbije, možemo pročitati sledeće: “(...) Danas su se bestijalni albanski teroristi razularili na Kosovu i Metohiji, uništavajući i napadajući sve srpsko, upadajući Srbima u kuće i teroristički ono malo što ih je tamo ostalo. Na Kosovu i Metohiji vlada teror terorista naoružanih do zuba (...)”. *Politika*, 9. februar 1990, 9.

u jednom govoru koji je prenela TV Beograd izjaviti: *“Svako dete zna istinu o Kosovu i Srbiji i upravo zato o tome nemam potrebe da govorim, a onima koji misle da ima potrebe odgovorio bih da neću o tome da govorim jer ne bih prihvatio nikome da se pravdamo zašto Republika Srbija ne dopušta da na Kosovu i Metohiji ponovo ubijaju Srbe i Crnogorce i zašto nismo spremni za dijalog o mogućnosti stvaranja albanske države na tlu Srbije. Da ne bude zabune, želim otvoreno da kažem da svako ko na ovim pitanjima traži odstupanje može zato da se izbori samo obaranjem sadašnjeg rukovodstva Srbije”*. To zatvaranje vrata za bilo kakav razgovor urodilo je u julu 1990. proglašenjem Republike Kosovo, odmah nakon čega su srpske vlasti raspustile Skupštinu u Prištini, a uvele i privremene mere na RTV Priština i u novinama na albanskom

Svoju moć televizija pokazuje tokom predizborne kampanje krajem 1990, tokom koje se stezao medijski obruč. Zapravo još sredinom godine, 13. juna, opozicija je zakazala zajednički miting, na kojem je protestovalo oko 20,000 ljudi, prvo pred skupštinom, pa pred televizijom u Takovskoj, gde je intervenisala policija, pretukavši Borislava Pekića i Dragoljuba Mićunovića.

Prema istraživanjima same televizije, koja je imala izvanredan centar za istraživanje gledanosti, najvažnije vesti, odnosno udarni Drugi dnevnik u 19.30, sredinom oktobra 1990, svakodnevno je, na području Srbije bez Kosmeta, pratilo više od tri miliona gledalaca. Istraživanja su pokazala da je skoro 30% njih u potpunosti verovalo onome sto bi čulo na TV vestima. Njih 46% kadgod je i sumnjalo. Tek 12% gledalaca uviđalo je da češće nije baš tako kako se kaže. Dakle, ono što se videlo i čulo na na TV Dnevniku najčešće se uzimalo zdravo za gotovo. A na TV Dnevniku, iz večeri u večer, moglo se videti ili čuti: da srpska privreda, zahvaljujući srpskoj vladi i socijalistima, sve bolje posluje; da je razlog privrednih teškoća pogrešna politika Savezne vlade: da srpska vlada i SPS imaju čudesne razvojne programe: da opozicija želi budzašto da rasproda srpsku privredu i da tako većinu radnika ostavi bez posla; da se u opozicionim krugovima razmišlja i o ukidanju penzija; da opozicija u tajnosti sarađuje sa najvećim srpskim neprijateljima; da opozicija priprema podelu Srbije, i tome slično.”¹⁰⁷

Sadržaj i poruke drugog Dnevnika bile su pažljivo osmišljavane. O tome svedoči Milorad Komrakov: „*Mitević je predsedavao, svakog ponedeljka,*

107 Slobodan Antić, Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića, Otkrovenje, Beograd 2002, 414

*redakcijskim sastancima na kojima se analizirao program i gde je direktno govorio o narednim programskim zadacima. Bio je autoritet. Ni jedan Dnevnik u 19,30 časova nije mogao da „krene“ dok „košuljicu“ emisije ne vidi Mitke, kako smo ga svi zvali. A bilo je, koliko pamtim, malo onih koji bi se „suprotstavili“ mišljenju direktora.*¹⁰⁸ Milošević je, prema nekim svedocenjima, često išao tako daleko da je čak određivao i kako treba da izgledaju vesti na televiziji. Recimo, Vlado Mareš, nekadašnji voditelj TV Dnevnika, opisuje kako je jednom stigla vest da je na jugu Srbije u švercu oružja uhvaćena grupa Albanaca. Predveče se, telefonom, u uredništvo javio Milošević i naredio da se obavezno naglasi da je švercovano oružje bezbedno prešlo Sloveniju i Hrvatsku i da je zaustavljeno tek u Srbiji. Ovo poslednje je u tom trenutku izgleda prosto izmislio, pošto takav podatak nije postojao u prvobitnoj vesti, niti je ikada docnije potvrđen.¹⁰⁹

Ne treba izgubiti iz vida da su Tanjugove vesti bile glavni sastojak u svim prorežimskim medijima u Srbiji. Prema sećanju voditelja Dnevnika TV Beograd Milorada Komrakovu, one su činile osnovu za nekih 90% informativnih sadržaja RTB. Tanjug je preuzeo štafetu u ratno-huškačkoj propagandi i u tome se pokazao kao glavno pomagalo Radio-televiziji Beograd i “patriotskoj” štampi. Kada Večernje novosti i Politika nisu imale materijala da napune novine, svesrdno su koristile izveštaje “proverenih” Tanjugovih reportera. Ti izveštaji nisu imali nijednu dodirnu tačku sa davno uspostavljenom agencijskom formom – kratko, jasno i bez komentara. Budućim generacijama predstoji tek da se ispita, koliko su Tanjugovi izveštaji sa početka devedesetih bili uopšte tačni.

Ideje i zamisli Slobodana Miloševića u Takovskoj sprovedili su ljudi od poverenja. Za razliku od drugih medija, u kojima je Osma sednica izazvala osetne potrese, televizija je ostala pod upravom generalnog direktora Ratomira Vica, koji je uživao Miloševićevo poverenje. U usponu je bila zvezda Dušana Mitevića, koji je 1989 zamenio Vica na ovom mestu. U ovom periodu probijali su se oni uvereni u svoju misiju poput Milorada Komrakova:

„Ponosan sam na godisnju nagradu RTS-a koju sam 1.oktobra 1993.godine dobio za TV Dnevnik, „za najuspešnije godišne ostvarenje u radio i TV stvaralaštvu, za emisiju u celini“ ... Mukotrpan timski rad koji zahteva talentovane pojedince, koji znanjem, pojavom, poverenjem, teraju gledaoce da u 19.30 i gledaju

108 M.Komrakov, nav.delo, 212-3.

109 Cit.prema Dragoš Ivanović, *Zaverom protiv javnosti*, Republika, Beograd 1998.

На основу члана 45. Закона о радним односима Републике Србије и члана 68. Статута, доносим:

Р Е Ш Е Њ Е

ВИЦО РАТОМИР, ВД Генералног директора РТБ, мирује радни однос у ДП Радио-Телевизија Београд због именовања на функцију у Влади Републике Србије почев од 01.09.1991. године.

Именованом раднику припада накнада ЛД закључно са 31.08.1991. године.

О б р а з л о ж е њ е

Народна Скупштина Републике Србије именовала је Ратомира Вица за Министра за информисање Републике Србије, те у складу са наведеним одредбама Закона о радним односима Републике Србије и Статута РТБ решавам као у диспозитиву.

Решење доставити: Именованом, Дирекцији РТБ, Ликвидатури ЛД, Одељењу за расподелу и обрачун ЛД, Одељењу за радне односе и кадровску евиденцију и Писарници.

 ВД ГЕНЕРАЛНИ ДИРЕКТОР РТБ
 Бјелетић
 Београд

i slušaju emisiju. I danas sam ubeđen da mnogi „veliki“ televizijski reditelji ne bi mogli da izdrže sedam dana realizacije TVD2! Taj stres, tu odgovornosti za živu emisiju, strah od moguće greške, stalnu dnevnu napetost i zavisnost od tima asistencata – to se ne može nikada adekvatno platiti. Često su kolege iz drugih programa, sporovoznih redakcija i emisija, bile ogorčene i ljubomorne na realizatore TVD, zbog malo većih plata ... pa javna je tajna da je TVD u 19,30 časova uvek bio najvažnija, najsloženija, najstresnija televizijska emisija. I uvek najgledanija. Lažu oni koji tvrde suprotno.”¹¹⁰

Kako je rasla Miloševićeva moć, rasla je i moć državne televizije. Ona je bila centralni stub njegovog režima, o čemu svedoči Pavić Obradović, potpredsednik Narodne Skupštine Srbije.

VREME BROJ 456, 2. OKTOBAR 1999.

SVEDOK VREMENA: PAVIĆ OBRADOVIĆ

VREME: Da li je zbog te “nevažnosti” parlamenta tog 9. marta zgrada televizije bila neuporedivo bolje branjena nego Skupština?

Zna se, naravno, šta su glavni stubovi Miloševićeve vlasti: pre svega elektronski mediji i “Politika”, zatim vojska, policija, finansijsko-ekonomska oligarhija kojom je okružen ovih deset godina i, naposljetku, nejedinstvo opozicije. Po meni, ipak, centralni stub je RTS. Zato je RTS branjen ne samo 9. marta već i u svim sličnim prilikama trostrukim snagama. Do 9. marta Skupština Srbije je imala obezbeđenje od svega nekoliko ljudi. Tek kasnije su uvedeni elektronski kontrolni punktovi. Kada je prvog dana postavljena kontrola ulaska u zgradu Skupštine, ispostavilo se da je puno poslanika došlo u parlament sa pištoljima i još koječim. Oni su znači i pre toga u parlamentu stalno bili naoružani.

VREME: Bili ste u parlamentu i kada je Šešelj postao narodni poslanik u leto 1991. Šta je promenilo njegov ulazak u skupštinu?

Šešelj je bio potreban SPS-u kao oruđe za obračun sa opozicijom. To je tada bila njegova jedina funkcija. I on je to perfektno odrađivao za SPS, tu nema nikakve dileme. Lično, sa njim sam imao prilično korektno iskustvo.

Ali iskreno rečeno, Šešelja je praktično napravila Socijalistička partija. Zasedanja tog parlamenta bila su uglavnom javna. Prenosila ih je RTS i Šešelj je tu priliku redovno koristio. On je produkt politike Slobodana Miloševića i ništa se tu slučajno nije dešavalo.¹¹¹

O demonstracijama 9. marta i njenim posledicama već je pisano na početku poglavlja, kao i o tome kako je izveštavala informativna redakcija TVB. Ipak, trebalo bi spomenuti da je Radio Beograd, koji je bio u polunezavisnom odnosu prema RTB korektno izveštavao sa demonstracija devetog marta. „Bilo je predviđeno da Radio Beograd, sat vremena docnije, objavi i puni zvučni zapis sa zбора. Međutim, po okončanju vesti, direktor RTV Beograd, Dušan Mitević, prenosio naređenje sa „zastrašujuće visokog mesta“ da se o zboru više ne izveštava. Uredništvo je, u tom trenutku, poslušalo naređenje. Ali sutradan, održalo je sastanak i odlučilo je da takve naredbe ubuduće ne prima.“¹¹² To nije bio prvi put da Radio Beograd pusti disonantan ton. Još od „1989. godine već se oseća znatna razlika u uređivačkoj politici između Radio Beograda i TV Beograd. Novinari sve više osećaju potrebu da se otrgnu od diktata vlasti i jednosmerne monolitne uređivačke politike (...) Slični pokušaji na TV Beogradu, pogotovo u emisijama iz kulture i informativnim emisijama, rezultirali su ukidanjem nekih emisija, među njima i najpoznatije i veoma gledane emisije „Kino oko“. Promenjeni su sastavi ekipa koje su radile „Dnevnik“ i magazin „ZIP“. Ovo se događalo iz dva razloga: vlastima je bio važniji jači medij, a uz to u televiziji je na najodgovornijim mestima bio kadrovski sastav spreman da realizuje svaku želju moćnika (...) Tadašnji generalni direktor RTB-a Dušan Mitević na sastancima Programskog i Poslovnog kolegijuma otvoreno govori: „*Mi moramo da učinimo sve da socijalisti pobede*“. Istovremeno se raspiruje negativan odnos prema ostalim delovima Jugoslavije. Kao poverljiva informacija, pristigla iz političkog vrha Srbije, na Kolegijumu RTB-a saopštava se: „Nema ništa od Jugoslavije“ i „Srbiji nije potrebna Jugoslavija“. Ove izjave na sastancima najviših programskih i rukovodećih organa RTB-a značile su svojevrsnu orijentaciju kojom je trebalo ići.“¹¹³

Ova pukotina nije mogla dugo da traje. Pregrmevši devetomartovski udar i smenjivanje Mitevića, režim se brzo prestrojio. Umesto Mitevića, vršilac

111 Svedok vremena: Pavić Obradović, *Vreme* broj 456, 2. oktobar 1999.

112 S. Antonić, nav.delo, 101

113 R. Veljanovski, nav.delo, 187-188.

dužnosti generalnog direktora postaje Ratomir Vico, čime se efektivno anulira svaka mogućnost političke ili kadrovske promene.

U kojoj je meri ovo bilo tačno pokazalo se na jesen iste godine, kada Vico odlazi ni manje ni više nego na mesto republičkog ministra za informisanje. Istovremeno, završava se proces objedinjavanja državne televizije. 31. jula 1991. donešen je *Zakon o Radio-televiziji Srbije* kojom je objedinjen državni medijski prostor centralizacijom tri velika radio-televizijska centra – Beograda, Novog Sada i Prištine. „Ovaj kolektiv od oko osam hiljada zaposlenih stavljen je potpuno u funkciju interesa jedne stranke. Celokupna imovina je podržavljena, a sve ingerencije nad RTS-om dobila je Vlade, koja je tada a i kasnije, sa malim izuzecima bila jednostranačka.¹¹⁴ Nastaje RTS, čiji Upravni odbor (čl.23), kao i generalnog direktora (čl.25) imenuje vlada Srbije. Po članu 19. ovog zakona, “Radio-televizija Srbije priprema i realizuje programe radija i televizije u cilju:

- Da istinito, blagovremeno, profesionalno i nepristrasno informiše građane i doprinosi slobodnom formiranju i izražavanju mišljenja slušalaca i gledalaca;
- Da doprinosi afirmaciji nacionalnih vrednosti srpskog naroda i drugih naroda i narodnosti koji žive u Republici Srbiji, zbližavanju i prožimanju kultura naroda i narodnosti u Republici Srbiji, Jugoslaviji i svetu;
- Da blagovremeno obaveštava o aktuelnim zbivanjima u svetu, naučnim, kulturnim i ostalim civilizacijskim dostignućima;
- Da doprinosi opštem obrazovanju, zdravstvenom obrazovanju i zaštiti životne sredine, stručnom uzdizanju građana i širenju znanja iz ovih oblasti;
- Da informiše o naučnim aktivnostima i podstiče ukupno naučno stvaralaštvo;
- Da razvija kulturu i umetničko stvaralaštvo i obezbeđuje najviši kvalitet umetničkih programa;
- Da neguje humane, moralne, estetske i umetničke vrednosti;
- Da doprinosi širenju veza sa Srbima izvan Srbije;
- Da se stara o prezentaciji kulturnog nasleđa i umetničkog stvaralaštva u zemlji i inostranstvu;
- Da čuva radio i televizijske zapise od kulturnog i nacionalnog interesa;

114 R. Veljanovski, nav.delo, 192.

- Da prezentira sadržaje od interes za mlade;
- Da informiše naše građane u inostranstvu, pripadnike srpske nacionalne manjine u susednim zemljama i iseljenike;
- Da doprinosi informisanju inostrane javnosti;
- Da doprinosi razvoju domaće kinematografije i učestvuje u proizvodnji domaćeg filma;
- Da obezbeđuje kvalitet i odgovarajuću zastupljenost inostranih programa.“¹¹⁵

Za ostvarenje ovih ciljeva sredinom avgusta vlada Srbije imenuje čelnike ovog sistema, koji zamenjuju dotadašnje vršioci dužnosti. U drugom Dnevniku od 16.avgusta 1991. pročitana je vest da je „Vlada republike na sednici od 15. avgusta imenovala, u skladu sa zakonom o Radio-Televiziji vršioci dužnosti direktora i glavnih i odgovornih urednika programa u Radio Televiziji Beograd. Imenovani su: Za v.d. generalnog direktora RTB dr Dobrosav Bjeletić, direktor Televizije Čedomir Mirković, glavni i odgovorni urednik Informativnog programa Televizije Beograd Krste Bjelić, glavni i odgovorni urednik Kulturno-Obrazovnog programa Velimir Lukić, glavni i odgovorni urednik Umetničko-zabavog programa Milovan Vitezović, i glavni i odgovorni urednik beogradskog programa Milan Nedić. U Radio Beogradu za vršioca dužnosti direktora radija Vlada Srbije je imenovala dr Vojislava Mićovića, glavni i odgovorni urednik prvog programa radija postao je Momir Brkić, glavni i odgovorni Drugog programa Đorđe Malovražić, glavni i odgovorni urednik trećeg programa Slobodan Divjak, a glavni i odgovorni urednik “Beograda 202” Mihajlo Tošić.“¹¹⁶.

Rat je mogao da počne.

¹¹⁵ *Zakon o Radio-televiziji Srbije*, Službeni glasnik Republike Srbije, 48/91

¹¹⁶ Drugi dnevnik RTS, 16.avgust 1991.

RATNO IZVEŠTAVANJE

1991–1992

„Nesumnjivo je da se rat više ne vodi samo klasičnim sredstvima, već se vodi i jedan žestok medijski rat“,

Slobodan Milošević, u intervjuu Miloradu Vučeliću, proleće 1992. godine

Istorija modernog novinarstva u tesnoj je vezi sa ratom. Ratno izveštavanje je jedna od najtežih, ako ne i najteža novinarska disciplina. Izveštavanje sa krimskog ratišta, prvo sa rusko-turskog rata 1851. godine, a zatim sa područja ratnih okršaja Rusa sa koalicijom Engleza i Francuza smatra se rođenjem modernog ratnog novinarstva.

Prikupljanje informacija u ratnim uslovima povezano je sa neposrednom opasnošću. Novinari su izloženi vatri zaraćenih strana, često nastradaju kao kolateralna šteta, a sve češće kao legitimni cilj. Sa druge strane, pri plasiranju tih informacija zloupotreba je pre pravilo nego izuzetak. U ratu se mediji, pored njihovog osnovnog informativnog delovanja, koriste zarad ostvarenja ratnih ciljeva. Služeći se patriotizmom kao mehanizmom za disciplinovanje medija, vlasti oblače i vesti u „nacionalne odore“. Mediji manipulišu informacijama, služeći u propagandnom ratu, ali se i medijima manipuliše. Štaviše, rat prvo počinje u medijima, pa tek onda na ratištu, prvo se ispaljuju reči, a onda doleće metak! Stoga rat predstavlja istinski kamen kušnje za profesionalne standarde novinarske struke.

Građanski ratovi imaju neke osobenosti, pogotovo među lokalnim novinarima i dopisnicima. Emocije su tu na višem nivou nego profesionalni standardi. Tako je bilo u američkom građanskom ratu, Ruskoj revoluciji, Španskom građanskom ratu, ratu na području bivše Jugoslavije, pa sve do krvavih slika demokratskih pobuna 2011. godine u arapskom svetu. Pored emocija, bitno ograničenje je i propaganda zaraćenih, ili zainteresovanih, strana, pa je zbog toga veoma

važna uloga nezavisnih ili trećih izvora. Oni mogu znatno da relativizuju propagandne izveštaje u ratu angažovanih novinara. Sa masovnim korištenjem interneta i mobilnih telefona nemoguće je sakriti zločine i surovosti u građanskom ratu. Korisnici vebajta "Youtube" su sa nekoliko minuta zakašnjenja mogli da odgledaju snimak zarobljavanja, mučenja i likvidacije libijskog vođe Moamera el Gadafiga i baš zbog toga je modernim generacijama teško objasniti kakva su sva ograničenja, pre svega tehnološka, važila početkom devedesetih godina prošlog veka i koliko je bilo teško, izuzimajući cenzuru i autocenzuru, izveštavati sa ratišta.

Srpsko, odnosno jugoslovensko novinarstvo imalo je bogato iskustvo sa ratnim izveštavanjem. Najbolji, najiskusniji novinari bili su prisutni na svim ratištima od završetka Drugog svetskog rata, afričkih ratova za oslobađanje od kolonijalizma, arapskih sukoba, pa do Rumunske revolucije i obaranja režima Nikolaja Čaušeskog. Dugogodišnji novinar i urednik NIN-a Đorđe Radenković izveštavao je iz izraelsko – arapskih ratova šezdesetih godina i u časopisu „Novinarstvo“, broj 1, Beograd 1991. godine, koji je proročanski nosio ime „Rat u ratu – Ratni reporteri“, izneo je jednu idealizovanu sliku ratnog izveštavanja, od koje neće ostati ni traga u aktivnosti njegovih mlađih kolega tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije:

„Od davnina je za fenomen rata uopšte, u prethodnim, propratnim ili naknadnim razmišljanjima, vezivano prastaro pitanje straha i hrabrosti. Ono se spontano primenjuje i na novinarsku profesiju u tim izuzetnim okolnostima. Kako se ratni izveštaji osećaju i ponašaju u uslovima koji ne mogu da garantuju bezbednost i život, koliko se plaše, koliko ne, kako se to odražava na njihov rad?

Upravo to važi za rad novinara u ratnim uslovima, kao i za vojni posao pilota, tenkiste, vezista i drugih. On je skroz koncentrisan na zahteve profesionalne dužnosti, oseća povišeno profesionalno častoljublje, zaokuplja ga uvećana profesionalna radoznalost, podlozan je pojačanoj profesionalnoj ambiciji, bavi se praktičnim prevladavanjem mnogih profesionalnih hendikepa u vanrednim okolnostima. I sve to u neizbežno otežanim tehničkim uslovima, počesće u „cajtnotu“. Sve to, razume se, sužava radijus i slabi dejstvo straha kao pratioca rata. Neminovno dolazi do intenzivne identifikacije izveštaca sa svojim specijalnim zadatkom...

Bitno je što u ratu, u vanrednim uslovima, sa neizostavnim vremenskim ograničenjima, sa konciznošću, koja mora biti maksimalna, novinar, neizbežno

u svom praćenju drame preuzima na sebe nekoliko paralelnih uloga – tumača strategije, političkog analitičara, psihološkog posmatrača. Uz dešifrovanje propratnih socioloških fenomena (i pri svemu tome, trebalo bi da primenjuje izoštrene moralne kriterijume za ratne razloge sukobljenih strana i njihove opipljive ratne postupke – što, nažalost, najčešće izostaje).¹¹⁷

SEJANJE MRŽNJE I STRAHA

Pod kontrolom Slobodana Miloševića i njegove partije upravo će mediji dobiti zadatak da zaseju otrov mržnje i straha među Srbe koje propaganda prikazuje kao neposredno i u samom svom biću ugrožene prisustvom i delovanjem drugih naroda u okruženju.

„Tokom duge i sve dublje krize društva i zajedničke države, naročito posle Titove smrti, neki su očekivali zaokret ka demokratiji, kao i u drugim zemljama „realnog socijalizma“, a drugi, snažniji, nametnuli su kao prioritet „nacionalno pitanje“. Šire se sve „zapaljive“ ideje o Srbima kao žrtvi zajedničke države. Slogan o „ostatku zaklanog naroda“ nedvosmisleno poziva na revanš, na osvetu. Nižu se konfrontacije sa drugim narodima – od Albanaca na Kosovu do Slovenaca, Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini. Talas srpskog etnonacionalizma širi se ulicama i trgovima gradova, kroz „antibirokratsku revoluciju“ i „događanje naroda“. Na tom talasu sve veću moć zadobija novi Vođa, Slobodan Milošević, lider vladajuće partije i u starom režimu (SK) i u novom poretku (SPS). Novu ideologiju podržavaju i proizvode najznačajnije nacionalne institucije. Srpska pravoslavna crkva, pored ostalog, pred sam rat organizuje prenošenje moštiju „svetog kneza Lazara“ (poput starozavetnih pohoda) od Srema preko Bosne i Hercegovine na Kosovo, kroz mesta koja će ubrzo zahvatiti ratni požar (...) Zamah nove ideologije počiva i na udelu svetovnih institucija – Univerziteta i SANU, čiji se autoritet godinama koristi za promociju etnonacionalizma. Vladajuća partija – i SKS i SPS – ne odriče se komunizma, ali se obilato koristi i nacionalizmom da se učvrsti na vlasti i za nju zadobije što masovniju podršku. U tome je pomažu i mnoge nastajuće političke stranke koje ostaju u vladajućoj ideološkoj matrici. Važnu polugu režim ima i u vojsci (JNA). U toj i takvoj gravitaciji svoje mesto imaju

117 Đorđe Radenković, „Rat u ratu – Ratni reporteri“, Novinarstvo“, broj 1/1991, 27.

*i mediji, od stare i ugledne Politike preko sve moćnijih elektronskih medija pa do mnogih nastajućih medija.*¹¹⁸

U plasmanu ovakvih poruka, mediji se koriste klasičnim tehnikama i principima propagande, proverenima na drugim mestima i u drugim vremenima. Još aprila 1990. godine na Programskom kolegijumu RTB na kom se razmatrao Plan programa za 1991, Ratimir Vico je isticao potrebu da se kroz programe „naglasí povezanost sa Srbima koji žive van Srbije (Kninska krajina, Bosna i Hercegovina i td.) i uključivanje delova njihovih programa u programe RTB.“¹¹⁹

Na ovoj liniji, RT Beograd i RT Novi Sad pružali su medijsku, ali i logističku podršku i tako se otvoreno svrstali i uključili u tok jugoslovenske krize, zaoštravajući njen karakter. Tako je zaprepašćena jugoslovenska javnost imala prilike da 25. januara 1991. godine na prvom kanalu beogradske televizije u udarnom terminu pogleda materijal o uvozu naoružanja u Hrvatsku, koji je tajno snimila i montirala vojna služba bezbednosti.¹²⁰

Cilj ove emisije bio je kako u vršenju pritiska na hrvatsko rukovodstvo, tako i u pripremi stanovništva na mere koje bi mogle da uslede. U tom dokumentarcu

118 Nebojša Popov, *Medijski šok i njegovo odgonetanje*, u: Nena Skoljanac Brunner i drugi (ur), *Mediji i rat*, Argument, Beograd 1999, 12-3. O različitim aspektima institucionalnog doprinosa nacionalističkom trendu vidi priloge Olivera Milosavljević, Radmile Radić i Miroslava Hadžića u Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata I-II*, Samizdat B92, Beograd 2002.

119 Cit prem. Rade Veljanovski, nav.delo, *Srpska strana rata II*, 191-2.

120 Transkript ove emisije reprodukovao je u Kosta Nikolić, Vladimir Petrović (prir.), *Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ*, Institut za savremenu istoriju/Fond za humanitarno pravo, Beograd 2011, 88-98.

snimljenom u crno-beloj tehnici, gledaoci su mogli da vide hrvatskog ministra odbrane, Martina Špegelja, kako, sniman sakrivenom kamerom, iznosi svoj plan akcije protiv kasarni jugoslovenske vojske i najavljuje likvidacije. Tako barem prenosi Televizija Srbije jer su reči koje izgovara Martin Špegelj nerazumljive a za srpske gledaoce ponavlja ih spiker u off-u: *“A ovo, ako do nečega dođe, onda samo daj direktivu svim svojim koje poznáš: ubijati ekstreme. Na licu mjesta. Na ulici, usred kruga kasarnskog, bilo gdje drugdje, samo pištolj, i u stomak. To neće biti rat, nego će biti građanski rat u kome nema milosti ni prema kome, ni prema ženi, ni prema djeci. Stan, jednostavno bombe u stan porodični...”* 4

Taj skrpljeni snimak, emitovan dva puta u toku iste večeri u kolažu sa izjavama drugih hrvatskih političara (Franje Tuđmana, Josipa Boljkovca...) stvorio je željeni efekt. Delovao je kao elektrošok na srpsko javno mnjenje za koje je ovo bila potvrda zlih namera nove vlasti u Zagrebu. To što je snimak bio emitovan zarad pojačanja pritiska na hrvatsku vlast da izvrši razoružanje rezervnog milicijskog sastava, kao i to što je bio u funkciji jačanja pozicije vojnog faktora u raspletu jugoslovenske krize, nije više bilo bitno. Jednom emitovan, trajno je promenio uslove pod kojima se odvijao raspad države.

Interesantno da se na objavljivanje snimka čekalo mesecima. Umesto odlučne vojne ili policijske akcije, državni vrh se odlučio za medijsko satanizovanje nove hrvatske vlasti. Načelnik KOS – a general-majora Aleksandra Vasiljevića je u intervjuu NIN-u, u julu 1992. godine rekao da je još polovinom novembra 1990. godine general Veljko Kadijević odlučio da izvorni televizijski materijal o aktivnostima tri hrvatska ministra – Špegelja, Boljkovca i Mršića – pokaže Borisavu Joviću, predsedniku Predsedništva SFRJ.

„Gospodin Jović je pažljivo saslušao izveštaj o rezultatima akcije „Štit” i pogledao filmove. Na tom sastanku je odlučeno da se glavni akteri pohapse i izvedu pred sud“ – svedočio je Vasiljević novinaru NIN-a, ne ulazeći u objašnjenja čudne medijske akcije.

Punu sliku dešavanja možemo da vidimo, kada se posvetimo štampanim medijima početkom 1991. godine. Prema istraživanju Milana Miloševića i Zdenke Milivojević za AIM, „Politika“ sistematski objavljuje tekstove u kojima se govori da se Hrvatska naoružava uvozom kalašnjikova, dok informacije o načinu na koji su se Srbi do tada naoružavali – otimanjem oružja od lokalnih stanica milicije – nisu objavljivane.

Na prvoj strani Politike je tog 30. januara 1991. objavljen antrfile (kao najava većeg teksta na 9. strani), u kojem se pod naslovom ‘Kraj iluzija’ ukazuje na komentar Milorada Vučelića, budućeg direktora Radio televizije Srbije, sada urednika magazina „Pečat“.

U njemu se kaže: *‘Moramo se do kraja i bez iluzija i samoobmana suočiti sa činjenicom da se u Hrvatskoj, među Hrvatima, do sada nije našao niko ko bi izrekao bar jednu jedinu reč osude javnim planerima ‘kasapljenja’ i novog ustaškog genocida nad Srbima... To do sada nije uradio ni jedan hrvatski intelektualac ni književnik, nijedno društvo ili udruženje, niko od poslenika javne reci, niko od ugleda i autoriteta, nijedan propagandista, a ni katolička crkva. Hrvatska, dakle, ponovo čuti....’*.

Bitno je primetiti da u januaru 1991. godine još nije bilo rata u Hrvatskoj, nije bilo izbeglica iz Hrvatske, postojala je opozicija vladajućem ratobornom HDZ –u, a od februara meseca sa etnički mešovitim područja postepeno počinju odlaziti i Srbi i Hrvati. Ključni razlog je medijski proizveden „strah od rata“.

“Politika” u svoj informativni govor, uvodi izraz ‘ustaše’, a od sredine godine. intenzivno koristi izraze ‘ustaške formacije’, ‘ustaška gnezda’, ‘ustaške snage’, ‘ustaška uporišta’. Na početku godine, kada rata još rata nema, novinari “Politike” svoje tekstove zasnivaju na ‘istorijskim argumentima’, a za njima posežu pre svega u istoriju, a potom u aktuelnu situaciju u Hrvatskoj često uz proizvodnju paralelne stvarnosti. Analiza pisanja “Politike” u januaru 1991. pokazuje da opisujući događaje u Kninskoj krajini, ovaj list o aktivnostima ‘hrvatske’ i ‘srpske strane’ informiše na dva različita načina. Kontekst u koji smešta informacije o tim aktivnostima je istorijski, a oznake za ‘hrvatsku stranu’ su: ‘paravojne formacije’, ‘partijske vojske’, ‘naoružani HDZ-ovci’. ‘Srpska strana’ dobija oznake ‘napaćeni i prognani srpski narod’, ‘krajinska vojska’, ‘borci’, ‘branici’, ‘oslobodioci’ itd.¹²¹

Radikalizacija medijskog diskursa usledila je na proleće 1991. godine, a osnovne karakteristike načina ratnog izveštavanja ispoljile su se tokom incidenta

121 Analiza sadržaja Politike u toku 1991. godine pokazuje da se u 9453 slučaja autori ne pozivaju ni na kakav izvor, na službene izvore poziva se u 1080 članaka, a neposredan uvid autora u 472 slučaja. Beogradska agencija za primenjena sociološka i politikološka istraživanja “Argument” analizirala je pisanje lista “Politika” u toku 1991. po zajedničkoj matrici po kojoj je paralelno zagrebački IDNS analizirao pisanje “Vjesnika”.

u Pakracu početkom marta. U tom gradiću u zapadnoj Slavoniji došlo je do oružanog sukoba 2. marta 1991. godine. Povod za sukob bila je odluka SO Pakrac od 22. februara o priključenju SAO Krajini; odlučeno je i da se Policijska uprava preimenuje u Opštinski sekretarijat unutrašnjih poslova i podredi Sekretarijatu unutrašnjih poslova Krajine kojim je komandovao Milan Martić. Naoružan je rezervni sastav policije i tokom 1. marta preuzeta je policijska stanica.

U ranim jutarnjim časovima 2. marta oko 200 pripadnika specijalnih jedinica MUP-a Hrvatske ušlo je u Pakrac i zauzelo policijsku stanicu i zgradu Skupštine opštine. Došlo je do kraćeg sukoba sa lokalnim srpskim policijskim snagama; prema hrvatskim izvorima sukoba nije ni bilo, već su se srpske snage bez borbe povukle na obližnja brda. To je bio povod da Borisav Jović, na predlog generala Kadijevića, bez saglasnosti ostalih članova Predsedništva, odobri pokret određenih jedinica JNA.

U Pakrac su upućene snage iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba. One su ušle u Pakrac, razdvojile sukobljene strane i smirile situaciju u gradu. Došlo je do kratke razmene vatre iz pešadijskog oružja.

Socijalistička partija Srbije naglo je radikalizovala svoju retoriku i osudila je 3. marta 1991. godine „brutalan napad“ na stanovništvo: „Nasilničkim i fašističkim metodama hrvatske vlasti nasrnule su ne samo na mir i zajednički život, nacionalnu ravnopravnost i demokratiju, već i na same živote građana. Hrvatske vlasti su ovim teškim nasiljem dovele do daljeg pogoršanja ionako teške političke situacije u Jugoslaviji. Socijalistička partija Srbije traži od Predsedništva SFRJ da umesto jalovih sednica i saopštenja vrši svoje Ustavom utvrđene funkcije“. Ovo saopštenje je preneto u Politici i Politici Ekspres.

Primetno je da, što se tiče Pakračkog incidenta, Politika i Politika ekspres ograničavaju svoje izvore na jednu stranu, Borba nastoji da izveštava balansirano, ukrštajući informacije iz Predsedništva SFRJ, vojske, srpskih i hrvatskih vlasti (Borba, 4.3.1991 i 5.3.1991). Neprofesionalno, zapaljivo i konfuzno izveštavanje o neredima u Pakracu dostiže vrhunac u Večernjim novinima. One na naslovnici od 3.3.1991 donose ogroman naslov „**Prepad na Pakrac**“ (str.1) u kojem se kaže da zvanično niko nije poginuo, ali da se nezvanično

Blagoje Adžić u poseti
Vukovaru, oktobar 1991

Branko Stanković, oktobar 1991

Dnevnikov dodatak

Danka Novović, avgust 1991

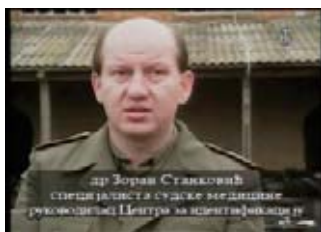
Dobrosav Bjeletić, v.d.
direktora RTB, oktobar 1991

Dr Milan Bulajić, Prebilovci 1991

Dr Miodrag Starčević

Dr Zoran Stanković, Obdukcija
u Vukovaru, novembar 1991

saznaje da je poginulo 11 Srba. Specijal posvećen ovom događaju na strani 3 donosi niz zapaljivih nepotpisanih naslova („Invazija na Pakrac“, „Masakr pred crkvom“, „Poginuo sveštenik?“) i utešan naslov „Odobren pokret jedinica JNA“. Vojna intervencija je detaljno obrađena na strani 6 („Vojska patrolira gradom“). Na strani 8, u okviru reakcija na ove događaje, prenosi se komentar Radomira Smiljanića „Aveti prošlosti“, koji zaključuje „da se 1941, ipak, sada u svojoj stravičnosti ponovila“. Tri dana posle incidenta u Pakracu, Večernje novosti od 4.3.1991 i dalje seju konfuziju. niti demantujuć niti potvrđuje vest o ubijenim i ranjenim srpskim civilima.. Demanti sledi tek 6.3.1991 na strani 5 („Bez žrtava, srećom“). U njemu se konstatuje da su Novosti pogrešile, ali je odgovornost za neadekvanto obaveštavanje prebačena na ćutanje zvaničnih izvora informacija.

Teškim rečima služile su se ne samo novine, već i državno rukovodstvo. Sa martovskim demonstracijama u Beogradu koincidiralo je i zaoštavanje jugoslovenske krize, karakterisano neuspešnim pokušajem uvođenja vanrednog stanja od strane Jugoslovenske narodne armije. Strah za sopstvenu vlast ubrzavao je Miloševićevu odluku da uđe u rat. Reagujući na nastalo bezvlašće nakon ostavke srpskih i crnogorskih predstavnika u državnom Predsedništvu, Slobodan Milošević se 16.marta, u jednom od svojih retkih televizijskih obraćanja javnosti, okoristio prilikom da proširi bojazan od neizvesne budućnosti, a sebe predstavi kao čuvara stabilnosti:

„Sinoć je Jugoslavija ušla u završnu fazu svoje agonije. Predsedništvo SFRJ odavno ne funkcioniše, a iluzija o nastojanjima predsedništva Jugoslavije i naporima kojih u stvari nema, od noćas je i definitivno mrtva. To nije korak nazad, već korak napred, jer je i gruba istina bolja

od iluzija i obmana. Jugoslavija je ostala bez svog Predsedništva, ali nije ostala bez radnika, bez seljaka, bez miliona svojih građana i ljudi koji su pošteno i vredno radili, čuvali svoju zemlju, brinuli o svojim porodicama. Milioni tih poštenih i normalnih ljudi neće dati svoju zemlju. Što se Srbije tiče, ona je uvek za Jugoslaviju i to nikada nije krila. Sa dubokim uverenjem i ponosom, ona to kaže i sada javno. Blokadom funkcija Predsedništva SFRJ od strane nosilaca dezintegracije zemlje, plan razbijanja Jugoslavije ušao je u završnu fazu. Taj plan se ostvaruje na štetu vitalnih interesa srpskog naroda, kako u Srbiji tako i u Jugoslaviji.

Umesto demokratske federacije, koja srpskom narodu zajedno sa drugim narodima treba da omogući miran i ravnopravan život u jednoj državi, snage antisrpske koalicije planirale su, i sada nastoje, da ostvare raspad Jugoslavije. Jugoslavija postoji, i ona ne može biti ukinuta jednostranim aktima i politikom svršenog čina, jer su realni interesi, dostignute slobode, demokratske tekovine i snaga naroda koji u njoj žive garancija njenog opstanka i uspešnog razvoja.

Direktnom sabotажom sopstvene naredbe o razoru žanju paravonojnih formacija, Predsedništvo SFRJ omogućilo je stvaranje republičkih armija, koje predstavljaju neposrednu pretnju bezbednosti zemlje, svim njenim građanima, a posebno republici Srbiji, i srpskom narodu izvan Srbije. U Predsedništvu SFRJ, koje je Vrhovna komanda oružanih snaga Jugoslavije, sve vreme je od kada je naredba bila doneta, na snazi bila organizovana blokada funkcija JNA, koja je dužna i sposobna da zaštiti narod od rata, bio on građanski ili zavojevački. Predsedništvo Jugoslavije sve je učinilo kako njegova sopstvena naredba na bi bila ni sprovedena i kako bi otepljenje pojedinih republika i delova Jugoslavije bilo izvedeno

Dragan Krivačević, TV Novi Sad, novembar 1991

Dragan Milutinović, oktobar 1991

Dusko Petrović, Cavtat, oktobar 1991

Enriko Josif, septembar 1991

Fotografija Gorana Mikića br.1
1, novembar 1991

Fotografija Gorana Mikića br.2
2 novembar 1991

Fotografija iz Vukovara br. 3
1, novembar 1991

Fotografija iz Vukovara br.4
2, novembar 1991

kombinovanjem političkih manevara, opstrukcije i oružanih incidenata, umesto mirnim putem uz poštovanje prava svakog naroda na samoopredeljenje. Svojom ostavkom na funkciju u Predsedništvu Jugoslavije i vrhovnoj komandi oružanih snaga, dr Borisav Jović odbio je da prihvati blokadu i opstrukciju državnog vrha u kritičnom trenutku za sudbinu zemlje. Smatram da ostavka Borisava Jovića predstavlja u datim okolnostima postupak odgovornog čoveka koji ne prihvata da sudeluje u raspadu svoje domovine, i predstavlja akt pobune protiv opstrukcije u državnom vrhu.

S obzirom na tako nastalu situaciju, želim da objavim da Republika Srbija neće priznati nijednu odluku Predsedništva SFRJ jer bi u postojećim okolnostima svaka takva odluka bila nelegitimna. U radu takvog Predsedništva, koje se odlučilo za dezintegraciju Jugoslavije, lično neću prihvatiti nikakvo učešće u smislu ovlašćenja kojima bi mesto Borisava Jovića shodno Ustavu Jugoslavije bilo preneto na mene. Očekujem da će građani Srbije, jugoslovenska i međunarodna javnost, razumeti da nijedan patriota ne može prihvatiti legitimitet kolektivnog šefa države koji deluje protiv integriteta svoje zemlje i važećeg ustava. Zahtevam od Skupštine Republike Srbije da shodno aktima o preuzimanju funkcija Skupštine Kosova, na prvoj sednici donese odluku o smenjivanju Rize Sapundžije sa funkcije člana Predsedništva SFRJ.

U postojećim okolnostima pokušaja izazivanja nereda u Sandžaku i na Kosovu i Metohiji, naredio sam mobilizaciju rezervnog sastava snaga bezbednosti MUP Republike Srbije i hitno formiranje dodatnih snaga milicije Republike Srbije. Od Vlade Republike Srbije zatražio sam da izvrši sve priprema za formiranje dodatnih sna-

ga u obimu i veličini koje će garantovati zaštitu interesa Republike Srbije i srpskog naroda.

Pozivam sve političke stranke da u ovoj teškoj situaciji uspostave punu saradnju, i zanemare sve međusobne razmirice i razlike, u interesu Srbije. Smatram da u Republici Srbiji, uprkos nastalim okolnostima u Jugoslaviji, ne treba uvoditi vanredne mere. Sve institucije sistema i celokupan život u Republici Srbiji treba da se normalno odvijaju. Građani Srbije mogu biti uvereni da je Republika Srbija u stanju da obezbedi zaštitu interesa republike, svih njenih građana, i srpskog naroda. Republika Srbija, građani Srbije i srpski narod suprotstaviće se svim aktima razbijanja naše domovine. Danas moramo biti čvrsti i odlučni da branimo svoju zemlju kao što smo to toliko puta do sada činili. Ja sam uveren da će veliki slobodarski duh srpskog naroda pobediti snage antisrpske koalicije nadvijene nad Srbijom i nad Jugoslavijom. To je naša obaveza. Na ispitu su mudrost, hrabrost i iznad svega patriotizam građana naše republike i cele Jugoslavije. Od ovog trenutka, mi taj ispit polažemo. Verujem u pobjedu mira u Jugoslaviji. Verujem u pobjedu jedinstva u Srbiji i u pobjedu snaga koje će doneti spokojstvo ljudima, a pre svega majkama i našoj deci.”¹²²

Opšti rat u Jugoslaviji je počeo istovremeno sa donošenjem novog Zakona o radiju i televiziji, kojim je u Srbiji formalizovano već postojeće kontrolisano, zapravo cenzurisano novinarstvo. Kadrovski „pročišćene“ redakcije vodećih medija spremno su dočekale taj trenutak. „Čim su se oglasile prve srpske puške u Hrvatskoj, pohrlili su dobrovoljci iz Srbije a za njima, željni slave, i ratoborni novinari. Beogradska televizija proširila je

Fotografisano u okolini Knina, 1991

Franjo Tuđman, novembar 1991

General Andrija Biorčević, novembar 1991

Irinej Bulović, Amfilohije Radović i Milorad Vučelić, decembar 1991

122 Drugi dnevnik, 16.mart 1991., transkript obraćanja Slobodan a Miloševića

Ivica Milosavljević,
jul 1991

izveštava Vlado Slijepčević

Jovan Marković intervjuiše
građane Banja Luke, oktobar 1991

Jovan Marković, na udaru snajpera
sa Lokruma, oktobar 1991

svoje informativno-političke emisije, i uvela nove, da bi mogla objavljivati sve što joj stize sa bojišta. Gledaoci su satima i satima sedeli pored malih ekrana i gledali izveštaje o svakojakim zločinima nad Srbima i slušali kuknjavu žena i dece. Posle reportera sa terena, dolazili bi redakcijski novinari i spoljni komentatori i objašnjavali gledaocima kako su se i zašto sve mračne sile, domaće i strane, udružile protiv Srba. Na kraju bi sve „zasolio“ neki poznati naučnik ili književnik obećanjem da će, i pored svega „pobediti istina, to jest Srbija.“¹²³ Programi, pogotovo u informativno-političkom delu, pripremani su po pravilima ratne propagande, krajnje jednostrano: „Novinari radija i televizije odlaze na ratom zahvaćena područja i izveštavaju o ugroženom srpskom narodu, izbeglicama-Srbima, porušenim srpskim kućama, zločinima koji se vrše nad srpskim narodom. Niko ne pominje poginule Hrvate i Muslimane, izbeglice i siročad iz ovih naroda, zločine nad njima i njihovom imovinom.“¹²⁴

Sa zahuktavanjem ratnih operacija Drugi dnevnik, medij preko kojeg se najveći deo stanovništva informisao o situaciji u zemlji, neprestalno je produžavan, pa je njegovo trajanje išlo i do 112 minuta. Ipak, ni u tom formatu nije bio dovoljan da u potpunosti prenese željenu poruku, pa je 22.08.1991. godine uveden Dnevnikov Dodatak. Uz već postojeće emisije tipa ZIP-a, i specijalne dokumentarne emisije, Dnevnikov dodatak, posvećen gotovo isključivo ratu, predstavljao je glavni izvor informacija, dezinformacija i laži o dešavanjima na ratom zahvaćenim područjima. Stiče se utisak da je „rat

123 Mihajlo Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000*,

Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2003, 179.

124 Rade Veljanovski, nav.delo, II, 193.

u Krajini samo produžetak Drugog TV Dnevnika drugim sredstvima.¹²⁵

Nekadašnji direktor jugoslovenskog Instituta za novinarstvo Mihajlo Bjelica tvrdi da je medijska propaganda Srbije imala dva glavna zadatka: „Prvi, da ubedi domaću i stranu javnost da Srbi vode pravedan rat, koji im je nametnut od strane drugih jugoslovenskih naroda i velikih sila, i drugi da poveća borbeno raspoloženje srpskog naroda. Odmah se videlo da propaganda ne obavlja svoje zadatke kako valja, jer je ceo svet osudio Srbiju i Srbe kao glavne krivce za rat (...) Što se tiče drugog zadatka – da propaganda podiže borbeno raspoloženje naroda – može se reći da je on ostvaren sa mnogo više uspeha. Uostalom, to potvrđuju i dve ankete Instituta za političke nauke, sprovedene na uzorku od 1000 punoletnih građana Srbije, jedna krajem avgusta 1991, u vreme kada je počinjao rat u Hrvatskoj, i druga krajem oktobra iste godine, u vreme kad se oružani rat nave-liko rasplamsao. U prvoj anekti 80 odsto građana odgovorilo je da je za očivanje mira, dok se za nastavljanje rata do konačne pobede izjasnilo svega 13 posto ispita-nika. Za dva meseca ratno raspoloženje građana Srbije se znatno izmenilo – za očuvanje mira izjasnilo se 64 odsto anketiranih građana a broj pristalica rata povećao se od 13 na 27 odsto.“¹²⁶

Kako se postizala ova promena? Miodrag Ilić, tvorac programa za inostranstvo RTS, piše kako ga je u proleće 1991. godine pozvao generalni direktor RTB Dobrosav Bjeletić i saopštio mu:

125 M.Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2003, 107.

126 Mihajlo Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2003, 104 – 106.

Podaci su preuzeti iz časopisa Novinarstvo 1991-2-4

Kapetan Dragan, jul 1991

Klara Mandić, avgust 1991

Kosta Krainčanin, oktobar 1991

Krste Bijelić, komentar, oktobar 1991

Lidija Duvančić,
oktobar 1991

Ljiljana Arsenović,
oktobar 1991

Ljiljana Milanović

Ljubisav Aleksić, jul 1991

„Nedavno je Upravni odbor RTB doneo odluku da se osnuje Centar za informisanje inostrane javnosti. Svedok ste svega što se zbiva, vidite da smo zasuti klevetničkim pisanjem strane štampe. Novi Centar treba da se argumentima, koristeći snagu televizije, suprotstavi lažnim optužbama protiv Srbije i srpskog naroda, i da stranom svetu, svuda gde je moguće, objasnjava pozadinu i suštinu konflikta u Jugoslaviji.“¹²⁷ Ilić je prihvatio da rukovodi ovim Centrom, a njegovo shvatanje novinske objektivnosti vidi se iz osnivačkog dokumenta koji je sačinio sredinom oktobra 1991. godine da se "vide ciljevi i namere s kojima smo ušli u takozvani medijski ili propagandni rat": „Metod delovanja novoformiranog centra neće i ne može biti konstruisanje izmišljenih informacija, laži, kleveta. Inscenirano bombardovanje Banskih dvora, zvanične rezidencije predsednika Tuđmana u Zagrebu, koje su izveli hrvatski pirotehničari, zatim Mesićeva tragikomična optužba da Jugoslovenska narodna armija upotrebljava bojne otrove, demantovana od američkih vojnih stručnjaka, ili „15,000 granata ispaljenih na Dubrovnik“ (!), koje su ustvari ispalili hrvatski mediji, ne samo da ne odgovaraju našem poimanju časti, dostojanstva i profesionalnog odnosa prema javnosti, već što Srbiji – kao ozbiljnoj državi sa dugogodišnjom državotvornom, parlamentarnom i diplomatskom tradicijom – nije potrebno da se služi operetskim i praterskim trikovima, ni maglama koje se brzo dižu i razotkrivaju moralnu bedu svojih tvoraca. Istina i samo istina, objektivni pristup uvek i svuda, makar išao trenutno i na štetu Srbije, jedini je i pravi način obraćanja svetu, koji sigurno služi učvršćivanju

127 Miodrag Ilić, *Laži dugih nogu*, "Medijski rat" i oko njega, Biona, Niš 1995, 10.

*međunarodnog poverenja.*¹²⁸ Na ovom zadatku okupio je „veoma sposobne novinare Ivana Kriveca i Slavka Budihnu.“, odnosno ljude koji su se „proslavili“ neobjektivnim izveštavanjem tokom martovskih demonstracija 1991.¹²⁹

Ovaj program je zaživeo krajem 1991. godine. Razume se da u njegovoj realizaciji nije ostalo ni traga od visokoparnih načela njegovog stvaraoca. Okosnicu programa za inostranstvo činio je plasman informacija o zločinima nad Srbima. „Sa svih strana, a najčešće iz Ministarstva za informisanje Srbije, stizali su urgentni zahtevi da im se upute kasete, ili da se od video-amaterijala sa ratišta sačine celoviti dokumentarni zločini Zbora narodne garde Hrvatske.“¹³⁰ U nabavljanju takvog materijala naročito se istakao „mladi novinar Dragan Milutinović, hitar i spretan. Obezbedio je video-zapise armijskih snimatelja sa ratišta i opustelih, razorenih srpskih krajeva u Hrvatskoj, dokumentne o zločinima nad civilima srpske nacionalnosti („Genocid“, „Jasenovac“, „Vukovar“)“¹³¹ „Tako je za tri godine nastalo oko 50 dragocenih emisija od kojih su mnoge na stranim jezicima stigle u hiljade domova širom sveta. Evo nekih karakterističnih naslova: „Jasenovac – ustaški logor genocida“, „Istina o granicama unutar Jugoslavije, „Sta hoće albanska manjina u Srbiji“, „Vatikan, klerofašizam

Matija Bećković,
decembar 1991

Mila Štula,
oktobar 1991

Milan Mijailović,
oktobar 1991

128 Isto, 16-17.

129 Isto, 24.

130 Isto, 24.

131 Isto, 20. Dokumentarni filmovi koji se pominju emitovani su ne samo u program za inostranstvo, već veoma često i u domaći program RTS. Titlovani su na engleski, nemački i francuski, sačuvani su u arhivi Komisije za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava.

Milan Miletić,
novembar 1991

Milena Gabanelli,
novembar 1991

Milena Marković,
oktobar 1991

Milenko Ilić, TV Novi
Sad novembar 1991

Milijana Baletić,
novembar 1991

i razbijanje Jugoslavije“, „Ko je kriv za građanski rat u Jugoslaviji“, „Ustaše“. ¹³²

Dokumentarni filmovi koji se pominju emitovani su ne samo u program za inostranstvo, već veoma često i u domaćem programu RTS i igrali su važnu ulogu u ostrašćivanju srpskog javnog mnjenja. Na primer, dokumentarni film „Zločini ustaške države 1991.“ bez mnogo komentara pušta montirane priloge u segmentima, od kojih se prvi, pod nazivom „Davljenje vojnika“, odnosi na neredu u Splitu 6. maja 1991.godine. Za njim sledi prilog Zlostavljanje vojnika JNA od strane MUP-a Hrvatske, 20/21.7.1991. Za ovim snimcima prebijenih ljudi sledi prilog Masakr nad Srbima (Krajina, selo Đukanovići) iz avgusta 1991, u kojem se prikazuju srpski leševi i obešeno kuće. Zatim sledi niz priloga o zločinima nad Srbima iz slavonskih sela (Čovac, Dubovac, Kosovac, Donji Rajići. Sarvaš i Laslovo) iz avgusta i septembra 1991. U selu Čovac, reperter i snimatelj Milan Teodorović intervjuiše žitelje, i pita dve devojčice predškolskog uzrasta: „Kaži mi, evo čuješ kako se puca ovde, jel se plašiš? Jel te strah?“ Decu svi nagovaraju da kažu da se plaše i ona potvrđuju klimajući glavama. Reporter pita: „Jel se plašiš vojske?“ Na nagovor, deca klimaju glavama odrečno. U okviru daljih priloga, u selu Kosovac ekipa pita dečaka koji ne može imati više od pet godina: „Jel ostao tata kući?“ Dete odgovara nesto nerazumljivo.

U nastavku se prikazuje prilog, noćni snimak u kojem su izloženi leševi pripadnika Srpske dobrovoljačke garde u otvorenim kovčezima i poluraspadnutom stanju. Iz pozadine se čuje glas Željka Ražnatovića Arkana: „To samo mogu životinje mogu da urade.“ Arkan pojašnjava; „*Ustaška Crna legija je uhvatila ova dva dobrovoljca, vi ste videli leševe od trojice: Srđan*

132 M.Ilić, 23.

Cvetković, on je iz okoline Leskovca, onda Mirko Laladinski iz Beograda, Marković Dušan iz Beograda. Njih je uvatila ta Crna legija kad je napala Palače, i ovaj, videli ste šta su im napravili. Oni su ih žive mučili, sekli im nokte, po genitalijama im gasili cigarete, pekli ih razumete lomili im kosti. Šta da vam kažem, klali su ih i ja samu uspeo jedva da ih menjam preko gradonačelnika Osijeka za četiri časne sester koje su bile u Tenju. Danas smo ih zamenili, ta mrtva tela na jedvite jade, jer nisu hteli da ih daju uopšte“. Arkan grli oca jednog od poginulih koji kaže „Jao sine, osvetiću te sine...”

Arkan nastavlja: „Nemačka televizija je prikazala, ja nisam gledao ali kažu da je prikazala ove leševe i rekla da su to hrvatski leševi, razumete, u stvari to je čist genocid, ponavlja se, znači čist genocid nad srpskim narodom, znači da su oni opet krenuli starim stazama kojima ih je učio Ante Pavelić i Adolf Hitler. Znači da su krenili istim tim stazama ponovo, stazama zločina i stazama mraka. I to je to što se dešava, zašto smo mi ustali protiv tog zla da se botimo. Oni sad kolju žene i decu širom takozvane Hrvatske, ali vidite da se potvrdila ponovo 1941, da opet kolju“. Naredni prilog predstavlja snimak sahrane poginulih na Koranskom mostu u Karlovcima, 21.09.1991. Prihvat kovčega i kolektivna sahrana se prikazuju, leševi se snimaju u kovčezima čiji su gornji delovi otvoreni, da bi se prikazale rane koje komentariše hirurk, dr Milan Kresojević: „Nekima nedostaju uha, oči, tako da mislim da se radi o jednom izživljavanju nad polumrtvim ljudima.“ Sledi prilog o masakru nad vojnicima Bjelovarske kasarne iz septembra, a za njim snimak isleđivanja od 10.okrobra 1991. godine pod nazivom „Neki od vukovarskih ubica i koljača“. Dvojica zarobljenika su intervjuisana pod prinudom, sa povezom preko glave. Dokumentarac se završava prilogom

Miloljub Milosević,
septembar 1991

Milorad Cvetković,
oktobar 1991

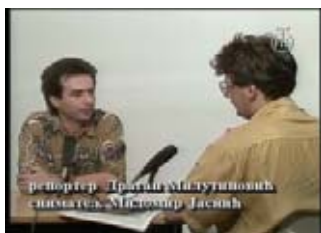
Milorad Jovanović,
novembar 1991

Milorad Komrakov i akademik
Enriko Josif, septembar 1991

Miloš Marković i Goran
Mikić, dnevnik 21.11.1991

Milovan Drecun i Dragan
Milutinović, avgust 1991

Milovan Drecun,
avgust 1991

Nebojša Janković, avgust 1991

„Logori smrti u Hrvatskoj 1941-1945. Da li se istorija ponavlja?“.

Efekti ovakvog plasmana informacija bili su dalekosežni. Mihajlo Bjelica unosi u svoj dnevnik 28.septembra 1991: *“Ovo nije novinarstvo, ovo je specijalni rat. Svakog dana gledam produženi Dnevnik sa specijalnim izveštajima sa ratišta u Hrvatskoj. Unakaženi leševi, uplakane žene i deca, porušene kuće, zgarišta. Potresna svedočenja o mučenju srpskog življa. Pre neki dan negde sam čuo, ili pročitao, da su kod jednog hrvatskog ustaše pronašli ogrlicu od odsečenih prstića srpske dece. Na televiziji je prikazana reportaža, koja će mi dugo ostati u sećanju, o popu koji drži poluugljenisanu lobanju, ljubi je i priča da je to bila glava srpskog dečaka koga su ubili Hrvati. Čuo sam negde i priču o igranju fudbala odsečenim glavama proptivničkih vojnika. Moji poznanici koji su gledali hrvatsku televiziju kažu da u njenim programima ima toga još više. Samo što tamo umesto hrvatskih ustaša, decu kolju srpski četnici. I tako svaki dan novi specijalni TV dodataka, nova doza mržnje. Narod je već dopingovan i spreman za rat. Hoćemo oružje.”*¹³³ Kako je do toga došlo? Nebojša Popov piše: *„Zbog „jakih reči i slika“ mnogi smatraju novinare i medije za glavne aktere rušenja gradova i država Valja, međutim, razlikovati njihov udeo za tačan i pravedan sud o njima (...) Zastrašujuće poruke ratne propagande i prizori okrutnosti koji ih prate dovoljni su da izazovu medijski šok. Šok pojačava i to što velik broj medija deluje kao pod komandom neke „nevidljive ruke“*¹³⁴.

¹³³ M.Bjelica, nav.delo, 107,

¹³⁴ Nebojša Popov, Medijski šok i njegovo odgonetanje, *Mediji i rat*, str.9

PSIHOLOŠKO – PROPAGANDNI RAT

Da bi propaganda širena putem štampe i audiovizuelnih medija dosegla punu efikasnost, režim se pobri-
nuo za kontrolu nad sredstvima javnog informisanja,
ograničio slobodu reči postojećim nezavisnim medi-
jima – onemogućavajući ih na sve načine da informišu.
Tako su stvorene osnovne pretpostavke za vođenje psi-
hološko-propagandnog rata.

Psihološki rat je oblik specijalnog rata sa ciljem
ostvarivanja sopstvene koristi uz pomoć određenih
psiholoških efekata. U psihološkom ratu koristi se psi-
hološko oružje – psihološki mehanizmi i zakonitosti,
koji teže izmeni stavova, vrednosti, mišljenja i ponaša-
nja suprotne strane, ali sopstvene javnosti i oružanih
snaga, država saveznica i neutralnih država.¹³⁵

Karakteristike psihološkog oružja su sledeće

- ono je oružje duha, deluje na psihu;
- ono ne ubija, već uverava;
- ima najveći domet, jer ne poznaje granice i
frontove;
- njegova upotreba ne iziskuje prekid delovanja,
deluje bez odmora;
- ono se može koristiti u svakom (hladnom i
„toplom“) ratu;
- ono istovremeno osvaja i brani, jer deluje protiv
neprijatelja i za moral vlastite države;
- deluje u globalnom obliku, istovremeno obuhva-
tajući neprijateljski front i sopstvene redove.¹³⁶

Najrasprostranjenije i najčešće sredstvo psihološkog rata je ratna propaganda.¹³⁷ Definicije propagande

Nino Brajović i Goran
Hadžić, novembar 1991

Nino Brajović izveštava iz
Vukovara, novembar 1991

Obrovac,
septembar 1991

Olja Mijović Damjanović

135 Vera Ranogajec, 2000. Psihološki rat. *Polemos* 3, 146.

136 Isto, 147-8.

137 *Primenom masovne propagande utvrđeno je da je u zatvorenom društvu njena publika u svako doba spremna da*

Patolozi VMA kod grobnice
u Prebilovcima

Petko Koprivica, TV NS,
septembar 1991

Predaja u Dalju, Nino
Brajović, avgust 1991

Radovan Pankov, septembar 1991

ističu pre svega njenu manipulativnu karakteristiku. Propaganda je tako svaki oblik komunikacije i manipulacije od strane političke vlasti, a upućena je sledbenicima vlasti, opoziciji i neutralnima ¹³⁸

U modernom svetu politička propaganda postoji u svim političkim sistemima, otvorenim i zatvorenim, posebno u vreme nacionalnih i internacionalnih napetosti, u uslovima rata i situacijama sličnim ratu (npr. terorizam). Ratna propaganda je najčešće korišćeno sredstvo psihološkog rata. To je organizovana aktivnost, sa ciljem širenja „ideoloških, političkih, verskih, naučnih i drugih stavova, uverenja, činjenica i ideja, ili, rečeno psihološkim terminima, aktivnost širenja informacija radi stvaranja predispozicija za određeni način ponašanja“ ¹³⁹

poveruje u najgore, ma kako apsurdno ono bilo, i da se neće žaliti mnogo ni kada je obmanu, zato što ionako misli da je svaka izjava laž. Totalitarne vođe zasnivaju svoju propagandu na ispravnoj psihološkoj pretpostavci da, u takvim uslovima, ljude mogu naterati da jednog dana poveruju i u najneverovatnije bajke, a da ipak mogu da budu sigurni da će mase, ako sledećeg dana dobiti nepobitan dokaz da su te tvrdnje lažne, potražiti utočište u cinizmu; umesto da se okrenu od vođe koji ih je slagao, mase će se vajkati da su od početka znale da je ta tvrdnja bila laž, a vođi će se diviti zbog njegove izvanredne taktike. Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća, Beograd 1998, 390.

138 Vamik D. Volkan 2006. *Large-Group Psychodynamics and Massive Violence*. *Nordisk Tidsskrift for Psykoterapi* 23, 95-114

139 „Još jedan aspekt ove antisrpske mahinacije bila je i navodna zavera koju su organizovale “izdajice” iznutra: novinari optuženi da ne podržavaju Miloševiću liniju biće dakle smenjeni sa svojih radnih mesta, nakon što su ih glasnogovornici režima poimence žigosali kao “izdajnike”. Tako će ultranacionalista Vojislav Šešelj, vođa Radikalne stranke, koji je unapred objavljivao prave namere srpske

Prvi prikaz principa ratne propagande ponudio je Lord Arthur Ponsonby (1928), nakon završetka Prvog svetskog rata. Te mehanizme je kasnije, nakon putovanja 1999. godine kroz tadašnju Jugoslaviju u ulози mirovne inspektorke, sistematizovala i opisala istoričarka Ana Moreli u obliku „10 zapovesti ratne propagande“ (2003):

1. Mi ne želimo rat, neprijatelj je prouzrokovao rat.

Većina građana danas je protiv rata i zbog toga vođe uvek neposredno pre rata daju ovu ili jako sličnu izjavi kako bi ispali isprovocirani u očima javnosti.

2. Neprijatelj je jedini odgovoran za ovaj rat. Vođe se pravdaju ponašanjem protivnika u ratu. Uvek je neko drugi kriv

3. Vođa neprijateljskih snaga je sam đavo. Uglavnom se ili vođa ili čak celi narod demonizira, oni se prikazuju kao rođeni zli i opaki dok smo mi i naši dobri i poštjeni.

vlasti, na konferencijama za štampu koje su prenosila zvanična sredstva informisanja, u više navrata iznositi spiskove „nedisciplinovanih ili stranački obojenih“ novinara, a koji će zatim zaista biti odstranjeni. Nakon šestodnevnog štrajka na drugom programu radija (sa kulturnim i muzičkim programom) u aprilu 1992. organizovanim iz protesta protiv stavljanja programa pod političku kontrolu, Vojislav Šešelj je na jednoj konferenciji za štampu objavio spisak novinara koji po njegovom mišljenju treba da se odstrane sa radija i televizije. Spisak je pročitao u televizijskom dnevniku u udarnom terminu. Većina novinara štrajkača, kao npr. Ana Koteska koja je prikazana kao „*probugarski nastrojena*“, nakon toga je poterana na prinudni odmor ili programski marginalizovana“, „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe. Na zahtev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, izveštaj sastavio Renaud de La Brosse, redovni profesor na Univerzitetu Reims Champagne-Ardenne (Francuska), 25

Ratko Dmitrović,
avgust 1991

Ratimir Vico, ministar,
oktobar 1991

Reporter Dragan Ilić i Boro
Držajić, septembar 1991

S leva na desno: Borivoje
Tešić, Blagoje Adžić i Veselin
Šljivančanin, Vukovar 1991

Sa leva na desno Miloš
Marković Dusan Milić, Milorad
Jovanović, novembar 1991

Sa leva na desno Vuk Obradović,
Blagoje Adžić, Nebojsa Pavković,
Borivoje Tesić, oktobar 1991

Sadrž Vens i Franjo
Tuđman, novembar 1991

Slobodan Milošević

4. Mi se borimo za dobru stvar. Ekonomski ili geopolitički interes često se ne stavlja u prvi plan, dok se rat prikazuje kao borba za veru, ljubav i otadžbinu. U svim ratovima devedesetih, Srbija se postavljala kao branilac univerzalnih vrednosti.

5. Neprijatelj namerno čini zlodela; kada mi upotrebimo prekomernu silu, to je nesrećna slučajnost. Ratni zločini su ključni delovi svakog rata. Cilj je zaraćenih zemalja da svet vidi samo zločine druge strane, a da se „naši“ stave pod tepih

6. Neprijatelj koristi nedopušteno oružje. Taj argument proizlazi iz prethodnog i služi da javnost misli kako vlastita strana za razliku od protivničke poštuje pravila igre.

7. Neprijatelj ima mnogo više gubitaka od nas. Podrška javnog mnjenja može se u ratu zadržati samo ako održavate iluziju da ste nadmoćni i da protivnički vojnici ginu na sve strane dok vaši prolaze bez ogrebotine.

8. Našu stvar podržavaju i njen cilj opravdavaju umetnici i intelektualci. Činjenica je da možda svega 5% umjetnika i intelektualaca podržava ratove, ali gde je onih 95 % koji su protiv?

9. Naša misija je sveta. U ovom propagandnom načelu vrlo je važna uloga crkve i sveštenstva. Kosovski mit je često korišten za objašnjavanje aktuelnih događaja

10. Izdajnik je onaj koji sumnja u naše izveštavanje. Onaj koji sumnja u propagandu vlastite strane ili iznosi podatke one druge strane odmah će biti predstavljen kao petokolonaš i izdajnik.¹⁴⁰

¹⁴⁰ „Glavni kriterijum za napredovanje u profesiji postala je poslušnost i spremnost da se izvrši svaki povereni zadatak. Kako, na primer, drugačije tumačiti činjenicu da su najveće novinske kuće (Politika, Večernje novosti, Radio Beograd, Televizija Beograd) poveravale izveštavanje sa fronta mladim i neiskusnim reporterima iako su u svojim redakcijama imale novinare sa bogatim iskustvom sa ratišta po Africi i Aziji.“ M. Bjelica, nav.delo, 117

Pored ovih opštih karakteristika, ratnog novinarstva je u bivšoj Jugoslaviji bilo određeno nekim specifičnim ograničenjima:

1. Nedostatak iskustva – niko nije obučen i treniran da bude ratni izveštač, a na početku 1991. više od 80 odsto srpskih novinara je bilo starije od 40 godina, retki su imali priliku da izveštavaju sa ratom zahvaćenih prostora.¹⁴¹

Slobodan Milošević,
novembar 1991

Snajperista u Vukovaru
novembar 1991

Snimci iz Kupara,
oktobar 1991

141 „Problem raspada stare dopisničke mreže postao je posebno aktuelan kada je rat na prostorima Hrvatske poprimio karakter velikih vojnih operacija ... Za veoma kratko vreme Politika je ostala bez svojih dopisnika iz Karlovca, Osijeka i Splita, dok je u dopsiništvu z Zagreba ostao samo jedan novinar (Radoje Arsenić)... Tako se dopisnička mreža uglavnom morala osloniti na one stare, i par novih dopisnika na sopstvenim „slobodnim“ teritorijama (...) Najproduktivniji dopisnik u ovom periodu bio je Dušan Kecman iz Banjaluke, sa ukupno 70 tekstova, od čega 27 potpisanih inicijalima. Na drugom mestu je Milan Četnik iz Knina (56 tekstova, 13 sa inicijalima) i na trećem dopisnik iz Zagreba Radoje Aresnić (47 tekstova, 7 sa inicijalima)“, str. 130-133, Velimir Ćurguz Kazimir, *Oblačenje novina*, Nena Skoljanac Brunner i drugi (ur), *Mediji i rat*, Argument, Beograd 1999,

Tomislav Simović, ministar
odbrane, oktobar 1991

TV Novi Sad Dnevnik

U sredini Borivoje Petrović,
desno Pavić Obradović, jul 1991Ustaška mladež, Borovo Selo,
arhivski snimci iz 1944 godine

Veljko Kadijević

2. Nedostatak logistike – za potpuno izveštavanje sa ratišta potrebna je produkcijska podrška redakcije, koju niko nije imao na početku devedesetih od srpskih novinara. Samo uspostavljanje veze sa redakcijom u Beogradu je predstavljalo uspeh; podsećanja radi, nisu postojali mobilni telefoni ili internet – veza se uspostavljala fiksnom telefonijom, radio vezom ili teleksom.

3. Nepoznavanje terena – osim ponekih dopisnika, za izveštavanje sa ratišta su korišteni novinari iz centrale, koji nisu poznavali područje, situaciju, etnički sastav i sve ostalo što im je bilo potrebno za kvalitetno izveštavanje.¹⁴²

¹⁴² Od 2.769 tekstova u uzorku, čak 24,4 osto otpada na Tanjug.

U ovom periodu je uloga stranih agencija zanemarljiva (Rojters je tako imao samo jedan tekst, Fran press dva, AFP tri teksta i AP jedan) ... Od ukupnog broja vesti (254) u svega 36,3% (93) slučajeva autori su novinari, a čak 62,2 odsto (159) autori su Tanjug ili redakcija. To znači da su centralnu novinarsku disciplinu – vest – kontrolisale i pokrivale – kod preko 60 odsto slučajeva, državne ili paradržavne organizacije i institucije.“, Velimir Ćurguz Kazimir, Oblačenje novina, Nena Skoljanac Brunner i

4. Nekredibilni svedoci – u ratnim uslovima, svedoci nisu kredibilni, izloženi su stresu, višednevnoj pucnjava, nespavanju, teškim emotivnim traumama....

5. Nedostatak drugih izvora – ne postoji mogućnost provere informacija, koja se dobija sa jedne strane ratišta. Nemoguće je kontaktirati drugu stranu i čuti “drugu stranu priče”.¹⁴³

6. Cenzura – dozvole za boravak na ratom zahvaćenim područjima izdavale su vojne vlasti, SSNO ili slični organi.¹⁴⁴

drugi (ur), *Mediji i rat*, Argument, Beograd 1999, 121-157

143 Pomoćnik Komandanta Druge vojne oblasti general major Milan Aksentijević, zadužen za moralno vaspitanje i pravne poslove, izdaje 20. januara 1992. godine dozvolu novinarima iz Kraljeva za izveštavanje iz ratom zahvaćenih područja. „Novinari ALEN KNEŽEVIĆ, br. Lične karte 117044, izdata kod SUP kraljevo iz „Ibarske novosti“ i „Radio Kraljevo“ i DRAGAN PAJOVIĆ, lična karta CR 876755. SUP Kraljevo iz „POGLEDI“ iz Kragujevca (njihove redakcije) tražili su da im se omogući izveštavanje iz zona odgovornosti 5. i 9. Kiorkusa. Naše je mišljenje da im to treba omogućiti u skladu sa uobičajnom praksom. Stoga pomenutim novinarima, treba izdati jednokratne dozvole, a mjesta njihovih poseta prilikom izdavanja dozvola treba precizirati. Dozvole po završenom poslu obavezno moraju vratiti komandi korpusa koja je izdala dozvolu.“

144 Ovako je glasio tekst dozvole. „U skladu sa Uputstvom o informisanju javnosti o oružanim snagama za vreme mira preko štampe, radija i televizije, tačke 16-b, naredbe o nadležnosti starešinma SSSNO u oblasti informisanja javnosti tačke 5. i Uputstva pomoćnika SSNO za MV i PP o postupku informisanja javnosti, tačka 19. ODOBRAVA se poseta vojnoj jedinici-komandi-ustanovi dana: ... drugu... iz redakcije lista-TV:... broj lične karte/pasoša:... izdao SUP:... , radi prikupljanja podataka o životu i radu vojnika-mornara, starešina i građanskih lica na službi u JNA. U toku boravka u jedinici, novinara-snimatelja-fotorreportera obavezno upoznati šta je za njegovo lično informisanje, a šta

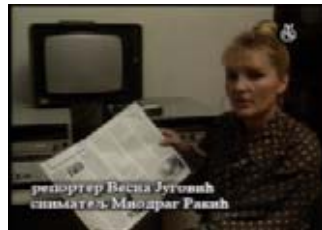
Veljko Kadijević i Slobodan Milošević 4. oktobar 1991

Veselin Šljivančanin i Blagoje Adžić, Vukovar, oktobar 1991

Veselin Šljivančanin i Sajrus Vens

Vesna Jugović, novembar 1991

Vesna Živanović,
oktobar 1991

Vladika Filaret sa decom hrvatske
nacionalnosti , 2 avgust 1991

Milorad Petrović i Brana
Crnčević, jul 1991

Vojislav Šešelj i Ratni
štab SRS, avgust 1991

Odobrenje za posetu novinara / snimatelja na ratištima tokom 1991. i 1992. godine davao je Savezni sekretarijat za narodnu odbranu i to Uprava za moralno vaspitanje.¹⁴⁵ Ova dozvola je mogla da se na njihov zahtev oduzme, tako da su novinari uglavnom izveštavali na osnovu njihovih podataka i saopštenja, da bi se makar približili centru dešavanja. Izveštaje dopisnika ili reportera menjali su urednici u redakcijama, a naslove su najčešće davali glavni i odgovorni urednik ili njegov zamenik.¹⁴⁶ Postojala je i autocenzura zbog straha od otpuštanja sa posla ili zbog straha za ličnu bezbednost jer su neregularne jedinice pratile izveštavanje medija i nisu bile blagonaklone prema onima koji nisu “pravilno” izveštavali. Mada je većina domaćih i stranih novinara imala ovu dozvolu, bilo je i određenih problema, o čemu govori i jedna naredba komande 2. operativne grupe JNA i njenog komadanta general – pot-

za objavljivanje. Takođe, i fotoreportere i snimatelje na vreme upoznati koje objekte, naoružanje, opremu i drugo, ne mogu fotografisati i snimati.

Novinaru – fotoreporteru – snimatelju, sa ovim odobrenjem pružiti potrebnu pomoć i stvoriti mu uslove za izvršenje zadatka“. Ova dozvola se nalazi u ličnoj arhivi autora studije

145 „Hijerarhija je u novinama, naravno ne smo u Politici, jednostavna. Na čelu se nalazi glavni i odgovorni urednik. Prvi do njega je operativni urednik ili šef deska. Iza njega je, po značaju rubrika, urednik unutrašnje-političke rubrike. U ratna ili predratna vremena veliki značaj dobija i urednik dopsničke mreže. Svaki od urednika je odgovoran za svoj sektor, ali glavni i odgovorni, ili operativni urednik, mogu u svakom momentu da „skinu“ ili ubace neki tekst.“ Velimir Čurguz Kazimir, *Oblačenje novina*, Nena Skoljanac Brunner i drugi (ur), *Mediji i rat*, Argument, Beograd 1999, 123. strana

146 Druga operativna grupa je bila zadužena za Dubrovačku operaciju. Primedba autora

pukovnika Jevrema Cokića potčinjenim jedinicama od 5. oktobra 1991:

„Imajući u vidu činjenicu da se pojedini novinari bez ikakvog odobrenja i reda kreću u rejonu razmeštaja jedinica i u zoni gde se odvijaju borbena dejstva i pri tome kontaktiraju sa pojedinim pripadnicima JNA, TO i dobrovoljcima koji im iznose luična i sugestivna mišljenja i ocene sa kojima se kasnije, prilikom objavljivanja poistovećuju čitaoci, slušaoci i gledaoci, a da to nij stav i ocena rukovođenja i komandovanja. Sve to dezinformiše javnost, izaziva razne komenatre negativne konotacije, što se negativno odražava na stanje i odnose unutar jedinica operativne grupe.“

U cilju sprečavanja daljnjeg oticanja neproverenih podataka, neoficijelnih izveštaja, kao i neovlašćenog kretanja novinara po terenu gde se nalaze jedinice Operativne grupe, ubuduće ne dozvoliti pristup ni jednom novinaru, snimatelju, fotoreporteru, koji nema posebno odobrenje koje će izdavati Služba za informisanje Komande Operativne grupe.“

Pomoćnik saveznog sekretara za moralno vaspitanje i pravne poslove general-potpukovnik Marko Nego-
vanović izdao je uputstvo Komandi 5. vojne oblasti 16.10. 1991. godine:

„Od početka oružanih sukoba na kriznim područjima u Republici Hrvatskoj povećano je interesovanje inostranih javnih glasila za sagledavanje pozicija i uloge JNA u razrešenju kriznog stanja u Jugoslaviji.“

Na osnovu dosadašnjih iskustava odnos inostranih TV, radio i novinskih izveštaca, koji su boravili u posetama komandama, jedinicama i ustanovama JNA, bio je u većini slučajeva korektan. Pored toga bilo je i slučajeva

Vojislav Šešelj u Vukovaru,
novembar 1991,

Vuk Drašković, Dragoljub
Mićunović, Vojislav Koštunića,
decembar 1992

Vuk Obradović u poseti
Vukovaru, oktobar 1991

Arhivski snimci, Vukovar 1991.

Arhivski snimci, Vukovar 1991.

Arhivski snimci, Vukovar 1991.

Zarobljena Manda,
novembar 1991Željko Rakočević i major
Borivoje Tesić, novembar 1991

arogantnog i nekorektnog nastupa nekih pojedinaca. Međutim, u nekim jedinicama JNA; naročito u slučajevima kada su novinari dolazili nenajavljeni i bez odgovarajućih odobrenja, predstavnicima sredstava javnog informisanja grubo je zabranjivan rad. Da bi se ubuće izbegli nepotrebni konflikti neophodno je da komande jedinica, u granicama raspoloživih mogućnosti i ovlašćenja, posvete dužnu pažnju domaćim i inostranim novinarima i TV ekipama imajući u vidu pre svega potrebu da im se, dok su u zoni odgovornosti dotičen komande, obezbedi: njihova maksimalna sigurnost prilikom posete jedinici-ustanovi i korektan odnos prema svim izveštačima bez obzira da li su ili nisu najavljeni. To znači da treba svaki slučaj posebno procenjivati pridržavajući se, ipak, generalnog stava, da informacije o aktivnostima jedinice mogu da se daju samo onim novinarima (novinarskim ekipama) koje su najavljene i dolaze sa odgovarajućim odobrenje za posetu i rad u jedinici.

U kontaktima sa inostranim novinarima treba posebno voditi računa da ne dođe do oticanja vojnih podataka kojima bi se nanela šteta borbenoj gotovosti konkretne jedinice, odnosno JNA.“¹⁴⁷

147 O tome koliko novinari mogu da nanesu štete borbenoj gotovosti jedinica JNA, i kako se sa tim izboriti govori i jedna naredba komadant 9. korpusa JNA iz Knina general –majora Ratka Mladića. U naređenju od 3. januara 1992. godine on obraća posebnu pažnju na novinare “u cilju sprečavanja širenja dezinformacija”: „U zoni dejstva jedinica Korpusa ima slučajeva dolaska raznih grupa o pojedinaca stranački opredeljenih, koji šire propagandu sa stranačkih pozicija i na taj način vrše dezinformisanje u jedinicama i narušavanje borbenog morala. Daju proizvoljne ocene za određene starešine, za orhagane vlasti i vrše političko-bezbednosne procene. Za sprečavanje širenja ovih dezinformacija, NAREĐUJEM:

Pored poseta reportera ratištima, JNA je imala kontrolu i nad redakcijama u Beogradu, tačnije nad glavnim i odgovornim urednicima. Pored ove institucionalne kontrole vojske nad medijima, postojala i vaninstitucionalna. Afera „Opera“, odnosno uticaj Kontraobaveštajne grupe RV i PVO JNA na srpske medije, regrutovanje novinara i urednika i fabrikovanje priloga još nisu do kraja razjašnjeni, premda je o tome na suđenju Slobodanu Miloševiću svedočio Mustafa Čandić, detaljno se osvrćući upravo na sistem kontrole plasmana informacija i ulogu medija.

Interesantno svedočenje iznosi još jedna svedokinja u ovom postupku, Dobrila Gajić-Glišić, od septembra 1991. do januara 1992 savetnica ministra odbrane generala u vladi Republike Srbije Tomislava Simovića. U svojoj knjizi „Srpska vojska – Iz kabineta ministra vojnog“ ona iznosi niz detalja o linijama komunikacije sa medijima.¹⁴⁸

U rejonima – zonama dejstva jedinice Korpusa ne može se uključivati ljudstvo koje deluje sa stranačkih i drugih pozicija. Svako usaglašavanje i dogovor oko ovakvih grupa i pojedinaca vršiti sa štabom-komandom korpusa.

Sve posete licima iz sastva Korpusa koje mogu negativno uticati onemogućiti (novinari, snimatelji, roditelji, rođaci, prijatelji i dr.) i odmah izvestiti komandu korpusa.

Lica koja vrše defetizam, narušavaju borbeni moral, udaljiti iz rejonu – zone dejstva jedinice.

Ako budu pružali otpor, uhapsiti ih.

148 Autorka je bila i novinarka *Ekspresa* koja je iz prve ruke iskusila sistem cenzure i pritiska: „I ja sam u tom tekstu obrađivala temu gde su bili Jovan Rašković, Karadžić i mnogi drugi i moj urednik Jevrem Damjanović mi je rekao: „Dobrila, ovaj tekst ne sme niko da ti objavi“, „Zašto?“, „Zbog Radovana Karadžića“, „Zašto?“, „Zato što je predsednik Milošević naredio da se Radovan Karadžić promovise, a ja sam postavljen na mesto glavnog i odgovornog urednika „Ekspres

Željko Ražnatović Arkan

Željko Ražnatović Arkan i Zoran Živković, novembar 1991.

Zoran Luković, jul 1991.

Aleksandar Ljubičić, novembar 1991.

Njen kabinet je bio direktno zaslužan za medijsku pažnju koja je posvećivana liderima prekodrinskih Srba:

„Kad se pojavio Goran Hadžić (tek izabran za predsednika Republike Srpske krajine) u pratnji Kuma i Arkana, nije bilo ništa neobično, jedino je bio problem njegovog izražavanja, da se oslobodi i progovori, da prati tok svojih misli i da govori o borbi i uloži dobrovoljaca u ratu. Trebalo ih je predstaviti sredstvima informisanja. Na Radio Beogradu imali su odmah obezbeđen razgovor, pripremljena i pitanja i odgovore. Trebalo je afirmisati njihovu borbu i ciljeve, njihovo junaštvo, i svetu ih predstaviti onakve kakve jesu: borci koji brane svoja ognjišta, koji se bore za goli život, slobodu, protiv genocida... Posle nekoliko sati, urednik radio Beograda je zvao ministra da mu ispriča kako su se svi u kući uplašili Gorana Hadžića i njegovih saradnika, jer su u radio upali pod punom ratnom spremom, tako naoružani ušli u studio, tako pročitali odgovore na već pripremljena i postavljena pitanja, a novinari radija odahnuli „što su ostali živi“. Smejali smo se na priču koju smo čuli...“¹⁴⁹

U kabinetu ministra odbrane održavani su redovni sastanci sa sa glavnim i odgovornim urednicima na temu ratnog informisanja: „Glavni i odgovorni urednik NIN-a molio je Simovića da bude gost tog lista i da odgovara na novinarska pitanja, Zbog preuzetosti taj razgovor je odlagan, ali zbog hitnosti drugih poslova morao je da se održi neodložan sastanak sa nekim od glavnih i odgovornih urednika pojedinih listova sa temom „ratno informisanje“ i kako izveštavati. I na taj sastanak urednici su pozivani selektivno.. Iz vojnog vrha bili su pozvani generali Gvero i Negovanović. Bio je tu i glavni i odgovorni urednik NIN-a...“¹⁵⁰

Glavni i odgovorni urednici su ovaj podsticaj slali niz sopstveni „komandni lanac“, kreirajući tako obrazac izveštavanja koji se ustalio na jesen 1991. tokom rata u Hrvatskoj i preneo u naredni period, a o kojem je svoj sud doneo Tadeuš Mazovjecki, specijalni izveštač koga je imenovala Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija. U svom Specijalnom izveštaju o medijima iz decembra

plitike“ da izvršim taj zadatak, I nemoj da gubiš glavu zbog tvojih ludosti“. Dobrila Gajić Glišić, *Srpska vojska – Iz kabineta ministra vojnog*, „Srpski glas“, Glenroz, 50.

149 Dobrila Gajić Glišić, *Srpska vojska – Iz kabineta ministra vojnog*, „Srpski glas“, Glenroz, 141
150 Isto, 50.

1994. godine on je upozorio na negativni uticaj sredstava javnog informisanja na jugoslovensko javno mnjenje:

*“Od početka sukoba, informacije koje su objavljivali mediji u bivšoj Jugoslaviji u suštini su se sastojale u nacionalističkom diskursu i sveprisutnim napadima i uvredama uperenim protiv drugih naroda. Ne iznenađuje što je taj fenomen direktno doveo do užasnih zverstava na bojištima, kao i na celoj teritoriji”.*¹⁵¹

ISHODIŠTA PROPAGANDNOG RATA

Interesantno svedočenje o ishodištima propagandnog rata ostavio je jedan od ljudi koji je u medijskoj sferi imao značajne funkcije, pukovnik Milovan Milutinović, načelnik Informativne službe Odjeljenja za moral, verska i pravna pitanja pri Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, glavni i odgovorni urednik vojnih listova “Krajiški vojnik” i “Srpska vojska” kao i vojničke TV emisije “Na braniku otadžbine”. Iz njegovih memoara saznaje se mnogo o dinamici ratne propagande u periodu proglašenja Savezne Republike Jugoslavije i njenom prenošenju na teritoriju Bosne i Hercegovine:

“Po naređenju GŠ JNA, 17.aprila 1992 .godine, poslednjim vojnim avionom iz Beograda stigao sam u Banja Luku. Odmah sam se javio u komandu i nakon dva dana primio dužnost načelnika Informativne službe i Pres-cetna 5.korpusa JNA. Nekoliko narednih dana, po prijemu dužnosti pratio sam organizaciju rada Centra i izveštavanje novinara sa ratišta. Primetio sam brojne propuste koji onemogućavaju plansku i svrsishodnu informativno-propagandnu delatnost o stanju na terenu i dejstvima oružanih sastava. Smatrao sam da je potreban drugačiji odnos novinara prema informaciji i informisanju javnosti, prvenstveno kroz timski rad, na kojeg pripadnici Centra nisu bili navikli.

Svaki pripadnik Centra radio je nekoordinirano i individualno šaljući novinske izveštaje pojedinim redakcijama bez konkretnih dogovora i

¹⁵¹ Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, Final periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/4382f1156088a2ea8025669d00503b39?Opendocument>

usaglašavanja što je, posebno u takvim uslovima, bilo kontraproduktivno. Mnogi novinari nalazili su se već šest meseci u Centru pa su se opirali predloženim promenama u reorganizaciji rada. Svoje stavove branili su izjavama kako uspešno rade već nekoliko meseci i da ne mogu prihvatiti promene. Njihov otpor organizaciji rada nisam prihvatio i kao vojnik pokušao sam nesporazume rešiti na ljudski i civilizovani način. Mnogi od njih su u međuvremenu mobilisani pa je novu organizaciju bilo lakše sprovesti. Kako je vreme odmicalo članovi Centra prihvatili su zahteve nove organizacije rada koja se, s obzirom na uslove rada, nerazumevanja nadležnih struktura, kako vlasti tako i komandi operativnih jedinica i slabih materijalnih uslova za rad, kasnije pokazala dosta uspešnom.

Predsedništvo BiH, bez prisustva srpskih predstavnika, nezadovoljno razvojem situacijom 8. aprila 1992, proglasilo je stanje neposredne ratne opasnosti. Da bi sproveo svoje namere, Alija Izetbegović je 12. aprila izdao direktivu Glavnom štabu TO BiH o sveopštem napadu na kasarne i druge vojne objekte, prvenstveno na skladišta, magacine i sprečavanje izvoza naoružanja i opreme prema Srbiji. Boravak Žoze Kutiljera u Sarajevu 11/12. aprila, gde je održana sedma runda razgovora o BiH, nije dao očekivane rezultate, pa je muslimanska strana nastavila sa realizacijom naređenja. Treba istaći da se takva aktivnost odvijala u tajnosti i izvan očiju javnosti.

Bilo je veče, 28. aprila 1992. godine, oko 18h. Sedeli smo u Pres-centru i dogovarali organizaciju rada za sutradan. Zazvonio je telefon i nakon izvesnog vremena na telefaks je stigla poruka. Dežurni je pročitao poruku i shvatio da nije upućena Centru pa ju je ostavio po strani s obrazloženjem da poruka nije za nas. Zamolio sam da mi donese dokumenat.

Dokument je poslat iz republičkog štaba TO BiH, sa potpisom komandanta pukovnika Hasana Efendića, a upućen je predsednicima opština i opštinskih izvršnih veća u BiH, gde su se na tim dužnostima nalazili muslimanski predstavnici. U dokumentu je pisalo da na osnovu Odluke Predsedništva BiH br.02-11-327/92 od 27.04.1992 godine RŠ TO BiH upućuje naređenje br.02-145-1 u kojem se pored ostalog kaže: "...4 Ubrzano planirati i otpočeti borbena dejstva na celokupoj teritoriji republike BiH i iste koordinirati sa štabom teritorijalne odbrane regije, okruga i Republike BiH..."

Pažljivo sam pročitao sadržaj naređenja RŠ TO BiH. Iznenaden sadržajem, shvatio sam ozbiljnost situacije i nameru muslimanskih ekstremista da ugroze jedinice i objekte JNA i izvrše preuzimanje vlasti u opštinama BiH. Posebna pažnja bila je posvećena naređenju opštinskim organima da organizuju presretanje i napade na jedinice JNA, da otimaju naoružanje i borbenu tehniku iz magacina i skladišta naoružanja i spreče njihovo odvoženje u Srbiju.

Ozbiljnost situacije je zahtevala brzo reagovanje kako bi se sprečilo iznenađenje. Primljeni akt predstavljao je naređenje muslimanskim paravojnim jedinicama, ekstremistima za organizovanje napada na jedinice JNA, vojne objekte i skladišta, zbog čega je trebalo brzo upozoriti armijske sastave i srpsko stanovništvo.

– Trebalo je upoznati jugoslovensku i svetsku javnost sa namerama muslimanskih paravojnih snaga da oružanim putem i sukobima sa JNA i Srbima iskomplikuju situaciji na prostoru BiH, te

– upozoriti srpski narod da muslimanska strana priprema nasilno preuzimanje vlasti u pojedinim opštinama, što se, s obzirom na složenu vojno-političku situaciju nije smelo dozvoliti.

Na dokumentu sam napisao “Objavljen rat JNA” i podcrtao određene tačke naređenja. Pozvao sam saradnike, pročitao tekst i ukazao na značaj brzog prenošenja sadržaja informacije.

Zahtevao sam od Vlade Slijepčevića (tada dopisnika TV Beograda) da odmah pozove urednika TV Dnevnika i kaže mu o pripremama muslimanskih ekstremista za napade na jedinice JNA i preuzimanje opština i zahtevao da se ta informacija nađe na početku emisije. Od Branislava Božića (dopisnika Radio Beograda) zatražio sam da spremi javljanje za Dnevnik u 19 časova. Slične sadržaje pripremali su i drugi dopisnici. Vlado Slijepčević uspostavio je vezu sa TV Beogradom i dogovorio prilog, međutim, urednik TV Dnevnika Milorad Komrakov želio je da se čuje sa mnom. Objasnio sam mu značaj emitovanja pripremljene informacije u najavi Dnevnika što je on i prihvatio. Posle toga čuo sam se sa urednicima TV Banjaluka i Radio Banjaluka i istakao potrebu da informaciju koju ćemo uskoro poslati mora biti emitovana u udarnom delu informativnih emisija.

Na osnovu datih podataka svi novinari užurbano su pripremali javljanje za svoje agencije. U isto vreme sam pripremio informaciju i dao je novinarima, a od Radio-televizije Banjaluka tražio da se ona emituje u najavi. Za samo pola sata informacija je distribuirana agencijama i sredstvima informisanja u BiH i SFRJ.

Sa nestrpljenjem sam iščekivao početak informativnih emisija. Na svim sredstvima informisanja naša informacija bila je prva vest. Posebno zadovoljstvo bilo je što je Radio i TV Beograd informaciju emitovao u najavi i na samom početku večernjeg dnevnika. Prema reakcijama bilo je očito da je informacija iznenadila mnoge, čak i pojedince iz vojnih komandi i organa vlasti koji su tražili njihovu potvrdu. To je uozbiljilo situaciju u BiH, posebno prema Srbima.

Već oko 21 čas, Alija Izetbegović je demantovao vest Centra iz Banjaluke, zbog čega je ponovo zvao Milorad Komrakov i tražio dodatna objašnjenja kako se došlo do dokumenta i zamolio da mu se dokument pošalje telefaksom. To je učinjeno odmah pa je ista vest uz demanti Izetbegovića i TV Sarajeva i prikaz dokumenta ponovo emitovana na udarnom mestu trećeg dnevnika TV Beograda.

Nakon ove informacije, jedinice JNA na prostoru BiH stavljene su u punu gotovost. Organizovana je dopunska zaštita vojnih objekata i skladišta, a pripadnici Srpske demokratske stranke u mnogim mestima tokom noći preuzeli su skupštine opština, sekretarijate unutrašnjih poslova i štabove TO. Poseban primer za to je Prijedor gde su Srbi tokom noći preuzeli sve vitalne objekte i vlast u opštini, a kako se kasnije saznalo, muslimanska strana planirala je da takvu akciju sprovede sutradan, Suvišno je bilo šta reći o značaju akcije pres-centra na brzom informisanju srpske javnosti i jedinica JNA (...) Ovakav postupak Pres-centra na pravovremenom obaveštavanju javnosti pokazao se ispravnim, a članovi Centra su na ovom primeru mogli jasno videti kako timski rad u informativno-propagandnoj delatnosti, posebno u složenim i ratnim prilikama, može biti koristan i delotvoran.”¹⁵²

Opisani vid aktivnosti nastavljen je i nakon dogovora o povlačenju JNA iz Bosne i Hercegovine:

¹⁵² Milovan Milutinović, *Kako sam vodio medijski rat*, Narodna knjiga, Beograd 1998, 21-25

“U Generalštabu u Beogradu tih dana radilo se na realizaciji odluke Predsedništva SRJ o izvlačenju jedinica i ustanova JNA sa prostora BiH ... Kao čovek i patriota nisam mogao prihvatiti odluku Predsedništva SRJ kojom srpski narod, zapadno od Drine, ostaje nezaštićen i bez potrebnih borbenih sredstava, a u koja je i sam ulagao tokom proteklih 50 godina ... Svestan situacije odlučio sam informativnu delatnost usmeriti na podizanje svesti srpskih patriota, posebno oficirskog sastava, kako bi se sprečilo odvoženje borbene tehnike, naoružanja, sredstava i vojne opreme sa prostora Krajine i bivše BiH u Srbiju. Podstaci srpske patriote da u svim jedinicama, ustanovama i objektima tadašnje JNA organizovano spreče izvoženja borbenih sredstava iz sredina gde su pripreme bile u toku. S obzirom na ogroman pritisak međunarodnih krugova i javnosti, te hrvatske i muslimanske strane oko odlaska JNA sa prostora BiH trebalo je incirati brzo donošenje političke odluke o formiranju srpske vojske,

Svestan nastale vojno-političke situacije otišao sam do glavnog i odgovornog urednika lista „Glas“ u Banjaluci Mire Mladenovića kako bi se dogovorio o saradnji. S obzirom na to da se u JNA nalazi deo oficira slepih poslušnika, koji bi me zbog radikalnih stavova i napisu u štampi hapsili i zatvarali, dogovorio sam svakodnevno slanje jednog opširnijeg teksta, pod pseudonimom samo nama dvojici poznatom. Shvativši moju ozbiljnu nameru da raskrinkam eventualnu izdaju i izvoz oružja, Mladenović je prihvatio saradnju sa Pres-centrom i predlog mojih tekstova za naredne dane. Već sutradan, 28.aprila 1992 godine, „Glas je objavio opširan tekst pod naslovom „Kome treba izdaja“? Taj i naredni brojevi banjalučkog „Glas“, štampani su i većem tiražu i prema dogovoru sa redakcijam dostavljani svim jedinicama čime je usmeravana aktivnost subjekata na organizovanju odbrane osloncem na vlastite snage i postojeća sredstva. U dogovoru sa TV i Radio Banjalukom, ti tekstovi čitani su tokom dana u njihovim programima što je obezbeđivalo obaveštenost celokupne javnosti i jasno definisanje osnovnih stavova po pitanju odbrane. Posebno treba istaći važnost ovog ali i drugih tekstova koji su snažno jačali patriotska osećanja i okupljali rodoljube u zajednički odbrambeni stroj za odbranu naroda.“¹⁵³

Ova propagandna mašina okreće svoju delatnost na unutra, usmerava se ka sopstvenom stanovništvu:

“Značajan deo informativno-propagandne delatnosti VRS tokom proteklog rata na prostoru bivše BiH, bio je usmeren na propagandna dejstva prema sopstvenom stanovništvu i borcima kako bi se kod njih pobudila patriotska osećanja i sve snage društva motivisale za oružanu borbu i odbranu srpskog naroda. Osnovu za izradu propagandnih poruka predstavljali su analiza dejstava protivničkih strana i njihovi agresivni planovi prema srpskim prostorima; praćenje rada i aktivnosti međunarodnih institucija, pre svega Saveta bezbednosti i centara političke moći u donošenju odluka protiv Srba; praćenje antirsrske propagande u svetskim medijima; postupci antirsrskih i antipatriotskih snaga koji negativno utiču na moral i borbenu gotovost VRS, praćenje mera i aktivnosti Glavnog štaba i operativnih komandi na zaštiti srpskih prostora i stanovništva. Na osnovu takvih analiza i operativnih i obaveštajnih podataka komandi VRS jasno se kristalisala opšta situacija na terenu, odnos javnosti prema događajima i stanje moral boraca i stanovništva za odbranu. Zbog nerazumevanja ove oblasti od strane nadležnih državnih institucija i nekih starešina vojske, nepostojanja utvrđene strategije informisanja i propaganda i neshvatanja moći propagande u ratu propagandna dejstva bila su plod samoinicijativnog rada grupe ljudi, pri centrima za inforomativno propagandnu delatnost VRS.

Za propagandne akcije prema sopstvenoj javnosti jasno su definisani ciljevi, zadaci, snage i sredstva realizacije, koji su koordinali sa informativnim sadržajima masmedija RS, posebno vojničkih radio i TV emisija i opšte situacije na frontu. Propagandne akcije su se istovremeno kordinirale sa dejstvima oružanih sastava i planski dozirali masmedijima u Jugoslaviji.

Osnovu propagandnih poruka činili su podaci: o dejstvima i namerama protivnika, slobodarske tradicije srpskog naroda, opasnosti od iznenadnih dejstava protivnika, posebno specijalnih snaga i postupci snaga RS koji umanjuju moral i motivisanost odbrane. Takvim porukama trebalo je:

- ojačati i zbiti patriotski stroj,*
- stvoriti poverenje odbrambenih snaga u vlastite snage i mogućnosti odbrane srpskih prostora*

- *podstaći na razvijanje borbenih i slobodarskih tradicija srpskog naroda i isticati svetle primere hrabrosti i inicijative boraca i jedinica u borbenim dejstvima, i*
- *energično se suprotstaviti svim negativnim uticajima na moral i motivisanost za borbu*

Propagandni sadržaji bili su realni, sveobuhvatni i vešto preko masmedija RS usmeravani prema srpskoj javnosti. Ovi sadržaji imali su na određen način propagandni uticaj i na protivničko javno mnjenje, a delom i na međunarodnu javnost. Zahvaljujući ugledu vojnih centara mediji su sa pažnjom emitovali takve poruke. Prema nekim ocenama, kako vojnih tako i civilnih struktura, briljantno su realizovane propagandne akcije centara za informativno-propagandnu delatnost VRS na jačanju morala i motivisanosti boraca: “objava rata srpskom narodu i JNA”, “Banjalučke bebe i proboj koridora”, “Pripreme protiv VU NATO”, “Odsečene glave sprskih boraca”, “Diži glavu Krajino” i druge.”¹⁵⁴

Od pomenutih operacija izdvajamo Milutinovićeve sećanja na akciju „Banjalučke bebe i proboj koridora“ iz juna 1992 koja je žestoko potresla srpsku javnost. O ovom događaju piše Miloš Vasić: *“Za smrt 13 beba u banjalučkoj bolnici zbog nedostatka kiseonika optužena je međunarodna zajednica i njene sankcije. To što je ceo slučaj bio izmišljen (kako lepo objašnjava dr Borisav Jović, jedan od aktera, u svojim memoarima), to što su u neposrednoj blizini Banjaluke postojala dva aktivna postrojenja za proizvodnju medicinskog kiseonika – nije pomoglo; vera u “nebesku misiju” i “zaveru protiv Srba” bila je jača”*¹⁵⁵

Propagandnu pozadinu rasvetljava Milutinović:

„Srpski narod zapadno od Brčkog bio je u potpunoj blokadi, uz sankcije i zabranu leta humanitarnih aviona potpuno odsečen i bez veza sa maticom ... humanitarna situacija na prostoru Krajine neprekidno se pogoršavala i pretila katastrofom ... zabranom leta nisu se mogli koristiti ni avioni ni helikopteri za prevoz ranjenika u medicinske ustanove SR Jugoslavije niti obezbeđivati medicinskim sredstvima ... Krajem maja, svestan teške situacije pozvao sam novinara Radio Beograda Branislava Božića na dogovor o

154 Milovan Milutinović, nav.delo, 77-8.

155 Miloš Vasić, „Virtuelna stvarnost „ Vreme br. 431, 23. januar 1999

informativno-propagandnoj aktivnosti u takvim uslovinma. To se pre svega odnosilo na to da se vapaj srpskog naroda za medicinskom pomoći čuje širom sveta, odnosno da se antisprski raspoložena međunarodna zajednica pozove na poštovanje ljudskog prava na život. Trebalo je tražiti pomoć u medicinskim sredstvima i lekovima. U razgovoru smo tražili nešto osetljivo na što bi se nagluvi moćnici pozvali na razum i humanost.

Božić je istakao da je na Kliničko-bolničkom centru (KBC) u Banjaluci, poslednjih dana umrlo nekoliko ranjenika, bubrežnih bolesnika i novo-rođenih beba. Složili smo se da bi umiranje beba i bubrežnih bolesnika zbog nedostatka kiseonika i otopina moglo izazvati pažnju javnosti, eventualne osude i apelovati za pomoć. Dogovorili smo se da on obiđe KBC, upozna se sa stanjem, a nakon toga zakaže razgovor sa najodgovornijim ljudima.

Već posle dva dana u pres-centru došlo je do sastanka sa direktorom KBC dr Dragutinom Ilićem i načelnikom Dečje klinike dr Milovanom Milovanovićem. Oni su istakli veoma tešku i zabrinjavajuću situaciju jer su nedostajali osnovni lekovi i sanitetski materijal, čisti kiseonik za operacije i otopine za bubrežne bolesnike. Prema njihovoj oceni to je uzrokovalo smrt više ranjenika, bolesnika i novorođenih beba. Na kraju je dogovoreno da se narednih dana organizuje konferencija za štampu na kojoj će članovi KBC upoznati novinare sa problemima u lečenju obolelih i predložiti mere za sprečavanje većih posledica i eliminisanje povećane smrtnosti. Takođe je dogovoreno da se oblast medicinske zaštite stanovništva permanentno informativno prati i inicira preko pres-centra i svih agencija koje su sa njim na vezu, a da će Branislav Božić biti neposredna veza Centra sa KBC-om.

Nakon konsultacija sa Božićem dogovorio sam izradu plana informisanja i propagande usmerene težišno na četiri cilja:

- Praćenje humanitarne situacije, posebno pojavu novih slučajeva umiranja ranjenika, beba i bubrežnih bolesnika, pravovremeno i objektivno informisanje javnosti*
- Traženje unutrašnjih rezervi lekova, sanitetskog materijala i sredstava, uključujući i kiseonik, koji se mogu naći u kućnim zaliham, ambulantama, privrednim i društvenim organizacijama*

– Na nehumanom odnosu međunarodne zajednice prema srpskom narodu, posebno zabrani humanitarnih letova, graditi osudu „humanog i demokrat-skog Zapada“ u cilju skidanja zida sankcija za lekove i sanitetski materijal

– Na stradanju novorođenih beba i bolesnika podizati borbeni moral bora-ca i ubrzati angažovanje jedinica u proboju puta prema Jugoslaviji, odakle se jedino očekivala pomoć

Nakon utvrđenih ciljeva i planova, pres-centar je svakodnevno informisao javnost o trenutnoj humanitarnoj situaciji. Zbog nepostojanja kopnenih i televizijskih veza jugoslovenska i svetska javnost jedino se preko vojnih telefona obaveštavala o stvarnoj situaciji. Dogovoreno je da kompletnu in-formativno/propagandnu akciju vodimo samo Božić i ja, kako bi se obezbe-dila koordinisanost, efikasnost i posticanje dogovorenih ciljeva.

Direktor KBC dr Dragutin Ilić je 5. juna 1992. godine uputio protestno pismo međunarodnoj javnosti u kojem je ukazao na tešku humanitarnu situaciju u Krajini i potrebu za medicinskim sredstvima.

Kao dopisnik Radio Beograda Branislav Božić je zajedno sa drugim dopisni-cima svakodnevno obaveštavao javnost o humanitarnoj akciji i apelovao za pomoć. U okviru plana održano je nekoliko konferencija za štampu na koji-ma su lekari KBC govorili o stanju bolesnika i apelovali za pomoć. Izveštaje novinara iz pres-centra prenosila su sredstva informisanja u Jugoslaviji i deo stranih dopisnika iz Beograda preko svojih agencija.

Zaposleni KBC-a su ponovo 13. juna uputili protest i apel svetskoj javnosti za pomoć u kiseoniku za novorođene bebe. S obzirom da se situacija i da-lje komplikovala KBC je ponovo 18. juna upozorio na opasnost katastrofe jer kiseonika ima samo za dva dana i zatražio akciju radi pomoći od eventual-nih posledica.

Zahvaljujući intenzivnoj informativno-propagandnoj aktivnosti prikupljene su značajne količine lekova, sanitetskog materijala, kiseonika, što je ubla-žilo posledice...

Stalni vapaji za pomoć ugroženoj deci i novorođenim bebama snažno su uti-cali na narastanje borbenog morala i motivisanosti boraca za proboj puta prema Srbiji. Ovakva aktivnost i neprekidan uticaj na svest boraca rezultiralo

je veoma brzom i efikasnom vojničkom akcijom „Koridor“, pa se može reći da je takva propagandna aktivnost snažno motivisala borce da iz dana u dan jurišaju i probijaju put ka matici. Zahvaljujući hrabrosti i samopregoru boraca put je probijen pa je nakon višemesečnog prekida uspostavljena kopnena veza srpskih krajina sa Srbijom.

Već posle dva dana, nakon proboja koridora, Branislav Božić je posle 23 časa neprekidnog puta doveo kolonu prikupljene humanitarne pomoći koju je sakupio Radio Beograd i jugoslovenski Crveni krst. Na čelu ovog humanitarnog konvoja, pored Božića nalazio se dr Branislav Ljiljak iz jugoslovenskog Crvenog krsta. U toj pošiljci bili su brojni lekovi, sanitetski materijal i mašina za proizvodnju kiseonika.

U tom periodu muzička ekipa BIG radija iz Banjaluke napravila je pesmu „Dvanaest zvezdica“ u znak sećanja na dvanaest nasilno umorenih novorođenih beba. Istovremeno, TV Banjaluka je napravila dokumentarni film na istu temu, koji je zahvaljujući TV Beogradu, nakon proboja „koridora“ videla jugoslovenska, i deo svetske javnosti.¹⁵⁶

Ohrabren ovim uspesima, Milutinović je izradio dugoročne instrukcije za propagandno delovanje, koje svedoče o karakteristikama medijskog rata:

„U raznim međunarodnim krugovima polovinom 1992. godine često se govorilo o potrebi preduzimanja vojne intervencije NATO pakta protiv srpskog naroda i njegove vojske ... Da bi se pripremilo stanovništvo i jedinice VRS, Pres-centar je samoinicijativno planirao informativno-propagandnu delatnost kako bi se pripremili subjekti i ukazalo da pravilni postupci stanovništva i jedinica mogu umanjiti efekte eventualne vojne intervencije. U tom smislu postavljeni su sledeći zadaci:

– Upoznati stanovništvo sa realnim mogućnostima vojne intervencije NATO pakta kojima bi u tome sadejstvovala hrvatske i muslimanske snage

– Organizovati pripremu i uvežbavanje stanovništva na postupke u slučaju vazdušne opasnosti, otklanjanju posledica, pružanju medicinske pomoći i organizovanju najnužnije proizvodnje u takvim uslovima

¹⁵⁶ Milovan Milutinović, nav.delo, 79-84.

– Kroz razvijanje tradicija srpskog naroda ukazati na potrebu jedinstva i zbivanja srpskih redova, jačanje odbrambenih sposobnosti jedinica VRS i stalno potencirati da Srbi nemaju rezervne domovine

– Izvršiti pripremu sredstava javnog informisanja za rad i postupke u slučaju vazdušne opasnosti i vojne intervencije kako bi se obezbedila neprekidnost informisanja.

Odmah na početku realizacije aktivnosti preko srpskih sredstava informisanja emiovani su kraći novinski članci, osvrti i komentari u kojima je istaćana mogućnost vojne intervencije i vazdušnih udara NATO pakta. Posebno je apostrofirana negativna uloga i mogući postupci muslimanskih i hrvatskih snaga u takvim uslovima ... Ovakvi napisi podstakli su lokalne nadležne organe vlasti i civilnu zaštitu da organizuju uvežbavanje stanovništva u postupcima u slučaju vazdušnih napada i vojne intervencije. Na radiju i televiziji organizovana su gostovanja ljudi iz štabova civilne zaštite koji su stanovništvu ukazivali na potrebu uvežbavanja određenih postupaka, Uporedo sa tim vršeno je upoznavanje sa signalima opasnosti, pozivano na sređivanje skloništa i drugih objekata zaštite stanovništva.

Prvi podaci pokazivali su veliku zainteresovanost ljudi, žena i dece za obuku i organizaciono pripremanje objekata zaštite, a po školama, mesnim zajednicama i preduzećima organizovane su vežbe. Sve te postupke brižljivo su snimale ekipe Pres-centra, radija i televizije i javno pokazivale javnosti uz komentar stručnih ljudi. Tako organizovana priprema stanovništva motivisala je mnoge strukture da se ova pitanja potpunije regulišu. Kako nadležni državni organi nisu pokazivali inicijativu za pripremu stanovništva, pres-centar je napravio nekoliko radio-letaka sa pozivom Krajišnicima na mobilizaciju svih sposobnih ljudi. Uz to, napravljeno je nekoliko radio-letaka namenjenih agresorima, koji se odvaže da napadnu RS, sa pozivom da se kao „osvajaci“ i „agresori“ vrate svojim kućama. Radio-leci snimljeni su na engleskom, nemačkom, italijanskom i francuskom jeziku u studiju i pre-snimljeni na veći broj kaseta koje su sa uputstvom spakovane u koverte i podeljenje svim radio i televizijskim stanicama. U cilju pripreme medija za rad u slučaju vojne intervencije u organizaciji Pres-centra u Domu VRS u Banjaluci, organizovan je jednodnevni seminar kojem su prisustvovali najodgovorniji ljudi lokalnih radio stanica, Radija i TV Banjaluke, lista „Glas srpski“

iz Banjaluke“, „Kozarskog vjesnika“ iz Prijedora i „Svitanja“ iz Doboja. Seminar je pobudio veliku pažnju, jer su, pored ostalog, utvrđeni postupci i postavljeni zadaci:

– Koje uslove trebaju imati lokacije za rad sredstava informisanja u nastalim uslovima izvan naseljenih mesta. Potrebno je odabrati 1-2 lokacije i vreme za njihov izbor i uređenje.

– Obezbeđenje agregata za struju i goriva za rad radio i TV stanica i štamparija u slučaju prekida telefonskih veza

– Vreme promene frekvencija radio i TV predajnika u slučaju elektronskog ometanja i način obaveštavanja stanovništva o vremenu emitovanja i novim frekvencijama.

– Način obezbeđenja reona razmeštanja i uspostava kurirskih veza sredstava informisanja sa vlastima, komandama i pres-centrom.

S obzirom da nadležni državni organi te Ministarstvo informacija nisu dali nikakve instrukcije za rad medija u teškim uslovima rada dogovoren je način izveštavanja sa ratišta, nadležnost jedinica i komandi u izdavanju saopštenja, zaštita planova i vojnih podataka. Razmotrene su materijalne pretpostavke za uspešniji rad i sagledane mogućnosti međusobne pomoći između radio stanica i štamparija. Predloženo je da se ispita mogućnost emitovanja zajedničkih radio programa gde bi regionalni nosioci bili Radio Banjaluka, Radio Prijedor, Radio Teslić i Radio Prnjavor. Na osnovu toga određeni su nosioci izrade programe i koordinacije sa gravitirajućim lokalnim radio stanicama. Na kraju seminara radio stanicama date su zapečaćene koverte u kojima su bili na kasetama snimljeni radio-leci i dogovoreno vreme i način njihove upotrebe.

Da bi se ojačalo uverenje u vlastite snage i sposobnosti tokom intenzivnijih pritisaka i pretnji vojne intervencije i bombardovanja RS, iz Banjaluke je krenuo „Maraton slobode“ u kojem su učestvovali najbolji atletičari krajiških opština ... od Banjaluke do Knina, deonici dugoj 250 kilometara.

..Sve učestalije pretnje vojnom intervencijom nagnale su komandu Pres-centra da izvrši celovite pripreme za rad u uslovima kakvi su se mogli očekiva-

ti. Za tu situaciju odabrano je osnovno i rezervno mesto pres-centra podalje od grada, zaklonjeno i maskirano u okolnim šumama gdje bi se formirala:

– Informativna služba namenjena praćenju stanja u zonama borbenih dejstava i obaveštavanje o akcijama avijacije i dejstvu kopnenih snaga NATO

– Grupa novinara, analitičara i prevodilaca za pripremu informacija i agencijskih vesti, posebno u dejstvu avijacije i snaga NATO za potrebe jugoslovenskih, lokalnih radio stanica, TV Banjaluke.

– Pokrenuta radio stanica sa antenama i agregatima za rad na terenu popunjena ekipom novinara, spikera i tehničkim osobljem radi izrade i emitovanja radio-programa za obaveštavanje srpske javnosti na evropskom prostoru.

– Televizijska grupa koja će pripremati izveštaje, reportaže o stanju u zonama borbenih dejstava, značajnim događajima sa terena i dokumentovanje zločina NATO od početka vojne intervencije, posebno prema civilnom stanovništvu. Ova grupa bi pripremala priloge za TV Banjaluku, Beograd i Novi Sad, koje bi se posredstvom kurira upućivale u jugoslovenske studije.

– Ekipa fotoreportera sa fotolaboratorijom snimala bi značajne događaje, posebno dejstva avijacije NATO i stradanje civilnog stanovništva i izrađivala fotografije za potrebe agencija i novinskih kuća.

– Pokretna štamparija za izradu informativnih biltena, obaveštenja i letaka sa potrebnim ljudstvom za rad na terenu.

– Ekipa za tehničko obezbeđenje sredstava i veza sa komandom korpusa i sredstvima informisanja.

– Ekipa vozača i kurira sa dva teretna i dva luksuzna vozila za prevoz sredstava i novinskih ekipa na teren i dva motocikla za kurirske veze sa komandom, sredstvima informisanja i prenos fono, foto i video materijala agencijama u Jugoslaviji.

– Grupe za obezbeđenje objekata i raznošenje hrane.

Ekiye pres-centra u više navrata uvežbavane su u iznošenju i montaži sredstava na terenu i organizaciji rada u takvim uslovima. Može se zaključiti da je pres-centar bio osnovna pokretačka snaga koja je pravovremeno razmišljala

i uticala na pripreme za informisaje i propagandu i u najtežim uslovima, kada nema električne energije, kada NATO bombarduje i vrši intenzivna radio ometanja i kada ne postoje telefonske veze nego se prenos poruka vrši kuririma... Bilo kako bilo, ove aktivnosti pres-centra u Banjaluci predstavljaju veoma dragoceno iskustvo kako se kreativno može razmišljati i organizovati informisanje i propaganda u ratu, čak i u najtežim uslovima kada je velika superiornost neprijatelja“.¹⁵⁷

U isto vreme, na drugoj obali Drine, Slobodan Milošević je odlučio da promeša karte. U proleće 1992. godine dolazi do velike kadrovske rotacije u Radio Televiziji Srbije. Njen generalni direktor, Dobrosav Bjeletić, najavljivao je nove čistke, u kojima je kriterijum bio patriotizam, kako ga je on shvatao:

„Nezadovoljan sam što pojedinci kleveću kuću u kojoj zarađuju hleb, a neće iz nje da odu. Gospodo, idite za svojim ubeđenjem, to je pošteno. Ne sanjajte, oslobodite se iluzije da ćete izvršiti prevrat u Televiziji (...) Šta hoće ti ljudi? Prvo primaju platu, imaju stimulativni deo, sve elemente društvenog standarda, uključujući i letovalište na Zlatiboru (...) Zadovoljan sam što je RTV Srbije zakoračila u svet i postala svetska televizija, oslobođena protektorata hrvatske televizije. Imamo svoj kanal u svet, koji koriste i Crna Gora, Makedonija i BiH. Zadovoljan sam što smo pomogli srpskom narodu u Hrvatskoj da ga ustaše ne ubijaju dva puta: jednom duhovno, drugi put fizički. Pokrili smo celu Hrvatsku u pogledu čujnosti i gledanosti RTV programa. Srećan sam što smo srpskom narodu u Hrvatskoj, posebno u Krajini, pomogli u stvaranju vlastitog radio i TV-programa.“¹⁵⁸

Novinari kojima je bilo teško da rade pod takvim uslovima su često davali otkaze ili su bili primoravani da napuste posao. Prema procenama nezavisnog sindikata RTS-a, u prve dve godine ratnog konflikta, ovu medijsku kuću je napustilo ili je otpušteno oko 1300 novinara i tehničara. Međutim, ubrzo sa RTS-a odlazi sam Bjeletić. Na mesto generalnog direktora dolazi Milorad Vučelić, a

157 Milovan Milutinović, nav.delo, 85-90. O efektima ratne propagande u širenju mržnje u ovom delu Bosne i Hercegovine rečito govori i presuda Radoslavu Brđaninu, čiji izvodi se nalaze u pravnom okviru ove studije.

158 Večernje novosti, 30. mart 1992.

umesto Čedomira Mirkovića, direktor TV Srbije postaje Slobodan Ignjatović, novinar Politike Ekspres.

Za svoje poteze Milošević nije obezbedio punu podršku u SPS, o čemu svedoči i Pavić Obradović u intervjuu za Vreme iz 1999. godine:

“Iz SPS-a sam otišao neposredno posle zatvorenog partijskog kongresa održanog u oktobru 1992. godine. Taj zatvoreni kongres bio je gotovo iznuđen. Na tom skupu sam imao petnaestominutno obraćanje u kome sam pomenio tri stvari. Rekao sam da se Milošević veoma retko obraća javnosti u tako složenim trenucima u kojima je zemlja grcala. Pomenio sam i prilično nefleksibilan odnos prema opoziciji. Jednoga dana biće objavljeni i stenogrami sa tog kongresa pa će biti moguće da se proverí šta sam sve tada rekao. Miloševića koji je prisustvovao tom skupu podsetio sam da on nije samo predsednik SPS-a već i predsednik svih građana ove države. Treća zamerka bila je uperena na katastrofalnu kadrovsku politiku koju je vodio. Već tada oko njega su bile razne Brace, Mede, Bidže, Rake, Badže, Žmigavci, Zeke... Kao ilustraciju lošeg vođenja kadrovske politike naveo sam i predlog da se za člana Izvršnog odbora SPS-a izabere Milorad Vučelić, koji je tada bio direktor RTS-a. Pitao sam zašto se to radi s obzirom na to da smo već trpeli mnoge udarce zbog jednopartijskog karaktera državne TV. Umesto da se ta pozicija učini neutralnijom, Vučelić je gurnut u Izvršni odbor SPS-a, čime se transparentno dokazivalo ko kontroliše TV.”¹⁵⁹

Upravo je Vučelić bio osoba od poverenja koja je uspela da do kraja očisti državnu televiziju od bilo koga sa najmanjom naznakom o simpatiji prema opoziciji, kao i od svih onih koji su insistirali na profesionalnom izveštavanju. Sam Vučelić svedoči o tome da ga je na čelo RTS-a doveo Dobrica Ćosić, ali ističe da je ipak Slobodan Milošević imao najvažniju ulogu u njegovom premeštaju sa funkcije glavnog i odgovornog urednika Televizije Novi Sad.

PLEJBOJ: Dobrica Ćosić je prilično uticao na vaše “nacionalno buđenje”. Kažu da ste jedan od njegovih najznačajnijih projekata.

159 Svedok vremena: Pavić Obradović Vreme broj 456, 2. oktobar 1999.

VUČELIĆ: Nekada smo se intenzivno družili. Bio sam fasciniran njegovim knjigama. Ćosić je čovek koji je bio svestan srpskih nacionalnih interesa, imao svoju literarnu viziju i od njega praviti nacionalistu ili inspiratora zločina potpuno je besmisleno.

PLEJBOJ: U kakvim ste odnosima danas?

VUČELIĆ: Vidimo se ponekad na nekoj večeri. Ti odnosi su poremećeni njegovom smenom, u kojoj nisam neposredno učestvovao, ali nas je to ipak udaljilo. Mislim da u nekim stvarima Dobrica prema meni nije bio dovoljno iskren. Nije da ne govorimo, samo naš odnos više nema taj intenzitet. Posebno sam voleo, a i ona mene, njegovu ženu Božicu. I danas gajim najnežnija osećanja prema njoj.

PLEJBOJ: Kao čoveka koji tada još nije bio član SPSa, ali je radio za “nacionalnu stvar”, Dobrica Ćosić vas je predložio za mesto šefa RTS-a. Prekid odnosa s njim u momentu njegovog pada sa mesta predsednika SRJ, mnogima služi kao ključni dokaz vaše nelojalnosti i neukusne pragmatičnosti.

VUČELIĆ: Dobrica je sam napustio svoju koncepciju rešavanja nacionalnog pitanja. Očigledno se nije snašao u toj stvari i na tom mestu. Što se RTS-a tiče, u tome je učestvovalo više ljudi. Na kraju je, naravno, odlučio Milošević.

PLEJBOJ: Kada ste upoznali Slobodana Miloševića?

VUČELIĆ: U februaru 1992. Milošević je bio vrlo neposredan. Delovao mi je smireno, ozbiljno, prilično usamljeno, kao svaki državnik. Ako govorimo lično, Milošević je inteligentan, obavešten, svašta zna i ume da bude duhovit. Kada nešto nije mogao do kraja da obrazloži, voleo je da kaže: “Ti to ne razumeš”, što je bio znak da je razgovor završen.¹⁶⁰

Ovim smenama na čelu Televizije, Milošević je uspeo da ponovo izazove sukob sa opozicijom. U javnosti kreće novi bunt protiv gušenja slobodne reči. Nezavisni sindikat novinara RTV Srbije zakazuje – ali ne uspeva i da sprovede – generalni štrajk 21. aprila 1992. godine.

¹⁶⁰ Intervju Milorad Vučelić, Plejboj, 2004.

U junu 1992. godine nastupaju studenti, koji osnivaju Odbor za slobodu RTV Srbije. Na studentskim tribinama, koje se svakodnevno održavaju, nastupaju proganjeni novinari iz beogradskih redakcija, tražeći pravo na slobodu pisanja.

A sa Vidovdanskog sabora udružene opozicije, povorke sa desetinama hiljada Beograđana upućuju se svakodnevno prema zgradi RTV SRBIJE pred kojom satima demonstriraju. Građani traže povratak izbačenih novinara, ali i odlazak njenih čelnih ljudi sa funkcija. To do Miloševića, međutim, ne dopire i Televizija nastavlja da te proteste ignoriše. Ništa u poretku stvari ne menja ni protestni marš više stotina novinara, koji pred Saveznom skupštinom zahtevaju poštovanje ustavnih načela o slobodi javne reči. Njihov protest podržava samo tek izabrani savezni premijer Milan Panić, najavljujući suprotstavljanje Miloševićovoj represivnoj politici u Srbiji.

Odstranjenje Čedomira Mirkovića sa mesta direktora Televizije zbog neslaganja sa uređivačkom politikom koju je po Miloševićevoj želji proklamovao Vučelić – i njegova zamena Ekspresovom vedetom Ignjatovićem – bila je kap koja je prelila čašu za dva člana Upravnog odbora RTV Srbije. Usledile su neopozive ostavke dr Dragoljuba Mićunovića, šefa Demokratske stranke i akademika Vasilija Krestića. Time se Vučelić oslobađa i poslednje kontrole programa RTV Srbije budući da u Upravnom odboru ostaju jedino funkcioneri Miloševićeve partije.¹⁶¹

Stezanje medijskog obruča bilo je deo šire strategije režima sa proleća 1992. April je počeo međunarodnim priznanjem Bosne i Hercegovine, a završio se proglašenjem Savezne Republike Jugoslavije, federacije koju su sačinjavale dve bivše jugoslovenske republike – Srbija i Crna Gora. Posle kratkotrajnih i netransparentnih konsultacija (28. marta – 13. aprila) krnje Savezno veće Skupštine SFRJ usvojilo je novi Ustav (27. aprila) i raspisalo izbore. Ova rekonstrukcija se dešavala u dramatičnim okolnostima – rat u Hrvatskoj je ušao u

161 M.Marović, nav.delo. Interesantan je jedan primer novinarskog otpora i ne bi trebalo da bude nezabeležen. Za glavnog urednika Drugog programa Radio Beograda dolazi novinarska ratnohuškačka perjanica – Ljiljana Bulatović. Njeno postavljenje izaziva u Radio Beogradu opšti štrajk novinara Drugog programa. Njoj ne dozvoljavaju ni ulaz u zgradu, pa se dovode milicijske snage da to omoguće. No, kako u uredničkoj kancelariji ili izvan nje nema s kime da komunicira, a još manje da radi – suočena sa opštim bojkotom – Ljiljana Bulatović napušta dodeljenu joj funkciju i vraća se u Politiku da sačeka neko novo nameštenje. Dve decenije kasnije prisutna je u javnosti kao apologeta i biograf Ratka Mladića, komadanta vojske bosanskih Srba.

određeno zatišje, ali se u Bosni i Hercegovini zahuktavao. Srpska strana je imala razloga da bude zadovoljna situacijom na frontu.

Po rečima generala Vuka Obradovića, načelnika Uprave za moralno vaspitanje pri SSNO: „U krajnjem, pod rukovodstvom starešina naše vojske i ostvarena je značajna vojna pobeda. Oko 95 odsto teritorija na kojima srpski narod živi i ima većinu u njegovim je rukama.“¹⁶²

Međutim, obe članice nove federacije, a posebno srpsko rukovodstvo, predvođeno Slobodanom Miloševićem, označene su od strane međunarodne zajednice kao glavni inspiratori ratnih dejstava, i uslovljavane hitnim izlaženjem mirovnog rešenja. Istovremeno sa konstituisanjem Savezne Republike Jugoslavije, u BiH upadaju prve organizovane paravojne formacije iz Srbije, dok se ostaci Jugoslovenske narodne armije dele na Vojsku Jugoslavije i Vojsku Republike Srbije.

Nova država, Savezna republika Jugoslavija se umesto pred priznanjem našla pred međunarodnim sankcijama koje je 30. maja Rezolucijom 757 proglasio Savet bezbednosti kao odgovor na dalje eskaliranje krize u Bosni i Hercegovini.

Slobodan Milošević je na različite načine nastojao da amortizuje međunarodni pritisak. Na čelna mesta Savezne republike Jugoslavije dovedeni su ljudi bez direktnog kontakta sa Socijalističkom partijom Srbije, za predsednika Dobrica Ćosić, a za premijera Milan Panić.

Režim je sebi mogao da dozvoli ograničeni zaokret ka mirotvoračkom diskursu, budući da su srpske paradržave formirane na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine dosegle određeni nivo samoodrživosti. Sam Milošević „šminka“ ratnohuškačku retoriku, insistiranjem na neučestvovanju Srbije i SRJ u ratu. Za ovu vrstu zaokreta i efikasan plasman takve informacije bili su potrebni ljudi od poverenja. Takvo poverenje Milošević ukazuje upravo novom generalnom direktoru RTS-a Vučeliću, kojem daje ekskluzivan intervju 28. maja 1992:

„M. Vučelić: Govori se obično da smo u situaciji teškoj u kojoj se nalazimo, da smo pre svega zbog toga što smo izgubili medijski rat, a bojim se da ta teza u nekoj meri moguće da je tačna, ali prenebregava da smo se ipak našli na meti nekih tuđih interesa i da je to ipak važniji deo ovog ishoda koji trenutno živimo.

162 Politika, 26. mart 1992.

S. Milošević: Nesumnjivo je da se rat više ne vodi samo klasičnim sredstvima, već se vodi i jedan žestok medijski rat, i vidimo po informacijama koje dobijamo da praktično veoma teško možete da nađete događaj koji bi išao nama u prilog, a da nađe mesta u medijima većine zemalja Evropske zajednice ili Amerike. Reč je o jednoj veoma dobro organizovanoj i dobro finansiranoj propagandi koja je stavljena u funkciju formiranja javnog mnjenja protiv Srbije. A Srbija je, kao što znate, od samog početka jugoslovenske krize, upravo nastojala da se sačuva Jugoslavija, da se kriza rešava na miran način.¹⁶³

Razume se, ni svetska ni domaća javnost nije glatko prihvatila Miloševićevu doktrinu „neučestvovanja u ratu“, niti brisanje odgovornosti medija za njegovo započinjanje. Institut za novinarstvo sproveo je sredinom 1993. godine anketu, u kojima su upitani odgovarali šta misle o odgovornosti novinara za rat: „Većina učesnika ankete smatra da novinari nisu glavni krivci za rat, ali da, zavisno od položaja i uticaja u redakcijama, snose deo krivice. Njihova krivica je u tome što su prihvatili da služe politici i političarima koji su zagovarali rat. Jedan od novinara, učesnika u raspravi, napisao je u svom prilogu: „Ukoliko ikada bude utvrđivana odgovornost za jugoslovenski kaos u kome je stradalo toliko ljudi, kreatori ratničkog javnog mnjenja neće sigurno biti zaobiđeni. „Drugi učesnik, takođe novinar, napisao je “neki među nama biće na optuženičkoj klupi budućeg jugoslovenskog Nirnberškog procesa, ako ga uopšte bude“.¹⁶⁴

163 Drugi dnevnik RTS, 28.maj 1992.

164 M.Bjelica, nav.delo, 108-9. Anketa je objavljena u časopisu „Novinarstvo 1994-1

TEHNIKE, EFEKTI I PRIMERI RATNOG IZVEŠTAVANJA¹⁶⁵

„Kada stanovnici jedne države budu razumeli kako su stanovnici druge države nasamareni, kao i oni sami u vreme rata, pre će saosećati sa njima kao sa žrtvama, nego što će ih osuđivati kao kriminalce, jer će razumeti da se njihov zločin sastojao iz poslušnosti diktatu vlasti i prihvatanju onoga što su njihova vlada i mediji prezentovali kao istinu“

Ponsonby, 1928¹⁶⁶

Izveštavanje medija sa ratišta širom Jugoslavije i pozadine borbenih dejstava početkom devedesetih godina prošlog veka nalazi se pod lupom novinara i eksperata već dve decenije. Brojni primeri lažnog izveštavanja, namernog širenja dezinformacija i ogoljene ratne propagande već su dobro poznati u stručnoj javnosti, a široj javnosti su postala ponovo dostupna kroz brojna suđenja pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, dokumentarne filmove koji se bave ovom tematikom i projekte koji nastoje da osvetle ovaj aspekt naše skorije prošlosti. Međutim, uprkos ovom ekstenzivnom interesovanju, način funkcionisanja, tehnika i uticaj ratne propagande nisu do kraja osvetljeni. Kumulativni efekat beskrajnih ponavljanja propagandnih poruka doprineo je učvršćenju stereotipa koji otežavaju objektivnu analizu.

Na početku ovog poglavlja predstavljamo analizu uticaja medijskog izveštavanja. Ovo poglavlje takođe okuplja i sistematizuje i nekoliko tematskih celina karakterističnih za način izveštavanja srpskih medija 1991. godine

¹⁶⁵ Ekspertsko mišljenje profesora Mikloša Biroa videti u aneksu br. 3

¹⁶⁶ Arthur Ponsonby, 1928. *Falsehood In War-time: Propaganda Lies of the First World War.*

(zastašivanje, dehumanizacija protivničke strane, medijski linč protivnika, zlo-upotreba dece i isleđivanje). Ukrštanje vesti bremenitih govorom mržnje, kojima su građane bombardovali štampani i elektronski mediji približava nas razumevanju efekata ratne propagande.

ANALIZA UTICAJA MEDIJSKOG IZVEŠTAVANJA

Izveštavanje medija uticalo je na postavljanje temelja verbalnih motivišućih činilaca¹⁶⁷, koji su prethodili nasilju i zločinima. Opisima stvari „kakve jesu“ i izjavama o tome kakve akcije će voditi ka kojim posledicama, stvarali su se preduslovi za željenu kolektivnu i nasilnu reakciju. Utičući prvenstveno na emocionalnu sferu¹⁶⁸ javnosti, izveštavanje medija širilo je strah, bes, mržnju i anksioznost i lociralo krivce za nastalu situaciju. Ukoliko bi osnovne oblike izražavanja predrasuda¹⁶⁹ gradacijski klasifikovali, ogovaranje i govor mržnje bili bi na samom dnu te lestvice. U nastavku bi bilo izbegavanje (socijalna distanca), diskriminacija i nasilje, a na samom vrhu genocid (progon i istrebljavanje grupa, manjina i celih naroda). Tako posmatrajući, **govor mržnje, prisutan u izveštavanju medija**, ne može biti benigni činilac, već je preduslov i katalizator distance i mržnje, koje ukoliko nisu sprečene, su čak i ohrabrivane, i vode ka izražavanju nasilja i težnjama ka istrebljenju suprotstavljene grupe.

Putem medijskog izveštavanja, u javnosti su postavljeni neki od glavnih **temelja motivišućih elemenata kolektivnog nasilja**¹⁷⁰: PRILIKE ZA AKCIJU (podsticanje i ohrabivanje na akciju od strane nacionalnih vođa i drugih autoriteta, sa signalom o pozitivnim i negativnim posledicama, koje će uslediti), PRETHODNI MOTIVIŠUĆI ČINIOCI (prilika za zaslugu poštovanja i prepoznavanje, ali i postojanje deprivacije i opasnost gubitka nečega vrednog – konkretnog ili apstraktnog) i POSLEDICE KOJE NASTUPE NAKON AKCIJE ILI ONE ZA KOJE SE OČEKUJE DA ĆE NASTUPITI, koje su ujedno i najvažniji faktori koji oblikuju ljudsko delovanje. One

167 Mark A Mattaini, 2003. Understanding and Reducing Collective Violence. *Behaviour and Social Issues* 12 (2), 90-108.

168 Vera Ranogajec, 2000. Psihološki rat. *Polemos* 3 (5), 145-156.

169 Allport, 1954 prema Mirjana Ule, 2004. *Socijalna psihologija*.

Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

170 Mattaini, nav.delo.

istupaju čak i kada željeni ishod situacije nije zagarantovan ili kada je jasno da je cena delovanja visoka (npr. smrti nedužnih ljudi).

Kombinacije dehumanizacije i pripisivanja krivice su se pokazale kao nažalost veoma uspešne strategije, koje su tokom ljudske istorije omogućile činjenja najstravičnijih oblika kolektivnog i državnog nasilja¹⁷¹, ali je njihov uticaj nezaobilazan i prilikom individualnog činjenja zločina. Razlikujemo dva faktora mučenja: mučenje u kome se žrtva prepoznaje kao *drugi*, dakle kao druga živa osoba i mučenje u kome je telo drugog tretirano kao *objekat*, nad kojim je uspostavljena potpuna kontrola – što može predstavljati trijumf nad telom, trijumf nad „granicom tela“ kao psihološkom barijerom zabrane povređivanja tela drugog, što i ubistvo kao krajnji čin čini ne samo mogućim, nego i lakim¹⁷². Činjenje nasilja olakšano je i njegovim **opravdavanjem**¹⁷³ (jer čovek ima urođenu sposobnost da oseti empatiju i simpatiju, kao i da predvidi povredu koju će akt nasilja izazvati kod drugog). Upravo **tehnike dehumanizacije** spadaju u mehanizme kojima se inicira, ali i pravda nasilje. Žrtvi se oduzimaju njene ljudske osobine – tada počinilac žrtvu više ne vidi kao ljudsko biće sa osećanjima, nadanjima i brigama, sa čime bi mogao i sam da se identifikuje. Tako su npr. pripadnici hrvatskog naroda u srpskoj štampi predstavljani kao koljači, narkomani, neljudi, koji su nezauzavljivi, neuništivi i odlučni u svojoj nameri da istrebe srpski narod. Kod određenog broja pripadnika srpskog naroda to je moglo dovesti do ubeđenja, da se „samo“ porazom u borbi ili zarobljavanjem neprijatelja, Srbi ne mogu odbraniti od pojedinačnih smrti i kolektivnog istrebljenja, već da je sa ciljem zaštite, ali i osvete, neophodno uzvratiti „istom merom“.

Objavljivani tekstovi pravili su **paralelu sa ustaškim genocidom** iz Drugog svetskog rata. Ovo se odnosilo na poređenja aktuelnog hrvatskog rukovodstva (sa Antom Pavelićem i ustaškim režimom), na poređenja aktuelnog državnog

171 Day i Vandiver, 2000, Haslam, 2006, Neubacher, 2006 prema Manuel

Eisner, 2009. The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 40-59.

172 Jović, Opačić, 2004 prema Vladimir Jović, 2006. Psihoanalitički osvrt na pitanja kompenzacije prisilno mobilisanih izbeglica, 105-130. U: Goran Opačić et al. (ur.): *Posledice prinudne mobilizacije izbeglica 1995. godine*. Beograd: IAN.

173 Bandura, 1990, 1999, Bandura et al, 1996 prema Manuel Eisner, 2009.

The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 40-59.

uređenja hrvatske države (sa NDH), na poređenja stvarnih ili lažnih zločina u ratu (sa zločinima iz perioda Drugog svetskog rata, počinjenim nad srpskim narodom, a često i nad nezaštićenom srpskom decom). Povlačenjem paralela sa zločinima nad Srbima u NDH, u vezi sa pojedinačnim sukobima, ali i u vezi sa celokupnim kontekstom (ideologija HDZ se poredila sa fašizmom i nacizmom) iznošene su teze o tome da se „istorija ponavlja“¹⁷⁴. Cilj ovakvog izveštavanja bilo je ojačavanje zajedničkog osećaja viktimizacije unutar naroda i reaktivacija izabrane traume¹⁷⁵ – masovna kolektivna trauma srpskog naroda je bila mitologizovana, a reprezentacije traumatičnih događaja su u međuvremenu postale deo nacionalnog identiteta velike grupe¹⁷⁶. U konkretnom slučaju ratne krize i ugroženog identiteta, velika grupa je regresirala (što su političari dodatno stimulisali), oslanjajući se na primitivnije odbrambene mehanizme (koji su putem medijskog izveštavanja dodatno potkrepljivani), sa ciljem ponovnog uspostavljanja identiteta i kohezivnosti. Jedan od mehanizama bilo je cepanje sveta na *nas* (žrtve) i *njih* (napadače, koljače, ubice...), sa ciljem izazivanja prvenstveno emocionalnih reakcija i težnji da neprijatelju uradimo ono što je on uradio nama¹⁷⁷. Umanjivanjem vrednosti neprijatelja do nivoa dehumaniziranosti i stvaranjem stava o pravu na osvetu¹⁷⁸, oblikovana je atmosfera u kojoj su članovi grupe mogli osetiti da imaju pravo da unište neprijatelja i uključe se čak i u kulturalno i etničko čišćenje¹⁷⁹. Čišćenje je takođe jedan od rituala do kojih dolazi prilikom regresije velike grupe i ima cilj dekontaminacije grupe od uticaja drugih – od čišćenja jezika od stranih reči, do najmalignijeg oblika, danas poznatog kao etničko čišćenje¹⁸⁰. **Osveta**, kao snažan motivator nasilja zbog stvarnog ili tako doživ-

174 Jelena Vasiljević, 2008. Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj. *Etnoantropološki problemi* 3 (1), 243-273.

175 Vamik D. Volkan, 2004. Chosen Trauma, the Political Ideology of Entitlement and Violence (*Berlin Meeting*). Vladimir Jović, 2006. Psihoanalitički osvrt na pitanja kompenzacije prisilno mobilisanih izbeglica, 105-130. U: Goran Opačić et al. (ur.): *Posledice prinudne mobilizacije izbeglica 1995. godine*. Beograd: IAN.

176 Volkan, 2004, nav.delo.

177 Vamik D. Volkan, 2006. Large-Group Psychodynamics and Massive Violence. *Nordisk Tidsskrift for Psykoterapi* 23, 95-114 (objavljeno u Danskoj).

178 Volkan, isto.

179 Volkan, isto.

180 Vamik D. Volkan, 1999. Individual and Large-Group Identity: Parallels in Development and Characteristics in Stability and Crisis. *Croatian Medical Journal* 40 (3), 458-465.

ljenog prestupa ili provokacije¹⁸¹ i ljutnja, kao univerzalni emotivni mehanizam različitih oblika osvetničkog ponašanja¹⁸², na taj način dobili su svoj legitimitet.

Izveštavanje medija težilo je izazivanju osećaja straha i beznadežnosti po pitanju sudbine pripadnika srpskog naroda. Česti predmet izveštavanja medija su bili hrvatstvo tj. ustaštvo i „istorijski koreni“ mržnje prema Srbima („srbofobija“, ali i tvrdnje o urođenoj genocidnosti hrvatskog naroda)¹⁸³. Čak i bez konkretnog povlačenja paralela sa zločinima nad Srbima iz Drugog svetskog rata, zbog ovakvog izveštavanja, mnogi pripadnici srpskog naroda mogli su osetiti **strah za sopstveni život**, što je takođe organizujući faktor grupa u konfliktnim situacijama¹⁸⁴, kada se za zaštitu sopstvenog života ne biraju sredstva.

RATNA PROPAGANDA

Ratna propaganda, najefikasnije sredstvo psihološkog rata, **najlakše deluje na osobe** sa izraženom osobinom konformizma, autoritarnosti, emocionalne labilnosti, agresivnosti, rigidnosti i na osobe smanjene emocionalne, socijalne i intelektualne zrelosti.¹⁸⁵ Poruka noseći kao deo ratne propagande mora biti dostupna, privlačna, razumljiva, zanimljiva i uverljiva, da bi se osiguralo da osoba, kojoj je poruka namenjena, na nju obrati pažnju, shvati je, prepusti joj se, zadrži je (ne zaboravi je) i na nju reaguje tj. ponaša se na željeni način¹⁸⁶. Najčešće korišćeni propagandni prenosioци poruka su:

- radioemisije;
- TV emisije i filmovi;
- pisane poruke (štampa, leci, plakati, grafiti, karikature);
- propagandni timovi (grupe ljudi koji deluju na terenu);
- zvučna psihološko-propagandna sredstva;
- glasine.

181 Manuel Eisner, 2009. The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 40-59. The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 40-59.

182 Kempes et al, 2005 prema Eisner, nav.delo.

183 Vasiljević, nav.delo.

184 Jović, Opačić, 2004 prema Jović, nav.delo.

185 Vera Ranogajec, 2000. Psihološki rat. *Polemos* 3 (5), 145-156.

186 Ranogajec, isto.

Ratna propaganda **deluje na sledeće sfere:**

- *emocionalnu sferu čoveka*, izazivajući strah, bes, anksioznost, nostalgiju, ali i patriotizam, identifikaciju, emocionalno rasterećenje, lociranje krivca i drugo;
- *kognitivnu sferu čoveka*, u cilju čega se upotrebljavaju činjenice (bela propaganda), poluistine (siva propaganda) i laži (crna propaganda).¹⁸⁷

FENOMENOLOŠKI OSVRT NA IZVEŠTAVANJE MEDIJA U SRBIJI TOKOM DEVEDESETIH GODINA XX VEKA

Uloga medija u Srbiji u devedesetim godinama prošlog veka bila je veoma značajna. Erdei zaključuje da su mediji, a posebno nacionalna televizija tada preuzeli centralnu poziciju u proizvodnji i kontroli tumačenja i značenja ključnih događaja u srpskom društvu, oblikujući i održavajući reprezentacije stvarnosti onih na vlasti. Najefikasnije korišćeno sredstvo je bilo **utišavanje svih glasova**, koji bi mogli da zaprete slici nacionalnog identiteta i da dovedu u pitanje zvanične verzije istine, kao i **prećutkivanje događaja** koji bi mogli da unište sliku vladajućeg režima kao „tolerantnog, miroljubivog i patriotskog“. Vladajući režim je vladao i najmoćnijim medijima u to doba u Srbiji: časopisima „Politika“, „Politika Ekspres“ i „Večernje novosti“.¹⁸⁸

Svi žanrovi TV i radio produkcije, kao i štampe, u to vreme su korišćeni za oblikovanje narastajućeg nacionalnog razlikovanja, sećanja na herojsku prošlost, kao i za podsećanje stanovnika Srbije na njenu posebnu poziciju, što je često interpretirano kao „otpor novom svetskom poretku“.¹⁸⁹ Nakon što su mediji u Srbiji u osamdesetim godinama pomogli da se identitet pripadnika srpskog naroda preoblikuje od identiteta bivših Jugoslovena (i komunista) u kasnije nacionalni (srpski) identitet i tako stvore „imaginarnu zajednicu“, u toku devedesetih godina, nacionalna televizija težila je da stvori i propagira **zvanične verzije rat(ov)a i žrtava** – čineći pre svega oštru moralnu distinkciju između *nas* („herojskih boraca za slobodu“) i *njih* („agresivnih počinilaca“). Umesto glasova civila, mogli su se čuti samo glasovi vojnika, „boraca za slobodu“, koji su predstavljeni

187 Ranogajec, isto, 150.

188 Ildiko Erdei, 2008. Television, Rituals, Struggle for Public Memory in Serbia During 1990s. *Issues in Ethnology and Anthropology* 3 (3), 145-169.

189 Erdei, isto, 152.

kao borci koji „krvare u nacionalnom interesu“, a žrtve rata su zvanično imenovane kao „časne žrtve za večne principe“¹⁹⁰

Nacionalni mitovi postaju u to vreme ključni faktori u nacionalnoj identifikaciji i mobilizaciji, ako ne i uslov za dalji opstanak (srpskog) naroda.¹⁹¹ Ovo se događa delom zbog uspešnog ubeđivanja javnosti, kroz sredstva masovnih medija, a od strane nacionalističkih grupa, da je potrebna njihova potpuna predanost nacionalnoj istoriji, zbog čega su trenutne i buduće potrebe potpuno zapostavljene. Ali, kao što ističe Čolović, ljudi nisu toliko zabrinuti vraćanjem u prošlost, koliko napuštanjem realnog istorijskog vremena. Jezik etničkog i militarističkog nacionalizma nudi percepciju vremena kao večne sadašnjosti ili vraćanja istoj. Taj jezik je vaskrsao i mnoge istorijske figure, velike heroje, koji u javnim diskusijama prate aktualne vođe naroda; ili su te figure reinkarnirane u ličnostima vođa i heroja. Politička mitologija ide i korak dalje – ona pronalazi i odgovarajuće reinkarnacije večnih neprijatelja tih heroja. Osnovni argumenti za objašnjenje „pojave heroja i reinkarnacije predaka“ je najčešće tražen u idejama biološko-rasnog nasleđa (mitološke genetike), po kome u krvi svih ljudi nekog naroda teče večna krv, osnova njihovog etničkog identiteta i jedinstva sa precima. Kategorija prostora je takođe deo mita, prostor je konstruisan kao mreža simboličkih prostora (bojna polja, svete reke,...). Najvažniji od svih simboličkih prostora je grob, koji, u analogiji sa biljkama, simbolizuje na jednoj strani seme nacionalne obnove, koja ima preduslov u iskustvu žrtve i smrti, a na drugoj strani korenje, koje narod veže za drevna tla pradomovine. Takvo poimanje ima posebno značenje u vreme etničkih ratova oko teritorije, kada vaskrsnu i ideje o etničkom prostoru i suverenosti etničke grupe na njenoj teritoriji. *Nebeska Srbija*, još jedan od tada aktualnih mitova, povezana je tako sa ličnom žrtvom za sopstveni narod i najvrednijim činom koji neko može da pokloni svom narodu – dobrovoljnom smrću za svoj narod („nema vaskrsenja bez smrti“). Osećanja etničke pripadnosti su najcenjenija i uključuju simbole pripadnosti (kultura, folklor, religija, pismo, nošnja) i klevetanje svih drugačijih ili stranih stvari. *Ideja prirode* je svakako najveća boginja političke mitologije – vraćanje

190 Erdei, isto, 161-2.

191 Ivan Čolović, 2000. *The Renewal of the Past: Time and Space in Contemporary Political Mythology. Other Voices* 2 (1).

prirodi, vraćanje prirodnoj zajednici i prirodnom narodu. U konkretnom slučaju su to srpski ratnici, koji su u harmoniji sa prirodom. To su ratnici-seljaci (*peasant-warriors*), koji su uspjeli da u sebi očuvaju i ojačaju prirodni impuls da mrze i unište neprijatelja. Zato su oni primer fizičkog i psihičkog zdravlja. *Ne-priroda* (*anti-nature*) pojavljuje se na više nivoa, to su etnički mešani brakovi, u kojima se rađaju deca van *mi-oni* uvrđenog reda stvari; urbana središta, posebno gradovi, u kojima ima najviše takvih primera (zato su uništenje Vukovara, Sarajeva, Mostara,... propratile interpretacije o neizbežnim posledicama zbog njihovog otuđenja od prirode i moralne i biološke „iskvarenosti“ ovih građana). Isto tako je i bivša Jugoslavija bila, po mišljenju pristalica mitološkog političkog naturalizma, neprirodna tvorevina. Mit je u političkim diskusijama tako otišao dalje od garantovanja ravnoteže između racionalnih i iracionalnih momenata u društvenoj strukturi, posebno u smislu svog mesta i prikladnosti (iracionalno ima svoju funkciju i legitimitet u društvu, ali do određenih granica). Ta „proliferacija mita“ je postala moguća i po autorovom mišljenju u nekom smislu neizbežna, u vreme najveće masovne redukcije razumnosti na Balkanu.

Režimska propaganda imala je cilj da reaktivira srpsku „izabranu traumu“ i da stvori „kolaps vremena“. Ovo se odnosi pre svega na Boj na Kosovu 1389. godine; ovim je poraz Srba na Kosovu približen sadašnjosti, a kolektivna sećanja na poraz postala su aktuelna osećanja.¹⁹²

KULTURA SEĆANJA I NARACIJE U ŠTAMPANIM MEDIJIMA U SRBIJI TOKOM DEVEDESETIH GODINA XX VEKA

Kultura sećanja je pojam koji označava „interdisciplinarnu naučnu oblast koja se bavi tumačenjem i objašnjenjem različitih oblika čuvanja i iskrivljavanja prošlosti“, ali i „kao zbirni pojam za oznaku ukupne nenaučne javne upotrebe prošlosti“¹⁹³ (Vasiljević 2008: 248). **Kolektivno pamćenje** gradi kulturni aparat koji stvara smisao (sadašnjosti i budućnosti) i obezbeđuje kontinuitet kolektivnog identiteta¹⁹⁴.

192 Vamik D. Volkan, 2004. Chosen Trauma, the Political Ideology of Entitlement and Violence (*Berlin Meeting*).

193 Jelena Vasiljević, 2008. Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj. *Etnoantropološki problemi* 3 (1), 243-273.

194 Vasiljević, isto.

Naracija o prošlosti nastaje kad se tragovi i delovi prošlosti „biraju, preinačavaju i organizuju“, u skladu sa promenljivim prioritetima zajednice u određenom trenutku ili vremenskom periodu sadašnjice. U uslovima krize i ratova, slike prošlosti dobijaju nov oblik i novu, mobilizatorsku snagu. Tada se menjaju „akcenti kolektivnog samoodređenja i identiteta, kao i određenja drugog u odnosu na kojeg se vrše nova pozicioniranja“. Narativi nam omogućavaju da osmislimo sadašnjost, da interpretiramo i razumemo događaje kao fragmentirane doživljaje stvarnosti. Narativna prošlost je preduslov emotivnoj mobilizaciji, što i jeste njen cilj. Konstruisane slike prošlosti moguće je naime moralno i normativno vrednotiti.¹⁹⁵

Jelena Vasiljević analizirala je novinarske tekstove srpske (i hrvatske) štampe u periodu 1991. – 1995. godine, posebno one koji su težili objašnjenju, analizi, poanti, interpretaciji događaja o kojima su pisali (autorske kolumne, feljtoni, izveštaji ratnih dopisnika, intervjui sa javnim akterima), a u kojima je bila prisutna „tema prošlosti, istorije, sećanja“. Prilikom analize ovakvih tekstova u srpskoj štampi (objavljenim u novinama „Politika“, „Večernje novosti“, „Borba“ / „Naša borba“, „Politika ekspres“, „Nin“, „Duga“, „Vreme“), pronađene su sledeće **strategije tj. teme, čiji je primarni cilj bio legitimizacija svoje i delegitimizacija pozicije neprijatelja**.¹⁹⁶

Paralelizmi se pojavljuju kao česta i efikasna strategija razumevanja pojave ili procesa, njihovog vrednovanja i stava koji prema njima treba zauzeti. Iako povlačenje paralela nastaje kao spontan proces, on može biti i strategija (namernog) usmeravanja interesa i pažnje javnosti u željenom pravcu. Za vreme rata u Hrvatskoj, u srpskoj štampi vaskrsnula su sećanja na zločine nad Srbima u NDH iz Drugog svetskog rata. Ti paralelizmi su se povlačili u vezi sa pojedinačnim sukobima (npr. na Plitvicama), ali i u vezi sa celokupnim kontekstom (ideologija HDZ se poredila sa fašizmom i nacizmom, a međunarodna sredina, koja je nekada davno omogućila kvinslinšku NDH, u vreme pobede HDZa tumačena je kao „novi svetski poredak“), iznošeći zapravo teze o tome da se „istorija ponavlja“.

Istorijska sudbina prostora i posebnosti karaktera i pojava koje iz nje proizilaze česta su tema analiziranih tekstova. U njima se tumači skorija ili dalja

¹⁹⁵ Vasiljević, isto.

¹⁹⁶ Vasiljević, isto, 251-262.

prošlost Jugoslavije i istorija odnosa velikih sila prema njoj, a poseže se i za nacionalnim posebnostima, stereotipima, „,,istinama“ o karakterima koje su istorija i narodsko iskustvo „potvrdili“. Tako je Srbija oduvek nekako bivala žrtva interesa drugih država, posebno Nemačke, ali i svojih unutrašnjih, strukturnih odnosa, koje su najavljivale njen raspad. Autori ovih tekstova često su i analizirali hrvatsvo tj. ustaštvo (npr. njihov navodni osećaj superiornosti) i istorijske korene mržnje prema Srbima („srbofobija“, ali i tvrdnje o urođenoj genocidnosti hrvatskog naroda – vrhunac te teze dostignut je objavljivanjem vesti /koja nikada nije potvrđena/ o italijanskoj novinarki Mileni Gabaneli, koja je navodno pronašla leševe 40 dece /negde se navodi i 41/ u Vukovaru, za koje se tvrdilo da su srpske nacionalnosti, a ta tvrdnja potkrepljivana je upravo tezama o genocidnosti hrvatskog naroda).

Autoriteti iz prošlosti pojavljuju se kao izvori legitimeteta za osmišljavanje događaja sadašnjosti (npr. kako je antifašistička borba u Drugom svetskom ratu bila legitimna i pravedna, tako ne treba sumnjati u ispravnost borbe protiv „fašista“, kako su u tekstovima nazivani Hrvati; postojanje tzv. „istorijskog prava“ Srba na određene teritorije, što se objašnjavalo brojčanim prednostima ali i karakternim crtama borbenosti i nacionalnom pripadnošću pojedinih poznatih i priznatih stanovnika određenog mesta).

Uputstva za sećanje bila su često davana u osvrtima na neki događaj, mada, kako navodi autor – mnogo češće u hrvatskoj nego u srpskoj štampi, posebno pred kraj rata, kako se još više komplikovala uloga Srbije u ratu. Potcrtavani su oni sadržaji koji bi trebalo da imaju posebnu važnost za zajednicu i koji je mogu reintegrirati (pobede, neustrašivost, istaknuti borci).

MOĆ GRUPE

Na koji način je moguće oblikovati mišljenje, usmeriti delovanje i mobilisati snagu tako velike grupe kao što je jedan narod ili bar većina njegovih pripadnika? Ovo je moguće objasniti teorijama identiteta i funkcionisanja velike grupe.

„VELIKO-GRUPNI“ IDENTITET

Pojam „velike grupe“ Volkan koristi za označavanje desetina, stotina, hiljada ili miliona pojedinaca koji imaju određena zajednička osećanja (primer takve velike grupe je etnička grupa). Ono što simbolički može predstaviti

identitet pojedinaca u velikoj grupi je veliko platno, koje stoji iznad svih članova grupe i pokriva ih. Ukoliko dođe do potresa ili komadanja tog zajedničkog platna, njegova važnost dolazi u prvi plan, dok individualni identitet, predstavljen parčićima istog tog platna, dobija sekundarni značaj.¹⁹⁷

Po Volkanu **individualni i grupni aspekti sržnog (core) identiteta** razvijaju se u detinjstvu, prepliću se i kristaluzuju u adolescenciji i postaju temelji za socijalni i profesionalni identitet u odraslom dobu. Na taj način je nečiji „veliko-grupni identitet“ (*large-group identity*) – etnički, nacionalni, religijski – intimno povezan sa njegovim ličnim identitetom¹⁹⁸.

U „normalnim“ uslovima, „veliko-grupni“ identitet je internalizovan i apstrahovan, ali kada **usled stresnih uslova** dođe do regresije velike grupe, članovi grupe mogu se vratiti korišćenju objekata na primitivniji (eksterni) način ili mogu stvoriti nove objekte (primerne za eksternalizaciju), da bi ojačali grupne veze¹⁹⁹. Autor navodi primer da su za vreme izraelske okupacije pojasa Gaze, Palestinci u svojim džepovima nosili malo kamenje, obojeno palestinskim bojama, da ih izraelski vojnici nisu mogli videti. Tako su kroz kamenje, zajedničke rezervoare palestinskog identiteta, među sobom stvarali nevidljivu mrežu „palestinstva“.

TEORIJE PSIHPATOLOGIJE MASE ILI PSIHPATOLOGIJE VELIKIH GRUPA

Jović smatra da je zbog kompleksnosti ovog fenomena teško prevođenje termina individualne psihopatologije na psihopatologiju mase ili velikih grupa, koji se u psihoanalizi obično povezuje sa dinamskim aspektom – analizom nesvesnih motiva, odbrana i konflikata. On navodi dve vrste postojećih paradigmatičnih psiholoških objašnjenja – objašnjenje preko regresije velike grupe i „posttraumatsko objašnjenje.“²⁰⁰

197 Vamik D. Volkan 2006. *Large-Group Psychodynamics and Massive Violence*.

Nordisk Tidsskrift for Psykoterapi 23, 95-114 (objavljeno u Danskoj).

198 Vamik D. Volkan, 1999. *Individual and Large-Group Identity: Parallels in Development and Characteristics in Stability and Crisis*. *Croatian Medical Journal* 40 (3), 458-465.

199 Volkan, 1999, nav.delo.

200 Vladimir Jović. 2006. Psihoanalitički osvrt na pitanja kompenzacije prisilno mobilisanih izbeglica, 105-130. U: Opačić, Goran et al. (ur.): *Posledice prinudne*

Objašnjenje preko regresije velike grupe je bazirano na Frojdovoj teoriji psihologije mase, a u analizi konflikta na teritoriji bivše SFRJ ga je koristio Volkan (1997, 1999, 2002). Osnovna pretpostavka te teorije je postojanje identiteta velike grupe, kao dela sržnog (*core*) identiteta, u šta Volkan svrstava i nacionalni identitet i zaključuje da u doba krize velika grupa regresira (nazaduje u svom razvoju), što političari i režimi mogu dodatno stimulirati. Ta regresija rezultira u nasilnom konfliktu, impulsu za održanje identiteta i kohezivnosti – „Gubitak ili pretnja gubitkom sržnog identiteta stvara ekstremnu anksioznost, čak i smrtni strah kod osobe.“²⁰¹ Volkan²⁰² objašnjava da su se u bivšoj Jugoslaviji Srbi, Hrvati i Muslimani ističući svoj „veliko-grupni“ identitet, uskoro našli u nasilnom procesu definisanja sebe i demoniziranja drugih. Kao što ističe Kulberg Veston²⁰³, u bivšoj Jugoslaviji došlo je do *cepanja* (*splitting*), kao jednog od primitivnih odbrambenih mehanizama velike grupe – pojmovi i prezentacije bile su podeljene na *dobre / loše* i *mi / oni* kategorije, što su nacionalni lideri, posebno kroz propagandna sredstva, ohrabivali, stvarajući osećaj straha, besa i nesigurnosti. *Čišćenje* (*purification*) je jedan od rituala do kojih dolazi kada velika grupa regresira – odnosi se na različite rituale sa ciljem dekontaminacije grupe od uticaja drugih – od čišćenja jezika od stranih reči, do najmalignijeg oblika, danas poznatog kao etničko čišćenje²⁰⁴.

„**Posttraumatsko objašnjenje**“ navodi da je konflikt 1991. godine nekakav „nastavak“ ili „ponovno odigravanje“ (*reenactment*) konflikta iz 1941. godine, koji je, zbog represije komunističkog režima i praktično potpune zabrane slobodnog govora o interetničkim sukobima u toku Drugog svetskog rata izbio na tako nasilan način.²⁰⁵ Po ovoj teoriji transgeneracijskog prenošenja trauma genocida, druga i treća generacija žrtava preuzima na sebe dužnost osвете; u konkretnom slučaju rata u bivšoj Jugoslaviji postoji nekoliko primera vođa, koji su bili neposredno ili posredno izloženi traumi genocida (Milan Babić, čiji otac je kao dečak, sa svojom porodicom jedva izbegao pogubljenje; general Adžić, čije su roditelje iskasapile ustaše dok se sakrivao u drvetu; general Mladić, čijeg

mobilizacije izbeglica 1995. godine. Beograd: IAN međunarodna mreža pomoći.

201 Volkan, 2002 prema Jović, nav.delo, 109.

202 Volkan, 1999, nav.delo, 462.

203 Culberg Weston, 1997 prema Volkan, 1999, nav.delo.

204 Volkan, 1999, nav.delo, 462-3.

205 Jović, nav.delo, 110.

oca su ubile ustaše; Milan Kovačević, koji je rođen u koncentracionom logoru Jasenovac).²⁰⁶

Volkan je u svojoj teoriji regresije velike grupe delimično koristio i posttraumatsko objašnjenje, u kontekstu „**izabrane traume**“ – ona se odnosi na mentalne reprezentacije velike grupe o masivnoj traumi koju su doživeli njihovi preci od strane neprijateljske grupe. Kada jednom grupa „izabere“ da mitologizuje i psihologizuje ove reprezentacije događaja, ono što se stvarno dogodilo više nije važno, a ove reprezentacije vremenom postaju deo identiteta velike grupe i nevidljivom mrežom spajaju članove te grupe, naročito u slučaju ugroženog identiteta. Po njegovim navodima, Milošević je reinkarnirao traumu poraza na Kosovu 1389. godine i tako inicirao borbu protiv muslimanskog stanovništva u bivšoj Jugoslaviji. Uticaj kosovskog mita na srpsku kulturu i poimanje nacionalnog identiteta objašnjava i koncept „kulturalne traume“ u sociologiji, po kome se naglašava kulturalno sećanje na traumu u imaginativnom neke grupe, za šta nije potrebno neposredno iskustvo njenih članova.²⁰⁷ Volkan²⁰⁸ navodi pet koraka, kojima se služe destruktivne vođe i njihova propagandna mašinerija, a koje imaju za **cilj uništenje suprotstavljene grupe**, da bi se ojačao ili preoblikovao identitet sopstvene grupe:

1. Ojačanje zajedničkog osećaja viktimizacije u okviru velike grupe, kome prethodi napad neprijateljske grupe ili neka druga katastrofa;
2. Reaktivacija izabrane traume;
3. Pojačavanje osećaja „našosti“ (*we-ness*);
4. Umanjivanje vrednosti neprijatelja do nivoa dehumaniziranosti;
5. Stvaranje preteranog stava o pravu na osvetu ili reaktivacija dominantne ideologije podobnosti.

Ovakav sled intervencija može imati pogubne i tragične efekte, jer stvara atmosferu u kojoj članovi grupe osećaju da imaju pravo da unište neprijatelja i uključe se čak i u kulturalno i etničko čišćenje. Tome doprinosi i *cepanje* sveta na *nas* i *njih* (kao rezultat regresije velike grupe), prilikom čega se pojavljuju pre svega emocionalne reakcije i težnje, da neprijatelju uradimo ono što je on uradio nama

206 Jović, isto.

207 Jović, nav.delo, 110.

208 Volkan, 2004, nav.delo.

Jović smatra da je ipak **strah za život** organizujući faktor grupa u konfliktnim situacijama, a ne strah od gubitka grupnog identiteta (ta analogija je po njegovom mišljenju pojednostavljena). I Blum upozorava na opasnost pojednostavljenih uzročno – posledičnih veza i generalizacija od individualnog do masovnog poremećaja²⁰⁹. Jović navodi da se „nacionalističke naracije“ svode na retoriku „krvi i tla“, nacionalističke mitove, ekskluzivnost i superiornost („nebeski narod“), egzistencijalnu ugroženost nacije sa naglaskom na pravednosti rata i dehumanizaciji protivnika. Svi navedeni elementi bivaju šireni propagandnom mašinerijom.²¹⁰

Osećaj bespomoćnosti se kod ljudi najlakše izaziva „uništavanjem svega onoga što prema ličnoj percepciji pojedinca predstavlja njegov identitet“ (Ranogajec 2000: 152). Rezultat ovakvih aktivnosti je paničan strah usled ugroženosti vlastitog života i života svojih najbližih, zbog čega je čovek spreman na ekstremna ponašanja, koja su inače van njegovih referentnih okvira, kao i za prihvatanje drugih vrednosti i ponašanja, koje inicijator tih aktivnosti želi da proizvede.²¹¹

ŠIRENJE STEREOTIPA, PREDRASUDA I KULTURNOG RASIZMA

Ukratko rečeno, *stereotipi* predstavljaju u javnosti prisutnu generalizaciju određenih osobina osoba, grupa, manjina, pojava..., sa ciljem smanjivanja kompleksnosti saznanja o svetu, dok su *predrasude* apstraktni stavovi i sudovi o bilo kom tipu osoba, objekata ili situacija, bez prethodnih znanja o pojmu o kome se stvara sud.

Lipman²¹² je bio mišljenja da ljudi donose odluke i deluju na osnovu informacija o svetu, koje zbog njegove kompleksnosti ne mogu (ili mogu u izuzetno ograničenom obliku) dobiti posredstvom ličnog iskustva. Potrebne informacije tako nalaze u štampi i (za Lipmana u to vreme novijim) masovnim medijima, stvarajući od njih neke vrste mentalnu mapu, osnovni model navigacije kroz mnogo veći univerzum. Na taj način svi mi slažemo svoju sliku sveta na osnovu

209 Blum, 1986 prema Jović, nav.delo, 110.

210 Jović, nav.delo, 110.

211 Ranogajec, nav.delo, 155.

212 Lippmann, 1922, 1925 prema Curtis Lang i Gladys Engel Lang, 2009.

Mass Society, Mass Culture and Mass Communication: the Meaning of Mass. *International Journal of Communication* 3, 1012.

slika koje su složili *drugi* (svojim opažanjima i izveštavanjima). Lipman je tako došao do pojma **stereotipi**, kojim je označio slike koje ljudi nose u svojim glavama i koje, kada se jednom oblikuju, deluju kao pregrada (*screen*) između ljudi i mnogo kompleksnijeg sveta. Finalna slika je tako prelomljena, propagandom i manipulacijom masovnih medija, kao i smetnjama i nesporazumima na strani „prijemnika“. Lipman je pretpostavljao da je direktni i neposredni uticaj onoga što vide, pročitaju ili čuju na ljude možda mali, ali da emocije povezane sa tim utiscima imaju težnju da istraju, posebno ukoliko su vezane za neki simbol (ime, slogan, cilj, stranku), koji služi okupljanju mnoštva oko zajedničkog pitanja.

Traub-Verner opisuje odnos između individualnog i grupnog u stvaranju predrasuda. **Predrasuda** nastaje prilikom pogrešnog ili zaustavljenog razvoja, kada dolazi do stvaranja patoloških odbrambenih struktura, unutar istorijskog okvira i kulturološke pozadine, koje procesu formiranja predrasude nude ideacioni sadržaj. Tako će taj sadržaj određivati „koga ja mrzim“, odbrambena struktura će određivati „zašto ja mrzim“, a oblik tog procesa ili odgovor na pitanje „kako ja mrzim“, nastaću u interakciji između individualne psihopatologije i grupe psihologije²¹³.

Rasizam ima više nivoa: lični / individualni, kulturni, institucionalni / organizovani²¹⁴. Balibar ističe da danas postoji „rasizam bez rasa“ ili **kulturni rasizam**, koji temelji na socijalnim i kulturnim predrasudama²¹⁵. Blumer navodi četiri osnovna tipa osećaja i sudova u vezi sa kulturnim rasizmom:

- osećaj da je sopstvena kultura više vredna;
- osećaj da je manjinska, različita kultura manje vredna;
- ubeđenje da dominantna kultura ima pravo na privilegije i posebne statute;
- strah i sumnja da manjina može ugorziti moć, privilegije i status sopstvene kulture²¹⁶.

213 Traub-Werner, 1984 prema Jović, nav.delo, 111.

214 Jelka Zorn, 2003. Antirasistična perspektiva v socialnem delu: kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo*, 42 (4-5), 303-310.

215 Étienne Balibar, 2007. *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.

216 Blumer, 1999 prema Ule, nav.delo.

Allport je sistematizovao **osnovne oblike izražavanja predrasuda**:

- ogovaranje (šale i vicevi) i govor mržnje;
- izbegavanje (socijalna distanca do pripadnika drugih grupa ili narodnosti);
- diskriminacija (neposredno usmerena ka pripadnicima drugih grupa ili narodnosti);
- nasilje (ugrožavanje fizičkog integriteta ljudi);
- genocid (progon i istrebljavanje grupa, manjina i celih naroda)²¹⁷.

GOVOR MRŽNJE

Uprkos prepoznatoj i opšteprihvaćenoj važnosti garantovanja slobode govora, opasnost govora mržnje nije svugde jednako prepoznata i uzeta u obzir. Prilikom pravnog definisanja govora mržnje uvek je prisutan i strah da bi definicije govora mržnje mogle, namerno ili ne, biti tumačene kao ograničavanje slobode govora²¹⁸.

U većini sveta danas je regulisana **sloboda govora**. U SAD je regulisana već Ustavom, dok je u Ujedinjenom Kraljevstvu i Kanadi regulisana zakonom (kri- vično delo propagande mržnje). Pa ipak, za razliku od npr. Južnoafričke repu- blike, ni SAD ni UK nemaju u pomenutim dokumentima eksplicitno opredeljena pravila koja se tiču govora mržnje²¹⁹.

Južnoafrička republika je 1996. godine Ustavom regulisala pravo slobode govora (član 16), dok su u istom članu (tačka 2) definisana njegova ograničenja – pravo slobode govora se tako ne odnosi na:

- ratnu propagandu;
- podsticanje na neposredno nasilje;
- promovisanje mržnje, koje temelji na rasi, narodnosti, polu i religiji i koje podstiče na povređivanje²²⁰.

Poslednja stavka „podstiče na povređivanje“ može se protumačiti kao stav da govor mržnje sam po sebi može biti dovoljno gnusan da izazove „neproračun-

217 Allport, 1954 prema Ule, nav.delo.

218 Nevena Ružić, 2010. *Mediji i govor mržnje: međunarodni pravni okvir*.

219 Katharine Gelber, 2002. Free Speech, Hate Speech and an Australian Bill of Rights. *Australian Review of Public Affairs* 2 (3), 107-118.

220 Constitution of the Republic of South Africa.

ljivu štetu“ i da „polaže temelje za maltretiranje članova viktimizovane grupe“²²¹. Dakle nije neophodno da se dogodi da govor mržnje zaista podstakne povredu, već samo da *može* da je podstakne²²².

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, koja je na snagu stupila 1969. godine, u 4. članu osuđuje propagandu i organizacije koje su vođene idejama o superiornosti neke rase, grupe određene boje ili etničkog porekla ili one koje opravdavaju ili podržavaju oblik rasne mržnje ili diskriminacije.²²³

1951. godine stupila je na snagu *Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* Ujedinjenih nacija, koja genocid označava za zločin međunarodnog prava i navodi, da će biti kažnjena sledeća dela (član III):

- (a) genocid;
- (b) sporazum o izvršenju genocida;
- (c) neposredno i javno podsticanje na izvršenje genocida;
- (d) pokušaj genocida;
- (e) saučesništvo u genocidu.

... bilo da su počinio državni rukovodioci, službenici ili pojedinci (član IV).²²⁴

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (koji je u bivšoj SFRJ stupio na snagu 1976. godine), pored prava na slobodu mišljenja i izražavanja, opredeljenih u članu 19, u članu 20 predviđa i zabranu širenja mržnje:

1. Svaka propaganda u korist rata zakonom će se zabraniti.

2. Zakonom će se zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.²²⁵

Na prvom samitu šefova država i vlada zemalja članica Saveta Evrope, koji je održan u Beču 1993. godine, usvojena je *Bečka deklaracija*. Tema samita bili su zločini i „zabrinjavajući porast agresivnog nacionalizma, antisemitizma, ksenofobije, mržnje i netolerancije među narodima, sa posebnim naglašavanjem događaja na teritoriji bivše Jugoslavije“, a ishod samita plan akcije, koji se

221 Marcus, 1997 prema Gelber, nav.delo, 24.

222 Wallenstein, 2001 prema Gelber, nav.delo.

223 Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.

224 Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

225 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.

odnosi i na činjenično i odgovorno izveštavanje medija o delima netrepeljivosti i rasizma.²²⁶

Preporuka br. 20 o govoru mržnje, koju je 1997. godine doneo Kabinet ministara Saveta Evrope, u načelima, koja se odnose pre svega na govor mržnje koji se širi posredstvom medija, opredeljuje govor mržnje kao „sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla“²²⁷. U isto vreme kada je usvojena pomenuta preporuka, bila je usvojena i *Preporuka br. 21 o medijima i promovisanju kulturne tolerancije*, u kojoj su pozitivno označene inicijative medijskih kuća da promovišu kulturu tolerancije i za to date konkretne preporuke.²²⁸

Već nakon Prvog svetskog rata analizirana je rušilna snaga ratne propagande i govora mržnje, kao njenog sastavnog dela²²⁹. Koliko vremena je bilo potrebno da se ta saznanja integrišu i u pravne sisteme? Previše. Naposljetku, stiče se utisak da su sve te analize i saznanja zloupotrebijene, umesto da budu iskorišćene sa ciljem prevencije najmasovnijih i najbrutalnijih sukoba i zaštite ljudskih prava i potencijalnih žrtava.

NASILJE

Ajzner ističe da je različite manifestacije nasilja, u različitim društvima i u dužim vremenskim periodima, moguće razumeti u kontekstu nasilja kao strateškog i ciljnog ponašanja, oblikovanog tokom evolucije ljudske vrste procesima prilagođavanja i organizovanog i transformisanog u socijalnim institucijama.²³⁰ On je **nasilje u najužem smislu** definisao kao: namerno, ali neželjeno nanošenje fizičkih povreda drugim ljudskim bićima.

226 Ružić, nav.delo.

227 Preporuka br. R (97) 20 o govoru mržnje Komiteta ministara Saveta Evrope.

228 Preporuka br. R (97) 21 o medijima i promovisanju kulture tolerancije Komiteta ministara Saveta Evrope.

229 Npr. Arthur Ponsonby, 1928. *Falsehood In War-time: Propaganda Lies of the First World War*.

230 Manuel Eisner 2009. *The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues*. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 41..

Novija istraživanja prosuđivanja i donošenja odluka u delima nasilja pokazuju da su neki ljudi po prirodi agresivniji od drugih i da će neke situacije pre izazvati nasilničko ponašanje nego neke druge situacije – dakle da su u socijalnom ponašanju važni tako unutrašnji mehanizmi, kao i spoljašnji okidači.

Istraživanja *evolucijske perspektive nasilja* pokazuju da se muškarci češće služe nasiljem nego žene, da se ljudi u dobu 18-35 godina sa većom verovatnoćom poslužuju nasiljem, da su materijalna sredstva, moć i seks najčešći ciljevi do kojih se dolazi nasiljem, da je npr. izloženost poniženju u prisustvu drugih jedna od najčešćih situacija koja dovede do nasilničkog ponašanja, da su npr. smelost i traženje rizičnih situacija najčešće individualne osobine povezane sa nasiljem, a da su npr. uzbuđenje i ljutnja najčešći emocionalni procesi u aktima nasilja²³¹. Tako ni Galtung²³² nije pristalica biološkog determinizma, po kome su ljudi predodređeni za određeno ponašanje ili osobinu, u ovom slučaju agresivnost (kao direktnu) ili dominaciju (kao strukturnu formu nasilja).²³³ Njegov osnovni argument je da te osobine čovek ispoljava povremeno i u zavisnosti od konteksta, iako su možda stalno prisutne, ali prikrivene.

Pod pojmom socijalnih institucija, Ajzner podrazumeva „relativno trajne aranžmane ponašanja, uloga, normi i vrednosti koje strukturiraju ljudsko ponašanje“²³⁴. Najvažnije *socijalne institucije* koje koriste instrumentalni karakter nasilja (skladišteći, organizujući, raspodeljujući i tehnološki omogućavajući nasilje, da bi dostigle neki određeni cilj) su država i njen vojni i policijski aparat. Socijalne institucije takođe omogućavaju normativna očekivanja u vezi ponašanja, mehanizme za rešavanje problema i scenarije za rutine u ponašanju, stvarajući tako parametre koji do izražaja dolaze u procesu procena i donošenja odluka od strane pojedinca (npr. vrednovanje i stav prema nasilju u porodici). Isto tako, socijalne institucije imaju moć da selektivno uzgajaju lične karakteristike povezane sa nasiljem (npr. uvođenje ideala samokontrole u sistem porodice i škole).

231 Eisner, nav.delo, 47.

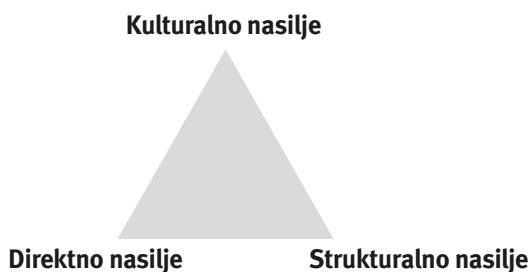
232 Johan Galtung, 1990. Cultural Violence. *Journal of Peace Research* 27 (3), 291-305.

233 Galtung, nav.delo, 295-6.

234 Berger i Luckmann, 1966 prema Eisner, nav.delo, 48.

Johan Galtung je definisao **tri vrste nasilja**:

1. *Direktno nasilje*, gde su definisani počinioci i žrtve; okarakterisano kao *dogadjaj*;
2. *Strukturalno nasilje*, gde se od strane organizacijske ili društvene strukture ili uslova života, žrtve „proizvode“; okarakterisano kao *proces*;
3. *Kulturalno nasilje*; okarakterisano kao *stalnost*²³⁵.

Ove tri vrste nasilja stoje svaka na svom ćošku trougla. Donja dva ugla nose direktno i strukturalno nasilje, nad kojima je kulturalno. Trougao može biti postavljen u 6 različitih pozicija, koje – svaka na svoj način, svedoče o određenoj strukturi nasilja. Nasilje može nastati u bilo kom od tri ugla i sa lakoćom se prenosi na ostala dva.

Kulturalno nasilje, koje se odnosi na određene aspekte kultura i ne na kulture u celini, sprovodi se kroz simboličke sfere čovekovog postojanja (religije i ideologije, jezik i umetnost, empiričke i formalne nauke) i služi opravdavanju ili legitimizaciji direktnog ili strukturalnog nasilja, tako da ono „izgleda, ako ne i oseća se, kao ispravno, ili barem ne pogrešno.“²³⁶.

Ajzner proučava **nasilje kao ka-određenom-cilju-usmereno ponašanje**. U nastavku su predstavljeni neki od osnovnih motiva za nasilno ponašanje i delovanje.

²³⁵ Galtung, nav.delo, 294-302.

²³⁶ Galtung, nav.delo, 291.

OSVETA I ZAŠTITA

Osveta je snažan motivator nasilja u slučaju odmazde za stvaran ili tako doživljen prestup ili provokaciju. Ajzner navodi više različitih pojmova, koji se koriste za ovu grupu nasilnog ponašanja: reaktivna agresija, nasilje odmazde, osveta, moralistično nasilje, samo-pomoć, kazna. Njima se ljudi poslužuju da bi popravili prekršaj – prethodni napad, uvredu, neplaćen dug, neposlušnost, nevernost. Ljutnja je njihov univerzalni emotivni mehanizam²³⁷. Osveta rešava sledeće međusobno povezane probleme:

- Osveta odbija agresore od odluke da ponovo napadnu;
- Osveta upozorava druge moguće napadače da ne treba da napadnu;
- Moralistička osveta, kao skup osećanja i ponašanja koje ljudi pokazuju kada su prekršene norme reciprociteta, predstavlja pokušaj ispravljanja nepravde (npr. pokušaj stvaranja nepravedne prednosti)²³⁸.

Zaštita se odnosi pre svega na članove privatnih grupa boraca protiv kriminala, organizovane kriminalne grupe, gusare, gospodare rata, države u nastajanju i do neke mere maloletničke bande, koji, u nedostatku socijalnih institucija na višem nivou, a zbog potrebe po izveštenim osvetnicima i ukoliko postoji dobra mogućnost za zaradu, kontrolišu i štite određenu teritoriju. U „jednostavnijim“ društvima radi se o članovima grupe na osnovu krvnog srodstva (npr. krvna osveta).

UNUTRAŠNJA NAGRADA

Iako većina ljudi u većini situacija ne doživljava prijatna osećanja prilikom svedočenja nasilnom aktu ili činjenja nasilja²³⁹, postoje dokazi da u nekim socijalnim grupama, u nekim kontekstima, značajan broj pripadnika tih grupa prilikom nasilja doživljava prijatna osećanja i da se to ne može pripisati individualnim patologijama članova tih grupa²⁴⁰.

Kako navodi Ajzner postoje dokazi da se prilikom sprovođenja masakara i genocida prvobitne inhibicije prema činjenju povreda ubrzo zamene emotivnim stanjem kolektivnog besa, kada pojedinci, bez prethodnih znakova psihoze, uče-

237 Kempes et al, 2005 prema Eisner., nav.delo, 49.

238 McCullough, 2008 prema Eisner, nav.delo, 49.

239 Bandura, 2006 prema Eisner, nav.delo, 51.

240 Baumeister i Campbell, 1999, Nell 2006 prema Eisner, nav.delo, 51.

stvuju u silovanjima, mučenjima, sakaćenjima i ubistvima dece²⁴¹. Važnu ulogu u tome igraju ekstremna emotivna stanja, ali i trijumf, uzbuđenje i zadovoljstvo. Baumajster i Kembel prepoznaju tri unutrašnje nagrade povezane sa nasilničkim ponašanjem:

- sadizam (postizanje zadovoljstva prilikom povređivanja drugih),
- akt nasilja kao izvor uzbuđenja, rizika i stimulusa (beg iz dosade);
- potvrđivanje sebe povređivanjem drugih (onih koji predstavljaju pretnju pozitivnom samovrednovanju).

OPRAVDANJA NASILJA

Odgovarajuće opravdanje nasilja je neophodno, zato što čovek ima urođenu sposobnost da oseti empatiju (da kognitivno prepozna osećanja drugih) i simpatiju (da oseti osećanja drugih), kao i da predvidi povredu koju će akt nasilja izazvati kod drugog. Bandura prepoznaje sledeće mehanizme, koji pojedincu olakšavaju prevazilaženje moralnih prepreka činjenja nasilja i povrede drugog:

- *Kognitivne rekonstrukcije ponašanja* koje nanosi povrede (npr. moralna opravdanja čina, kao da taj ima socijalni ili moralni cilj);
- *Minimiziranje subjektivne važnosti* u nasilničkom aktu (npr. viđenje lične angažovanosti kao rezultat socijalnog pritiska, spoljašnjih okolnosti ili naređenja drugih);
- *Tehnike dehumanizacije*, koje žrtvi oduzmu njene ljudske osobine, tada je počinilac više ne vidi kao ljudsko biće sa osećanjima, nadanjima i brigama, sa čime bi mogao i sam da se identifikuje²⁴².

Ovi mehanizmi se prenose, kao kognitivni scenariji, kroz porodicu, školu, vojsku i ideologije i tako postaju socijalni mehanizmi u društvenim institucijama.

Kombinacije dehumanizacije i pripisivanja krivice su se pokazale kao veoma uspešne strategije tokom ljudske istorije, koje su omogućile činjenja najstravičnijih oblika kolektivnog i državnog nasilja²⁴³.

Ideologija je jedan od kulturnih aspekata koja rađa nasilje. Religijske dihotomije (Bog – Đavo, dobro – zlo, blagoslov – greh, Izabrani – neizabrani), u ideologiji su zamenjene oštrim kategorijama vrednosti²⁴⁴. Možda najbolji pri-

²⁴¹ Eisner, nav.delo, 52.

²⁴² Bandura, 1990, 1999, Bandura et al, 1996 prema Eisner, nav.delo, 54.

²⁴³ Day i Vandiver, 2000, Haslam, 2006, Neubacher, 2006 prema Eisner, nav.delo, 55.

²⁴⁴ Galtung, nav.delo, 297-8.

mer su kategorije *mi* i *oni*. Posledica ovog kategoriziranja su nacionalizam i imperijalizam. Mehanizam stvaranja kategorije *Drugog* je samo-ispunjujuće pro-ročanstvo: iskorišćavani ljudi postaju ponizni, a nastavljaju da budu iskorišćavani, jer deluju ponizno i dehumanizovano.

„Kada je Drugi, ne samo dehumanizovan, nego i uspešno pretvoren u „ono“, lišen humanoidnosti, pozornica je spremna za bilo koji tip direktnog nasilja, za koje se zatim krivi žrtva.“²⁴⁵ Taj princip se ojačava kategorijama, čija je upotreba u istoriji već viđena, npr. Hitlerovim opisom Jevreja – „opasno *ono*“, „štetočine“ ili „bakterije“ ili u Ruandi rečju „Inyenzi“(bubašvabe), a u medijima (časopisu „Kangura“ i na radiju RTLM) su ga koristili pripadnici naroda Hutu najpre za borbe, a kasnije za sve pripadnike Tutsija.²⁴⁶ Radio RTLM, koji je izveštavao u vreme genocida nad Tutsijima, javljao je da se, inače neizlečiva okrutnost Tutsija može izlečiti samo njihovim istrebljenjem²⁴⁷. Tako uništavanje u psihološkom smislu postaje izvodljiva dužnost.

Jović upozorava na zastrašujuće pitanje „koje se tiče trenutka kada se vojne strukture ili naoružani pojedinci odvoje od političkog konteksta rata i počnu sa izvršavanjem besmislenih zločina, trenutka kada se svesno, sistematski, promišljeno čine zločini nad drugim ljudskim bićima, sa inventivnošću koja uvek prevazilazi i najmorbidniju maštu.“ Depersonalizacija vojnika i dehumanizacija neprijatelja, sastavni su deo vojne obuke, jer razvijaju vojničku sposobnost ubijanja; međutim to se ne može izjednačiti sa stravičnim zločinima mučenja.²⁴⁸

Jović opisuje **dva faktora mučenja**, do kojih se došlo prilikom analiza vrsta mučenja kroz koje su prošli klijenti Centra za rehabilitaciju žrtava torture:

- mučenje u kome se žrtva prepoznaje kao *drugi*, dakle kao druga živa osoba i
- mučenje u kome je telo drugog tretirano kao objekat, nad kojim je uspostavljena potpuna kontrola – što može predstavljati trijumf nad telom, trijumf nad „granicom tela“ kao psihološkom barijerom zabrane povredi-

245 Galtung, isto, 298.

246 Jolyon Mitchell, 2007. Remembering the Rwandan Genocide: Reconsidering the Role of Local and Global Media. *Global Media Journal* 6 (11).

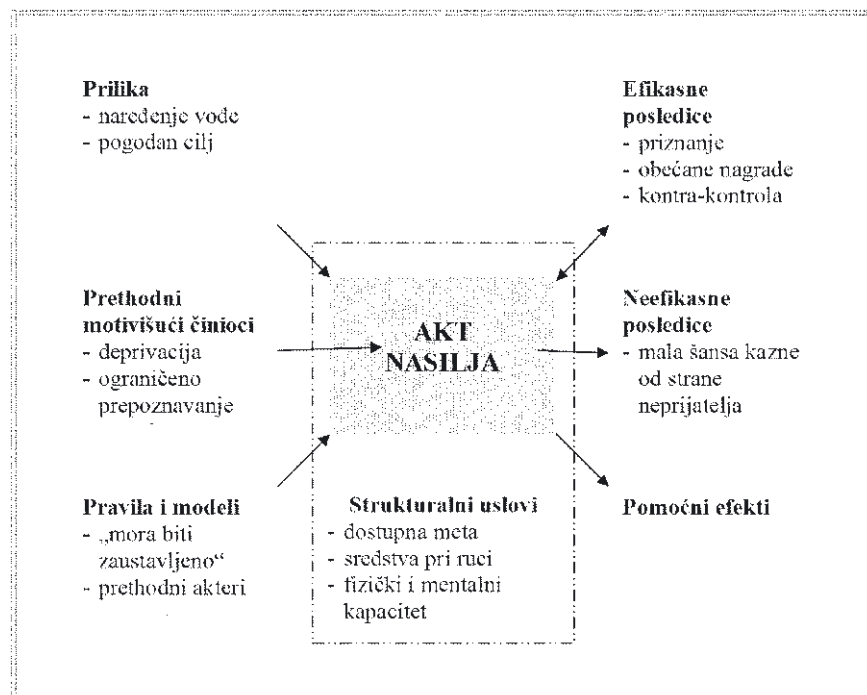
247 Mitchell, isto.

248 Jović, nav.delo, 121-2.

vanja tela drugog, što i ubistvo kao krajnji čin čini ne samo mogućim, nego i lakim²⁴⁹.

KOLEKTIVNO NASILJE

Na koji način pojedinac učestvuje u kolektivnom nasilju, predstavljeno je pojednostavljenim **dijagramom dinamike nasilničkog ponašanja**²⁵⁰.

OBJAŠNJENJA²⁵¹:

Prilike za akciju. Do akta kolektivnog nasilja najčešće dolazi kada je pojedinac podstaknut ili ohrabren od strane nekog na poziciji vođe. To je obično signal, koji nosi (implicitnu) poruku da će, ako pojedinac odmah reaguje, doći do pozi-

²⁴⁹ Jović, Opačić, 2004 prema Jović, nav.delo.

²⁵⁰ Mark A. Mattaini, 2003. Understanding and Reducing Collective Violence. *Behaviour and Social Issues* 12 (2), 90-108.

²⁵¹ Mattaini, nav.delo, 91-7.

tivnih ili ako ne reaguje – negativnih posledica. Dostupnost mete ili mogućnost deluju kao prilika za akciju, noseći informaciju o mogućim željenim posledicama (pozitivno socijalno prepoznavanje ili izbegavanje averzivne kontrole).

Prethodni motivišući činioci. Pojedinaac deluje u aktu kolektivnog nasilja samo ako su posledice takvog čina vrednovane ili motivišuće (poštovanje, prepoznavanje). Deprivacija ili opasnost gubitka nečega vrednog, konkretnog ili apstraktnog, takođe motivišu učešće u ovakvom aktu. Averzivni uslovi i kontrola su takođe motivišući (to su ona skustva koje bi neko, da može, najradije izbegao). Kontra-kontrola je fenomen, kada ljudska bića, koja iskuse averzivnu kontrolu, deluju tj. reaguju sa ciljem da uspostave kontrolu nad onima koji su ih kontrolisali²⁵².

Verbalni prethodni motivišući činioci. Kritički organizujući faktori ljudskog društva su privatne ili javne izjave o tome šta je važno, opisi stvari „kakve jesu“ i izjave o tome kakve akcije će voditi ka ka kojim posledicama. Socijalizacijski proces koji nas nauči da druge posmatramo kao *đavole* ili *počinioc*e *zlodela*, utiče na našu spremnost da ih napadnemo ili da iskoristimo mirne alternative. Isto tako utiče i učenje da je delovanje *protiv* suprotstavljene grupe ključno, čak i kada postoji opasnost povređivanja nevinih. Teorija učenja po modelu objašnjava da je delotvorno i ako je osoba vidi da neko kao ona sama učestvuje u kolektivnom nasilju i zatim dobija poštovanje i biva prepoznana.

Strukturalni uslovi. Ovi uslovi se odnose kako na okolinu, tako i na unutrašnji svet osobe, uključuju npr. dostupnost mete, neophodna sredstva (oružje) za napad, fizički i mentalni kapacitet za napad.

Efikasne i neefikasne posledice. Ovo su najčešće najvažniji faktori koji oblikuju ljudsko delovanje – posledice koje nastupe nakon akcije ili one za koje se očekuje da će nastupiti. One istupaju čak i kada željeni ishod situacije nije zagarantovan ili kada je jasno da je cena delovanja visoka (npr. smrti nedužnih ljudi). Neke od posledica imaju veoma mali uticaj na ponašanje i neefikasne su – to se odnosi na *predviđene kazne* od strane suprotstavljene grupe (mogu biti i kontraprodulativne, jer je obično prisutno ubeđenje o relativnoj nepobedivosti) i na *moguće povrede ili smrt aktera*, koje mogu biti (pozitivno) protumačene kao prilika za (večnu) slavu i poštovanje.

252 Delprato, 2003, Skinner, 1953 prema Mattaini, nav.delo.

Kolektivna agresija je simultano agresivno ponašanje velikog broja ljudi, grupa ili masa, bilo da se radi o spontanim masama, kao što su pobune, ili o organizovanim, u slučaju ratova²⁵³.

Novija istraživanja ponašanja u grupi ukazuju na pojav deindividuacije u grupnoj dinamici. U stanju deindividuacije, kontrola razuma i orijentacije prema normama, kao i samo-prezentacije i brige o kasnijim posledicama je smanjena, što rezultira u većoj spremnosti za ekstremnim ponašanjem i kršenjem normi²⁵⁴.

U suprotnosti sa navedenom teorijom individuacije, je teorija pojavnog norme (*the emergent-norm theory*) po kojoj je ponašanje individua u grupi ekstremnije, ne iz razloga inhibicije kontrole ili nepoštovanja normi, već zbog pojave novih grupnih normi²⁵⁵. U modelu socijalnog identiteta deindividuacije (SIDE model), Rajher, Spirs i Postmes, objašnjavaju da individue poštuju pretežno unutrašnje norme grupe čiji su članovi. Nedoumice u vezi normativnog ponašanja mogu biti smanjene propagandom, koja propagira vrednosti i norme, koje „treba“ poštovati²⁵⁶.

Sprovedena istraživanja govore u prid obe teorije. Man, Njutr i Ajnes su u svom istraživanju došli do zaključka da su **anonimni učesnici bili agresivniji, i to posebno onda, kada je agresivno ponašanje bilo normativno**²⁵⁷.

Nameće se zaključak da je medijskom manipulacijom tokom ratnih sukoba formirano javno mnjenje koje je legitimiziralo i normalizovalo pojave kolektivnog nasilja, a doprinelo je i anonimnosti počinitelaca ratnih zločina. U nastavku predstavljamo nekoliko primera medijskog izveštavanja.

253 Miles Hewstone i Wolfgang Stroebe, 2004. *Introduction to Social Psychology: a European Perspective*, 336-338.

254 Diener, 1980, Zimbardo, 1969 prema Hewstone, Stroebe, nav.delo, 336.

255 Turner, Killian, 1972, prema Hewstone, Stroebe, nav.delo, 337.

256 Reicher, Spears i Postmes, 1995 prema Hewstone, Stroebe, nav.delo.

257 Mann, Newton i Innes, 1982 prema Hewstone, Stroebe, nav.delo.

1. ZASTRAŠIVANJE

U Hrvatskoj su u drugoj polovini aprila 1990. održani višestranački izbori, na kojima je prvo mesto zauzela Hrvatska demokratska zajednica. Ona je sa nešto više od 40% osvojenih glasova izborila 205 zastupničkih mesta u Saboru (58%), pa je tako formirala vladu. Ovaj Sabor bira osnivača HDZ-a, Franju Tuđmana za predsednika Predsedništva SR Hrvatske 30.maja 1990. Do kraja godine donosi niz novih zakona, uključujući i novi Ustav, 22.decembra 1990, kojim su promenjene osnove državnog i društvenog poretka, ali i uklonjena odredba o konstitutivnosti srpskog naroda, zamenjeni državni simboli i slično. Nova politička garnitura u Hrvatskoj, pre svega Franjo Tuđman i Stjepan Mesić, hrvatski član Predsedništva SFRJ, oštro se suprotstavlja politici centralizacije Jugoslavije koju su zagovarali armijski vrh, predsednik Srbije Slobodan Milošević i članovi jugoslovenskog Predsedništva pod njegovom kontrolom. Hrvatske pozicije postepeno prelaze od predloga za stvaranje konfederacije do uspostavljanja suverene Hrvatske, a situacija prerasta u otvorenu krizu nakon tzv.balvan revolucije, odnosno preuzimanja vlasti hrvatskih Srba u opštinama u kojima su činili većinu. Posledično, hrvatsko-srpski odnosi erodiraju tokom čitave 1991. od uzajamnih optužbi do otvorenog rata.

Odjek ove erozije može se jasno pratiti u srpskoj štampi i elektronskim medijima, u kojima slika o novom hrvatskom rukovodstvu prolazi kroz određene faze. Negativno karakterisano od samog početka, do kraja 1990. godine ono se standarndno posmatra kao „Tuđmanov režim“, čije se karakteristike isprva porede, a zatim izjednačavaju sa politikom Nezavisne Države Hrvatske iz Drugog svetskog rata. Ova poređenja, upotrebljena u funkciji nacionalne mobilizacije kroz izazivanje straha i mržnje kod srpskog stanovništva, te međunarodne delegitimizacije Hrvatske, uzela su maha sa izbijanjem prvih oružanih incidenata tako da se od tada Republika Hrvatska gotovo uvek naziva NDH i kvalifikuje se kao ustaška ili fašistička država, za hrvatsku vlast se koriste izrazi kao što je “hrvatsko vrhovništvo”, “ustaška vlast” ili “nova ustaška vlast”, hrvatski borci se po pravilu izjednačavaju sa ustašama i fašistima i to korišćenjem naziva kao

što su oružnici, bojovnici, ustaše, koljači, ustaški fanatici, neoustaše, strani plaćenici, legionari, crne legije, crnokošuljaši i td. Tadašnji hrvatski političari i to bez obzira da li su bili ekstremni nacionalisti kao Franjo Tuđman ili Gojko Šušak ili umereni i pomirljivi kao što je na primer bio Stijepan Mesić se jednako kvalifikuju kao ustaše.

Već na početku 1991 godine Politika objavljuje tekst pod naslovom „Niko nas i nikad više neće voditi na klanicu“ (15.01.1991. godine) gde Jovan Rašković govori na opelu žrtvama ustaškog zločina u Voćinu, i kaže „udar na svakog Srbina znači udar na ceo srpski narod“, prenose se takođe reči lokalne učiteljice koja je rekla da im potomci ustaša danas u Voćinu pevaju „Podrum mali gde smo Srbe klali, rat je treći pravićemo veći“. Večernje novosti 17.1.1991 godine objavljuju članak pod naslovom „Lov na Srbe“ koji govori o izjednačivanju stalnog i rezervnog policijskog sastava u hrvatskoj, ali sa upadljivom razlikom između tela teksta, dramatičnog naslova i podnaslova. Politika 10.3.1991 godine na strani 19. objavljuje književni tekst reditelja Puriše Đorđevića pod naslovom „Luburin povratak“ koji govori o povratku ustaša kroz prepričavanje stare priče. Rečenice relativno jasno govore o zločinima ustaša: *„Tako je... Miloš i Milica, prvi moji susedi, imali su lepu majku. – Ubili ste ih, sa dosadom upita stari galeb. – Nisu bili kao Italijani...Žabari su se drali kao jarci pred klanje... Prozori na zavičaju se otvoriše.“*

Po okršaju u Borovu Selu 2.5.1991 godine posle koga se intenziviraju ratni sukobi u Hrvatskoj Večernje novosti 18.5.1991 objavljuju tekst pod naslovom „Obeleženi stanovi“ (R.G. str. 31) koji govori o obeležavanju srpskih stanova u Mostaru sa znakom HU, koji se tumači kao akronim za „hitno ubiti“.

Centralni motiv o vampirenju ustaštva ponavljaju svi vodeći mediji. Tako Radio Beograd od 14.07.1991 u emisiji Nedeljom u 10 komentariše nakon rata u Sloveniji: *U poslednjih 19 dana koji su potresali zemlju čulo se dosta kvalifikacija o prljavom ratu Slovenije protiv JNA, o separatističkim i genocidnim pobudama Hrvata i Albanaca, o neprincipijelnom držanju Makedonaca i Muslimana. Sve ovo međutim više nažalost govori o nemoći Srbije nego o perfidnim postupcima drugih kojima je Srbija dežurni krivac. Nisu samo oni krivi što su nam, kako se kaže, pobede prerastale u poraze, a drugi poraze pretvarali u pobede. Nije dakle samo ključno pitanje zbog čega Slovenci vode prljavi rat protiv JNA, zašto se u Hrvatskoj povampiruje ustaštvo, već i šta je Srbija mogla i morala da učini da naši do juče bratski narodi ne dođu u poziciju da to i realizuju*

U drugoj polovini 1991, sa potpunim izbijanjem rata, odlazi se korak dalje, pa se iznosi da su hrvatske vlasti premašile svoj „ustaški uzor“, što se obilatopotrepljuje tvrdnjama o zločinima koje su organizovale i počinile. Ova propaganda je bila u funkciji jačanja politike konfrontacije, a njen kumulativni efekat bio je izazivanje međunacionalne mržnje. Septembra 1991 godine JNA pojačana dobrovoljačkim jedinicama počinje opšti napad na Hrvatsku i dotadašnji lokalni sukobi ograničenog intenziteta prerastaju u otvoreni rat, samim tim i medijsko izveštavanje se radikalizuje: Politika ekspres 1.9.1991 objavljuje tekst pod naslovom „Beg od Srbosjeka“ (strana 12) sa slikom oštrog predmeta na kome piše Srbosjek a u tekstu se vrši direktno poređenje zločina koje su ustaše počinile u Okučanima i Novskoj a pogotovu u selima Mlaka i Međeđa. U tekstu se dalje navodi da je u vezi zločina iz 1944 godine „Strah od recidiva je očigledan“, a 22.09.1991 Miroslav Marković u svojoj redovnoj kolumni u Politici ekspres na strani 9. piše: *“Aveti se ponovo bude, oružje ponovo zveckea, Srbi su ponovo na udaru. A Evropa razmišlja. Oni koji nisu kažnjeni, sada bi da kažnjavaju. Dželatibi da se vrate na mesto zločina”*.

Uporedo sa ovakvim izveštavanjem, državna televizija 20.09.1991 prenosi zvanične kvalifikacije događaja u Hrvatskoj od strane srpske vlade: *„Armija je u Hrvatskoj napadnuta jer se isprečila pred paravojnim formacijama ustaške vlasti koja napada srpska naselja i srpski narod u Hrvatskoj. Neposredni cilj ustaške fašističke hrvatske vlasti jeste genocid nad srpskim narodom, i nad vojnicima JNA koji se nalaze na služenju vojnog roka u Hrvatskoj. Vlada Srbije podržava patriotska raspoloženja građana prema JNA i njenoj misiji mira i zaštite života građana. Svako suprotno ponašanje u ovoj prelomnoj situaciji bilo bi ravno izdaji. Od svih naših građana očekuje se i zahteva savesno poštovanje vojne obaveze, a takođe i suprotstavljanje izdajničkim pokušajima pojedinaca i grupa da spreče izvršavanje zadataka armije i time omoguće ustaškim koljačima da ostvare svoje rmačne ciljeve,*“ kaže se u saopštenju Vlade Srbije.

U sličnom tonu i Radio Beograd 3.10.1991. prenosi saopštenje za štampu SPS-a: *Izvršni odbor pokrajinskog odbora Socijalističke partije Srbije u Vojvodini zahteva energičnu akciju za, kako se kaže, konačnu pobedu nad snagama povampirenog fašizma oličenog u oružanim formacijama Hrvatske. Hrvatsko Vrhovništvo namerava da izazove opšti građanski rat u Jugoslaviji i da po svaku cenu uništi srpski narod u Hrvatskoj, ističe SPS za Vojvodinu. Traži se smena predsednika SIV-a Ante Markovića jer je on, kako se kaže, osvedočeni protivnik*

Jugoslavije. SPS za Vojvodinu ocenjuje da su građani Vojvodine do sada ispoljili visok stepen solidarnosti i patriotizma u pružanju pomoći Srbima u Hrvatskoj i odzivom mobilizaciji i dobrovoljnim stupanjem u jedinice Jugoslovenske Narodne Armije. Oštro su osuđene pojave dezerterstva i defetizma u nekim sredinama, kaže se u saopštenju Izvršnog odbora Socijalističke partije Srbije za Vojvodinu.

Politika ekspres 5.10. 1991 godine na strani 4, objavljuje tekst "Mamutska srbosječina": "Juče su zapanjeni novinari imali priliku da vide ogromnu "srbo-sječinu" ručne izrade dugu oko jedan metar. Ovaj sablasni alat služio je za klanje Srba i na njemu je bilo još usirene krvi. U ustaškom arsenalu sakrivenom u katoličkoj crkvi bilo je još i harpuna i specijalnih vesala čija je daska "iskičena" zarđalim ekserima kojima su ovi, kako su nam procedili kroz zube, "prašili Srbe po turu".

Prilozi sa ratišta iz ovog perioda obiluju epitetima „ustaštvo“ koje srećemo u prilogu Radio Beograda kod izveštača Milana Džajića čak tri puta u okviru kratkog priloga emitovanog 09.10.1991: Jačih vatrenih okršaja, osim povremenih, i sporadičnog otvaranja vatre na frontu Zapadne Slavonije i okučanskog kraja, severnim granicama SAO Krajine danas nije bilo. Jedinice Banjalučkog korpusa i Teritorijalne odbrane Okučana kao i u svim dosadašnjim slučajevima poštuju sporazume o prekidu vatre, a što se druge strane tiče, hrvatske strane, nema žešćih vatrenih javljanja, više je posledica stanja u kojem se na ovom području nalaze ustaške paravojne formacije razbijene na svim vatrelinijama i sabijene u uske prostore u centrima Nove Gradiške, Pakraca i Novske pred konačnim su vojnim slomom. Samo potpuni vojni poraz ustaških formacija na širem području ovog kraja je oslobađanje takvih znamenja kao što su Jasenovac. Metafora ovog rata ili Pakrac, centar srpske duhovnosti na ovim slavonskim srpskim zemljama može da bude garancija srpskom narodu od povampirenog fašizma i garancija ostanka i opstanka srpskog naroda na ovim teritorijama. Isti izveštač drži se svog vokabulara i u prilogu od 13.10: Na ratištu Zapadne Slavonije u okučansko-pakračkom kraju i danas traju minobacački okršaji. Poslednji napad ustaških minobacačkih posada bio je prije nešto više od sat vremena, kada su na Staru Gradišku u kojoj je smešten dio komande Jedinica JNA banjalučkog korpusa palo 5 mina ispaljenih sa ustaških položaja ispred Nove Gradiške. Osim materijalne štete, drugih ljudskih gubitaka nije bilo. Inače, i danas se na ratištu Zapadne Slavonije, u okučansko-pakračkom kraju vode borbe nadomak Pakraca, nakon

što su juče jedinice JNA i TO ušle u Lipik. Ustaše brane prilaz Pakracu kroz selo Filipovac sa svojih položaja u Prekopakri i Matkovcu.

Istih dana (14.10.1991), Željko Mandić iz Pakraca izveštava za Radio Beograd: *Inače, preživeli stanovnici Pakraca i Lipika koji se nisu na vreme sklonili, svedoci su ustaške tiranije, divljanja i izživljavanja nad nedužnim stanovništvom, fizičkog maltretiranja i zastrašivanja djece, žena i staraca, divljačkih pretresa i razbijanja po kućama i stanovima, prebijanja i osakaćivanja staraca, pogotovu onih za koje su domaće ustaše znali da su bili učesnici narodnooslobodilačke borbe. On četiri dana kasnije (18.10.1991) ponovo izveštava iz Zapadne Slavonije: U poslednjim dogovorima o mirnom razrešenju jugoslovenske krize hrvatski oružnici u Zapadnoj Slavoniji daju ipak svoj pečat novim napadima na položaje Jugoslovenske Narodne Armije i teritorijalaca. Tokom jučerašnjeg cijelog dana kao i prošlu noć ustaše su bile posebno aktivne a njihovi napadi svom žestinom otpočeli su povratkom hrvatskog vrhovnika Tuđmana iz Sovjetskog Saveza. U ovom trenutku ustaše koncentrišu snage na svim pravcima u Zapadnoj Slavoniji. Jučer i danas bilježimo žestoke minobacačke napade kao i napade haubičkim granatama na položaje Teritorijalne odbrane u općinama Podravska Slatina i Daruvar, napadnuta su sela Klisa i Donje i Gornje Cepidlake. Već nekoliko dana zaredom hrvatski oružnici pokušavaju prvo minobacačima, a zatim i tenkovskim probojima probiti preko sela Bajir, Trokut i Lovska položaje Jugoslovenske Narodne Armije i TO, kako bi po svaku cenu stigli do svojih opkoljenih karamata u Pakracu i Lipiku. U jučerašnjem takvom pokušaju, nakon što su ipak uspeli popaliti pola sela Lovska, ustaše su ponovo osujećene. Zarobljena su i dva tenka MUP-a koja su donedavno pripadale Jugoslovenskoj Narodnoj Armiji i jedno borbeno oklopno vozilo, 20 ustaša, dok ih je 20-tak zauvek ispalo iz stroja. Ostatak Tuđmanove soldaterske panično je potražilo spas u begu. Lipik je u rukama Jugoslovenske Narodne Armije i teritorijalaca osim jednog dela oko groblja gde su se oružnici, bar oni koji su to bili u mogućnosti, povukli. Ipak, uskoro bi i ovaj dio trebao biti očišćen. Po ulasku u pojedina uporišta u Lipiku teritorijalci i pripadnici JNA zatekli su stravičnu sliku, na stotine mrtvih MUP-ovaca u ruševinama koji su se već počeli raspadati, veliki broj ranjenih. Pri čišćenju uhapšeno je 30-tak ustaša, od kojih su već neki odbacili uniformu i obukli civilna odela, međutim oni nisu računali na preživele svedoke koji su spremni svedočiti o ustaškim zlodelima u Lipiku. Lipik je, kako smo već rekli, pao u ruke oslobodilaca nakon nekoliko dana neprekidnih borbi, a kolika je bila beznadežna upornost ustaških bojovnika*

svedoči jedan podatak, za vreme našeg boravka u Lipiku od pre dva dana iz ruševina hotela „Lipik“ dopirali su strahoviti jauci ranjenika, a na uzastopne pozive megafonom od strane Jugoslovenske Narodne Armije da se predaju, usledili su novi napadi snajperima i raketnim bacačima od strane ustaša po jedinicima Jugoslovenske Narodne Armije i TO.

U izveštaju Dragana Bera sa Banije i Korduna za Radio Beograd od 23.10.1991, ističu se druge karakteristike ratnog izveštavanja, gde se hrvatske oružane snage nazivaju „Tuđmanovom soldateskom“ i „bojovnicima“: *Na Baniji i Kordunu ponovo nema mira. Tuđmanova soldaterska ponovo se drznula i u dolini Kupe između Siska i Petrinje napala položaje Teritorijalne odbrane Banije. Čine to iz minobacača, topova, haubica i više ciljnih raketnih bacača otetih iz garnizona Jugoslovenske Narodne Armije u Varaždinu. To isto učinili su i sela Brkiševina odakle su napali položaje Jugoslovenske Narodne Armije i Teritorijalne odbrane Gline. Nema mira ni primirja ni na Kordunu, jer je ofanziva hrvatskih oružnika na Slunjska brda doživela neuspeh, pa ustaše svoj gnjev iskaliuju nad srpskim stanovništvom u Karlovcu, Dugoju Rijeci i okolnim mestima. Na Baniju i Kordun danas su stigle crnogorske jedinice rezervnog sastava Jugoslovenske Narodne Armije. Primirje i mir svi ovde očekuju, ali kako to ostvariti kad hrvatska strana osokoljena zaključcima iz Haga smatra da su genocidu ponovo otvoreni svi putevi.*

Istog dana, Radiša Majstorović za Radio Beograd izveštva iz okoline Dubrovnika (23.10.1991): *Jedinice JNA na dubrovačkom ratištu i oko njega, jutros su obavile obimne pripreme na žestoki napad na hrvatske neprijateljske položaje u reonu Kupara, Mlina, Plata i ostalih okolnih mesta Dubrovnika. U žestoku borbu protiv hrvatskih bandi, uključeni su tenkovi, teška artiljerija, dok ovo javljamo već se vode žestoke borbe. Jedinice JNA napreduju po planu. Odlučne su u likvidaciji ostataka hrvatskih fašista i bandi. Kako smo već najavili, danas se očekuje odlučna bitka protiv hrvatskih zlikovaca i njihovo totalno uništenje na prostorima oko Dubrovnika. Sa druge strane, vesti o bombardovanju Dubrovnika se potiskuju putem neumornog plasiranja zvaničnih demantija (Radio Beograd, 24.10.1991): Vojnopomorski sektor Boka saopštio je da vojska nije bombardovala Dubrovnik. Sve informacije koje se plasiraju u javnosti o tome su neistinite i čista su izmišljotina, ističe se u saopštenju. U dosadašnjim dejstvima JNA nije gađala ni jednom minom taj grad. Očito je, zaključuje se u saopštenju da je reč o već poznatoj propagandi predstavnika Dubrovnika koji čine sve da svet-skoj javnosti prikažu kako JNA napada taj grad. Povodom učestalih informacija*

u svetskoj javnosti o ugroženosti kulturne baštine Dubrovnika, predsednik Udruženja novinara Srbije Slobodan Lazarević uputio je telegram članovima mirovne misije Evropske zajednice u Caftatu i Dubrovniku. Svetskoj javnosti sve češće se prezentiraju neistinite informacije o navodnom bombardovanju kulturnih spomenika u starom delu Dubrovnika, od strane jedinica JNA i TO, kao i o ugroženosti čitave kulturne baštine Dubrovnika, kaže se u telegramu. Tim povodom, molim vas da uložite svoj autoritet i upotrebite sve raspoložive mogućnosti kako bi domaći i strani novinari mogli da se uvere u stvarno stanje Dubrovnika. Utoliko pre, jer postoje opravdana strahovanja da su ustaške snage u Dubrovniku već minirale zidine Starog grada i da se spremaju da reprizom scenarija primenjenog na Banskim Dvorima u Zagrebu počine još jedan zločin nad kulturnom baštinom, da bi, istakao je Slobodan Lazarević pred licem javnosti krivicu prepisale drugoj strani.

Kao jedna od posebnih karakteristika ističe se i verolomnost „ustaša“, posebno po pitanju kršenja primirja i prljavog rata koji vode, kako za Radio Beograd 12.10.1991 izveštava **Mirko Stanković**: *U vukovarskom kraju se i pored primirja vode borbe teritorijalaca i ustaških bojovnika. Čim su dobili hranu i lekove garda se ponovo ustremila i na jedinice JNA, koja je dugo trpela udarce, a onda je bila prisiljena da odgovori. Napredovanje teritorijalaca je evidentno, mada su to pomaci, reklo bi se mic po mic, pa ipak izgledi za konačno oslobođenje Vukovara su sve više izvesni i to u kratkom roku. Pored napada na jedinice JNA, ustaški bojovnici su napadali i okolna sela, a posebno naselje Crepulja u Borovom Selu i Bršadin. Pregovori oko predaje oružja u Iloku su privedeni kraju. Više neće biti odlaganja. Poslednji rok za predaju oružja je do ponedeljka u 12 časova. Ovo su već treći pregovori i posle svakog ustaški bojovnici Iloka ubijaju svoje pregovarače. Takva sudbina zadesila je i dosadašnjeg zapovednika policijske stanice Matu Brletića, koji je bio spreman da Ilok spase od ratnog vihora. Armija nudi jedino rešenje, da specijalne jedinice JNA uđu u Ilok, Šarengrad, Bapsko i Sotin i pakuje oružja gardista i HDZ-ovaca. Ustaške vlasti u Iloku tvrde da će organizovati referendum, na kojem će se građani ovog drevnog grada izjasniti da li su za predaju oružja. Predstavnik armije u ovim pregovorima general major Dragoljub Anđelić, prihvatio je ovaj poslednji rok, međutim, kako će proći predstojeći referendum teško je reći, ali je sigurno da je to novo odlaganje polaganja oružja.*

Ovu verolomnost potvrđuju i zvanični izvori, pa tako 3.10.1991 o njoj priča za emisiju Radio Beograda *Argument* više general Marko Negovanović:

Spiker: Pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, general potpukovnik Marko Negovanović dao je interju „Radio Beogradu“ o trenutnoj političkoj situaciji u zemlji i na ratištu.

Spiker intervjuja: Odgovor Vrhovne komande Vlade Hrvatske je i kratak i jasan i energičan. Pozdravljen je u javnosti širom naše zemlje. Druže generale, javnost je tako nešto očekivala i ranije. Možete li nam reći nešto više o razlozima kojima se Vrhovna komanda rukovođila prilikom donošenja ove svoje najnovije odluke?

General potpukovnik Marko Negovanović: U upozorenju koji je štab Vrhovne komande uputio predsedniku Republike Hrvatske sadržani su ti razlozi. Rukovodstvo i oružane formacije Republike Hrvatske potpuno su ignorisale sve postignute sporazume o prekidu vatre, dogovorena primirja koristili su za koncentraciju snaga i izvođenja napada na vojne objekte i jedinice, a kasarne i drugi vojni objekti napadani su mnogostruko jačim snagama. Umesto da su ukidale, pojačavale su se blokade vojnih jedinica, pripadnicima armije uskraćivana su voda i hrana, što se po međunarodnim konvencijama mora obezbediti i ratnim zarobljenicima. Faktički se radilo i radi o svojevrsnom genocidu. Izvršeno je mnoštvo bezočnih zločina nad pripadnicima JNA. Domaća i svetska javnost su upoznati sa nekima od njih. Zloupotrebljavaju se i na sve moguće načine šikaniraju, proganjaju i uništavaju porodice pripadnika JNA i naravno to se više nije moglo tolerisati. Pored toga, podsetio bih vas sada, slušaoce „Radio Beograda“, na sliku i reči, na verolomni napad na kasarnu u Bjelovaru. Ti naši ljudi nisu davali nikakvog povoda da se na njih napadne. Obavešteni smo bili da je u kasarni bilo više desetina žena i dece, koji su se tu našli, da bi se zaštitili od terora koji se nad njima sprovodio. Sve to, ustaškim zločincima nije smetalo da napadnu kasarnu svim sredstvima i višestruko nadmoćnijim snagama i učine ono što su učinili. I kad su učinili zločine, koje ste svi videli, nije im smetalo da traže razgovore o sudbini garnizona. Zar se zaista zločincima može verovati i sa njima razgovarati?

Pored iznetih, i ovo su razlozi da moramo sve učiniti i upotrebiti sve snage i sredstva i cilju deblokade svih naših sastava, zaštite srpskog življa od ustaških fašističkih oružanih snaga i fašizoidnog hrvatskog vrhovništva, kao svih ostalih časnih i poštenih ljudi, koje ove snage i mračne sile ugrožavaju.

Posebno raspojasano je bilo izveštavanje sa vukovarskog ratišta, poput priloga sa Radio Beograda od 11.10.1991:

Milena Marković: *U potpunosti uvažavajući dogovore i odluke o prekidu sukoba, komanda jedinice JNA na području Vukovara, bila je spremna da najavljenom transportu sa hranom i lekovima iz pravca Vinkovaca odnosno Nuštre i Bogdanovaca omogući ulazak u grad. Naravno uz rutinsku kontrolu transporta.*

Međutim, najavljeni transport nije stigao danas, kao ni juče, pa će da ga proprati armija biti spremna i danas ako je protekla dva dana transport negde zastao. Ni danas, a ni juče nije se pojavio na zakazanom mestu ni zapovednik ZNG za Vukovar tzv. pukovnik Branimir Župan. Hoće li doći sutra, ostaje da se vidi, tek transport iz Osijeka kako je najavljeno, koji je danas trebao da pristigne sa lekovima u Vukovar, takođe je izostao, jer je umesto lekova bila artiljerijska municija, u šta su se uverili i brojni domaći i strani novinari, koji su se danas u Vukovaru pored toga uverili i u konkretne primere genocidnosti ustaške vlasti i njenih plaćenika nad nedužnim srpskim narodom. Novinarima je naime omogućeno da se sretnu sa još jednim vukovarskim čovekom zveri, Miladinom Nikovićem, koji ne krije brojne svirepe zločine počinjene ovde u Vukovaru po nalogu kojekakvih zapovednika. Pred televizijskim kamerama, Niković je objašnjavao stravične scene pokolja u podrumima, mučilištima ispod Skupštine opštine, Dvorca grofa Elza u centru grada i Veslačkom klubu.

Sudeći po svemu u Vukovaru je još slični Nikovića spremnih na zločine, jer je sve više poziva armiji da evakuišu građane i spasi ih sigurne smrti. Da li će armija preduzeti nešto konkretno, ne znam, tek danas po podne uputila je proglas svim dobronamernim građanima Vukovara da se iz grada povuku prema Vuteksu, gde će ih evakuacione grupe preuzeti i zbrinuti.

Bitka za Vukovar ulazi u završnu fazu u novembru 1991 godine i tom periodu su zabeleženi najekstremniji primeri ratne propaganda i govora mržnje: Politika ekspres, 3.11.1991 godine, strana 11, piše pod naslovom „Ljudske zveri pomračena uma“ tekst: „Zabeležen je slučaj da su novogradiške novoustaše nedavno pekle jedno srpsko dete na ražnju, a kad je o “zabavi” reč, ustaše su je u svoje “slobodno” vreme uveli kada zarobe Srpkinje u poodmakloj trudnoći. Onda počinje kladenje koga je pola nerođeno dete, a kad se skupe marke, dolari i slična valuta na hrpu, onda onaj ustaša koji vodi ovu satansku okladu, kamom ustanovljuje kome je pripala ova krvava oklada...“; zadnji paragraf prepričava Srbin Kozarčanin kako su videli ustaše kako ulaze u kuću i kako istrčava dete: „Nismo

znali šta da radimo, kaže ovaj Kozarčanin, a u tom je istrčalo jedno žensko dete i zavriskalo, prepoznavši ustašu na vratima: Ne daj me čika Ivo, zaklali su mi mamu i tatu. Ustaša imenov Ivo, hladno je uzeo nož i zaklao devojčicu. Kozarčani su skočili, ne gledajući na vlastite živote. Nesretna devojčica i njeni roditelji su osvećeni ...“. Politika od 21.11.1991, pod naslovom „Ubio ženu i dete da bi dokazao lojalnost“ (podnaslov „Gardista Joško Jurić sa Mitnice masarkom najbližih izražavao vernost Hrvatskoj“): „*Gardista Joško Jurić da bi dokazao vernost Hrvatskoj, zaklao je svoju suprugu, inače Srpkinju, nožem joj rasporio stomak i iz utrobe izvukao sedmosećni plod deteta. Jurić je oboje ekserom zakovao za stablo kruške u naselju Mitnica.*“

O, bože, pomislili smo, čuješ li krvnike gnusne, stravične ubice nevine dece srpske. O, bože, koliko je ta devojčica, Srpkinja, morala propatiti dok je sečivom ustaškim, ustaše nisu obezglavile. O, bože, i zveri bi se, valjda, stišale i zveri bi imale više samilosti pred tom nemoćnom, na silu razgolićenom, na silu razdevičenom, pa, zaklanom mladom Srpkinjom. (Politika Ekspres, 2.12.1991 godine, strana 21) Sve se češće poimenice pominju nabeđeni izvršioци zločina. Članak „Zaklali 60 Srba“ (B.B.M, 2.10.1991, str.19) prenosi vest o ubistvu i klanju 60 Srba, od kojih 20 dece u Starim Jankovcima, od kojih se navodno saznalo posle hapšenje 5 povratnika iz Australije sa ustaške obuke (Marka Kujadića, Stjepan Lučića, Pere Šarca, Jusina Mustafova i Želimira Dikonića). Oni su navodno odali i imena ubica koji su vadili srce i oči: to su braća Marko, Ivan Pero i „Medo“ Đuzel, Stjepan Filinovac, Drago i Martin Saračević, Drago i Marko Dragičević, Franjo Pavlović, Marko i Franja Vidaš, Matija i Vinko Topić, i Vinko Marić.

Otud su mnogi slušaoci Radio Beograda sa olakšanjem primili vest od 18.11.1991: *Dobar dan, poštovani slušaoci. Vukovar je pao, objavila je juče prva stanica „Skaj“. Jedinice Jugoslovenske Narodne Armije i srpskih dobrovoljačkih odreda oslobađajući i poslednji najtvrdi obruč centar opsednutog grada nisu, da kako, imali vremena da zvone na zvona, ona će sigurno dugo zvoniti onima kojih više nema zbog povampirenog fašizma i ponovnog ustaškog genocida, o čemu nažalost svedoče tela stotine srpskih civila masakriranih od hrvatskih snaga u selima kraj Vukovara, što javlja i „Frans pres“ pozivajući se na vojne izvore.*

Ustaški karakter režima potvrđivali su i zvanični izvori, kako slušamo na Radio Beogradu 21.11.1991: *Savezni sekretar za Narodnu odbranu Veljko Kadijević sa saradnicima povodom završetka borbi u Vukovaru primio je komandanta 1.Vojne oblasti Životu Panića, komandanta operativnih grupa*

ЉУДСКЕ ЗВЕРИ ПОМРАЧЕНА УМА

- У Горњем Чаглићу борци Пете козарачке бригаде заробили од усташа стрелу којом су жртвама вадили очи ● Нова усташка „забава“ са Српкињама у поодмаклој трудноћи

Злочина у „лисној им паку“ не престају. Напротив, у овим кривим морбидности посудама се све усталих примата, постају све умовнијати. Према један неваљан злочин, неваљане острашћености, онда пото мака арачоника из Краљине учини, у пропшом светском рату, из коздалека није изучен, а нећ се са исте адресе јавља нови и пожељнија, са још јачом острашћености и крволочењем „иновацијама“.

У козарачкој бригади

То се могло и очекивати, јер и злочин и зло има једну своју дијалектику: ако се према њему не одредимо и жигосамо га, онда се врло брзо понавља у још крајњем облику. Нисмо, ето, чекали ни пола столећа, а зло се поновило. Киниов сој тражи по- ју брзоту крв, а Европа, готово равнодушна, збоји се.

не „результате“ непознате и у нај-
проbranijој литератури из об-
ласти психопсихологије.

Објављени борци Пете козар-
ске бригаде који су се налазили

њених и заробљених је код Ја-
устане. Од Лако-
и изјаву су нове

nenih i zarobljenica je kod jedne ustaše. Od Lakota i kakvu su novu

СВАЈИ

...и дог...

... Kako je štampano „dnevnik“ Srebrenica

ДРСКА ПРОВЕКА

ОБЕЛЕЖЕНИ СТАНОВИ

УЉАЗИ У СТАНОВЕ МОСТАРСКИХ
села „Центар II“, где станују срп-
и породице јуче су одмаули обила-
ДРДИОН

ИТНКСЈ четвртак 21. новембар 1991

„БЕЛА КЊИГА“ ССНО О ЗЛОЧИНИМА ХРВАТСКИХ ГАРДИЈА

Убио жену и дете да би доказао лојалност

Гардиета Јошко Јурић са Митинце масакром најближих изражавао верност Хрватској. – Зашто је умро 10 рањених војника из винковачке касарне. – Ножем вадили златне зубе

После ослобађања Вуковара и тоталне капитулације хрватских оружаних формација у овом славонском граду, заједно са заточеницима из подрума, пред лице јавности изашла је и истина о више мењаних ставовима масовним злочинима.

Постоји бојан да ће многе од таквих изјава, истовремено са ширењем гадница ostати заувек, или задуго, неосvetlene. Истовремено се шири нагађања и полупроформације свих врста. Тако, страначка вест о нападном oткривању 40 лешева zaklane деце у једном подруму у Београду, нареду није додот потврђена.

Управо да би се избегao proizvodnja i distribucija "bela klenke" Savezni sekretarijata za narodnu odbranu o zlocinima nad stanovnistvom u Hrvatskoj, kao argumentu.

Knjaga ће uskoro biti predložena domaćoj i svetskoj javnosti i kako kaže autor puškovnik dr Miodrag Staričević, dokumentacija brutalnosti hrvatske vojske samo je „kaj u moru“ primera ratnog sukoba bez presedana za koji nije dovoljno reћи samo da je „prljan“.

[illegible]

моторном тестером по телу да би га натерали да им открије активисте Српске демократске странке из тог краја.

Сређинем септембра, услед једног блокаде напосавачке касарне, било је ратено 30 војника. Наје било изгледа да се не пружу помоћ Јерменским властима у Војноцима од блокаде било какву помоћ да постоје могућности евакуацију, па је 10 војника умрло. У касарни није било места за мртве, па се већина лешева раскидала. Након што су јединице ЈНА кренуле у деблокаду касарне, појела је и евакуацију мртвих и ранијених војника који су, због недостатка одмора, морали бити унишени чаршава и транспортна средства, а возила за превоз ратног. Међутим, гардисти су могли извршити контроле ратених, когади са њих завојалих мртвотираних.

Мртво тело капетана пијало
Златка Нуспахића обореног 1
септембра изнад Петриње, усташа
су толико масахрипале да је лека
рима требао да га сака да изпом

2. DEHUMANIZACIJA

Samo u svetlu uspešne propagandne kampanje zastrašivanja, koja je svalila čitav teret odgovornosti za rat na protivničku stranu, povukla jednakost između čitavog hrvatskog naroda i povampirenog ustaštva i stvorila atmosferu neposredne opasnosti kojom je opravdavano nasilje, moguće je razumeti medijsku strategiju kojom su državni mediji nastojali da ubede svoje slušaoce da su protivnici neljudi, zveri u ljudskom obličju. Ova je poruka smišljeno plasirana na različite načine.

Jedna od bizarnijih tema koja je predstavlja opšte mesto u srpskim štampanim i elektronskim glasilima od početka sukoba zasnivala se na tvrdnji da hrvatski vojnici uživaju narkotike, kojima ih vlasti sistemarski opskrbljuju, drogirajući ih da bi im ulili hrabrost i spremili da vrše zlodela.

Prvi pomen ove vesti nalazi se u prilogu sa Banije koji potpisuje Đ.Đukić, a objavljuje *Politika* 2.8.1991, na strani 6 pod naslovom „Drogom protiv straha“: *„Borci Četvrte kordunaške brigade imaju dokaze da se mupovci i gardisti drogiraju. Naime, u transporteru koji je zapljenjen 16.jula na prilazu srpskom selu Poljane nađeno je nađeno je nekoliko bočica od po 100 miligrama jakog narkotika koji eliminiše strah.“* Slična informacija je plasirana u *Dnevnikovom dodatku* od 16.9.1991, u kojem je prenet opširan intervju sa ocem Filaretom. Filaret u tom prilogu pokazuje „Srbosjek“, posebnu vrstu sablje koja se prave u Dizeldorfu sa specijalnom namenom klanja Srba. Ističe da se hrvatski vojnici drogiraju. Oni sa kojima je u zatvoru razgovarao navodno mu se poveravaju, kažu mu da se prema njima postupa korektno, a jedan zarobljenik ga je u četiri oka zamolio za drogu. Filaret tvrdi da su u pitanju specijalne tablete koje gardisti koriste i onda jurušaju na bilo šta. Te se tablete nalaze u NATO kompletima koji se dele „ustašama“.

Glasina o drogiranju protivničke vojske se ustaljuje od 21.9.1991. kada *Politika Ekspres* prenosi saopštenje Informativne službe Kninskog korpusa u kojem se kao krunski dokaz za iznesenu tvrdnju navodi pronalazak špriceva na zauzetom terenu. Iste večeri *Dnevnikov dodatak* 21.9.1991 donosi prilog reportera Dragana Ilića, u kojem intervjuiše komandanta odbrane Trpinje Boru Držajića. Držajić

između ostalog navodi: „Zanimljivo je da smo u gnezdima gde su se nalazili, i u kućama gde su svoju stražu davali, pronalazili špriceve sa narkoticima koji su tim bojovnicima davali hrabrost u zločinima koje su vršili na ovom području.“ U narednom periodu će ovu informaciju na različite načine plasirati *Politika* i *Večernje novosti*, ali se njoj sa posebnim žarom posvetila *Politika ekspres*, koja joj je posvetila i naslovnicu 22.9.1991 i vraćaće se ovoj temi često i rado do izmaka godine. Par dana kasnije, *Politika* od 26.09.1991 na strani 13 izveštava: „Hrvatski snajperisti su proterani iz sela, ali se oni najfanatičniji vraćaju iz Ilače i okolnih mesta u samoubilačke i usamljeničke akcije. Oni, koje su oslobodioci likvidirali posle ovakvih izleta bile su žrtve neobičnih zločina. Naime oni su, pod snažnim narkoticima, bili potpuno lišeni svesti o sopstvenim postupcima.“ Slična vest o nađenim špricevima preneti je i u Drugom dnevniku 30.9.1991.

Za Radio Beograd 7.10.1991, Milan Džajić izveštava iz Okučana: „Na frontu Zapadne Slavonije severnim granicama SAO Krajine na sve tri vatrene linije okučanskog kraja istočnoj u selima Trnavoj, Medari prema Novoj Gradiški, te zapadnoj u selima Jazavica, Roždanik i Voćarice prema Novskoj kao i u Lipiku i Pakracu juče i danas vode se borbe za svaku kuću. Jedinice banjalučkog korpusa Jugoslovenske Narodne Armije, Teritorijalna odbrana i dobrovoljci nanose teške poraze ustaškim paravojnim formacijama uništavajući fašističku, kako se to onim rečnikom kaže „živu silu i materijalna borbena sredstva“. Primera radi, u oslobođenom selu Gornji Rajić teritorijalci su samo na jednom mestu sahranili 73-ojicu poginulih ustaša koje njihovi ratni zapovednici više ni ne odnose sa bojišta u paničnom begu iz srpskih sela u koja su došli *zatrovani mržnjom, drogom i alkoholom*. Pred jedinicima armije i Teritorijalne odbrane na ovoj zapadnoj liniji fronta okučanskog kraja ostalo je još ustaško uporište u selu Grabovac pred Novskom a na južnoj liniji tog fronta predstoji i konačno oslobađanje Jasenovca u sastavu opštine Okučani, još jedne oslobođene opštine SAO Krajine. Ustaške bojne su i danas razbijane u pravcu Nove Gradiške, Cernika i Rešetara, nekad i sad centara ustaške vojne i crkvene vlasti po čijem je okriljem obnovljen pokušaj genocida nad srpskim narodom na ovim srpskim zemljama, a danas ustaške formacije u srpskom selu Poljane pred Novom Gradiškom drže kao štit 150 ljudi iz ovog sela. Nezvaničan je, ali sasvim blizu tačnosti podatak od oko 200 ustaša izbačenih iz borbenog stroja u operacijama jedinica banjalučkog korpusa i Teritorijalne odbrane Okučane.“

Ubrzo se u izveštačkoj retorici ustaljuje i termin „drogirani Tuđmanovi bojovnici“. Vlado Slijepčević izveštava za Drugi dnevnik od 4.11.1991: *„Na borištima Zapadne Slavonije i danas su vođenje žestoke borbe sa hrvatskim oružnicima, koji pod dejstvom droge i alkohola napadaju položaje JNA i teritorijalne odbrane.“* Na stranicama Politike Marko Nicović daje „stručno“ objašnjenje ove pojave (11.11.1991, str.9): *Kljukanje drogom na hrvatskom ratištu je u nekim jedinicama „Zengi“ obavezno i po rečima mr Nicovića, obavlja se pod nadzorom starešina ... Ako vojnik uzme dozu amfetamina nekoliko dana ne oseća glad. Koriste ga hrvatski časnici da bi premostili nedostatak hrane za vojsku. Metanfetamin se naziva i „grom“ ili „bomba“. Kod drogiranih izaziva ubilački nagon. I to koriste stožernici u Hrvatskoj da bi bojovnika naveli na zločine.“* U Dnevnikovom dodatku posvećenom padu Vukovara, 19.11.1991, reporter komentariše izgled zarobljenika koji su transportovani u Sremsku Mitrovicu: *„Bez uniformi i oružja, i kuraži koju daje špric sa drogom, ovi ljudi ne izgledaju tako opasno.“*

Neposredno po padu Vukovara, 21.11.1991, Dnevnik Prvog programa Radio Beograda koji vodi Gordana Šumenković Jevđović prenosi izveštaj Ratka Stevića iz Osjeka: *Mada se obruč oko Osijeka sve više steže, gardisti, mupovci ne prestaju da poslednjim snagama učine nemoguće, da ubacivanjem svojih jurišnika i stalnim gađanjem položaja teritorijalaca i srpskih sela u Baranji ponovo zauzmu ovaj kraj. Kopaju rovove i šančeve na levoj obali Drave, skoncentrišu nove snage, a vatru iz haubica otvaraju i na sve veću daljinu. Noćas su tako gađali osnovnu školu „Moša Pijade“ u Knežev vinogradima, a meta stalnih napada su bila i sela Bilje, Dardea i Nevesinje. Osim materijalnih šteta, drugog nikakvog uspeha nisu imali. Pokušali su i dva nova proboja ali im ništa nije uspelo. Doživeli su samo još jedan težak debakl, 20-tak njih je likvidirano, a u Baranji se još priča o podvigu jednog majora koji je preksinoć likvidirao sam 40 ustaša koji su u po bela dana i pod velikim uticajem droge pokušali da krenu u novo osvajanje Baranje. Saznali smo da su takozvani gardisti svi iz Baranje i da su ih njihove gazde iz Osijeka silom naterali da ponovo povrate ovaj kraj koji su tako lako propustili. To što ih šalju u sigurnu smrt, oni koji su započeli ovaj prljav rat, ni malo ne interesuje. Posle pada Vukovara u Osijeku je među stanovnicima, koji su još preostali u ovom gradu, zavladała panika i strah, a mnogi, pre svega Hrvati, napuštaju svoje domove. Ekstremni gardisti pa čak i šef takozvane tajne policije u ovom gradu Vanja Kokeza napustili su Osijek jer su oni ipak uvideli gde su doveli ovaj narod*

i grad. Sa sigurnošću se može tvrditi da će se potresne slike iz Vukovara ponoviti i u Osijeku jer zloglasne ustaše nisu mirovale prema Srbima ni u ovom gradu.

Svrha ovog propagandnog sredstva je bila višestruka – izjednačavanjem hrvatskih vojnika sa narkomanima doprinosilo se njihovoj dehumanizaciji, ukazivalo na potrebu za korišćenjem stimulusa kojima se otklanja pomanjkanje hrabrosti i nedostatak vere u cilj i svrhu borbe. Oni se derogiraju na nivo besnih životinja, što implicitno umanjuje blokade i kočnice pri njihovoj eliminaciji.

Vremenom se ustaljuje i ovakav način izveštavanja i ovakva percepcija Hrvata, pa tako Milorad Jović 27.10.1991 u Novostima dana Radio Beograda u 15,00 časova čita ovakvu kombinaciju harange i vremenske prognoze: *Poštovani slušaoci, dobar dan. Relativno mirniji dani a ne mirnije noći, to je uglavnom obeležje događanja na ratištima u Hrvatskoj proteklih dana pa i između jučerašnjih i današnjih novosti dana Prvog programa Radio Beograda. Sa prvim mrakom počinju provokacije ustaških bojovnika, prorade njihove minobacači i tako celu noć. Teško je utvrditi, ali nameće se pitanje, da li takve noćne ustaške aktivnosti imaju neke veze sa Mesecom koji je pun proteklih noći, a zna se ko je aktivan u noćima punog Meseca ili se možda od straha da dnevno svetlo konačno ne otkrije šta se to zaista dešava u srpskim krajinama ustaški teror seli u noć. Da li je iz istih ili sličnih razloga noću sproveden i nelegalni referendum o Autonomiji Sandžak, danas se završava, a u emisiji opširnije o njegovom toku. Mihail Gorbačov i Has Ditrih Genšer juče razgovarali u Moskvi, izjasnili se za poštovanje principa nepovredivosti postojećih granica u Jugoslaviji, ali ostalo nejasno da li samo spoljnih ili i unutrašnjih. Vreme sutra hladno, uglavnom oblačno ali i više sunca.*

Nešto docnije, 30.10.1991, Radio Beograd prenosi opširno vest o boravku Vojislava Šešelja na vukovarskom ratištu, u kojoj se iznosi tvrdnja da su mnogi hrvatski vojnici oboleli od side: *Mirko Stanković: Posle relativnog mirnog predvečerja oko 23 časa, došlo je do oružane provokacije hrvatskih bojovnika koji su otvorili minobacačku vatru na položaje JNA i TO. Pred zoru došlo je do snažnog protoudara iz teškog oružja na već poznata uporišta hrvatske garde. Od jutros sukob je poprimio šire razmere, tako što su se u dejstva uključile i oklopne mehanizovane i pešadijske formacije. Zbog sve težeg, tačnije beznadežnijeg položaja, neprijatelj sve češće pokušava da oslabi neke tačke u obruču na stratedijskom putu Vukovar-Vinkovci, u nameri da se izvuče iz blokade, ali mu to ne polazi za rukom. Veliku podršku Jedinicama TO pruža poligon Petrova Gora, odakle se*

ponoći oglašava oružje velike razorne moći. Neprijatelj se sve više sabija prema Dunavu. Juče se po prvi put iz oslobođenog dela grada oglasio i „Srpski radio Vukovar“. Gost u programu bio je prof.dr. Vojislav Šešelj, koji je od hrvatskih bojovnika zatražio da polože oružje kako bi se stvari rešavale mirnim putem. Vojvoda Šešelj je u svom obraćanju rekao da je do oslobođenja Vukovara preostalo još 5-6 dana, pa je poručio Hrvatima u gradu da ne ginu uludo, već da predaju grad u ruke oslobodilaca. Oglašavanje „Srpskog radio Vukovara“, te javljanje Vojvode Šešelja iz ovog grada unelo je veliku paniku u redove ZENGI, tim pre što je s Vojvodom stigao i veći kontigent njegovih dobrovoljaca. Još veća pometnja među gardistima zavlada je posle jedne nesmotrene izjave ravnateljice vukovarske bolnice dr. Vesne Bosanac, koja kaže da među hrvatskim bojovnicima, a naročito među legionarima ima bolesnih od side. I za kraj da kažemo i to da je jutros komadantu ZENGI u Vukovaru, Jastrebu, upućen zahtev da njegovi oružnici polože oružje i predaju grad njegovim oslobodiocima. Dok ovo javljamo, odgovor još nije stigao.

Dok se protivnik dehumanizuje, sa druge strane glorifikuju se pripadnici srpskih paravojnih formacija, kojima se širom otvara medijski prostor. Tako Radio Beograd od 19.10.1991. u Zelenom megahercu iscrpno prenosi izjave Željka Ražnatovića Arkana: Vreme rađa vojnike, a sad su Srbiji vojnici najpotrebniji. Da je Srbiji potreban književnik, ja bi verovatno uzeo da pišem nešto, ali ovaj, vreme je takvo da trebaju vojnici, trebaju Obilići i svaki Srbin koji u sebi ima te krvi Obilića, ovaj, on je morao da postane vojnik.

Kod mene nema obeležja, mi smo vanstranački opredeljeni, nijedna stranka nije upletena, znači mi smo čista srpska vojska, srpski dobrovoljci. Kad vojnik pristupi u moju jedinicu on se, pod broj jedan, upoznaje sa moralom naše vojske i sa pravima, znači, on ne sme kao vojnik moje jedinice i moje vojske ne sme da uzme jednu jabuku ni iz ustaških vinograda ni iz ustaških voćnjaka, a ni iz srpskih normalno, a kamoli neku stvar iz neke kuće napuštene ili tako dalje. To smo mi raskrstili i kod mene je smrt streljanjem trenutna ako uhvatim nekog da ukrade od, što se tiče moje vojske, prema tome mi smo to rasčistili i kod mene, verujte, ja ratujem ovde tri meseca i deset dana tačno, za ta tri meseca i deset dana nije se desilo da je jedna jabuka falila nekom.

Priča se da moje jedinice kolju, razumete, to se priča u hrvatskim sredstvima informisanja, u ustaškim sredstvima informisanja i tako dalje, mi nismo zaklali nikog, mi imamo samo jednog kome je dozvoljeno da kolje a to je pas Džipsi koji

je treniran da napadne na reč ustaša. On je jedini koji ima pravo da kolje i ovaj, inače mi drugi samo se služimo čisto automatskim oružjem i tako dalje, znači, nož niko nije upotrebio još od nas. A oni su navikli da ubijaju, oni ubijaju, oni ratuju svuda po svetu, oni su navikli, za njih ubiti čoveka je ništa, tako da, ne mogu da nam pobegnu nigde, stvar je u tome što ćemo mi da ih hvatamo svuda kasnije. Treba da su svesni toga da nema bežanja. Oni trenutno mogu da izbegnu negde, ali ovde se rađaju novi vizentali, razumete, i treba da su svesni da nijedan zločin neće biti nekažnjen. Svaki Srbin će biti osvećen, to ja obećavam.

Glorifikovanje Arkana i njegovih dobrovoljaca odvijalo se i na državnoj televiziji, koja je emitovala na Trećem kanalu dokumentarni film o Srpskoj dobrovoljačkoj gardi koji je snimio Borislav Pelević, u cilju promocije Tigrova i njihovog komandanta.

Državna televizija je u takođe više puta emitovala noćni snimak prihvata leševa pripadnika SDG, u kojem su izloženi leševi pripadnika Srpske dobrovoljačke garde u otvorenim kovčezima i poluraspadnutom stanju. Iz pozadine se čuje glas Željka Ražnatovića Arkana: „*To samo mogu životinje mogu da urade.*“ Arkan pojašnjava; „*Ustaška Crna legija je uhvatila ova dva dobrovoljca, vi ste videli leševe od trojice: Srđan Cvetković, on je iz okoline Leskovca, onda Mirko Laladinović iz Beograda, Marković Dušan iz Beograda. Njih je uvalila ta Crna legija kad je napala Palače, i ovaj, videli ste šta su im napravili. Oni su ih žive mučili, sekli im nokte, po genitalijama im gasili cigarete, pekli ih razumete lomili im kosti. Šta da vam kažem, klali su ih i ja samu uspeo jedva daih menjam preko gradonačelnika Osijeka za čestri časne sestre koje su bile u Tenju. Danas smo ih zamenili, ta mrtva tela na jedvite jade, jer nisu hteli da ih daju uopšte.*“ Arkan grli oca jednog od poginulih koji kaže „*Jao sine, osvetiću te sine...*“ Arkan nastavlja: „*Nemačka televizija je prikazala, ja nisam gledao ali kažu da je prikazala ove leševe i rekla da su to hrvatski leševi, razumete, u stvari to je čist genocid, ponavljaš eona, znači list genocid nad srpskim narodom, znači da su oni opet krenuli starim stazama kojima ih je učio Ante Pavelić i Adolf Hitler. Znači da su krenili istim tim stazama ponovo, stazama zločina i stazama mraka. I to je to što se dešava, zašto smo mi ustali protiv tog zal da se botimo. Oni sad kolju žene i decu širom takozvane Hrvatske, ali vidite da se potvrdila ponovo 1941, da opet kolju.*“

ИЗДАЊЕ
Ревизија

ВЕЧЕРЊИ ЛИСТ • ГОДИНА XXIX • 15 ДИНАРА

БРОЈ 9893. БЕОГРАД, НЕДЕЉА 22. СЕПТЕМБАР 1991. ГОДИНЕ

ДО ПАУЛА И
НАТРАГ

RAKO CE SPRAVNO
KACAFNA ,NAPOJEN
KEPOJ MUSTAH
Y ODAJEVY

СТАВРОПОЛИСКИЙ КОММУНИКАЦИОННЫЙ ЦЕНТР

ВОЈНА ПОЛИЦИЈА СЕ НЕ ПРЕДАЈЕ

• Три дня в две ночи 17 верст поспешаю
королю брашно гонимое ЖНА • Силою
протиска борбана протискиваю в наш ре-
монт.

Figure 6.

ПРИМОРЕНИ СМО НА ОДЛУЧНЕ АКЦИЈЕ

- Кратко и ясно изложена идеја споразума до сада
- Оружаним чини убице злочина
- Радикал Пресидијентот, Скривају, влада и Душману
- Армија без политичких амбиција

«Важнейшим для нас является обеспечение Республики Казахстан стабильным экономическим развитием. Мы считаем, что в первую очередь это можно обеспечить, создав благоприятные условия для развития частного сектора экономики. В рамках этого мы реализуем ряд программ, направленных на улучшение инвестиционного климата, повышение уровня конкуренции, защиту прав собственности и обеспечение стабильности законодательства. Мы также реализуем ряд программ, направленных на развитие человеческого капитала, повышение уровня образования и здравоохранения, улучшение жилищных условий населения. Мы считаем, что эти меры позволят обеспечить стабильное экономическое развитие Республики Казахстан и повысить уровень жизни ее населения».

АРМИЈА РЕШЕНА ДА ОТУКЛОНИ БЛОКАДУ СВИХ КАСАРНИ У ХРВАТСКОЈ

ДРОГИРАНИ БОЈОВНИЦИ

● Клинички центar čistih terena ● Ustaple beže iz Vukovara ● Gardisti bombardovali Bosansku Gradnicu u kojoj ima poginulih i ranjenih

Maximum length values of λ (p)

12. **ХРОНИК**

DRUCK W. PAT.

„СТИМУЛАНС” ЗА ПЛАЋЕНИКЕ

● Jezbini eksperiment komisije hrvatskih kemičara ● „Klimakso“ pod dejstvom stimulansa

© 2000 by John Wiley & Sons, Inc.

ХЕРОИН ЗА ХРВАТСКИ РАТ

[illegible]

ПРИЈАВА ПРОТИВ ЖЕНЕ МОИСТРУМА

ARE YOU A MEMBER?

Д.А.Б. — **Мини-Мини** — это мини-компьютер, который можно использовать в качестве учебного пособия по информатике и программированию. Он имеет 16 Кбайт оперативной памяти, 1 Мбайт постоянной памяти и 5,25-дюймовый дискетный накопитель. В комплект поставки входит учебное пособие по информатике и программированию, а также дискета с программой. Цена — 100 000 руб.

ХРОНИКА
Тема: **КОКАИН ЗА ЛЕГИОНАРЕ**

LIFE MOVING

ЗА ДОМ – У ВЕНУ

...после регистрације камион за превоз хуманитарне помоћи крајем...

● Запълнено 120 килограма чистот хроника ● У камини турне от България до Италия ● Бекство Влада Венка [40] и ...
... "Калитвосту" ● Вредност дорге - 150 милиарда лира

ДРОГА И РАТ В БЪЛГАРИЯ

БАЛКАНСКИ „БЕЛИ ПУТ“

БАЛКАНСКИ „БОМБЕ“

СВЕДОЧЕЊЕ ГАРДИСТЕ АКИПА КРАСНИЋИЈА

„Дневно смо пили по шест пилула“

Нови Сад, 3. октобра (Танјут)
Припадник тзв. збора народне

Ње, тврди да је узимао таблете, т

тиста, које су му упутиле, пре свих, београдске организације Никшићка, Титовградска, Иванградска и Херцег-Новог. На с

„УВЕЗЕНИ“ ТУЗМАНОВИ БОЈОВНИЦИ У ВУКОВАРУ КЛИЦОНОШЕ ОПАКЕ БОЛЕСТИ

СИДА КОСИ ГАРДУ

- Хомосексуалци и наркомани разносе заразу
- „Зар ће ови сидисти одбранити Хрватску“ – јадикuje др Весна Босанац

ВУКОВАР, 36. – Међу вуковар-ром, јер, очигледно, медицинска сажм усташама све је већи број сестра није умела да сачува тајну.

УСТАШКА ВЛАСТ У ХРВАТСКОЈ СТАВА ОД ГОСПИНА НОВА ДРОГА

ХРАБРОСТ ПОД ДРОГОМ

У Вуковару ови дрогисти стигли су, хрватски под дрогом, државни војнички крсто. Можемо да кажемо да је овај крсто државни крсто.

ВОЈНА ПОЛИЦИЈА ЗАПЛЕНИЛА 10.000 ШПИРИЦА НАМЕЊЕНИХ ГАРДИСТАМА

НАРКО-ТРУПЕ

- Шпиритици, илго савишени у камени међу храном и пивом, који је упуцао
- Савишени у камени међу храном и пивом, који је упуцао

УСТАШЕ КОРИСТЕ НОВУ ДРОГУ

Уз редовно следећу храну, усташе се на Београј одокоре даје и доконт шипуа поврне под називом „Гром“. Зарео, реч је о индустријској инвизији јавног наркотика који под усташама изазивају агресивност и неконтролисано понашање. Овај податок сазнали смо од човољника припадника гарде који су пре изласка извине заробљени у борбама под саву Славне.

Дрогом против страха

Борци Четвртог партизанског бригаде изајли докази да се мушкарци и гардисти дрогирају. Наиме, у транспорту који је изашао из Београда 16. јуна на прелазу ерпосног крста Пашањем набавио је неколико бочица од по 100 милиграм јавног наркотика који изазивају агресивност.

Дрогирано домољубље

ПРОНАЂЕНЕ празне кутије за шпиритице непобитно доказују да се јавно дрогирају.

Тако дрогалоуј долазе домовајли.

ХРВАТСКИМ ОРУЖНИЦИМА У ВУКОВАРУ ПОНЕСТАЈЕ ДРОГЕ

НЕКА НОВА „ХРАНА“

ВУКОВАР, 36. – Због ове неће бити употребе дроге и дроге шипуа усташама. Збогом да се дрогају усташе у Вуковару и Београју. Збогом да се дрогају усташе у Вуковару и Београју. Збогом да се дрогају усташе у Вуковару и Београју.

НА ПОДРУЧЈУ ЗАПАДНОГ СРЕМА И ИСТОЧНЕ

ПОВЕЋИНА ОБСЕРВАТОРИЈА ЗА ДРОГУ У ПАРКИ У КОРЕКЦИЈА СМЛАЈА У ПОСЛАВИНИ

ДРОГА ДОПИНГУЈЕ РАТ

Повишан од пражид дрога финансирају пројекти за савишени грађани. Повећан од пражид дрога финансирају пројекти за савишени грађани.

ИЗ САОПШТЕЊА ИНФОРМАТИВНЕ СЛУЖБЕ КНИНСКОГ КОРПУСА

СРЉАЈУ ДРОГИРАНИ

- Мушкарци и „гардисти“ не бирају средства у жељани да се „тотално обрачунају“ са ЈНА ● Армија успешно одбија нападе

КНИН, 21. – У савишњу ополја средства за стимулацију. Информативне службе КНИН. У Савишњу ополја средства за стимулацију.

ју довижу фалсификоване динаре.

Ратни вихор донео и дрогу на наше просторе

Ратно време прилика је и за шверцере дроге.

До сада су путеви дроге преко Југославије и Београда водили од истока на запад, „Каравани“ су носили „тралу“, хероин, кокаин и друге опијате добијене из екстракта биљака. Међутим, рат је са запада на наше просторе (у Хрватској и Словенији, а потом и до Београда) „донео“ синтетичке дроге. Опасне и наменске...

– Раније се знало да је за шверцере дроге Београд био „црна тачка“, где су носили поштом белог праха „падали“. Откривали смо године по десетак килограма скупљених дрога. Ове године и то за девет месеци, запленили смо већ тридесет килограма хероина и кокаина. Вредност те „ловине“ износи више од 40 милиона долара. И наше подручје, ето, постало је, из разних разлога, по количини дроге и броју „пошлица“, фреквентно – каже мр Ницовић.

Нова невоља је и то што светске мултинационалне фармацеутске компаније на ратише у Хрватској шаљу синтетичке дроге. Нјих, зна се, употребљавају хрватски бојовници и плаћеници. Но, заробљавију се одређене количине дроге, које се потом појави и у Београду.

– Још у Вијетнаму коришћен је ЛСД. Ову дрогу „данки“ зову „радска музика“ и „зен“ јер изазива хаљудинације. Но, „у моди“ су и друге синтетичке дроге. „Пи-си-пи“ или у жаргону, „гориво за ракете“ или „разарач“ даје готово невероватну снагу „накљуканом“. „Кљукане“ дрогом на хрватском ратишту је у неким јединицама „зенги“ обавезно и, по речима мр Ницовића, обавља се под надзором старешина. Ако војник узме дозу амфетамина неколико дана не осећа глад. Користе га хрватски „часници“ да би премостили недостатак хране за војску. Метамфетамин се назива и „гроз“ или „бомба“. Који дрогираних изазива убилачки нагон. И то користе стојерници Хрватској да би бојовника напели на злочине. Безендрин се користе јер се по неколико дана и ноћи остаје будан. То што ће, после свега, моћи остати психички богали и инвалиди, заповеднике није брига, вели мр Ницовић, један од познатих стручњака за дрогу, чак и свету.

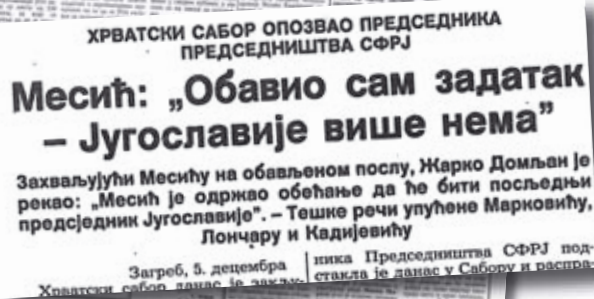
Најгоре је, по мр Ницовићу, то што су у овом прљавом рату и у ловима ратне опасности, на сваки начин, утржени млади нараштаји. Тешке последице осећаће се и каљније. Због тога ваља бити опрезни, ако ништа друго, младима рећи истину, поготово о дејству дроге.

Стана Ристић

3. MEDIJSKI LINČ

Medijsko presuđivanje političkim protivnicima predstavljalo je opšte mesto u strategiji izveštavanja tokom 1991. Na meti su se prvo našli čelni hrvatski političari – Martin Špegelj, Josip Boljkovac i sam Franjo Tuđman. Još u dokumentarnom filmu emitovanom 25.1.1991. označeni su kao organizatori uvoza oružja u Hrvatsku sa ciljem oružanog ustanka, nakon čega je dramatično sužen prostor za mirno rešenje jugoslovenske krize. Franjo Tuđman se prvo naziva „banom“, čime se potencira njegova nacionalistička orijentacija, ali i sve češće poredi sa Antom Pavelićem („poglavnik“).

Pod udar beogradskih medija dolazi i Stjepan Mesić, član Predsedništva SFRJ. Mediji „raskrinkavaju“ ustaški pedigree njegove porodice, a za njega samog se širi neverovatna glasina da bradom prikriva istetovirano slovo U. Tako u Novostima dana Radio Beograda od 13.07.1991, voditelj Dušan Caran prenosi reagovanja Petra Škundrića na izjavu Stjepana Mesića:

Izjava Stjepana Mesića londoskom listu „Juropjes“ ispod je svakog nivoa elementarne ljudskosti i političkog morala i ne bi bila vredna komentara da nije reč o osobi koja je na mestu predsednika Predsedništva Jugoslavije. On je u potpunom raskoraku sa minimumom principijelnosti koju bi morao da poštuje svaki misleći političar. Zna se ko je u Jugoslaviji Hitlera i Musolinija dočekaov ovacijama kao oslobodiocce kao što se zna i to gde danas divljaju povampireni fašisti i ustaše i kakve su u tome lične zasluge Stjepana Mesića, kaže se u izjavi Petra Škundrića, Generalnog sekretara Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije. Škundrić dalje kaže, da kada je reč o ugledu Slobodana Miloševića, predsednika Republike Srbije i onome zašta se danas zalažu rukovodstvo, građani Srbije i srpski narod, o tome sigurno neće svedočiti izjave poput Mesićeve, već stvarni demokratski ciljevi Srbije. Razumljiv je Mesićev strah od demokratije, jedinstva i sloge u Srbiji, ali to je već njegov problem i problem njemu sličnih, kaže se u izjavi Petra Škundrića, Generalnog sekretara Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije, povodom intervjua Stjepana Mesića „Juropjenu“ a koji je uputio Radio Beogradu.

Kada je 5.decembra 1991 Sabor Hrvatske i formalno opozvao Mesića sa mesta u Predsedništvu SFRJ, on je podneo dug izveštaj o svojoj aktivnosti na mestu predsednika ovog tela. Iste večeri, Miodrag Popov završava Dnevnikov dodatak: „Mogu da kažem da smo završili, ali da je završio još neko.“ Puštajući samo završni deo Mesićevog izlaganja na kojem se čuje kako on kaže: „Mislim sa sam obavio zadatak. Jugoslavije više nema i hvala vam lijepa!“, dok ga poslanci ispraćaju aplauzima, Popov komentariše: „Jeste, obavio je čovek posao, ja mislim na obodtrano zadovoljstvo. Tačnije, više na njihovo ali manje na naše, ali ostaće Stipe Mesić zapisan kao kapetan broda koji je želeo da potopi svoju lađu. Hvala vam što ste bili sa nama, doviđenja.“ Ova rečenica, u originalu lirečena u vidu konstatacije, u interpretaciji srpskih medija ova rečenica postaje „krunski dokaz“ Mesićevih razbijačkih namera. Istrgnuta iz konteksta i parafrazoirana na različite načine, ubrzo je postala sve što je srpska javnost pamtila od Mesićeve političke aktivnosti 1991. Sutrašnji Ekspres (6.12.1991, str.9, na primer, prenosi izjavu Veljka Kadijevića koji smatra Mesića „nespornim ratnim zločincem koji mora da se krivično goni.“

Kroz sličan medijski tretman prolazi u Srbiji i predsednik Saveznog izvršnog veća, Ante Marković, protiv kojeg su se taktički udružili i Slobodan Milošević i Franjo Tuđman. Primere iz beogradskih medija uperene protiv njega

prikupio je Srbobran Branković: „*Ante Marković je idejni tvorac, zaštitnik ekstremnog hrvatskog naroda i razbijač Jugoslavije*“, „*glavni kuvar u svim rabotama protiv Srbije*“, „*dočekan s negodovanjem i zvižducima*“, „*odgovoran za sukobe i krvoproliće i poptuno nepotrebne i ničim opravdane ljudske žrtve u sukobima u Sloveniji*“, „*Ante Marković pere ruke kada su u pitanju upotreba oružja i izgnubljeni životi*“, „*Ante Marković se ustremiljuje na JNA*“, „*Marković čini sve da uništi i poslednj saveznu instituciju*“, *Antijugoslovensko ponašanje Ante Markovića*“. Na ovom primeru se pokazuje ne samo mehanizam, već i efikasnost ove propagande. „Markovićev rejting u 1990 bio je izuzetno visok; u aprilu te godine on je bio na drugom mestu po popularnosti sa prosečnom ocenom 1,4. Kampanja protiv njega otpočela je u drugoj polovini 1990. I već u martu 1991. On je negativno ocenjen u političkoj javnosti Srbije sa ocenom – 0,72, a u novembru iste godine a ocena je – 1,38.“²⁵⁹ opisuje kao kvazijugosloven, pretovrni Hrvat koji nastoji „da nas prevari“, uništitelj jugoslovenske ekonomije i kriptoustaša.

Ova retorika se pojačava sa izbijanjem rata, pa tako televizijski Dnevnik od 15.7.1991 prenosi vest da će se „u petak 19.jula u prostorijama Pedagoške akademije u Beogradu održati prva tzv. Etička porota, koju je pokrenuo Međustranački demokratski moralni sud Jugoslavije. Kao optuženi na ovu prvu etičku porotu pozvani su Ante Marković, Franjo Tuđman i Milan Kučan. Protiv njih trojice pokrenuta je optužnica za izdaju Jugoslavije, a Tuđman i Kučan optuženi su još i za izdaju hrvatskog i slovenačkog naroda. Demokratski moralni sud i takozvanu Etničku porotu (sic!) osnovali su Demokratska pedagoška stranka Jugoslavije, Socijalistička narodna stranka Jugoslavije, Socijalistička partija Srbije, Radnička partija Jugoslavije, i Pokret Jugoslovenske perspektive, svi potpisnici takozvanog Kodeksa političkog morala.“

Franjo Tuđman je bio stalna meta, a jedno od omiljenih sredstava njegove „ustašizacije“ bilo je selektivno prenošenje pisanja strane štampe. Tako Radio Beograd prenosi 18.10.1991: *Franjo Tuđman je Hitlerov apologeta, piše danas ugledni britanski list „Gardijan“ oštro napadajući hrvatskog predsednika i upozoravajući da se u Hrvatskoj povampiruje fašizam, izveštava dopisnik Tanjuga Nebojša Magdeski:*

259 Srbobran Branković, Medijska interpretacija kao instrument nacionalne homogenizacije, u: Međiji i rat, Beograd 1999, 220-221; Indikativno je da su baš u martu 1991, Milošević i Tuđman najverovatnije došli do dogovora da Marković mora da ode.

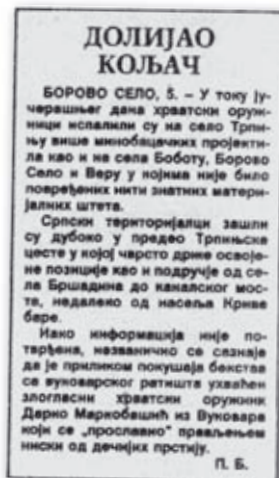
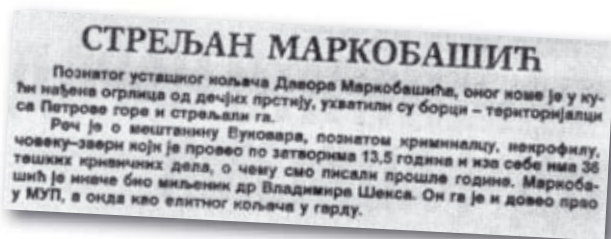
Doktor Franjo Tuđman je Hitlerov apologeta, piše danas u dugačkom tekstu o hrvatskom predsjedniku londonski „Gardijan“. Analizirajući Tuđmanovo ponašanje a posebno njegove knjige govore, list ističe da su Jevreji u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama postali svesni teškog antisemitizma hrvatskog šefa države. U tekstu se kaže da su Tuđmanove tvrdnje da je u Jasenovcu ubijeno samo 30.000 ljudi jednostavno odvratne i da je dovoljno setiti se Fra Sotora Majstorovića da bi svima bilo jasno o čemu se radi. Tuđmanova razmišljanja o Jevrejima koje optužuje ni manje ni više da su oni bili ti koji su u Jasenovcu ubijali Srbe i Rome, mogu biti privlačne Nemcima, Austrijancima i Palestincima, a i nas Britance moraju da upozore na njegovu novu nezavisnu državu Hrvatsku, ističe „Gardijan“. Ovo je četvrti tekst u poslednja četiri dana u kojima britanski listovi „Tajms“, „Dejli telegraf“, „Indipendet“ i danas „Gardijan“ upozoravaju na povampirenje fašizma u Hrvatskoj. Današnji „Gardijanov“ komentar objavljen na udarnoj strani lista je do sada najoštrija kritika hrvatskog šefa države.

Sa razvojem operacija ova tehnika medijskog linča prenešena je sa vodećih ličnosti protivničke strane na obične ljude. Na listi ubijenih nakon pada Vukovara, 20/21.novembra 1991. na poljoprivrednom dobru Ovčara dva su ženska imena. Jedna od tih žena, Ružica Markobašić stradala je u petom mesecu trudnoće.²⁶⁰ Nije ubijena slučajno. Po svedočenju njene tetke Ljubice Došen, iznesenom 6.2.1998. na suđenju Slavku Dokmanoviću u Haškom tribunalu, Ružica Markobašić je po identifikaciji zadržana i smeštena u autobus sa muškarcima iz sasvim specifičnog razloga: *“Vojnici su je vukli za kaput i ručnu torbu i psovali je: “Kurvo, ustaška kurvo, gdje su ti slike, gdje su slike tvog muža kako reže dječje prste i od njih pravi ogrlice?”*²⁶¹ Isto je potvrdila i sestra od tetke Tanja Došen na suđenju Vukovarskoj trojci 8.2.2006. Ona je videla kako su pred bolnicu *„dovukli Ružicu Markobašić, u petom mesecu trudnoće. Psovali su je kao “ustašku kurvu”, pitali gde joj je muž, vikali kako su “ustaše sekle prste srpskoj deci i pravili od njih ogrlice...”*, a vojnik koji je uvodio u autobus gurnuo je Ljubici Došen u ruku nešto novca. Kada ga je pitala zašto joj to daje, vojnik je odgovorio: *“Gospodo, vama će to možda trebati. Njoj sigurno neće”*.²⁶²

260 podaci o predmetu su zaštićeni

261 ICTY, IT-95-13a Dokmanovic case, <http://ictytranscripts.dyndns.org/trials/dokmanovic/980206ed.htm>

262 ICTY, IT-95-13/1Mrksic et alia case, <http://www.ictytranscripts.org/TrialTranscripts/HTML/transe13-1/06-02-08-IT.html>

I zaista, po iskazima svedoka-saradnika pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, a koji su učestvovali u egzekucijama Ružica Markobašić je ubijena sa naročitim sadizmom. Svedok je dao iskaz da je trudnu ženu „*Dašić Zoran ... zadnju izveo. Ona je molila, kukala. Bilo je ono, radite od mene šta hoćete, ali nemojte me ubiti. Dašić joj je prislonio na donji deo stomaka pušku i opalio rafal, tako da je ona završila u desnom delu rupe, na samom čošku.*“ Ističući da je žrtvu poznavao od detinjstva, svedok je rekao da se među vojnicima pričalo da je njen suprug “*sekao deci prste, pravio ogrlice od tih prstića*”.²⁶³ Isto je potvrđeno i u drugom predmetu koji je vođen pred istim sudom: „*Nisam je do tad znao, a čuo sam da je njen muž pravio od prstiju dece ogrlice*“. Sudija Krstajić: *Tako je išla priča? Svedok: Da.*²⁶⁴

Odgovornost za nastanak i širenje ove priče, a time i pogibiju Ružice Markobašić van svake sumnje nose ratni mediji, koji su počevši od kraja septembra sve do izmaka 1991 plasirali vest o „ustaškom monstrumu“, nekada nazivanim Davor, nekada Damir a nekada Darko (ali uvek Markobašić), u čijem je stanu nađena ogrlica koju je pravio od prstića srpske dece. Navođeno je da se radi o kriminalcu u povratu, sociopati i nekrofilu. Naposljetku, štampa je prenela da su Markobašića srpski dobrovoljci uhvatili i streljali. O verodostojnosti ovih informacija svedoči sam Davor Markobašić „*To je gomila gluposti. Mene se tereti da sam srpskoj djeci sjekao prstiće i uši i od toga napravio ogrlicu za Vesnu Bosanac. Tereti me se i da sam silovao mrtve srpske žene. Po tome ja sam najveća zvižer na ovome svijetu. Zbog svega toga od rata ni jednom nisam napustio granice RH. Međutim, nigdje ne navode i da su moju ženu Ružicu, trudnu šest mjeseci,*

263 podaci o predmetu su zaštićeni

264 podaci o predmetu su zaštićeni

*ubili na Ovčari. Ne spominju ni moga sina koji je zbog svega toga, kao dijete od 6 godina, od šoka oslijepio i zanijemio – rekao je D. Markobašić.*²⁶⁵

Vesti o Markobašiću su evoluirale postepeno. Prvi pomen o njemu donosi *Dnevnikov dodatak* 21.9.1991, u prilogu reportera Dragana Ilića iz Vukovara, u kojem se kaže: „*Svaka nova oslobođena kuća u Vukovaru je istovremeno i priča o zverstvima branioca hrvatske demokracije. U jednoj od oslobođenih kuća pronađena je pobijena petočlana srpska porodica, a u stanu Darka Markobašića, Hrvata koji je dobar deo života proveo po hrvatskim zatvorima, a sada je u uniformi Tuđmanovog vojnika, pronađena je ogrlica sastavljena od dečijih prstića, koja je verovatno trebala da svedoči o hrabrosti ovog hrvatskog bojovnika. Nevezano sa Markobašićem, o postojanju ogrlice od dečijih prstića pišu u Politici Ekspres od 29.9.1991 na strani 9 Miroslav Marković, po kojem je tu „ogrlicu zla“ na televiziji navodno prikazao „hrabri kaluđer.“*

Vesti o Markobašićevoj daljoj sudbini istovremeno prenose *Radio Beograd. Politika Ekspres*, i podgorička *Pobjeda*

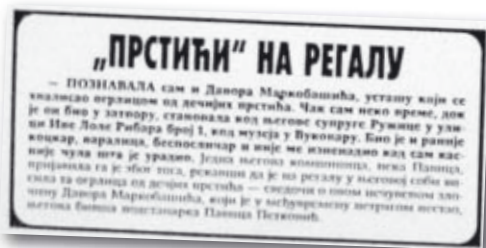
Politika Ekspres, od 5.10, na strani 5 donosi prilog *Dolijao koljač* koji je potpisan inicijalima P.B: „*Iako informacija nije potvrđena, nezvanično se saznaje da je prilikom pokušaja bekstva sa vukovarskog ratišta uhvaćen zloglasni hrvatski oružnik Darko Markobašić koji se „proslavio“ pravljenjem niski od dečijih prstiju.*“ Dan kasnije, 6.10, *Politika Ekspres* na strani 10 donosi nepotpisan prilog naslovljen *Streljan Markobašić*: „*Poznatog ustaškog koljača, Davor Markobašić, onog kome je u kući nađena ogrlica od dečijih prstića, ugvatili su borci – teritorijalci sa Petrove gore i streljali ga. Reč je o meštanimu Vukovara, poznatom kriminalcu, nekrofilu, čoveku-zveri, koji je proveo po zatvorima 13,5 godina i iza sebe ima 36 teških krivičnih dela, o čemu smo pisali prošle godine. Markobašić je inače bio miljenik dr Vladimira Šeksa. On ga je i doveo prvo u MUP, a onda kao elitnog koljača u gardu.*“

Istovremeno na Radiju Beograd, 5.10.1991, Mirko Stanković javlja: „*Inače, u Vukovaru i okolini sa radošću je primljena još nepotvrđena informacija da je prilikom bekstva uhvaćen jedan od najvećih zlikovaca sa ovog područja, Darko Markobašić, za kojeg se tvrdi da je sačinio ogrlicu od dečijih prstića.*“ Dan kasnije, 6.10.1991, Mirko Stanković izveštava iz Vukovara: „*Na kraju da kažemo i to, da je poznati ustaški koljač Davor Markobašić, kome je u kući nađena ogrlica od*

265 *Večernji list* 12.1.2011 i *Vukovarske novine* 1.2.2011,

dečijih prstiju, i za koga smo onomad javili da su ga borci teritorijalne odbrane sa Petrove Gore uhvatili, streljan. Reč je o Vukovarčaninu, poznatom kriminalcu i nekrofilu, koji je po zatvorima proveo 13 i po godina.“

Podgorička Pobjeda prenosi vest o Markobašiću u članku naslovljenom Kad je ubijanje u krvi – Zulu vežba smrt: “Opisati sve zločine na kojima počiva ustaška vlast u Hrvatskoj bilo bi pretenciozno, jer mašta i zločinačka perfidnost klero-fašista u ovom ratu prevazilazi sve do sada znano. Ustaša Davor Markobašić uhapšen je ovih dana i strijeljan. To je onaj monstrum, koji se dičio ogrlicom koju je napravio od dječijih prstića. Ovaj zlikovac je bio osuđen kao nekrofil na tri naest i po godina robije. U najšarenijoj vojsci na svijetu koja sada ubija i pljačka po Hrvatskoj, sličnih pojedinaca ima mnogo. Samo vlast u čijim je metodama i praksi ljudski život sveden na mržnju i koja privileguje i razvija fašistički mentalitet može da stvori vojsku od svjetske ološi, kriminalaca i umobolnika. Poznat je “recept” koji je Markobašiću i sličnima dao maha. Na jednom sastanku u Vukovaru Vladimir Šeks je objasnio plan za rasno čistu Hrvatsku. Patološki tipovi i umobolni kriminalci, kazao je ovaj advokat, čine prve redove hrvatske vojske. Sa njima takođe u prvim redovima, ljudi iz mješovitih brakova Jugoslovena. Tamo bi u Hrvatskoj ostali čisti Hrvati da uživaju u plodovima “suverene i nezavisne”. (Sonja Biserko (priv.), Dubrovnik: „Rat za mir“, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2006, 69)

Jedna od „potvrda“ ove vesti došla je i iz snimka od 10.10.1991, koji je naknadno emitovan u dokumentarnom filmu *Zločini hrvatske ustaške države*, u kojem se pod naslovom Neki od vukovarskih ubica i koljača intervjuiše prinudno

ПРИЛИКОМ ЧИШЋЕЊА ВУКОВАРА ПОХВАТАНИ НАЈОКОРЕЛИЈИ ЗЛИКОВЦИ
КОЈИ СУ ЧИНИЛИ ЗВЕРСТВА НАД СРБИМА

УХАПШЕН И МАРКОБАШИЋ

ВЕЋИНА најокорелијих усташа из Вуковара који су протеклих месеци чинили зверства над Србима ухапшени су, а међу њима је и Данор Маркобашић, зликовац који је пратио огрилицу од деценија. Огорчени грађани траже да им суди народ и зато нису дозволили да зликовци буду под војном контролом.

Заједно са Маркобашићем ухапшени су и браћа Лутер и

Мартин Дошен који су Србе кљали прибором који су користили усташе у другом светском рату. Убијали су маљем и надали очу специјално конструисаним бургијама.

Сасвим случајно је откривена жена зликовац Манда Матић из Борова Насеља која је покушала, да заједно са осталим усташама, побегне дубале у Хрватску. Она је признала да је заклала девојчицу од 14 година из Борова Насеља, Улица Козарачка 41, а нао

разлог наводи да је то био њен задатак добијен од месног фронта како би доказала да је права Хрваткица.

И поред тога што је Вуковар доста очистио од усташа ипак се претпоставља да их је још најмање 500 скривених и прескривених. Многи су чак обукли униформе лекара и сада „пружају помоћ“ болесницима.

Б. Б. М.

neidentifikovani zarobljenik, koji ima maramu na glavi i između ostalog svedoči, kada ga pitaju koga još zna od zlikovaca: „Znam onog Davora što je napravio ogrlicu od dečijih prstića.“

Sumnju u ovu vest izražavaju Večernje novosti 10.10, u kojima Milena Marković na strani 16 ostavlja mogućnost da je Markobašić ipak živ. U istom broju o ogrlici koja mu se pripisuje piše i urednik Rade Brajović (str.2), koji u nekrologu je njeno otkriće pripisao poginulom novinaru Milanu Žegarcu. Novosti ubrzo (25.10.) daju obiman prilog na strani 24, odlomak iz vukovarskog dnevnika dopisnice Milene Marković pod naslovom *Oči u oči – s koljačem*. Pod podnaslovom *Ne verujem svojim očima* teritorijalci Siniša Fot i Zdravko autorki navodno pokazuju autorki ogrlicu: „Izvadio je iz maramice nisku. Prvi put neško takvo vidim. Na crnoj koži – dečiji prstići. Učinilo mi se da je to dobra imitacija, od plastike. „Evo to smo naši pretresajući kuću Davora Markobašića, Tuđmanovog zaštitnika i kriminalca. Sekao je dečije prstiće i nizao na ogrlicu. Ne verujem sopstvenim očima. Prstići uveli, bez krvi. Detešce bi moglo imati optilike tri-četiri godine Ponestaje mi daha. Da li je moguće? Čije je to delo? Može li čovek to učiniti? Jesu li se na ovoj traci mogli naći prstići moje dece? ... Imam utisak da ću izgubiti svest. „I

*Markobašić ima dete. Nije bilo u kući. Ni ono ni Markobašićeva supruga Ružica. Ko zna, da smo ih zatekli, a ovo našli, šta bi se desilo, kaže Siniša.“ Iste novine 15.11. na strani 12 u članku *Pakao na Vuki* koji su potpisali D.Stojić i M.Petrović idu korak dalje, i objavljuju čak i adresu Ružice Markobašić kroz svedočenje bivše podstanarke Markobašićevih naslovljeno *Prstići na regalu*: „Poznavala sam i Davora Markobašića, ustašu koji se hvalisao ogrlicom od dečijih prstića. Čak sam neko vreme, dok je on bio u zatvoru stanovala kod njegove supruge Ružice u ulici Ive Lole Ribara broj 1, kod muzeja u Vukovaru. Bio je i ranije kockar, varalica, besposličar i nije me iznenadio kad sam kasnije čula šta je uradio. Jedna njegova komšinica, neka Pavica, prijavila ga je zbog toga, rekavši da je na regalu u njegovoj sobi visila ta ogtlica od dečijih prstića – svedoči o ovom nečuvenom zločinu Davora Markobašića, koji je u međuvremenu netragom nestao, njegova bivša podstanarka Pavica Petković.“ Dan nakon ubistva na Ovčari gde je stradala Ružica Markobašić, 21.11.1991, *Večernje novosti* ne pišu ništa o tom masovnom zločinu, ali na strani 17 pod naslovom *Uhapšen i Markobašić* i podnaslovom *Pri-likom čišćenja Vukovara pohvatani najokoreliji zlikovci koji su činili zverstva nad Srbima*, autor sa inicijalima B.B.M piše: „Većina najokorelijih ustaša koji su proteklih meseci činili zverstva nad Srbima uhapšeni su, a među njima je i Davor Markobašić, zlikovac koji je pravio ogrlicu od dečijih prstića. Ogorčeni građani traže da im sudi narod i zato nisu dozvolili da zlikovci budu pod vojnom kontrolom. Zajedno sa Markobašićem, uhapšena su i braća Luter i Martin Došen koji su Srbe klali priborom koji su koristile ustaše u Drugom svetskom ratu. Ubijali su maljem i vadili oči specijalno konstruisanim burgijama. Sasvim slučajno je otkrivena žena-zlikovac Mandaa Matić iz Borova naselja koja je pokušala da zajedno sa ostalim ustašama pobegne dublje u Hrvatsku. Ona je priznala da je zaklala devojčicu od 14 godina iz Borova naselja, ulica Kozaračka 41, a kao razlog navodi da je to bio njen zadatak dobijen od mesnog fronta kako bi dokazala da je prava Hrvatica. I pored toga što je Vukovar dosta očišćen od ustaša, ipak se pretpostavlja da je još najmanje 500 skrivenih i prurušenih. Mnogi su čak obukli uniforme lekara i sada „pružaju pomoć“ bolesnicima.“ Treba napomenuti da prethodnog dana iz vukovarske bolnice izvedeni u tekstu pomenuti Martin Došen (muž svedokinje Ljubice Došen) i njegova braća Iva i Tadija Došen, za koje se smatra da su stradali na Ovčari, kao i Ružica Markobašić.*

Radio televizija Beograd naknadno emituje specijalnu emisiju naslovljenu *Oslobođeni Vukovar*, u kojoj snimak koji je datumiran 19.11.1991, priča o

o ustaškim koljačima čiji se „prestiž merio brojem likvidiranih Srba.“ Prikazuje se snimak kuće u kojoj se nalazi leš, uz tekst: „Davor Markobašić napravio je jezivu ogrlicu od dečijih prstića. Prema svedočenju Ivana Bjelopetrovića, zločinci su silovali dečaka od 4 godine i bacili ga u Dunav. Brojna zlodela počinili su koljači: Dinko Palag, Bariša Ivanović, Josip Krco, Tadija Došen, Martin Luter i Ivica Dugan, koga su nazivali Samuraj zbog načina na koji je ubijao.“ Među ubijenima na Ovčari nalazili su se Tadija Došen i Ivica Horvat.

Priču o Davoru Markobašiću ponovo aktuelizuje Duga u tekstu Vanje Bulića od 4.1.1992, str 18-21, naslovljenom *Priznanica za vukovarski zločin*, uz podnaslov *Šta je sve otkriveno u tajnim ustaškim arhivima*. Autor navodi da je materijal za tekst dobio na osnovu rekonstrukcije hrvatske arhivske građe koja se sada nalazi „na obradi“ Između ostalog piše: „Kada je početkom septembra objavljeno da je u podrumu kuće Davora Markobašića, vukovarskog kabadahije, pronađena ogrlica od četrdeset dečijih prstića, ljudi nisu verovali da je moguće da čovek poćini takav zločin. U novinama je pisalo da je Markobašić uhvaćen, zatim streljan, ali je kasnije sve dematovano i rećeno da je pobegao. U Vukovaru svi tragovi vode do srpskog naselja Petrova Gora (...) Markobašić je najverovatnije završio živor u naselju Petrova Gora, ali o tome niko ne Źeli da prića. Sada je dostupan dosje Davora Markobašića, istkanutog hrvatskog bojovnika – kako se često isticalo u hrvatskoj štampi. Njegov dosje više govori o novoj hrvatskoj vlasti, nego sve što je do sada napisano. Do dolaska na vlast HDZ-a imao je 36 krivićnih dela – otmica, krađa, oruŹanih pljaćki i ostalih razbojništava. U zatovrima je proveo gotovo trećinu života – dvanaest i po godina. Imao je i šest meseci vojnog zatovra u Skoplju, mada u dosjeu nema objašnjenja zašto je bio u vojnom zatvoru. Na kraju dosje piše: „Stavlja se pod specijalni nadzor SUP Hrvatske, jer je izvršio obljubu mrtve Źene u grobljanskoj kapeli u Vukovaru.“ Dakle – prevedeno na jezik obićnih smrtnika, ludak kojeg treba stalno kontrolisati. Kada je Vladimir Šeks, nekadašnji beogradski miljenik, a sada hadezeovski jastreb i sudija Ustavnog suda Jugoslavije, odrŹao ćuveni govor u Vukovaru u kome između ostalog kaŹe: „da smo zagrizli crvenu jabuku i vidjeli da je trula i crvljiva“, u njegovoj pratnji je bio Davor Markobašić. Vladimir Šeks ga je lićno preporučio miliciji, pa je ćak postojala šansa da postane šef policijske postaje u Vukovaru. Ipak, Markobašić je otišao da radi kao specijalac u Rakitje, gde je bio i sabirni centar zarobljenih vojnika JNA i rezervista. Kakv je posao tamo obavljao Markobašić, nije teško zakljućiti. Posle toga je radio i kao putujući policajac u vozovima za

ŠTA JE VEĆ PRONAĐENO U TAJNIM USTAŠKIM ARHIVIMA

PRIZNANICA ZA VUKOVARSKI ZLOČIN

Piše: Vanja BULIĆ

Kako je započela, razvijala se i možda okantala vukovarska tragedija, moguće je tek sada rekonstruisati, kada su sakupljeni u žurbi ostavljeni dokumenti: nalozi, priznanice, spiskovi, pisma, dnevnik i druga pisana građa, zaostala u hudezevskim kancelarijama. Ništa u vozi s vukovarskim hačkovim neke ostati skriveno, sem možda onih koji se vode kao nestali, a vratiti se sa dva meseca sve do Dardapa.

...i još mnogo drugih stvari...
...i još mnogo drugih stvari...
...i još mnogo drugih stvari...

Daniil Guzovski, čovek koji je među zarobljenim Srbima birao i organizovao one koji će pokopati ubijene, za rad u ožanim uslovima nagrađen je sa 270.000 dinara.

— Hoćeš još bolji kadar sa babom?
— Kako?
— Kadar sa mrtvom babom — kaže vojnik i repitira pošku.
Fotograf zameće, zaluden i isprepadan, u jednu od sporednih ulica, a rezervisti se smeju dobrom štom.
— Buražu, ne zameri! Podivljali smo ovdje — kaže suvojavci četrdesetogodišnjak i poručuje da pozdravi Beograd.
Sa svakim zalogajom kisa koji nestaje u ustima buldožera otkriva se po jedan veo tajne koja je mesecima lebdela nad Vukovarem i proždirla ljude. Nestajali su Srbi preko noći. Nestajali su i Hrvati koji se nisu slagali sa novom vlašću. Ali — nestajali su samo sa posla, a Srbi su odlazili iz života.
Otkud je Vukovar oslobođen — kako se to zvanično kaže 19. novembra, prikuplja se pisana građa zaostala u hudezevskim kancelarijama. Vreće naporelog papira — pisma, donjea, naredbi, uredbi, priznanica. Sve to sada odlazi „na obradu“. Krhotine istine još uvek teško dolaze do novinara i primorani su da ličnim ka-
...i još mnogo drugih stvari...
...i još mnogo drugih stvari...
...i još mnogo drugih stvari...

Nema pesa, nema molaka, nema ptica, nema ljudi Vukovarske sobe se pogledao na zid.

biljno ne može reći. Dosad je identifikovano više od hiljadu leševa. Ekipe iz VMA su danonoćno radile na vukovarskoj ciglani. Kao u nekoj igri u kojoj valja spojiti kockice, sklapani su biće ljude. I još uvek ih sklappaju.

Stižu potvrde novih zločina

Svakodnevno nova priča o nekom masovnom zločinu baca veo zaborava na priču o četrdesetoro masakrirane dece. Verzija koja se najčešće pominje: Armija je sakrila dokaze kako bi se ublažio bes vojnika i dobrovoljaca kad su ušli u Vukovar.

Potvrde novih zločina pristižu posle saslušanja zarobljenih hrvatskih vojnika. Sedmorica gardista uhapšenih u kombiju na kome piše Croarmy, pričaju da su u Jankovcima, dvadesetak kilometara od Vukovara, u kukuruzštu, ustaše zaklale četrdeset petoro ljudi, među njima i nekoliko vojnika. Skinuli su ih sa voza i bez ikakvog sasluslutanja odveli u polje. Taj deo je kvog sasluslutanja miran, pa vojska nije uspjela da još uvek ugrozi grobnicu. U selu Svinjare priđe masovnoj grobnici. U selu Svinjare priđe masovnoj grobnici. U selu Svinjare priđe masovnoj grobnici.

Kada je početkom septembra ubijeno da je u području kad Davora Marko-
halića, vukovarskog kabačara, pravi-
na ogrlica od četrdeset dečjih prstića. Ljudi nisu verovali da je mogao da čovek radi-
ni takav zločin. U sumnjama je prišao da je Markobačić ubijen, zatim streljan, ali je kasnije već demantovano i rečeno da je pobegeto. U Vukovaru isti tragovi vode do uplog naselja Petrova gora, u koje su ustaše snasao jednom pokretale da iđu — tada su dva života molera (ovo zanimanje im je bilo — hudezevci) otvorili talatnu paljbu po naselja, ali su život završili napunjeni olovom snajperista iz Petrova gore. Markobačić je naprovaljivao život završio u naselju Petrova gora, ali i tome niko ne želi da priča.

Sada je dostupan doje Davora Marko-
halića, istaknutog hrvatskog bojovnika — kako se često isticalo u hrvatskoj štampi. Markobačić, doje, govori o novoj hrvatskoj

Beograd, pa nije teško povezati masakr posle zaustavljanja voza u Jankovcima sa njegovim kondukterskim radom. Kada su mu dosadili ti mlaki poslovi u policiji, vratio se u Vukovar, stavio ogrlicu od dečjih prstića oko vrata i postao istaknuti

bojovnik koji je pao na braniku otadžbine, kako se obično formuliše nestanak hrvatskih vojnika.“

Uverenje da je Davor Markobašić mrtav doveđeno je u pitanje u tekstu iz *Vukovarskih novina*, od 6.6.1992, koje na strani 7 pod naslovom *Kako je počelo pre no što je počelo* i podnaslovom *Iz policijskog dosijea* objavljuju čak i Markobašićevu sliku u jugoslovenskoj policijskoj uniformi uz podnaslov *Čovek-zver* i sledeći tekst: „*U narcisoidnoj pozi, sa puškom i psom, ovo je Davor Markobašić, bivši robijaš sa stažom po zatvorima od 14 godina. HDZ političarima se učinio izuzetno pogodnim za rad i bezbednost na vukovarskom tlu. Na savest mu se staljvaju pokolji Srba, osobito dece – od čijih prstiju je sačinio ogrlicu kao dokaz rodoljublja i odanosti domovini Hrvatskoj. On je bio namenjen vukovarskim Srbima kao zakon. Sada se nalazi u MUP Republike Hrvatske gde je bio primljen po izlasku iz zatvora 1990.*“

ЧОВЕК — ЗВЕР

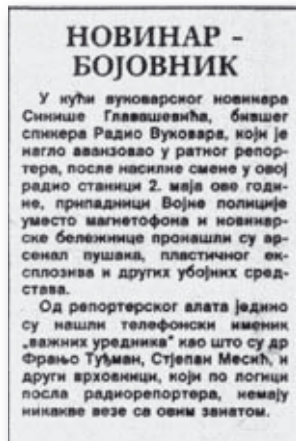
У narcisoidnoj pozi, sa puškom i psom, ovo je Davor MARKOBAŠIĆ bivši robijaš sa stažom po zatvorima od 14 godina. HDZ političarima se učinio izuzetno pogodnim za rad i bezbednost na vukovarskom tlu. Na savest mu se staljvaju pokolji Srba, osobito dece – od čijih prstiju je sačinio ogrlicu kao dokaz rodoljublja i odanosti domovini Hrvatskoj. On je bio namenjen vukovarskim Srbima kao zakon. Sada se nalazi u MUP-u Republike Hrvatske gde je primljen po izlasku iz zatvora 1990.

Markobašić se nakon toga pojavljuje na listi pripadnika Jedinice za posebne zadatke MUP Hrvatske – Rakitje, kao pripadnik 1.satnije 2.voda (http://tiger_rakitje.sitesled.com/prva.html), a šef operativnog tima Vojne policije tadašnje Prve vojne oblasti JNA, pukovnik Rajko Novaković u jednom intervjuu smatra da je bio pripadnik „odreda smrti“ koje je u ime Tomislava Merčepa organizovao Zdravko Komšić, „timova za likvidaciju viđenijih Srba. U tim jedinicama su se nalazili kriminalci, brutalne ubice i psihopate, među kojima su se izdvajali Marin Plišo, Vinko Žanjić, Josip Dufek, Dražen Gadžo, Nebojša Hodak zvani Ćemo. U toj grupi su bili i Davor Markobašić koji se javno hvalio ogrlicom koju je napravio od prstiju dece (...) Niko od njih nikada nije procesuiran za ove zločine (<http://www.lopare.net/forum/politika-i-ekonomija/5427-rat-je-poceo-napadom-na-srbe.html>)

Novaković je u pravu utoliko što se niti ime Davora Markobašića niti famozna ogrlica nikada nisu pojavili u istragama koje su od 1991. vršene o zločinima počinjenim na teritoriji Hrvatske, ni u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju, niti pred nacionalnim sudovima u Hrvatskoj i Srbiji. Pojavio se tek na nepotvrđenoj listi od oko 300 branitelja koji su po navodima hrvatske štampe

osumnjičeni za ratne zločine u Srbiji, a zatim i u intervjuima koje je davao povodom privođenja Tihomira Purde.

Davor Markobašić nije bio jedini Vukovarčanin koji je prošao kroz medijski linč. Hrvatski novinar Siniša Glavašević (1960 – 1991) koji je mesecima izveštavao iz opkoljenog Vukovara, ubijen je na Ovčari 20.11. 1991. godine zajedno sa ostalim zarobljenicima, koji su izvučeni iz Vukovarske bolnice. Bio je ranjen u glavu, što nije smetalo da bude i prebijen, i prema hrvatskim svedočanstvima, njegovo ime se našlo na spisku za likvidaciju koju su na poljoprivredno dobro Ovčara doneli srpski dobrovoljci. Medijski je satanizovan mesecima pre pada Vukovara. U *Ekspres Politici* od 27. oktobra 1991. godine, strana 5, u antrifu pod naslovom „Novinar bojovnik“ piše: „U kući vukovarskog novinara Siniše Glavaševića, bivšeg spikera Radio Vukovara, koji je naglo avanzovao u ratnog reportera, posle nasilne smene u ovoj redakciji 2. maja ove godine, pripadnici Vojne policije umesto magnetofona i novinarske beležnice, pronašli arsenal pušaka, plastičnog eksploziva i drugih ubojnih sredstava. Od reporterskog alata jedino su našli telefonski imenik „važnih urednika“ kao što su dr Franjo Tuđman, Stjepan Mesić, i drugi vrhovnici, koji po logici posla radioreportera, nemaju nikakve veze sa ovim zanatom“. Ovaj antrifile deo je šire reportaže iz Vukovara koju su potpisali V. Obradović i J. Slatinac.

Politika Ekspres se sa posebnim žarom obušila na Vesnu Bosanac, upravnicu bolnice u Vukovaru. Nju imenom pominje i izveštaj Mirka Stankovica Radiju Beograd o padu Vukovara od 20.11.1991: *U Vukovaru je oružje potpuno utihnulo i oni koji su hrvatsko vrhovništvo i ražalovani general Tus proglašavali junacima, jer su u neposrednoj blizini bolnice još uvek pružali otpor, nisu ni pretpostavljali da su to ustvari kukavice koje su svoje ruke najviše okrvarili pa su od straha odnosno odgovornosti nisu imali petlje predati. Stožernik Tus poslao je svojim pulenima pomoć od 1500 elitnih boraca, ali su usput izgubili po kukuruzištima i razbežali se glavnom bez obzira. Pa ipak otpor u tih kvaziheroja je slomljen i svi su pali u ruke oslobodilaca. Do sada je našim snagama se predalo oko 1700 hrvatskih gardista, crnokošuljaša, legionara i belosvetskog amelja. U njihovim džepovima i nedrima pronađeno je mnoštvo zlata i drugih dragocenosti, te*

Петак 23. новембар 1991.
Политика ЕКСПРЕС

ДОГАЂАЈИ ДАНА

5.

ЕКСПЛУЗИВНО

НАШ РЕПОРТЕР У УЖАСУ ВУКОВАРСКЕ БОЛНИЦЕ И ОЧИ У ОЧИ СА МОНСТРУОЗНОМ
ДОКТОРКОМ И ЈАСТРЕБОМ III

ЖЕНСКИ МЕНГЕЛЕ

- У дворишту иза болнице набацано је 86 лешева од којих су многи, уочљиво је на први поглед, зверски убијени
- Делови тела у црним пластичним кесама ● Тела мртве деце с бројевима око врата

ВУКОВАР, 23. - Ужас који су ослобођени заточеници у вуковарској болници, у којој је био смештен и усташки

СВЕДОЧЕЊЕ МИТЕ КУКИЋА, БОЛЕСНИКА ВУКОВАРСКЕ БОЛНИЦЕ О ДОКТОРКИ БОСНАЦ

НЕПРИЛИКЕ ЗБОГ СЛИКЕ

- Пред долазак војске многи су побацали униформе и заменили их белим оделом ● Појавила му се слика у новинама због чега су га у Црвенки оптужили

У београдској Ортопедској клиници видах јавне 36-годишња Мита Кукић, конobar из Вуковара, родом из Црвенке. Тако у Црвенки су му родитељи, жена, деца и брат. Млађи су на време успели да побегну из злогласног града код деде, рођака. Мита је остао у Вуковару.

- Два и по месеца смо бежали из подрума у подрум. Усташе су нас прогнала, претиле смрћу, крвањем.

Било нас је и Срба и Хрвата у тим подрумима. Ганали су нас они које сам добро знао.

Истина, уташљиво по именима. Јер, ми конобари тако знамо своје посетнице. Излажао се Јосип трговац, са својим синовима. Хваламо се како су заклали мог колегу, конобара, из старог сметања кад су бомбом баченом са сикоса убили док је чистио рибу на реци - прича тихим, уморним гласом Кукић.

Из подрума, крваве, носалаке су их усташе, јер су за себе у њима тражили сигур-

но склоништа. Тако је почетком новембра доспео у један подрум, близу болнице.

- Упали су у наш подрум и одабрали четворицу снажних. Довели су нас до болнице. Нишли смо томику лешева. Наредили нам је да козимо раке, да гардише лепо положимо, прекрстимо им руке, попунимо прева онима којима су испала. Док смо то радили нала је граната. Гелер ме је погодио у ногу. Другови су ми помислили да се докопамо болничке зграде. Пала је још једна граната. Двојица која су ме носили у носилима, су погинула. Остао сам жив. Некако сам допуну до улаза. Пре него што сам се оноснисто чуо сам да неко пита: "Је ли Србин, или Хрват", каже Кукић.

Пробудио се у болничком кресту. У соби, у крестима на три спрата, било је око 60 болесника. Многи, лажне рањени, били су у униформима. Било је то 13. новембра.

- Баци пред само ослобађање болнице у собу је ушла директорка Боснац. Поинкала је да сви побацају униформе, ту крај болнице, ако мисле да сачувају главу. Соба се одједном испразнила. Касније сам многе од њих видео у белим оделом. Није нас више ни било толико у соби. Многи кресте су остали празни. Гле су се оклопили, не знам - прича Мита Кукић.

Мене су у затвору, наставља Мита, после другог покушаја бекства из подрума, тукли и мучили. Скинули су свлаштиничке са телефонских апарата и крајње жиди су ми принудили да руке. Онда је један врто ручну на телефон. Неколико минута тресла ме је струја. Био је то језик бол. Тражили су да

Мита Кукић

признам да ли сам хтео да побегнем, да одам њихова склоништа.

У болници смо затекли и Драгу Кукић, Митину супругу. Дошла је из Црвенке, где је радила у шестерани. Кампања је у току, па је нашла посао.

- Сада више немам посла. У новинама се појавила слика мога мужа у пиџами и војника како га изводи из болнице. Признаком се после тога проширила прича да је био са усташама. Остао сам без посла због те слике. А, како он међу усташама. Отац му је био борац од четласетаруке. Кордуван. И моји су Кордуванци. У Црвенку су дошли одмах после рата. Досељеници. Седамнаест година радио је Мита у кафанам по Вуковару. Али, стајало је долазито у Црвенку код родитеља. Сви су га знали. Сад га прогласише за усташу, јер је неки слике послао „Кукића изводи из болнице“. И ништа више.

З. Плавинаћ

Могу ли се заборавити зверства у вуковарској болници? Осведочени усташки кољач др Весна Босанац ипак је измакла заслуженој казни

ПРЕМА ДОГОВОРУ
ЈНА И ХРВАТСКЕ

РАЗМЕЊЕН И „ЖЕНСКИ МЕНГЕЛЕ“

- Укупно ће бити размењено 1.700 заробљеника

ЗАГРЕБ, 11. - Споразум о размени заробљеника између Републике Хрватске и ЈНА се остварује. Јуче је у Загребу на конференцији за новинаре представљена прва група заробљеника из Вуковара и Барање, међу којима су и др Весна Босанац и др Јуре Њавару из вуковарске болнице, јавља Танјуг.

Како је рекао потпредседник хрватске владе др Мато Гранић, укупно ће бити размењено око 1.700 заробљеника. Тај посао око размене биће настављен све док не буду пуштени сви из заробљеништва, нагласио је др Гранић.

Међу заробљеницима који су јуче пуштени били су и тројица свештеника.

Усташки фанатизам на делу: др Весна Босанац, директорка болнице у Вуковару где су под логотипом „етнички масакрирани пацијенти“

mnoštvo stranog novca. Samo u nogavici jednog gardiste pronađeno je 48.000 DEM. Među više od 1000 bolesnika u vukovarskoj bolnici krilo se i oko 500 gardista, koji su kod ravnateljice dr. Vesne Bosanac potražili zaštitu za svoja nedela. Doktorica Bosanac, poznata Vukovarčanka, bila je sve do inaguracije HDZ vlasti plahovita srna, da bi se preko noći preobrazila u pravog risa. Pregledom kuća i podruma pronađeno je i nekoliko mučilišta, u kojima su bila sva moguća sredstva za mučenja i ubijanja, sve do električne stolice. U toku propitivanja zlikovaca, među kojima je bio i Marko Luketić 21.godišnji gardista iz Andrijaševaca, kaže da je sam likvidirao 15 vojnika JNA. Sve u svemu u vojničkom smislu, Hrvatska je izgubila ne samo grad svoje sudbine, već i kompletnu diviziju plaćenika, zlikovaca hrvatskog i belosvetskog /amelja/. Ako se na Vukovaru branila Hrvatska, onda je ona pala zajedno sa koncepcijom odsutne odbrane.

Dr Bosanac je u prilogu Politike ekspres o padu Vukovara Aleksandre Plavevski od 20.11.1991 na strani 5, „poznata po svojim rasističkim kriterijumima za prijem pacijenata na lečenje. U vukovarskoj bolnici bilo je, naime, mesta samo za Hrvate kojim je trebala medicinska pomoć.“ Dva dana docnije, 22.11, na strani 5, ista autorka piše reportažu naslovljenu „Ženski Mengele“ posvećenu „zlodelima dr Vesne Bosanac, pedijatra i ratnog direktora vukovarske bolnice, koju već svi nazivaju ženskim Mengeleom, o likvidacijama bolensih i ranjenih civila da bi se oslobodili kreveti za „hrvatske junake“...“ Ekspres nastavlja ovu kampanju prilogom od 28.11, gde na strani 8 pod naslovom Neprilike zbog slike Z.Plavšić objavljuje prilog o stradanju Srbina iz Vukovara , koji je između ostalog imao nevolja zbog slike objavljene u hrvatskoj štampi, a u okviru tog priloga objavljuje fotografiju Vesne Bosanac uz sledeći opis: „Ustaški fanatizam na delu: dr Vesna Bosanac, direktor bolnice u Vukovaru gde su pod njenom etikom masakrirali pacijente.“ Naposljetku, Politika ekspres od 11.12.1991 na strani 4 ne krije razočarenje što je Vesna Bosanac po sporazumu o razmeni zarobljenika vraćena u Hrvatsku, pa u okviru priloga o razmeni koji potpisuje J.Slatinac, uz podnaslov „Razmenjen i ženski Mengele“ ponovo objavljuje njenu fotografiju uz komentar „osvedočeni ustaški koljač dr Vesna Bosanac ipak izbegla zasluženoj kazni.“

4. ZLOUPOTREBA DECE

Deca su bila čest predmet zloupotrebe u izveštavanju sa ratišta. U dokumentarnom filmu RTS-a *Zločini hrvatske ustaške države 1991* emituje se prilog iz sela Čovac gde, reperter i snimatelj Milan Teodorović intervjuiše žitelje, i zemđu ostalog pita dve devojčice predšlosloh uzrasta: „*Kaži mi, evo čuješ kako se puca ovde, jel se plašiš? Jel te strah?*“ Decu svi nagovaraju da kažu da se plaše i ona potvrđuju klimajući glavama. Reporter pita: „*Jel se plašiš vojske?*“ Na nagovor, deca klimaju glavama odrečno. U okviru daljih priloga, u selu Kosovac ekipa pita dečaka koji ne može imati više of 5 godina: „*Jel ostao tata kući?*“ Dete odgovara nesto nerazumljivo. Daleko brutalnija zloupotreba dečjih patnji emitovana je na RTS-u, 17.10.1991, u prilogu u kojem novinarka Ljiljana Arsenović intervjuiše u Tiršovoj dečaka sa Petrove Gore kojem je amputirana noga i teško je povređen na Kordunu. Istovremeno, pronose se vesti o bojazni da bi hrvatska strana mogla da pribegne masovnom ubijanju dece. Tako *Novosti dana Radio Beograda* od 18.11.1991 prenose sledeću vest: *Predstavnik SSNO-a ocenio je u izjavi TANJUG-u da su neosnovani najnoviji zahtevi hrvatske vlade, jer nema realnog osnova za strah da će bilo ko u Vukovaru navodno masakrirati civile, starce i decu. Pre će biti da se možda već počinjeni zločini žele prebaciti na JNA, rekao je pukovnik Miodrag Starčević povodom zahteva iz Zagreba da JNA zaštiti stanovništvo Vukovara od navodno militantnih četnika i terorista. Pukovnik Starčević je istakao da je armija još pre mesec i po dana u akciji izvlačenja ranjenika iz Vukovara predlagala da se iz grada izvuku svi civili, pogotovo deca. Hrvatska strane je to izričito odbila, koristeći civile kao živi štit, rekao je Starčević.*

Vest o masovnom pokolju dece naposljetku je izmišljena i iskorišćena u završnici vukovarske operacije. Jugoslovenska narodna armija, srpski dobrovoljci i teritorijalna odbrana su nakon tromesečne opsade uspostavili kontrolu nad čitavim Vukovarem 18. novembra 1991. Razrušeni grad je pljačkan, a njegovo je stanovništvo bilo izloženo progonu i teroru koji je kulminirao u noći između 20. i 21. novembra masovnim ubistvom na poljoprivrednom dobru Ovčara. Sledi preuzeta i dopunjena hronologija ovih događaja sa osvrtom na fabrikovanje

izmišljene vesti o pokolju četrdeset i jednog srpskog deteta koja je plasirana u kritičnom trenutku koju je uspostavila Branislava Kostić²⁶⁶:

- 18.11.1991. godine – JNA, TO i srpske dobrovoljačke i paravojne snage, nakon tromesečnog granatiranja i opsade, zauzimaju Vukovar i ulaze u grad.
- 19.11.1991. godine – Zarobljeni hrvatski vojnici i civili, pod stražom JNA, prebacuju se u zatvore i sabirne centre u Srbiji (zarobljeni civili u Šid, a vojnici u zatvor u Sremskoj Mitrovici). Deo zarobljenika biva vraćen, kratko zadržan u kasarni JNA, a zatim izmešten u objekat “Veleprometa” (u kome je u noći između 19. i 20. novembra došlo do pojedinačnih slučajeva maltretiranja, mučenja i ubijanja zatvorenika). Po iskazima svedoka, JNA ne odobrava njihov nehuman tretman i onemogućava mučenje zarobljenika, na mestima na kojima su njeni predstavnici prisutni. *Iste večeri, Drugi dnevnik RTS-a Milan Miletić, izveštavajući između 19.40 i 19.45 časova o završnim operacijama za oslobađanje Borovog naselja saopštava vest sledećeg sadržaja: “O stradanjima Srba u ovom bestijalnom ratu nažalost govori strašna činjenica koju ću vam saopštiti u podrumu u Borovom naselju, danas posle 16 časova u čišćenju kuća u jednom podrumu pronađeni su leševi poklane dece, njih oko četrdesetoro.”*
- 20. novembra ujutru, JNA izvodi zarobljene civile i vojnike iz Vukovarske bolnice, upućuje ih autobusima ka Srbiji. Neki od tih autobusa tokom popodneva bivaju vraćeni, a zarobljene osobe odvedene hangar poljoprivredne farme na Ovčari, gde su zarobljenici pod nadzorom JNA, TO, dobrovoljaca i paravojnih formacija. *Istog jutra, u Večernjim novostima se na 5.strani pojavila nepotpisana vest pod naslovom Pokolj dece: “Vest koja je u trenutku pisanja ovog izveštaja stigla u pres-centar u Erdutu odjeknula je poput bombe. U podrumu jedne od kuća u Borovom naselju oslobodioci su našli četrdesetoro zaklane dece! Po tvrđenju očevidaca, slika je jeziva a novinari su odmah krenuli da se uvere u verodostojnost ove informacije.” Vest je objavljena u okviru priloga iz Vukovara koji su sastavili dopisnici D.Stojić, M.Petrović i M.M. (verovatno Milena Marković).*
- 20. novembra, između 11.15 i 11.40 sati – *Rojters* objavljuje vest svog repotertera “o masakru 41 srpskog deteta u Borovom Naselju”; *Rojtersov* dopisnik je

266 Branislava Kostić, „Može li zlo biti – malo?“, *Mioko: Mediji i okolina: revija za ekologiju medija, Fond za razvoj istraživačkog novinarstva i nove medije*, 2007, br.1, 15-6. Dopune su unete u boldu.

vest saznao od fotografa slobodnjaka, koji je tvrdio da ima saznanja kao očevidac; Rojtersovo dopisništvo iz Beograda šalje vest svojoj matičnoj kući (oko 10.30 sati) bez traženja dodatne potvrde/provere informacije; Rojters objavljuje vest, takođe ne tražeći dodatnu proveru. *Reno de la Bros tvrdi da je do Rojtersa stigla preko njegovog radašnjeg ratnog dopisnika, Vjekoslava Radovića, bazirana na izjavi koju mu je dan ranije dao fotograf-slobodnjak Goran Mikić. Up. Reno de la Bros, "Politika propaganda i project Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe", str.4. U polemici vođenoj ovim povodom u časopis Vreme Radović je poricao svoje učešće u plasmanu ove vesti. Up. Miloš Vasić, Ko, jel ja? i Vjekoslav Radović, Sikće Miloš kao guja ljuta!, Vreme 635-636, mart 2003.*

- 20. novembra, od 11.25h – vest od Rojtersa preuzimaju mnogi sveski i domaći mediji, među prvim italijanske (od 11.25h) i britanske mreže, radio i TV stanice; od 11.40h vest emituje i RTS, koja na terenu – u Borovu Selu koje je većinski srpsko, ali i u Borovo Naselju i Vukovaru, koje je dva dana pre toga osvojila JNA, ima svoje izveštače, od kojih ni jedan ne potvrđuje ovu vest;
- 20. novembra, od 11.40 pojedini mediji, a nakon 12h praktično svi elektronski mediji u Srbiji i SAO Krajini i ostalim srpskim entitetima objavljuju ovu vest kao udarnu i ponavljaju je.
- 20. novembra, u 19.30, TV Dnevnik II, najgledanija informativna emisija RTS, koju su preuzimali svi srpski studiji, detaljno prenosi ovu vest i najavljuje Mikića kao gosta u specijalnoj emisiji nakon Dnevnika.
- **20. novembar, na Dnevniku Radio Beograda Rade Radulović čita vest: Nezavisna britanska televizijska mreža ATV javlja o masakru 41. deteta u osnovnoj školi u Borovom naselju. Ova stanica prenosi izveštaj fotoreportera Gorana Mikića, prema kojem su pripadnici hrvatske garde povlačeći se iz Vukovara u Borovu naselju izvršili pravi pokolj čitavih srpskih porodica. ATV prenosi da je Borovo naselje puno leševa ljudi ubijenih noževima i sekirama. Ovu vest ATV je objavio pod oznakom „HITNO“.**
- 20. novembra 1991. godine, vest o masakru dece, po izjavi dr Vesne Bosanac i dvojice optuženika za zločin u Ovčari, objavljuje i večernje izdanje lokalnog lista u Vukovaru, na naslovnoj strani (niko od njih ne navodi tačan naziv lista).
- 20. novembra, od 20.15h – TV Beograd organizuje specijalnu emisiju, kao prilog TV Dnevniku II u 19.30 u kojoj se ova vest detaljno analizira; u emisiji je

VEST I DEMANTI - FAKSIMIL SA REUTERSOVOG TELEPRINTERA

FF0116

B-WIRE

20-NOV-1991 15:13:16

YUGO - 41 CHILDREN FOUND DEAD IN SCHOOL AFTER CROATS FLEE

BELGRADE, NOV 20, REUTER 41 CROATIAN SOLDIERS ARE ACCUSED OF SLAUGHTERING 41 CHILDREN IN A VILLAGE INFANT SCHOOL AT THE WEEKEND AS THEY FLED FROM ADVANCING YUGOSLAV ARMY FORCES, A PHOTOGRAPHER WHO SAW THE BODIES SAID ON WEDNESDAY.

GORAN MIKIC SAID THE STREETS AND GARDENS OF BOROVO NASELJE WERE LITTERED WITH THE CORPSES OF SERBIAN FAMILIES WHO WERE KILLED, MOSTLY WITH KNIVES AND AXES.

THE VILLAGE IS A SATELLITE OF VUKOVAR WHICH CROATIA SURRENDERED TO THE YUGOSLAV ARMY ON MONDAY AFTER AN 86-DAY SIEGE. IT WAS USED BY THE CROATIAN NATIONAL GUARD TO SUPPLY VUKOVAR'S DEFENDERS WITH FOOD AND AMMUNITION.

MIKIC SAID ARMY SOLDIERS TOLD HIM THAT CROATIAN NATIONAL GUARDSMEN CUT THE THROATS OF THE CHILDREN, AGED BETWEEN FIVE AND SEVEN, AND DUMPED THEM IN THE CELLAR OF THE SCHOOL.

HE COUNTED THE BODIES BUT THE ARMY PREVENTED HIM FROM PHOTOGRAPHING THEM.

"SOLDIERS WERE WEeping WHEN THE CHILDREN WERE BROUGHT OUT OF THE CELLARS," MIKIC SAID.

HE GOT INTO BOROVO NASELJE ON TUESDAY, SLIPPING THROUGH AN ARMY CORDON PLACED ROUND IT, AFTER HEARING RUMOURS THAT A MASSACRE HAD TAKEN PLACE.

THE ARMY TOLD HIM THAT GUARDSMEN HAD MARKED SERBIAN HOUSES WITH PAINT TO IDENTIFY THEM. WHEN THE TIME CAME TO ABANDON THE VILLAGE, THEY ATTACKED THE INHABITANTS WITH KNIVES AND AXES.

IN THE YARD OF ONE HOUSE, HE SAW THE BODY OF A YOUNG MAN SPRAWLED AT THE TOP OF CELLAR STEPS WITH THE SEVERED HEAD OF A YOUNG WOMAN CRADLED IN HIS ARMS.

THE WOMAN'S CORPSE LAY AT THE BOTTOM OF THE STEPS. BESIDE IT WAS THAT OF A SEVEN-YEAR-OLD CHILD.

ON A GRASSY AREA NEAR THE SCHOOL LAY THE CORPSES OF SEVEN ADULTS BLUDGEONED WITH AXES. THE FOREHEAD OF ONE MAN WAS SMASHED OPEN, HIS BRAINS CLEARLY VISIBLE.

THE BODIES OF CROATIAN GUARDSMEN KILLED IN THE FIGHTING ALSO LAY IN THE STREETS.

THE ARMY WRAPPED THEM IN TARPULIN AND SAID THEY WOULD BE NUMBERED AND BURIED UNLESS RELATIVES OR CROATIAN AUTHORITIES CLAIMED THEM.

MIKIC SAID THE FULL DEATH TOLL WAS NOT KNOWN. HOUSES WERE BEING SEARCHED FOR MORE BODIES.

THE YUGOSLAV ARMY HAS CLAIMED THAT CROATIAN FORCES COMMITTED WAR CRIMES INCLUDING ATTACKS ON CIVILIANS DURING MORE THAN FOUR MONTHS OF FIGHTING.

A LARGE NUMBER OF CIVILIANS WERE KILLED IN VUKOVAR WHERE THE ARMY SAID MASSACRES OF SERBS ALSO TOOK PLACE ALTHOUGH DETAILS AND PROOF HAVE NOT BEEN MADE PUBLIC.

COLONEL MIODRAG STARCEVIC, A FEDERAL DEFENCE MINISTRY LAWYER, TOLD TANJUG NEWS AGENCY THAT THE ARMY "WOULD DO EVERYTHING TO MAKE ACCOUNTABLE ALL THOSE WHO HAD COMMITTED THE CRIMES, REGARDLESS OF WHO THEY MAY BE."

STARCEVIC CLAIMED THE YUGOSLAV ARMY SUFFERED 90 PER CENT OF ITS CASUALTIES DURING CEASEFIRES AS A RESULT OF CROATIAN VIOLATIONS.

TA

CND153

A-WIRE

21-NOV-1991 20:10:28

YUGO--PHOTOGRAPHER RETRACTS KEY ELEMENTS IN ACCOUNT OF MASSACRE

(THE FOLLOWING SUPERCEDES CN 21, 0545 INTRO YUGOSLAVIA)

BELGRADE, NOV 21 (NCA/REUTER) 41 A YUGOSLAV PHOTOGRAPHER WHO REPORTED THAT 41 CHILDREN HAD BEEN MASSACRED NEAR VUKOVAR RETRACTED HIS STORY TODAY.

FREELANCE PHOTOGRAPHER GORAN MIKIC TOLD REUTERS AND BELGRADE TELEVISION YESTERDAY THAT HE HAD COUNTED THE BODIES OF 41 ETHNIC SERBIAN CHILDREN IN A PRIMARY SCHOOL YARD IN THE VILLAGE OF BOROVO NASELJE.

HE QUOTED YUGOSLAV SOLDIERS AS SAYING THE CHILDREN HAD BEEN MASSACRED BY CROATIAN NATIONAL GUARDSMEN BEFORE THEY FLED THE VILLAGE.

MIKIC RETRACTED HIS CLAIM TO HAVE SEEN THE CORPSES WHEN QUESTIONED ABOUT HIS ACCOUNT OF EVENTS BY REUTER TODAY.

THE CROATIAN GOVERNMENT HAS PROTESTED OVER THE REUTER STORY AND QUESTIONED MIKIC'S CREDIBILITY. AS REPORTED EARLY TODAY BY RFE/RL, THERE HAS BEEN NO INDEPENDENT CONFIRMATION OF THE DEATHS. 66/8V

- gost fotograf od koga je vest potekla, Goran Mikić, koji pred gledaoce iznosi svoje impresije kao očevidac masakriranih dečijih leševa;
- 20. novembra 1991. godine, u Vukovaru, između 20h i 21h, JNA koja je do tada sprečavala nehumano ponašanje TO i paravojnih formacija prema zarobljenim Hrvatima, u pisanoj formi “izuzima iz svoje komandne nadležnosti” paravojne formacije i TO, nad kojima više ne uspeva da uspostavi kontrolu. Ova odluka je na snazi do jutra 21.11.1991. godine.
 - u noći između 20. i 21. novembra od stane pripadnika TO, srpskih dobrovoljaca i paravojnih snaga, iz hangara na poljoprivrednom dobru “Ovčara” izvedeno je i ubijeno 188 muškaraca i 2 žene, starosti između 16 i 76 godina (zvanični obdukcijski nalaz međunarodne komisije).
 - 21. novembra, na konferenciji za medije (između 10 i 11h) – JNA zvanično demantuje da ima bilo kakvih saznanja o bilo kakvom zločinu nad decom u Vukovaru;
 - 21. novembra, oko 15h – Rojters se zvanično izvinjava za objavljivanje neproverene i nepotvrđene vesti (nakon 14h); većina medija koji su preneli vest objavljuje ovaj demanti (istog dana, ili sutradan);
 - **21.novembra Drugi dnevnik TV Beograd prenosi saopštenje Novosadskog korpusa da „nije zabeležen nijedan slučaj samovoljnog postupanja prema zarobljenicima.“**
 - 21. novembra, oko 20.30h – u toku specijalne večernje emisije TV Beograd o ovom zločinu, voditelj pominje demanti, ali dovodi u pitanje i verodostojnost vesti i verodostojnost demantija;
 - **21.novembra, iako je vest već demantovana, Radio Beograd u Dnevniku koji vodi Gordana Šumenković Jevđović kaže: Slike užasa, potresne priče preživelih u Vukovaru i vesti o masakru na civilima koji po ulasku vojske izbijaju na svetlost dana, prenose sve svetske agencije. Udarno mesto se daje priči fotoreportera Gorana Mikića o masakru dece u Borovom naselju. Zatim se ekstenzivno ponavljaju vesti koje su tokom dana, sledeći Rojters, objavile svetske agencije.**
 - „Asošiejted pres“ počinje izveštaj iz Jugoslavije konstatacijom da posle definitivnog pada Vukovara na videlo izlaze stravične priče o pokolju civilnog stanovništva. Agencija navodi da se odlazak bolesnika i ranjenih iz bolnice kao i civila iz Vukovara i okolnih naselja odvija uglavnom preko srpske terito-

- rije. Ova Agencija daje publicitet i izjavi predsednika Vlade Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema Gorana Hadžića da će Vukovar biti glavni grad te oblasti.
- Izveštač „Rojtersa“ kaže da ljudska tela prekrivaju ulice Vukovara i da JA pokrenula istragu o masakru 41 deteta u obližnjem Borovom naselju. Agencija detaljno prenosi priču fotoreportera Gorana Mikića, čije snimke sama povremeno koristi, uz objašnjenje da su počiniooci tog zločina pripadnici hrvatskih snaga, koji su se povlačili iz Vukovara. Sposobnost Hrvatske da se odbrani od nadmoćnog vojnog vazduhoplovstva i artiljerije opada svakim danom. Kraći izveštaj o zločinu u Borovom naselju prenosi i BBC. Što se tiče evakuacije bolnice u Vukovaru, reporter konstatuje da se bolesnici i ranjenici ka daljim odredištima upućuju preko srpske teritorije. Iz izveštaja je jasnije zašto hrvatska strana odbija da to učini sa ljudima koji žele u tu Republiku. Upućivanje konvoja kaže BBC preko područja koje drže hrvatske snage, naterala bi Hrvate da očiste puteve od mina i time oslabe liniju odbrane.
 - Agencija „Frans pres“ izveštavajući iz Zagreba, navodi da je Savezna armija, obelodanila masakr nad srpskom decom, a da je Hrvatska zatražila međunarodnu istragu. Svi listovi u Turskoj objavljuju vest o tragičnom stradanju dece u Borovom naselju. Najtiražniji list „Kurijet“ pozivajući se na izjavu fotoreportera Mikića navodi da su decu zaklali pripadnici hrvatske milicije.
 - List „Milijet“ navodi da federalna armija raspolaže i drugim podacima o ratu i zločinima i da su srpske kuće bile u Vukovaru obeležene. Kanadski radio i štampa piše uglavnom da su borbe u Vukovaru okončane i da grad kontroliše armija. Torontostar citira reči jednog oficira koji je Sajrusa Vensa uveravao da se vojska ne bori protiv Hrvata već protiv fašizma.
 - A danas izraelski list „Davar“ na hebrejskom jeziku objavljuje komentar urednika Tedija Frojsa o ustaškim zlodelima tokom 2. svetskog rata sa polemičkim osvrtom na neke tvrdnje hrvatskog predsednika Tuđmana. List ističe da je Jasenovac za Srbe isto što i Aušvic za Jevreje. Navodi se da je u smrtonosnom hrvatskom logoru od 1941–1944 godine ubijeno oko milion ljudi, većinom Srba, Jevreja i Cigana. Okrutnost ustaša je bila čak veća od Nemačke, a u Jasenovcu i drugim bitkama poginulo je 15% ukupnog broja srpskog stanovništva, piše Izraelski list. List zatim piše da jedna nedavna knjiga Franje Tuđmana pokazuje da u srpskom ukazivanju na gotovo otvoreni semitizam u Hrvatskoj i na vezu sadašnje vlade u Zagrebu sa ustašama iz prošlosti, nema

preterivanja. Otuda je po Tuđmanu odgovornost za 3000-4000 ubijenih u Jasenovcu na Jevrejima a ne na Hrvatima. Stoga svet mora znati ko je Tuđman i ko ga podržava i da je Hrvatska ta koja napušta Jugoslovensku federaciju, zaključuje pored ostalog komentator Tedi Frojs.

- Bečki listi „Di prese“ je jedini austrijski list koji danas doduše neupadljivo i kratko objavljuje vest o ustaškom masakru srpske dece u Borovom naselju. Državni radio i televizija u svojim informativnim emisijama tu vest su pomenuli, dodajući da zato nema dokaza i da je u Zagrebu saopšteno da je reč o srpskoj propagandi. Istovremeni „Di prese“ kritikuje informativnu politiku državnih radija i televizije uz konstataciju da ima sve više žalbi na histeriču i ideologiziranu jednostranost izveštaca Austrije iz Jugoslavije, kaže se da u njihovim izveštajima ima sve manje činjenica, slika i prave televizije.
- Novinari su se posebno interesovali za vest o smrti 40-oro dece u Borovom Selu. Dopisnik „Ejbisi njuza“ iz Beograda, čija je redakcija prva poslala u svet sliku o zločinu u Borovom Selu, pitao je da li Vlada Srbije ima podatke ko su počinio zločina, jer se na osnovu slike ne zna da li su to počinili Srbi ili Hrvati. Petrović je odgovorio da se grupa od 10 lekara sudske medicine nalazi na terenu i da se tek posle uviđaja i ispitivanja može dati potpuna informacija. On je ukazao da za sada postoje samo svedočenja žitelja iz ovog mesta , a na osnovu toga može se zaključiti da je oko 90% stradalih Srba.
- Petrović je najavio da će u subotu poslanici parlamenta Srbije posetiti Borovo selo i okolinu.
- 22. novembar – list Politika na prvoj strani objavljuje vest o masakru dece kao istinitu, nudi objašnjenje zašto ta vest nije pomenuta od strane predstavnika JNA (JNA u tom momentu ima kontrolu nad Borovim Naseljem, koji je neposredno pre toga zauzela, i stoga, jedina ima realna saznanja o tome da li su ili nisu zatečeni dokazi zločina nad civilnim stanovništvom, posebno nad decom).
- 23. novembra – list Politika objavljuje demanti na neupadljivom mestu; zagrebački list Vjesnik prvi put pominje ovu vest, u kontekstu demantija JNA i demantija Rojtersa.

Večernje novosti od 20.11.1991, najavljuje na naslovnici: *“U jednom podrumu u Borovom naselju otkriveno četrdesetoro zaklane dece!”* Opširnija vest je na strani 5, u okviru priloga iz Vukovara koji su sastavili dopisnici D.Stojić,

M.Petrović i M.M. (verovatno Milena Marković) donose nepotpisanu vest naslovljenu *Pokolj dece*: *“Vest koja je u trenutku pisanja ovog izveštaja stigla u prescentar u Erdutu odjeknula je poput bombe. U podrumu jedne od kuća u Borovom naselju oslobodioci su našli četrdesetoro zaklane dece! Po tvrđenju očevidaca, slika je jeziva a novinari su odmah krenuli da se uvere u verodostojnost ove informacije.”*

RTS, *Drugi dnevnik*, 20.11.1991, 19.30: Milorad Komrakov otvara dnevnik:

“Dobro večer, poštovani gledaoci. Vest o masakru 41 deteta u osnovnoj školi u Borovo Naselju u centru je pažnje domaće i inostrane javnosti, domaćih i svetskih agencija i sredstava informisanja. Nezavisna britanska televizijska mreža “Aj ti vi”, javlja o masakru četrdesetjednog deteta u osnovnoj školi u Borovo Naselju. Stanica prenosi izveštaj fotoreportera Gorana Mikića, prema kome su pripadnici hrvatske garde, povlačeći se iz Vukovara, u Borovo Naselje izvršili pravi pokolj čitavih srpskih porodica. Prenosi se da je celo Borovo Naselje puno leševa ljudi koji su ubijeni noževima ili sekirama. ITV javlja da ovaj fotoreporter prenosi izjave vojnika Jugoslovenske narodne armije koji kažu da je četrdesetjedno srpsko dete zaklano. Ova vest na teletekstu ITV-a daje se kao hitna. To je prvi put da se javlja o masakrima koje vrše hrvatski gardisti. Rojters javlja da su hrvatski vojnici optuženi za masakr četrdesetjednog deteta prilikom povlačenja ispred snaga Jugoslovenske narodne armije. Reporteri Televizije Beograd, a koliko smo danas obavešteni, i televizijskih stanica iz gotovo čitavog sveta, čine sve da o ovom stravičnom masakru javnosti što pre dostave i dokumentarne snimke. U Vukovaru je prepodne počela evakuacija bolesnika iz tamošnje bolnice, a u njoj se kako se procenjuje nalazi 420 bolesnika i 400 civila. Civil iz bolnice vojska proverava, kako bi utvrdila da li među njima ima onih koji su pripadali hrvatskim oružanim formacijama.” U nastavku Ratko Dmitrović komentariše: *“Stravične slike viđene sinoć i večeras, svjedočanstva koja će nas pomjerati iz nervnih središta narednih dana, slike masakriranih Srba, nisu obišle niti će obići svijet. U Vukovaru su hrvatski neofašisti zaklali do sada neutvrđen broj Srba. Strahuje se da je u pitanju više od hiljadu ljudi. Dosada je poznato da je od ustaškog noža stradalo nekoliko desetina djece. Bukvalno na kućnom pragu, pripadnici Jugoslavenske narodne armije i srpski teritorijalci nalazili su i još uvek nalaze ubijene čitave srpske porodice. Ovo je grad velikog*

srpskog stradanja, grad na čijoj se periferiji mesecima završavala teritorija ogormnog koncentracionog logora.”

Vest se dalje razvija u *Dnevnikovom dodatku* 20.11.1991 u kojem gostuje nezavisni fotograf Goran Mikić, koji priča o masakru dece kao očevidac. Voditelj Miloš Marković ponavlja čitavu vest, a zatim nastavlja razgovor sa Mikićem:

– *Voditelj: Ti kad si došao, šta si tamo video ?-*

– *Goran Mikić: “Pa jednostavno, videli smo najlonske vreće pune malih leševa. Ja sam uspeo da se dopuzam na jedno dvadeset metara do njih. To se veoma lako može videti da su to deca od pet-šest godina, preklana, puna krvi oko glave. To je tako mučan prizor da i onim vojnicima su suze tekle, zaista, i po cenu života smo hteli to da...”*

– *Voditelj: “Imaš li neku procenu koliko je tih leševa koji bi se mogli nazvati dečjima?”*

– *Goran Mikić: “Pa, oni su povadili to iz podruma, to je bilo na gomile. Spajali su glave, tela, to je sve stravično izgledalo, bilo je sigurno oko četrdeset, verujem njihovom broju, preciznije nisam mogao da brojim, ali... .”*

– *Voditelj: “Dobro, imao si foto-aparat, jesi li probao da snimiš?”*

– *Goran Mikić: “Probao sam da snimim, ustao sam, međutim, prštali su meci oko mene, jedan vojnik repetirao je pušku u mene i naredio mi da se spustim, jer bi uostalom i ja poginuo....”*

– *Voditelj: “Tebi je izričito zabranjeno bilo da to snimiš? Imaš li neku predstavu da li je neko snimio?”*

– *Goran Mikić: „Pa, ne znam, pretpostavljam da je vojska to uradila, to bi bilo realno i trebalo je da se to uradi.“*

Tokom daljeg razgovora emitovane su Mikićeve fotografije izmasakriranih odraslih ljudi, koje su Mikić i voditelj komentarisali. Nije emitovana ni jedna fotografija dece.

– *Goran Mikić: Međutim, ovo sve što vidimo, to su prizori i ne najekstremni koje sam video.*

– *Voditelj. Mi kada smo zajedno pregledali, iako je sve ovo drastično i potrebno i to je jedna morbidija jedna neopisiva, ipak ima i onih fotografija koje bi bilo stidno i mučno prikazivati. Gorane hvala ti lepo na ovom ubedljivom i jako potresnom svedočenju.*

– *Goran Mikić: Hvala i vama.“*

Dnevna štampa, Politika, Politika Ekspres i Večernje novosti 21.11.1991. plasira ovu vest na naslovnica, i razrađuje sa različitim intenzitetom.

Istog dana, Rojters demantuje ovu vest i izvinjava se zbog plasmana neproverene informacije za koju ne postoje dokazi. Jugoslovenska narodna armija se takođe oglašava, ističući da *“nema saznanja da su na pomenutoj lokaciji pronađeni opisani dečiji leševi”*. RTS na ove demantije reaguje u *Drugom dnevniku*, 21.11.1991 u kojem izveštač Nino Brajović komentariše:

“Grad je danas organizovano u prqanji JNA poseitla grupa od 200 stranih i domaćih novinara. Najuporniji tražili su posmrtno ostatak zaklane dece o kojim bruji celi svet, rekoše i susedna Austrija. Sa grupom stručnjaka beogradskog Instituta za sudsku medicinu pretražili smo sve škole, dečije vrtiće i njihove podrumne. Od zločina nit raga. U jednom vrtiću našli smo zlihe municije koju su teritorijalci aktivirali, i to je sve. na Traganje se nastavlja.” Dnevnikov dodatak od 21.11.1991, koji vodi Miloš Marković, kaže: *“Nažalost, ni večeras nismo u mogućnosti da vam pokažemo slike toga masakra o kome do danas još nema zvaničnih potvrda. No i večeras ćemo emitovati sveodčenja italijanske radio-televitije koji tvrdi da je video poklanu decu.”* Gost Dnevnikovog dodatka bio je Nino Brajović, koji je ponovio da *“nismo uspeli naći nikakve tragove zločina (...) niti se vojni izvori oglašavaju u vezi sa tim niti bilo koji drugi (...) nema ni potvde, nema ni demantija (...) Ovi teritorijalci koji su čistili taj teren takođe kažu da tako nešto nisu videli, i da su to takođe čuli, videli na televiziji, čuli iz novina”* Marković ne odustaje: *“Najčešće se pominje mogućnost da su ta deca, ti leševi negde prenešeni.”* Brajović: *“Ti leševi su, ako se to zaista desilo, rpenešeni, a svedočenje o tome ja mislim da imamo od italijanse novinarke, odnosno od priloga koji sledi”*. Marković: *“Jeste, to je novinarka italijanske televizije, Jole-Milena Garbaneli.*

Gabaneli: “U ime Boga, je li? ... Stigla je vest da je ubijeno četrdestore srpske dece (...) Poslednja stvar koju sam ja želela je bila da snimam pobijenu decu kao dokaz, jer je po meni dovoljno reći, a ne i kamerom zapisati. Došli smo na to mesto u blizini fabrike, bio je mrak i sišli smo za džipa. U međuvremenu su rpsitizala oklopljena vozila sa zarobljenim ustašama Pucalo se sa svih strana, rekli su mi – tu su deca. Približila sam se desetak metara i videla gomili leševa. Nisam ih rpevbroyavala, ali sam jasno videla presečene vratove, zaklanu decu, malu decu. Pucalo se. Povukli su me natrag (...) Nisma

uspela da ih snimim, jer tako nešto nisam nikada videla. Nije bilo dovoljno svetla da bih mogla da snimim (...) Sutradan, došli smo da tražimo decu na to mesto u blizini gaeike, ali leševa dece više nije bilo tu. Rečeno nam je da su u toku noći odneseni. Svi su govorili da ih je odnoela savezna vojsa, srpska vojska, da bi sprečila da srpski vojnici vide te dečije leševe, bojeći se da to kod njih to neizazove revolt u odnosu na civilno stanovništvo, jer da bi to još više razbuktalo ratne sukobe, tako je barem meni rečeno, das u ih iz tog razloga odneli.” U Dodatak se uključuje Milorad Jovanović o reakcijama iz svetskih medijskih centara, i dodatak se preliva u konfuzni demanti u kojem Marković istovremeno čita opširan demanti Informativne službe vojne komande Prve armije, dok intervjuiše pukovnika Dušana Milića, “stručnjaka za specijalni rat”. Marković naposljetku filozofski zaključuje: “Pa najbolje bi bilo da tako nije bilo. Lako je primiti novinarski greh. Čovek je bio – taj momak, fotoreporter Rojters-a – vrlo uverljiv, pre svega jer je imao više desetina fotografija iz neposredne blizine koje su drastične po onom šta prikazuju. On je mlad, meni je izgledao vrlo korektno i vrlo uzbuđeno celo to vreme... Ako je već uverio Rojters... Mi smo prvo preko Tanjuga već dobili vest italijanske televizijske mreže ANSA. Mi smo tragom te vesti našli čoveka i baš se onako novinarski radovali, evo, brzo reagujemo, evo čoveka na koga se pozivaju svetske agencije. Pod pretpostavkom da to i nije tačno – sad ne možemo reći – jeste tačno, ni nije tačno – jer ni za jedno ni za drugo nemamo uverljive dokaze, a najlakše se izvinuti... I kad si u najnormalnijim uslovima otme ta dezinformacija, a kamoli u ovoj ratnoj psihozi gde ima ljudi koji ponekad i haluciniraju u toj muci, u tom stravičnom ambijentu. “

Štampa narednih dana produžava ovu konfuznu politiku istovremenog plasiranja informacije, njenog demantovanja

i pretvaranja u nejasnu poluistinu koja različitim intenzitetom opstaje na stranicama *Politike*, *Politike ekspres*, a posebno *Večernjih novosti* u kojima se vest spinuje do kraja godine.

Davno posle demantija, Radio Beograd još uvek podgreva vest o pobijenoj deci na različite načine. Tako 24.11. u emisji *Nedeljom u 10* intervjuiše stručnjaka za genocid, profesora Dragana Davidovića :

Profesor Dragan Davidović već desetak godina proučava genocid u bosanskoj krajini.

U vreme kada se silom prilika ponovo traže logična, psihološka i objašnjenja druge vrste za ponovno javljanje ovog zla u Hrvatskoj, svakako je važno ono što ima da kaže ovakav poznavalac .

Sa profesorom Davidovićem razgovara Momčilo Bošković.

Momčilo Bošković: Da li je ovaj sadašnji genocid nastavak onog prethodnog iz 1941. godine i da li su iste metode?

Prof. Davidović: Pa on je nesporno nastavak, iz prostog razloga što vuče svoju snagu, crpi svoju snagu iz korijena ideologije, odnosno ideje koja je nastala u 19 veku, o hrvatskom političkom narodu iz glava ljudi poput Ante Starčevića i Kvaternika, dakle ideje da Hrvatska mora biti nezavisna do Drine i etnički čista, dakle, bez ikakve primesa zle šizmatičke krvi kakva je srpska krv. U tom smislu ideja stara 150 godina ostala je sveža i danas, ali naravno metodi neki provođenja te ideje su morali bitno da se promene, stoga je to i uslovilo činjenicu da genocid u punoj meri danas nije mogao biti izvršen nad srpskim narodom kao što je 41, 45 godine.

Momčilo Bošković: Pa kako gledate na pokolj dece u Vukovaru? To je drastičan primer ponavljanja genocida nad malom nedužnom decom.

Prof. Davidović: Da se razumemo, metode su identične. Način izvršenja dakle zločina je identičan, a ponavlja se ono što se ponavljalo i 41 i 45. Koliko ja znam iz istraživanja Dragoja Lukića, oko 50.000 srpske dece je stradalo u Bosni i Hercegovini od ustaških noževa i kama i upravo taj istraživač ima poimenično, dakle, imenom i prezimenom preko 30.000 dece koja su stradala na taj bezuman način. Dakle, i danas ništa se ne menja u tom smislu, osim što su uslovi za izvršenje takvog zločina promenjeni u toj meri da je nemoguće ga izvršiti onako kako se izvršavalo 41.,45. Naime, Hrvatska danas odnosno HDZ kao politička stranka odnosno pokret je svojom internacionalizacijom sukoba u Jugoslaviji neminovno dovela sebe u čorsokak da bi mogla da izvrši onakav genocid kao 41. Osim toga tu nema ni patronata kao što su bili Nemačka, Italija itd. U tom smislu se odstupilo od ideje koja je stara kao što sam rekao 150 godina o čišćenju, ali postoje zato drugi radikalniji pristupi, dakle, paljenja ognjišta, paljenja kulturnih

dobara Srpske pravoslavne crkve itd., dakle, zatiranje, potpuno zatiranje i progon srpskog stanovništva iz tih krajeva s nadom, njihovom nadom da se ono nikad više neće vratiti na svoja ognjišta i da je na taj način rešen jedan od suštinskih pitanja hrvatskog naroda odnosno nepostojanje Srba na njihovoj teritoriji.

Momčilo Bošković: Šta valja činiti s obzirom da Evropa i dalje ostaje gluva na sve ovo što se dešava? Pojedine zemlje neće ni da objave za ovaj genocid sada u Vukovaru i u drugim mestima, u Krajini na primer?

Prof. Davidović: Znaete kako, mi smi u tom smislu i kao istoričari, naučnici i novinari i uopšte institucije koje su trebale da se bave tim problemima zakazali. Zakazujemo, ustvari zakazali smo evo već 45 godina. Mi još nismo u stanju da objasnimo osnovne elemente genocida 41.45, a evo sustigao nas je novi. Dakle i tu smo zakazali. Ja sam danas na jednoj konferenciji za štampu govorio o tome da su recimo Nemci imali u svakom bataljonu fotografa profesionalnog, da je divizija svaka nemačka imala kino kamere, dakle koji su u prvim borbenim redovima snimali sve šta se dešavalo. Da su italijanska dokumenta koja su danas prikazana sistematično biležila svako ime i prezime ubijenog Srbina na području NDH. Dakle, u ono vreme, a mi to danas nismo u stanju, dakle, mi u prvim borbenim redovima nemamo ljude koji su profesionalci koji će obaviti posao od fotografisanja, od zabeležavanja imena i prezimena, od direktne izjave svedoka, do da ne govorim o ostalim stvarima koje bi trebalo dakle specijalistima, stručnjacima sudske medicine itd. koja će to prezentovati. Mi naravno u propagandnom tom smislu ne trebamo da budemo bizarni. Mi samo treba da iznosimo istinu, a ona će se zaista onog trenutka kada bude kvalitetno postavila, da pokaže kao vrednost i koja će srpskom narodu doneti pravu promociju u onom smislu jednog naroda koji pati upravo 50 godina.

Momčilo Bošković: Šta po Vama valja činiti da u svet prodre istina, da ovi podaci budu prezentirani, jel Vi ste rekli da smo zatajili. A kako ćemo sada u ovoj situaciji, ovo su sveži podaci, a ipak mnoge ugledne radio i televizijske stanice to ne objavljuju?

Prof. Davidović: Pa znate kako, ja opet tvrdim da je naš posao, svih nas odnosno da radimo ono što nam je struka. Dakle, smatram da bi pri svakoj jedinici bilo to dobrovoljci ili bili to korpus, trebali da postoje grupe stručnjaka od istoričara do kvalifikovanih, do istoričara umetnosti, arhitekata, možda čak do kvalitetnih medicinskih stručnjaka, koji će u pravom trenutku, odmah doći do identifikacije svega onog što se desilo, a na nadležnim institucijama,

ministarstvima je da to publikuje i da pokuša da prodre u svet u onoj meri u kojoj je to moguće. Naravno ja podsećam na jednu vrlo zanimljivu stvar da nekada istina jednostavno nije u stanju da prođe zbog interesa i interes će određivati koliko će istine da procuri u svet.

1914. pred sami Prvi svetski rat, engleska štampa je sa najvećom mržnjom govorila o Srbima, u ovom smislu, da ako Srbi žele da izađu na more, treba ih izvesti i potopiti, da bi dva ili tri dana posle kad su Entlezi ušli u Prvi svetski rat, da bi se kompletna situacija promenila i da bi engleska štampa sa najvećom ljubavlju govorila o Srbima. To je možda jedan eklatantan primer, ali on meni govori o činjenici da interesi uveliko će određivati i potrebu prodora istine u svet. Naravno mi moramo da radimo u onoj meri, ukoliko je to potrebno da bi ta istina na kraju i došla do merodavnih faktora u Evropi i svetu.

U istoj emijsiji, 24.11 javlja se iz Iz glavnog grada Sovjetskog Saveza javlja se dopisnik Tanjuga Mihajlo Šaranović.

Mihajlo Šaranović: Razlog je jednostavan. Dosadašnjih 13 sporazuma o primirju nijesu poštovana, a prije nego se oglase ovim 14., Sovjeti žele da vide da se dogovoreno ipak ostvaruje. S tim prije se u zvaničnim krugovima izbjegava komentar što od ovog primirja zavisi da li će i kada biti u Jugoslaviji upućeni „Plavi šlemovi“. Za njih ovdje ne vlada veliko oduševljenje, ali sudeći po nekim nezvaničnim izjavama Sovjeti neće biti protiv toga ako se steknu svi uslovi, uključujući još nepostignutu saglasnost jugoslovenskih strana u konfliktu o njihovom rasporedu.

Reklo bi se da se Sovjeti najbrže i najlakše izjašnjavaju oko onih pitanja oko kojih mogu izazvati možda malo nezadovoljstva Jugoslavije, ali ne i svojih zapadnih partnera.

Tako zvanični predstavnik Ministarstva za spoljne veze nije imao baš ni jednu kritičku reč o tome što su strani ratni brodovi uplovili u Jadran, jer smatra da nije vojni pritisak ako se oni nalaze izvan jugoslovenskih teritorijalnih voda. Verovatno bi drukčije govorio ako bi nečija ratna flota došla nadomak sovjetskih teritorijalnih voda pod bilo kakvim izgovorom. Inače, ovde u javnosti jača opredeljenje u prilog Srbije i protiv je ekonomskih sankcija, pogotovu naftnog embarga. Naravno ima u listovima posebno u izveštijama onih koji za razliku od korektnih dopisničkih izveštaja iz Jugoslavije, pišu na liniji sadašnje nemačke poznate propagande.

Srećom, takvih je sve manje, pa je čak i sovjetska televizija koja najmanje ubedljivo izveštava o jugoslovenskim zbivanjima, sinoć, makar ispričala o strahotama u Vukovaru, pominjući i priču o zaklanoj deci, tvrdeći doduše da cena rata prevazilazi ciljeve vojnog uspeha.

U ovom trenutku ovde se očekuje kakve će poteze preduzeti ugledni šef diplomatije Edvard Ševarnadze, koji je pre nekoliko dana po drugi put preuzeo ovaj resor.

Sudeći prema prvim izjavama, Sovjeti neće lako, a ponajmanje olako pristati na sankcije protiv Jugoslavije. Ševarnadzeove reči imaju težinu u svijetu.

Zločini nad decom centralna su tema emisije Novosti dana 27.11.1991, koju na Radio Beogradu vodi Miladin Manojlović

Spiker: Dva odbora Socijalističke partije Srbije za porodicu i decu i socijalna pitanja, uputula su apel za zaštitu života i čovečnosti.

Upućen je protest vladama, državicima i diplomatama koji mogu doprineti miru u Jugoslaviji, da stanu u zaštitu života, istine i pravde.

Izveštava Zorica Pantelić.

Zorica Pantelić: U apelu nadležnim evropskim i svetskim organizacijama i institucijama između ostalog se navodi da se na pragu 21. veka u Evropi događaju najstrašiviji zločini nad decom i nedužnim stanovništvom u Jugoslaviji, a da su zločinu pre svega izloženi pripadnici srpskog naroda. Genocid nad srpskom decom kaže se u apelu, prate stradanja i dece drugih naroda, ostavljajući im trajne psihofizičke traume. Tim povodom predsednik saveta za porodicu i decu Radmila Cvetković kaže.

Radmila Cvetković: U ime nedužne i nezaštićene dece, žena i majki, starih i bolesnik, u ime porodica pogođenih najstrašnijom tragedijom, upućujemo ovaj apel svim odgovornim pojedincima da osude zločine i javno imenuju njihove vinovnike.

Ekonomski ili neki drugi interes pojedinih evropskih zemalja, ne može nadjačati i sakriti istinu o stradanjima srpskog naroda, o najmračnijim zločinima nad decom, koja su budućnost svakog naroda i čovečanstva.

Spiker: Apel su podržali Udruženje prijatelja dece, Savet dece Vojvodine, Odbor za zaštitu prava deteta, čiji je predsednik pesnik Ljubivoje Ršumović, između ostalog rekao:

Ljubivoje Ršumović: Stradaju deca na obe strane, znači i srpska i hrvatska, i ne samo na obe strane, nego na sve četiri strane sveta, podjednako teške rane zadobijaju i deca koja sve te strahote gledaju na televiziji i slušaju od odraslih.

Spiker: Apelu za zaštitu života i čovečnosti, pridružio se kako je rečeno i predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti Dušan Kanazir, koji zbog zauzetosti nije učestvovao u radu skupa.

U raspravi koja je prethodila većina učesnika ukazala je na to da se o zločinima ne može svedočiti samo emocijama, već da je neophodno sakupiti i argumentovati dokumentacijom i sve to predstaviti svetu. Predloženo je i otvaranje muzeja genocida nad Srbima.

Prema Branislavi Kostić, “dr Vesna Bosanac, direktorka Vukovarske bolnice do ulaska srpskih snaga u Vukovar, za dokumentarnu emisiju B92, čiji delovi su 2005. godine uključenu dokumentarni film Janka Baljka i Drage Hedla “Vukovar – konačni rez”, kaže: *“Na dan kad je bila Ovčara, dvadesetog studenog, u večer-njim, tim ... novinama, na prvoj stranici, veliki naslov “Četrdeset troje srpske dece ubijeno u Vukovaru”. To je puštena vijest da ovi još više podivljaju. Četnici i koje-kakvi dragovoljci... Arkanovci, orlovi.* Grupa medicinskih stručnjaka iz Srbije, koja je u Vukovar hitno poslata 19.11. 1991. godine, dobila je (20.11.1991.) i zadatak da utvrdi istinu o “masakru dece”. Njihov izveštaj predstavlja **zvaničnu potvrdu srpske strane da masakra nije bilo**. Za, već pomenuti, dokumentarni film, dr Zoran Stanković, patolog sa Vojnomedicinske akademije u Beogradu, koji je bio član pomenute medicinske ekipe, kaže: “Ono što je meni ostalo u pameti, to je da su nas napali kad smo mi rekli da nije ubijeno četrdesetoro dece, koliko su oni to u ono vreme izneli.” Objašnjavajući, kako je uopšte mogla nastati priča o masakru dece i odakle je moglo poteći potresno svedočenje italijanske novinarkе, on se seća ubijene porodice Čečevać, čija tela su nađena u dvorištu jedne kuće u Vukovaru: “Mali Čečevac, koji je ubijen sa majkom i ocem... Video sam onu italijanku koja je tvrdila da je videla četrdesetoro... da su ta deca postojala u Vukovaru. Ali ona je videla kad su malog Čečevca iznosili. Ispred tog ulaza je već bilo nekih petnaestak vreća. I to je bilo verovatno nešto... da je ova novinarka mislila da se radi o deci i da su u tim vrećama i ta deca, s obzirom da je u to vreme bila onakva propaganda kakva je bila.”²⁶⁷

267 B.Kostić, nav.delo, 15.

5. ISLEĐIVANJE

Jedan od najdrastičnijih primera ratne propagande predstavljala je medijska zloupotreba zarobljenih hrvatskih boraca i civila prema kojima je postupano protivno III Ženevskoj konvenciji o pravima ratnih zarobljenika i Članu 3. zajedničkom za sve Ženevske konvencije i II Dopunski protokol. Hrvatski borci i civili su bili hapšeni u ratom zahvaćenim područjima samo na osnovu svoje nacionalnosti ili pripadnost hrvatskim oružanim snagama i pod sumnjom da su činili najmonstruoznije zločine deportovani u zatvore u Sremskoj Mitrovici, Nišu, Beogradu i Šidu kao i u za to posebno formirane logore (koje je vlast nazivala Sabirnim centrima) u selima Begejci i Stajićevo kod Zrenjanina kao i u logor Morinj u Crnoj Gori kojima je tada upravljala Jugoslovenska narodna armija. Danas postoje optužbe da su čuvari sistematski primenjivali fizičku i psihičku torturu i zarobljenici su stalno bili odvođeni na isleđivanja gde su pod pritiskom priznavali zločine nakon čega su protiv jednog broja njih podnete optužnice za učešće u ratnim zločinima nad srpskim stanovništvom. Životni uslovi na tim mestima su bili nehumani: hrane je bilo nedovoljno, lekarska nega je bila neadekvatna, higijenski uslovi su bili ispod svakog nivoa dok su zarobljenici spavali u nekadašnjim štalama, na goljoj zemlji i u nezagrejanim prostorijama na zimskoj temperaturi vazduha. Prema nekim svedočenjima usled takvog tretmana neutvrđen broj zarobljenika je izgubio život.

Delovi iskaza bivših zarobljenika logora “Begejci” iz dokumentarnog filma “Glavu dole, ruke na leđa” u produkciji RTV B92:

Ivo Lovrić: *Prolazimo Zrenjanin. Kud’ ćemo? Šta ćemo? Ne znamo ništa. Dolazimo tamo kod šume neke, to je već popodne. Domljenko taj Vorgić sedi pored mene tako na drugoj strani autobusa. Ja govorim “Domljenko sad smo gotovi”. Kasnije malo, kako dolazimo do kapije onaj svaki što dolazi do kapije ima svog jednog, njih dvojica čekaju nas dvojica idemo i pendrekom po ušima po glavi i gde stigne., nemilo, nemilo. I u štalu k’o stoku. I stoj tamo ruke na leđima, ovako(glavu dole, ruke na leđa). Bio je neki između mene i ovoga Stipe Lukića on je tu malo dalje od mene, iz Iloka, neki*

Papak Željko. On se dizao na momente popustili mu živci, skoči, "Idem ja kući", "Lezi nemoj se dizat, ubiće te" "Ma šta ja idem deca mene traže, majka mene traži, žena mene traži".Ja mu kažem nemoj ić" ". Ja ga nisam mogao suzdržat on se pokupi i ode. Kad ovaj Šeki dođe:" Kud ćeš ti?", "Idem tamo i tamo", "Nazad" i udri po njemu a među nama dvojici je ležao a Domljenko je taj ležao pre mene odmah. E oni su njega prebili kundacima gazili po njemu kao po živini nekoj on je skakao od muke skoči na mene pa skoči na onog s druge strane. Kaže "Zašto to radite?", Ma nema to šta oni, oni samo tuku

Stijepan Tomas: To jutro kiša je udarila padala ljevala, snebilo se sve, zgorelo je sve, nema nigde ništa. Ja, kud ću? šta ću? U' vatim svog fiću, odem u Cigane kod Ljube Budimove, čuo sam njezin je muž ubijen. Šta ćemo dole? Odemo kod nje. Šta ćemo ga, saranit ga? Rek'o, ništa Ljubo 'ajmo u vojsku prijavit se pa pitati da ga ukopamo. Šta ćemo, usmrđit će se. Ajde, uzmemo mi neke bele krpe krenemo tamo kod njih da ih pitamo da saranimo čoveka. Mene su odma'. Ja sam imao konduktersku torbu gde nosim novce i karte železničke i tako sve, i ja odem kod njih i pitam.

"STOJ! Tašnu prida se! 10 koraka nazad! Šta imaš u torbi?!"

"Ima to, imam flašu vode, imam novaca ne znam kolk'o, zaboravio sam, imam vozne karte, ona kondukterska klešta".

Torbu nikad nisam dobio, to više nije vaše. I našli su mi...po belaju nož sam neki imao, to je džepni nož obični što kondukteri nose...eto za jelo. Izvade:

"A s ovim ste poklali našu decu", "Kolko ste poklali dece?"

"Nisam ni jedno, nema ni vaše ni naše dece",

kaže "Petoro dece je nađeno u vašoj kadi zaklano", nekad kažu petoro nekad šestoro".

Pa jedno 6-7 dana nije bilo dana da mene i jednog Vukovarca nisu isledivali i uvek, izlupa te, pa nije se smelo ni kazat da dobijaš batina.

Kaže: "Jel su te lupali opet?", "Pa nisu", meni dodijala već priča, odeš samo zaspiš i odspavaš dva sata, i ono kad ne smeš nikog šutiš i spavaš i gotovo, nema šta.

Onda Hrana, pa jedna riba ona sardina na četiri čoveka, pašteta od 10 deka na četiri čoveka, kruh na jedno 6-7 čjudi, grah jedno 6-7 grašaka na čoveka, batina kol'ko god hoćeš.

Željko Sabo: Tad sam video iz autobusa nešto što sam gledao samo na filmovima, nešto što nisam mogao da verujem da u XX stoljeću postoji. Video sam kao neku zgradu neki salaš, štalu okruženu bodljikavom žicom, naoružane vojnike, žicu gde su bili svezani njemački ovčari i zatim drugi krug žice. Tu su nas iz autobusa naterali da izlazimo van a imali smo doček – špalir dobrodošlice. Naime u prvih četiri dana od svih tih dočeka koje smo imali umrlo je sedam ljudi od batina koje su dobili. Znači legnete naveče kad je vreme za spavanje, čovek pored vas legne. Eto, ja sam imao taj slučaj da smo se dodirivali glavu o glavu i ujutru kad se treba dignuti on se ne diže. Dolazi vojnik drma ga, međutim, odnose ga kasnije kao mrtvog čoveka. Ujutru za doručak dobijete čaj, pola onako šnite kruha, četvrt salame, ja konkretno taj čaj nisam pio i bilo je dobro što nije bilo šećera jer sam ga koristio prilikom odlaska u sanitarni čvor, koristio sam ga upravo kao vodu za pranje i za higijenu osobnu. Žene koje su bile u Begejcima njih 15-20, odaberu jednu od mladih pa naveče im mora spremat verovatno su je i silovali, izvičljavali se.

Pored gore navedenog u logore su dovođeni novinari režimskih medija koji su zarobljenike javno, pred kamerama isledivali o “njihovim zlodelima” i posle o tome pravili reportaže za televiziju i radio i pisali novinske članke u kojima su ih predstavljali kao ustaše, koljače i zlikovce sa kojima se čak i dobro postupa “s obzirom da se zna šta su oni sve radili”. Autori ovakvih tekstova i reportaža iako po zanimanju profesionalni novinari nisu izražavali ni najmanju sumnju u to da se u tim logorima vrši sistematsko zlostavljanje zarobljenika iako je bilo jasno vidljivo u kakvim uslovima žive zarobljenici i u kakvom se psihičkom i fizičkom stanju nalaze dok su za relevantne uzimali samo podatke koje je dobijali od logorskih vlasti

Politika Ekspres 27.9.1991 na strani 11 objavljuje tekst pod naslovom “Po zanimanju – Hrvati” autorke Aleksandre Plavevski: *“Istina o njihovim strašnim zlodelima ne može se sakriti. Njima su se do juče ponosili, dokazujući ubijanjem Srba i pripadnika savezne armije privrženost i odanost hrvatskoj vlasti. “Mlada demokracija” i njeni vojnici činili su u Tovarniku zločine neshvatljive*

civilizovanom svetu”. „Ljudi koji su preživeli doskorašnji ustaški teror u ovom mestu, ukočena pogleda pričaju o ubicama koje su vadičepovima kopale oči uhvaćenim Srbima. O izivljavanjima nad decom i ženama, o klanjima; onima za koje se verovalo da se na našim prostorima nikada neće dogoditi”. Uz tekst se nalaze i slike navodnih ustaša i koljača sa njihovim imenima i prezimenima i kratkim opisima zločina koje su činili.

Radio Televizija Srbije u Dnevnikovom dodatku od 16.10.1991 pušta snimak saslušanja jednog zarobljenika, vidno zapuštenog i sa povezom preko očiju. Titl ga identifikuje: **“Josif iz Vukovara, zarobljeni pripadnik ustaških jedinica”**, a krol pojašnjava: *“Snimljeno u okolini Vukovara. Ovaj zarobljenik nije povređen. Zavoj na glavi ima jer nije želeo da mu se do suđenja vidi lice.”* Tog čoveka, ispred kojeg je mikrofonski dok se u pozadini čuju eksplozije, ispituje lice koje se na snimku ne vidi:

Y: Reci ti nama, koja zverstva si ti činio?

X: Zverstva sam činio. Ubio sam. Jednog sam vojnika zaklao.

Y: Jednog vojnika si zaklao, gde? (...) U Vukovaru? Jel taj vojnik bio živ?

X: Bio je onesvešćen?

Y: Onesvešćen? I ti si ga zaklao? Objasni nam kako si ga zaklao?

X:

X: Drugom vojniku sam izvadio dva zuba?

Y: Kakvi su to zubi bili?

X: Zlatni (...) to sam dao Zrnić Ivici (...)

Y: Dobro. Reci jel si nekog silovao ti?

X: Jednu žensku.

Y: Jednu žensku? Kako se ta ženska zove?

X: Slađa Petrović (...) čuo sam da je iz Vukovara.

Y: Jel si je klao?

X: Oni su je zaklali.

Y: Ko?

X: Zrnić Ivica i ostali gardisti (...)

Y: Navedi još neko ime od tih gardista (...) Šta si ti još radio, jel si klao neku djecu?

X: Da

Y: Kolko djece si zaklao?

X: Dvoje.

Y: Koliko su bili stari?

X: Oko 15 godina (...)

Y: Da li su njihove majke bile pristune?

X: Jesu.

Iznuđena ispovest ovog „Josifa“ postaje opšte mesto ratne propagande režimskih medija. **Vesti Radio Beograda od 11.10.1991, 19h** puštaju reportažu Milene Marković iz Vukovara, u kojoj se ponavlja vest o njegovom hvatanju i detalji o zverstvima koje je izvršio. O njemu pišu i Politika i Politika Ekspres i objavljuju njegovu fotografiju.

Po njegovom prebacivanju u jedan od logora u Banatu, novinari državne televizije prave još jedan intervju sa njim, koji **Radio televizija Beograd pušta 10.11.1991**. Tek tu uspeva da pogodi tačno ime ovog čoveka, koji je dotle nazivan Josif, Miladin Ninković i Jozo. Novinarka Vesna Živanović ga ispituje i on ponavlja sličnu, već sistematizovanu i dobro naučenu priču:

Najava: „Prilog o sabirnom centru u Banatu u kojem je smešteno 330 zarobljenika iz redova ZNG i MUP Hrvatske. Videćete razgovor sa dvojicom pripadnika hrvatskih paravojnih formacija, a prvi od njih vam je možda i poznat. Pre dvadesetak dana, sa povezom na licu, govorio je o zverstvima koja je polinio.

MILADIN MILKOVIĆ: Ja se zovem Milković Miladin, star sam 22 godine, iz Sotina sam.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Otkud ovde?

MILADIN MILKOVIĆ: Došao sam u Vukovar i tu sam radio zla dela.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Dobrovoljno ste otišli u Zenge?

MILADIN MILKOVIĆ: On me je upisao.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Šta ste radili dok ste bili tamo?

MILADIN MILKOVIĆ: Delio sam konzerve i jednog sam vojnika priklaio?

VESNA ŽIVANOVIĆ: Kako ste zaklali?

MILADIN MILKOVIĆ: Nožem.

VESNA ŽIVANOVIĆ: A zašto ste klali, mislim zbog čega?

MILADIN MILKOVIĆ: Oni su bili uz mene tamo.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Koji, jel možete da kažete?

MILADIN MILKOVIĆ: Bio je Asanović Ivica i Zrnić Ivica.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Odakle su oni?

MILADIN MILKOVIĆ: Iz Sotina?

VESNA ŽIVANOVIĆ: Oni su bili prisutni dok ste vi klali? Samo jednog vojnika?

MILADIN MILKOVIĆ: Jednom sam izvadio dva zuba, jednog sam prikloao, jednu sam žensku silovao i dvoje dece sam prikloao.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Da li ste silovali pre klanja?

MILADIN MILKOVIĆ: Jednu sam žensku silovao (...) ja je nisam zaklalo, oni su je zaklali.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Ko je zaklao?

MILADIN MILKOVIĆ: Zrnić Ivica i Asanović.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Gde su sada oni?

MILADIN MILKOVIĆ: Oni su u gradu ostali.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Koliko su stara dece?

MILADIN MILKOVIĆ: Oko 15 godina (...)

VESNA ŽIVANOVIĆ: Kako ste ih, u prisustvu koga, ko je još bio tu (...) roditelji dece da li su bili prisutni?

MILADIN MILKOVIĆ: Jesu.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Šta su radili oni?

MILADIN MILKOVIĆ: Oni su jecali, plakali.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Da li se kajete?

MILADIN MILKOVIĆ: Sad je gotovo.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Imate li osećaj krivice? Da li ste svesni šta ste uradili?

MILADIN MILKOVIĆ: Jesam.

VESNA ŽIVANOVIĆ:

MILADIN MILKOVIĆ: Da li vam je ta slika pred očima, to što ste radili

MILADIN MILKOVIĆ: Nije.

VESNA ŽIVANOVIĆ: Zaboravili ste?

MILADIN MILKOVIĆ: Da.

Večernje novosti 13. i 14.11.1991 objavljuju tekstove autorke Tamare Bakić pod naslovima "Zločinci na salašu"(strane 19/1/2): "Logor smešten između dve reke 25 kilometara daleko od Zrenjanina skriva od očiju javnosti nekoliko stotina zarobljenika, mahom Hrvata, koji su učestvovali u zverstvima nad srpskim življem u okolini Vukovara, Tovarnika, Osijeka i drugih krajeva Slavonije. To su pripadnici "Zbora narodne garde", MUP Hrvatske, crnokošuljaši, ustaše, ali i seljaci, domaćice, mladići sa nepunih šesnaest godina. Uglavnom su zadojeni mržnjom prema svemu što se srpsko. Tu u logoru očekuju kaznu. Većina je svesna da su bili samo pioniri u krvavom piru hrvatskog vrha. "Zarobljenica Ljuba Budim, domaćica,

Hrvatica po nacionalnosti majka 11-oro dece. Ima šest sinova. Za četvoricu ne zna gde su, verovatno u ZNG. Muž joj je poginuo. Zarobljena je u Tovarniku, dok je bacala bombe na mlade vojnike JNA...Sada stalno plače”.

Deo iskaza Ljube Budim: *Kada sam došla u Šid, jedan me je vojnik odma’ udario nogom u stomak i pala sam na beton. I meni je tako čvor iskočila i ja sam čvor imala plavo. I oni su svi: “Ti si baba bombašica” i tako. I uvek isto i uvek isto pričala i nisam imala drugo šta da im kažem . Najteže mi je kad me odvedu na ispitivanje i kad mi kažu da su mi dijeca, jer Drago je onda bio u policiji i da je on dijeci sek’o nokte i prste i pravio od njih ogrlicu i da sam imala ja sinove, ja sam imala njih dvojicu u Zagrebu da je i njih pobilo i da su mi svi pobijeni.*

I svoji na nišanu(strana 19): *“Prava galerija hladnokrvnih ustaških koljača “izložena” je u logoru kod Zrenjanina. Reč je o zarobljenim ustašama, teškim zločincima od kojih većina ima okrvavljene ruke sa više ubijenih vojnika i civila na duši. Teško bi bilo napraviti “Top listu” njihovih zločina – jedni prednjače po broju žrtava, drugi po surovosti i bezočnosti i hladnokrvnosti. Ipak, koljač iz Vukovara Josif Miljković(28)., koji je naočigled roditelja zaklao dvoje dece zaslužio je da bude prvi pomenut. Nedavno, u televizijskoj emisiji, hladnokrvni koljač je izjavio da se ne kaje i da ga nevine žrtve čak i ne progone”.*

Po padu Vukovara, ekipa RTB predvođena Ninom Brajoevićem ulazi u grad, što emituje **Drugi dnevnik 19.11.1991**, i snima srpske meštane kako vređaju i optužuju zarobljene Hrvate.:

NINO BRAJOVIĆ: *„Među civilima, mnogo je onih koji samo nose civilno odelo, a do juče...*

ŽITELJ: *Ja da se sakrijem u općinu kad su bombe letele, samo da me ne pogodi, a on meni pištolj u usta stavljao. Bezobrazniče jedan!*

NINO BRAJOVIĆ: *A pištolj u usta jel ste stavljali?*

ZAROBELJNIK: *Nisam.*

NINO BRAJOVIĆ: *Jel pozanajete ovog čoveka?*

ZAROBELJENIK: *Da, iz viđenja. Pištolj nisam stavljao nikome, jer pištolj nisam ni imao.*

NINO BRAJOVIĆ: *Jel ste bili u gardi, kako niste imali pištolj?*

ZAROBELJENIK: *Mene su na silu bili mobilisali, da moram kao civili čuvati one zatočenike u općini.*

NINO BRAJOVIĆ: *A to su bili Srbi zatočenici?*

ZAROBELJENIK: *Da, Srbi.*

19.11.1991 u Dnevnikovom dodatku voditelj Miloš Marković najavljuje: „U narednih par minuta videćete hiljade pripadnika hrvatskih oružanih snaga koji su juče zarobljeni u Vukovaru. Oni su, da kažemo, smešteni, u jedan zatvor u Sremskoj Mitrovici.“ Sledi prilog koji se emituje uz snimak koji prikazuje zarobljene ljude u civilnoj odeći:

Nakon jučerašnjeg oslobađanja Vukovara, zarobljena je i veća grupa ustaša. Dokaz za to su i ovi kadrovi zarobljenih fašista, zengi i mupovaca, snimljeni rano jutros u sabirnom centru neposredno iza linije fronta. Samo u toku prošle noći, gde se i našla televizijska ekipa RV i PVO, dovedeno je više od 3000 zarobljenih ustaša. Mnogi od njih, koji su pružali žestok otpor jedinicama JNA, teritorijalcima i dobrovoljcima, ipak su uspeali da sa sebe skinu uniforme i druga obeležja ustaških formacija. Međutim, odali su ih sitni detalji koji su i osujetili njihov plan da prikriju zlodela koja su učinili. Najveći broj njih imao je istu obuću, vojne čizme strane proizvodnje, a lične stvari koje su sa sobom poneli bile su zapakovane u identične putne torbe ili vreće Vuteksa iz Vukovara. Bez uniformi i oružja, i kuraži koju daje špric sa drogom, ovi ljudi ne izgledaju tako opasno, pa ih je lako čuvalo samo nekoliko stražara. Da je reč o zlikovcima, rečito govore dokazi obezbeđeni u toku današnjeg dana. Kriminalističko-tehničkom analizom i uzimanjem tzv. parafinske rukavice utvrđeno je da su svi oni u poslednja 24 časa upotrebljavali vatreno oružje. Na rukama svih ustaša pronađeni su tragovi barutnih čestica, a kod dvojice i tragovi ljudske krvi u predelu podlaktice, koja nije njihove krvne grupe.

Politika ekspres 24.11.1991 na strani 15 objavljuje tekst pod naslovom “Svi smo klali” autora Siniše Ivanovića: “U baraci je vladao polumrak i naprezao sam se da vidim kako izgledaju ti ljudi koji su iza sebe ostavili toliko zlodela. Prolazio sam pored onih koji stoje i zagledao se u one koji na podu sede. Verujte: obična lica! Vaše i moje komšije s kojima smo se, koliko juče pozdravljali, s kojima smo u kafani sedeli i s kojima smo zajedno radili! Zastao sam pred jednom produhovljenom “facom”. Učinilo mi se, čak, da poznajem tog čoveka. – Vi? Otkud vi ovde? – upitao sam. Tek kad je podigao pogled video sam da ga ne poznajem. A njegov pogled je kazivao da je hladnokrvni ubica. Stresao sam se čak i od same pomisli kakva bi mi sudbina bila da sam dopao njegovih šaka u vreme kad se ubijalo iz mržnje, ali i iz zadovoljstva”.

ТРАГОМ ПРИЛОГА У ТВ-ДНЕВНИКУ КОЈИ ЈЕ УЗБУДИО ГЛЕДАОЦЕ

МАНДА НИЈЕ ЗНАЛА ЗА МИЛОСТ

Наш репортер очи у очи са женом која је својом руком заклава једног детета и убила десет војника

Стражари затворили врата готово празне канцеларије у којој је сав наметаштај једак лисасти сто, за којим је пуковник и три стотине.

— Седи Манда.

Без речи се полако опустила на столицу погледа обореног на руке, које приметно дрхте.

Мандина прича се одвија управо онако како је пуковник предвиђао. Одмах је казала да је отац упућен и да с њим има дете које је сада у Србију, у дому, Ивана рођена је у Штитару, код Жупање. Живела је прво с неким Славоком, двоструко старијим од ње. Он је издржавао. Има само четири разреда школе.

Тужна прича

Шта да је питам, куда у глави. Пред таквом особом која чак и не покушава да поручи своје злочине, мозак је једноставно блокиран.

Пре него што је ушла у собу о Манди сам самозадовољно припадај на једном тачног друштва у коме је живела. Никада није радила. Има четрнаесторо браће и сестара. Са рођењем оцем коју је опсовао у петнаест тој години, има дете. — Продавала се, каже онама који су је позивали на станицу за тажира лагуња или флашу пива. — То ти је Манда, испричао ми је један добровољац. — И сад такој жени даш власт, пушцу и камиш јој да може да чини што хоће.

— Јеси ли стварно убила војника?

— Јесам — каже тихо и не диже главу са руке често стиснутој у крсту.

У соби тишина. Пуковник се задирио у своје списе. Нудим јој цигарету. — Не пушим, каже.

Испричај ми нешто о себи, рату, о оном што си чинила.

— Мене је на то наговорио Звонко. Један деčko с којим сам живела.

Током целог разговора, узврат сам тражио капање у њеним очима

— Како се звао?

Не знам. Знам да је био деvак. Звонко га је узвратио на улици док се пред кулом играо и одвајао у кукурзу. Онда је мене заво. Био је дан. Мислим да је било јутро. Звонко га је држао у руком му затворио уста да не виче. Онда сам га ударила ножем у срце.

Није једина

Манда заћута. Ни ја ништа не питам. Само осећајем јузу по леђима.

— Није се много отимао — додате тихо. Звонко ми је дао нож и рекао: „Убоди га“... После смо га закопали.

Одједном нисам желео више да разговарам. Узвратио ме је нека мука. Пуковник који је то приметио позвао је страну да је одведе. Изаšla је без очна, и не поглављаше нас.

Остали смо у соби ћутећи. Пуковник с руком испод браде загледао кроз прозор. Јој, наводно, зачет у белесне. Оборио нам је грбачу који минут да добемо к себи.

— Видели сте — најзад ће пуковник. — Није не луда, а

ни несвесна онага што је урадила. Војници су је добро запамтили, кроз доглед, када је изашла да догуче она јавника које је погледала у лева. Само се зато није извукла. Знам смо кога тражили. Када је ослобођено Борово насеље, нађена је у кући једног Србина, чега је жена Маџарица. Тај Србин није био код куће, већ у болници. Чим је стигла у Трпину, одмах су је борци и војници препознали.

Пуковник уздику.

— Човек у овом послу наплатио на такве ствари које се и не могу испричати и описати. И мушкарци и жене, па чак и деца су радила исто што и Манда. Зато се и бавим овим послом. Не желим да ме фаншизм и усташе прате кроз живот. Зато и гоним ране злочинце. И то ћу радити док год будем жива. Без икакве наоднаде... Видели сте и свак. То је, ето, ХДЗ. Манда и њој слични су већина њихових гласача. Сој који је ослепотило својим примитивизмом и суровошћу све што је у новему људско.

Јован АНТОНИЈЕВИЋ

У БАРАЦИ СА УСТАШАМА ЗАРОБЉЕНИМ У ВУКОВАР

„СВИ СМО КЛАДИ“

● Међу усташама и „убица деvјег лица“ ● Кад кољачи сузе лију

Жарко сам желео да ми појне власти дозволе да уђем

PRAVNI OKVIR

TRETMAN KRIVIČNE ODGOVORNOSTI MEDIJA I NOVINARA ZA DELA PODSTREKIVANJA NA DRUGA KRIVIČNA DELA I GOVOR MRŽNJE U PRAKSI MEĐUNARODNIH SUDOVA I TRIBUNALA

U ovoj glavi daje se pregled predmeta koji su se vodili pred raznim međunarodnim sudovima i Tribunalima od drugog svetskog rata do danas. Zajedničko im je što su vodjeni upravo u pravcu utvrđivanja krivične odgovornosti zaposlenih u medijima, a za nedozvoljene radnje podstrekavanja ili govora mržnje.

1. MEĐUNARODNI VOJNI TRIBUNAL U NIRNBERGU (MVT)

PREDMET „JULIJUS ŠTRAJHER“

Presuda Julijusu Štrajheru pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu predstavlja prvu presudu za ratne zločine počinjene putem medijskog izveštavanja u istoriji. Julijus Streicher je na nirnberškom procesu oslobođen po tački 1. optužnice (Učestovanje u zajedničkom planu/zaveri) ali ga je tribunal proglasio krivim i osudio na smrt po tački 4 (zločini protiv čovečnosti)²⁶⁸ iz razloga što je na osnovu predloženih dokaza doneo zaključak da je Streicher putem nedeljnika Šturmer (Jurišnik), čiji je izdavač i vlasnik bio tokom 22 godine podstrekavao na ubistva i istrebljenje jevrejskog naroda u Nemačkoj i na teritorijama koje su bile pod nemačkom kontrolom u toku drugog svetskog rata.²⁶⁹

Julius Streicher je bio izdavač nedeljnog glasila nacističke partije Šturmer od 1923. do 1945. godine a do 1933. godine je bio i urednik tog glasila. Julijus

268 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (1. oktobar 1946 godine), strana 304

269 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (1. oktobar 1946 godine), strane 301-304

Štrajher je “kroz svoje govore i članke, iz nedelje u nedelju, iz meseca u mesec, inficirao nemačke umove virusom anti-semitizma i podsticao nemački narod na aktivan progon Jevreja”²⁷⁰ Šturmer je 1935. godine dostigao tiraž od oko 600.000 primeraka i najveći deo njegovog sadržaja je bio popunjen takvim člancima.

U delu optužnice IMT koji se odnosio na Štrajhera pisalo je sledeće: “on (Štrajher) je odobravao, usmeravao, i učestvovao u zločinima protiv čovečnosti utvrđenim tačkom 4. optužnice, a to posebno uključuje podstrekavanje na progon Jevreja utvrđen tačkama 1. i 4. optužnice”.²⁷¹

Primeri pisanja Šturmera

Štrajher je osuđen zbog izveštavanja Šturmera od 1933 godine (dolazak nacista na vlast u Nemačkoj) pa sve do kraja rata. Štrajher je aprila 1933 godine preko Šturmera prvo pozivao na bojkot jevrejskih trgovina, banaka i robnih kuća a zatim podržavao nirnberške rasne zakone 1935 godine, 14. aprila 1937 godine Der Sturmer objavljuje da su Jevreji ritualno klali Hrišćane prilikom proslave svog praznika Pashe, 1. avgusta 1938 godine je podstrekavao na rušenje sinagoge u Nirnbergu a 10. novembra iste godine je otvoreno zagovarao pogrome Jevreja koji su se u to vreme događali.²⁷²

Tužilaštvo je međunarodnom Sudskom veću kao dokaze predložilo 23 članka koji su u Šturmeru bili objavljeni između 1938 i 1941 godine a u kojima je bilo podstrekavano na vršenje zločina protiv čovečnosti protiv jevrejskog naroda. Kao karakterističan primer treba navesti članak iz 1938 godine u kome se Jevreji karakterišu kao “gamad i bacilli”, zatim “da nisu ljudska bića nego paraziti, neprijatelji, zlikovci i prenosioči zaraze koji moraju biti uništeni u interesu opstanka čovečanstva”. Ostali članci su takođe zagovarali ideju da će „samo kada “svetska jevrejština” bude uništena jevrejski problem biti rešen“. U maju 1939 godine u vodećem članku u Šturmeru je pisalo:

270 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (1. oktobar 1946 godine), strana 302.

271 Aneks A optužnice Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu protiv Hermana Geringa i ostalih (strana 77. u presudi)

272 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (1. oktobar 1946 godine), strana 302.

“Kaznena ekspedicija mora da deluje protiv Jevreja u Rusiji. Kaznena ekspedicija koja će im obezbediti istu sudbinu kakvu svaki ubica i kriminalac mora da očekuje. Smrtnu kaznu i pogubljenje. Jevreji u Rusiji moraju biti pobijeni. Moraju biti potpuno iskorenjeni”²⁷³

1940. godine Štrajher je objavio pismo čitaoca koji je poredio Jevreje sa “rojevima skakavaca koji u potpunosti moraju biti uništeni”. Tužilaštvo je dalje kao dokaze Veću predložilo 26 članaka iz Šturmera iz perioda od avgusta 1941 do septembra 1944. godine, od koji je dvanaest napisao sam Štrajher, a kojima je nedvosmisleno zahtevano uništenje i istrebljenje Jevreja:

25. decembar 1941. godine:

“Ukoliko opasnost od razmnožavanja tog Božijeg prokletstva u jevrejskoj krvi dođe do kraja, onda preostaje samo jedno rešenje – istrebljenje tog naroda čiji je otac đavo.”²⁷⁴

Februar 1944 godine:

Ko god radi ono što radi Jevrejin je nitkov, kriminalac. I onaj ko to ponavlja i želi da ga kopira zaslužuje istu sudbinu, uništenje, smrt”.²⁷⁵

Iako je Štrajher znao da nemačke snage bezbednosti vrše zločine nad Jevrejima i ostalim “nepodobnim” etničkim, verskim ili političkim grupama nastavio je sa širenjem mržnje preko Šturmera. Štrajher je na suđenju poricao da je imao bilo kakva saznanja o masovnim zločinima ali su na suđenju izvedena dva dokaza koja su opovrgla njegovu odbranu:

Prvi je bio dokaz o tome da je zvanični fotograf Šturmera u proleće 1943 godine bio poslat da poseti istočnoevropske getoe u kojima su Jevreji bili zatočeni – u vreme kada su nemačke snage uništile pobunjeni varšavski geto što je bilo praćeno brutalnim zločinima nad pobunjenim Jevrejima.

273 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (1. oktobar 1946 godine), strane 302. i 303.

274 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (oktobar 1946 godine), strana 303.

275 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu (oktobar 1946 godine), strana 303.

· Drugi dokaz je bila činjenica da je Štrajher redovno primao i čitao jevrejski list koji je izlazio za vreme rata "Israelitisches Wochenblatt", a koji je, u svakom broju iznosio podatke o jevrejskim žrtvama kao i cifru koliko je bilo deportovanih i ubijenih Jevreja u tom trenutku u Evropi. Štrajher je u novembru 1943 godine komentarisao članak iz tih novina u kojem je pisalo da su "Jevreji bukvalno nestali iz Evrope" i to na način što je rekao "da to nije jevrejska laž".

Kada je u decembru 1942 godine komentarisao članak koji je objavljen u londonskom Tajmsu a koji se odnosio "na zverstva koja vode ka uništenju", Štrajher je rekao da je Hitler upozorio da će II svetski rat dovesti do "uništenja jevrejštine". U januaru 1943 godine napisao je i objavio članak u kojem je rekao da je Hitlerovo proročanstvo ostvareno, da je svetska jevrejština istrebljena i da je „divno saznanje da je Hitler oslobađa svet od jevrejskih mučitelja“.

Zaključak sudskog veća

U delu presude vezanom za zločine protiv čovečnosti a koji se odnosio na Šturmer Veće je zaključilo:

· *Šturmeru i ostalim glasilima je bilo dozvoljeno da šire mržnju prema Jevrejima i u govorima i javnim izjavama nacističkih lidera Jevreji su bili izloženi javnom podsmevanju i preziru.*²⁷⁶

Što se odgovornosti Julijusa Štrajhera tiče Sudsko veće Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu je na osnovu izvedenih dokaza došlo do zaključka "da je uzaludno za Štrajhera da tvrdi da je rešenje jevrejskog problema koje je on zagovarao bilo strogo ograničeno na klasifikovanje Jevreja kao stranaca i na donošenje diskriminatornih propisa kao što su nirnberški zakoni, kao i na dopunjavanje međunarodnih ugovora o, ukoliko bi to bilo moguće, stvaranju države Izrael negde u svetu gde bi svim Jevrejima bilo dozvoljeno "da emigriraju." Veće je dalje zaključilo da je Štrajher podstrekavao na ubistva i istrebljenje jevrejskog naroda i to u trenutku "kada su Jevreji u Evropi ubijani u najgorim mogućim uslovima što jasno predstavlja progon na političkoj i rasnoj osnovi u vezi

276 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu(oktobar 1946 godine), strana 248

sa ratnim zločinima definisanim Poveljom tribunala i predstavlja zločin protiv čovečnosti”.²⁷⁷

PREDMET „HANS FRIČE“

Druga presuda koja se pred IMT-om odnosila na ratne zločine počinjene putem medijskog izveštavanja je presuda radio komentatoru i visokom funkcioneru nemačkog Ministarstva propagande Hansu Fričeu. Za razliku od Štrajhera Friče je oslobođen po tačkama 1. 3. i 4. optužnice tribunala u Nirnbergu.

Fritzche je bio poznati radio komentator koji je jednom nedeljno komentarisao aktuelne događaje u svojoj autorskoj emisiji “Hans Friče govori” koja je sa emitovanjem počela u septembru 1932 godine; Friče je iste godine postao i šef nemačke državne novinske agencije. Agencija je maja 1933 godine inkorporisana u Ministrastvo narodnog prosvvećenja i propagande koje je vodio Jozef Gebels a Friče je tada postao član nacističke partije i prešao u to ministarstvo. Decembra 1938 postao je šef Odeljenja za štampu pri ministarstvu a oktobra 1942 godine unapređen je na poziciju ministarskog direktora. Jedno vreme je služio u propagandnom odeljenju na istočnom frontu da bi novembra 1942 postao šef Odeljenja za radio pri Ministarstvu propagande i opunomoćnik za Političku organizaciju velikog nemačkog radija.

Što se optužbi po tačkama 3.(ratni zločni) i 4.(zločini protiv čovečnosti) tiče u delu optužnice koji se odnosio na Fričea pisalo je:

“da je optuženi koristio svoj zvanični položaj i svoj lični uticaj kako bi “podstrekavao, ohrabrivao i podržavao vršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, a to se naročito odnosi na mere usmerene protiv Jevreja i nemilosrdnu eksplataciju okupiranih teritorija”²⁷⁸

Međunarodni tužilac je na suđenju tvrdio da je “ Friče podsticao i ohrabrivao vršenje ratnih zločina i to na način da je namerno falsifikovao vesti kako bi u Nemcima probudio one strasti koje bi ih dovele do vršenja ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti”. Tužilac je dalje tvrdio da njegov zvanični položaj nije bio naročito bitan da bi se zaključilo da je učestvovao u proizvodnji i formulisaniu propagandnih kampanja.

277 Presuda glavnim nacističkim zločincima pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu(oktobar 1946 godine), strana 304

278 Aneks A optužnice Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu (strana 79. u presudi)

Primeri govora Hansa Fričea i zaključak Sudskog veća

Na suđenju su kao dokazi izvedeni delovi određenih govora Hansa Fričea a za koje je Sudsko veće zaključilo da su “definitivno antisemitski”, kao što je na primer izvod iz jednog od njegovih govora da je rat prouzrokovan od strane Jevreja i da se ispostavilo da će njihova sudbina biti “isto tako neprijatna kao što je firer predvideo”, ali je Veće isto tako došlo do zaključka da ti govori nisu prouzrokovali progon ili istrebljenje Jevreja kao i da nema dokaza da je Friče bio svestan da se istrebljenje Jevreja odvija na istoku. Veće je još na osnovu predloženih dokaza zaključilo da je Friče dva puta pokušao da onemogući publikaciju antisemitskog Šturmera ali da u tome nije uspeo kao i da je povremeno emitovao lažne vesti ali da ne može da se dokaže da je Friče znao da su te vesti lažne. Primer za to predstavlja Fričeva reportaža o potapanju nemačke podmornice za koju se ispostavilo da je netačna ali, prema zaključku Suda, optuženi to nije mogao da zna jer je kao izvor imao zvaničnu informaciju dobijenu od nemačke mornarice tako da nije imao razloga da sumnja da je informacija netačna.

Tribunal je na osnovu svih predloženih dokaza zaključio da – iako je Friče davao “tvrde” izjave propagandne prirode u svojim radio obraćanjima – ne može da prihvati da je on imao nameru da podstiče nemački narod da čini zverstva nad pokorenim narodima i da ne može da prihvati da je on učestvovao u zločinima koji mu se stavljaju na teret već da je njegov cilj bio da pridobije široku narodnu podršku za Hitlera i nemačke ratne napore te je iz tog razloga doneo presudu kojom Fričea oslobađa krivice po svim tačkama optužnice.

ZAKLJUČAK O PREDMETIMA VOĐENIM PRED MVT

Iz prethodne analize vidi se da je sudsko veće u predmetu Štrajher našlo da je isti odgovoran kao izdavač novina mada je pomenulo i da je neke od članaka koje su citirali kao kriminalne pisao lično. Iz presude se vidi da se u člancima poziva na direktno istrebljenje Jevreja i da se poziva na istrebljenje svih Jevreja koji su generalno označeni kao neprijatelji.

Štrajher je po sudskom veću znao za zločine koji se čine protiv Jevreja ali je bez obzira na to nastavio sa širenjem mržnje u Šturmeru, a veće je i izvelo dokaze o tome. Ovakva odluka proizilazi iz činjenice da je nađen odgovornim za podstrekanje na ubistva i istrebljenje Jevreja i to u trenutku kada su Jevreji širom nacističke Nemačke i okupirane Evrope bili sistematski proganjani i ubijani. Najzad,

Sudsko veće je našlo da su takva njegova činjenja predstavljala progon na političkoj i rasnoj osnovi, odnosno zločin protiv čovečnosti.

Iz analize drugog predmeta vođenog protiv Hansa Fričea može se primećivati da je Veće tražilo kauzalnu vezu između njegovih govora i krivičnih dela i našlo da njegovi govori nisu prouzrokovali progon ili istrebljenje Jevreja. Veće je takođe u skladu sa odgovornošću za progon tražilo i njegovo znanje kao deo umišljaja i našlo da nema dokaza da je Friče bio svestan da se istrebljenje Jevreja odvija na istoku. U vezi optužbe da je emitovao lažne vesti sudsko veće je zaključilo da nije dokazano da je Friče znao da su te vesti lažne. Najzad veće je našlo da ne može da zaključi da je Friče imao nameru da podstiče nemački narod da čini zverstva nad pokorenim narodima i zbog toga ga oslobodilo odgovornosti.

2. MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNALI ZA BIVŠU KUGOSLAVIJU I RUANDU

A. MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNAL ZA JUGOSLAVIJU (MKTJ)

PREDMET „VOJISLAV ŠEŠELJ“

Predmet koji se vodi protiv optuženog Vojislava Šešelja pred MKTJ u sve većoj meri je relevantan i za ovu knjigu. Ovo iz razloga što optužnica sadrži više tačaka (krivičnih dela) kojima tužilaštvo Tribunala navodi kao Šešeljevu radnju izvršenja progona, prinudnog transfera i deportacije njegove zapaljive govore koje je držao u Vukovaru, Malom Zvorniku i Hrtkovcima, odnosno podstrekavanje na izvršenje tih krivičnih dela nad nesrpskim stanovništvom u tim mestima.²⁷⁹

Naime u paragrafu 5 Optužnice tužilaštvo Šešelju kao jedine radnje ličnog izvršenja na teret stavlja akte progona (tačka 1 Optužnice) putem direktnog i javnog etničkog omalovažavanja (paragrafi 15 i 17k) u vezi sa govorima optuženog u Vukovaru, Malom Zvorniku i Hrtkovcima, putem deportacije i prisilnog premeštanja (paragrafi 15 i 17k) u vezi sa govorom optuženog u Hrtkovcima, te po pitanju optužbi za deportaciju i nehumana dela (prisilno premeštanje) (tačke 10-11, paragrafi 31-33), u vezi sa govorom optuženog u Hrtkovcima. Tužilaštvo dodaje da se u izraz „počiniti“ u ovoj optužnici uključuje učestvovanje Vojislava Šeše-

²⁷⁹ MKTJ, Treća izmenjena optužnica protiv Vojislava Šešelja, Paragraf 5

lja u zajedničkom zločinačkom poduhvatu u svojstvu saizvršioca a kada tužilaštvo koristi izraz „podsticao“, tužilaštvo tereti Vojislava Šešelja da je svojim govorima, izjavama, radnjama i/ili propustima doprineo da se kod izvršilaca stvori odluka da počine navedena krivična dela.

Kao što se iz napred navedenog vidi govori ali i ostala javna istupanja Vojislava Šešelja njemu su ustvari stavljeni na teret po dva osnova. Prvo, kako je već navedeno, kao njegova lična radnja podstrekavanja na zločine progona, prinudnog transfera i deportacije, a zatim i kao radnje njegovog doprinosa zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je imao za cilj progon nasilnim sredstvima nesrba sa dela teritorije Bosne i Hercegovina i Hrvatske. Ovaj doprinos Šešelja je po tužilaštvu ostvario tako što je:

1. držao zapaljive govore u medijima, tokom javnih skupova i prilikom poseta dobrovoljaca u kojima ih je podsticao na zločine,
2. u javnim govorima pozivao na iseljenje Hrvata iz Vojvodine,
3. indoktrinirao dobrovoljce ekstremnim etičkim retorikama kako bi se uključili u prinudni transfer nesrpske populacije.²⁸⁰

Od usmene rasprave po pravilu 98bis moglo se primetiti da Tužilaštvo tribunaala sve više poklanja pažnju govorima optuženog Vojislava Šešelja a sve manje njegovim ostalim radnjama doprinosa zajedničkom zločinačkom poduhvatu. Takođe i većina u sudskom veću je razmatrala samo oblik odgovornosti podstrekavanjem i u sklopu toga se najviše bavila govorima optuženog što možda ukazuje da već u ovoj fazi smatraju da ovaj oblik odgovornosti najviše odgovara prirodi krivične odgovornosti Vojislava Šešelja.

Ova promena strategije koja sada sve više počiva na Šešeljevima javnim istupanjima dodatno je pojačana činjenicom da se tužilaštvo a kasnije i sud nekoliko puta pozivalo na definicije govora mržnje i citiralo praksu ICTR u tamošnjem predmetu „Mediji“.

Konkretni primeri govora mržnje

U dosadašnjem toku predmeta koji se vodi protiv Vojislava Šešelja videlo se da tužilaštvo klasifikuje govore i izjave u skladu nekim poznatim kategorijama i metodama govora mržnje. Ovo se videlo ne samo iz navodjenja konkret-

²⁸⁰ videti paragraf 10 (b) (d) (g), Treća izmenjena optužnica Vojislav Šešelja,

nih primera njegovih govora koji su po tužilaštvu dostizali govor mržnje već i od selekcije tih govora u pojedine kategorije.

Sudsko veće je u svojoj usmenoj odluci po 98bis kao radnje podstrekavanja optuženog Šešelja navelo:

1. promovisanje nacionalističke ideologije putem progona nesrba,
2. sistematsko omalovažavanje nesrba,
3. širenje atmosfere straha,
4. ohrabrivanje pristalica SČP/SRS da se prijave kao dobrovoljci i ohrabrivanje tih pristalica da ostvare nacionalističku ideologiju svim sredstvima.²⁸¹

Sud je kao primere sistematskog omalovažavanja nesrba (dehumanizacija neprijatelja) citirao sledeće dokaze:

- „dokaz P34 intervju optuženog u Politici „kako neko može da pregovara sa ustašama“, dokaz P1194 gde je optuženi rekao da ima samo 16 dobrih Hrvata koji imaju prava da ostanu u Srbiji a da će ostali biti izbačeni iz Srbije, dokaz P298 što je snimak sa Hrvatske televizije od 7 nov 1991 godine, kao i P1201 što je transkript intervjua optuženog Politici koji je pušten 12 juna 1992 godine u oba optuženi govori o Vukovaru i Hrtkovcima kao ustaškim stecištima gde su najgore ustaše, dokaz P1211 je transkript konferencije za štampu od 13 januara 1993 godine što je objavljeno i u njegovoj knjizi gde govori o Hrvatskoj kojom vladaju ustaše, svedok VSo07 rekao je da je čuo optuženog da koristi termin ustaša ispred tela ubijenih Hrvata koji su ubijeni u borbi i da je rekao da moraju da budu spaljeni da ne bi zagađivali vazduh; svedoka Gorana Stoparića koji je svedočio da je optuženi sve Hrvate zvao ustašama;²⁸²

Kao primere druge vrste radnji odnosno širenja atmosfere straha sud je naveo sledeće dokaze:

- „dokaz P153 što je članak objavljen u Velikoj Srbiji, broj 9 od 1991 godine kao i dokaz P179 što je njegov govor u 1991 godini gde govori „o novom ustaškom poretku koji ponovo implementira genocidnu politiku“, zatim dokaz P35 što je govor od 4 juna 1991 godine gde govori da „svi oni koji

281 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strana transkripta 16859

282 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strane transkripta 16863-66

nemaju čistu savest treba da se plaše, mi Srbi smo mnogo oprostili i zaboravili“ i da „ukoliko nastave sa genocidnim aktivnostima da ćemo ne samo osvetiti svaku žrtvu nego ćemo izravnati stare račune iz drugog svetskog rata“; dokaza P62 je dokumentarni film BBCa „Smrt Jugoslavije“ koji je pušten u martu 1995 godine a optuženi je u njemu rekao „mi Srbi smo u opasnosti, hrvatske fašističke horde napadaju Srpske žene i decu, i planiraju genocid prema Srbima“, svedok Antoni Oberšal je takođe svedočio da neki govori koji se tiču propagande nemaju isto značenje u nacionalističkim i običnim govorima i rekao je da je apsolutno zabranjeno kada situacija nije mirna i kada postoji kontekst u kome može da se desi da civili budu ubijeni.“²⁸³

I kao primere treće vrste radnji podstrekavanja, odnosno ohrabrivanja dobrovoljaca sud je kao primer naveo sledeće dokaze:

- „svedok Zoran Rankić svedočio da je optuženi govorio dobrovoljcima pre nego što su otišli na front „da postanu heroji da se bore za Veliku Srbiju“, pominje se i dokument P217 gde optuženi postavlja 16 vojvoda, video P255 gde se vidi to unapredjenje i P218 i unapredjenje četničkih vojvoda 20 marta 1994 godine; o tome takodje svedočio svedok Goran Stoparić, SRS dobrovoljac koji kaže kako ih je optuženi posetio na frontu u Vukovaru i kako je to njemu značilo mnogo, svedok VSoo2 koji je takodje rekao da su posećeni dobrovoljci bili izuzetno zahvalni, svedokinja Vesna Bosanac koja je takodje rekla da je čula kako ohrabruje dobrovoljce.“²⁸⁴

Sud i tužilaštvo su takodje citirali još dokaza javnih istupanja optuženog, na primer, dokaz P547 koji se tiče govora optuženog u Hrtkovcima u kome govori o progonu nelojalnih Hrvata jer za njih nema mesta u Sremu, i kaže da ukoliko ne odu dobrovoljno da će ih oni staviti na autobuse i odvesti do granice, zatim dokaz P1197, što je transkript televizijskog intervjua puštenog 8 aprila 1992. godine, u kome Šešelji kaže da nikada nije video dobrog Hrvata i da su Hrvati neprijatelji i najgori kriminalci. Predsedavajući sudija je u svom izdvojenom mišljenju citirao još primera Šešeljevih javnih nastupa:

283 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strane transkripta 16864-66

284 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strana transkripta 16866

- „u intervjuu 6 dec 1990 god kaže da „osim malog broja sve ustaše jesu kriminalci i da treba da se kazne gubitkom teritorije“ – dokaz P32; u februaru 1991 godine je u Skupštini rekao da su se „pripremili za krvo-proliće“ – dokaz P1255, u aprilu na TV Politici kaže da će „srpska država omogućiti da imaju 1.5 miliona neprijatelja manje“, i da „Srbi greše kada misle da su im Hrvati jednaki“; 1 maja 1991 godine u intervjuu za TV Novi Sad je rekao da će „osveta Srba nad Hrvatima rezultirati u smrti stotina hrvatskih civila koje on ne može da spreči i da neće biti odgovorni za to jer je osveta opravdana“ – dokaz P1177; video snimak od 6 maja u kome kaže da će se „ne samo osvetiti današnje žrtve nego će i poravnati stare račune“, intervju 11. maja na TV Novi Sad kaže da „četnici ciljaju tompsonima u glavu ustaša da im iskoče oči“ – dokaz P1254, intervju magazinu ON pita „kako možete da pregovarate sa ustašama, zar ne vidite da su svi Hrvati osim njih nekoliko ustaše“ – dokaz P34; kaže da je „osveta slepa da će biti nevinih žrtava, šta može da se radi, da Hrvati bolje razmisle dva puta, da ukoliko budu lojalni građani imaće sva prava ali u suprotnom će morati da odu“; TV Novi Sad, 1 jun 1991 godine hvali se zbog prolivanja ustaške krvi u Slavoniji – dokaz P1180; tokom izbornih govora 4 juna 1991 god kaže da „ukoliko Hrvati ponovo krenu da će osveta biti strašna i da će završiti iza Anatolije“ – dokaz P35, i da su rekli Hrvatima da „ukoliko krenu u genocid da se neće osvetiti samo za današnje žrtve nego će i izravnati stare račune“; intervju TV Novi Sad od 25 jula rekao da su „Hrvati kukavice i da šalju plaćenike umesto svojih vojnika“, – dokaz P1181, u časopisu Duga od 13 septembra 1991 godine govorio o granicama – dokaz P1182 i ponovo da su Hrvati genetski kukavice – dokaz P34; govor u skupštini od 26. septembra 1991 godine predlaže formiranje vojne hunte, ista sednica 27. septembra govori parlamentu da ne prihvati ništa što bi podrazumevalo da Srbi žive sa Hrvatima i Slovencima – dokaz P1258; intervju Studiju B od 8 aprila 1992 godine gde je rekao da „u celom svom životu nije upoznao dobrog Hrvata i da su Hrvati srpski najgori neprijatelji“ – dokaz P1195, 21 aprila intervju poziva da se otpuste svi Makedonci, Bugari i Hrvati jer rade protiv interesa srpskog naroda – dokaz P1197, kasnije 12 juna kaže da „nema dobrog Hrvata ni u Imotskom ni u celoj zapadnoj Hercegovini“ – dokaz P1201; prelazeći na 1993 godinu navodi da je u dokumentu P62 Šešelj rekao da su „horde ustaša

pregazile naša sela i napadaju naše žene i decu i pokušavaju da dovrše genocid“, pominje se i izveštaj Obershala P5; tokom njegovog svedočenja puštani su delovi videa, kao P14 gde se vidi da optuženi govori u Jagodnjaku aprila 1991 godine o Tuđmanu i novom ustaškom poretku i kaže da će „svaki srpski život biti osvećen“, u govoru od 13 maja 1993 – dokaz P18 optuženi je rekao da „sledeći put kada napadnu Muslimani i Hrvati moraju biti ubijeni kako ne bi nikada ponovo ustali i napali nas.“²⁸⁵

I u samoj optužnici su citirani neki izvodi iz govora koje je držao optuženi kao što je na primer govor iz Zvornika iz marta 1992 godine kada je Vojislav Šešelj rekao: ”Draga braćo četnici, naročito vi sa druge strane reke Drine, vi ste najveći junaci. Očistićemo Bosnu od pagana i pokazaćemo im put koji vodi na istok, gde im je i mesto”²⁸⁶.

Iz ovih primera govora optuženog vidi se da je on izjednačavao ustaše i Hrvate i hrvatski narod, da je pozivao na akciju u raznim oblicima odnosno javno govorio da se ustaše ubiju, da se izravnaју računi za žrtve iz prvog i drugog svet-skog rata, da se Hrvati stave u kamione i proteraju iz Srbije, da je zastrašivao Srbe genocidom i izjednačavao ustaše koji su taj genocid počinili i hrvatski narod, da je opravdavao zločine i govorio da će biti stotine hrvatskih žrtavama među civilima ali da je to opravdano jer je osveta opravdana.

Vremensko važenje

Interesantno pravno pitanje na koje je odgovorilo sudsko veće je i da li optuženi danas može da odgovara za govor mržnje po praksi Međunarodnog suda u Ruandi kada u vreme izvršenja odnosno od 1990 do 1993 godine takva sudska praksa nije postojala i nije mogla da bude poznata optuženom. Sudsko veće Tribunalu je odgovorilo pozitivno i navelo da Vojislav Šešelj:

- *Kao doktor pravnih nauka i asistent na fakultetu nije mogao a da ne zna da je zabrana podsticanja na rasnu nacionalnu ili versku diskriminaciju kodifikovana u međunarodnom pravu (član 7 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 10 dec 1948, i član 20 para 2 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima od 1966 god). Takođe su naveli da član 4a Međunarodne konvencije o eliminisanju svih oblika rasne*

285 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strane transkripta 16963-69

286 MKTJ, Treća izmenjena optužnica protiv Vojislava Šešelja, Paragraf 22

diskriminacije nameće obavezu da proglase kažnjivim delima podsticanje na diskriminaciju. Po sudskom veću optuženi Šešelj je takođe trebalo da bude svestan da su takvi akti kažnjavani nakon drugog svetskog rata, optuženi je po sudu bio svestan u vreme izvršenja dela koja mu se danas pripisuju da su ona bila inkriminisana na međunarodnom nivou (podsticanje na nacionalnu versku i rasnu mržnju putem propagande ili na drugi način)

Sudsko veće je iznelo mišljenje da optuženi takođe nije mogao da ne zna da je Jugoslavija prihvatila obavezu kažnjavanja takvih diskriminatornih ponašanja uvođenjem člana 134 para 1 KZ koji je usvojen u septembru 1976 godine a objavljen u Službenom glasniku u oktobru iste godine. Prvo je zaprećena kazna bila 10 godina zatvora da bi se 1990 promenila odredba i maksimalna kazna smanjila na 5 godina zatvora.

Zbog toga je sudsko veće našlo da je optuženi bio svestan kriminalizacije na nacionalnom nivou (podsticanje na rasnu nacionalnu i versku mržnju i netrpeljivost).²⁸⁷

Zaključak Pretresnog veća

Važno je ukazati na zaključak Pretresnog veća po odluci 98bis o vremenom važenju optužbi protiv Vojislava Šešelja odnosno mogućnosti da odgovara za svoja javna istupanja po praksi Međunarodnog krivičnog suda za Ruandi iako ona nije postojala u vreme izvršenja krivičnog dela koja se njemu stavljaju na teret odnosno od 1990. do 1993 godine. Veće je odgovorilo na prigovor optuženog i zaključilo da je zabrana podsticanja na rasnu nacionalnu ili versku diskriminaciju bila kodifikovana u međunarodnom pravu odnosno članu 7 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 10 dec 1948, i člana 20 para 2 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima od 1966 god.

U zaključku se može navesti da je pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbргу Julijul Štrajher osuđen a Hans Friče oslobođen za podstrekavanje na izvršenje zločina protiv čovečnosti putem medijskog izveštavanja dok je Vojislav Šešelj pred MKTJ takođe optužen za podsticanje na izvršenje zločina protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja rata putem političkih govora koje je držao. Iz toga se vidi da su pred oba ova međunarodna tribunala tužioci koristili

287 Usmena odluka po pravilu 98bis, 4 maj, strane transkripta 16856-58

podsticanje definisano kao oblik odgovornosti kako za ratne zločine tako i za zločine protiv čovečnosti (ubistava, mučenja, progona, deportacija i td) koje su počinili izvršavali putem medijskog izveštavanja ili putem političkih govora.

Treba ipak napomenuti da je predmet Šešelji tek na polovini te da tek predstoji izvodjenje dokaza optuženog Šešelja tako da gore pomenuti zaključci pretresnog veća po pravilu 98bis nisu nikako konačni. Zbog toga treba sačekati prvostepenu presudu da bi se videli finalni zaključci sudija po gore pomenutim pitanjima.

PREDMET „RADOSLAV BRĐANIN“

Od ostalih slučajeva koji su vođeni pred MKTJ-om a odnose se na podstrekavanje na vršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti treba istaći slučaj Radoslava Brđanina²⁸⁸ koji je septembra 2004 prvostepeno osuđen, između ostalog, i za podstrekavanje na izvršenje zločina protiv čovečnosti, Veće je u tom smislu zaključilo:

- *Zahvaljujući svojim položajima vlasti, optuženi je imao pristup medijima. Od rukovodilaca na regionalnom nivou, upravo se on najčešće pojavljivao u medijima. Zbog toga što je bio na položaju vlasti, njegove javne izjave su imale veću težinu, kako u očima Srba, tako i nesrba. Premda optuženi nije bio jedini predstavnik SDS-a koji je u tom periodu koristio pogrđan i huškački jezik, njega među rukovodiocima bosanskih Srba u Bosanskoj krajini izdvajaju kao onoga koji je zastupao i izražavao najekstremnije stavove (Paragraf 324)*
- *Optuženi je svojim javnim izjavama sejao strah i mržnju između bosanskih Srba na jednoj, te bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na drugoj strani, huškajući te nacionalne grupe jednu protiv druge Optuženi je kontinuirano koristio pogrđne nazive za nesrbe, nazivajući ih “balijama” (Muslimane), “ustašama” (Hrvate), “Šiptarima” (Albance), “gamadi”, “pogani”, “nekrstima” i ljudima drugog reda”(Paragraf 325)*
- *Optuženi je otvoreno govorio protiv mešanih brakova, a jednom prilikom je otišao tako daleko da je sugerisao da decu iz mešanih brakova treba baciti u reku Vrbas i ona koja isplivaju biće srpska deca (Paragraf 328)*

²⁸⁸ MKTJ Presuda Pretresnog veća u slučaju Tužilac protiv Radoslava Brđanina, IT-99-36-T

- *Štaviše, on je javno predložio kampanju izravnavanja računa ubijanjem na nacionalnoj osnovi, izjavivši da će za svakog ubijenog Srbina u Sarajevu biti ubijena dva Muslimana u Banja Luci (Paragraf 329)*
- *Pretnosno vijeće smatra da je optuženi podstrekavao ta prisilna premeštanja i deportacije stanovnika (Paragraf 577)*
- *Pretnosno veće se uverilo da je optuženi pomagao i podržavao izvršenje krivičnog dela progona putem bezobzirnog lišavanja života, mučenja, razaranja imovine, verskih i kulturnih objekata, kao i deportacije i prisilnog premještanja. Optuženi je i podstrekavao na progon na način deportacije i prisilnog premještanja (Paragraf 1054)*

B. MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNAL ZA RUANDU (MKTR)

PREDMET „NAHIMANA I OSTALI“

Jedna od najznačajnijih presuda na međunarodnom nivou koja se bavi odgovornošću medija za izveštavanje tokom oružanog sukoba jeste presuda Tribunala u Ruandi, optuženom Ferdinandu Nahimani i ostalima.²⁸⁹ U analizi ove presude će se pre svega predstaviti činjenični zaključci prvostepenog veća, a zatim će se citirati najvažniji pravni zaključci u pogledu podstrekavanja na genocid i postojanja progona kao zločina protiv čovečnosti. Na kraju će biti dat opšti zaključak o pojedinim činjeničnim i pravnim zaključcima Pretresnog i Žalbenog veća i njihovoj relevantnosti za eventualni krivični postupak pred domaćim sudovima.

Utvrđene činjenice

U pogledu relevantnih činjenica važno je napomenuti da je optuženi Nahimana bio osnivač Radio Televizije „Libre des Mille Collines (u daljem tekstu RTLM).²⁹⁰ Žan Bosko Barajagviza je bio osnivač političke partije koja je organizovala finansiranje RTLM. Hasan Ngeze bio je novinar koji je kasnije postao i glavni i odgovorni urednik novina Kangura,²⁹¹ a sud je našao da je kontrolisao izda-

289 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, 3

Decembar 2003 godine, Žalbena presuda 28 Novembar 2007 godine

290 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.5

291 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 7 and 123

nja i bio odgovoran za sadržaj ovih novina.²⁹² Za novinu Kangura sudsko veće je takođe našlo da su bile najpoznatije novine u Ruandi.²⁹³

Sud je zatim analizirao konkretne radnje optuženih odnosno članke u novinama „Kangura“ i radio emisije na stanici „RTL“ i da li su usled tih javnih govora optuženi krivično odgovorni za genocid i različite zločine protiv čovečnosti (istrebljenje, progon, ubistva). Pretresno veće nije međutim posebno analiziralo članke da utvrdi postojanje podstrekavanja na genocid, a posebno da utvrdi zločine protiv čovečnosti već je pre ulaženja u pravnu analizu generalno analizirao članke Kangure i emisije RTL i davalo mišljenje šta je rečeno u njima. Naime, sud je faktički analizirao recimo da li oni sadrže direktni ili indirektni poziv na akciju ili na nasilje, da li su diskriminatorni, da li dehumanizuju drugu stranu i prema kome su usmereni a zatim davalo pravnu ocenu članaka i emisija u zavisnosti od optužbi.

Analiza članaka u listu „Kangura“

Pretresno veće je u detalje analiziralo izdanje novina Kangura gde su objavljene „Deset zapovesti“ u sklopu članka pod nazivom „Apel na svest Hutua“.²⁹⁴ Sud je očigledno analizirao ceo kontekst članka jer je našao da je isti podeljen u 5 delova, da se u prvom delu podseća na napad koji su 1990 godine izveli Tutsi ekstremisti i gde se na kraju kaže: *„Neprijatelj je i dalje tu, među nama... Zbog toga Huti, gde god da ste probudite se. Budite čvrsti i oprezni. Preduzmite sve potrebne mere da odvratite neprijatelja od novog napada.“* U drugom delu članak opisuje Tutse kao krvožedne te da imaju dva oružja protiv Huta „novac i žene“. Treći deo članka opisuje implementaciju njihovog plana odnosno da su Tutsi iskoristili novac da preuzmu Hutu preduzeća. Četvrti deo se zove „Tutsi žene“ gde se kaže da se one udaju za Hutu zvaničnike da bi bile špijuni. I na kraju u petom delu gde su objavljene „deset zapovesti“ objavljen je apel da Huti treba da prestanu da sažaljevaju Tutse. Prva od deset zapovesti glasila je: *„Svaki Hutu muškarac treba da zna da Tutsi žene, gde god da su, rade za svoju Tutsi etničku grupu. Zbog toga smatraće se izdajnikom Hutu koji se oženi Tutsi ženom, Hutu koji ima Tutsi ljubavnicu, svaki Hutu koji uzme Tutsi ženu za sekretaricu ili u zaštitu.“*²⁹⁵

292 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.135

293 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.122

294 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.138

295 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.139

Nakon analize zaključak u vezi ovog članka je da je on objavljen u kontekstu čisto etničkog konflikta između Hutua i Tutsa, da su Tutsi predstavljani kao neprijatelji, kao zli, pokvareni i ambiciozni, da je tekst slao poruku prezira i mržnje prema etničkoj grupi Tutsa a pogotovu Tutsi žena koje su prikazane kao neprijateljski agenti. Sudsko veće je takođe našlo da članci napadaju sve Tutse i Tutse kao grupu bez ikakve distinkcije, kao i da je članak upozorio čitaoce „da je neprijatelj i dalje među nama i da čeka da nas napadne“. Sudsko veće je takođe tumačilo da je članak molba da se Hutu probude, da prestanu da sažaljevaju Tutse i da preduzmu sve mere da zaplaše neprijatelja napadom i našlo da su članci pisani u imperativu i da zbog toga ovo predstavlja jasan poziv Hutima da preduzmu akciju protiv Tutsa.²⁹⁶

Takođe je analizirana u detalje i naslovna strana Kangure br.26 i prvo su odbačeni argumenti odbrane u pogledu značenja slika mačete na naslovnoj strani sa pitanjem „Koje oružje ćemo koristiti da osvojimo Injenzi-je(bubašvaba) jednom za svagda?“.²⁹⁷

296 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 152-153.

297 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.160

Sudsko veće je zaključilo, prvo, da je poruka naslovne strane bila da se mačeta koristi da se „osvoje Injenzi jednom za svagda“, a zatim dalje i da su u člancima objavljenim u ovom broju Kangure Tutsi izjednačeni sa neprijateljem, da su prikazivani kao hipokriti, lopovi i ubice i da zbog svega termin „Injenzi“ na naslovnoj strani može da se razume od strane čitalaca da se odnosi na Tutse koji su pri tom predstavljeni kao iskonsko zlo.²⁹⁸ Sudsko veće je tako našlo da je poruka sa naslovne strane Kangure bila poruka nasilja.²⁹⁹

Pretnosno veće je zatim analiziralo nekoliko članaka iz Kangure kao što su članak „Bubašvaba ne može da rodi leptira“ iz 40 broja Kangure u kome se između ostalog kaže „Istorija naše zemlje je preplavljena njihovom zlobom i pokvarenošću“, „Bubašvaba može roditi samo drugu bubašvabu. Koja je razlika između Inyenzi-ja koji su napali u oktobru 1990 godine i onih iz 1960 godine? Oni su svi isti.“ Zatim članak „Huti treba da pomognu Kanguri da odbrani Hute“ u kome se između ostalog kaže „Ako pogledate pažljivo videćete da 85% Tutsija koji žive u zemlji jesu na neki način povezani sa izbeglicama iz kojih su Inyenzi i Inkotanyi koji su nas napali...“.³⁰⁰

U pogledu ovih članaka Sudsko veće je našlo da oni šalju poruke etničke mržnje i da usmeravaju neprijateljstvo javnosti prema stanovništvu Tutsa.³⁰¹

Sudsko veće je takođe analiziralo izdanja Kangure koja su objavljivala liste sa imenima Inkotanyi-ja (izdanje 40 kada je objavljena lista sa 123 imena gde je između ostalog pisalo „ovo su ljudi koji će uzeti pištolj i istrebiti vas.“³⁰²). Sudsko veće je našlo da je članak – u okviru kojeg je objavljena lista – predstavljao poziv na akciju čitaoca Kangure, jer se nakon upozorenja da će biti istrebljeni pozivaju da organizuju odbranu jer su „bezbednosne službe izgubile petlju“, odnosno da članak jasno implicira da čitaoci treba da preduzmu akciju prema onima koji su imenovani kako bi se spasili istrebljenja.³⁰³

298 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 172-173

299 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.246

300 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 177-180

301 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.187

(da je sud utvrdio da se reference na saučesnike Inyenyi-ja i Inkotany-ja odnosile na populaciju Tutsija (paragrafi 217, 223, 231)

302 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.198

303 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 201 and 206 (sudsko veće je takođe citiralo svedoke koji su

Sudsko veće je analiziralo i objavljena izdanja Kangure iz 1994 godine i našlo da su oni implicitno pozivali na istrebljenje. Tako je prvo analiziran članak iz broja 54. Kangure „Poslednja laž“ gde između ostalog piše „Nadajmo se da će Injenzi imati hrabrosti da shvate šta će se desiti i shvate da će ukoliko naprave malu grešku svi biti istrebljeni; ukoliko naprave grešku da napadnu ponovo neće niko od njih ostati u Ruandi, čak niko od saučesnika.“³⁰⁴ Takođe analiziran je i članak u broju 56 Kangure „Kako će nestati UN trupe“ a naslov editorijala „problemi između Hutua i Tutsa“ gde između ostalog stoji „*Nakon njihovog odlaska (UN) krv će početi stvarno da teče. Svi Tutsiji i kukavički Hutu će biti istrebljeni.*“³⁰⁵

Sudsko veće je zaključilo na osnovu ovih članaka da oni izjednačavaju saučesnike sa celokupnim stanovništvom Tutsa, i da će napad RPF izazvati pokolj nedužnih Tutsa u zemlji i da će RPF biti odgovoran za taj pokolj, kao i da su članci predstavljali pretnju, a ne upozorenje imajući u vidu jak, nasilan jezik koji je upotrebljen u ovim člancima.³⁰⁶

Analiza emisija radio-televizije RTLM³⁰⁷

Sudsko veće je pre svega analiziralo nekoliko emisija RTLM koji su izjednačavali Inyenzi-je i celo stanovništvo Tutsa. Na primer, emisija od 30. novembra 1993 godine u kojoj se između ostalog kaže: „*ne mogu da podnesem zločine koje čine Inkotanji-ji. Oni su ljudi kao svi drugi. Znamo da su uglavnom Tutsi i da nisu svi Tutsi loši. ... Mislim da će ipak na kraju, svi biti otkriveni i kažnjeni.*“³⁰⁸ Sudsko veće je navelo emisije koje su po njima definisale neprijatelja kao Tutsa, kao što je emisija od 15 maja 1994 godine koja kaže „*rat koji vodimo je rat između dve etničke grupe, Huta i Tutsa.*“³⁰⁹ Emisija iz maja 1994 godine izjednačava po sudu Inkotanji-je i Tutse jer prvo kao neprijatelje nekoliko puta pominje Inkotanji-je

svedočili da su članaci Kangure proizveli akciju paragrafi 231-246)

304 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.215

305 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.225

306 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 230-231

307 Neće se ovde praviti razlika između emisija pre i posle 6 aprila 1994 godine jer kako je rečeno razlike je pravljena zbog opštih elemenata zločina protiv čovečnosti koji nisu od značaja za ovu pravnu analizu

308 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.358

309 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.392

kojih ima 10% a onda pomenuo Tutse i opet da njih ima 10%.³¹⁰ Emisija od 15 maja 1994 godine između ostalog kaže „*Inkotanji su manjinska grupa u Ruandi. Tutsa je vrlo malo. Čak i ako uzmemo da ih ima 10% u ratu je stradalo 2%. Sada ih ima 8%. Da li će nastaviti da čine samoubistvo. Zar neće biti istrebljeni? ... Mislim da je jedna osoba među Inkotanyi-ima odgovorna za njihovo istrebljenje. Mora da postoji osoba koja se dogovorila da se istrebe Inkotanyi, da se istrebe Tutsi svuda na svetu ...*“³¹¹ U pogledu izjednačavanja Inkotanji-ja i Tutsa od posebne važnosti za sud bilo je korišćenje termina saučesnici Inkotanji-ja pa su tako analizirani članci koji su širili strah da su saučesnici svuda, kao što je emisija od 5 juna 1994 godine koja dete od 14 godina koje je išlo po vodu predstavljalo kao špijuna Inkotanji.³¹²

Sudsko veće je navelo emisije koje su pravile etničke stereotipe, kao emisija iz oktobra 1993 godine gde je se govori da Tutsi imaju 70% bogatstva u zemlji,³¹³ kao i etničke stereotipe u vezi fizičkih karakteristika pa je u emisiji od 9 dec 1993 godine raspravljano o optužbama da RTLM mrzi Tutse i rečeno je da imaju lepe noseve, da su visoki i vitki ...“³¹⁴ Sudsko veće je citiralo emisiju koja po njihovom mišljenju izjednačava Inkotanji-je i Tutse preko njihovih fizičkih karakteristika, u citiranom delu emisije rečeno je „*Stotinu hiljada mladih ljudi mora biti regrutovano brzo. Oni moraju da ustanu kako bi ubili Inkotanyi-je i istrebili ih. ... Razlog zašto ćemo ih istrebiti je što pripadaju jednoj etničkoj grupi. Gledajte koliko je neko visok i njegov fizički izgled. Gledajte njegov mali nos i slomite ga....*“³¹⁵

Sudsko veće je takođe primetilo da su emisije bile usmerene na podgrevanje atmosfere i pozivali stanovništvo da uzme oružje, pa je tako u emisiji od 16 marta 1994 god gde se između ostalog kaže „*zvali su me slušaoci i rekli ' Mi ćemo biti iza naše vojske i ako treba mi ćemo uzeti bilo kakvo oružje, koplja, strele'...*“³¹⁶

310 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.395 (takođe i 396 i 397)

311 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.400

312 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 413-414

313 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.363

314 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.368

315 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.396

316 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.371

Takođe sudsko veće je navelo da su emisije često objavljivale imena pojedinaca kao RPD saučesnika i pozivale slušaoce da budu oprezni prema riziku koji ti pojedinci predstavljaju, a sudsko veće je našlo da su ti pojedinci čija su imena bila objavljena bili civili. U emisiji od 14 marta 1994 jedno lice je označeno kao Inkotanji a data su imena i njegove porodice, dok su u emisiji iz aprila 1994 godine navedena imena saučesnika Inkotanji-ja.³¹⁷ U emisiji od 20 maja 1994 godine data su imena nekoliko sveštenika i označeni su kao neprijatelji.³¹⁸ U emisiji od 2 juna 1994 godine objavljena su takođe imena i za njih je rečeno da su saučesnici i opasnost za bezbednost³¹⁹ a u emisiji od 31 marta 1994 godine objavljena su imena 13 studenata koja su formirala brigadu gde se između ostalog kaže: „*Dragi slušaoci vidite da su ovi studenti jako mladi a to može biti jako opasno. Moramo da kažemo da ovo potvrđuje da se RPF infiltrirao u škole*“.³²⁰

Na kraju sudsko veće je našlo da su emisije RTLM pozivale na istrebljenje Inkotanyi-ja čije je istrebljenje bilo izjednačeno sa istrebljenjem Tutsa, tako da se u emisiji od 13 maja 1994 kaže „*Neko mora da je napravio dogovor da istrebi sve Inkotanyi-je... da učini da nestanu zauvek ... da ih izbriše iz ljudskog sećanja... da istrebi sve Tutse sa lica zemlje ... da učini da zauvek nestanu*“.³²¹ Sudsko veće je našlo da se istrebljenje pominjalo u emisijama u vreme dok se ono stvarno i dešavalo pa tako emisija od 9 juna 1994 godine između ostalog kaže: „*video sam Inkotanyi kod džamije, preko stotinu ih je bilo ubijeno. Međutim još ih je dolazilo. Kada su došli izgledali su kao stoka pred klanje. Ne znam da li su pobijeni danas ili će biti pobijeni noćas. ... Bojim se da će nestati ako ne budu pažljivi*“.³²² U nekim emisijama pozivalo se na ubijanje civila, tako se u emisiji od 23. maja 1994 godine između ostalog kaže: „*Po svaku cenu Inkogtanyi moraju da budu istrebljeni, u svim delovima naše zemlje. Bez obzira da li su stigli na aerodrom ili negde drugde. Neki se pretvaraju da su izbeglice, neki da su bolesnici. Gledajte ih pažljivo, jer Inkotanji-i znaju mnogo trikova. ... Mi bi trebali da odemo i u izbegličke kampove u okolne zemlje i da ubijemo one koji su poslali svoju decu u RPA*“.

Sudsko veće je našlo da se izbeglički kampovi ne odnose na

317 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 375-383

318 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.410

319 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.429

320 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.431

321 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.397

322 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.415

Inkotanji-je a da je poziv slušaocima da budu pažljivi i da gledaju putnike koji se pretvaraju da su izbeglice faktički bio poziv da se izbeglice napadnu.³²³

Između ostalog sudsko veće je analiziralo i našlo da su neke od emisija na brutalan način dehumanizovale neprijatelja. Tako emisija od 31. maja 1994 godine opisuje ubijanje štapom Tutsi deteta koje je na ispitivanju reklo da su Inkotanji-ji rekli da će mu platiti školovanje.³²⁴

Sudsko veće je citiralo i članak koji se obraćao onima koji se nalaze na barikadama na putevima kao podršku onome što oni tamo rade. U emisiji iz maja 1994 godine podstrekavaju se oni na barikadama da uzmu drogu jer ona daje hrabrost i kaže „*čuvajte barikadu i sprečite prelazak bubašvaba (Inijenzija). Popušite malu cigaru i napravite im pakao.*“³²⁵

Sudsko veće je takođe saslušavalo i analiziralo iskaze svedoka koji su govorili sa jedne strane o sadržaju nekih novinskih članaka i emisija ali i o efektu koji su oni imali na Tutse i njihove porodice.

Na kraju u pogledu RTLMa sudsko veće je našlo da su emisije predstavljale težnju da se digne svest Huta o diskriminaciji koju su trpeli od Tutsi manjine,³²⁶ da emisije u kojima se govorilo o velikom bogatstvu Tutsa (bez obzira na istinitost tvrdnji koje sud nije mogao da pouzdano utvrdi³²⁷) mogu da se smatraju zapaljivim i emitovanim u cilju promovisanja etničke mržnje.³²⁸ Našlo je takođe da su emisije u kojima se mnogo puta ponavljalo zašto neko mrzi Tutse imale za cilj da se mobiliše gnev prema Tutsima, a da su emisije koje su govorile o fizičkim karakteristikama Tutsa trebale da stvore etničke predrasude.³²⁹ Sud je takođe našao da kao bitno pomene da RTLM nije bio otvoren za drugačije mišljenje³³⁰ a da emisije u kojima su objavljivana imena pojedinaca nisu utvrdile da su to stvarno pripadnici RPFa već da su ciljali te pojedince čisto na osnovu njihove

323 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 425-426

324 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.417

325 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.433

326 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.468

327 Takođe sud je naveo u svojoj analizi da su neki svedoci posvedočili da RTLM nije proveravao informacije dobijene od Interahamwe, para.533

328 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.470

329 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.471

330 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.472

etničke pripadnosti.³³¹ Sud je takođe našao da su pojedine emisije RTLM praćene nasilnim akcijama i ubijanjima (na osnovu iskaza svedoka).³³² Sud je zaključio da su mnoge emisije pozivale na istrebljenje, kako Inkotanjija tako i Tutsa (navedene emisije od 4 i 5 juna 1994 godine).³³³ Sud je, osim toga, našao da su emisije pravile etničke stereotipe na način koji je promovisao prezir i mržnju prema Tutsi stanovništvu, emisije su takođe pozivale slušaoce da uzmu oružje protiv neprijatelja. Neprijatelj je definisan kao RPF, Inkotanji, Injenzi i saučesnici a svi su u emisijama izjednačavani sa Tutsima kao etničkom grupom. U emisijama su objavljivana imena pojedinaca i njihovih porodica koje su u nekim slučajevima ubijene, a sud je našao da je njihova smrt na različitim nivoima kauzalno vezana za emisije u kojima su pominjani.³³⁴ Radio je bio sredstvo masovne komunikacije koje je pokrivalo celu Ruandu. Mnogi ljudi su imali radio i slušali RTLM kod kuće, u barovima, na barikadama. Sud nalazi da su RTLM emisije koristile prethodne privilegije koje su imali Tutsi i teškoće Huta, kao i strah od oružane pobune kako bi mobilisali populaciju, stavljajući ih u stanje mržnje i nasilja koje je bilo upravljeno prema etničkoj grupi Tutsa. RTLM je ohrabrivao da se oni ubiju, uporno šaljući poruku da su Tutsi neprijatelji koji moraju da se eliminišu jednom za svagda.³³⁵

Pravna ocena Prvostepenog Veća (u pogledu postojanja genocida)

Veće je zatim na osnovu ovakvih opštih zaključaka vezanih za novine Kanguru i radio RTLM prešlo na pravnu analizu prvo u pogledu postojanja krivičnog dela genocida.

Sudsko veće je tako zaključilo (na osnovu gore izvedenih činjeničnih zaključaka) da je program radija RTLM sadržavao etničke stereotipe na način da promoviše prezir i mržnju prema Tutsi stanovništvu i pozivao slušaoce da izađu i uzmu oružje protiv neprijatelja.³³⁶ Sud je na osnovu emisija RTLM takođe našao

331 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.474

332 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.475

333 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.483

334 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.487

335 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.488

336 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.949

da su „emisije kolektivno slale poruku etničkog nasilja i pozivale na nasilje prema Tutsi populaciji.“³³⁷

Sa takvim zaključkom u u vezi programa RTLM sud je prešao na individualnu odgovornost i našao optuženog Barajagviza odgovornim po komandnoj odgovornosti (član 6/3 Statuta MKTR) jer nije sprečio ubistva Tutsa koja su bila podstrekuta programom RTLM³³⁸ (Nahimana nije bio optužen po komandnoj odgovornosti) a Nahimanu lično odgovornim (član 6/1 Statuta MKTR) jer je preko RTLM-a podstrekavao ubistva Tutsi civila zbog čega je lično odgovoran za izvršenje genocida.³³⁹

Zatim je sud utvrđivao ličnu odgovornost sve trojice optuženih za direktno i javno podstrekavanje na genocid (odvojena tačka od optužbe za izvršenje genocida) u okviru koje je razmatralo praksu iz Nirnberga i ESJLP,³⁴⁰ kao i sudsku praksu MKTR i našlo da direktno podstrekavanje mora da predstavlja više od nejasne i indirektno sugestije.³⁴¹ U vezi programa RTLM sud je našao da je radio pozivao slušaoce na akciju protiv neprijatelja i saučesnika neprijatelja koji je predstavljen kao stanovništvo Tutsa, i citiralo emisiju od 4. juna 1994. u kojoj su slušaoci pozivani da istrebe Inkotanyi-je koje će poznati po fizičkom izgledu tako što je rečeno: „*gledajte njihov mali nos i slomite ga*“ i našlo da to simbolizuje nameru da se uništi etnička grupa Tutsa. I Nahimana i Barajagviza su oglaseni odgovornim za podstrekavanje na genocid putem emisija RTLM.³⁴²

U vezi novina Kangura sudsko veće je našlo da dva članka objavljena u decembru 1990 godine šalju poruku prezira i mržnje prema etničkoj grupi Tutsa, prema ženama Tutsa koje su predstavljane kao neprijateljski agenti i pozivala čitaoce da preduzmu sve neophodne mere da zaustave neprijatelja koji je definisan kao Tutsi populacija.³⁴³ Sud je takođe našao da članak u Kanguri broj 40 podstiče na nasilje jer su objavljena imena 123 Tutsa i rečeno je da vlada ne može da ih zaštiti od ovih ljudi i da moraju da se samostalno organizuju i odbrane da ne bi bili istrebljeni. Članak predstavlja poziv na nasilje jer je u čitaocima izazvan

337 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.971

338 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.973

339 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.974

340 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 978-1000

341 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 1011-1015

342 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paras1031-1033

343 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.950

strah, budući da su im data imena sa kojima taj strah mogu da povežu i jer su ih mobilisali da preduzmu aktivne mere da se zaštite.

U pogledu individualne odgovornosti optuženog Ngezea za podstrekavanje na genocid putem novina Kangure sud je našao da su dva pomenuta članka direktno podstrekavali na genocid te našlo da je Ngeze kao osnivač i urednik Kangure odgovoran za podstrekavanje na genocid.³⁴⁴

Ovde je važno napomenuti da je kasnije Žalbeno veće MKTR našlo da je Pretresno veće pogrešilo što se nije pozvalo na konkretne emisije RTLM koje su predstavljale direktno podstrekavanje na genocid već samo navelo jednu emisiju kao primer i onda je, da bi ispravilo ovu grešku Pretresnog veća, samo ponovo analiziralo konkretne emisije.³⁴⁵ Tako je u pogledu optužbi za genocid Žalbeno veće ponovo analiziralo konkretne radio emisije na RTLM da bi se uverilo da li one predstavljaju direktno podstrekavanje na genocid i našlo da one od pre 6. aprila 1994 godine nisu predstavljale direktno podstrekavanje na genocid dok je potvrdilo da one posle 6. aprila 1994 godine predstavljaju direktno podstrekavanje na genocid (paragrafi 755-758). Žalbeno veće je takođe analiziralo članke u Kanguri i našlo da nekoliko njih predstavljaju direktno podstrekavanje na genocid (Paragrafi 765-775).

Pravna ocena Prvostepenog veća (u pogledu postojanja zločina protiv čovečnosti)

Sud se takođe izjasnio o tačkama optužbe za zločine protiv čovečnosti³⁴⁶ a pravno najinteresantniji deo odnosi se na odgovornost optuženih za progon zbog članaka u Kanguri i emisija na RTLM.

U pogledu progona sud je prvo našao da praksa definiše progon kao teška ili flagrantna kršenja fundamentalnih prava koji dostižu isti nivo kao i ostali akti predviđeni kao zločini protiv čovečnosti u Statutu Suda. Sudsko veće je zatim u skladu sa takvom definicijom našlo da govor mržnje koji cilja stanovništvo na

344 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 1037-1038

345 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 735 i 770 (u vezi članaka Kangure)

346 Na osnovu članaka Kangure i emisija RTLMa optuženi su osuđeni prvo za eksterminaciju (istrebljenje) paragrafi 1057-1068

bazi etničke pripadnosti ili na drugoj diskriminatornoj osnovi dostiže taj nivo i predstavlja progon definisan Statutom.³⁴⁷

Sud je zatim napravio razliku između podsticanja i krivičnog dela progona primetivši da je podsticanje definisano namerom dok je progon definisan posledicom, smatrajući da progon nije samo provokacija koja treba da izazove štetu, već delatnost koja po svojoj prirodi i nanosi samu štetu. U skladu sa tim, nije neophodno da postoji poziv na akciju u emisijama koji predstavljaju progon, odnosno nije neophodno da postoji veza između progona i akata nasilja.³⁴⁸

Sud je takođe našao na osnovu sudske prakse da govor mržnje nije zaštićen međunarodnim pravom a zatim i da mnoga nacionalna zakonodavstva sadrže zabranu propagiranja mržnje na diskriminatornim osnovama. Zaključio je na osnovu te kako međunarodne tako i nacionalne prakse da govor mržnje koji propagira etničku ili drugu formu diskriminacije krši norme međunarodnog običajnog prava koji zabranjuju diskriminaciju.³⁴⁹

Sudsko veće je našlo da je krivično delo progona šire od direktnog i javnog podsticanja koje uključuje propagiranje etničke mržnje u drugim oblicima. Dosledno tome, zaključio je da članci „Bubašvaba ne može da rodi leptira“ i „Deset zapovesti“ (nezavisno od članka „Apel na svest Hutua“) predstavljaju progon.³⁵⁰

Sud je takođe našao da članci Kangure i emisije RTLMa nanose niže forme štete, što predstavlja progon.

Relevantno pravo

U ovoj analizi nisu detaljno analizirane presude Pretresnog i Žalbenog veća u predmetu „Mediji“ u delu u kom su se ticale podstrekavanja na genocid jer, kako je već pomenuto, podstrekavanje na genocid je specifično i različito od opšteg pojma podstrekavanja (zahteva se direktno pozivanje na genocid i ne obuhvata po pravilu govor mržnje zbog čega nije preterano relevantno za domaći postupak gde takođe nema direktnog pozivanja na zločine). Iz ovog razloga akcenat je stavljen na delove ove dve presude koji su se ticali pravnog pitanja

347 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1072

348 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1073

349 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paragrafi 1074-1076

350 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1078

da li su konkretni članci ili radio emisije sami po sebi akti progona kao zločina protiv čovečnosti.³⁵¹

Najvažniji zaključak Pretresnog veća u tom smislu je da su članci i emisije okrivljenih (onako kako su gore opisani) predstavljali govor mržnje a zatim i da takav govor mržnje predstavlja krivično delo progona.³⁵² Sudsko veće je takođe zaključilo da takvi akti progona i da taj govor ne mora nužno da sadrži poziv na akciju niti mora da postoji veza između progona i dela nasilja.³⁵³

U Žalbenoj presudi ovakvi zaključci Pretresnog veća su analizirani i prvostepena presuda u ovom delu je delimično potvrđena. Naime Žalbena veće nije se u potpunosti složilo sa prvostepenim sudom već je našlo da: „govor mržnje sam po sebi ne može da predstavlja kršenje prava na život, slobodu i fizički integritet ljudskog bića. Stoga je, da bi se došlo do kršenja pomenutih prava, neophodna intervencija drugih lica, sam po sebi, govor ne može da direktno ubija pripadnike određene grupe, kao ni da ih zatvara i fizički povređuje.”³⁵⁴

Međutim Žalbena veće je našlo da govor mržnje jeste kršenje fundamentalnih prava na bezbednost i ljudsko dostojanstvo. Žalbena veće je dalje utvrdilo da u konkretnom slučaju ne mora da odgovori da li govor mržnje bez podsticanja na nasilje protiv pripadnika određene grupe ima istu težinu kao i ostali akti navedeni kao zločin protiv čovečnosti. Time je Žalbena veće napravilo razliku između govora mržnja koji ne podstiče na nasilje i govora mržnje koji to čini³⁵⁵. Veće je zauzelo stav da ne mora svaki pojedinačni akt koji čini zločin protiv čovečnosti da dostiže nivo kakav imaju ostali navedeni akti zločina protiv čovečnosti već da oni treba da budu posmatrani zajedno. Kumulativni efekat akata koji čine zločin protiv čovečnosti je taj koji treba da dostigne nivo kakav imaju ostali navedeni akti zločina protiv čovečnosti. Takođe veće je navelo da je za ocenu tog nivoa

351 U knjizi takođe nije analizirana pojedinačna odgovornosti u onom delu gde su optuženi oslobođeni zbog činjenice da su određeni članci i radio emisije emitovane pre nego što je uspostavljen rasprostranjen i sistematski napad na civilno stanovništvo kao prethodni uslov za postojanje svih zločina protiv čovečnosti pa i progona.

352 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1072

353 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1073

354 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.986

355 A sudija Teodor Meron izdvojio mišljenje u delu da običan govor mržnje jeste kršenje međunarodnog prava i da može da predstavlja progon kao zločin protiv čovečnosti (drugačije sa govorom koji podstiče nasilje)

odnosno težine tih akata veoma važan kontekst u kome se dešavaju ti akti koji čine zločin protiv čovečnosti.³⁵⁶

Na kraju je Žalbeno veće našlo da su medijski govori (članci i emisije) bili praćeni pozivima na izvršenje genocida prema grupi Tutsa, da su se odigrali u okviru masovne kampanje progona Tutsa koja je bila karakteristična po aktima nasilja, ubijanja, mučenja itd. Konkretno, govori emitovani od strane RTLM, uzeti u celini i u njihovom kontekstu dostigli su po svojoj težini prag ostalih zločina protiv čovečnosti. Žalbeno veće je stoga našlo da govor mržnje i pozivi na nasilje prema Tutsima ... predstavljaju sami po sebi pojedinačne akte progona. Dodatno, Žalbeno veće je našlo da neke emisije jesu u praksi značajno doprinele počinjenju ostalih oblika progona protiv Tutsa i da su te emisije navodile na izvršenje akata progona.³⁵⁷

PRESUDA MKTR U PREDMETU „MEDIIJ“

Presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu (MKTR) u predmetu „Mediji“ predstavlja relevantnu sudsku praksu, pre svega zbog toga što u značajnoj meri pruža odgovor na pitanje šta konkretno predstavljaju dela „govora mržnje“ i „progona putem korišćenja medija“.

U ovom predmetu Sudsko veće je takođe zaključilo da za kvalifikaciju i kriminalizaciju akata progona putem korišćenja medija i govora mržnje nije neophodno da nužno sadrže poziv na akciju kao ni da postoji veza između progona i dela nasilja.

Prvostepena presuda u predmetu „Mediji“ značajna je i zbog toga što se, formirajući sudsku praksu, u njoj analiziraju konkretni članci i emisije i ocenjuje šta konkretno u njima dostiže takav stepen koji može da utiče da se određeni akti kvalifikuju kao govor mržnje odnosno progon.

S tim u vezi, relevantno je takođe što je sud zaključio, iz ne uvek jasnih članaka i emisija, da je mržnja usmerena ne samo na pripadnike vojnih formacija Inkotanyi-je nego na celo stanovništvo Tutsa. U pogledu dehumanizacije neprijatelja i izazivanja straha presuda je relevantna jer objašnjava za to korišćene metode koji su u velikoj meri korišćeni i na prostoru bivše Jugoslavije. U navedenoj presudi privlači pažnju i ocena da činjenica da su čak i ponekad nedovoljno

356 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.987

357 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.988

jasne poruke i pozivi da domaće stanovništvo uzme oružje protiv neprijatelja i tako se zaštititi imale karakter poziva na akciju za vršenje inkriminiranih akata.

Treba obratiti pažnju i na zaključke presude o odgovornosti urednika pojedinih medija za njihovo izveštavanje, kao i na činjenicu da je sud analizirao da li je konkretan medij bio otvoren za drugačije stavove, a pogotovu na činjenicu da se nije stvarala profesionalna distanca/ograđivanje od pojedinih ekstremnih stavova. Od dodatne važnosti je činjenica da je sud napravio razliku između podstrekavanja na genocid koje mora da bude direktno (iako ne i uvek eksplicitno) i govora mržnje koji u kontekstu kampanje progona sam po sebi predstavlja akt progona.

3. EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA I KOMITET UJEDINJENIH NACIJA ZA LJUDSKA PRAVA

U pogledu tretmana krivične odgovornosti medija i novinara za dela podstrekivanja na druga krivična dela i govor mržnje relevantna sudska praksa i odgovarajuća pravna mišljenja mogu se naći u aktivnostima Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) i Komiteta Ujedinjenih nacija za ljudska prava (UN Komitet). U narednim redovima biće šire predstavljena tri predmeta od značaja za ova pitanja, daće se i osvrst na pojedine zaključke ESLJP u pojedinim predmetima koji mogu da budu relevantni i za analizu rada medija tokom sukoba 1990ih godina na prostoru bivše Jugoslavije i pravnu kvalifikaciju pojedinih dela.

Predmeti pred UN komitetom za ljudska prava vođeni su zbog povreda odredbi Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima dok se predmeti pred ESLJP vode zbog povreda odredbi Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Relevantne odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima su **član 19.** koji reguliše slobodu govora i **član 20.** koji nameće obavezu zabrane podstrekavanja na diskriminaciju:

Član 19.

1. *Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.*
2. *Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice, podrazumeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru.*

3. *Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2. ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga:*

- a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;*
- b) zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala.*

Član 20.

- 1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.*
- 2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno.*

Relevantan član Evropske konvencije o ljudskim pravima glasi:

Član 10

Sloboda izražavanja

- 1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.*
- 2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.*

A. RELEVANTNI PREDMETI EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

PREDMET „JERSILD PROTIV DANSKE“

Jens Olaf Jersild je danski novinar koji je u vremenu relevantnom za slučaj bio zaposlen na danskom nacionalnom radiju (koji je takođe emitovao i televizijske emisije). Jersild je tada radio na TV emisiji *Nedeljni informativni magazin* (*Sunday News Magazine, Søndagsavisen*) koja se bavila aktuelnim društveno-političkim temama. U emisiji od 21. jula 1985 godine Jersild je uradio intervju sa grupom danskih rasista koji su sebe nazivali *Zelene jakne* (*the Grenjackets, Gronjakkerne*), u kojem su pripadnici ove grupe, sem što su se javno deklarirali kao rasisti koji mrze ljude druge boje kože kao i imigrante koji iz drugih zemalja dolaze u Dansku, izjavljivali da: “Crnci nisu ljudska bića zato što imaju drugačiju telesnu strukturu”, “Da su Crnci i strani radnici životinje”, “...da kada pogledaš sliku gorile pa onda pogledaš Crnca, shvatiš da imaju istu telesnu strukturu”, “...da imigranti prodaju drogu” a jedan od njih je priznao i da su farbali ulazna vrata stanova imigranata u belu boju i da su im bacali boju u lice dok su spavali u svojim stanovima, a sve u cilju toga da ih oteraju iz Danske.

Postupak pred danskim sudovima

Po objavljivanju emisije javni tužilac je pokrenuo postupak pred Gradskim sudom u Kopenhagenu protiv pripadnika „Zelenih jakni“ zbog širenja mržnje (Član 266 Danskog krivičnog zakonika) ali i protiv Jersilda i šefa informativnog programa Danskog radija Lasea Jensena za pomaganje i podržavanje istog krivičnog dela (Član 23). Jersildova i Jensenova odbrana je zastupala tezu da postupanje njihovih klijenata ne može da se poredi sa postupanjem ostalih optuženih zbog toga što su oni svojim postupanjem samo želeli da ukažu na rasizam kao ozbiljan društveni problem u Danskoj, da stavovi pripadnika „Zelenih jakni“ nisu propagirani već da je rađeno potpuno suprotno, kao i da je danska javnost imala interes da bude informisana o veoma lošim društvenim pojavama. 24. aprila 1987 godine sud je osudio Jersilda i Jensena na novčane kazne i u obrazloženju naveo “da je autor ohrabrivao „Zelene jakne“ da iznose svoje rasističke stavove, kao i da nije iznosio nikakve kontra-argumente na očigledno rasističke izjave pripadnika „Zelenih jakni”. Viši sud za istočnu Dansku je u drugostepenom

postupku sa pet sudijskih glasova protiv jednog odbacio žalbu Jersilda i Jensena, dok je danski Vrhovni sud takođe odbacio žalbu sa četiri glasa protiv jednog.

Odluka i obrazloženje ELJSP

U slučaju „*Jersild protiv Danske*“, ESLJP je sa 12 glasova (protiv 7), dana 23. septembra. 1994 godine doneo odluku da je Danska prekršila član 10 („Sloboda izražavanja“) Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

ESLJP je odluku obrazložio time što se pozvao na slučaj „*Gardijan i Obzerver protiv Ujedinjenog Kraljevstva*“ gde je navedeno da štampa u današnje vreme ima ulogu javnog „stražara“ kada su u pitanju osnovne vrednost demokratskog društva, i da u tom smislu ima zadatak da prenosi informacije i ideje od javnog interesa – dok javnost ima pravo da ih prima – jer u protivnom ne bi mogla da odigra svoju ulogu javnog „psa čuvara“. Sud je ovakav stav koji se originalno odnosio na štampane medije preneo i na elektronske medije. Na tvrdnje danskih sudova da je Jersild podstrekivao „Zelene jakne“ da daju rasističke izjave i da bi bez Jersildove uloge rasistički stavovi „Zelenih jakni“ ostali nepoznati širokom krugu ljudi, ESLJP je naveo: „da je emisija započela uvodom TV voditelja o rasizmu u Danskoj, da je voditelj takođe najavio da je cilj emisije da ukaže na problem na način što će prikazati određene osobe koje imaju rasističke stavove, a na način što će prikazati njihov mentalitet i društveno poreklo“, i da „nema razloga da se sumnja da emisija nije ispunila taj cilj“. Sud je još zaključio da „kada se sagleda cela emisija ne može da se dođe do zaključka da su kroz emisiju propagirani rasistički stavovi već može da se dođe do potpuno suprotnog zaključka: da je emisija – kroz intervju – imala za cilj da se razotkrije, analizira i objasni ponašanje ove grupe mladića, koje predstavlja veliki društveni problem“. Sud je zaključio i da je ponašanje i TV voditelja i Jersilda bilo takvo da su se sve vreme distancirali od osoba koje su intervjuisali i to na način da su ih opisali „kao ekstremne mlade ljude“, koji podržavaju „Kju kluks klan“ i imaju krivične dosijee.

Ključno pitanje koje je sud postavio u ovom slučaju je pitanje novinarskog distanciranja i osude rasističkih i drugih problematičnih stavova koji se iznose u medijima.

Kada je reč o situaciji na prostoru bivše Jugoslavije, van je svake sumnje da su tokom dvedesetih godina u režimskim medijima bezrezervno veličani ratni

zločinci i kriminalci u uniformi koji su iznosili rasističke i šovinističke stavove prema narodima koji su tada označeni kao neprijateljski. To je rađeno ne samo bez distanciranja od strane novinara nego i uz njihovu otvorenu podršku, a takav odnos je jednako bio zastupljen kako u informativnom tako i u zabavnom programu gde su kriminalci u uniformi imali status rok zvezda.

PREDMET „SUREK PROTIV TURSKE“

Kamil Tekin Surek je u vremenu relevantnom za slučaj bio većinski vlasnik u organizaciji *Deniz Basın Yayın Sanayi ve Ticaret*³⁵⁸ koja je u Istanbulu izdavala nedeljnu reviju *Haberde Yorumda Sercek (Istina o vestima i komentarima)*. U broju. 23 od 30. avgusta 1992 godine objavljena su dva pisma čitalaca pod naslovima *“Oružje ne može da pobedi protiv slobode i “Naša je krivica”*. U njima su Turska vlada i snage bezbednosti označeni kao okrutne ubice Kurda i fašisti, a kurdski narod pozivan na oružani otpor protiv njih.

Postupak pred turskim sudovima

Surek je optužen pre Sudom za nacionalnu bezbednost u Istanbulu za širenje neprijateljske propagande i mržnje među ljudima a na osnovu člana 312. Krivičnog zakonika i Glave 8 *Zakona o sprečavanju terorizma*. Sud je 12. aprila .1993 osudio Sureka na novčanu kaznu a urednika na novčanu i zatvorsku kaznu. Kasacioni sud je prvo vratio suđenje na početak posle čega je Sureku novčana kazna umanjena. Surek se žalio ponovo ali je Kasacioni sud 30. septembra 1994. godine potvrdio presudu Suda za nacionalnu bezbednost.

Odluka i obrazloženje ELJSP

Odlučujući u predmetu „Surek protiv Turske“, ESLJP je 8. jula 1999 godine doneo odluku sa 11 glasova (protiv 6) da nije bilo kršenja člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima od strane Turske.

U obrazloženju odluke ESLJP je naveo da „iako izvršna vlast mora da bude više izložena kritici od običnog građanina... i iako u demokratskoj državi ponašanje izvršne vlasti mora da bude izloženo ispitivanju ne samo zakonodavne i sudske vlasti nego i javnog mnjenja, državne vlasti – kao garant javnog reda i mira

358 Prevod na srpski: Izdavaštvo pomorske industrije i trgovine

– mogu da preduzmu čak i krivično-pravne mere kako bi odgovorile na neopravdane napade i kritike, a posebno ukoliko nikakav drugi odgovor nije moguć“. Sud je takođe naveo da „ukoliko takve primedbe podstiču na nasilje prema indvidui, grupi ili državnom zvaničniku državne vlasti uživaju mnogo veću slobodu da se mešaju u pravo na slobodno izražavanje“. Sud je dalje našao “da je država imala pravo da se meša u slobodu izražavanja iz razloga što se iz inkriminasi-nih pisama čitalaca jasno vidi namera da se stigmatizuje druga strana, i to etike-tama kao što su: “fašistička turska vojska”, “plaćene imperijalističke ubice” itd. Prema obrazloženju presude, u jednom pismu su takođe identifikovana imena lica protiv kojih je bila usmerena mržnja i na taj način stvorio rizik fizičkog nasi-lja prema njima.³⁵⁹ Po mišljenju suda, ovakva pisma su pozivala na krvavu osvetu na način što su podgrevale emocije i isticale već ukorenjene predrasude koji su se manifestovale u smrtonosnom nasilju, a posebno se mora imati u vidu da su ta pisma objavljivana u kontekstu složene bezbednosne situacije u jugoistočnoj Turskoj gde je tada postojao sukob između turskih snaga bezbednosti i kurd-skih pobunjenika koji je rezultirao gubicima ljudskih života i uvođenjem vanred-nog stanja u regionu, i da su u takvoj situaciji takva pisma podsticala samo na još više nasilja na način što su širila mržnju prema navodnim počinocima zver-stava nad Kurdima“. Sud je takođe našao da iako Surek nije lično povezan sa stavovima izrečenim u pismima čitalaca, on je autorima pisama pružio prostor za pozivanje na nasilje i mržnju. Sud takođe nije prihvatio argument da Surek treba da bude oslobođen odgovornosti samo zato što kao vlasnik koji se bavio samo komercijalnim pitanjima nije imao veze sa uređivačkom politikom, zbog toga što je kao vlasnik imao mogućnosti da utiče na uređivačku politiku revije.

Presuda i mišljenje ELJSP u ovom predmetu su važni jer utvrđuju široku odgovornost za pisanje medija. Ova presuda navodi na zaključke da je vlasnik lista, prvo, odgovoran i za pisma čitalaca i, drugo, da je odgovoran što je propu-stio da utiče na uređivačku politiku čime se dodatno pojačava stav da je glavni urednik odnosno vlasnik svakako odgovoran za pisanje svog lista.

³⁵⁹ Ovo diskutovano i od strane i sudskog veća MKTRa u predmetu Mediji, para.999

OSTALI POJEDINAČNI RELEVANTNI SLUČAJEVI

U dva predmeta vođena po predmetima iz Turske ESLJP je našao da slobodi govora treba dati jaču snagu u slučajevima kada je predmet kritike i napada vlada jedne države (*predmeti „Inkal protiv Turske“ i „Arslan protiv Turske“*).³⁶⁰ Sudije su takođe zaključile da ova širina u davanju prednosti slobodi govora treba da bude ograničena onda kada konkretna pisanja predstavljaju pozivanje na nasilje.

Takođe važan bio je i predmet *Surek i Ozdemir protiv Turske* (koji je presuđen zajedno sa gore navedenim predmetom Surek 8. Jul 1999 godine) gde je analizirana radnja bilo objavljivanje intervjua sa vođjom PKK (Radnička partija Kurdistan) ³⁶¹ u kome je govoreno o razlozima borbe nasilnim sredstvima. U mišljenju sudije su istakle da u oceni treba više voditi računa o generalnom kontekstu nego stvarnim rečima koje su korišćene i njihovog eventualnog uticaja. Dva ključna pitanja za većinu sudija bila su 1. da li su upotrebljeni termini imali za cilj da rasplamsaju ili podstaknu na nasilje? i 2. da li je stvoren realan i stvaran rizik da to može da se desi?..³⁶²

ZAKLJUČAK U POGLEDU PRAKSE ESLJP

Jedna od najvažnijih presuda koje su analizirane je presuda u predmetu *Surek protiv Turske* u kome je sud odgovorio na nekoliko važnih pitanja. Uglavnom, praksa ESLJP pravi razliku u pogledu razlike i granice između slobode govora i govora mržnje. Sud je zauzeo stav da kada korišćeni izrazi predstavljaju pozivanje na nasilje tada i sloboda govora trpi veća ograničenja. Sud je takođe veliku važnost poklonio generalnom kontekstu u kome se konkretne reči iskorišćene.

Druga važna činjenica je da je sud pisanje u konkretnom slučaju definisao kao pozivanje na nasilje i mržnju, iako u konkretnom slučaju nisu korišćeni direktni pozivi na nasilje već etikete kao “fašistička turska vojska”, “plaćene imperijalističke ubice”. Treća značajna stvar je što je ESLJP stao na stanovište da

360 Rasprava oko ovih slučajeva takodje MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, paras 994-996

361 Organizacija koja vodi oružanu borbu protiv Turske vlasti od 1984 godine

362 Takodje videti raspravu u presudi ICTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.999

je optuženi Surek mogao da bude kažnjen i za pisma čitalaca koja su objavljena kao i da je odgovoran iako je bio samo vlasnik lista u kome su članci objavljeni jer je kao vlasnik mogao da utiče na uređivačku politiku što dodatno pojačava argument da je onda još odgovorniji glavni urednik lista.

B. KOMITET UJEDINJENIH NACIJA ZA LJUDSKA PRAVA

PREDMET „FORISON PROTIV FRANCUSKE“

Robert Forison je francuski istoričar poznat po negiranju holokausta u smislu negiranja postojanja gasnih komora za masovno istrebljenje Jevreja. 1990. godine u Francuskoj je donet *‘Gajsotov zakon’* koji inkriminiše negiranje zločina protiv čovečnosti na način na koji su definisani Londonskom poveljom iz 1945. godine, a na osnovu koje su nacistički lideri bili osuđivani pred Međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu. Autora je neposredno po donošenju navedenog zakona tužilo jedanaest udruženja francuskih boraca pokreta otpora i preživelih logoraša a zbog intervjua objavljenog u mesečniku *Le Choc du Mois*³⁶³ septembra 1990 godine u kojem je ponovio svoju tvrdnju da gasne komore za istrebljenje nisu postojale u Aušvicu.

Postupak pred francuskim sudovima

Robert Faurisson i urednik mesečnika Patrice Boizeau su osuđeni pred pariskim sudom (*Chambre Correctionnelle du Tribunal de Grande Instance de Paris*) 18. aprila.1991. na novčanu kaznu zbog poricanja zločina protiv čovečnosti, a pariski Apelacioni sud je posle žalbe autora potvrdio presudu i uvećao novčanu kaznu Forison-u i Boizou. Postupak pred francuskim kasacionim sudom nije vođen iz razloga što je autor tvrdio da nema novca da finansira advokate i sudske troškove. Forison se obratio Komitetu UN sa osnovnom tvrdnjom da *“Gajsotov zakon”* krši njegovo pravo na slobodu izražavanja i akademsku slobodu uopšte.

363 Srpski prevod: “Sukob meseca”

Odluka i obrazloženje Komiteta UN

Komitet UN je doneo odluku da Francuska nije prekršila Član 19., stav 3 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Komitet UN je obrazložio da je restrikcija slobode govora u slučaju Roberta Forisona bila predviđena zakonom (*Gajsotov zakon* u ovom slučaju), da je restrikcija odgovarala ciljevima postavljenim u Stavu 3. (a) i (b) Člana 19 iz razloga što je ograničenje u skladu sa Stavom 3 tačkom (a) Člana 19 da se pravo može *podvrgći ograničenjima koja moraju biti utvrđena zakonom i neophodna za poštovanje prava i ugleda drugih lica*. S obzirom da su autorove izjave date u cilju jačanja antisemitskih osećanja, restrikcija slobode govora je data u cilju prava jevrejske zajednice da živi bez straha od antisemitizma, te je iz tog razloga i opravdana. Komitet je takođe zaključio da je ograničenje autorove slobode govora bilo apsolutno neophodno, pozivajući se na argument države Francuske da je *Gajsotov zakon* donesen da bi služio u borbi protiv rasizma i antisemitizma i na izjavu bivšeg francuskog ministra pravde da je poricanje holokausta točak –pokretač antisemitizma.

4. ZAKLJUČCI U POGLEDU MEĐUNARODNE PRAKSE

OBLICI ODGOVORNOSTI KOJI SU UPOTREBLJAVANI U MEĐUNARODNOJ PRAKSI

Kao što se moglo videti iz prethodne analize i predstavljanja predmeta u kojima se pred raznim međunarodnim sudovima sudilo za ratnohuškačko izveštavanje medija, do sada je to radjeno po tri vrlo različita oblika krivične odgovornosti. Naime kako je rečeno pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu nedozvoljeno izveštavanje smatrano je samo po sebi zločinom protiv čovečnosti. Na isti način sudjeno je i u predmetu “Mediji” pred MKTR. Međutim u tom predmetu takođe je nedozvoljeno izveštavanje medija tokom oružanog sukoba kvalifikovano kao podstrekavanje na genocid i zločine protiv čovečnosti.

U nešto novijoj pravnoj istoriji, odnosno u predmetima pred MKTJ, nedozvoljeno izveštavanje medija je kvalifikovano takodje kao oblik podstrekavanja na genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine ali i kao radnja učešća okriv-

ljenih u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, a sve po članu 7/1 Statuta MKTJ i 6/1 MKTR.

Iz različitih kvalifikacija odgovornosti pred različitim međunarodnim sudovima vidi se i kolika je specifičnost i složenost odgovornosti medija za govor mržnje. Kako je to na više mesta pomenuto, specifičnost odgovornosti medija proizilazi iz više razloga među kojima se možda i kao osnovni ističu, s jedne strane, potreba zabrane govora mržnje putem medija kojim se podstiču različiti oblici diskriminacije i, sa druge, potreba omogućavanja slobode medija. Sve ove nedoumice naravno zajedničke su i kada se govori o odgovornosti medija za događaje tokom oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije.

VRSTE/METODI NEDOZVOLJENOG IZVEŠTAVANJA/ RADNJE IZVRŠENJE KRIVIČNIH DELA

Ono što je bilo zajedničko sudovima pri uspostavljanju oblika odgovornosti za izveštavanje medija jeste da su u različitim zemljama korišćeni slični metodi. Naime, kada kao u Ruandi nije bilo direktnog odnosno neposrednog podstrekanja na činjenje genocida predstavnici medija iz različitih zemalja su uglavnom koristili nekoliko oprobanih modela izveštavanja koje je trebalo da dovede do određenih ciljeva. Takvi metodi bili su ciljno izveštavanje koje kroz dehumanizaciju neprijatelja, viktimizaciju domaćih državljana, lažnog izveštavanja, generalizacije i nepraviljenja razlike između civila i neprijatelja, veličanja “svojih” ratnih zločinaca zajedno imaju za cilj da dovedu do činjenja zločina protiv neprijatelja druge nacionalnosti.

5. DOMAĆI PRAVNI OKVIR

Za razliku od međunarodne prakse, deo pravnika i profesora smatra da pravosudnim organima Republike Srbije iz različitih razloga nije na raspolaganju eventualna optužba za krivično delo zločina protiv čovečnosti pa samim tim ni bilo koji oblik krivične odgovornosti u vezi sa tim krivičnim delom. Zbog pravnog načela zabrane retroaktivne primene zakona, po mišljenju većine pravnika u Srbiji, tužilaštvu takodje nije na raspolaganju ni oblik odgovornosti putem učešća u zajedničkom zločinačkom poduhvatu.

Ono što, ukoliko se prihvati takav argument, ostaje kao mogućnost jeste uspostavljanje eventualne odgovornosti zaposlenih u medijima za podstre-

kavanje na krivična dela protiv međunarodnog humanitarnog prava i posebno krivično delo koje je bilo inkriminisano i u vreme ratnih dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije (a takođe danas nije zastarelo), odnosno pozivanje na krivično delo pozivanja i podsticanja na izvršenje ratnih zločina iz člana 145 stav 4 KZ koji je bio važeći u vreme izvršenja dela odnosno iz člana 375 stav 7 sada važećeg KZ.

KRIVIČNO DELO

Iako se u javnosti vodila polemika o tome da li je ili nije izveštavanje medija tokom devedesetih godina predstavljalo krivično delo podsticanja na izazivanje rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, iz istraživanja međunarodne sudske prakse jasno je da metodi izveštavanja pojedinih medija u Srbiji mogu eventualno da se svrstaju u krivično delo pozivanja i podsticanja na izvršenje ratnih zločina iz člana 145 stav 4 KZ. Ovo pre svega zbog toga što samo ovo krivično delo nije zastarelo pa je moguće voditi istragu i očekivati eventualno pokretanje krivičnog postupka. Ono što je, s druge strane, jasno jeste da se u izveštavanju medija koja su prethodno navedena svakako stižu elementi krivičnog dela iz člana 319 sadašnjeg KZa odnosno delo „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“. Međutim, kao što je poznato, za ovo krivično delo krivično gonjenje je već zastarelo.

Imajući u vidu razne oblike odgovornosti koji su predstavljeni u razmatranju međunarodne prakse, treba napomenuti da se, ukoliko se govori o pozivanju ili podsticanju na izvršenje ratnih zločina iz člana 145 KZ, radi o specifičnom krivičnom delu, a ne o odgovornosti za podstrekavanje na izvršenje ratnih zločina, što bi predstavljalo oblik odgovornosti saučesnika za krivično delo ratnog zločina.

Naime u pogledu elemenata odgovornosti za podstrekavanje, po domaćem pravu za postojanje podstrekavanja moraju da budu ispunjeni sledeći uslovi:

1. stvaranje odluke kod drugog lica da izvrši krivično delo,
2. podstrekavanje može da bude izvršeno svakom radnjom (mada je to najčešće verbalna radnja),
3. potrebno je da je delo izvršeno ili pokušano,
4. podstrekavanje se odnosi na konkretno krivično delo i upravljeno je na određeno lice ili krug lica

5. umišljaj obuhvata svest o uzročnoj vezi između radnje podstrekavanja i odluke da se izvrši krivično delo, kao i svest o svim bitnim obeležjima tog dela.³⁶⁴

Pred MKTJ odgovornost za podstrekavanje povlači sledeće elemente:

1. postojanje dela optuženog koji predstavljaju podstrekavanje,
2. svest optuženog o realnoj verovatnoći da će biti počinjeni zločini kao posledica radnji podstrekavanja,
3. veza između dela optuženog i zločina.³⁶⁵

U situaciji podstrekavanja eventualni podstrekač bi bio lično odgovoran za ratni zločin kao da ga je sam izvršio dok se u prvom slučaju radi o odgovornosti za izvršenje krivičnog dela iz člana 145 KZ. I sam komentar krivičnog zakonika u pogledu razlike između krivičnog dela iz člana 145 stav 4 i podstrekavanja navodi: „*Pozivanje odnosno podsticanje upravljeno je na neodređen krug lica. Ako bi se to činilo prema određenom licu ili određenom krugu lica, postojalo bi podstrekavanje na izvršenje genocida ili ratnog zločina.*“³⁶⁶ U slučaju podstrekavanja na ratni zločin naravno morali bi da budu ispunjeni svi gore navedeni elementi odgovornosti za podstrekavanje odnosno da postoji radnja podstrekavanja izvršena sa umišljajem čiji je krajnji cilj izvršenje ratnog zločina (čak i to da sam podstrekač želi izvršenje ratnog zločina).

Iz analize jednog dela prikupljenih činjenica koje su predstavljene u ovoj knjizi čini se da izvršene radnje po svojoj prirodi i društvenoj opasnosti ne ispujavaju sve elemente za zasnivanje odgovornosti za podstrekavanje na izvršenje krivičnog dela ratnog zločina. Naime, u dosadašnjem pregledu aktivnosti medija 90-tih godina nisu nađeni primeri direktnog podstrekavanja na ratne zločine, odnosno nisu nađeni članci u kome neko direktno (jasno) podstrekava (formira odluku kod drugog lica) da se počini ubistvo ili druga radnja koja se može kvalifikovati po zakonu kao ratni zločin.

³⁶⁴ Zoran Stojanović, Komentar Krivičnog zakonika, 2006, strana 154-159

³⁶⁵ Videti Žalbenu presudu u predmetu Kordić, paragrafi 26 i 32, decembar 2004; MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.480; takođe usmena odluka po pravilu 98bis u predmetu protiv Vojislava Šešelja, 4 maj 2011 godine, strana transkripta 16859,

³⁶⁶ Komentar Krivičnog zakonika, Zoran Stojanović, Beograd, 2006 godina, strana 790

Krivično delo iz člana 145 KZ i jezičkim tumačenjem samog dela, a i zbog zaprećene kazne (podstrekač odgovara kao da je izvršio ratni zločin za koji je predviđena kazna od 20 godina zatvora dok je za delo iz 145 zaprećena kazna od 1 do 10 godina) očigledno je mnogo blaže od odgovornosti za podstrekavanje na ratni zločin. Zbog svega napred iznetog po ovom pitanju čini se opravdanim pojedino izveštavanje medija i korišćenje govora mržnje podvesti pod radnje krivičnog dela iz člana 145 KZ.

Analizom radnji „pozivanje i podsticanje“ može se zauzeti stav da bi radnje iz krivičnog dela 145 KZ mogle biti ispunjene i postojanjem posrednog poziva na akciju ili nasilje protiv neprijatelja. Čini se da ta akcija koja treba da bude obuhvaćena umišljajem počinioca odnosno da bude svestan da postoji mogućnost da određeni način izveštavanja dovede do određene akcije.

Zbog očigledne razlike u krivično pravnom smislu podstrekavanja na ratni zločin kao oblika odgovornosti i krivičnog dela podsticanja na izvršenje ratnog zločina sporno je i u koliko meri se u analizi kao analogija može koristiti postojeća međunarodna sudska praksa za podstrekavanje. (pitanje odnosa između definicije podstrekavanja i podsticanja koje je navedena kao radnja u članu 145 KZ). Međutim određeni zaključci međunarodnih sudova sigurno se mogu navesti na ovom mestu kao relevantni za raspravu u ovoj knjizi.

PRIMERI IZ MEĐUNARODNE SUDSKE PRAKSE KOJI SE MOGU KORISTITI ZA RAZJAŠNJENJE RADNJI IZVRŠENJA IZ ČLANA 145 KZ

U pogledu međunarodne sudske prakse koja je citirana i analizirana u ovom tekstu treba napomenuti da ova praksa, naravno, ne poznaje krivično delo iz člana 145 KZ. Međunarodna praksa je, kako je već rečeno, činjenično slične radnje uglavnom kvalifikovala kao podstrekavanje na izvršenje nekog od oblika zločina protiv čovečnosti (eksterminaciju, ubistvo ili progon), tako da takva sudska praksa analogijom opet samo posredno može da osvetli i nedoumice oko elemenata krivičnog dela iz člana 145 KZ. Takođe napred je već rečeno da je međunarodna sudska praksa pravno i u pogledu dokazivanja situacija još zahtevnija u pogledu postojanja podstrekavanja na genocid jer sudska praksa stoji na stanovištu da takvo podstrekavanje mora da bude direktno (zbog reči korišćenih u konvenciji o genocidu za opisivanje ovog oblika odgovornosti koja je direk-

tno implementirana u statute MKTR i MKTJ – odnosno reči „direktno i javno“ podstrekanje na izvršenje genocida³⁶⁷).

U prethodnoj analizi sudske prakse pred Evropskim sudom za ljudska prava i UN Komiteta Ujedinjenih nacija za ljudska prava videlo se da je sud raspravljao o pravnom pitanju koje je od interesa i za postupak pred domaćim sudom, a to je da li je povređen član 10 Evropske konvencije (koji je sličan članu 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima³⁶⁸) odnosno da li je postojalo podstrekanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje bazirano na nacionalnoj, rasnoj ili verskoj osnovi.³⁶⁹ Zabrane koje se mogu naći u ovim međunarodnim konvencijama, odnosno povrede člana Evropske konvencije i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koje je Republika Srbija ratifikovala takođe obavezuju domaće pravosuđe pa ih stoga kao relevantne takođe treba i ovde pomenuti. Isto tako kao relevantnu valja uzeti i praksu Evropskog suda za ljudska prava koja je odgovarala na razne nedoumice u pogledu primene ovih međunarodnih instrumenata.

Jedna od možda najznačajnijih rasprava u pogledu načina vršenja govora mržnje verovatno se nalazi u predmetu “Mediji” gde je Žalbeno veće MKTR raspravljalo o pitanju odnosa govora mržnje i direktnog podstrekanja na genocid i našlo da kada je lice optuženo za genocid ono ne može biti odgovorno za govor mržnje koji ne sadrži direktan poziv na počinjenje genocida.³⁷⁰ Ipak Žalbeno veće se sa druge strane nije složilo sa stavom da je neko odgovoran za direktno podstrekanje na genocid samo onda kada njegovi akti izričito pozivaju na istrebljenje ili kada se koriste termini koji su potpuno jasni svim slušaocima,³⁷¹ već da se može utvrđivati i da li govor koji ne sadrži eksplicitni poziv za izvršenje genocida može da predstavlja direktno podstrekanje na izvršenje genocida imajući u vidu konkretan kontekst.³⁷²

367 MKTR Statut, član 2; MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.692;

368 Relevantne odredbe oba međunarodna dokumenta videti dole u delu u kome se analizira međunarodna praksa

369 O ovome raspravljano i u presudi pred ICTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.991,

370 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.693

371 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.702

372 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.703

POČINILAC

U pogledu počinitelja ovog krivičnog dela jedna od dilema jeste da li bi postupak trebalo da se vodi protiv pojedinih novinara koji su pisanjem svojih članaka u novinama (ili autorskim emisijama na televiziji) izvršili podsticanje na izvršenje ratnih zločina ili su odgovorni samo urednici koji su u relevantno vreme bili odgovorni za celokupnu uređivačku politiku. Sa aspekta društvene odgovornosti čini se opravdaniji stav da se vodi istraga i eventualni postupak protiv glavnih i odgovornih urednika ili zamenika urednika nego protiv pojedinih novinara. Ovo iz više razloga, a pre svega zbog činjenice da su urednici početkom devedesetih godina postavljeni na takva mesta po političkoj podobnosti i što su zahvaljujući tome imali i širi uvid u politiku prema ratnim dešavanjima kao i zbog toga što su po prirodi svog posla imali uvid u celokupan rad novinara i izveštača, u izgled i sadržaj celih izdanja novina pre njihovog objavljivanja, kao i u opšti kontekst koji će njihov dnevni list pružiti čitaocima. Oni su, takođe, zahvaljujući svojim pozicijama, imali pristup i uvid u vesti koje su objavljivale druge novinske agencije i mogli da vrše selekciju vesti, članaka i intervjua koji će se objaviti u njihovim listovima.

Treba naglasiti da bi u prekrivičnom postupku trebalo u potpunosti rasvetliti zakonsku ili ugovornu regulativu koja je regulisala rad glavnih i odgovornih urednika i njihova prava i obaveze. Pitanje odgovornosti potencijalnih osumnjičenih (glavnih i odgovornih urednika) može se veoma brzo rasvetliti iskazima svedoka koji su radili i bili upoznati sa radom medija i obavezama glavnih urednika u relevantnom periodu.

Kao što se vidi i iz analize međunarodnog pravnog okvira, međunarodni ali i nacionalni sudovi su bili dosta čvrsti u stavu da su izdavači i urednici odgovorni za postupanje svojih medija i zaposlenih u tim medijima pod njihovom kontrolom.³⁷³

UMIŠLJAJ

U vezi umišljaja čini se da bi se eventualni umišljaj za krivično delo iz člana 145 KZ mogao pripisati glavnom uredniku medija ako bi se utvrdilo da je on

³⁷³ Videti napred u knjizi analizu predmeta MKTR Nahimana i ostali kao i praksu ESLJP odnosno predmete Forison i Jersild

zbog izuzetno neobjektivnog i ostrašćenog izveštavanja koje može da se okarakteriše kao govor mržnje, bio svestan da njegovo izveštavanje u kontekstu oružanog sukoba kakav je trajao na području Hrvatske ili Bosne i Hercegovine može izazvati reakciju Srba da preduzmu nasilnu akciju prema neprijatelju (Hrvatima ili Muslimanima) i pristao na nastupanje posledice odnosno izvršenja zločina, te nastavio sa istim izveštavanjem.

U pogledu umišljaja i dokazivanja eventualnog umišljaja kako je napred navedeno čak postoje primeri nekoliko emisija u kojima učesnici oružanog sukoba u relevantno vreme jasno govore o uticaju medija na njih. U tom pogledu može se još jednom pomenuti radio emisija “Zeleni megaherc” u kojoj muž i žena – Šešeljevi dobrovoljci, govore o razlozima zašto su došli na ratište (novembar 1991 godine). Dok muž govori dosta otvoreno o tome kako se on ponaša prema neprijatelju i da ih ubija i nožem, žena govori da je gledala reportažu o ocu Filaretu i lobanji deteta i da je zbog toga došla na ratište i ostavila dete kod kuće.

RADNJA IZVRŠENJA

Problem utvrđivanja radnje izvršenja krivičnog dela javlja se u ovom kontekstu kao najznačajniji, s obzirom na to da praksa u pogledu ovog krivičnog dela u Republici Srbiji jednostavno ne postoji.

U stručnoj literaturi kao i u međunarodnoj praksi je identifikovano nekoliko konkretnih oblika novinarstva, odnosno delovanja medija koji predstavljaju očigledne primere neobjektivnog i zlonamernog, neprofesionalnog delovanja novinara. U skladu sa tim u ovoj knjizi su dati primeri koji bi trebalo da pokažu koji je nivo navedenog delovanja neophodan da bi se mogao zastupati stav da je u pitanju faktičko pozivanje ili podsticanje na izvršenje ratnog zločina. Kategorije nedozvoljenog izveštavanja odnosno metodi govora mržnje koji bi bili traženi su sledeći:

1. Iznošenje neistina: (Primer bi bio svesno pogrešno izveštavanje o zločinima nad Srbima, svesno preterivanje o broju srpskih žrtava, svesno pogrešno predstavljanje načina izvršenja zločina od strane neprijatelja kako bi se proizvela reakcija kod Srba.)
2. Selekcija informacija kako bi se kreirala realnost kakva odgovara takvoj uređivačkoj politici.

- a. Naslov – sadržina teksta (očigledno isticanje u naslovu činjenica ili određenih slika ili frejmova u televizijskim emisijama o kojima tekst ili televizijska emisija faktički ne govore što treba da izazove reakciju gađenja ili otpora kod građana)
 - b. objavljivanje odjeka i reagovanja pristrasnih i ostrašćenih čitalaca (koja nisu proverena odnosno namerno objavljivanje informacija koje mogu da izazovu reakciju građana na osvetu);
 - c. Objavljivanje samo informacija sa iz određenih domaćih medija i zatvorenost za strane medije i alternativne informacije (kako se javnosti ne bi pružila mogućnost da na osnovu pune informacije – više različitih izvora formiraju svoje mišljenje);
3. Demonizacija neprijatelja i viktimizacija – Stvaranje žrtava od srpskog naroda sa ciljem da se se podstakne na akciju budući da je poznato je da izazivanje straha i stvaranje atmosfere u kojoj je jedna strana ugrožena vrlo lako dovodi do akcije odnosno nekog postupanja koje je usmereno da se žrtva zaštiti na štetu navodnog neprijatelja. (Primeri koji su traženi bili bi predstavljanje neprijatelja u najgorem mogućem svetlu kako bi se njegovo postojanje relativizovalo i činjenje zločina protiv njega shvatilo od strane Srba kao nešto što faktički i nije zločin nego dobro delo; upoređivanje neprijatelja, u ovom slučaju, Hrvata, Bošnjaka i Albanaca sa „istorijskim neprijateljima“ srpskog naroda, „ustašama“, „Turcima“ i „balijama“ i generalizacija odnosno izjednačavanje svih Hrvata sa ustašama, kako bi se Srbi mobilisali na akciju protiv njih; podsećanje na zločine koji su počinjeni prema Srbima u Drugom svetskom ratu; predstavljanje Srba – posebno najnezaštićenijih kao žena i dece – kao žrtava najgorih zločina; pozivanje da Srbi preduzmu akcije da se zaštite od zločina koji će se ponoviti; pozivanje da se Srbi naoružaju i zaštite itd.)
 4. Svi ostali primeri novinarstva koji bi se mogli povezati sa namerom odgovornih iz medija da eventualno proizvedu akciju u vidu ratnog zločina. (Primeri bi bili propagiranje paravojnih formacija i pružanje informacija o njihovom organizovanju i mogućnosti pristupanja itd.)

U pogledu radnje izvršenja ona bi se mogla definisati kao ostrašćeno i neobjektivno izveštavanje medija koje ima za cilj da stvori atmosferu straha kod srpskog naroda, viktimizacijom i podsećanjem na genocid iz Drugog svetskog

rata i preterivanjem i, čak, neistinitim izveštavanjem o novim zločinima Hrvata-ustaša, da bi se podstakla jaka akcija odnosno reakcija Srba da uzmu oružje i zaštite se od neprijatelja. U tom smislu bile bi relevantne činjenice da isti mediji vrše demonizaciju neprijatelja, Hrvata u ovom slučaju, predstavljajući ih kao „narkomane“ i „zveri“ i vrše suptilnu generalizaciju između ustaša i svih ostalih Hrvata, uključujući i Hrvate – manjinsko stanovništvo u Srbiji, da takva negativna propaganda treba da dovede do realizacije projekta „humanog preseljenja stanovništva“, odnosno da mediji, u ovom slučaju, posluže kao „govornica“ za ekstremiste koji propagiraju ili sprovode u delo ideju „humanog preseljenja“. U svakom slučaju, postavilo bi se pitanje da li je demonizacija i dehumanizacija protivnika/neprijatelja, olakšala Srbima da u „zaštiti“ počine zločine, kako prema ustašama ali i prema svim Hrvatima.

Za navedenu radnju izvršenja mogao bi se koristiti termin govor mržnje koji inače ima svoju definiciju ali bi se moglo uzeti, u skladu sa krivičnim delom pozivanja i podsticanja na ratne zločine, da ovaj termin predstavlja skup ovih gore navedenih oblika zloupotreba u izveštavanju, a koje dostižu takav prag da mogu da se tumače zajedno kao radnja pozivanja i podsticanja u smislu člana 145KZ.

Prema definiciji govora mržnje sadržanoj u preporuci br. R (97) 20 Saveta Evrope takva radnja „podrazumeva sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla.“³⁷⁴

Tribunal u Ruandi odnosno veće koje je sudilo u predmetu „Mediji“ zaključilo je da „hate speech“ (govor mržnje) nije zaštićen slobodom govora niti je zaštićen međunarodnim pravom.³⁷⁵ Sud je našao analizirajući predmet „Streicher“, praksu ESLJP i nacionalna zakonodavstva da govor mržnje koji izražava etničke i druge forme diskriminacije krši odredbu običajnog međunarodnog prava koja zabranjuje diskriminaciju.³⁷⁶ Međutim najviše napadani deo presude „Mediji“ pred MKTR bio je deo da običan govor mržnje (budući da je, što je posebno interesantno, sud napravio razliku između običnog govora mržnje koji

374 Preporuka br. R (97) 20 o govoru mržnje Komiteta ministara Saveta Evrope.

375 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1074

376 Ibid, para.1076

ne poziva na nasilje i govora koji to čini³⁷⁷) može predstavljati podstrekavanje na genocid ili delo progona.

Zbog napred iznetog čini se da „govor mržnje“ potpada pod dve radnje izvršenja navedene u krivičnom delu iz člana 145KZ (pozivanje i podsticanje).

PITANJE DA LI JE NASTUPANJE POSLEDICE ELEMENT KRIVIČNOG DELA?

Još jedno važno pravno pitanje jeste da li krivično delo pozivanja i podsticanja na izvršenje ratnih zločina iz člana 145 KZ zahteva posledicu odnosno, konkretno, da li je zbog uređivačke politike odnosno načina izveštavanja neko na frontu i izvršio krivično delo ratnog zločina. Komentar krivičnog zakona koji je već citiran gore u delu koji se ticao krivičnog dela je dosta jasan u ovom pogledu i stoji na stanovištu da nije potrebno nastupanje posledice odnosno „delo iz stava 4 dovršeno je samim pozivanjem odnosno podsticanjem na izvršenje genocida ili ratnog zločina.“³⁷⁸ Ovo je potvrđeno i međunarodnom pravnom praksom, pa je tako sudsko veće MKTR u predmetu “Mediji” našlo da nije potrebno postojanje specifičnog elementa kauzalnosti koji povezuje radnje (korišćene reči) sa direktnim efektom.³⁷⁹ Sudsko veće je takođe u prilog ovakvog mišljenja navelo da ni u predmetu Streicher vođenim pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu kauzalnost nije zahtevana, a da je isti slučaj i u praksi ESLJP.³⁸⁰ Da akti podstrekavanja ne moraju da budu preduslov postojanja zločina potvrdilo je i Žalbeno veće MKTR i našlo da radnje podstrekavanja treba samo da značajno doprinesu počinjenju zločina.³⁸¹

377 Takođe izdvojeno mišljenje sudija Žalbenog veća, Teodora Merona

378 Komentar Krivičnog zakonika, Zoran Stojanović, Beograd, 2006 godina, strana 790

379 MKTR, Prvostepena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.1007

380 Ibid,

381 MKTR, Žalbena presuda, predmet Ferdinand Nahimana i ostali, para.502

ZAKLJUČAK

U ovoj studiji dat je sveobuhvatan prikaz kako nekih opštih pitanja vezanih za rad medija tokom ratnih i oružanih sukoba, ali je i analizirana specifičnost rada medija u bivšoj Jugoslaviji. Takođe se na jednom mestu nalaze mnogi primeri izveštavanja medija iz Republike Srbije koji mogu čitaocu iz današnje perspektive da pruže preciznu sliku događaja od pred petnaestak godina.

U svetlu ove analize čini se da radnja izvršenja krivičnog dela iz člana 145 KZ mogu biti različiti metodi sprovođenja govora mržnje koji su navedeni ranije odnosno dehumanizacija neprijatelja, viktimizacija sopstvenih građana lažno izveštavanje, generalizacije i nepravljenje razlike između civila i neprijatelja i veličanja ratnih zločina. Kako je navedeno u pregledu međunarodne prakse važna su i pitanja da li takav govor mržnje ima za cilj da izazove činjenja krivičnih dela protiv „druge strane“ te da li socijalni, istorijski i činjenični kontekst u kom se vrši jedno takvo izveštavanje medija govori u prilog postojanja krivične odgovornosti zaposlenih u medijima.

Na ovom mestu se može reći da različiti nedozvoljeni metodi koji su dati u delu knjige gde se nalaze konkretni članci štampanih medija i transkripti elektronskih medija na žalost jesu bili primenjivani i u medijima u Republici Srbiji tokom oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije tokom 1990ih godina. Kako je predstavljeno, mediji su se ovakvim metodima služili dugi niz godina. Takvo postupanje nije specifičnost samo medija na prostoru bivše Jugoslavije tokom oružanih sukoba.

Posledice govora mržnje devedesetih prisutne su i danas na medijskoj sceni, ne samo u Srbiji i ne samo kada su u pitanju ratni zločini i njihovi izvršioци. Ugrožen je ceo korpus ljudskih prava, jer su neki mediji ostali govornice mržnje. Podsećanje i društvena osuda takvog načina komuniciranja usmereni su ka učvršćivanju mehanizama prevencije u budućnosti.

Ostaje, na kraju, pitanje „tanke linije“, odnosno pitanje odnosa između nedozvoljenih metoda kakav je govor mržnje i slobode izražavanja medija. Kada se, međutim, iz današnje perspektive sagledaju posledice oružanih sukoba, jasno je da u najmanju ruku oni moraju da budu makar jednako poštovani,

odnosno da sloboda medija ne sme i ne može da bude apsolutna, ukoliko njena zloupotreba dovodi do ugrožavanja drugih sloboda i prava građana.

Ova knjiga i primeri do kojih se došlo u njenoj pripremi treba da pomognu i u otkrivanju ako ne jasnog uzroka onda sigurno konteksta u kome su se oružani sukobi dodatno rasplamsavali. Iz ove knjige i primera koji su objašnjavali odgovornost medija u drugim zemljama povodom primenjenih nedozvoljenih metoda izveštavanja jasno je da rad medija nema samo krivičnu sferu već i jednu duboku društveno socijalnu sferu te da rad medija u skladu sa tim može biti predmet jedne moralne ocene koja treba da dovede do određenih pouka za budućnost.

Na kraju imajući sve to u vidu ostaje da se vidi da li će nakon završenog pretrivičnog postupka koje vodi Tužilaštvo za ratne zločine, ispitavanja uloge konkretnih zaposlenih u medijima, konteksta u kojim je takvo izveštavanje medija vršeno i ostalih relevantnih činjenica biti zauzet stav da primenjeni metodi dostižu onaj stepen neobjektivnosti i kriminalne namere kada izveštavanje medija zasluđuje krivičnu odgovornost zaposlenih u njima.

MEDIJI U SRBIJI DANAS: EHO DEVEDESETIH

Govor mržnje je zabranjen Ustavom i odgovarajućim zakonima i međunarodnim konvencijama. Analiza pisanja pojedinih medija u Srbiji od dvehiljadite do danas, međutim, navodi na zaključak da, kada je u pitanju ratnohuškačka propaganda, za neke od njih, i to veoma tiražne i veoma gledane, rat kao da još nije završen. Echo devedesetih je ponekad toliko snažan, a govor mržnje na mahove dominantan da ovaj fenomen svakako zahteva analizu u razmatranju pitanja odgovornosti medija za ratne zločine.

I pored zakonskog okvira koji je unapredio sankcionisanje govora mržnje, ohrabrujućih poteza pravosuđa, ozbiljnog preispitavanja unutar same profesije i usvojenih kodeksa koji propisuju najviše standarde novinarstva, postavlja se pitanje uzroka takvog stanja, dvanaest godina posle oružanih sukoba.

Zakon o radiodifuziji Republike Srbije predviđa da Republička radiodifuzna agencija vodi računa o tome da programi emitera ne sadrže informacije kojima se podstiču diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog različite političke opredeljenosti ili zbog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog seksualne opredeljenosti.

U **Zakonu o javnom informisanju** navodi se da nadležni sud može, na predlog javnog tužioca, zabraniti distribuciju informacije ako utvrdi da je to neophodno u demokratskom drušvu radi sprečavanja: poziva na nasilno rušenje ustavnog poretka, narušavanja teritorijalnog integriteta Republike, *propagiranja rata*, podstrekavanja na neposredno nasilje ili zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, a od objavljivanja informacije neposredno prethodi ozbiljna, nepopravljiva posledica čije se nastupanje ne može sprečiti na drugi način.

Prema stanovištima Evropske Unije ne sme se izražavati govor mržnje ni prema jednoj osobi bez obzira na pol, rasu, veroispovest, seksualnu orijentaciju.

Razlike se smatraju pozitivnim, a mediji su ti koji treba da ih promovišu i šire toleranciju.

U četvrtom ciklusu izveštaja Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (EKRI) ³⁸² koji je usvojen 23. marta 2011, a objavljen 31. maja 2011. godine, u poglavlju IV – *Rasizam u javnom govoru- Mediji*, navodi se da **EKRI pozdravlja pozitivna kretanja u Srbiji. „Međutim, uprkos postignutom napretku, neka pitanja i dalje stvaraju zabrinutost. Štampa, uglavnom tabloidna, i dalje označava manje multietničke hrišćanske crkve i manjinske verske grupe kao opasne 'sekte'. Neke novine stalno koriste uvredljive termine za Albance i Bošnjake”**, navodi se Izveštaju.

U svom prvom izveštaju EKRI je preporučila srpskim vlastima da obezbede da se zakonske odredbe protiv govora mržnje primenjuju na novinare koji ih prekrše. Takođe im je preporučila da podstaknu svaku inicijativu medija za upoznavanje zaposlenih sa ovim zakonskim odredbama, kao i sa domaćim i međunarodnim standardima kojima se reguliše ukidanje rasne diskriminacije i borba protiv rasizma. EKRI preporučila srpskim vlastima da podstaknu osnivanje nezavisne agencije odgovorne za obezbeđivanje poštovanja zakonskih propisa i načela profesionalne etike u medijima, kao i za razmatranje pritužbi protiv njih. EKRI im je takođe preporučila da podstiču veću različitost u informativnom sektoru preduzimanjem mera kojima bi se obezbedili obuka i zapošljavanje novinara iz redova nacionalnih ili etničkih manjina.

„Međutim, predstavljanje pojedinih manjina, kao što su bošnjačka ili albanska, i dalje je skoro isključivo povezano sa negativnim događajima u srpskim medijima”, konstatuje EKRI .

Analizirajući i komentarišući zakonske okvire kojima se obezbeđuje poštovanje prava na različitost u medijima i sankcioniše govor mržnje, EKRI navodi da **Krivični zakonik Srbije** ne sadrži posebne odredbe o govoru mržnje, a tekst postojećih odredaba otežava krivično gonjenje takvih dela. Stoga, EKRI preporučuje srpskim vlastima da preduzmu mere za efikasnu borbu protiv svake netolerancije u zemlji prema verskim i etničkim manjinama u javnom govoru, da stvore

382 (<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-SRB.pdf>); četvrti ciklus izveštaja za svaku pojedinačnu zemlju usredsređuje se na sprovođenje i ocenjivanje. U njima se ispituje u kojoj meri su se sledile glavne preporuke EKRI iz prethodnih izveštaja, a uključuju i ocenu usvojenih politika i preduzetih mera.

svest u medijima, bez ugrožavanja njihove uređivačke nezavisnosti, o potrebi da se obezbedi da informacije koje oni pružaju ne stvaraju klimu neprijateljstva prema pripadnicima etničkih ili verskih manjina. Vlastima se preporučuje da podrže sve inicijative koje preduzimaju mediji u ovoj oblasti i da im obezbede neophodna sredstva za početno usavršavanje i usavršavanje tokom rada u oblasti ljudskih prava uopšte, a posebno problematike rasizma.

Zakonom o zabrani diskriminacije koji je usvojen 26. marta 2009. godine (stupio na snagu 27. aprila 2009. godine), zabranjuju se: viktimizacija, rasističke organizacije, *govor mržnje*, kao i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje. U članu 13. Zakona navodi se određeni broj „teških oblika diskriminacije“, koji uključuju: **1)** podsticanje mržnje na osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti i jezika; **2)** zagovaranje ili vršenje diskriminacije od strane državnih organa ili u toku postupka koji se vodi pred državnim organima; **3)** zagovaranje diskriminacije putem javnih organa; **4)** ropstvo, trgovina ljudskim bićima, aparthejd, *genocid*, *etničko čišćenje*, kao i zagovaranje bilo čega od gore navedenog; **5)** diskriminacija protiv pojedinaca po osnovu dva ili više ličnih svojstava; **6)** diskriminacija koja se vrši više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se vrši u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema jednom istom licu ili grupi lica; i **7)** diskriminacija koja dovodi do teških posledica za diskriminisanog pojedinca.

HUŠKAČKI GOVOR³⁸³

Evropski parlament je 18. januara 2006. usvojio **Rezoluciju o homofobiji u Evropi**. Rezolucija snažno osuđuje homofobiju i diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji u zemljama članicama EU i poziva sve evropske institucije i zemlje članice EU, kao i zemlje kandidatkinje za članstvo u EU, da hitno zaustave procese diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i promovišu i zaštite ljudska prava svih osoba koja se tiču njihove seksualne orijentacije. Između ostalog, po toj rezoluciji svaka tvrdnja o postojanju opasnosti od navodne „homoseksualizacije društva“ mora se smatrati ekvivalentnom rasističkim ili antisemitskim izjavama o navodnoj jevrejskoj ili muslimanskoj zaveri radi postizanja dominacije nad svetom i kao takva adekvatno sankcionisati.

383 Prof. dr Zorica Mršević Lični stav, Danas, 29.09.2010, strana 8, *Ebart Vesti*, 24. avgust 2011

Huškački govor je posebno opasan vid govora mržnje jer su njegovi akteri ličnosti koje utiču na formiranje javnog mnjenja ili su dati u kontekstu koji multiplikuje njihovo dejstvo. Samim tim je i odgovornost uticajnih društvenih aktera tim veća i obaveza uzdržavanja od takvog govora još naglašenija, naglašava **dr Zorica Mršević** i zaključuje da imunitet koji uživaju politički lideri i narodni poslanici, od kojih se inače najmanje može očekivati da krše zakone donete od strane predstavničkog tela čiji su članovi, makar i da nisu za njih glasali, ne daje pravo da se nekažnjeno daju huškačke, homofobne izjave. „Imunitet je pre svega opomena onima kojima je dat na povećanu odgovornost za svoje ponašanje i javne izjave, opominje na uzdržavanje od govora mržnje, posebno od onog destruktivnog, huškačkog tipa”, naglašava Mršević.

OGREŠENJA O ETIČKA PRAVILA

Medija centar Beograd je februara 2005. godine, u saradnji sa Uneskom, formirao *Savet za štampu*. Zadatak ovog tela, sastavljenom od uglednih novinara, bio je da prati i analizira nivo poštovanja profesionalnih standarda i etičkih kodeksa u štampanim medijima i da ukazuje na primere njihovog kršenja. Članovi Saveta su jedanput mesečno na konferencijama za novinare saopštavali rezultate monitoringa.

Monitoringom su obuhvaćeni dnevni listovi: *Politika*, *Danas*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Glas javnosti*, *Kurir* i *Press*. Povremeno su analizirani nedeljnici *Vreme*, *NIN*, *Evropa* i *Nedeljni telegraf*. Analiza pisanja medija u smislu kršenja etičkih principa i profesionalnog kodeksa, rađena je na osnovu unapred dogovorenih kriterijuma u 18 kategorija, među kojima su, sa aspekta analize govora mržnje danas u medijima, naročito važni sledeći: 10. kriterijum („novinari se moraju suprotstaviti onima koji ne priznaju ljudska prava ili se zalažu za diskriminaciju bilo koje vrste prema nekoj etničkoj ili društvenoj grupi“); jedanaesti („novinarstvu je strana svaka diskriminacija po etničkoj pripadnosti, jeziku, veri, rasi, polu, bračnom statusu, političkom opredeljenju, zanimanju, godinama, fizičkim svojstvima, ideološkom uverenju i socijalnom poreklu“); dvanaesti („rasu, veru, nacionalnost, etničku pripadnost, seksualnu orijentaciju i porodični status čoveka, novinar će pomenuti samo ako je to neophodno za informaciju“).

Savet za štampu Medija centra, svestan da se analizama i izveštajima ne može sprečiti kršenje osnovnih pravila novinarske profesije, ukazao je da je cilj

ovog nezavisnog tela bio da javno ukaže na masovno kršenje pravila. U Savetu su ukazali da je objavljivanje njihovih izveštaja ipak doprinelo da redakcije više pažnje posvete osnovnim pravilima profesije.

O Drugom izveštaju Saveta za štampu, marta 2005. godine, *Politika* piše da je on ukazao na mogući povratak govora mržnje, što će, sve do poslednjeg – izveštaja za 2011. godinu, biti zajednički imenitelj gotovo svih izveštaja.

Analiza sedam dnevnih i četiri nedeljna lista tokom marta 2005. godine pokazala je da su primeri vulgarnosti, neprimerenog rečnika, pristrasnost, narušavanje privatnosti i zloupotreba osećanja, pa sve do najdirektnijih laži i klevetanja, itekako prisutni na domaćoj medijskoj sceni.

Gordana Suša, izvestilac Saveta, upozorila je tada da kršenju ljudskih, etičkih i profesionalnih normi, ne odolevaju ni najuglednija glasila. Najbrojnija ogrešenja o etička pravila zabeležena su tada u *Srpskom nacionalu* (37), zatim u *Kuriru*, *Glasu javnosti* (13), *Večernjim novostima* (10), *Blicu* (devet), a na kraju u *Politici* i u *Danasu* (po četiri). (Dva poslednja lista bila su na spisku, kako se navodi, uglavnom zbog prikrivenog ili indirektnog reklamiranja nekih firmi i vlasnika).

U navedenom *Politikinom* članku (od 4. maja 2005.), **profesor dr Ranko Bugarski** je podsetio da svaki verbalni ispad ili tekst koji obiluje neprikladnim izrazima nije automatski i govor mržnje. Čak i u slučajevima kada se „proziva” ličnost, meta govora mržnje u principu nisu pojedinci već grupe - nacionalne, etničke ili druge. Dok je u vreme Miloševića govor mržnje bio monocentričan i jednosmeran (iz vrha vlasti usmeravan preko medija ka političkim protivnicima), posle 5. oktobra 2000. -te takav govor je nestao sa naslovnih strana da bi se sada opet pojavio na sceni. Međutim, po Bugarskom, taj govor mržnje sada je policentričan, ima više izvora i meta, a u tome učestvuju razne političke opcije i mediji.

U izveštajima Saveta se konstatuje se da se najčešće krše najvažnije etičke norme i osnovna profesionalna pravila i to gotovo uvek ono po kojem je novinarstvu strana svaka diskriminacija po etničkoj pripadnosti, jeziku, političkom, ideološkom ili socijalnom poreklu.

Decembra 2005. godine, Lila Radonjić, podnoseći izveštaj Saveta za novembar kaže da posao vezan za rad Saveta, izveštaje i analize koji su iz tog rada proistekli doživljava kao pokušaj profesionalaca da povrate kredibilitet novinarskoj profesiji, ukažu na kršenje standarda i osnovnih etičkih vrednosti i zanatskih znanja, a često i zakona. „Poverenje u štampu opada. U opštoj krizi institucija

i sve manjoj veri građana u njih, štampa je imala šansu da očuva kredibilitet, poverenje i ugled. Kultura dijaloga, korektnost, kodeks, nepristrasnost, etika, znanje, obrazovanje, provera činjenica i drugi ljudski i novinarski principi nestali su iz novinarskih profesionalnih debata – rejting i tiraž su postale jedine teme. U ime tiraža ili rejtinga kao vrhunskog principa i jedine mere, plasiraju se najnezamislivije optužbe, olaki sudovi, nacionalna i verska diskvalifikacija, uvrede i prostački obračuni. I u razvijenijim društvima dešavalo se slično – pritisak tržišta jeo je „sedmu silu“, ali u tim društvima je profesija umela da se odbrani i nađe mehanizme za samoodbranu. Erozija profesije tražila je mere za povratak kredibiliteta. Uslov za takvu akciju je da je i izdavači i novinari žele. I razume se, da u njoj učestvuju. Takav kao i bilo koji drugi konsenzus u ovoj Srbiji je skoro nemoguć. Zagađenost je teška, ali prava reč za reakciju javnosti na tabloidno novinarstvo. Najkrupnija pitanja se tretiraju na nivou tračeva, banalizacija različitih tema je dovedena do vrhunca.

Gordana Suša opominje su „u nesređenom društvu su i nesređeni mediji“ i citira italijanskog pisca i društvenog teoretičara, marksistu Antonia Gramšija: „Kao što je gramatika istorija određene fraze kolektivnog, nacionalnog jezika, mediji su njegova fotografija“.

NOVI SISTEM ETIČKOG NOVINARSTVA

Savet za štampu Medija centra je 7. oktobra 2005. godine proglasio neophodnost uspostavljanja **Novog sistema etičkog novinarstva** u Srbiji i uputio apel svim profesionalnim udruženjima novinara, Ministarstvu kulture Srbije i glavnim urednicima prestižnih novinskih kuća da se ponovo posvete demokratskim vrednostima i prihvate Jedinstveni etički kodeks koji bi sproveli *Statutarno novinarsko veće* i *Ombudsman za medijsku etiku*.

Izvesne pozitivne promene koje su uočljive ostavljaju prostor za zaključak da je stalni monitoring rada medija važan činilac u nastojanju da se osigura poštovanje elementarnih pravila novinarske profesije, naveli su u Savetu i ukazali da ovakve i slične akcije treba nastaviti. Savet je 2006. godine podržao ideju NUNS-a i UNS-a o formiranju stalnog medijskog saveta.

U svojim izveštajima, Savet navodi konkretne primere nepoštovanja etičkih i profesionalnih normi i standarda.

U izveštaju o ubistvu porodice Mutavdžić u Novom Pazaru avgusta 2005, *Glas javnosti*, na osnovu izjave neimenovane osobe, iznosi detalje o izmasakriranim telima, kao i tvrdnje da iza svega stoje nacionalistički motivi.³⁸⁴ List tako, bez ozbiljnijeg napora da istraži i proverí navode neimenovane osobe, podstíče međunacionalnu mržnju, jer izveštaj, u suštini, sugeríše kako su Bošnjaci (koji su u Novom Pazaru jedini potencijalni izvor napada na Srbe zasnovanog na etničkim motivima) skloni da na najbrutalniji način masakriraju Srbe da bi ih proterali.

U priči o nepravilnostima pri dodeli kuća u selu Jaša Tomić koje je stradalo u poplavama, izvesnom Boži Galiotu *Kurir* pripisuje da je u Kninu zauzeo dve srpske kuće, a da je prvi u Jaši Tomiću kome se gradi kuća. Fotografija temelja za kuću propraćena je potpisom „Prvo, pa ustaša“.³⁸⁵

U arsenal nedozvoljenih uopštavanja svakako, prema oceni Saveta za štampu, spada i naslov u *Blicu* 6. aprila 2005. godine „Slovenac počinio monstruozno ubistvo”.³⁸⁶ Reč je o slovenačkom državljaninu Silviju Plutu, koji je ubio Jasminu Đošić iz Aleksinca. „Guranjem u naslov njegove nacionalne pripadnosti, čitaocima se posredno sugeríše kako je on ubistvo izvršio zato što je Slovenac, a ne iz nekih drugih razloga”, istíče se u izveštaju Saveta.

„Možda najružniji primer neosnovanog blaćenja ljudi i, pravničkim jezikom govoreći, izazivanja verske i nacionalne mržnje”, zabeležen je, prema oceni Saveta iz aprila 2005. godine, u *Glasi javnosti* od 14. aprila. List je objavio pismo čitateljke iz Kragujevca (potpisala se kao Ivana Nikolić), koja sa gnušanjem primećuje da u njenom gradu slobodno žive i Albanci. Reč je o prilično nejasnoj i nerazumljivoj opservaciji o imenu izvesnog studenta Adama Krasnićija, za koga čitateljka tvrdi da je Adem. „Ovo ‚Adem’ bi, valjda, trebalo da bude još jedan dokaz da je čovek Albanac. Urednici su ojačali čitateljkine opservacije, naslovivši tekst sa Student ili Adem. Iz toga bi, valjda, trebalo zaključiti kako nekome ko je Adem i nije primereno da bude student. Dakle, može biti samo jedno ili drugo,

384 <http://web.arhiv.rs/Develop/Arhiva2005.nsf/frameset?openpage>

385 Naslov: „U Jaši Tomiću grade kuću ustaši koji je u Kninu zauzeo dve srpske kuće, dok komšije Srbi ni ekser nisu dobili” ; <http://arhiva.kurir-info.rs/Arhiva/2005/avgust/24/V-18-24082005.shtml>

386 http://www.blic.rs/stara_arhiva/hronika/81839/Slovenac-pocinio-monstruozno-ubistvo

a nikako oboje zajedno”, stoji u izveštaju Saveta i dodaje se: „Ovom pismu čitalaca posvećujemo značajan prostor jer je očigledno da se na mala vrata u medije vraća populističko-nacionalistička retorika sa kraja osamdesetih i početka devedesetih. Ovakve opservacije u medijima teško da su bile moguće čak i u odmakloj fazi režima Slobodana Miloševića, u kojoj je on nastojao da se profiliše kao garant mira na Balkanu. Ne treba podsećati da su i pisma čitalaca u nadležnosti nekih urednika. Urednici moraju da ih čitaju upravo zato što je teza da `objavljujemo sve na šta nađemo` u profesionalnom smislu neodrživa”, navodi u svom izveštaju **Dragan Janjić**, izvestilac Medijskog saveta za april 2005. godine.

PARADA PONOSA KAO TEST

Novinarska radionica koja je u junu 2000. godine održana u beogradskom hotelu „Interkontinental” u organizaciji Saveta Evrope i Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM), u čijem radu su učestvovali novinari uglavnom ANEM-ovih elektronskih medija, (iako su pozivi upućeni svim većim redakcijama i nezavisnim produkcijama) bila je posvećena razmatranju radne verzije kodeksa koja je ponuđena na javnu raspravu elektronskim medijima.

Kodeks predviđa, između ostalog, da radio i TV stanice moraju insistirati na zabrani svih oblika diskriminacije, uključujući i polnu, mentalnu ili seksualnu orijentaciju. Ovu odrednicu su, samo nekoliko sedmica posle seminara, grubo prekršili upravo učesnici radionice, izveštava NUNS-ov Dosije broj 11.³⁸⁷

Dosije navodi da je na TV Čačak Aleksandar Senić, „samoproklamovani borac protiv sekti i svih ‘devijantnih pojava’ koje prete da zauvek unište srpski rod”, nastupio sa „količinom mržnje koja je prevazišla i najcrnji vokabular nekadašnjeg RTS iz ratnih dana”. U tekstu se konstatuje da je, nakon političkih promena Srbiju, posle talasa ekstremnog nacionalizma, zapljusnuo talas kleronacionalizma i fašizma”. Aleksandar Senić je u emisiji TV Čačak izneo stav da sve one koji su različite seksualne orijentacije treba proterati ili čak fizički likvidirati, kako bismo očuvali zdravu naciju.

387 <http://www.nuns.rs/dosije/11/24.jsp>

U tekstu se podvlači da se niko tada od urednika TV Čačak nije ogradio od ovakvih istupa, iako je ova TV stanica u slovila kao jedna od onih koje su za vreme vladavine Slobodana Miloševića proklamovale demokratiju i građansko društvo. Senićevo izlaganje nije tada „dotaklo” ni političke partije u lokalnoj vlasti koje su nastupale sa demokratskim i građanskim likom.

Kada je septembra 2006. godine **Ivana Dulić Marković** izjavila za „Danas” da očekuje reakciju države, medijski linč potpredsednice Vlade Srbije i funkcionerke G17 Plus bio je na samom vrhuncu. Posle napada poslanika Srpske radikalne stranke u republičkom parlamentu i u leskovačkoj Skupštini opštine i serije huškačkih napisa u tabloidima, *Kurir* je pod naslovom „Ustašin jatak” (u nastavku na petoj strani je naslov „Ustaški jatak”) ³⁸⁸ objavio da je njen otac zaposlio za rad na salašu ratnog zločinca, ustašu, izvesnog Ivana Jovanovića Crnog koji je kasnije osuđen na smrt vešanjem. *Kurir* objavljuje i navodni zapisnik navodne istrage protiv Jovanovića iz 1956. godine. O Jovanoviću ovaj dnevnik tvrdi da je bio ustaški podoficir u ustaškoj Žumberačkoj brigadi, te da je kraj rata dočekaao kao partizan. Tekst u *Kuriru* potpisan je inicijalima R.K, a završava se konstatacijom da potpredsednici Vlade „ipak nisu ‘mrske ustaše’”, odnosno da se, kao i predsednik Skupštine Srbije Predrag Marković, na nedavnoj manifestaciji družila sa radikalnim desničarem iz Hrvatske Antom Đapićem. „Nijedna reč nema veze s mojom porodicom, ili sa nekim koga ja poznajem, čak se ni moj otac ne zove kao što piše u *Kuriru*. Mislim da je ovo posao za državnog tužioca, ali ne verujem da će da ga obavi, jer je u prethodnim slučajevima uvek davao podršku radikalima u slučajevima vezanim za *Kurir* i za istupe u leskovačkoj Skupštini opštine. Država je na taj način podržala to da oni mogu nekoga da postave kao metu” rekla je *Danasu* Ivana Dulić Marković. U istom tekstu, ona je naglasila da „nema problem sa tim što pišu tabloidi već je problem činjenica da kada ujutru idem peške na posao osmoro od desetoro ljudi nosi *Kurir*”. „Imam problem s tom slikom Srbije”, nastavila je Dulić Marković. „Od tih osmoro, četvoro uzimaju sve što tamo piše zdravo za gotovo. Moja porodica se pita u kojoj to mi državi živimo - mislili smo da smo u svojoj domovini”, ³⁸⁹ rekla je za *Danas* Ivana Dulić Marković.

388 <http://www.kurir-info.co.yu/dnevne-v...11092006.shtml>

389 <http://www.nuns.rs/vesti/view.jsp?articleId=6657>

ETNIČKO ČIŠĆENJE JAVNOG ŽIVOTA

Novinar **Rade Veljanovski**, profesor na Fakultetu političkih nauka, konstatovao je u razgovoru za *Danas* da je tekst u *Kuriru* govor mržnje. „Ovde je reč o hajci na ženu koja slučajno nije srpskog porekla, što bi normalnim ljudima u demokratskoj državi bilo potpuno nevažno. Ali, ovde imamo na delu etničko čišćenje javnog života i javnih funkcija od ljudi koji nisu srpske nacionalnosti”.

ANEM je u svom saopštenju ocenilo da se radi o „nedopustivoj kampanji na nacionalnoj osnovi” i insistira da nadležni, s punom svešću o neprihvatljivosti povratka na govor mržnje kao dozvoljenog modela komunikacije u zemlji, nađu način da se suprotstave neodgovornim istupima na javnoj sceni.

Udruženje radio i televizijskih novinara Srbije i Asocijacija profesionalnih emitera Srbije u zajedničkom saopštenju upozorili su na „povampirenje govora mržnje u domaćoj štampi, pre svega u nekim tabloidima, koje se pretvara u hajku na sve neistomišljenike”.

Udruženje novinara Srbije objavilo je protest u kojem saopštava da tekst objavljen u *Kuriru* predstavlja novinarsku zloupotrebu „u kojoj se senzacionalizam stavlja iznad potreba za istinitim i objektivnim informisanjem”.

Ministarstvo kulture pozvalo je tužilaštvo da reaguje na novi napad na nacionalnoj osnovi na Ivanu Dulić Marković: „Da bi se sprečile neželjene posledice do kojih mogu da dovedu ovakvi tekstovi, javni tužilac bi morao, na osnovu Zakona o javnom informisanju, reagovati i predložiti sudu zabranu distribucije takvih informacija”, navodi Ministarstvo i upozorava da se „u poslednje vreme u pojedinim dnevnim listovima učestalo pojavljuju tekstovi kojima se podstiče i zagovara nacionalna mržnja i koji predstavljaju podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo, ili nasilje” i da objavljivanje takvih informacija može imati ozbiljne posledice.

Aferu „Dulić” pokrenuo je poslanik Srpske radikalne stranke Zoran Krasić, koji je za skupštinskom govornicom rekao da su neki članovi porodice tada ministarke poljoprivrede, potom potpredsednice srpske vlade Ivane Dulić Marković bili ustaše. Radikali su optužili Ivanu Dulić Marković navodeći navodne aktivnosti svih članova njene uže i šire porodice.

Potpredsednica Izvršnog veća Vojvodine i pokrajinski sekretar za regionalnu međunarodnu saradnju Ivana Dulić-Marković podnela je septembra 2009. godine ostavku na obe te funkcije i povukla se iz političkog života Srbije.

Čini se, ipak, da je ona svoju političku sudbinu u Srbiji odredila hrabrim istupom u Parlamentu Srbije, 1. aprila 2005. godine, kada je, kao ministarka poljoprivrede, opisujući stanje u srpskoj poljoprivredi zaključila: “Za poljoprivredu je važnije od dobrog semena da smo svesni da smo mi zemlja u kojoj je samo pre desetak godina bila najveća ikad, ikad zabeležena inflacija, u kojoj su nicala nova groblja i jame sa leševima umesto novih voćnjaka, u kojoj su umesto bresaka hladnjačama prenošeni leševi, koja je bombardovana tri meseca i kojoj su na kraju ubili premijera.” Tadašnji zamenik predsednika Srpske radikalne stranke **Tomislav Nikolić** tada je naveo je kako je „ubeđen da ministar poljoprivrede ima hrvatsko državljanstvo“.

Prvi Opštinski sud Beogradu je septembra 2008. godine kaznio novčanom kaznom Ivana Čorbića, tadašnjeg glavnog i odgovornog urednika dnevnih novina *Glas javnosti*, zbog teksta od 16. marta 2006. godine, kog su potpisali „Prognani Srbi“, a koji glasi: „Braćo Srbi! Pozivamo Vas da se okupimo u velikom broju 17.3.2006. godine u 10.30 ispred tržnog centra IMMO na Novom Beogradu u bloku 64 i izrazimo naše nezadovoljstvo zbog otvaranja hrvatske radnje pod imenom „Idea“. Dok smo mi proterani sa naših vekovnih ognjišta širom Hrvatske i onemogućen nam je povratak našim domovima, dotle hrvatska čizma nesmetano gazi srpskom zemljom, kupuje firme i otvara prodavnice po Srbiji. Dokle? Braćo Srbi, pozivamo Vas da se okupimo u velikom broju i onemogućimo otvaranje hrvatske prodavnice u Beogradu i da bojkotujemo kupovinu u njihovim radnjama. Svaka kupovina u „Idea“ jeste davanje novca onima koji su nas ubijali i proterali iz svojih domova. Pratićemo ko kupuje u toj radnji i ne želi da se solidariše sa stotinama hiljada izbeglih i prognanih Srba. STOP, Hrvatskoj okupaciji Srbije!”

Sud je zabranio Čorbiću, kao tadašnjem glavnom i odgovornom uredniku dnevnog lista *Glas javnosti*, „kao i svakom njegovom eventualnom nasledniku na tom radnom mestu“, da u ovom dnevnom listu kao i/ili na internet sajtu istog drže i/ili ponovo objavljuju tekst citiran u izreci ove presude kao i druge slične tekstove koji sadrže ideje, informacije ili mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv drugih nacija i koji predstavljaju govor mržnje.

Ivanu Čorbiću je Sud naložio da u rubrici „Ekonomija“, bez naknade i bez komentara objavi tekst presude i da Inicijativi mladih za ljudska prava nadoknadi troškove parničnog postupka u ukupnom iznosu od 108.600 dinara. Okružni sud u Beogradu je u predmetu Gž. 15402/08 potvrdio presudu Prvog opštinskog suda, a žalbu tuženog Ivana Čorbića odbio kao neosnovanu.

„PORUKE MRŽNJE” NA TREĆEM KANALU

Komitet pravnika za ljudska prava izrazio je u svom saopštenju od 23. februara 2006. godine što je Republička radiodifuzna agencija preduzela sve mere iz svoje nadležnosti kako bi suzbila emitovanje SMS poruka neprihvatljivog sadržaja. Komitet je 25. januara poslao dopis Republičkoj radiodifuznoj agenciji, u kojem je ukazao na „diskriminaciju i govor mržnje prema seksualnim manjinama” posredstvom SMS poruka koje se emituju na Trećem kanalu RTS-a. Taj kanal je emitovanjem poruka prekršio član 14. Zakona o radiodifuziji, a pokazalo se da se korišćenjem legalnih sredstava može stati na put govoru mržnje, saopštio je Komitet.

POVRATAK MILIJANE BALETIĆ

Nezavisno udruženje novinara Srbije i Nezavisno društvo novinara Vojvodine okarakterisali su 8. maja 2011. godine kao skandalozno pojavljivanje novinarkе **Milijane Baletić** u ulozi autora i scenariste emisije „Portret Nikole Kusovca - glancanje mitova” na Radioteleviziji Vojvodine (RTV).

„Milijana Baletić je jedan od simbola ratnohušakačkog novinarstva devedesetih godina, govora mržnje, promovisanja nacionalističke ideologije i nepoštovanja osnovnih etičkih standarda”, ocenili su u saopštenju NUNS i NDNV i naveli kako je povratak Milijane Baletić u program RTV, javnog servisa koji finansiraju građani, „otvoreni šamar demokratskoj javnosti i dokaz daljeg urušavanja ugleda novinarske profesije, ali i osnovnih moralnih načela”.

Demokratska zajednica Hrvata: poziv na nasilje sa malog ekrana

Demokratska zajednica Hrvata poslala je 26. juna 2011. godine otvoreno pismo predsedniku Saveta Republičke radiodifuzne agencije (RRA) episkopu jegarskom Porfiriju „zbog govora mržnje i uvreda iznetih u emisiji Prve srpske televizije”, zahtevajući da RRA preduzme odgovarajuće mere i oduzme nacionalnu frekvenciju toj televiziji.

„Obraćamo Vam se u ime svih građana hrvatske nacionalnosti i kojima je zasmetalo što je u emisiji Veče sa **Ivanom Ivanovićem** izrečeno više teških uvreda na račun Svetog oca i Katoličke crkve, te svih katolika, i ispoljena mržnja prema hrvatskom narodu i hrvatskoj nacionalnoj manjini u Srbiji“, navodi se u pismu.

Sporni sadržaji emisije Ivana Ivanovića emitovani su u aprilu pa je tada monitoring služba RRA pregledala materijal i zaključila da nije došlo do kršenja

PRESUDA PALMI ZBOG DISKRIMINACIJE

Zbog teškog oblika diskriminacije LGBT populacije, Prvi osnovni sud u Beogradu izrekao je 2. novembra 2011. godine prvostepenu presudu protiv predsednika stranke Jedinstvena Srbija i gradonačelnika Jagodine Dragana Markovića Palme. Prvi osnovni sud je usvojio tužbu na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije koju je Pravna služba Gej strejt alijanse podnela protiv Markovića 22. avgusta i utvrdio da je Dragan Marković Palma izvršio težak oblik diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Sud je Markoviću zabranio da ponavlja izvršenu diskriminaciju i naložio mu da Gej strejt alijansi nadoknadi sudske troškove. Pravna služba GSA podnela je tužbu protiv Markovića zbog njegove izjave medijima 15. avgusta 2011. godine u kojoj je rekao: "Stav Jedinstvene Srbije i moj lični stav je – mi smo protiv svakog skupa gde homoseksualci demonstriraju ulicama Beograda i žele da prikažu nešto što je bolest da je normalno".

Za GSA je ovaj slučaj od strateške važnosti, pre svega zbog činjenice da je po prvi put u Srbiji doneta presuda nekom političaru zbog teške diskriminacije i govora mržnje protiv LGBT populacije, kao i zbog zloupotrebe najčešće društvene predrasude i neistine o LGBT osobama da su one bolesne, navodi se u saopštenju.

Savet Republičke radiodifuzne agencije bavio se i analizom emisije Koš SOS kanala koji je 16. marta 2009, promovisao govor mržnje i time prekršio Zakon o radiodifuziji. „Na Kosovu Srbi bez struje i vode, a u Beogradu priče o pederima se vode“ je transparent sa fudbalske utakmice, koji je u emisiji Koš na SOS kanalu bio „zamrznut“ u pozadini voditelja i autora emisije Vladana Tegeltije. Emisija je, inače, bila posvećena košarci. Navijači sa tim transparentom na tribinama fudbalskog stadiona sve vreme su bili u pozadini Tegeltije. Tegeltija je za Danas rekao da je sliku s tim transparentom postavio u emisiji kako bi skrenuo pažnju „na ono što se trenutno dešava“ na Kosovu i Metohiji, kao i da će i ubuduće raditi „slične stvari“, sve dok se ne pomogne kosovskim Srbima³⁹⁰.

Tegeltija je rekao „da uprava SOS kanala nema nikakve veze s transparentom“ i da je odluka da to uradi samo njegova.

Goran Karadžić iz Saveta RRA rekao je Danasu da će Agencija proveriti sve dokaze u vezi sa spornom emisijom i, ukoliko bude utvrđeno da je prekršen Zakon o radiodifuziji, podneće prekršajne prijave protiv odgovornih lica.

390 *Danas*, 19.03.2009; Strana: 4

”Mi možemo da izrekne četiri mere, a to su upozorenje, javno upozorenje, privremeno i trajno oduzimanje dozvole”, objasnio je Karadžić.

SLUČAJ DVE AIDE

Na autorski tekst Aide Ćorović u Danasu reagovao je Muslimanski omladinski klub. U tekstu reagovanja koji je potpisala potpredsednica Muslimanskog omladinskog kluba Aida Rašljanin Ćorovićeva je okarakterisana kao „isfrustrirana žena, bez kućeta i maćeta”. vulgarno se komentariše privatni život Aide Ćorović, novinarkе i direktorkе NVO Urban-in iz Novog Pazara, dobitnice nagrade “Osvajanje slobode”, koju dodeljuje Fond Maja Maršićević Tasić. Usledile su reakcije nevladinih organizacija i uglednih ličnosti na odluku uredništva da objavi tekst koji je „ispod etičkih i bilo kakvih drugih standardnih minimuma javnog govora”,³⁹¹ zapazio je Teofil Pančić, kolumnista nedeljnika Vreme.

Direktorkа Urban in-a dobila je policijsku zaštitu posle verbalnih napada i uvredа koje joj je uputila Islamska zajednica u Srbiji Muamera Zukorlića.

MAJA I MILOŠ: „MRZIMO JEVREJE!”³⁹²

Pop pevačica **Maja Nikolić** u ranim jutarnjim satima otvoreno je izjavila u rijalitiju *Dvor* da ne voli Jevreje, a njen kolega **Miloš Bojanić** podržao ju je izjavom da su upravo oni bombardovali Srbiju, izvestio je svoje čitaoce beogradski dnevnik *Pres*: „Iako ih je Mika Kostić upozorila da sve snimaju kamere i da zbog širenja verske mržnje mogu snositi velike posledice, Bojanić je na to odbrusio da ga ‘boli dupe za kamere’”, navodi *Press*.

U nekoliko narednih brojeva *Press* je ovaj incident postavio kao ozbiljan društveni problem: sagovornici novinara ocenili su da je u pitanju nasleđe govora mržnje devedesetih, da se radi o antisemitizmu sa elementima fašizma i nacizma i da je „naročito opasno ako to ide sa medija sa nacionalnom frekvencijom”³⁹³. Docent Fakulteta političkih nauka **Slaviša Orlović** pojasnio je: reči mogu biti ubojite kao veoma opasno i pogubno oružje, jer „jezici prethode mačevima“.

391 Teofil Pančić: Dve Aide i standardi, *Dnevnik*, 20.02.2011

392 *Press*, 26.02.2011.

393 *Press*, 01.03.2011.

U Srbiji je govor mržnje rasprostranjen, to je zaključak na osnovu samo nekoliko navedenih primera. Romi, Jevreji, homoseksualci, muslimani, osobe sa invaliditetom, „pa čak i žene”, smatra Komesar za ljudska prava LDP-a Marko Karadžić. On je upozorio da je društvo postkonfliktno, pa mora da bude mnogo opreznije na pojave govora mržnje.

”U Srbiji je govor mržnje rasprostranjen i veoma se različito gleda na njega u zavisnosti koja je grupa ili pojedinac meta. Romi, Jevreji, homoseksualci, muslimani, osobe sa invaliditetom, pa čak i žene jesu predmet govora mržnje koji se pojavljuje u različitim formama. Ovde se veoma često odustaje od gonjenja jer tužilaštvo ima slabost prema podstrekačima koji se veoma često kriju pod plaštom rodoljublja. Konkretno, smatram da je izbacivanje Maje Nikolić sa *Dvora* dobar primer, koji edukuje društvo” poručio je Karadžić u *Pressu*.

Više javno tužilaštvo u Beogradu pokrenulo je istražni postupak protiv Maje Nikolić i Miloša Bojanića zbog osnovane sumnje da su izvršili krivično delo izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje i netrpeljivosti, u vezi sa njihovim antisemitskim izjavama u rijaliti programu *Dvor*. Tužilaštvo je odmah obavestilo javnost da je „nedopustivo davati antisemitske izjave i to na televiziji sa nacionalnom frekvencijom, kao i da će protiv odgovornih biti pokrenuti krivični postupci”, izjavio je portparol Republičkog javnog tužilaštva Tomo Zorić.

Centar za prava manjina iz Beograda saopštio je da najoštrije osuđuje govor mržnje u emisiji *Nedeljno popodne sa Leom Kiš* RTV Pink, u kojoj je pevačica **Zorana Pavić** „ispričala dva vica kojima se direktno i nedvosmisleno vređa romska zajednica”.³⁹⁴

„SAJBER MRŽNJA”³⁹⁵

Profesorka Mašinske škole u Novom Sadu **Jelena Popović-Ivanović**, prema izveštavanju medija, navodno je širila nacionalnu mržnju preko svoje fejsbuk stranice, pozivajući i na otvoreno nasilje nad homoseksualcima. Predstavljajući se kao Nikita Če Buraška, profesorka je napisala da su promoteri tolerancije „izopačeni” i to objasnila ovako: „Manjine nikad ne smeju imati ista prava kao većinski narod! Ovo je naša zemlja, srpska, bre!”

³⁹⁴ *Danas*, 25.05.2010.

³⁹⁵ *Večernje Novosti*, 3.11.2010.

NUNS je 21. septembra 2011. godine izrazio očekivanje da će nadležni prosvetni ali i pravosudni organi preduzeti zakonom predviđene mere protiv autorke govora mržnje čije nedelo bi verovatno potrajalo da roditelji učenika o njenom vanrednom “pedagoškom” angažmanu nisu obavestili Nezavisno društvo novinara Vojvodine. NUNS je istovremeno uputio javnu kritiku i dnevnom listu *Kurir* zbog neprofesionalnog pristupa ovoj temi. Članak o “skandalu u Mašinskoj školi u Novom Sadu”, objavljen je pod naslovom “Gejeve treba odvaliti od batina”, čime se javnosti šalje ništa manje opasna poruka od onih koje je profesorka objavljivala na Fejsbuku. Ovaj postupak *Kurira* predstavlja najgrublje kršenje profesionalnih i etičkih standarda zbog čega je pomenuti tekst uvršten u Crnu kutiju na sajtu NUNS-a.

Večernje novosti upozoravaju da je društvena mreža Fejsbuk preplavljena govorom mržnje. Kada je reč o njenim korisnicima iz Srbije, navodi se da je izuzetno popularna grupa pod nazivom „Mali Hrvat trči poljem, a ja za njim da ga koljem”, koju je u jednom trenutku 2. novembra 2011. godine činilo 8.596 korisnika. Imenom i prezimenom korisnici Fejsbuka iz Srbije potpisivali su se ispod izjava „Avlije avlije, pune Šiptara, šaljem im pozdrav preko rafala”, „Bože ne znam šta mi je, pale mi se džamije”... Kada se pre ovih pojavila Fejsbuk grupa „Smrt ženama”, gde se muškarci pozivaju da nemilosrdno udare po lepšem polu, portparol Republičkog javnog tužilaštva Tomo Zorić najavio je istragu, u saradnji sa MUP-om. Grupa je ugašena posle prijave administratorima srpskog Fejsbuka. Kao odgovor, pojavila se grupa „Smrt debelim ženama”. Na ovoj društvenoj mreži postoje i grupe „Smrt Šiptarima”, „Smrt pederima”, „Smrt Ciganima”, „Smrt glupačama”, „Smrt školi”, „Smrt profesorima”.

U Hrvatskoj, pišu *Novosti*, na ovoj društvenoj mreži postoje grupe „Kalaš nosim, Srbe kosim”, „Ubij Srbina, nije ti brat”, „J... Srbe”... Postoje albanske grupe koje pozivaju na „trebljenje Balkana od srpskih go..na”.

DESET DANA JULA – SLUČAJ HAPŠENJA RADOVANA KARADŽIĆA

Jedna osoba je preminula od povreda zadobijenih na protestu, nekoliko novinara je pretučeno, 51 policajac i 23 demonstranta su povređeni kada je **Radovan Karadžić** predat Haškom tribunalu. Uloga medija u ovom slučaju nije

bila mala, a ni neutralna³⁹⁶. „Glorifikovanje optuženih za ratni zločin definitivno poziva ljude na akciju i zaoštrava situaciju u društvu” piše magazin „Biznis i finansije” i podvlači da „mediji i kada samo izgovaraju teške reči, pozivaju narod na akciju”.

Prema oceni regionalnih reportera u izveštaju koji je objavila Balkanska istraživačka mreža (BIRN)³⁹⁷ hapšenje Radovana Karadžića bilo je, „sasvim sigurno, medijski najzanimljiviji događaj 2008. godine“. Generalna slika izveštavanja o ovom događaju u medijima u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu, pokazuje da je javnost, u poplavi vesti o hapšenju jednog od najtraženijih haških optuženika ostala podeljena oko stava o suočavanju sa ratnim zločinima, ali i uskraćena za osnovne, a veoma bitne informacije, navela je urednica izveštaja **Nidžara Ahmetašević**.

Kada je 21. jula 2008. godine uhapšen Radovan Karadžić, mediji su u Srbiji bili posvećeni traganju za pikanterijama iz života **doktora Dragana Dabića**, pod čijim se lažnim identitetom Karadžić krio poslednjih godina svog bekstva. Ratni zločini koji se mu se optužnicom haškog tribunala stavljaju na teret, bili su u drugom planu, kao i informacije o tome ko mu je pomagao u skrivanju. Izuzev nekoliko medija, poput B92, dnevnog lista *Danas*, nedeljnika *Vreme*.

Da li je njegova putna torba koju je sa sobom imao u autobusu prilikom hapšenja bila crvene ili crne boje, da li je sa sobom imao laptop, kako mu se zvala ljubavnica i čime se bavila, članci posvećeni „Ludoj kući“, lokalnoj kafani u kojoj je svirao gusle i hranio se, sve je to punilo novinske stupce i priloge u elektronskim medijima.

„No, ono što ćete doznati iz analiza i na osnovu monitoringa pisanja medija u pet zemalja regiona u tih deset dana, jeste da su gotovo svi zaboravili žrtve, one zbog kojih je Karadžić više od decenije bio tražen. One zbog kojih su mu na teret stavljene tako teške optužbe. One čiji se životi njegovim hapšenjem neće moći vratiti. Mediji su ih naprosto stavili u drugi plan“, konstatuje Ahmetaševićeva.

U slučaju hapšenja Ratka Mladića ponovio se „medijski slučaj Karadžić“, sa nešto manje senzacionalizma, ali i dalje bez dovoljno informacija o ratnim

396 *Biznis & finansije*, 15.05.2010; Strana: 76

397 *Historija u sjeni senzacije: regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića*, Nidžara Ahmetašević, Markus Taner, Sarajevo, BIRN BiH, Konrad Adenauer Fondacija (http://www.kas.de/wf/doc/kas_16609-1522-15-30.pdf?090525154522)

zločinima za koje je Mladić optužen niti o tome ko ga je i kako skrivao. U nekim medijima dovedena je u pitanje sama optužnica.

Profesor medijske kulture i estetike u medijima **Željko Vučković** ocenio je za novosadski *Dnevnik* da mediji u Srbiji nisu iskoristili šansu da kritički i celovito sagledaju dešavanja tokom ratova devedesetih i zločine koje su počinjeni, niti svoju ulogu u tom periodu³⁹⁸

SREBRENICA

Iz Izveštaja Saveta za štampu Medija centra o poštovanju etičkih i profesionalnih normi i standarda u srpskim štampanim medijima za jun 2005. godine

Srebrenica – film o mučkom ubijanju šest Muslimana iz ovog bosanskog gradića, skupovi na kojima se razgovaralo o Srebrenici, predstojeća desetogodišnjica masakra u Srebrenici, debata u srpskoj skupštini i u javnosti uopšte, apsolutno je potisnula u drugi plan sve ostale događaje. Otuda će se ovaj izveštaj ponajviše baviti tom temom.

Sve je počelo prvog junskog dana – prepodne, na suđenju Slobodanu Miloševiću, tužilac je prikazao film, preciznije video zapis o tome kako sedmorica Srba, pripadnici jedinice „Škorpioni“, brutalno ubijaju šest muslimana, od kojih su četvoro bili maloletnici. Uveče, Televizija B92 je u Vestima objavila snimak i razgovor sa Natašom Kandić u trajanju od 20 minuta, dok je RTS u svom večernjem dnevniku filmu posvetio – 20 sekundi. Sutradan, 2. juna, prvi izveštaji, zajedno sa slikama stravičnog zločina, pojavili su se u novinama. Ali, ne u svim i ne u istom obimu.

Danas, *Politika*, *Blic* i *Večernje novosti* objavljuju izveštaj pod gotovo istovetnim naslovima – „Na suđenju Slobodanu Miloševiću prikazan snimak o ubijanju Muslimana u Srebrenici“ („Snimak ubistva u Srebrenici“), dok je za *Politiku* to nadnaslov, a naslov je „Svedok zgrožen“. *Danas* već ima i sagovornike. Sutradan, 3. juna, sa izveštajima i fotografijama javljaju se i ostale novine – *Glas*, *Kurir* i *Srpski nacional* koji u nadnaslovu tvrdi da su „za zločin znali svi političari u Srbiji i RS, a ćutali“, dok je naslov konkretniji „I Đinđić znao za Škorpione“. Za prvu stranu *Kurira* važnije je da je među desetoricom uhapšenih za ubistvo muslimana i Pera Petrašević, radnik obezbeđenja Bogoljuba Karića, a još je važnije da je uhapšen brat Siniše Mihajlovića (fudbalera) carinik Dražen

Mihajlović zbog mita od 30 evra. Sve novine objavljuju velike izveštaje. *Politika* na prvoj strani u nadnaslovu najavljuje da je „Karla del Ponte pohvalila vlasti u Beogradu“, da bi u naslovu konstatovala - „Mudar potez Srbije“ (izjava glavnog haškog tužioca, kao i prigodna izjava premijera Koštunice nekim novinama bili su signal da pridaju veći značaj događanjima oko Srebrenice).

Ni 4. juna za *Kurir* Srebrenica, međutim, nije glavna tema. Udarina tema na naslovnoj strani je - Nebojša Bakarec. *Politika* na 1. i 7. strani u nadnaslovu konstatuje da su „Snimci brutalnog zločina u Srebrenici šokirali javnost“, naslov je „Život u strahu“, a podnaslov „još nisu pohapšeni svi koji su u ratnim godinama odlazili na tajanstvene zadatke u Bosnu i Hercegovinu“. Sledeća dva dana, 5. i 6. juna *Srpski nacional* je već u svom elementu: - prvo objavljuje naslov „Cilj je satanizacija srpskog naroda“, zatim „Škorpioni umesto zaposlenja“ što se u tekstu objašnjava i ovako: „Neki zastareli događaj iz Srebrenice, koji je uzgred budi rečeno problem u drugoj državi, a ništa o tome kako se nalazimo pred ekonomskim sunovratom“.

Za *Nedeljni telegraf* Srebrenica očigledno nije tema. Tokom celog meseca objavljuje samo jedan tekst sa nadnaslovom „Visoki funkcioner Okružnog suda u Beogradu otkriva da bi Sreten Jočić, trenutno u zatvoru u Holandiji, uskoro mogao da bude svedok pred Haškim sudom“, a o čemu bi mogao da svedoči kaže se u naslovu „Zna tajnu pokolja Srba u Srebrenici i ulogu holandskih mirovnjaka 1994 – 1995“. Mnogo prostora bi uzelo ako bi se izveštaj detaljnije bavio novinarskim tekstovima, ili priložima u kojima se prostor daje sagovornicima i raznoraznim stručnjacima koji, u najblažoj varijanti, pokušavaju da relativizuju zločin u Srebrenici – najveći posle Drugog svetskog rata u Evropi. Evo samo nekoliko glavnih teza na tu temu: licitira se ne samo broj žrtava „jedne i druge strane u nastojanju da se kao postigne nekakva ravnoteža i reciprocitet zločina“, uopštava se i rangira stepen sopstvene i tuđe odgovornosti i krivice (*Politika* 19.6.). Tu je i „teorija“ o „razumljivoj reakciji na zločine druge strane“, priča o tome da se zločin dogodio van naše teritorije, da treba pre svega razgovarati o uzrocima koji su doveli do zločina, a to su rasturanje Jugoslavije i secesija nekih bivših republika, da ne treba nikako priznati zločine jer ćemo morati da plaćamo veliku odštetu...

Kako je snimak o brutalnom ubistvu šestoro muslimana nesumnjivo u javnosti ostavio izuzetno snažan utisak (prvi put je u jednom ispitivanju javnog mnjenja većina ispitanika imala pozitivno mišljenje o Haškom tribunalu), krenulo se u nalaženje i oživljavanje potresnih scena o zločinima nad Srbima. Ovaj

trend kulminirao je objavljivanjem posebnog dodatka o srpskim žrtvama u ratu u Bosni i Hercegovini u *Večernjim novostima* 30. juna. Pisalo se i o „histeričnoj kampanji“ – „Svi Srbi su krivi za Srebrenicu, na kraju će nas naterati da pomislimo - dosta nam je više „istine“ o Srebrenici. Akcija izaziva reakciju (*Glas javnosti* 29. jun). Već izdale priče o stranim plaćenicima i izdajicama postale su opet aktuelne, pa **Radomir Smiljanić** u *Srpskom nacionalu* 22. juna, pozivajući se ni manje ni više nego na Hitlera koji je za plaćenike rekao da su „vlastohlepni i srebroljubivi“ rekao da su to kod nas „Nataša Kandić, Biljana Kovačević Vučo, Žarko Korać, Sonja Biserko, Goran Svilanović i ostali koji se prepoznaju“.

MALI ČAMAC VELIKI BROD

Hapšenje **Gorana Hadžića**, kojim je, praktično, završeno najteže poglavlje saradnje Srbije sa Haškim tribunalom izazvalo je daleko manju pažnju medija u odnosu na hapšenja Ratka Mladića i Radovana Karadžića. Većina novinara ocenila je da je značaj hapšenja Hadžića mnogo manji u poređenju sa ostalim haškim optuženicima i da je najvažnije da je i on predat Tribunalu. **Jovanka Matić** iz Instituta društvenih nauka objasnila je za *Danas* da je ovakvo interesovanje za izručenje poslednjeg haškog optuženika očekivano, kao i njegovo hapšenje. Prema njenim rečima, „mnogi građani nisu znali ni ko je on ni kako izgleda, jer se manje pominjao u javnosti“³⁹⁹.

U tekstu „Mali čamac pun k'o brod“⁴⁰⁰ u nedeljniku *Vreme*, Miloš Vasić konstatuje da je Goran Hadžić „za državu Srbiju i njen toliko cenjeni kontinuitet mnogo važniji od Ratka Mladića“ jer se „o Mladiću ionako sve zna, dok bi Goran Hadžić imao da ispriča mnogo toga što se u široj javnosti ne zna, a nije nikako zgodno za Srbiju“: „Ja sam samo mali čamac privezan za veliki brod,“ citira Vasić Hadžića s početka devedesetih kako odgovara na primedbe iz Republike Srpske Krajine. „Tada je bio tek predsednik vlade SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema, čovek više nego blizak Badži Stojičiću, Braciki Kertesu, Frenkiju Simatoviću, Jovici Stanišiću i – najviše od svih – Željku Ražnatoviću Arkanu. Bio je blizu Beogradu i još bliži glavnom stanu finansijskih i drugih mahinacija zbog kojih se rat u Slavoniji itd. smesta pretvorio u grabežno umorstvo – ako nije i počeo s tom

399 http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/mediji_ravnodusni_prema_hapsenju_hadzica.55.html?news_id=220283

400 <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=995023>

namerom. Goran Hadžić možda jeste bio „mali čamac privezan za veliki brod”, ali je taj čamac uskoro bio pun kao brod” napisao je Miloš Vasić.

Zbog hapšenja haških optuženika ali i zbog institucionalnog suočavanja Srbije sa kriminalom, pre svega sa ratnim zločinima, govor mržnje određenih medija usmerio se i prema predstavnicima državnih organa, najviše prema predstavnicima pravosuđa.

GOVOR MRŽNJE I ČUTNJA MRŽNJE⁴⁰¹

„Čutnja mržnje se iskazuje rečitim ćutanjem u trenucima kada je do bola jasno da bi se nešto moralo izustiti, da bi se neka ekstremna nepodopština morala osuditi” Ovako, u intervjuu *Vremenu*, **prof. dr Ranko Bugarski** karakteriše fenomen koji je postao deo političke (ne)kulture u Srbiji.

„Predsednik Boris Tadić ‘ustaša’, ubijeni premijer Zoran Đinđić ‘kriminalac’, Radoš Ljušić, profesor univerziteta, dr Milanu Protiću, kolegi istoričaru, u televizijskom studiju psuje majku i javno naglašava da ovaj ništa bolje nije ni zaslužio. Fudbaler Dule Savić iz *Glasa javnosti* poručuje da bi streljao onoga ko je doneo odluku o civilnom služenju vojske. Na sve strane uvrede, najstrašnije poruke, psovke, laži i klevete, ‘izdajnici’, ‘lopovi’, ‘strani plaćenici’... Povratak u prošlost?” zapitala se **Slobodanka Ast** u *Vremenu*, navodeći ove neslavne primere javnog govora u Srbiji posle demokratskih promena.

”Posle jednog kratkotrajnog perioda prividne hibernacije po svrgavanju Miloševićevog režima opet je počela prozivka nacionalno i konfesionalno nepodobnih, ponekad potuljena, ponekad direktno uvredljiva: ‘I Mađar može biti dobar Srbin’ (poruka sa ‘nacionalne televizije’). Očigledno, uticajne političke snage i ideološke grupacije pribegavaju verbalnom linču političkih protivnika i neistomišljenika” ocenjuje Slobodanka Ast.

Prof. dr Ranko Bugarski podseća da je marta 2002. godine u jednom članku u *Danasu* ukazao na „odsustvo svake odgovornosti, demagoški zamaskirano insistiranjem na novoosvojenoj slobodi javne reči i pravu da se čuje i druga strana”. „Konstatovao sam kako nam ponovo soli pamet ta ‘druga strana’, koja je, dok je bila prva i praktično jedina, toliko zadužila narod i zemlju gurajući ih u ratove protiv svakojakih dušmana”. Sada je, konstatuje još 2006. godine dr Bugarski „situacija još gora, jer su se sada dodatno upleli finansijski i drugi

401 Vreme, 23.03.2006; Strana: 54

interesi raznih televizija u grozničavom nadmetanju oko ‘gledanosti’ – a zna se kako se u našim uslovima taj cilj najlakše postiže”.

List *Alo* 14. decembra 2011. senzacionalistički „otkriva” na naslovnoj strani da sarajevski muzičar Dino Merlin sa tri rasprodana koncerta u beogradskoj „Areni” „iznosi iz Srbije milion evra”. Zbog „koncerta visokog rizika”, kosnataje *Alo* ugrožena je i bezbednost u glavnom gradu Srbije pa to dovodi u pitanje vreme održavanja derbi utakmice Crvene Zvezde i Partizana. Pisanje beogradskog dnevnog lista kojim se indukuje napetost u javnom životu glavnog grada na dan derbija i na dan koncerta usledilo je posle niza pokušaja da se pred nastup Dina Merlina omalovaži ovaj muzičar, uglavnom pomoću negativnih izjava pojedinih njegovih kolega sa estrade. Radi se zapravo o manipulaciji sa motivima ksenofobije i nacionalizma. Ksenofobija se u ovom primeru naprosto nameće javnom životu jer Beograd, svojom otvorenosti i izuzetno bogatom i raznovrsnom kulturnom ponudom to demantuje. *Alo* zaključuje da „postoji strah da bi ‘Delije’ i ‘Grobari’ sa Autokomande mogli da se presele na Novi Beograd i da tamo ugroze bezbednost poštovalaca bosanskog pevača”. Kao objašnjenje, ovaj beogradski list navodi da navijači Crvene Zvezde “nisu preterani ljubitelji bosanskog pevača”, sa čim se, po oceni istog lista “slažu pristalice ‘Partizana’”.

Kada bi se naveli svi primeri kršenja profesionalnog, ali pre svega etičkog standarda novinarstva, i to samo onih u kojima preovlađuje govor mržnje, bila bi potrebna jedna zasebna knjiga.

Poražavajući su efekti navedenih primera u godinama od kojih smo očekivali bolje ili u kojima smo bili dužni prema sebi da se kao građani odnosimo bolje jedni prema drugima u javnoj komunikaciji.

REGIONALNI SKUP

DUBROVNIK 2007

UVOD

PRAVNI OKVIRI ZA POKRETANJE KRIVIČNOG POSTUPKA PROTIV NOVINARA KOJI SU POZIVALI NA RAT

Regionalna konferencija o odgovornosti medija za ratne zločine održana je u Dubrovniku, od 12. do 14. novembra 2007. godine. Skup u dubrovačkom Interuniverzitetskom centru organizovala su tri novinarska udruženja – Hrvatsko novinarsko društvo, kao domaćin, Nezavisno udruženje novinara Srbije i Mediacentar Sarajevo. Eminentnim novinarima i medijskim i pravnim ekspertima iz regiona, prvi put od kada se razgovara na ovu osjetljivu temu, pridružili su se predstavnici četiri tužilaštva – Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, Tužilaštvo BiH, kao i predstavnici Kancelarije Vrhovnog državnog tužioca Crne Gore. Podrška Misije OEBS-a u Srbiji i programa “Ist – ist – Partnerstvo bez granica” bila je od presudne važnosti za obezbeđivanje kvaliteta konferencije.

Otvarajući konferenciju u ime domaćina, tadašnji predsednik HDN Dragutin Lučić je podsetio na podelu odgovornosti za ratne zločine koju je uspostavio Karl Jaspers na kaznenu, političku, moralnu i metafizičku, koja podrazumeva odgovornost za događaje koje smo nemoćni da sprečimo.

Predsednica NUNS-a Nadežda Gaće je naglasila da je to udruženje nastalo upravo na distanciranju novinara od ratnohušakačkog režima Slobodana Miloševića i kazala da novinari koji pišu o suočavanju Srbije sa prošlošću i danas zbog takvog stava doživljavaju neprijatnosti i pretnje. U tom kontekstu, ona je navela napad na novinara nedeljnika „Vreme” Dejana Anastasijevića koji još nije razjaš-

njen, kao i nerasvetljena ubistva novinara Dade Vujasinović, Slavka Ćuruvije i Milana Pantića.

Podsećajući na ulogu koju su novinari i mediji odigrali u ratovima na prostoru bivše SFRJ, Boro Kontić iz sarajevskog Medacentra citirao je nemačkog slikara Maksa Libermana koji je, opisujući svoju domovinu tridesetih godina prošlog veka, kazao kako "čovjek nije mogao pojesti toliko koliko je mogao povratiti". Kontić smatra da je to vrlo primenjivo na sve što su novinari i mediji činili u BiH tokom rata. Istovremeno, on je postavio pitanje kako se „možemo vratiti na temu odgovornosti novinara i medija kada su mnoga stratišta pretvorena u muzeje”.

Jedan od najboljih poznavalaca ratne propagande na prostoru bivše SFRJ Mark Tompson, autor knjige "Proizvodnja rata", skrenuo je pažnju na realne mogućnosti da se novinarima sudi, ali je istakao važnost sudova profesionalnih udruženja. Tompson pak smatra da bi "za primer" trebalo procesuirati kreatore ratne propagande, vodeće ljude medijskih kuća i da bi bilo neophodno uspostaviti društvene i profesionalne mehanizme kontrole propagande.

Profesor na američkom univerzitetu Jejl Ivo Banac usprotivio se represiji pošto ona, rekao je, nužno vodi do cenzure, ali je istovremeno ukazao na korene propagandnog ponašanja medija tokom ratova. Prema njegovim rečima, mediji se i dalje ponašaju u skladu sa maksimumom koju je uveo Moše Pijade, a to je idejno novinarstvo. „Reč je o konceptu u kom mediji služe ideji, projektu, a u ovom slučaju je to bio ratni projekt”, kazao je Banac. Prema njegovim rečima, osnov za huškačko ponašanje medija je i princip legitimacije odmazde koji je u posleratnoj Jugoslaviji sproveden i kroz osnovno obrazovanje. Napokon, smatra on, posledica takvog idejnog novinarstva, koje se prepoznaje i danas, jeste da se, za razliku od društava razvijene demokratije, i u etabiliranim medijima poput "Politike", "Vjesnika", NIN-a pojavljuju tekstovi koji proizvode mržnju. Pošto je reč o višedecenijskom sprovođenju koncepta idejnog novinarstva, na pitanje koje je sam postavio skupu „postoji li recept da se mediji brzo promene”, on je odgovorio odrečno i naglasio da je reč o dugom procesu koji mora da zahvati čitavo društvo.

Sličnog je mišljenja bio je i tadašnji pomoćnik ministra kulture Srbije zadužen za medije Dragan Janjić, koji je upozorio da se novinari i mediji ne mogu posmatrati izolovano. Prema njegovim rečima, ako budu vođeni nedovoljno

utemeljeni sudski procesi, oni bi mogli da dovedu do kontraefekta i novog obnavljanja mržnje.

Novinar iz Crne Gore Šeki Radončić se oštro suprotstavio mogućem opštem amnestiranju novinara i medija i kazao da su odmah iza projektanata rata, a pre vojnika, bili „huškači i podstičači”.

Tokom sesije „Slike i reči mržnje” prikazani su delovi istoimene dokumentarne serije B92 i televizijskih snimaka iz vremena napada na Dubrovnik. Usledila je rasprava o mogućnostima krivičnog progona lica koja su vršila propagandu i o Kodeksu profesije.

U nekoliko brojeva časopisa “Pravda u tranziciji” objavljavljani su pripremljene studije i tekstovi izlaganja u Dubrovniku

Tekst je neznatno skraćen, odnosno sveden na informativni deo kako bi čitaocu bilo jasno o čemu je reč. V.V.

BOGDAN STANKOVIĆ, ZAMENIK TUŽIOCA ZA RATNE ZLOČINE

KRIVIČNO DELO ORGANIZOVANJA I PODSTICANJA NA IZVRŠENJE GENOCIDA I RATNIH ZLOČINA IZVRŠENO PUTEM SREDSTAVA JAVNOG INFORMISANJA

POTENCIJALNI IZVRŠIOCI

Kad propaganda postane sredstvo za povredu ili ugrožavanje društvenih vrednosti, kada je ona podsticaj na vršenje nasilja i drugih napada na čoveka i njegovu zajednicu, drugim rečima, kada dođe do zloupotrebe prava na slobodu i ostale opšteprihvaćene ljudske vrednosti, propaganda se pretvara u društveno opasnu, a nekad i kriminalnu delatnost

U proteklih pedesetak godina, od usvajanja Ženevskih konvencija iz 1949. godine, čovečanstvo je iskusilo alarmantan broj oružanih sukoba koji su se odvijali skoro na svim kontinentima. Za to vreme, Ženevske konvencije i njihovi Dopunski protokoli obezbedili su pravnu zaštitu licima koja ne učestvuju, ili više ne učestvuju direktno u neprijateljstvima. Čak i tada, dolazilo je do brojnih povreda tih ugovora, koje su za posledicu imale patnje i smrt, a koje su mogle da budu izbegnute da je međunarodno humanitarno pravo bolje poštovano.

Opšte je mišljenje da do povreda međunarodnog humanitarnog prava ne dolazi zbog nejasnoća i neadekvatnosti njegovih pravila već zbog nedostatka volje da se ta pravila poštuju, zbog nezadovoljajućih sredstava da se ona primene i zbog nedostatka svesti o tim pravilima kod političkih vođa, komandanta, boraca i javnosti uopšte.

I na teritoriji bivše Jugoslavije, u ratnim događajima od 1990. do 1999. godine, pravila humanitarnog prava u velikom broju teško su kršile sve zaračene strane, iako je bilo poznato da je bivša Jugoslavija ratifikovala ugovore iz pomenute oblasti. No, i pored toga, bilo je samo sporadičnih krivičnih progona izvršilaca ratnih zločina, tako da je međunarodna zajednica bila primorana da osnuje poseban *ad hoc* sud koji će se baviti ovom problematikom u cilju postizanja represivnog i preventivnog efekta. Moramo ovde da istaknemo da očekivani preventivni efekat nije postignut jer su ratni zločini vršeni i nakon formiranja Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), sve do prestanka oružanog sukoba.

Tek po prestanku oružanih sukoba, a u nekim zemljama nakon određenih političkih promena, počinje organizovanje i osposobljavanje pravosudnih sistema za suđenje zbog povreda pravila međunarodnog humanitarnog prava, te počinju prvi krivični postupci na nivou prihvatljivih svetskih standarda protiv izvršilaca tih krivičnih dela. Nužno je istaći da se ovom specifičnom krivično-pravnom problematikom niko nije dugo niz godina bavio, ako se izuzmu slučajevi vođeni krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina i nekoliko slučajeva suđenja ratnim zločincima u kasnijem periodu, a koji su izvršeni tokom Drugog svetskog rata. Takođe se mora imati u vidu čitav niz problema koji je proizašao iz specifičnosti ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji i naknadne političko-pravne prekompozicije te teritorije osnivanjem više novih država, što je znatno iskomplikovalo krivične postupke. Ti problemi se delimično prevazilaze zaključivanjem tehničkih sporazuma između određenih tužilaštava u regionu, sa tendencijom da se oni zaključe i sa ostalim organima krivičnog gonjenja sa kojima nisu potpisani u cilju što efikasnijeg krivičnog progona učinilaca tih krivičnih dela.

Dosadašnje pravnosnažne presude iz ove oblasti po pravilu su se odnosile na direktne izvršioci ratnih zločina i njihove neposredne nadređene, kako zbog teškoća u pribavljanju dokaza o krivičnoj odgovornosti osoba na višim nivoima, tako i zbog određenog ograničenja u zakonskoj regulativi koja se odnosi

na takozvanu „komandnu odgovornost“, a koja je prisutna u svim pravosuđima u regionu.

Imajući u vidu napred izloženo stanje i postignute rezultate u procesuiranju ratnih zločina u zemljama nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije, mislimo da se na ovom skupu mogu izneti određena razmišljanja koja se tiču mogućnosti krivičnog gonjenja onih lica koja su svojim političkim i drugim postupcima direktno ili posredno doprinela da se ratni zločini vrše.

Kao potencijalni izvršioci ovakvog vida vršenja ratnih zločina mogu se pojaviti lica koja su obavljala određene političke funkcije kao i druge osobe koje su kroz svoja službena delovanja realizovale određene stavove i sl, a koji eventualno mogu predstavljati inkriminisane radnje.

Kao što je poznato, ni jedan oružani sukob nije počinjao iznenada i bez određene političko-propagandne pripreme. Ta priprema se mora obaviti na način i dovoljno dugo da se stvori uverenje kod sopstvene, a po mogućnosti i kod međunarodne javnosti, o opravdanosti i potrebi preduzimanja oružanih aktivnosti. Pod propagandom se podrazumevaju delatnosti kojima se prema javnosti, grupi lica ili pojedincima širi, izaziva ili učvršćuje uverenje o ispravnosti određenih ideja, stavova ili programa u cilju da to uverenje bude pokretač određene akcije. Po svojoj sadržini, propaganda može biti politička, kulturna, verska, ratna i dr. Cilj propagande može biti progresivan ili neprihvatljiv, a ona se može zasnivati na istini, poluistini ili na laži. Sa gledišta pravnog poretka u jednoj državi, propaganda može biti pravno dozvoljena i pravno nedozvoljena. Određeni oblici nedozvoljene propagande predstavljaju krivična dela.

Ovde posebno treba istaći da upravo takva propaganda koju možemo da označimo kao nedozvoljenu ima za cilj dehumanizaciju protivnika, da se žrtva liši statusa ljudskog bića, u situacijama kada čovek treba da bude objekat sistematskog ubijanja. Analizirajući dejstvo propagande na čoveka, Erich From je upravo propagandu označio kao jedan od mogućih uzroka koji dovode do opažanja opasnosti i osećaja ugroženosti. Zaista, bilo je neophodno, sa stanovišta ciljeva političkih elita koje su vodile jugoslovenske narode u rat, uveriti iste te narode koji su decenijama živeli u multietničkoj sredini da su ugroženi upravo od svojih komšija. Tako se kod njih razvila spremnost da ratuju međusobno. Na početku, propaganda se nužno oslanja na kulturološku utemeljenost i morala je biti koordinisana delovanjem takozvane intelektualne elite. Pre samog početka sukoba, dehumanizacijom neprijatelja, propaganda je oslobađala potencijalne

egzekutore moralnih dilema. Zato je medijska propaganda na prostorima bivše Jugoslavije bila uvod u rat.

Upravo zbog toga, kažnjavanje za takvu, nedozvoljenu propagandu nije u suprotnosti sa ostvarivanjem ljudskog prava na slobodu misli i opredjeljenja. Ovo osnovno ljudsko pravo čoveka obuhvata i njegovo pravo da stvara i učvršćuje kod drugih određena uverenja i da ih podstiče na određene akcije. Ali, kad propaganda postane sredstvo za povredu ili ugrožavanje društvenih vrednosti, kada je ona podsticaj na vršenje nasilja i drugih napada na čoveka i njegovu zajednicu, drugim rečima, kada dođe do zloupotrebe prava na slobodu i ostale opšteprihvaćene ljudske vrednosti, propaganda se pretvara u društveno opasnu, a nekad i kriminalnu delatnost.

Zahvaljujući savremenim tehničkim mogućnostima, propaganda putem televizije, štampe, radija itd, postala je veoma moćno sredstvo za vršenje uticaja, kako u okviru jedne zemlje tako i na međunarodnom planu. Otud i pojačana opasnost od štetne propagande. Zbog toga, određeni oblici propagande u svim zemljama predstavljaju krivična dela dok u međunarodnom pravu takve aktivnosti predstavljaju zabranjenu delatnost predviđenu međunarodnim ugovorima.

Imajući napred izloženo u vidu postavlja se pravno pitanje mogućnosti krivične odgovornosti lica na visokim službenim položajima koja su svojim izjavama uticala ili doprinela da se vrše krivična dela, pa i krivična dela ratnih zločina, kao i lica koja su plasirala takve stavove. Poznato je da u zakonodavstvima zemalja nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, primenljiva zakonska regulativa dozvoljava mogućnost da te osobe mogu krivično odgovarati pod uslovom da su naredile ili izvršile ratne zločine. U tim slučajevima ne postoji problem da se konstituiše njihova krivična odgovornost. Koliko je do sada poznato, takvih vidova odgovornosti, odnosno dokaza koji bi odgovarali tom kontekstu, nije bilo.

Ako toga za sada nema, postavlja se pitanje da li postoji neka druga mogućnost da te osobe krivično odgovaraju? Smatramo da je nužno razmotriti mogućnost da te osobe eventualno mogu krivično odgovarati pod uslovom da su one zajedno sa drugim licima učestvovala u izvršenju krivičnih dela kao **saučesnici**. Imajući u vidu razne oblike zajedničkog vršenja krivičnog dela, kao i temu kojom se bavimo, odmah se nameće oblik koji je poznat kao **podstrekanje**. **Podstrekanje** je oblik saučesništva kojim se umišljajno navodi drugo lice da izvrši krivično delo. Za postojanje **podstrekanja** bitno je da je podstrekač kod neke osobe stvorio takvu odluku da je na osnovu nje ili zbog nje krivično delo

izvršeno. **Podstrekavanje** se uvek odnosi na određeno krivično delo. Ono mora biti upravljeno ili na određeno lice, ili određeni krug lica, a da pri tome nije neophodno da podstrekadž poznaje izvršioce.

Svim učesnicima u ratu je poznato da, usled teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, on sa sobom nosi ljudske žrtve, najčešće civilne, razaranja, patnje, raseljavanje i progon, a sve to često pravdano nužnošću ciljeva koji se žele postići oružanim sukobom. U stvaranju ili održavanju takve atmosfere, po pravilu, koriste se sadržajno sva moguća sredstva. Dosadašnja iskustva nedvosmisleno ukazuju da se u pripremi ili održavanju atmosfere koja prethodi ili traje u toku oružanih sukoba najčešće koristi i neprihvatljiva propaganda, tako da je prva žrtva tih sukoba istina.

U nameri da ovu veoma složenu i važnu problematiku postavimo u okvir našeg pravnog okruženja, možemo da zaključimo da je sasvim moguće, naravno, uz ispunjenje nužnih elemenata, putem određenog propagandnog delovanja podstrekavati određene osobe na vršenje ratnih zločina. Dosadašnja sudska praksa Tribunala u Ruandi (slučajevi: Nizitegeka, Nahimana, Barajagviza, Ngeza) i Međunarodnog vojnog suda u Nirnerbergu (slučaj Štrajher) nesumnjivo pokazuje kakve su sve mogućnosti i problemi sa kojima bi se susreli pravosudni organi u razrešavanju konkretnih događaja verbalnog delovanja na izvršioce krivičnih dela ratnog zločina.

Po našem mišljenju, postoji još jedna mogućnost, pravno i činjenično mnogo jednostavnija, koja omogućava da se ovaj problem efikasnije reši. Naime, u svim zakonodavstvima u regionu, u kritičnom periodu, postojalo je posebno krivično delo koje je sankcionisalo određena ponašanja, a koja u sebi sadrže određena verbalna istupanja koja su imala za cilj postizanje propagandnih efekata. To krivično delo se zove **Organizovanje grupe ili podsticanje na izvršenje genocida ili ratnih zločina**.

Pozivanje odnosno **podsticanje** treba da bude upravljeno na neodređeni krug lica. Ako bi se ovakva delatnost odnosila na neko određeno lice ili na određeni krug lica, ne bi se radilo o ovom krivičnom delu već o podstrekavanju na konkretno krivično delo, kao što je napred istaknuto.

To krivično delo, pored ostalih radnji, sadrži dva oblika izvršenja: a) **pozivanje** i b) **podsticanje** na izvršenje krivičnih dela iz člana 141 do 144 KZ SFRJ (Genocid, Zločin protiv čovečnosti, Ratni zločin protiv civilnog stanovništva, Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika i Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika).

Pod **pozivanjem** treba razumeti delatnosti upravljene na stvaranje uverenja o potrebi preduzimanja određenih postupaka, odnosno da se propagandne aktivnosti vrše prema licima kod kojih tek treba stvoriti takvo uverenje.

Pozivanje i podsticanje može se vršiti na razne načine: direktnim i neposrednim uticanjem na vršenje određenih akcija, izražavanjem stavova koji stvaraju određena uverenja, prikrivanjem ili lažnim prikazivanjem određenih događaja ili činjenica, itd.

Ovo krivično delo je dovršeno samim izražavanjem takvih stavova. To znači da ovo krivično delo postoji i kada nije došlo do konkretne opasnosti za zaštitne objekte navedene u zakonu. Dovoljno je da je postojala samo mogućnost nastupanja ove opasnosti. Drugim rečima, za postojanje ovog oblika konkretnog krivičnog dela nije od značaja da je došlo do ugrožavanja i u kom stepenu, nego da je moglo doći do ugrožavanja. U vezi sa tim, nije od značaja ni okolnost da je učinilac izazvao ili učvrstio neko uverenje kod grupe ljudi ili pojedinaca, znači i onda kada je takva propaganda ostala bez dejstva.

Naravno, u sredstvima masovnog komuniciranja rade novinari koji sačinjavaju potrebne produkte ili ih pak plasiraju javnosti u cilju postizanja očekivanih efekata.

Da se odmah razumemo, apsolutno nismo protiv opravdane propagande koja ima za cilj podizanje morala stanovništva, prenošenje tačnih informacija, borbu protiv defetizma i slično, ali smo protiv one propagande koja nekritično i tendenciozno usmerava raspoloženje javnog mnjenja u cilju postizanja planiranih političkih ciljeva.

Takav vid komuniciranja sa javnošću obično se naziva **govor mržnje**. Gledano kroz istoriju oružanih sukoba, mogao bi se naći ogroman broj primera koji su stvarali ili održavali takvo psihološko stanje u javnosti zaraćenih strana, što je, kao proizvod, dovelo do strašnih zločina koji ni u kom slučaju nisu bili opravdani ratnim potrebama.

Da su takvi vidovi propagande postojali i da su se pokazali veoma pogubnim, lako je dokazati, jer su oni zabranjeni međunarodnim konvencijama; članom 7 Statuta MKTJ; članom 25. tačka c Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda; članom 145 stav 4 KZ SFRJ, itd. Da se radi o veoma teškom krivičnom delu, bez obzira što je za izvršioca predviđena kazna od jedne do deset godina zatvora, u našem zakonu, govori činjenica da krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastareva shodno članu 108 KZ.

Druga radnja krivičnog dela sastoji se u **podsticanju** na izvršenje krivičnih dela i taj izraz treba tumačiti tako da se time želi učvršćivanje takvog uverenja koje je upravljeno prema licima kod kojih već postoji takav stav ili koja su kolebljiva u svom uverenju.

Ovo krivično delo je dovršeno samim izražavanjem takvih stavova. To znači da ovo krivično delo postoji i kada nije došlo do konkretne opasnosti za zaštitne objekte navedene u zakonu. Dovoljno je da je postojala samo mogućnost nastupanja ove opasnosti. Drugim rečima, za postojanje ovog oblika konkretnog krivičnog dela nije od značaja da je došlo do ugrožavanja i u kom stepenu, nego da je moglo doći do ugrožavanja. U vezi sa tim, nije od značaja ni okolnost da je učinilac izazvao ili učvrstio neko uverenje kod grupe ljudi ili pojedinaca, znači i onda kada je takva propaganda ostala bez dejstva.

Ako se pođe od analize na koji način se može **pozivati** ili **podsticati** na vršenje krivičnih dela, možemo odmah zaključiti da javni zborovi ili drugi oblici neposrednog komuniciranja sa potencijalnim izvršiocima krivičnih dela predstavljaju veoma moćno sredstvo uticanja na formiranje javnog mnjenja jer se stvara neposredni interaktivni odnos između učesnika takvih događaja. Međutim, održavanje takvih skupova je veoma komplikovano organizovati iz raznoraznih razloga i teško je obezbediti određenu vremensku dinamiku nužnu da bi se samo na taj način postigao očekivani efekat. U cilju prevazilaženja tih problema koriste se savremena i veoma efikasna sredstva koja su na raspolaganju onim činiocima koji zbog svog političkog i drugog položaja mogu direktno uticati ili upravljati medijima, što je slučaj u svim državama koje učestvuju direktno ili indirektno u oružanim sukobima. Ta sredstva su svakako sredstva javnog komuniciranja: pisani i elektronski mediji, odnosno novine, radio i televizija. Po našem mišljenju, nesumnjivo je da u savremenom svetu elektronski mediji imaju prevagu nad ostalim, jer se putem njih može direktno uticati na najširu javnost tako da se od nje ne očekuje ništa više osim da aktivira sopstvene elektronske uređaje.

Da bi se donela pravilna odluka u tome da li u ponašanju novinara ili nekog ko putem javnih medija poziva ili podstiče na vršenje krivičnog dela ratnih zločina, onako kako to predviđa član 145 stav 4 KZ, potrebno je izvršiti pažljivu i detaljnu analizu elemenata ovog krivičnog dela, jer svaki govor mržnje, po nama, nije krivično delo, bar ovo o kome je reč.

Kao izvršilac ovog krivičnog dela, kao što se iz napred izloženog može naslutiti, pojavljuje se svaka osoba koja putem javnih medija uputi takve poruke

neodređenom krugu lica. Ne bi trebalo da bude sporno da su te osobe i novinari, autori izveštaja, reportaža, komentara i slično. Takođe, treba imati u vidu da su u sačinjavanju takvih priloga učestvovali urednici ili urednički kolegijum, pa sasvim opravdano treba ozbiljno razmotriti i njihovu odgovornost. Smatramo da je ovaj vid odgovornosti veoma delikatan jer je neophodno utvrditi da li su oni kreatori takvih priloga ili su realno bili samo transmisija između onih koji su nametnuli obavezu objavljivanja takvog priloga. Na ovakav vid zaključivanja upućuje nas i, doduše, oskudna sudska praksa. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, koji je sudio glavnim nemačkim političkim i vojnim funkcionerima, svojom presudom od 1. oktobra 1946. godine, oslobodio je od optužbe visokog funkcionera nemačkog ministarstva propagande zaduženog za radio propagandu Hansa Fričea koga je optužnica teretila za zajednički plan ili zaveru, zločin protiv mira i zločin protiv čovečnosti, jer nije mogao utvrditi da je on bio kreator inkriminiranih priloga, a s obzirom na njegov položaj i organizaciju ministarstva propagande.

Sledstveno tome, svaki „govor“, pa i, pod određenim uslovima, i „slike mržnje“ neće predstavljati neki od napred analiziranih oblika krivične odgovornosti, ako pozivaju na etničku netrpeljivost, ali svakako predstavljaju neprihvatljivo delovanje koje je u suprotnosti sa **etičkim kodeksom** profesionalnih stručnih udruženja poslenika javne reči.

Naravno, ovo izlaganje apsolutno nema za cilj da ponudi konačno rešenje ove veoma složene i delikatne problematike već samo otvaranje mogućnosti sagledavanja krivičnog aspekta odgovornosti lica koja su javnim nastupima pozivala na akciju protiv zakonom zaštićenih dobara, što, po našem mišljenju, pod određenim uslovima može konstituisati njihovu krivičnu odgovornost, ili su pak značajno uticala na stvaranje ambijenta koji je pogodovao vršenju ratnih zločina.

MR VIDAN HADŽI VIDANOVIĆ,
PRAVNI FAKULTET UNIVERZITETA U NOTINGEMU:

PROPAGANDA MRŽNJE U MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM PRAVU

REČI I KAZNA

Iako je istina da reči ne mogu da ubiju, njihova dobro proračunata upotreba sa ciljem stvaranja povoljnog ambijenta za vršenje međunarodnih zločina nikako se ne može smatrati manje zločinačkim delovanjem od, recimo, obavljanja dužnosti čuvara u koncentracionom logoru

U poslednjih nekoliko godina povećalo se interesovanje za pravni tretman govora mržnje kako u nacionalnim zakonodavstvima tako i na međunarodnom planu. Posebno žustra rasprava vodi se u domenu krivičnog prava i to onog njegovog dela koji se tiče kažnjavanja krivičnih dela protiv međunarodnog prava odnosno onog korpusa krivičnopravnih normi koji nazivamo međunarodnim krivičnim pravom. Jedna strana, koja je prevashodno pod uticajem američke škole koja zagovara gotovo apsolutnu slobodu govora, uporno negira mogućnost kažnjavanja govora mržnje ovom vrstom krivičnopravnih normi. Njihov argument je u suštini zasnovan na činjenici da reči ne mogu da ubiju niti da direktno ugroze bilo čiju bezbednost, te da zbog toga govor mržnje ne treba uopšte sankcionisati, a naročito ne pravnim normama koje obuhvataju najteža krivična dela poznata modernoj civilizaciji, odnosno genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine. Druga strana insistira na inkriminaciji pojedinih oblika govora mržnje ističući da je vršenje tako kompleksnih krivičnih dela kakvi su genocid, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti, gotovo nemoguće bez dobro isplanirane i izvršene propagande mržnje. Ovaj stav naročito je izražen u Evropi, poučenju iskustvima nacističke propagande pre i tokom Drugog svetskog rata, gde su opravdana ograničenja slobode govora našla svoje mesto i u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ova rasprava, koju je Robert Sedler sa Vejn Univerziteta u Sjedinjenim Državama nazvao "Amerika protiv ostatka sveta", ušla je i u sudnice mnogih zemalja, ali i u međunarodne krivične tribunale. Problem je, konačno, zakucao i na vrata srbijanskih pravosudnih organa, a najava Tužioca za ratne zločine da bi mogle biti podignute optužnice protiv pojedinih novinara i urednika iz devedesetih naišle su na veoma žustru, ali često ne

najbolje obaveštenu prepirku. Srećom, sada već bogata praksa međunarodnih pravosudnih organa i pojedinih nacionalnih sistema umnogome bi trebalo da olakša posao Tužilaštvu za ratne zločine i ukaže na put koji treba slediti kako bi se izvršio ovih specifičnih krivičnih dela priveli pravdi.

Tokom poslednjih 60 godina, od Nirnberškog procesa do suđenja Vojislavu Šešelju pred Međunarodnim tribunalom u Hagu, iskristalisalo se nekoliko krivičnih dela i oblika odgovornosti koji kao radnju izvršenja (odnosno jedan od bitnih elemenata bića tog krivičnog dela) imaju govor mržnje. Tu se pre svega radi o zločinu direktnog i javnog pozivanja na vršenje zločina genocida, zločin protiv čovečnosti putem progona te oblik saučesništva putem podstrekavanja na vršenje zločina i učestvovanje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu kroz osmišljavanje i izvršavanje propagande mržnje.

Direktno i javno pozivanje na vršenje genocida

Krivično delo javnog i neposrednog pozivanja na vršenje genocida jedini je „verbalni delikt“ koji je izričito propisan u međunarodnim instrumentima i koje je manje-više potpuno nesporno. Prvi put je inkriminisano članom III (c) Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948, a potom i potvrđeno kao posebno krivično delo u statutima međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu (član 4, stav 3(c) Statuta MKTJ i član 2, stav 3(c) Statuta MKTR) i članom 25, stavom 3(e) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda.

Često se pogrešno tvrdi da je prvu presudu za vršenje ovog krivičnog dela doneo nirnberški Međunarodni vojni tribunal (MVT) koji je sudio vodećim nacistima po završetku Drugog svetskog rata i to u presudi Julijusu Štrajheru, ozloglašenom vlasniku i uredniku antisemitskog časopisa „Jurišnik“. Ova tvrdnja nije tačna, prosto zato što u trenutku suđenju Štrajheru ovo delo nije ni postojalo. Naime, prva presuda za javno i neposredno pozivanje na genocid doneta je pred Međunarodnim tribunalom za Ruandu u slučaju Akejesu, gde je sudsko veće detaljnije objasnilo elemente ovog posebnog krivičnog dela:

“Direktno i javno pozivanje mora se definisati [...] kao direktno navođenje učinioca na vršenje genocida, bilo putem govora, povika ili pretnji izrečenih na javnim mestima ili javnim skupovima, bilo putem prodaje, odnosno rasturanja pisanog ili štampanog materijala na javnim mestima ili javnim skupovima, bilo putem javnog isticanja plakata i postera, bilo putem nekog drugog sredstva audiovizuelne komunikacije.”

U ovoj definiciji može se uočiti nekoliko karakteristika zločina. Prvo, pozivanje mora da bude usmereno prema navođenju na vršenje određenog dela genocida. Shodno tome, pozivanje mora da bude usmereno protiv jedne od četiri grupe zaštićene od zločina genocida (nacionalne, etničke, rasne ili verske). Konačno, pozivanje mora da bude usmereno ka navođenju na izvršenje dela genocida u svrhu totalnog ili delimičnog uništenja jedne od gore navedenih grupa. Iz toga proizlazi da se pozivanje na vršenje bilo kog drugog dela koje ne spada u kategoriju dela genocida ne može tretirati kao krivično delo direktnog i javnog pozivanja na genocid. Na primer, pozivanje na ubistvo svih članova neke opozicione političke grupe, ili pripadnika seksualnih manjina, ili hendikepiranih lica, ne bi se moglo okvalifikovati kao krivično delo o kome je ovde reč. Slično tome, pozivi na deportaciju neke od zaštićenih grupa, npr. etničko čišćenje ne bi se moglo kvalifikovati kao direktno i javno pozivanje na vršenje genocida, naprosto zbog činjenice da takva dela nemaju za cilj fizičko uništenje tih grupa.

Dve suštinske komponente ovog zločina jesu javnost i direktnost. Ispunjenje uslova direktnosti predstavlja značajnu prepreku u tretiranju svih oblika govora mržnje i propagande mržnje kao krivičnog dela javnog i direktnog pozivanja na genocid.. Direktnost podrazumeva da govor, odnosno drugi oblici izražavanja moraju nedvosmisleno da pozivaju na izvršenje određene radnje izvršenja genocida uz naznačenje ciljne grupe i uputstvo da je svrha izvršenja pomenu-tih dela fizičko uništenje konkretne ciljne grupe. Međutim, element direktnosti nije identičan sa pojmom eksplicitnosti. Kao što je sudsko veće MKTR zaključilo u Presudi Akajeseu, podstrekavanje na zločin može da bude implicitno, a da pri tome ništa ne izgubi od svoje direktnosti. "Direktni element podstreka-vanja treba posmatrati u svetlu njegovog kulturološkog i lingvističkog sadržaja. To znači da određeni govor u nekoj zemlji može da bude shvaćen kao 'direk-tan', dok u drugoj, u zavisnosti od slušalaca, takva percepcija može potpuno da izostane."

Iako element direktnosti nije isto što i *izričito* pominjanje ubijanja i istre-bljivanja pripadnika neke od zaštićenih grupa, on se ne može poistovetiti ni sa uopštenim govorom mržnje. Izbegavanje upotrebe eksplicitnih termina biće moguće pre svega zbog sistematske upotrebe govora mržnje i brižljivo osmi-šljene propagande mržnje koja prethodi genocidu ili koja se odvija uporedo sa njim. Međutim, sa stanovišta prava, propaganda mržnje će biti okvalifikovana

kao podstrekavanje jedino u onoj meri u kojoj ona eksplicitno ili implicitno, ali uvek na način razumljiv slušaocima, poziva na vršenje genocida.

Javno i neposredno pozivanje na genocid je nesvršeno krivično delo, odnosno ne zahteva i faktičko izvršenje samog genocida. Krivično delo je učinjeno onog momenta kada su reči pozivanja na genocid izgovorene. Upravo u tome i jeste razlika između ovog konkretnog krivičnog dela i podstrekavanja kao oblika saučesništva koje je primenljivo na sva krivična dela.

Takođe treba primetiti da je žalbeno veće MKTR utvrdilo da se određeno lice može na osnovu svog nadređenog položaja smatrati odgovornim za dela direktnog ili javnog podstrekavanja na vršenje genocida koji su počinila njemu potčinjena lica. Oslanjajući se na načelo izraženo u Presudi Musemi, po kome komandna odgovornost važi i u vanvojnom domenu, žalbeno veće je u presudi po žalbi u Medijskom slučaju povuklo paralelu između odgovornosti urednika medija definisane nacionalnim zakonima i komandne odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu.

Do sada je veoma mali broj ljudi pravosnažno osuđen za ovo krivično delo. Pored Akejesua, koji je na raskršću u jednom provincijskom gradu u Ruandi opravdavao ubistvo saradnika plemena Tutsi i pozivao stanovništvo da ubija Tutsije, za direktno i javno pozivanje na genocid osuđen je još i jedan novinar ruandanske radio-stanice RTML, Ružiju, koji je učestalo preko radio talasa ponavljao poziv "Na posao!" što je bio signal za "Ubijajte Tutsije!". Za isti zločin osuđen je i bivši premijer Ruande Kambanda, koji je priznao krivicu usled njegovih govora u kojima je, između ostalog, rekao i: "Odbijete li da date svoju krv za svoju zemlju, popiće je psi!". Da je izostalo priznanje, teško je verovati da bi žalbeno veće podržalo ovakvu odluku. Najpoznatiji osuđenici za ovaj zločin su urednici najmoćnijih ruandanskih medija, radija RTLM i časopisa "Kangura", Ngeze, Nahimana i Barajagviza. Njihovi mediji nisu samo pozivali na genocid, već su i izveštavali o kretanju izbeglica kako bi njihovi dželiti mogli lakše da ih pronađu i izmasakriraju. Najnovija presuda doneta je u slučaju Bikindi, pevača čiji tekstovi neodoljivo podsećaju na one hrvatskog pevača Tompsona, no njegova osuda na 12 godina zatvora još uvek nije pravosnažna.

Ovako skroman bilans posledica je veoma visokih zahteva sadržanih u definiciji krivičnog dela javnog i neposrednog pozivanja na genocid. Vrlo je teško naći uporedne primere onima iz Ruande, gde se tako očigledno pozivalo na ubistva i istrebljenje. Najbliži tome su primeri iz nacističke Nemačke uperereni

protiv Jevreja. Ipak, tvorci i izvršioci ove propagande bili su osuđeni za vršenje jednog drugog krivičnog dela usled nepostojanja zločina javnog i neposrednog pozivanja na genocid; radilo se o zločinu protiv čovečnosti putem progona. Tada, zbog nesavršenosti korpusa međunarodnog krivičnog prava, a danas usled nesavršenosti krivičnog dela pozivanja na genocid, krivično delo progona predstavlja verovatno jedan od najadekvatnijih načina za tretiranje ekstremnih oblika govora mržnje u međunarodnom krivičnom pravu.

GOVOR MRŽNJE KAO ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI

Verovatno najpoznatiji slučajevi koji su se ticali krivične odgovornosti za govor mržnje u međunarodnom pravu su oni koje je sproveo Međunarodni vojni tribunal u Nirnbengu. Od celog nacističkog propagandnog aparata Saveznici su uspjeli da se domognu jedino Julijusa Štrajhera, vlasnika i urednika ozloglašenog antisemitskog glasila "Jurišnik" i Hansa Fričea, visokog činovnika u Gebelsovom Ministarstvu propagande i poznatog nemačkog radio-voditelja. Gebels se, baš kao i Hitler, ubio pre no što su se Sovjeti domogli firerbunkera, dok se Oto Ditrih, drugi u rangu u propagandnoj mašineriji, još nekoliko meseci uspešno skrivao.

Štrajher je, zbog svojih napisa kojima je nedvosmisleno pozivao na istrebljenje Jevreja proglašen krivim za zločin protiv čovečnosti putem progona, dok je Friče oslobođen krivične odgovornosti. Formulacija tih presuda, međutim, navela je mnoge naučnike i pravne stručnjake da povuku paralele između Štrajherove osuđujuće presude i Fričeeve oslobađajuće presude, te krivičnog dela direktnog i javnog podstrekavanja na genocid. Pažljivom analizom *Nirnbërške presude*, a naročito različitih formulacija korišćenih u osuđujućoj presudi Štrajheru sa jedne, i oslobađajućoj presudi Friču sa druge strane, vrlo je lako videti da to zapravo nije tačno, te da su elementi krivičnog dela za koje je suđeno ovoj dvojici umnogome različiti od elemenata krivičnog dela pozivanja na genocid.

Ako uporedimo Presudu i ponuđene dokaze na kojima se zasniva optužnica u predmetu Štrajher, lako možemo uočiti da, od svih tekstova koje je napisao optuženi, a koji su navedeni kao dokazni materijal, svoje mesto u Presudi su našli samo oni u kojima se direktno i eksplicitno poziva na istrebljenje Jevreja. Ustvari, iz formulacije dispozitiva Presude može se zaključiti da je Štrajher osuđen za progon Jevreja jedino zbog toga što je "podstrekavao na ubijanje i istre-

bljenje,” što predstavlja radnju sličnu onoj koja je opisana u delu direktnog i javnog pozivanja na genocid.

Međutim, moguće je uočiti nekoliko krupnih razlika između elemenata krivičnog dela direktnog i javnog pozivanja na vršenje genocida sa jedne strane, i sa druge, elemenata krivičnog dela za koje je osuđen Štrajher. Dok kod pozivanja na genocid nije potrebno utvrđivati bilo kakvu vezu između pozivanja na genocid i neposrednog vršenja genocida, MVT je našao za shodno da naglasi da je Štrajher podstrekavao na ubijanje i istrebljenje Jevreja u okolnostima kada se već uveliko sprovodilo istrebljenje Jevreja na okupiranim istočnim teritorijama. Pored toga, MVT naglašava i činjenicu da je Štrajher imao saznanja o akciji istrebljenja koja je bila u toku.

Prema zahtevima MVT, Štrajherovi napisi i javni istupi nisu morali da za rezultat imaju izvršenje krivičnog dela na koje se u njima poziva, već je bilo dovoljno da su članci objavljivani i govori držani u kontekstu faktičkog vršenja masovnih zločina, ili – parafrazirano u duhu savremene terminologije – u okolnostima postojeće sistematske i široke akcije usmerene protiv civilnog stanovništva. Čini se da je u Štrajherovom slučaju MVT tretirao objektivni element postojanja široke ili sistematske akcije protiv Jevreja kao kontekstualni element izvršenja krivičnog dela, dok je svest i saznanje optuženog o postojanju tih okolnosti – pored nesumnjivog postojanja volje optuženog da podstrekava na uništenje Jevreja – sud tretirao kao deo *mens rea*.

Fričev slučaj je bio potpuno drugačiji od Štrajherovog. Za razliku od Štrajhera, Friče je oslobođen jer Tribunal “nije smatrao da je žestoka propagandna retorika imala za cilj podstrekavanje nemačkog naroda na vršenje *zlodela* protiv porobljenih naroda,” te je taj sud zaključio da se on “ne može smatrati učesnikom u zločinima za koje se tereti.” Pored navedenog, iako je Tribunal našao da su pojedini Fričevi govori bili antisemitski intonirani, “ti govori nisu pozivali na *progon* ili istrebljenje Jevreja.” Tribunal uz to konstatuje da “nema dokaza da je Friče imao saznanja o njihovom istrebljenju koje se sprovodilo na istoku.” Takođe, Tribunal je ustanovio da “značaj Fričevog položaja i zvaničnih kompetencija nije bio takav [...] da bi upućivao na zaključak da je on učestvovao u osmišljavanju i realizaciji propagandnih kampanja.” U pogledu navoda optužbe da je Friče “podstrekavao i ohrabrivao na vršenje ratnih zločina, namerno falsifikujući vesti sa ciljem da kod nemačkog naroda izazove ostrašćenost koja je dovela do zločina”, Tribunal konstatuje da je “u svojim emisijama Friče ponekad zaista širio

Međunarodni krivični tribunal za Ruandu osudio je 22. juna Kalkista Kalimanzira (54), bivšeg vršioca dužnosti ministra unutrašnjih poslova Ruande, na 30 godina zatvora zbog „izazivanja genocida i aktivnog podstrekavanja” Hutu sledbenika na masakr Tutsija od aprila do juna 1994. godine.

Kalkista Kalimanzira se 2005. godine dobrovoljno predao MKTR: tročlano veće okončalo je istragu tri godine kasnije. „Pokolj u Kabijeju trajao je nekoliko dana”, opisao je predsedavajući veća MKTR Denis Bajron prilikom izricanja presude.

MKTR je tokom 15-godišnjeg rada osudio 38 lica, od kojih je šest pušteno na slobodu. Odlukom Saveta bezbednosti UN Međunarodni krivični tribunal treba do kraja ove godine da okonča sve sudske sporove (ukupno još dvadesetak) i 2010. godine obustavi rad zbog isteka UN mandata.

Nevladina organizacija „Hjuman rajts voč” kritikovala je MKTR zbog pristrasnog odnosa prema Tutsima koji su tokom genocida 1994. godine, navodno, pobili oko 40.000 Hutua. Javni tužilac MKTR Hasan Džalou je 2008. godine predmete protiv Tutsija – koji sada drže vlast u Ruandi – poslao zvaničnom Kigaliju da ih prosledi tačnijim narodnim „gačaća” sudovima.

lažne vesti, ali nema dokaza da je znao da su te vesti bile lažne. Na kraju, MVT zaključuje da je Fričev „cilj bio [...] da izazove nacionalno osećanje privrženosti Hitlerovoj politici i opravdanosti nemačkih ratnih poduhvata.”

Formulacija ove presude je veoma dvosmislena. Neki eksperti, poput Viliama Šabasa koji je jedan od najvećih autoriteta kada je u pitanju pravni tretman zločina genocida, smatraju da MVT nije osudio Fričea zato što njegova „antisemitska propaganda nije bila dovoljno ‘direktna’.” Drugi dodaju da njegovi govori nisu bili dovoljno nedvosmisleni u pozivima na *ubijanje* jevrejskog naroda (Timerman), da u Fričevom slučaju nije postojala neophodna namera, te da je on imao ulogu „prenosioca propagandnih poruka, a ne aktivnog učesnika propagande” (Kagvi-Nbungu).

Ipak, neophodno je primetiti da Tribunal nije rekao da se u Fričevim izjavama nisu stekla obeležja pozivanja na ubijanje; Tribunal je rekao da njegove izjave nisu prešle čak ni niži prag, odnosno da nisu podstrekavale zlodela bilo koje vrste (uključujući zločine protiv čovečnosti i ratne zločine), kao i to da one ne sadrže elemente podsticanja na bilo koji oblik progona, pa ni na istrebljenje Jevreja. Tribunal je takođe konstatovao da Friče, za razliku od Štrajhera, nije znao

za aktuelna zlodela i istrebljenja, što je u njegovom slučaju očigledno isključivalo postojanje namere (*mens rea*) kao neophodnog elementa krivičnog dela.

Postoji uočljiv raskorak između Štrajherove osude za “podstrekavanje na ubistvo i istrebljenje” i presude izrečene Fričeu, kojom je on oslobođen odgovornosti za “podstrekavanje na vršenje zlodela, progona i istrebljenja”, “falsifikovanje vesti sa ciljem podstrekavanja na ratne zločine” i za “planiranje i osmišljavanje propagandnih kampanja”. Najvažnije što ovde treba istaći jeste činjenica da u Presudi ne postoji ništa što bi navodilo na zaključak da je sud Fričea oslobodio odgovornosti zbog toga što potonje radnje nije smatrao krivičnim delima. Jednostavno, MVT je Fričea oslobodio optužbi zbog toga što je zaključio da Friče ta dela nije počinio, odnosno da se ne može smatrati odgovornim za njihovo izvršenje.

Različit odnos Tribunala prema Štrajherovoj i Fričeovoj odgovornosti ne proizlazi samo iz razlika u sadržajima njihovih govora, nego i iz razlika u njihovom delovanju. Dok je Štrajher osuđen zbog govora koje je lično držao i tekstova koje je lično objavljivao, sud je ispitivao Fričevu odgovornost u okvirima njegove uloge u planiranju i osmišljavanju propagandnih kampanja. Friče je oslobođen odgovornosti za to krivično delo jer, kako je MVT zaključio, on nije učestvovao u planiranju takvih propagandnih aktivnosti. Pored toga, sud u Fričevom slučaju nije pronašao neophodni element namere. Stoga Fričeovo oslobađanje od odgovornosti ne može da ponudi definitivni odgovor na pitanje da li takvo konkretno delovanje može da predstavlja zločin protiv čovečnosti.

Da bismo pronašli odgovor na ovo pitanje, moramo da se osvrnemo i na potonja nirnberška suđenja vođena pred nirnberškim vojnim tribunalima koja su organizovale okupacione sile u Nemačkoj, konkretno na slučaj Ota Ditriha, Hitlerovog ličnog šefa za štampu i državnog sekretara u Ministarstvu za javno prosvetljenje i propagandu, što je bio položaj drugi po rangu u formalnoj hijerarhiji, odnosno odmah ispod Gebelsovog. Iako je bio ‘tek’ drugi u formalnom lancu komande, Ditrih je bio direktno odgovoran za službe koje su kontrolisale nemačku štampu, inostranu štampu i periodiku. Prema svedočenju koje je na glavnom pretresu dao Paul Karl Šmit, direktor Odeljenja za štampu nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, Ditrih je snabdevao Hitlera isečcima iz dnevne štampe (*Fuehrer material*), na osnovu kojih je Hitler njemu i Gebelsu svakodnevno izdavao direktive u vezi sa propagandnim aktivnostima. Takođe je utvrđeno da je između Gebelsa i Ditriha postojao rivalitet, te da Gebels nije imao

apsolutnu kontrolu nad Ditrihovim aktivnostima vezanim za nemačke štampane medije. Što se tiče povremenih sukoba direktiva koje su Gebels i Ditrih odvojeno izdavali štampanim glasilima, Nirnberški vojni tribunal (NVT) je ustanovio da je Ditrih u takvim situacijama imao poslednju reč. Prepoznajući značaj sistematske i organizovane antijevrejske propagande, te odgovornost Ota Ditriha kao jednog od tvoraca te propagande, NVT je osudio Ditriha na sedam godina zatvora. Obratiloženje Presude je veoma instruktivno:

“Potpuno je [...] jasno da je dobro promišljena, često ponavljana i uporna kampanja usmerena na izazivanje mržnje nemačkog naroda prema Jevrejima bila osmišljavana i usmeravana od strane odeljenja za štampu i njegovog šefa Ota Ditriha. Ditrihovo delovanje je u potpunosti ili u najvećoj meri nesumnjivo moglo biti plod Gebelsovog uticaja, ali Ditrih je bio taj koji je odobravao i autorizovao svako izdanje. [...] Jedina svrha pomenute kampanje bila je da javnost učini neosetljivom na progone i ubistva koja su se sprovodila. [...] Direktive dnevnim i periodičnim listovima nisu bile tek puke političke polemike, niti puki izraz antisemitizma bez određenoga cilja, i njihova svrha nije bila samo ujedinjenje nemačkog naroda u podršci ratnim naporima. [...] Njihova očigledna i otvorena svrha bila je raspirivanje nemačkog besa protiv Jevreja, obezbeđenje pokrića za mere koje se protiv Jevreja sprovode ili će se sprovoditi, te odagnavanje eventualnih sumnji u pogledu pravičnosti mera rasnog progona koje se primenjuju protiv Jevreja [...] Ditrih je kroz svoje delovanje svesno primenjivao takve mere i, tumačeći i opravdavajući ih, učestvovao u zločinima protiv čovečnosti čije su žrtve bili Jevreji [...] Zato je on kriv, i zato ga ovaj sud proglašava krivim”

Činjenica koja nedvosmisleno sledi iz ove formulacije jeste da sud nije proglasio Ditriha krivim za direktno i javno pozivanje na ubijanje pripadnika jevrejskog naroda, niti za bilo koji drugi konkretni poziv na delovanje. On je osuđen samo za svoju ulogu u osmišljavanju uopštene propagande mržnje prema Jevrejima, i takva njegova uloga, koja je obuhvatala osmišljavanje, organizovanje i sprovođenje propagande mržnje ocenjeni su kao zločin protiv čovečnosti. Ditrihovo delovanje nije bilo podstrekavanje na bilo kakvu konkretnu akciju. Njegovo podstrekavanje bilo je usmereno na izazivanje mržnje protiv Jevreja. Kako je MVT konstatovao, svrha konkretne propagandne kampanje bila je “da ljude učini neosetljivima na kampanju progona i ubijanja čije je sprovođenje bilo u toku”, “da izazove bes nemačkog naroda prema Jevrejima, da opravda mere koje se sprovode ili koje će se sprovoditi, te da predupredi eventualne sumnje u

ispravnost mera rasnog progona čija je žrtva bio jevrejski narod.” Stoga je jasno da u propagandnom delovanju za koje je Ditrih osuđen nije bilo elemenata podstrekavanja na nasilje, niti poziva na konkretnu akciju.

Dalje, Ditrih nije lično podstrekavao na mržnju. On je izdavao direktive i stvarao takav medijski ambijent sa namerom da izazove mržnju prema Jevrejima. Takvim svojim delovanjem on je “učestvovao” u zločinima protiv čovečnosti čija je žrtva bio jevrejski narod. Kao što je objasnio MVT, “On je igrao aktivnu ulogu u progonu Jevreja putem aktivne kontrole koju je vršio nad štampom”, a ne putem javnih poziva na akciju. Iz napred navedenog lako se može zaključiti da je međunarodno običajno pravo, na način kako su ga u to vreme interpretirale američke vojne vlasti, predviđalo zabranu i inkriminaciju propagande mržnje, uključujući sve oblike učešća u takvom zločinu, pa i planiranje i naređivanje.

Stavovi *ad hoc* krivičnih tribunala Ujedinjenih nacija u početku su bili oprečni kada je u pitanju tretman govora mržnje kao zločina protiv čovečnosti. Prvi od dva tribunala koji se bavio temom govora mržnje bio je MKTR. U svojoj prvoj presudi vezanoj za govor mržnje, sudsko veće MKTR u predmetu *Ružiju* utvrdilo je da je okrivljeni krivično odgovoran i za podstrekavanje na genocid i za progon.. Međutim, sudsko veće MKTJ nije bilo istog mišljenja. U predmetu *Kordić i Čerkez* ovo veće je odbacilo stav tužioca po kome podsticanje i propagiranje mržnje na političkoj, nacionalnoj, rasnoj ili drugoj osnovi predstavlja krivično delo zločina protiv čovečnosti putem progona.

Ova kratka i, u neku ruku, šikanozna odluka veća MKTJ, čije je pravno rezonovanje bilo zasnovano na pogrešnoj interpretaciji Nirnberške presude, netačnom navođenju izvora pa čak i iskrivljavanju činjeničnog stanja u pogledu postojanja određenih međunarodnih instrumenata, na sreću nije bitnije uticala na razvoj međunarodnog krivičnog prava u smislu tretmana govora mržnje kao zločina protiv čovečnosti putem progona. Dosledno svojoj praksi ustanovljenoj u predmetu *Ružiju*, sudsko veće MKTR u predmetu *Mediji* konačno je probilo led našavši da su okrivljeni Nahimana, Barajagviza i Ngeze krivično odgovorni za zločin protiv čovečnosti putem progona, zbog sadržaja njihovih članaka i emisija za vreme genocida u Ruandi. Presudu sudskog veća potvrdilo je Žalbeno veće koje je na sistematičan način objasnilo pod kojim uslovima govor mržnje može biti sankcionisan kao zločin protiv čovečnosti.

Pre svega, utvrđeno je da govor mržnje sam po sebi i posmatran van konteksta ne može predstavljati zločin protiv čovečnosti. Međutim, žalbeno veće je

utvrdilo da govor mržnje može da predstavlja kršenje fundamentalnih prava na bezbednost i ljudsko dostojanstvo. Žalbeno veće je potom prešlo na ispitivanje stepena težine navodnih dela kako bi utvrdilo da li ona mogu da budu obuhvaćena definicijom zločina protiv čovečnosti. Za razliku od presude sudskog veća MKTJ u predmetu *Kordić i Čerkez*, MKTR je uzeo u obzir sve okolnosti i metode progona, te doprinos govora mržnje u konkretnoj kampanji progona.

Kao i bilo koji drugi zločin protiv čovečnosti, progon putem govora mržnje mora da se dogodi kao deo sistematskog i masovnog napada na civilno stanovništvo. Ovaj napad, međutim, ne mora obavezno da bude oružani napad, već “može da se odnosi i na zlostavljanje civilnog stanovništva”. Da bi se govor mržnje tretirao kao krivično delo progona, on mora da bude uperen protiv određene “grupe ili kolektiviteta koji se može identifikovati”. Zaštićene grupe u ovom slučaju obuhvataju širi pojam od definicije sadržane u Konvenciji o genocidu, tako da pored rasnih, nacionalnih, etničkih i verskih grupa, eksplicitno uključuje i političke, kulturne i polne grupe. Dalje, govor mržnje mora da bude diskriminativne prirode i mora da bude javni. Govor može, ali ne mora da sadrži nikakvu vrstu poziva na akciju. Govor može da sadrži takve informacije koje će poslužiti kao okidač za širenje najrazličitijih dezinformacija, straha u širim slojevima stanovništva, dehumanizacije ciljane grupe, pohvale ranije učinjenim delima nasilja itd. Prilikom utvrđivanja da li je pojedinačni govor ili tekst dovoljno ozbiljno ugrožavao civilno stanovništvo, njih ne treba posmatrati izolovano, već ih treba posmatrati u kontekstu i utvrđivati kumulativni efekat svih radnji koje su preduzete radi progona.

Zajednička svojstva mentalnih elemenata zločina protiv čovečnosti jesu namera činjenja, kao i svest učinioca o postojanju napada na civilno stanovništvo, te svest o sopstvenom činjenju kao sastavnom delu toga napada. Učiniocu, međutim, ne moraju da budu poznati konkretni detalji toga napada, niti mora da bude svestan činjenice da su njegova dela usmerena protiv određene ciljane grupe. Uz sve ostale elemente koji moraju da postoje kod drugih zločina protiv čovečnosti, mentalna komponenta (*mens rea*) u slučaju krivičnog dela progona mora da sadrži i jedan posebni kriterijum, a to je diskriminativna namera učinioca. Mora da postoji takva situacija u kojoj učinilac napada određenu grupu ili kolektivitet zbog karakteristika te grupe, odnosno u kojoj napada pojedinca zbog njegove pripadnosti toj grupi ili kolektivitetu. Postojanje ove specifične diskriminativne namere razlikuje krivično delo progona od drugih zločina protiv

čovečnosti. Stoga, neophodan uslov koji mora da bude ispunjen da bi se neki govor mržnje mogao smatrati zločinom protiv čovečnosti jeste svest učinioca o postojanju napada na određenu civilnu populaciju. Dok u slučaju drugih zločina protiv čovečnosti učinilac u načelu ne mora da bude svestan činjenice da je njegov napad usmeren protiv određene ciljane grupe, u slučaju govora mržnje takva situacija je gotovo nezamisliva, jer govor mržnje po svojoj prirodi podrazumeva postojanje verbalnog napada protiv određene populacije sa namerom da se takav napad izvrši. Diskriminativna namera je takođe sastavni element govora mržnje, te stoga ne predstavlja smetnju njegovoj kvalifikaciji kao krivičnog dela. Ustvari, govor mržnje po svojoj prirodi već predstavlja akt diskriminacije.

GOVOR MRŽNJE KAO DEO ZAJEDNIČKOG ZLOČINAČKOG PODUHATA

Koncept “zajedničkog plana” i “zavere” bio je veoma dobro poznat MVT-u. Učešće u takvom planiranju ili zaveri sankcionisano je članom 6(a) Povelje Međunarodnog vojnog tribunala. Za razliku od savremenog shvatanja pojma zajedničkog zločinačkog poduhvata (ZZP), načela zajedničkog planiranja i zavere bila su predmet posmatranja MVT isključivo u kontekstu agresorskog rata. Za razliku od pojma zavere u anglosaksonskim sistemima, MVT se bavio situacijom u kojoj su zajednički plan ili zavera morali da budu u vezi sa faktičkim izvršenjem agresije da bi bili kvalifikovani kao krivično delo, ili kako Krajer objašnjava, “situacijom u kojoj su se planovi sprovodili u delo”. Sa druge strane, nirnberško tumačenje planiranja i zavere u velikoj meri korespondira sa savremenim shvatanjem pojma zajedničkog zločinačkog poduhvata. Međutim, granice ovog instituta u interpretaciji MVT-a bile su prilično uske.

MVT nije dao definitivni odgovor na pitanje da li bi govor mržnje ili propaganda kampanja zasnovana na dezinformacijama koje imaju za cilj opravdanje agresorskog rata mogli da čine krivično delo doprinosa zaveri ili planiranju agresorskog rata. Međutim, postoje jake indicije da bi, ukoliko bi se pravi čovek našao na optuženičkoj klupi, taj optuženi bio osuđen upravo za takvu vrstu učešća.

I Štrajher i Friče su oslobođeni odgovornosti po tački optužnice koja ih je teretila za učešće u zajedničkoj zaveri ili planiranju agresorskog rata. U oba slučaja MVT je zaključio da okrivljeni nisu učestvovali u formulisanju plana, te da nisu znali za postojanje takvog plana. Ipak, Presuda Friču je indikativna u

tom smislu što je MVT uzeo u obzir njegovu ulogu u planu “žestoke propagandne kampanje”, koja je prethodila svakom značajnijem aktu agresije. Sa druge strane, utvrđeno je da on nije imao kontrolu nad sprovođenjem tog plana, te da je bio samo “kurir koji je štampi prenosio instrukcije dobijene od Ditriha.”

Iz ovoga se može zaključiti sledeće: da je Friče bio dovoljno upoznat sa postojanjem pomenutog plana, odnosno da je imao kontrolu nad procesom osmišljavanja toga plana, sud bi ga mogao smatrati odgovornim za učešće u zaveri. Posebno dragoceni argument u prilog ovoj tvrdnji pronalazimo u Presudi Hesu. Hes, koji je bio Hitlerov zamenik u Nationalsocijalističkoj partiji pre bekstva u Englesku, bio je, po mišljenju MVT-a, “obavešteni i dobrovoljni učesnik u nemačkoj agresiji protiv Austrije, Čehoslovačke i Poljske.” Pored drugih dela učešća u zajedničkom planiranju, kao što su učešće u tajnim mobilizacijama, potpisivanje zakona o prisajedinjenju Austrije Nemačkom Rajhu i dekreta o uspostavljanju okupacione vlade u Sudetskoj oblasti, MVT se takođe osvrnuo na čitav niz javnih govora kojima je Hes doprineo izvršenju zajedničkog plana.

“Dana 24. jula 1938. godine, on je održao govor na komemoraciji povodom četvrte godišnjice neuspelog državnog udara koji su pokušali da izvedu austrijski nationalsocijalisti. U tom govoru on je veličao politiku koja je dovela do anšlusa (aneksije), braneći okupaciju Austrije od strane Nemačke [...] Hes je utopio Henlajnovu Partiju sudetskih Nemaca u Nacističku partiju, i održao govor u kome je istakao da je Hitler bio rešen da dobije Sudetsku oblast po svaku cenu, pa i po cenu rata ukoliko bi to bilo potrebno [...] Dana 27. avgusta 1939, kada je napad na Poljsku privremeno odložen u pokušaju da se Velika Britanija privoli da povuče garancije koje je dala Poljskoj, Hes je javno hvalio Hitlerovu “velikodušnu ponudu” Poljskoj, optužujući pri tome Poljsku za ratnohuškačku politiku i Englesku koja je u takvoj politici podržava.”

Treba konstatovati da Nirnberški sud ove konkretne postupke nije shvatio kao indiciju da je Hes znao za postojanje zajedničkog plana. Argument u tom smislu MVT je video u Hesovoj bliskosti sa Hitlerom. Pomenuti govori predstavljali su Hesov doprinos zajedničkom planu, a ne dokaz da je on znao za postojanje toga plana.

Danas je institut ZZP primenjiv na sve slučajeve međunarodnih zločina. ZZP je postao moćno oružje pravde u procesuiranju onih koji su najodgovorniji za izvršenje međunarodnih zločina, ali koji su, s obzirom na svoje položaje, udaljeni od samog čina izvršenja konkretnih krivičnih dela. Ovaj princip predstavlja

priznanje složenosti međunarodnih zločina, čije izvršenje često zahteva ogromnu organizaciju, kao i zamašne materijalne i ljudske potencijale.

Kroz praksu MKTJ izdiferencirale su se tri zasebne kategorije zajedničkog zločinačkog delovanja, tako da danas možemo da razlikujemo bazični, sistematski i produženi vid zajedničkog zločinačkog poduhvata. Svi oblici ZPP odlikuju se istim objektivnim elementima: (1) više od jednog učesnika, (2) postojanje zajedničkog plana koji podrazumeva izvršenje međunarodnog zločina i (3) učešće optuženog kroz pružanje bilo kog oblika pomoći ili doprinosa izvršenju zajedničkog plana. Ovaj doprinos ne mora da bude u formi izvršenja bilo kog međunarodnog zločina već može da podrazumeva delovanje u smislu stvaranja uslova za izvršenje zločina. Kada je reč o subjektivnim elementima ZPP (*mens rea*), oni su u svakoj od pomenute tri kategorije drugačiji i faktički čine osnov njihove međusobne diferencijacije.

Kada je reč o prvoj kategoriji, mora da se dokaže postojanje zajedničke namere izvršenja zločina. Što se tiče druge kategorije, koja u stvari predstavlja varijaciju prve, ali u okolnostima masovnijeg sistematskog nasilja (na pr. zlostavljanje zarobljenika u koncentracionim logorima), mora da postoji lična obaveštenost o sprovođenju sistematskog nasilja, kao i namera da se to nasilje dodatno podstakne i ohrabri. U vezi sa trećom kategorijom, žalbeno veće MKTJ je izjavilo da je “primerena primena koncepta ‘zajedničkog cilja’ jedino u slučajevima gde su zadovoljeni sledeći uslovi u pogledu mentalnog aspekta dela (*mens rea*): (I) namera učešća u zajedničkom zločinačkom poduhvatu i podsticanja – pojedinačnog ili zajedničkog – kriminalnih ciljeva toga poduhvata; i (II) predvidljiva mogućnost da će drugi članovi grupe vršiti i takva dela koja ne predstavljaju predmet zajedničkog kriminalnog cilja. [...]”

Kao što smo već objasnili, *Nirnbërška presuda* nam daje nedvosmisleni dokaz da je moguće učestvovati u zločinačkom poduhvatu koji je u vezi sa činom agresije putem govora i propagande u skladu sa međunarodnim običajnim pravom. Nema nikakvog razloga da se isključi ova mogućnost kada je reč o drugim ozbiljnim zločinima, a naročito onim zločinima koji podrazumevaju opsežne operacije i temeljne pripreme, kao što je to slučaj u zločinima genocida i zločinima protiv čovečnosti. Isto treba da važi i za one oblike ZPP gde zajednički plan nije zločinački sam po sebi, ali postaje zločinački zato što ima za posledicu vršenje međunarodnih zločina.

Na žalost, praksa MKTJ i MKTR to ne može ni da potvrdi ni da porekne. U predmetu *Ružiju*, okrivljeni nije optužen za učešće u zajedničkom zločinačkom poduhvatu sa ciljem izvršenja bilo kog krivičnog dela. Isto važi i za okrivljene u predmetu *Mediji*. MKTJ nije imao mnogo prilike da raspravlja o govoru mržnje i propagandi mržnje, i u poređenju sa MKTR iskustvo MKTJ je u tom smislu minorno. Ipak, treba konstatovati da je tužilac MKTJ makar u jednom slučaju pre Šešelja pokušao da izdejstvuje osuđujuću presudu za govor i propagiranje mržnje kroz primenu doktrine zajedničkog zločinačkog poduhvata. U slučaju Slobodana Miloševića tužilac je dokazivao da je ovaj optuženi, između ostalog, učestvovao u zajedničkom zločinačkom poduhvatu tako što je “kontrolisao srpske državne medije, manipulisao njima i koristio ih na druge načine za širenje preteranih i lažnih informacija o napadima na nacionalnoj osnovi koje su bosanski muslimani i Hrvati vršili protiv Srba, a u cilju stvaranja atmosfere straha i mržnje među srpskim stanovništvom u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, doprinoseći na taj način masovnom proterivanju nesrpskog življa, uglavnom bosanskih muslimana i Hrvata, sa teritorije BiH.” Pošto je Milošević umro pre izricanja presude, ovi navodi optužbe ostali su bez odgovora.

U slučaju Vojislava Šešelja, MKTJ će imati izuzetnu šansu za sveobuhvatnu analizu složenih pravnih pitanja vezanih za govor mržnje u međunarodnom krivičnom pravu. Šešelj nije optužen samo za učešće u zločinima putem podstrekavanja na njihovo izvršenje i za delo progona putem ostrašćenih govora, već i za učešće u zajedničkom zločinačkom poduhvatu. Prema navodima optužbe, Šešeljevi zapaljivi govori u medijima, na javnim skupovima i tokom njegovih obilazaka dobrovoljačkih jedinica podstrekovali su te snage na vršenje međunarodnih zločina; tužilac dalje navodi da je Šešelj učestvovao u ratnohuškačkoj propagandi i podsticanju mržnje prema nesrbima, te da je svojim javnim govorima podstrekavao na zločine progona.

Optužbe za učešće u zajedničkom zločinačkom poduhvatu kroz podstrekavanje mržnje i ratna propaganda posebno su zanimljive. One se ne pozivaju ni na kakvu direktnu vezu između Šešeljevih govora i faktičkog izvršenja konkretnih zločina, kao što je to slučaj sa drugim tačkama optužnice. Mržnja nije zločin, a zločini protiv mira nisu u domenu nadležnosti MKTJ. Tužilac stoga namerava da dokaže da je Šešelj svojim učešćem u ratnohuškačkoj propagandi i propagandi mržnje doprineo realizaciji zajedničkog plana o izvršenju jednog ili više krivičnih dela iz Statuta MKTJ.

Tretiranje govora mržnje u okviru zajedničkog zločinačkog poduhvata verovatno predstavlja najadekvatniji pristup ovom konkretnom problemu. Čak i tamo gde je moguće utvrditi neposrednu vezu između fizičkog učinioца zločina i podstrekača koji je taj zločin izazvao javnim govorom mržnje, primena doktrine ZZP predstavlja dragoceni instrument za razumevanje značaja određenog oblika ponašanja u širem kontekstu. Postoje brojne studije koje se bave ciljevima i efektima govora mržnje u kontekstu masovnog nasilja. U jednoj od svojih studija Gregori Stenton konstatuje da postoji “osam faza genocida”, od kojih se šest faza mogu označiti kao faze izvršenja etničkog nasilja. Pet od pomenutih šest faza (klasifikacija, simbolizacija, dehumanizacija, polarizacija i priprema) manje ili više su povezane sa propagandom mržnje. Još mnogo autora zagovara stanovište da propaganda mržnje kojom se dehumanizuju određene grupe, mobilizuje šira javnost protiv “zajedničkog neprijatelja” i opravdavaju drastične mere kao što su lišavanje građanskih prava, progon i ubistva, predstavlja preduslov svakog oblika organizovanog nasilja. Budući da svaki čovek ima makar nejasnu svest o tome da je nanošenje ozbiljnih povreda drugom ljudskom biću suštinski pogrešno i nemoralno, potrebno je označiti buduće žrtve kao društvene otpadnike za koje ne važe uobičajene moralne norme, predstaviti ih kao niža bića prema kojima ne treba imati nikakvih obzira i lišiti ih njihove suštinske odrednice – njihove ljudske prirode. Iako je istina da reči ne mogu da ubiju, njihova dobro proračunata upotreba sa ciljem stvaranja povoljnog ambijenta za vršenje međunarodnih zločina nikako se ne može smatrati manje zločinačkim delovanjem od, recimo, obavljanja dužnosti čuvara u koncentracionom logoru. Kažnjavanjem ove vrste delovanja u kontekstu zajedničkog zločinačkog poduhvata ostvarila bi se neposredna veza između zakona i realnosti, ili drugim rečima, bile bi identifikovane prava svrha i faktička uloga govora mržnje u organizovanom nasilju.

PODSTREKAVANJE KAO VID ODGOVORNOSTI ZA GOVOR MRŽNJE

Podstrekanje u međunarodnom krivičnom pravu je, baš kao i u velikom broju nacionalnih jurisdikcija, jedan od oblika saučesništva. Ovaj oblik krivične odgovornosti primenjuje se na osobe koje radnjama ili uzdržavanjem od činjenja podstiču drugu osobu da učine određeno krivično delo. Radnja kojom podstrekač podstiče druge na činjenje zločina može biti bilo koje vrste. Kako to ističe

Boas, po pravilu se radi o nekoj vrsti psihološkog pritiska koji se ispoljava kroz verbalne radnje i druge vidove komunikacije. Podstrekavanje ne mora biti javno, ali mora biti direktno, odnosno, kako to ističe jedan od najvećih autoriteta u oblasti međunarodnog krivičnog prava i bivši predsednik MKTJ Antonio Kaseze, ne sme se raditi o prosto posrednoj sugestiji već o eksplicitnom ohrabrivanju i ubeđivanju. Ipak, prema pravilima međunarodnog krivičnog prava, podstrekavanje može da bude i javno, što je veoma bitno kada je u pitanju pravni tretman govora mržnje. U slučaju Akejesu, MKTR je ustanovio da je podstrekavanje kažnjivo samo kada je podstrekavano krivično delo zaista i učinjeno. Pored toga, kako je to utvrđeno u slučaju Tadić, mora postojati uzročnopsledična veza između podstrekavanja i činjenja krivičnog dela. No, iako učešće u činjenju zločina kroz podstrekavanje mora neposredno i bitno doprineti činjenju konkretnog zločina, podstrekavanje ne mora biti presudan faktor za činjenje tog konkretnog zločina. Naime, kako je sudsko veće to objasnilo u slučaju Namera Orića, čak i u slučajevima u kojima su direktni počinioci već imali određeni stepen namere da izvrše krivično delo, podstrekač i dalje može biti kažnjen ukoliko je doprineo učvršćivanju te namere. Podstrekač mora da ima nameru da izazove činjenje određenog krivičnog dela, ili makar da ima svest da bi, usled njegovog psihološkog pritiska, delo moglo biti učinjeno.

Pravnim stručnjacima nesumnjivo je najlakše da razumeju ovaj vid odgovornosti kada su u pitanju govori mržnje koji izazivaju ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. Ovaj oblik odgovornosti je, naime, poznat svim nacionalnim zakonodavstvima. Zbog toga je, verovatno, i najveći broj presuda pred međunarodnim telima bio zasnovan upravo na ovom obliku odgovornosti. Ipak, od svih prethodno navedenih mogućnosti, procesuiranje govora mržnje kroz podstrekavanje je najneadekvatnije rešenje i treba ga primenjivati samo u ograničenom broju slučajeva. Naime, ovaj oblik odgovornosti nije zasnovan na društvenoj opasnosti govora mržnje kao takvog, već na društvenoj opasnosti činjenja konkretnih zločina. Dok je ovo sasvim opravdano kod većine "običnih" krivičnih dela, međunarodni zločini su isuviše ozbiljni i kompleksni da bi se njihovo podsticanje tretiralo toliko restriktivno. Čak i u velikom broju nacionalnih zakonodavstava, uključujući i srbijansko, podstrekavanje može biti kažnjivo čak i ukoliko podstrekavano delo nikada nije ni učinjeno. Tako, pored srbijanskog, švajcarskog, nemačkog i rusko pravo tretiraju neuspelo podstrekavanje kao pokušaj podstrekavanog dela. Pored toga, podstrekavanje često predstavlja zasebno krivično

delo kada je usmereno ka podstrekavanju određenog zločina ili posebno društveno opasnog ponašanja (npr. podstrekavanje nacionalne, rasne i verske mržnje, podsticanje na samoubistvo itd).

POTENCIJALNI “SLUČAJ MEDIJI” PRED TUŽILAŠTVOM ZA RATNE ZLOČINE U BEOGRADU

Kao što se iz ovog teksta može videti, odluka tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića da se pozabavi radom pojedinih medija tokom devedesetih nije ni blizu toliko kontroverzna i pravno neutemeljena kao što to neki (uglavnom nepravnici) pokušavaju da prikažu javnosti. Ne samo da su novinari i urednici već odgovarali za svoje neodgovorno izveštavanje tokom ratova i masovnih stradanja, već su neki zbog toga izgubili i život, dok će drugi provesti dugi niz godina u zatvorima. Iako su u ovoj zemlji svi pozvani da budu pravnici i fudbalski selektori, kako je to jednom šaljivo objasnio jedan od naših najvažnijih pravnika, tumačenje pravnih normi je mnogo kompleksiji zadatak od čitanja nekoliko konvencija i zakonskih članova. Da je drugačije, pravni fakulteti i pravosudni ispiti ne bi ni postojali.

No, Tužilac za ratne zločine u Srbiji će se, i pored svih ovih opcija koje pred njim stoje, suočiti sa mnogo pravnih problema kako bi izdejstvovao osuđujuću presudu. Naime, naša sudska praksa ne pokazuje naročitu naklonost za direktnu primenu pravila međunarodnog prava pred domaćim sudovima. Ovo je naročito tako u krivičnom pravu, gde se maksima “nema krivičnog dela i kazne bez zakona” tumači izuzetno restriktivno. U takvim okolnostima, tužilac će morati da se pridržava slova Krivičnog zakonika Srbije, odnosno, da stvari budu još gore, Krivičnog zakona SFRJ odnosno SRJ, zbog izuzetno problematične i, na kraju krajeva, ni u čemu utemeljene pogrešne primene načela zabrane retroaktivnosti od strane naših viših sudova.

Krivični zakon SFRJ odnosno SRJ nije poznavao institut zločina protiv čovečnosti, pa tako najrazrađenija opcija iz međunarodnog krivičnog prava otpada kao mogućnost. No, upravo taj zakon sadrži jednu povoljnost koju međunarodno krivično pravo nema iako bi mnogi voleli da je vide. Radi se, naime, o tome da Krivični zakon SRJ po kome bi se najverovatnije i sudilo novinarima, ne zabranjuje samo pozivanje na genocid kao što to čini međunarodno pravo, već i pozivanje na vršenje ratnih zločina. Povrh toga, taj zakon ne sadrži zahtev direktnosti

kako je gore opisan u međunarodnom krivičnom pravu. S obzirom na stavove jugoslovenske delegacije prilikom pripreme Konvencije o genocidu i njihovu podršku opštoj zabrani propagande mržnje u kontekstu međunarodnih zločina, našem će tužiocu biti veoma lako dokazati da je jugoslovenski zakon pružao širu zaštitu žrtvama govora mržnje od međunarodnog prava, te da je pored direktnog podsticanja na genocid jugoslovenski zakonodavac uvrstio i brojne druge oblike govora mržnje u pravnu normu koja se tiče ovog konkretnog ponašanja. S druge strane, tamo gde je moguće dokazati direktnu vezu između određenih poziva na vršenje ratnih zločina i konkretnih zločina koji su se dogodili, tužilac se može poslužiti institutom podstrekavanja, mada bi time potpuno nepotrebno zakomplikovao dokazni postupak, i što je još problematičnije, ugrozio ispravan razvoj sudske prakse u Srbiji po ovom pitanju. Na kraju, tu je i neuspelo podstrekavanje koje se može tretirati kao pokušaj činjenja konkretnog krivičnog dela, što bi dodatno olakšalo posao Tužilaštvu.

Kada se sagleda stvarno pravno stanje, mora se konstatovati, bez trunke cinizma, da će pojedinci vrlo teško spavati u danima koji slede i to ne zbog nečijeg hira ili političke nepodobnosti, već prosto zato što su, u zanosu, iz pohlepe ili pukog poslušništva, zaista izvršili radnje koje imaju elemente krivičnog dela. Činjenica da se to dogodilo pre skoro 20 godina ne menja ništa, jer je politika međunarodne zajednice i svih zemalja na svetu pa i naše, da međunarodni zločini ne zastarevaju. Ostaje samo nada da će ishod ovog slučaja biti opomena nosiocima javne reči da njihov društveni položaj sa sobom nosi i veliko breme odgovornosti.

KATARINA SUBAŠIĆ, NOVINARKA AGENCIJE AFP

ODGOVORNOST NOVINARA U KONFLIKTU**MEDIJSKI RATNI ZLOČINI PRED SUDOM**

HABIMANA: osoba u medijima koja pokušava da nahuška čitaoce protiv drugih na osnovu rasnih razlika, čak i na nasilje. Reč nastala po Kantano Habimani, radio voditelju koji je podsticao na nasilje protiv Tutsija tokom genocida u Ruandi 1994. godine⁴⁰².

Porast uticaja medija uslovio je, između ostalog, i povećanje interesovanja za prava i obaveze novinara, kao i njihovu odgovornost. Tokom XX veka međunarodna zajednica je razvijala koncept definisanja i zaštite ljudskih prava, uključujući i pravo na slobodu izražavanja, prikupljanja i širenja informacija, ali i načina njihove zaštite. Istovremeno se, međutim, pojavila i potreba da se postave granice čije bi se prekoračenje, usled korišćenja određene vrste govora, smatralo pretećim po druga prava.

Uloga medija u socijalno osetljivim periodima poput političkih kriza ili ratova postaje još značajnija. Već u Prvom, a još više u Drugom svetskom ratu, to su dobro razumele sve zaračene strane, pa su kontrola nad medijima i novinarima, cenzura i propaganda bili sastavni deo ratne strategije, kako na nemačkoj, tako i na strani Saveznika.

Promenom političkih okolnosti i padom Berlinskog zida uloga medija dobija nove dimenzije. Niz lokalnih i regionalnih sukoba koji su izbili po završetku hladnog rata, mahom etnički ili nacionalistički motivisani konflikti, karakterisala je i posebna uloga medija u njihovom podsticanju. Tehnološki razvoj medija, te njihova šira dostupnost, povećali su njihov uticaj, ali i doveli do sve brojnijih pokušaja zloupotrebe od strane sukobljenih političkih i vojnih elita.

Rat je i za novinare specifično iskustvo i dodatno iskušenje za njihove etičke i profesionalne standarde. Da li je važnije biti dobar novinar ili dobar patriota,

402 Urban Dictionary: A person in the media trying to agitate readers based on racial differences, even to the point of violence. Taken from Kantano Habimana, a radio announcer who incited violence against Tutsi's during the 1994 genocide in Rwanda. (*prev.aut.*), <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=habimana> (pristupljeno 13. 5. 2009).

kome biti lojalan – svojim čitaocima, slušaocima i gledaocima ili svojoj državi, kako obuzdati emocije neminovno uzburkane posmatranjem ratnih prizora na terenu, u kom trenutku novinar postaje ratnik, vojnik, žrtva ili samo čovek – neka su od pitanja koja se pred poslenike javne reči postavljaju u vremenima konflikta. Jedinstven odgovor ne postoji i uglavnom se svodi na lični izbor novinara. Ratni izveštač britanskog javnog servisa *BBC*, Kejt Edi (Kate Adie) jednom prilikom je izjavila da su „principi izveštavanja stavljeni na ozbiljnu probu kad vaš narod ide u rat. Čemu ste posvećeni? Apstraktnim principima istine, ili onima koji pokreću ratnu mašineriju, preplašenom ili možda ratobornom stanovništvu, odlukama izabranih predstavnika u demokratskom društvu, isključenju disidentske manjine, mladim momcima i devojkama koji su pristali da rizikuju živote na prvoj liniji fronta? Ili ste posvećeni širim principima rasuđivanja i preispitivanja, pitajući zašto moraju da se suoče sa tim rizikom? Dozvolite mi da sasvim pojednostavim pitanje: kada reporter žrtvuje princip potpune istine potrebi da se dobije rat?“⁴⁰³.

Nije mali broj novinara koji ovom iskušenju nisu odoleli. Kakva je odgovornost novinara koji su reči koristili kao oružje – tema je koja sve više zaokuplja pažnju samih novinara, profesionalnih udruženja, ali i pravosuđa..

Prvi put su se sudije nekog međunarodnog suda bavile procenjivanjem da li je reč oružje i koliko je štetu nanela društvu i ljudima po završetku Drugog svet-skog rata. Međunarodni sud u Nirnbergu⁴⁰⁴ osudio je 1946. godine Julijusa Štrajhera (Julius Streicher), izdavača i urednika tabloida *Šturmer* (Der Sturmer), na smrt vešanjem zbog toga što je svojim tekstovima pozivao na istrebljenje Jevreja.

Drugi takav slučaj je suđenje novinarima i urednicima odgovornim za podsticanje na nasilje i genocid u Ruandi. Početkom 21. veka, četiri novinara proglašena su krivim za genocid i zločine protiv čovečnosti zbog uloge koju su imali u podsticanju jednog od najbrutalnijih pokušaja istrebljenja određene etničke grupe. Međunarodni krivični tribunal za ratne zločine počinjene u

403 Stuart Allan and Barbie Zelizer, „Rules of Engagement“, *Reporting War: Journalism in wartime*, Routledge, Oxon, 2004., pp. 3, (prev.aut.)

404 Sud su osnovali Saveznici nakon bezuslovne kapitulacije Nemačke 1945. godine. Tribunal, čiji su tužioci i sudije delegirani iz Velike Britanije, Francuske, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, sudio je političkom i vojnom vrhu Hitlerove Nemačke za holokaust i zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata.

Ruandi (MKTR)⁴⁰⁵ utvrdio je da su Ferdinand Nahimana, Žan-Bosko Barajagviza (Jean-Bosco Barayagwiza), Hasan (Hassan) Ngeze i Žorž Rudžiu (Georges Ruggiu), svojim novinarskim i uredničkim aktivnostima podsticali genocid i uticali na zločinačko ponašanje slušalaca i čitalaca, širili mržnju i direktno pozivali na uništenje jedne etničke grupe, naroda Tutsi⁴⁰⁶.

Ovo su, naravno, samo najekstremniji primeri. Mnogi novinari, koji su svojim radom uticali na raspirivanje sukoba u svojoj zemlji, nisu, a verovatno i neće odgovarati za to. Razlog treba tražiti u nedostatku volje političke elite, ali i nemoći profesionalnih udruženja i samih medija da u potpunosti rasvetle ulogu novinara i urednika u određenom sukobu. Primer za ovu tvrdnju su slučajevi u zemljama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije. Gotovo dvadeset godina nakon izbijanja rata nije poznato da je neki novinar odgovarao zbog svog rada uoči i tokom krvavih sukoba 1990-tih, iako je jednodušna ocena da je konflikt u neka-dašnjoj Titovoj federaciji započeo upravo u medijima.

SLOBODA GOVORA I GOVOR MRŽNJE

Sloboda govora smatra se jednim od osnovnih ljudskih prava i uvrštena je kao neprikosnoveni u sve važne međunarodne konvencije i nacionalne zakone. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine na Trećoj godišnjoj skupštini Ujedinjenih nacija (UN) prvi je dokument koji, u članu 19. predviđa zaštitu slobode izražavanja. „Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice“⁴⁰⁷.

405 *Ad hoc* sud je 1994. godine osnovao Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija sa mandatom da sudi počiniocima genocida i ratnih zločina počinjenih tokom te godine u Ruandi. Sedište suda je u Aruši, Tanzaniji.

406 Oko 800 000 ljudi, uglavnom Tutsija, brutalno je ubijeno tokom 100 dana u proleće 1994. godine. Ono što je u prvom trenutku izgledalo kao jedan u nizu afričkih etničkih ili plemenskih sukoba, jednodušno je kasnije ocenjeno kao brižljivo planirani i izvedeni genocid koji je vladajući Hutu režim planirao sa namerom da potpuno uništi Tutsi populaciju u Ruandi.

407 Branislav Milinković, „Sloboda izražavanja po međunarodnom pravu“, *MEDIJSKE SLOBODE: prava i ograničenja*, Beograd, Medija centar, 1996, str. 13.

Slobodu govora u članovima 19 i 20 detaljnije reguliše Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, ugovor koji je prihvatilo više od dve trećine zemalja sveta, obavezujući se da poštuju i garantuju prava svim pojedincima na njihovoj teritoriji.

Iako neprikosnoven, sloboda govora, međutim, nije i apsolutna. Već prilikom definisanja prava na slobodu govora i izražavanja uočena je neophodnost da se postave ograničenja kako korišćenje ovog prava ne bi ugrozilo neka druga, takođe osnovna ljudska prava.

Tako član 20 Pakta eksplicitno propisuje ono što prelazi granice slobode izražavanja i predstavlja zloupotrebu prava slobode govora:

1. Svaka propaganda u korist rata biće zakonom zabranjena.
2. Zakonom će biti zabranjeno svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje⁴⁰⁸. Prema tumačenju eksperata Ujedinjenih nacija za ljudska prava „to je jedina dužnost kojoj se države moraju povinovati kad je u pitanju ograničenje slobode izražavanja“⁴⁰⁹.

Govor mržnje Komitet ministara Saveta Evrope definiše kao „svaki izraz koji propagira, podstiče, promoviše ili opravdava rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge forme mržnje zasnovane na netoleranciji“⁴¹⁰.

Ključno je pitanje, međutim, kada govor mržnje prelazi granice zagarantovane slobode govora, te ga treba zabraniti kako bi se sprečile njegove štetne posledice. Obraćajući se učesnicima Konferencije UN posvećenoj vezi između članova 19 i 20 Pakta o građanskim i političkim pravima, visoki komesar za ljudska prava Ujedinjenih nacija Navanetem Pilej (Navanethem Pillay) kaže da: „defi-

408 *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, član 20, <http://www.vrhovni.sud.srbija.yu/upload/documents/Zakoni/Medjunarodni%20pakt%20o%20gradjanskim%20i%20politicnim%20pravima.pdf>, (pristupljeno 11. 4. 2009.)

409 Agnes Callamard, Conference room paper, *Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2-3 October 2008, pp. 11, (*prev.aut.*), http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/compilation_conference_room_papers.pdf, (pristupljeno 18. 4. 2009.)

410 Anne Weber, *Manuel sur le discours de haine*, Conseil de l'Europe, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009., pp. 3, (*prev.aut.*).

nisanje linije koja razdvaja govor zaštićen (članom 19 o slobodi izražavanja) od onog koji to nije, treba na kraju da bude odluka, u najboljem slučaju, doneta nakon temeljnog proučavanja pojedinačnih okolnosti svakog slučaja⁴¹¹.

Kontekst ima veliki značaj u određivanju granice tolerisanja govora mržnje. U uslovima političke nestabilnosti i zagrejane atmosfere, govor mržnje ima drugačiju, veću težinu. Profesor Koen-Almagor, koji se detaljno bavio slobodom izražavanja i štampe, te etičkim principima u medijima, primećuje da „reči koje u jednom kontekstu iskazuju mišljenje, mogu postati podstrekačke kada su upućene zapaljivoj publici. Usled osobenosti slučajeva podsticanja dolazi do velike verovatnoće trenutne opasnosti, te postoji malo ili nimalo mogućnosti da se otvoreno raspravlja uz iznošenje suprotnih mišljenja koja bi mogla da umanje efekte takvog govora“⁴¹².

Profesionalna i etička odgovornost novinara je uglavnom moralna i za posledicu može imati gubljenje kredibiliteta samog novinara i medija za koji radi. Koen-Almagor ističe da „novinari, bilo da ih zovemo profesionalcima ili jednostavno zanatlijama, treba da budu odgovorni za svoj rad. Uzmimo primer iz druge oblasti, kada treba da pređemo most, pretpostavljamo da su profesionalni inženjer koji je projektovao most i ljudi koji su ga izgradili uradili svoj posao kompetentno i pouzdano. Svaki posao koji ima veze sa ljudskim životom mora se obavljati sa osećajem odgovornosti“⁴¹³.

Nepoštovanje ili čak grubo kršenje profesionalnih pravila, međutim, u posebnim uslovima poput političkih ili oružanih sukoba može, osim što dovodi do ozbiljnog urušavanja ugleda same novinarske profesije, pada poverenja javnosti u novinare i dugoročnog snižavanja profesionalnog nivoa medija, postati i krivično delo koje onda postaje nadležnost pravosuđa.

411 Navanethem Pillay, Opening remarks, *Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2-3 October 2008, pp. 4, (prev.aut.), http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/compilation_conference_room_papers.pdf, (pristupljeno 18. 4. 2009.)

412 Cohen-Almagor, „Harm Principle, Offence Principle, and Hate Speech“, u *Speech, Media and Ethics*, Palgrave, New York, 2001, pp. 7, (prev.aut.).

413 Cohen-Almagor, *Speech, Media and Ethics*, pp. 89, (prev.aut.).

PONAŠANJE NOVINARA U KONFLIKTU

Razmatrajući ulogu medija u vremenima sukoba⁴¹⁴, Dušan Reljić zaključuje da mediji i novinari nisu uzročnici nasilja, već su to moćnici koji se njima služe, ali da od samih novinara i njihove etike zavisi da li i kako će dozvoliti da budu pretvoreni u ratnike. On ističe da „tek realna moć kojom politički centri ograničavaju ili potpuno ukidaju medijsku autonomiju otvara branu za jezik mržnje u medijima. To za sobom povlači dalje krugove nasilja, dok zemlja ne nestane u plamenu. Na početku, a ni na kraju sukoba, međutim, ne stoji reč, nego ruka na polugama moći u državi i društvu“⁴¹⁵. Ipak, Reljić, nekadašnji ugledni novinar novinske agencije Tanjug, nedeljnika „Vreme“, a zatim istraživač i šef Odseka za medije i demokratiju u Evropskom institutu za medije (EIM)⁴¹⁶, konstatuje da su „u procesu propadanja zemlje mnogobrojni novinari postali zločinci za pisačim stolom“⁴¹⁷. „U situacijama unutrašnjih napetosti i sukoba, mediji predstavljaju virtuelni borbeni front. Novinari su u toj situaciji ratnici na frontu. Nasilje koje, latentno ili manifestno, čini srž svakog sukoba, često zahvata i novinare koji o njemu izveštavaju. U nekim slučajevima ono od njih i počinje. Ekрани, bilo oni na kojima novinari pišu svoje izveštaje ili pak oni drugi, sa kojih se njihovi izveštaji i komentari emituju, postaju *killing screens* – ekрани ubice. Spirala realnog nasilja često se najpre pripremi u medijima, a gotovo se uvek iz njih dalje podstiče. Neki novinari postaju žrtve ratnih zbivanja... drugi, često većina, postaju zločinci. Oni uzimaju učešća u sukobu tako što, stavljajući se u službu političkog centra moći, podstiču na nasilje i legitimizuju ga“⁴¹⁸.

Sposobnost medija da doprinesu raspirivanju i eskalaciji sukoba prepoznaje i Sis Hamelink, profesor međunarodnih komunikacija, medija, religije i kulture na Univerzitetu Amsterdam. „Neko može sumnjati u mirovnjačke potencijale medija, ali se istovremeno može pokazati da informativni mediji mogu značajno da pogoršaju situaciju i svakako doprinesu eskalaciji konflikta grupa u masovna ubijanja“⁴¹⁹. Analizirajući dalje kako mediji podstiču na zločine, Hame-

414 Dušan Reljić, *Pisanje smrti: mediji u vremenima sukoba*, Radio B92, Beograd, 1998.

415 *Ibid*, str. 127.

416 Reljić danas radi u nemačkom Institutu za međunarodne odnose i bezbednost.

417 *Ibid*, str. 14.

418 Reljić, *op.cit*, str. 15.

419 Cees J. Hamelink, „Media between warmongers and peacemakers“, u *Media, War & Conflict*,

link ističe da „propagandisti ubedljivo sugerišu svojoj publici da 'drugi' predstavljaju osnovnu pretnju bezbednosti i dobrobiti društva i da je jedini efektan način da se ta velika pretnja izbegne – njena eliminacija. Upotreba nasilja u tom procesu predstavljena je kao neizbežna i zato nije samo prihvatljiva već apsolutno neizbežna“⁴²⁰. Podsticanjem se smatra podstrekivanje i ohrabrivanje koje vodi direktno ka diskriminaciji, neprijateljstvu ili nasilju. „Ključno za ideju podsticanja je stvaranje okruženja u kome nije moguće uživanje prava na jednakost i dostojanstvo“⁴²¹.

Zašto to neki novinari rade? Izgovor „samo sam radio svoj posao“, koji su mnogi kasnije koristili, nedovoljan je da opravda mračnu ulogu koju su odigrali, niti ih oslobađa odgovornosti, kao što ni vojnik koji je ubijao civile u ratu ne biva oslobođen odgovornosti zato što je „samo radio svoj posao“. Zašto su pristajali na to? Reljić smatra da „politička elita može postići široku kontrolu medijske komunikacije samo ako su novinari zavisni od nje. Ta zavisnost može da bude ekonomske prirode, ili pak između elite i novinara postoji dobrovoljna saglasnost u shvatanjima i ciljevima“⁴²².

Ovakva uloga novinara povlači i odgovornost koja se – formalno ili neformalno – utvrđuje nakon završetka sukoba. Već je pomenuto da je dva puta u istoriji, zbog težine posledica i sumnje da su ih novinari svojim radom izazvali, takvu odgovornost utvrđivao međunarodni sud. Međunarodni tribunal u Njemačkoj 1946. godine sudio je Julijusu Štrajheru, osnivaču i uredniku anti-semitskog nedeljnika „*Šturmer*“, dok je Međunarodni sud za ratne zločine počinjene u Ruandi razmatrao individualnu odgovornost novinara i urednika radija RTLM i dvonedeljnika „*Kangura*“.

SAGE, januar 2008, pp. 79, (*prev.aut.*). <http://mwc.sagepub.com>, (pristupljeno 3. 4. 2009.)

420 *Ibid*, pp. 81.

421 Callamard, *op.cit.*, pp. 29.

422 Reljić, *op. cit.*, str. 104.

NIRNBERG: SLUČAJ JULIJUSA ŠTRAJHERA

Julijus Štrajher smatran je najistaknutijim antisemitom, bio je visoki zvaničnik nacističke partije, zagovornik antijevrejskih zakona i jedan od malobrojnih saradnika kojima se Hitler obraćao sa prisnošću. Štrajher je, međutim, najpoznatiji kao urednik zloglasnog nedeljnika *Šturmer*, koji je osnovao i uređivao gotovo četvrt veka na način koji su sudije Međunarodnog suda u Nirnbegu ocenile ravnim ratnom zločinu. Prvi je novinar koji je proglašen krivim i osuđen pred međunarodnim sudom zbog tekstova koje je objavljivao i uređivao u *Šturmeru*. Sud ga je osudio na smrt vešanjem, a presuda je izvršena 16. oktobra 1946. godine.

Štrajher je u maju 1923. osnovao *Šturmer*, list sa podnaslovom „Nemački nedeljnik u borbi za istinu“, koji se smatra jednim od najozloglašnijih u istoriji medija. Nedeljnik je „u potpunosti bio posvećen buđenju rasne mržnje. Bio je jedan od najtiražnijih listova u Nemačkoj, jedine novine za koje je Hitler tvrdio da ih čita od prve do poslednje strane“⁴²³.

Već u prvom broju Štrajher se nije ustezao od napada na Jevreje, koje će potom, iz broja u broj, osuđivati na grub, prost i zloban način tokom naredne 22 godine: „Mi nacionalsocijalisti nećemo više biti sprečavani da postignemo cilj koji tražimo. Čak ni klevetom i izdajom. Naš cilj je slobodan nemački narod, odgovoran samo sebi samom. Sve dok je Jevrejin u Nemačkoj kod kuće, mi smo jevrejski robovi. Dakle on mora da ide. Ko? Jevrejin!“⁴²⁴.

Do dolaska Hitlera na vlast 1933. godine, *Šturmer* je već bio jedan od najpopularnijih nacističkih časopisa. Broj čitalaca prelazio je i najveći tiraž od 500.000, koliki je bio 1937. godine. Novina je izlagana širom Nemačke na posećenim javnim mestima – na autobuskim stanicama, u fabričkim kantinama, na trgovima, u parkovima, prometnim ulicama, ukratko svuda gde su njeni naslovi mogli privući nečiji pogled.

Na stotine tekstova tokom godina ponavljalo je rasni argument. Štrajher je redovno koristio termine kao „jevrejski advokat“, „jevrejski doktor“, „jevrejski

423 Randall L. Bytwerk, „Julius Streicher“, Cooper Square Press, New York, 2001, pp. 1-2, (prev.aut.).

424 Karl Holz, *Des Stürmers Kampf* (Nuremberg: Stürmerv Verlag, 1937), (prev.aut.), citirano na <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/stuermerskampf.htm>, (pristupljeno 12. 4. 2009.)

tenor“, svesno praveći razliku u odnosu na nemačke poslanike iste profesije. Svako izdanje *Šturmera* upućivalo je na to da su Jevreji i Nemci različite rase.

Ubrzo su Jevreji u listu bivali poređeni sa životinjama – insektima, paukovima, krastavim žabama, te prikazivani kao rogati monstri. „Ova vrsta poređenja bila je važan deo Štrajherove strategije. Najpre, naravno, neprijatne asocijacije na nepopularne oblike animalnog života prebačene su na Jevreje... Takva poređenja čine Jevreje manje humanim, možda i potpuno nehumanim bićima. Teško je ubiti ljudsko biće, ali pauka zgazimo bez razmišljanja. Dehumanizacija Jevreja bio je prvi korak na putu za Aušvic“, ocenjuje profesor Rendal Bitverk (Randall L. Bytwerk), pisac jedine štampane Štrajherove biografije⁴²⁵.

Prema Bitverku, Štrajher je pokušavao da izgradi univerzalni stereotip o Jevrejima. Slično kao što vojnik u ratu gradi stereotip o neprijatelju koji treba da bude ubijen po viđenju, tako je trebalo da Nemci automatski mrze Jevreje, bez obzira na razlike. Takav stereotip čini mišljenje nepotrebnim. Ako neko veruje da su svi Jevreji loši, saznanje da je neko Jevrein je sve što treba da zna o toj osobi.

„Stvaranje nepovoljne slike o Jevrejima bio je prvi korak. Drugi je bio da se Nemci ubede da su Jevreji više od neprijatnog. Oni su bili opasni i predstavljali su direktnu i trenutnu pretnju svakom nemačkom pojedincu kao i postojanju nemačke nacije u celini“⁴²⁶.

U septembru 1935. godine Hitler je u Nirnbргу najavio takozvane Nirnberške zakone. Štrajher nije bio konsultovan oko ovih zakona, zbog čega je lično bio uvređen, ali ostatak sveta je to video kao njegovu veliku pobedu i direktnu posledicu pisanja *Šturmera*. *Njujork Tajms* (*The New York Times*) je u to vreme pisao da „nakon Štrajherovog trijumfa u Nirnbргу, njegove reči treba uzimati za ozbiljno“⁴²⁷.

Tridesetih godina list je već otvoreno savetovao Nemcima da izbegavaju Jevreje. Onda je otišao i korak dalje i počeo da objavljuje spiskove jevrejskih stručnjaka i prodavaca koje treba izbegavati. *Šturmer* je uveo i stalnu rubriku koja je služila kao stub srama a za koju su čitaoci dostavljali podatke o jevrejskim muškarcima i nemačkim ženama koji su viđani zajedno.

⁴²⁵ Bytwerk, *op.cit*, pp. 106.

⁴²⁶ Bytwerk, *op. cit*, pp. 117.

⁴²⁷ *Ibid*, pp. 155.

Ne treba zanemariti ni objavljivanje imena Nemaca koji su se družili sa Jevrejima, kupovali u njihovim radnjama i, uopšte, imali kontakte sa njima. Bitverk je evidentirao gotovo 6 500 Nemaca čija su imena tokom godina objavljena u *Šturmeru* zbog bilo kakvog kontakta sa Jevrejima. Prozvani su doživljavali velike neprijatnosti u životu, od gubljenja prijatelja do javnih osuda na ulici.

Uticao *Šturmer* bio je izuzetno veliki. Nisu svi čitaoci poverovali u sve što je napisano, ali je propaganda trajala dovoljno dugo i bila toliko snažna da probudi sumnju da bi nešto od objavljenog i moglo da bude tačno. U najmanju ruku dovela je do ravnodušnosti mnogih Nemaca prema Jevrejima, što je utrlo put holokaustu. Kada su i primetili da Jevreji oko njih nestaju i da ih je sve manje, mnogi Nemci nisu imali potrebu da reaguju, nisu u tome videli ništa neobično. Smatra se da većina Nemaca nije o Jevrejima ni razmišljala nakon 1939. godine, do kada je njihov broj u Nemačkoj već bio zanemarljiv. „To je samo po sebi bila pobeda nacističkih antisemita. Kad nije bilo nikoga da stane uz Jevreje, bilo je lako ubijati ih“⁴²⁸.

Zbog toga je jedan od osnovnih ciljeva Saveznika posle Drugog svetskog rata bio da uhapsu Štrajhera. „Saveznici su ga izveli pred sud ne zbog njegove centralne uloge u nacističkoj vladi ili zbog bilo kakvog direktnog učešća u sprovođenju holokausta, već zato što je, kako je navedeno u optužnici, njegova propaganda ostavila u nasleđe gotovo ceo narod zatrovan mržnjom, sadizmom i ubistvom. Drugi su izveli holokaust; Štrajher je pripremio teren“⁴²⁹. U optužnici protiv njega se navodi da je „odobravao, rukovodio i učestvovao u zločinima protiv čovečnosti, posebno u podsticanju progona Jevreja“⁴³⁰.

Optužbe su se odnosile na Štrajherove huškačke aktivnosti protiv Jevreja u njegovim javnim govorima i tekstovima u *Šturmeru*.

En i Džon Tusa (Ann, John), autori jedne od najiscrpnijih istorijskih beleški o Nirnberškom suđenju, ističu da je Štrajherov slučaj bio jedan od težih sa kojim su se sudiye Međunarodnog tribunala susrele. „Imajući u vidu tvrdnju tužilaca da je progon Jevreja bio nacistički metod za ostvarivanje kontrole nad Nemačkom i dugoročnog cilja dominacije Evropom... bilo je potpuno logično izvesti Štrajhera

⁴²⁸ *Ibid*, pp. 178.

⁴²⁹ Bytwerk, pp. 2.

⁴³⁰ Nuremberg Trial Proceedings, Vol. 1, Indictment, (*prev.aut.*) <http://avalon.law.yale.edu/imt/count.asp> (pristupljeno 12. 4. 2009.)

pred sud. On je bio najzloglasniji predstavnik nacističkih vlasti u mržnji prema Jevrejima, smatralo se da su njegove novine formirale javno mnjenje i pripremile psihološke uslove u kojima je javnost bila pripremana da prihvati ubijanje jedne rasne grupe. Argument je bio ubedljiv. Zakon, međutim, iako često prihvata koncept 'razumnog čoveka', ne odobrava brze zaključke. On zahteva dokaz da bi uspostavio vezu između tvrdnji i zločina, motiva i radnji, reči i dela. Gde su te veze u slučaju Štrajher? Tužilaštvo nije tvrdilo da je sam Štrajher nekoga ubio. Da li je bilo dokaza koji bi van svake sumnje utvrdili da su Štrajherove reči podstakle druge da počine zločine? Tužilaštvo se nadalo da jeste. Nadalo se da će ubediti Tribunal da su reči poput 'ubij', 'istrebi', 'iskoreni' koje je Štrajher upotrebljavao logično i neizbežno dovele do smrti Jevreja. Ali jesu li? Tužioci nisu mogli da dovedu nijednog svedoka koji bi rekao 'odlučio sam da ubijem Jevrejina zato što sam čitao *Šturmer* i to sam i uradio'. Bez te veze između reči i dela postojala je mogućnost da Tribunal samo ustanovi da je Štrajher bio antisemit, a antisemitizam nije bio zločin na Nirnberškom suđenju. Ubijanje Jevreja (ili Cigana, ili Slovena ili Nemaca) jeste⁴³¹.

Braneći se na sudu Štrajher je tvrdio da nije podsticao progon Jevreja. „Uveren sam da sadržaj *Šturmera* nije bilo podsticanje. Tokom svih 20 godina nikada nisam u tom kontekstu napisao 'spalite jevrejske kuće, prebijte ih na smrt'. Ni jedan jedini put se tako nešto nije pojavilo u *Šturmeru*“⁴³², citira Bitverk njegov iskaz u Tribunalu i dodaje: „U najstrožem smislu reči, Štrajher gotovo da je u pravu. Njegov uticaj bio je pre kroz ono što je *Šturmer* zvao 'sveta mržnja'. Sam Štrajher nije ubio nijednog Jevrejina, ali reči koje je izgovarao i pisao bile su osnova holokausta“⁴³³.

Sudije su se bez većih teškoća složile oko presude Štrajheru, iako je vođena rasprava o tome za koje tačke optužnice treba da bude osuđen. Na kraju je proglašen nevinim za učešće u zaveri za agresiju, a krivim za zločin protiv čovečnosti.

„Ono o čemu sudije, međutim, nisu raspravljale bilo je osnovno pitanje da li su Štrajherove reči mogle da budu neposredno povezane sa delima drugih. Ovo pitanje je brinulo jednog od američkih pomoćnika tužioca. On se seća da mu je slučaj bio problematičan – Štrajher je mogao biti grozna ličnost, ali on sam

431 *Ibid*, pp. 335.

432 Bytwerk, *op. cit*, pp. 180.

433 *Ibid*.

zapravo nikada nikog nije ubio. Od tada ovo pitanje muči i ostale... Stav drugog američkog pomoćnika je bio da Štrajher nije mogao da izbegne odgovornost za smrt šest miliona Jevreja čak i ako tačna priroda njegove odgovornosti ne može da bude precizno utvrđena. Konačno, on je bio 'pomoćnik i pomagač i mogao bi se uporediti (verovatno to mogu samo Amerikanci) sa vođom navijača koji neprekidnim podsticanjem gomile do frenetičnog uzbuđenja... postaje ključna osoba u uspehu svog tima'. Mora da su i sudije delile ovaj stav. Nikada nisu sumnjali u to da Štrajher mora biti osuđen na smrt⁴³⁴.

Još jedan novinar je bio optužen pred Međunarodnim Tribunalom u Nirnbergu. Hans Friče bio je novinar koga je Gebels 1933. imenovao za šefa servisa vesti novinskog odeljenja u Ministarstvu propagande. Zadatak mu je bio da brihuje urednike i usmerava ih šta da objavljuju, a izdavao je i saopštenja za inostranstvo. Od 1937. godine paralelno je radio i kao radio voditelj i, prema nekim izvorima, bio dosta uspešan i popularan. Friče je u Nirnbergu oslobođen optužbi za zločine protiv čovečnosti. Prema različitim izvorima, uhapšen je odmah po oslobađanju iz nirnberškog pritvora i osuđen pred nemačkim sudom za denacifikaciju na devet godina teškog rada, ali je 1950. godine pomilovan i oslobođen.

Po Bitverku, Friče je „bio bliže 'običnom novinaru' u poređenju sa Štrajherom. Štrajher je posvetio celu karijeru antisemitizmu, dok je Friče bio obični radio-komentator. Iako je jasno podržavao naciste i bio antisemita on nije koristio genocidnu retoriku po kojoj je Štrajher bio čuven. Osim toga, on se pokajao⁴³⁵.

434 Tusa and Tusa, *op. cit.*, pp. 457.

435 Bytwerk, *prepiska sa autorkom rada*, 28. 4. 2009.

RUANDA: SUĐENJE NOVINARIMA

„Moć medija da stvore i unište osnovne ljudske vrednosti nosi veliku odgovornost. Oni koji kontrolišu takve medije odgovorni su za posledice njihovog delanja“⁴³⁶, navodi se u presudi tročlanog sudskog veća Međunarodnog suda za ratne zločine u Ruandi (MKTR) izrečenoj 2003. godine novinarima i urednicima Ferdinandu Nahimani, Žan-Boskou Barajagvizi (Jean-Bosco Barayagwiza) i Hasanu Ngezeu (Hassan Ngeze). Nahimana i Barajagwiza su bili osnivači i urednici takozvanog Radija Mržnje, RTLM, dok je Ngeze bio osnivač i urednik dvonedeljnika *Kangura*.

Sudsko veće MKTR utvrdilo je da je *Radio Télévision Libre des Mille Collines* (Slobodna Radio-televizija hiljadu brežuljaka, RTLM) bio angažovan u promovisanju etničkih stereotipa „na način koji je promovisao prezir i mržnju prema populaciji Tutsija“, manjinske etničke grupe u Ruandi koja je do proleća 1994. godine činila 15 odsto stanovništva.

Uloga RTLM-a, kao i dvonedeljnika *Kangura*, bila je izuzetno značajna za pripremu, a zatim i samo sprovođenje genocida. Prema zaključcima suda, RTLM radio je pozivao slušaoce da traže i uzmu oružje protiv neprijatelja. Neprijatelj je bio identifikovan kao *Inkotanyi* (paravojna formacija Tutsija) ili *Inyenzi* (bubašvabe – izraz korišćen od šezdesetih godina za etničku grupu Tutsi pod geslom da jedini način da ih se Hutu narod oslobodi jeste da ih sve ubije). Radio je oba termina koristio kao jasnu referencu za sve pripadnike naroda Tutsi. „Nakon 6. aprila 1994.“⁴³⁷ propagiranje etničke mržnje i pozivi na nasilje dobili su na intenzitetu u emisijama RTLM-a. Ove emisije su eksplicitno pozivale na istrebljenje etničke grupe Tutsija“⁴³⁸. I pre i nakon 6. aprila 1994. godine, RTLM je objavljivao imena pojedinih Tutsija i njihovih porodica, kao i onih pripadnika naroda Hutu koji su bili politički protivnici vladajućeg režima. „U nekim slučajje-

436 The Prosecutor V. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze, Case No. ICTR-99-52-T, Judgment, *Summary*, 3. decembar, 2003., pp. 3, (*prev.aut.*), <http://69.94.11.53/ENGLISH/cases/Barayagwiza/judgement/Summary-Media.pdf> (pristupljeno 28. 4. 2009. god.).

437 6. aprila 1994. godine raketom je oboren avion u kojem se nalazio predsednik Ruande. Incident je bio okidač za početak masovnog ubijanja Tutsija i taj datum smatra se početkom genocida.

438 The Prosecutor V. Ferdinand..., *op. cit.*, 26, pp. 7.

vima, ovi ljudi su posle toga ubijeni i Veće je utvrdilo da je, do određenog stepena, njihova smrt uzročno povezana sa objavljivanjem njihovih imena⁴³⁹.

Osnovan u julu 1993. godine, RTLM je odmah stekao popularnost jer se sadržajem i načinom prezentacije razlikovao od državnog *Radio Ruande*. Nahi-mana, istoričar, obrazovan u Zapadnoj Evropi, bio je jedan od osnivača i direktor radija, dok je Barajagviza, pravnik po obrazovanju, bio praktično njegov zame-nik. RTLM se bavio temama o kojima se pričalo kod kuće, na poslu, u kafićima i na ulici. Neformalni način izražavanja voditelja i novinara pridobio je simpa-tije slušalaca, a jednostavan i razumljiv jezik, te razgovor o svakodnevnim pro-blemima brzo je stekao njihovo poverenje. Nevladina organizacija ČLAN 19 (ARTICLE 19) u izuzetno dokumentovanoj studiji „Emitovanje genocida: cenzura, propaganda i državno-sponzorirano nasilje u Ruandi 1990-1994“⁴⁴⁰ ocenjuje da je, imajući u vidu profesionalno iskustvo novinara i voditelja, njihova odluka da primene stil takozvanih disk-džokej emisija, karakterističnih za radio stanice na Zapadu, bila namerna. Pojava RTLM-a i brzo približavanje publici otvorilo je pro-stor za njegovu važnu ulogu u predstojećem masakru. Ubrzo nakon početka emi-tovanja radio je počeo da sve otvorenije zagovara rasne stereotipe i širi strah od „opasnosti“ koja pretila Tutsi populaciji.

Opšta slika koju je RTLM radio stvarao o zajednici Tutsi je da su oni izdaj-nički narod, narod koji je varao Hutue, živeći sa njima u miru ali planirajući za to vreme napad, piše Mari Kimani, novinarka koja je pratila suđenje u Aruši. Par meseci pre početka genocida, RTLM je sve više isticao sličnost onoga što se događa u tom trenutku sa onim što se dešavalo 1959. godine, kada su Hutui bru-talnim masakrom prekinuli dotadašnju dominaciju Tutsija. Tako je stanovništvo podsticano na nasilje kao oblik „samoodbrane“. Da bi među Hutuima izazvali strah od nasilja i raseljenja, mediji su se koristili poluistinama ili čak i lažima i pretnjama. Definisali su ko je neprijatelj, a kasnije su objasnili šta tom neprija-telju treba učiniti.

Brojni zvučni zapisi i citati emisija RTLM-a koji dokazuju direktno podsti-canje na ubijanje i genocid zabeleženi su i sačuvani. Među upečatljivijima je

439 *Ibid*, 28.

440 Linda Kirschke, *Broadcasting Genocide: Censorship, propaganda&state-sponsored violence in Rwanda 1990-1994*, ARTICLE 19, 1996, (*prev.aut.*), <http://www.article19.org/pdfs/publications/rwanda-broadcasting-genocide.pdf> (pristupljeno 17. 4. 2009.)

Habimanino obraćanje slušaocima 13. aprila: „nastavite da držite oči otvorene, ostanite na oprezu... i kaznite ih kako zaslužuju“⁴⁴¹.

Tokom i nakon genocida, novinari RTLM-a su javno poricali da su igrali bilo kakvu ulogu u podsticanju nasilja kao i da je to što se dogodilo u Ruandi od aprila do jula 1994. bio genocid.

Valeri (Valerie) Bemeriki, jedna od najpoznatijih novinarki RTLM radija, tek nedavno je prihvatila da je reč o genocidu, kada je već osuđena na kaznu doživotnog zatvora zbog svoje uloge u njemu. „Samo sam radila svoj posao novinara“, rekla je u ruandskom zatvoru 2004. godine. „Dok smo radili nikada nismo koristili naš radio da im kažemo (slušaocima) da treba da idu i ubijaju ljude. Ali slušaoci su nas možda pogrešno razumeli. Ako smo tražili od ljudi da se otarase bubašvaba, nismo mislili da treba da ubijaju ljude“, izjavila je novinaru Njusdeja (Newsday)⁴⁴². Za bilo kakvo loše ponašanje koje bi moglo biti protumačeno kao podsticanje na genocid, Bemerikijeva optužuje svoje nadređene: „Kao što dobro znate, novinar je kao vojnik: on priča priču koju mu urednik kaže“⁴⁴³.

Rudžiu, Belgijanac koji je radio za RTLM-ov program na francuskom jeziku, 2000. godine je priznao svoje učešće u podsticanju na genocid i izjasnio se krivim na suđenju pred Međunarodnim sudom za Ruandu. „Shvatio sam da su neki ljudi u Ruandi ubijeni tokom događaja 1994. godine i da sam ja bio odgovoran i kriv za to, da je postojala direktna veza između onog što sam rekao i njihove smrti i, u tim okolnostima, verujem da nemam drugog izbora nego da se izjasnim krivim“, rekao je sudskom veću tom prilikom⁴⁴⁴.

U obrazloženju presude kojom Rudžiu osuđuje na 12 godina zatvora, sud zaključuje da su „mediji, posebno radio RTLM, bili ključno oruđe ekstremista za mobilizaciju i podsticanje stanovništva na vršenje masakara. Slušanost RTLM-a je u Ruandi bila velika i on (radio) je postao efikasan instrument propagande. Optuženi, novinar i voditelj RTLM-a, igrao je jednu od ključnih uloga u podstica-

⁴⁴¹ *Ibid.*

⁴⁴² Dele Olojede, „When Words Could Kill“, *Newsday*, 4. maj, 2004, (prev. aut.), <http://www.pulitzer.org/archives/6922> (pristupljeno 29. 4. 2009)

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ The Prosecutor Vs. Georges Ruggiu, Judgement, 45, *ICTR Basic Documents and Case Law*, DVD 1995-2006., pp. 13, (prev. aut.).

nju na etničku mržnju i nasilje koje je RTLM energično širio... Njegove emisije su podsticale masakre Tutsi stanovništva“⁴⁴⁵.

Dvonedeljni magazin *Kangura*, osnovan 1990. godine, bio je štampana pret-hodnica RTLM radija. Osnivač i glavni urednik magazina bio je Hasan Ngeze, za koga je MKTR utvrdio da je u potpunosti kontrolisao sadržaj lista. *Kangura* je po dometu i uticaju kasnije upoređivana sa Štrajherovim *Šturmerom*.

Jedan od karakterističnih tekstova bio je „Deset zapovesti“, objavljen u decembru 1990. godine, u kome su pripadnici Hutu naroda pozivani na buđenje „gde god da su“, te da preduzmu sve neophodne mere kako bi „odvratili neprijatelja od započinjanja novog napada“. Tutsi su opisivani kao „krvožedni“, sa ambicijom da dominiraju narodom Hutu i preuzmu vlast.

„*Kangura* je, kao i RTLM, stigmatizovala etničku grupu Tutsi u Ruandi do stepena na kome njihovo ubijanje nije samo stvar nacionalne dužnosti, već ubistvo Tutsija nije kao oduzimanje života ljudskom biću. Oslobađate se bubašvabe. Zato je bilo tako lako uzeti mačetu, ubiti nekog i onda otići kući i pričati sa svojom decom“⁴⁴⁶, navodi Čeriti Kagwi-Ndungu (Charity Kagwi-Ndungu), članica tužilačkog tima na suđenju novinarima.

„Veće je razmatralo individualnu krivičnu odgovornost Ferdinanda Nahimana i Žan-Boskoa Barajagvize za emitovanje RTLM programa na osnovu njihovih uloga u stvaranju i kontroli RTLM-a. Nahimana i Barajagviza bili su 'broj jedan' i 'broj dva' najužeg rukovodstva radija. Oni su predstavljali radio na najvišem nivou na sastancima u Ministarstvu informisanja, oni su kontrolisali finansiranje kompanije, a obojica su bili *članovi* Upravnog komiteta koji je zapravo funkcionisao kao odbor direktora RTLM-a. Prihvatajući da Nahimana i Barajagviza nisu direktno donosili odluke u vezi sa svakom emisijom na RTLM-u, sud konstatuje da su ove odluke, bez obzira na to ko ih je donosio, bile odraz uredničke politike za koju su optuženi bili odgovorni. Emisije su prenosile poruku etničke mržnje i poziv na nasilje protiv Tutsi populacije“⁴⁴⁷.

Ngeze je, po oceni sudija, napisao mnogo članaka i uvodnika koji predstavljaju jasan dokaz njegove genocidne namere. „Kao osnivač, vlasnik i urednik

⁴⁴⁵ *Ibid*, 50-51, pp. 14.

⁴⁴⁶ Charity Kagwi-Ndungu, Symposium: The Media and the Rwanda Genocide, 13. 3. 2004., transcript, pp. 42, (*prev.aut.*).

⁴⁴⁷ The Prosecutor V. Ferdinand..., *op. cit*, 79-80, pp. 19.

Kangure, Hasan Ngeze je koristio publikaciju da ulije mržnju, promoviše strah i podstiče genocid. Očigledno je da je *Kangura* igrala značajnu ulogu... u stvaranju uslova koji su doveli do genocida⁴⁴⁸.

Nahimana je pravosnažnom presudom osuđen na 30 godina zatvora, Barajagviza na 32, a Ngeze na 35 godina.

Tri urednika nisu, međutim, jedini medijski poslenici osuđeni za ratne zločine u Ruandi. Kao što je već rečeno, novinar RTL program na francuskom jeziku, Belgijanac Rudžiu, osuđen je na 12 godina zatvora pošto je priznao krivicu pred MKTR-om. Nekim novinarima ovog radija sudilo je lokalno pravosuđe. Valeri Bemeri, na primer, izdržava kaznu doživotnog zatvora u Kigaliju na koju je osuđena nakon što ju je sud u Ruandi proglasio krivom za genocid.

Slučaj medija mržnje u Ruandi još jednom je otvorio pitanje kolika je odgovornost novinara za zločine protiv čovečnosti i genocid. Moglo bi se reći da postoji saglasnost da novinari nisu ti koji započinju konflikt već su to politički moćnici koji medijima manipulišu. To, međutim, ne oslobađa individualne odgovornosti novinare i urednike koji su podsticali na nasilje. Tamo gde se utvrdi da je to bilo krivično delo, odgovornost nije samo etička i profesionalna i mora je utvrditi sud po slovu zakona. To, naravno, nije ni lako ni jednostavno, reči su nekonvencionalno oružje čiju je ubojitost teško odmeriti paragrafima, a tanka linija kojom se tužioci i sudije tom prilikom kreću zahteva izuzetan oprez i profesionalnost. Ipak, to je jedini način da se teret kolektivne odgovornosti skine sa čitavih medijskih kuća koje decenijama nakon promena imaju problem da vrate poverenje čitalaca, slušalaca i gledalaca, a time i da obavljaju ulogu kakvu u slobodnom društvu treba da imaju – budnog i beskompromisnog čuvara demokratskih vrednosti i zaštitnika interesa javnosti.

448 The Prosecutor V. Ferdinand..., *op. cit.*, 105, pp. 24.

PROF. DR IVO BANAC

PRED ZADATOŠĆU ISTORIJE DIRIGOVANIH MEDIJAMEDIJI U SLUŽBI (RATNOG) PROJEKTA

**Koncept idejnosti je zapravo suština dirigovanih medija,
što je kao nasleđe ostalo i u tranzicionom razdoblju**

Zaista je teško reći išta novo na ovu temu, posebno pred Markom Thompsonom. Ta knjiga „Kovanje rata“, objavljena u Zagrebu pred 12 godina, mala je enciklopedija svega onoga što je relevantno za upoznavanje zlouporabe medija u zemljama bivše Jugoslavije i što je pridonijelo upravo okolnostima koje su bile najkarakterističnije za ratove nakon 1991. godine. Ja bih rado dao kontekst koji možda objašnjava narav zlouporabe medija i posljedice s kojima još uvijek živimo, kao i elemente za opcije koje je i kolega Thompson naznačio. Govorio bih prije svega o zadatostima.

Moramo uzeti u obzir da je dekadentno stanje medija 90-ih godina u prvim fazama pluralizma posljedica dirigiranih medija koja je pratila novinarstvo i elektroničke medije kroz cijelo 20. stoljeće. Mi smo ovdje preživjeli niz diktatura, od kojih su neke bile relativno lagane, poput one 30-ih godina do vrlo žestokih za vrijeme Drugog svjetskog rata i, dakako, komunističkih poslije Drugog svjetskog rata. Nedavno sam slušao staru ploču koju je izdao Radio Beograd 60-ih godina kao komemorativnu za Mošu Pijade, koji je bio pripadnik profesije. Tih godina Pijade vrlo rječito, prije svega ironizira neke sitne pogreške koje se mogu dogoditi u pisanju novinara. Na primjer, u jednom listu je objavljeno da je on bio zatvoren u Kerestincu i da je pokušao pobjeći za vrijeme one poznate provale iz Kerestince 1940. godine. On to ismijava, jer nije s tim imao nikakve veze, ali kaže da su to male stvari, da to nije bitno. Bitno je da se u našem novinarstvu događaju krupne greške koje samo pokazuju da ima novinara koji nisu idejni. I taj koncept idejnosti je zapravo suština dirigiranih medija, što je kao nasleđe ostalo i u tranzicijskom razdoblju. To jest, ideja da mediji moraju služiti nečem izvan njih, nekoj većoj ideji, nekom projektu. U ovom slučaju ratnom projektu. Mislim da je takva koncepcija medija jedan od velikih problema s kojima se mnogi novinari devedesetih, a neki ni danas, još nisu posve suočili. To je jedna zadatost povijesti dirigiranih medija,

što je nešto s čim se moramo tek razračunati. Nije bilo nikakve odgovornosti za čitavu jednu povijest pisanja u službi koje je uvijek bilo u funkciji određenih diktatura. Ta zadatost je koncept koji odražava zapravo nasilje, prinudu u općenitoj društvenoj klimi na našim prostorima. Sama ideja da može doći do istrage naše ili vaše u jednom trenutku odlučujućem za povijesni razvoj govori o dubokoj netoleranciji koja se propagirala na sve načine. Nedavno sam gledao čitanku za četvrti razred osnovne škole koju sam ja koristio. Upravo u ovoj zgradi prije 50 godina. Tu ćemo naći nevjerojatnih tekstova. Evo jedan primjer koji govori o porukama koje su davane u edukaciji tog, i ne samo tog vremena. Tekst je iz romana „Demonja“ Milana Nožinića, scena je sa Šamarice za vrijeme Drugog svjetskog rata. Jedan dečko umire u krilu svoje majke, pogođen neprijateljskim rafalom. To promatraju ljudi iz partizanske skupine i (čita tekst, ljudi gledaju sad majku, sad dječaćića, ona ga ljulja kao da spava). Najmlađi zbog teške slike kaže: „Ajdemo, Demonja, zakasnit ćemo“. „Čekaj, gledaj, stani brate da se napijem mržnje, da se nahranim gnjeva“. To, dakako postaje motiv za odmazdu koja se doživljava u tom kontekstu kao potpuno legitimna. Kad takva ideja uđe među osnovnoškolsku populaciju, možete misliti kako se dalje reproducira i širi. I to je jedna zadatost kad razmišljamo o raznim aspektima degeneracije medija 90-ih godina.

Ima još jedan element koji mi se čini važnim i koje dijeli razvijene demokracije i one koje tek ulaze u pluralizam. To je nepostojanje granice između onog što je društveno respektabilno i onoga što to nije. Recimo, ne može se tvrditi da u razvijenim demokracijama nema ekstremista, širitelja mržnje, ljudi koji na svaki način rade na vrlo sličnim projektima koje smo ovdje doživjeli 90-ih godina. Ali takvi ljudi uglavnom nemaju pristupa u etablirane medije. Teško je zamisliti nekoga tko propagira rasnu mržnju kao autora uvodnika ili članka u listovima poput „Le Monde“, „NY Timesa“, itd. To je nezamislivo. A kod nas se 90-ih upravo to događalo i još se uvijek događa. Bilo je potpuno normalno da se članci sa ekstremnim porukama objave u najelitnijim listovima bivše Jugoslavije. I to se i danas događa. Događa se prečesto. Ja pratim dio beogradskih novina i moram reći da čitajući NIN danas ne vidim neku bitnu razliku od NIN-a iz 90-ih. Pojavljuju se formulacije koje su do te mjere histerične po sadržaju da se čovjek pita kakva je pretpostavka. Zar ne gradimo još jedno kovanje rata u nekim drugim dijelovima nemirnog balkanskog poluotoka? I još jedna zadatost koju moramo imati u vidu i koja je propagirana sistematski zadnja dva stoljeća – dijelom kao naš odgovor na dehumanizaciju naših područja koju su obavljale razvijenije sredine. Taj je pogled

ovo područje označavao kao divljačko, a onda se to divljaštvo veliča kao nešto što je po sadržaju herojsko. To je ona misao koja se pojavljuje u Nazorovoj pjesmi: Mi porod jesmo vuka i arslana/što davno bješe još je u nama.

Vratimo se mogućnosti da odgovornost medija tražimo brzo ili sustavno. Tu ima čitav niz prepreka koje su, naravno, povezane sa općenitim stanjem u društvu. Recimo, ove rasprave koje se sada u Hrvatskoj vode oko tema u izbornoj kampanji govore o osjetljivosti na razne manipulacije koje su tipične za ovu fazu našeg razvoja. A mislim da takvih situacija imamo u izobilju u čitavoj regiji. Prema tome, sanacija samog društva je nužna pretpostavka za rast odgovornosti u medijima. To neće doći lako, potrajat će, mislim ne jednu već više generacija koje će, nadam se, živjeti u stabilnom društvu. Jer stabilnost pretpostavlja onu vrstu odgovornosti koja je, naravno, uvijek poremećena kad dolazi do ratova i diktatorskih režima.

Drugi aspekt je, dakako, edukacija. To je nužno projekt na kojem se radi s više strana. Neću tu ponavljati ono što predstavljaju i neki ovdje prisutni, ali se to odnosi i na edukaciju samih novinara. Bojim se da se često možemo zapanjiti razinom neznanja koje je pokazano u nizu članaka. Naravno, tome ima lijeka. To pretpostavlja da su pripadnici profesije ipak educirani da izbjegavaju ne samo činjenične nego i druge greške. Recimo, u „Slobodnoj Dalmaciji“ prije dva dana bio je članak o zahtjevima japanskih turista u Hrvatskoj. Ono što je strašno je u naslovu „Krivooki traže. . .“. Sama ideja da se u jednom dnevnom listu u ovoj zemlji može upotrijebiti rasistički izraz kao taj govori o neosjetljivosti i needuciranosti dijela novinara. Kolega Tompson je govorio o odgovornosti putem sudova, uključujući one koji su „postavljeni“ po samoj profesiji. Moram naglasiti da bih bio protivnik bilo kakve restriktivne procedure čak i prema najgorim širiteljima mržnje u medijima. To vas uvijek uvodi u onaj prostor gdje cenzura postaje legitimna. Mislim da ne treba ići restrikcijom, najmanje ne zakonima koji bi regulirali ono što se piše u medijima, ali treba stvoriti takvu vrstu samozaštite unutar profesije koja bi mogla regulirati ponašanje pojedinaca. Kako doći do suda časti, kako doći do stupnja samosvijesti gdje profesija sama nadzire svoje pripadnike teško je reći. Sigurno je jedno: to u ovom trenutku ne postoji,. Da postoji, ne bi bilo toliko primjera i danas koji su dio problema o kojem upravo razgovaramo. Mislim da nisam na najbolji način riješio ovo pitanje, ali, priznat ćete, malo smo umorni od problema odgovornosti medija upravo zbog toga što nismo pronašli formulu koja bi nas mogla zadovoljiti. Ponavljam, do toga može doći tek s promjenama generacijskih orijentacija.

PROF. DR ŽARKO PUHOVSKI, FILOZOFSKI
FAKULTET, SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

NUŽNA JE PRETPOSTAVKA NE CIVILNO VEĆ CIVILIZOVANO DRUŠTVO KOJE JE SPREMNO ISKAZATI PREZIR PREMA LJUDIMA KOJI TO ZASLUŽUJU

NEPRISTOJNO JE PREBACIVATI PROBLEM NAPROSTO NA TUŽILAŠTVO

Ipak treba poći od koljača Koljači hodaju ulicama, deluju kao ugledne osobe u političkom, privrednom, javnom i drugom životu. Mislim na fizičke koljače, ne idejne. I u tom pogledu se ponavlja nešto o čemu se govorilo u Nemačkoj početkom 50-ih i što se uvek događa nakon rata – naprosto se ne može suditi svima. To je loše, to je žalosno, to ima veze s nesposobnošću ljudi koji to rade, ali se vraćam na početak. To ima veze s nespremnošću društva da se ponaša civilizovano

Tu sam, kao što sam već rekao, u poziciji da nisam ni novinar ni pravnik, da sam negdje između. I iz te pozicije između mislim da mogu govoriti o tri razine problema. Prva je zadana tema: profesionalni kodeks je mišljen svugdje kao dokument moralnih obveza. Za prekršaj moralne obveze nema druge sankcije osim da se osobu oglasi nemoralnom. Dakle, prekršaj moralne obveze ne može biti sankcioniran kaznama, kako se to stalno misli, to nije disciplinski pravilnik, to nije zakonska odredba, to je nešto što treba moralno sankcionirati. Da bi to bilo moguće, nužna je pretpostavka ne civilno, nego civilizirano društvo koje je spremno iskazati prezir prema ljudima koji to zaslužuju. To je nešto što kod nas ne postoji i zato je nepristojno prebacivati problem naprosto na tužiteljstvo, državno odvjetništvo ili sud kad društvo nije u stanju neke ljude koji to zaslužuju iz moralnih razloga na odgovarajući način tretirati. Postoje primjeri, recimo, u Danskoj nakon rata, u Norveškoj nakon rata, kako se tretiralo neke ljude koji su opravdano doživjeli prezir zajednice. Kod nas toga nema. Jedini prezir koji postoji je bio etnički utemeljeni prezir. Jer je jedina etika koja je postojala je bila etnički utemeljena. Etno-etika koja pretpostavlja da sam zato što sam po etnicitetu Hrvat ujedno dobar, ili Srbin, ujedno dobar, itd. To je prava razina problema na koju hoću upozoriti. Dakle, kad je riječ o profesionalnim kodeksima, to je opće mjesto.

Kad je konkretno o novinarskom kodeksu riječ, po mom sudu je problem u tome što se olako polazi od moralne razine problema, a preskače se spoznajna.

Dakle, pretpostavlja se da novinari zaista znaju istinu, a ne žele je pisati. Moje višedesetljetno poznavanje stotina novinara pokazuje da su kod njih barem toliko često bili na dnevnom redu intelektualni problemi, dakle nesposobnost da razumiju koliko moralni problemi, dakle spremnost da kažu ono što su razumjeli. Kad se stvar svede na moralni problem, ispada da su novinari svi u stanju razumjeti, vidjeti istinu, pa je iz kukavičluka ne kažu. Dakle, glupost se, jednostavno rečeno, ostavlja po strani. Glupost jest ljudsko pravo. Novine su me zbog toga kritizirale, ali ja to i dalje tvrdim. Ali, ne i profesionalno pravo. I o tome također treba govoriti sa stajališta profesionalne obveze. Jednostavni primjer: za nekoliko dana dolazi još jedna obljetnica pada Vukovara. Ja sam prije nekoliko godina predložio da Novinarsko društvo taj dan proglasi Danom sramote hrvatskog novinarstva. Ni jedan jedini medij u Hrvatskoj nije ni tog ni narednog dana objavio da je Vukovar pao. To je najveća kolektivna sramota svih novinara i novinarki u Hrvatskoj. Nikada se tome u novinarskim redovima nije razgovaralo. Mnogi zaista nisu znali, jer su informacije bile dvojbene, mnogi su znali i odlučili biti domoljubni. Odlučili u ova dva načela koja je Dejan (Anastasijević) spomenuo shvatiti da bi istina mogla štetiti pa onda radije ćemo malo oštetiti istinu da ne oštetimo javnost. I to jest realna dilema. Jednostavno govoreći, svako uređeno društvo počiva na stanovitoj količini laži bez koje ne bi bilo uređeno. Bez toga nema civilizacije. Od toga da kažem Dobar dan ili Dobro jutro. Kad sretnem susjeda u šest ujutro, ja u šest sati ujutro nikom ništa dobro ne želim. Ali ću reći Dobro jutro da ne kompliciram susjedske odnose. Dakle, mi od razine pristojnog ponašanja nadalje prihvaćamo takozvane korisne neistine ili laži i s njima svaka civilizacija živi. Zato se kad se govori o komisijama za istinu i pomirenje zaboravlja da uz istinu uvijek ide uznemirenje. Istina ne umiruje. To su naprosto loše preslikane kršćanske floskule. Istina uvijek uznemiruje, izaziva sporove, jer se s njom teško može živjeti. Zamislite osobu u bilo kojoj zajednici, od obitelji nadalje, koja bi govorila istinu, samo istinu i ništa do istine. Takva bi osoba konsenzusom svih susjeda, prijatelja, srodnika završila u prvoj ludnici u roku od nekoliko tjedana jer to nitko ne bi mogao izdržati. Prema tome, ne možemo se ponašati kao u nekom utopijskom modelu u kojem bi svi junaci novinari i novinarke govorili istinu i samo istinu, a zli direktori, poslušnici, političari im to onemogućavali. Naprosto su kompromisi nešto što se realno događa. Kad se shvati da se kompromisi događaju, postavlja se moralno pitanje do koje točke mogu raditi kompromise a da ne oštetim neka temeljna načela. Svako malo čujem u tramvaju

nekog kako kaže da nikad ne laže. Imam potrebu fizički napasti toga, jer je to naprosto nemoguće. Nije istina da se tako može živjeti i to se ne može tražiti. Moralni kodeks ne može tražiti luksuz. Ne zaboravite da je hrabrost moralni luksuz. Mi nemamo pravo od ljudi tražiti hrabrost. Imamo pravo tražiti da rade ono što im je obveza do razine na kojoj sebe ne ugrožavaju. Sve preko toga je hrabrost, a to je luksuz. Hrabar sam ako sam učinio više nego što imate pravo od mene očekivati. Dakle, ne možete od mene očekivati da činim više od onoga što imate prava od mene očekivati. To je kontradikcija. Dakle, to su posebni primjeri ljudi koji su se zaista ispostavili, žrtvovali, koji su svoju egzistenciju doveli u sumnju, pa i život, i oni su po logici stvari zanemariva brojčana manjina. Inače po primjeru, naravno, nezanemariva. To ne može biti osnova kodeksa. Osnova kodeksa može biti minimalna pristojnost. Primjerice, ako već počne napad na nekog, da se ne moraju baš svi priključiti tom napadu. Ako je netko ucijenjen, nisu svi ucijenjeni. Ako se nakon dva dana ne može o nekim stvarima govoriti, zašto se danas ne može govoriti o tome kako se izvještavalo o Vukovaru prije 17 godina? Kad je čak i za gospodina Tomca prošlo skoro dovoljno vremena. Prema tome, imamo situaciju u kojoj treba razlikovati te dvije razine.

I konačno, treća razina na koju hoću upozoriti: pitanje osoba, odnosno biografija. To se može zvati lustracijom, opet nekim profesionalnim elementima. Tu je kolega Jurišin navodio ST kao jedan od onih znakova propagande za rat u Hrvatskoj. Urednik danas najutjecajnijeg dnevnika u Hrvatskoj je svoju karijeru počeo u ST-u. O tome se nigdje ništa ne može reći. Danas najugledniji tzv. liberalni novinari, primjerice u Globusu i Nacionalu, su bile perjanice govora mržnje u Globusu početkom 90-ih. Etničkog, rodnog i svjetonazorskog. Ljudi koji danas sa zgražanjem pišu, recimo, o Norcu. I to su stvari o kojima zaista treba govoriti. Pitanje glasi: Na kojoj točki se zaista radi o prijelomu, o tome da sam spoznao nešto pa promijenio poziciju, a na kojoj se radi o tome da se ušvercavam u novi main stream. Argument je veoma jednostavan. Onog časa kad netko objavi tekst u kojem kaže: Spoznao sam da su stvari koje sam radio prije toliko i toliko godina bile pogrešne, činio sam to iz dobre vjere, žao mi je zbog toga, ja s tim nemam nikakvim problema. Ali ta ideja da se korak po korak prebacujem s jedne na drugu stranu u nadi da će svi zaboraviti, jer novine traju samo jedan dan, je problem. Ne samo profesionalni, nego zato nam se opet pojavljuje netko tko će punim plućima recitirati poeziju u prozi tipa „novinari su savjest društva“ nasuprot pokvarenim političarima, nesposobnim tužiteljima i koruptnim policajcima.

I u tom pogledu – završna točka. Naravno da većina ljudi koji su odgovorni za ove ratne zločine o kojima je prije govoreno neće biti procesuirana. Ali, po mojoj procjeni, oko 5000 počinitelja ratnih zločina na području bivše Jugoslavije koji su klali, ubijali, silovali neće biti procesuirano. To je ipak najveći problem. Pa onda ovi, kako kažu Nijemci, *schreibtischteater*, ljudi koji su za pisačim stolom pripremali zločine. Ipak treba poći od koljača. Koljači hodaju ulicama, djeluju kao ugledne osobe u političkom, privrednom, javnom i drugom životu. Mislim na fizičke koljače, ne idejne. I u tom pogledu se ponavlja nešto o čemu se govorilo u Njemačkoj početkom 50-ih i što se uvijek događa nakon rata – naprosto se ne može suditi svima. To je loše, to je žalosno, to ima veze s nesposobnošću ljudi koji to rade, ali se vraćam na početak. To ima veze s nespremnošću društva da se ponaša civilizirano. Da se kaže: O.K. vi imate novac, vi imate utjecaj, vi imate novine, vi imate banke, ali neću s vama razgovarati jer ste činili stvari koje ja kao osoba koja sebe smatra pristojnom ne mogu prihvatiti. Tek kad to učinim imam pravo gnjaviti ovog ili onog tužitelja, ovog ili onog policajca, ovog ili onog političara da nešto učini. To se nije dogodilo ni unutar novinarskih struktura, ni u općoj javnosti, ni u sveučilišnoj javnosti, nisam pristran. Ali ona je bila trećerazredna jer su profesori općenito razmjerno nevažni, s nekoliko izuzetaka. U tom pogledu se radi o staroj i jednostavnoj frazi na kojoj nekolicina od nas godinama inzistira. Sučeljavanje s prošlošću. To se naprosto kaže što je bilo. Meni je puno važnije da se kaže što je bilo nego da Francek ili Štefek idu u zatvor. Iako ni ti ne bi bilo loše, naravno. Da se naprosto kaže o čemu se zaista radi.. . Ne može se sve svesti na to da su poslušnici u novinarskim redovima činili ono što im je netko rekao. Jedan dio novinara je to radio, radio svinjarije iz uvjerenja. Ne samo zbog novca. I nemojmo zaboraviti jednu stvar na kojoj sam godinama inzistirao – da je sve počelo s liberalizacijom medijskog prostora u Jugoslaviji. Tako da je Savez komunista izgubio sposobnost kontrole nad medijima i onda je izašlo nešto što nisu izmislili novinari, nego što je očito postojalo, nešto što je bilo 40 godina prinudno tjerano pod tepih. To nisu samo novinari pustili da dođe do riječi. Nego oni koji su 40 godina, ja sam tu frazu upotrijebio prije govora mržnje, naredili tišinu mržnje, zabranili da se o mržnji govori. Onda je ona eksplodirala kad više kontrole nije bilo. Kroz medije, uz ostalo, pa u ratu. U tom pogledu se vratimo: kodeks treba gledati u budućnost, on treba poći od sposobnosti da se spoznaju činjenice do moralne odgovornosti. Ali odgovornost znači prije svega pripravnost da se prihvati reakcija. I dalje ne možemo objaviti odgovor u novinama na

pristojan način. A kamoli na televiziji ili radiju ako nismo posebno moćne osobe. Ponavljam, od „Hrvatskog slova“, preko „Ferala“ do „Jutarnjeg lista“, ista vam je šansa da vam objave odgovor na ono što su rekli. A te novine inače nikakvu drugu zajedničku vezu nemaju. Osim što se sindikalno pokrivaju prema svima oko sebe. Vi ne možete ni u jednim od tih novina demantirati neistine koje o vama pišu tako da to bude objavljeno na istom mjestu, istim slovima u idućem broju bez istovremenog komentara urednika, što je stvar elementarne pristojnosti. To ne možete praktički ni u jednim novinama postići. Dodatni element: u zadnje tri, četiri godine pojavljuje se nešto što se zove forumi na internetskim izdanjima novina. Tu se pojavljuju neopisivi primjeri govora mržnje. Navest ću dva koja se mene tiču. Prvi je glasio ovako: Hrvatski ražnjić: prvo nabijete Karlu del Ponte, onda Goldsteina, pa Žarka Puhovskog. Drugi: Kad konačno Puhovskom odrubimo glavu, iz njegovih će vena curiti pišalina a ne krv. To je nešto što su forumi maločas spomenutog najuglednijeg dnevnog lista u Hrvatskoj objavili jer se smatra da, za razliku od Pisma čitatelja, za forume uredništvo nije odgovorno. To je kakti sloboda. Ta sloboda ne može biti, kolikogod to tehnički bilo teško, biti bez granica. Ako je jasno prihvaćeno da je uredništvo odgovorno da je kao čitatelj napišem psujući njega ili nju, ne vidim po kakvoj logici nema odgovornosti za ono što se piše na forumu, a o tome uopće nikakve rasprave do sada nije bilo. Jer se svi ponašaju prema onome: to su nove tehnologije, internet je prostor slobode, to se nas ne tiče. Dakle, etički kodeks ne kažnjava, on naprosto ide ka preziru. Oni koji ga prekrše idu na ploču. Piše: Žarko Puhovski je povrijedio sveučilišni kodeks jer je, recimo, ostavio studente šest sati da čekaju na ispit. To jest ili nije dovoljno da meni bude neugodno. Ali to je konzekvencija, nema drugog kažnjavanja. Za to, međutim, treba ta vrst civilizacije koje nemamo i po mom sudu otuda stvar opet počinje. Hvala lijepo.

PERO JURIŠIN, SLOBODNI NOVINAR, SPLIT

HRVATSKI NOVINARI I SUĐENJA ZA RATNE ZLOČINE

ČAST PROFESIJE

I ono malo istine što se tih dana probilo do javnosti, a kasnije i kroz retke nezavisne medije, omogućilo je da novinarska svedočenja postanu dokumenti vremena

Ima jedna izreka koja kaže da je sumnja jedini ispravan put do istine. To bi, drugačije rečeno, trebalo značiti kako je samo preispitivanje onoga što se dogodilo put do saznavanja uzroka i posljedica tog događaja, pa time i do dobijanja cjelokupne slike o tom događaju, koji upravo u odnosu na povod, uzroke ili posljedice može poprimiti potpuno drugačiju konotaciju od onoga što nam se u prvi mah učinilo čak i neposrednim promatranjem ili pak sudjelovanjem u događaju.

Riječ je dakle o stavljanju događaja u određeni kontekst (vremena i prostora) u kojem će se „osobne istine“ suočavati sa nizom drugih „osobnih istina“ i mnoštvom činjenica, stvarajući u međusobnoj interakciji pretpostavke da se što više približimo istini.

U tom smislu, gledajući na zbivanja proteklih ne samo 15-tak, već i 20, pa i više godina, distanca nam pomaže da događaje sagledamo u svjetlu procesa, u konkretnom slučaju procesa razbijanja Jugoslavije. Pritom je posebna vrijednost u tome što smo svi, više ili manje neposredni promatrači ili direktni sudionici (pasivni ili aktivni) tog procesa. To su neke od ključnih pretpostavki za dolaženje ili bolje reći približavanje istini o onome što se dogodilo.

KO JE KRIV

Naime, lako je reći: “oni drugi su krivi za sve, a mi smo u svemu nevini“. Ili, “mi nismo mogli ništa drugo napraviti, jer nam ,oni’ nisu ostavili manevarskog prostora da postupimo drukčije“. Ali, upravo nam vremenska distanca potvrđuje i uči nas da su i „nevin“ itekako pripomogli razvoju događaja. I sama težina ratne traume utjecala je da se neka zbivanja potisnu u drugi plan što onda otežava dobivanje vjerodostojnog konteksta kako bi se što bolje razumjelo određene

događaje. Danas se tako skoro više i ne govori o povijesnoj odgovornosti Saveza komunista, koji nije znao naći odgovore na izazove početkom 80-tih godina i nakon, simbolički rečeno, pojave Slobodana Miloševića. Kada se to gleda kroz prizmu Hrvatske, onda se sva krivica za ono što se dogodilo nakon odlaska SK sa vlasti, ne može pripisivati samo Franji Tuđmanu i njegovoj stranci, čemu su mnogi skloni, a bez da se sagleda koliko je nastupu HDZ-a na vlast doprinio i nesposobni SKH.

S druge strane, važno je sagledati koliko je i zašto, u potonjem sukobljavanju, HDZ išao na ruku srpskom nacionalizmu. Odnosno, koliko je vlast, uspostavljena u Zagrebu u travnju 1990. godine dodatno doprinijela homogeniziranju Srba, naročito u ruralnim i nerazvijenim djelovima Hrvatske. Koliko je i zašto novouspostavljena vlast radila na reviziji prošlosti, pogotovo one antifašističke iz vremena Narodnooslobodilačke borbe. Kako se i zašto, često vrlo brutalno, obračunavala sa ideološkim neistomišljenicima. Zašto je usporedo sa eskaliranjem sukoba sve više sotonizirala Srbe, a kasnije i Muslimane (Bošnjake). Zašto je i sa kakvim ciljem vlast manipulirala Katoličkom crkvom te zašto je ova pristala na takvu poziciju.

Medijska blokada i propaganda uspostavljena u Hrvatskoj bitno su otežavali sagledavanje cjeline događanja, ali i djelovanja te postupaka HDZ-a i ekstremnih hrvatskih nacionalista. Tako je tada teško bilo uočiti da je izbacivanje s posla po ideološkom i nacionalnom kriteriju praksa ne samo u pojedinom gradu. Također, izbacivanje iz stanova, isključivanje telefona, ukidanje mirovina i rušenje antifašističkih obilježja, nije bila samo posebnost jednog grada ili regije. Da ne govorimo o likvidacijama i s tim u vezi „začuđujućom“ neefikasnošću policije. Pokušaji da se informira drugačije, da se koliko toliko sačuvaju profesionalni kriteriji u novinarstvu nisu uspjeli.

Ipak i ono malo istine što se tih dana probilo do javnosti, a kasnije i kroz rijetke nezavisne medije, omogućilo je da ta novinarska svjedočenja postanu dokumenti vremena, tragom kojih su kasnije ispričane mnoge neugodne priče, na koje je hrvatska javnost, impregnirana političkom propagandom i zatupljena nemoćnom opozicijom, u početku negativno reagirala. Pritom je indikativno da je, primjerice 90-tih, reakcija vlasti ovisila i o tiražnosti medija. Tako se službeni Zagreb nije mnogo uzbuđivao zbog tekstova objavljenih u „Feral Tribuneu“, časopisu „Arkzin“, „Bumerangu“ i „Novom listu“, dok su njihove tiraže tržišno bile nezanimljive, pa stoga i njihov utjecaj ograničen. Pritisci, počevši

od otvorenih prijetnji, hapšenja, premlaćivanja, prisluškivanja, paljenja tiraže, a kasnije naročito kroz sudske tužbe, sa enormnim zahtjevima za odštetu zbog „duševnih boli“, počeli su sa rastom tiraža, ili kao u primjeru Radija 101 povećanjem slušanosti. Krajnji cilj je bio ušutkati ili potpuno ugasiti određeni medij.

Dio novinara tako je spašavao čast profesije, ali i odrađivao posao dobro uhljebljenih političara, koji nisu imali snage i hrabrosti da sami prvi potaknu brojna pitanja kršenja ljudskih prava, pljačkaške pretvorbe i općeg sunovrata u kojem su uništene institucije sustava, počevši od pravosuđa do policije i u kojem je rad sveden na apsurdnu kategoriju, jer se švercom svega i svačega, te drugim oblicima kriminala, pogotovo u okviru državnog ustroja moglo osigurati bolji život bez rada i znanja. Došlo je do potpunog moralnog rasapa i negiranja svih dotadašnjih vrijednosti.

APSURD

Tako smo došli do danas apsurdne situacije da su novinari, uz često tije-
snu suradnju s nevladinim organizacijama za zaštitu ljudskih prava, bili jedan
od najznačajnijih faktora očuvanja zdrave supstance društva, što se za najveći
dio političara ne bi moglo reći. To naime potvrđuju i današnja suđenja za ratne
zločine u Hrvatskoj koja su svojevrsan vid suočavanja s nedavnom prošlošću.
Riječ je uglavnom o suđenjima za zločine o kojima su novine već odavno sve
napisale. Sporost postupaka uvjetovana je samo nepostojanjem odlučne poli-
tičke volje, čije odsustvo se može pripisati i poziciji i opoziciji. Kada je o poziciji
riječ onda je jasno zbog čega. Riječ je o istoj organizaciji koja je bila na neupitnoj
vlasti 90-tih godina. Kada je riječ o opoziciji, onda je to vezano uz njenu šutnju,
poglavito u vrijeme dok je početkom 90-tih, u vrijeme najžešćeg rata i najvećeg
broja zločina sjedila u Vladi nacionalnog jedinstva, ne poduzimajući ništa efika-
sno na zaustavljanju nasilja, kriminala i zločina na područjima pod kontrolom
hrvatskih vlasti.

Zato se i moglo dogoditi da, primjerice, zahtjev za pravnom pomoći u pozna-
tom „slučaju Lora“, upućen u Beograd, bude zadržan šest mjeseci u Ministarstvu
pravosuđa „trećesiječanske“ vlasti. Zato se i može dogoditi (primjerice) da za
slom splitske željezare uništene 90-tih godina, težak 80 milijuna eura, jedini
pred sudom odgovara (doljepotpisani) novinar, a čija se pak tužba protiv pozna-

tog političara (zbog klevetanja da je novinar špijun stranih obavještajnih službi) kiseli već dvije godine čekajući zastarnu sudbinu sličnih tužbi.

Na kraju, ipak treba reći da je spomenuta zdrava supstanca društva svakog dana sve jača. Više nema protestnih mitinga za Mirka Norca, u TV programe se javljaju i oni koji osuđuju počinjene zločine. Pritom je nesporno da su tome pomogli i pritisci međunarodne zajednice. Meni pak kao Splitsčaninu, autoru tekstova o zločinima u Lori i koji sam se jedini zalagao da se suđenje u tom slučaju održi u Splitu, predstavlja satisfakciju da su upravo u gradu u kojem su i počinjeni ti zločini oni i osuđeni. Da je Split imao snage suočiti se s njima, kao jednom od najmračnijih stranica svoje povijesti. To kao i činjenica da se otvaraju sve značajniji sudski procesi budi nadu da smo ipak svakim danom za korak bliži istini, ma kolike bile naše sumnje.

PROPAGANDNI PROSTOR

Procjenjuje se da je oko 600 zaposlenika na Hrvatskoj televiziji onemogućeno u radu i potjerano s posla potezom pera Antuna Vrdoljaka. Od „nepoćudnih“ je očišćen i „Vjesnik“. Upadi u novinarske redakcije oružanih silnika izvršeni su u „Glasu Slavonije“, hrvatskoj redakciji „Borbe“, splitskoj Televiziji „Marjan“, prvoj nezavisnoj televiziji u Jugoslaviji. Na kraju je direktnom naredbom sa Pantovčaka, tog hrvatskog Olimpa, skršena i „Slobodna Dalmacija“, koju je potom (do 2000. godine) napustilo 100-tinjak novinara. Tako je stvoren jednoobrazni medijski prostor u kojem nije bilo razlike između onog što su pisali „Večernji list“, „Vjesnik“, „Slobodna Dalmacija“, ili što je prikazivala i emitirala HRTV, pogotovo u vijestima ili „čuvenoj“ emisiji „Slikom na sliku“.

VESNA TANČICA, TUŽITELJKA POSEBNOG ODELJENJA
ZA RATNE ZLOČINE TUŽILAŠTVA BIH

POSTOJE PRAVNE I ZAKONSKE OSNOVE ZA KRIVIČNI PROGON LICA ZA KOJA POSTOJI OSNOVANA SUMNJA DA SU PROPAGANDOM U MEDIJIMA UČESTVOVALE ILI PODSTICALE NA IZVRŠENJE RATNOG ZLOČINA

PROBLEM DOKAZIVANJA ĆE BITI VELIK

Kazneni progon se temelji na činjenicama, odnosno dokazima o poticanju na zločin, kako u pojedinom ubojstvu, tako i u masovnom zločinu. Zbog toga je svakom tužitelju, i danas i ubuduće, tako potrebna potpora medija

Iz brojnih je izvješća, studija, članaka, vidljivo da su mediji od kraja 80-ih u bivšoj Jugoslaviji postali najvjerniji promicatelji nacionalnih, bolje rečeno, nacionalističkih programa i stranaka. Koncem 1994, specijalni izvijestitelj UN-a Masowietzky, u specijalnom izvješću o medijima ističe da su od početka sukoba informacije o sukobima bile pisane nacionalističkim jezikom i usmjerene na okrivljavanje drugih naroda i da ne iznenađuje što je taj fenomen doveo do užasnih zvjerstava na bojištima i cijelom teritoriju bivše Jugoslavije. Dakle, krivica je na drugog strani, krivi su drugi narodi. Bila je to propaganda, priprema krvavog pira o kojem smo se osvjedočili, posebno u Bosni, Hrvatskoj i na Kosovu. Nesporo je da su mediji korišteni kao ratno oružje za ostvarivanje političkih ciljeva, za osvajanje teritorija silom, ubojstva, mučenja, silovanja. U tom govoru nisu vidjeli ništa nemoralno, pogrešno, jer su slijedili ideje prevladavajućeg morala u čijem su kreiranju i sami sudjelovali. Sustavna uporaba poluinformacija, lažnih informacija, odsutnost medijskih pokrivanja nekih događaja omogućila su da se u neke nacionalne zajednice udahnu mržnja i strah. Mediji su pripremili psihološki teren za narastanje međunacionalne mržnje pretvorivši se u oružje nakon izbivanja rata. Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina prošlog stoljeća na prostorima bivše države razbuktao se doista propagandni rat. Mediji su po svojoj naravi i funkciji u to uključeni i upregnuti. Naravno, ne svi i ne svi jednakim intenzitetom, obimom i sadržajem. Rezultanta takvog stanja i opće društvene klime je bila da je istina postala prva žrtva rata. Medijski rat je vođen kao oblik

specijalnog rata u okviru tadašnjih političkih sukobljavanja, antagonizama i priprema vojnih sukobljavanja. Mediji su postali žrtva zlorporaba s obzirom na to da nisu imali vlastite standarde rada niti gospodarsku samoodrživost i političku neovisnost. U nekim slučajevima opredjeljenjem samih urednika i novinara, no u većini slučajeva kao poslušnici vladajućih struktura i vojne vlasti.

U kakvom ponašanju i djelovanju novinara tražiti i nalaziti uporišta i dokaze za kazneni progon osoba koje su pisanom i izgovorenom riječju, izvještavanjem izravno i javno poticale na zločine? Za kazneni progon osoba koje su izravno utjecale na zločin potrebno je utvrditi odnos te osobe prema konkretnom zločinu, njen status u vojno-političkoj strukturi koja je kontrolirala određeni medij. Potrebno je prvo utvrditi status određenog medija, pod čijom je kontrolom bio kad je putem njega poticano na progon ili izvršenje određenog kaznenog djela te status osobe koja je mržnjom putem medija poticala na djelo ratnog zločina. Kazneni progon se treba temeljiti na jasnom razlikovanju zabranjenih oblika govora mržnje i dopuštenih oblika javne rasprave. Kazneni progon treba poticati ozdravljenje društva, ne daljnje sukobljavanje. Kazneni progon se temelji na činjenicama, odnosno dokazima o poticanju na zločin, kako u pojedinom ubojstvu, tako i u masovnom zločinu. Zbog toga je svakom tužitelju, i danas i ubuduće, tako potrebna potpora medija u rasvjetljavanju svakog ratnog zločina. Dolaženje do istine je osnova pravičnog postupka i pravedne sankcije. Slobodna sam izraziti vlastito mišljenje da novinari, pa i mediji za koje pišu, u nemalom broju slučajeva nisu na visini svog inače značajnog zadatka i uloge. Nerijetko se ne razlikuje uloga tužiteljstva od uloge sudova, nedovoljno se shvaća da je tužiteljstvo samo ravnopravna stranka u postupku i da sud izriče presude. Opravdane su frustracije žrtava i javnosti zbog sporosti procesa za ratne zločine, ali temeljita i kompetentna istraga i utemeljena optužnica je najbolja, pa i jedina garancija da će krivce stići ruka pravde. Neophodno je, dakle, fokusiranje i ustrajavanje na univerzalnim pravima i pravičnosti, koji će omogućiti procesuiranje konkretnog ratnog zločina umjesto politiziranja. U ratu u Bosni i Hercegovini ljudi su protjerivani sa svojih ognjišta, protupravno zatvarani, ubijani, mučeni, silovani. Novinari su kroz izgovorenu i pisanu riječ, proizvodeći mržnju i strah, postali vojnici s druge strane bojišnice. Njihova je riječ često bila ubojitija od metka. Novinari, urednici i vlasnici medija koji su korišteni kao oružje u ratu, duboko sam uvjeren, podliježu kaznenoj odgovornosti.

Uporišta za takvo moje stajalište imamo u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, ali i u Ženevskoj konvenciji. **Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida** usvojena je na Općoj skupštini UN-a u prosincu 1948. godine, u članku 3 kaže se da su kažnjivi genocid, dogovor o provođenju genocida, izravno poticanje provedbe genocida, pokušaj genocida i sudioništvo u genocidu. Tako je po prvi put u međunarodnom sporazumu propisana kaznena odgovornost za djelo izravnog i javnog poticanja sprovedbe genocida. U **Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima** također se propisuje da svaka propaganda rata treba biti zabranjena i da svako pozivanje na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, nasilje i neprijateljstvo treba biti zakonom zabranjena i sankcionirana.

Kazneni zakon BiH za ratne zločine, odnosno za kaznena djela protiv čovječnosti, vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom inkriminira osobe koje potiču i pozivaju druge da čine ratne zločine. Naime, odredbom članka 176, stavak 4 tog Zakona regulirano je da je kažnjivo organiziranje skupine ljudi i poticanje radi izvršenja kaznenih djela genocida, zločina protiv čovječnosti, zločina protiv civilnog pučanstva, protiv ratnih zarobljenika i ranjenika i bolesnika. Stavak 4 tog članka glasi: Tko poziva ili utječe na počinjenje ovih kaznenih djela (navedenih) kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina. Na temelju Kaznenog zakona BiH, djelatnici medija mogli bi eventualno biti procesuirani kao suizvršitelji u izvršenju kaznenog djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom ukoliko bi se moglo dokazati da je postojao zajednički dogovor više osoba da se poćini neko od tih kaznenih djela i da je na temelju teorije podjele rada postojala stvarna i na činjenicama utvrđena uloga novinara kroz javno izgovorenu riječ, kroz izravno poticanje na izvršenje kaznenog djela, odnosno da su radnje svake osobe koja sudjeluje u izvršenju djela tako međusobno povezane da izvršeno djelo i nastala protivpravna posljedica predstavljaju rezultat zajedničkog djelovanja svih sudionika te da je na strani svakog izvršitelja postojala svijest i volja da djeluje s drugima na ostvarenju zajedničkog kriminalnog cilja.

Isto tako, Kaznenim zakonom BiH propisano je da je onaj tko drugog s umišljajem potiče da učini kazneno djelo kaznit će se kao da ga je sam poćinio i općeprihvaćeno stajalište teorije i prakse je da poticanje može biti izvršeno svakim sredstvom i djelatnošću kojima se može utjecati na volju drugoga u izvršenju kaznenog djela. Želim naglasiti da je sa stajališta žrtava, kao i sa stajališta

djelatnika pravosuđa, osobito tužitelja, od posebnog interesa mogućost kaznenog progona zbog govora mržnje kao progona određene grupe osoba. Velik broj osoba je iz razloga nacionalne i vjerske pripadnosti, obiteljskih okolnosti ili političkog uvjerenja doživljavalo i doživljava i danas govor mržnje prenošen medijima kao progon sebe i grupe ljudi kojoj pripada. Na kraju, mišljenja sam da bi pojedine države, ali i cjelokupna međunarodna zajednica, poučene tragičnim iskustvima zlouporabe medija i sredstava informiranja diljem svijeta trebale raditi na donošenju regulative koja će striktno definirati rad medija i onemogućiti njihovu zlouporabu u ratovima i oružanim sukobima. Dakle, po mom sudu, postoje i pravne i zakonske osnove za kazneni progon osoba za koje postoji osnovana sumnja da su propagandom u medijima sudjelovale ili poticale na izvršenje djela ratnog zločina. Problem dokazivanja će biti velik, ali on je prisutan i kod drugih djela ratnog zločina. On se ogleda u nedostupnosti dokaza koji se u velikoj mjeri nalaze u susjednim državama, u dvojnem državljanstvu i u sve manjoj spremnosti svjedoka da svjedoče u predmetima ratnog zločina.

MR NIDŽARA AHMETAŠEVIĆ, BIRN, SARAJEVO

GOVOR MRŽNJE – METODA POLITIČKE PROPAGANDE

RAT JE U NAŠE KUĆE UŠAO PREKO MALIH EKRANA
I RADIO TALASA, NE ŠTEDEĆI NIKOGA

Na žalost, niko od onih koji su začetnici tog jezika, onih koji su ga razvijali do stepena kada je postao naša svakodnevica na način da ni ne primijetimo kada govorimo mržnjom, nije odgovarao pred zakonom

Pokušavajući odgovoriti na pitanje kako narodi bivaju uvučeni u rat, jedan njemački novinar nakon Prvog svjetskog rata je zaključio kako prvo političari lažu novinarima, a onda sami počnu vjerovati u te laži kada ih vide u medijima.

Ono što bih ja dodala je da rat zaista počne u onom trenutku kada novinari počnu vjerovati lažima koje su svjesno proizveli zajedno sa političarima. Mislim da je većina nas ovdje svjedočila upravo takvom razvoju događaja. Nažalost, i danas živimo sa tim novinarima i političarima i njihovim lažima. U Srbiji, Hrvatskoj i BiH ne rijetko se može čuti da su novinari počeli rat. Pri tome se zaboravlja da su pomenuti novinari radili samo ono što su političari željeli.

Propaganda je već stoljećima prisutna u životima svih nas. Propagandista koristi sva sredstva da pošalje poruku koja treba doći do što većeg broja ljudi. Ali je posebno opasna politička propaganda, jer oni koji se njome koriste najčešće ne prezaju ni od čega, naročito ako im je cilj rat, što jeste bio slučaj u Jugoslaviji i državama nastalim njenim raspadom.

NAGRAĐENI PROPAGANDISTI

Dakle, cilj političke propagande koja se počela širiti krajem osamdesetih Jugoslavijom bio je rat. I sudeći po svemu što se desilo, mislim da se možemo složiti u konstataciji da je bilo riječi o vrlo uspješnoj propagandi. Kažem uspješnoj ne samo jer su postigli cilj – rat, nego zbog toga što ni danas ta propaganda nije iskorijenjena. Samo sada ima drugi cilj – održavati strah prisutnim i pravdati zločine koji su počinjeni.

Novinari kao i političari su se obilato koristili govorom mržnje koji se tako ukorijenio u naš svakodnevni govor, da mislim da se danas može primijetiti da se u Srbiji, BiH, Hrvatskoj, Crnoj Gori, a vjerovatno i na Kosovu, još govori jezikom mržnje.

Ponovo moram reći na žalost, ali niko od onih koji su začetnici tog jezika, onih koji su ga razvijali do stepena kada je postao naša svakodnevica na način da ni ne primijetimo kada govorimo mržnjom, nije odgovarao pred zakonom.

Kažu da je zločin počinjen riječima jako teško dokazati. Ovu frazu koriste svi oni koji tvrde da je to razlog zašto do sada niti jedan propagandista nije kažnjen, iako postoje zakonski okviri, u domaćem, ali i međunarodnom pravu, koji omogućavaju sankcije za one koji huškaju na mržnju i rat. Kod nas, po mom, ali i mnogim drugim mišljenjima, počinioци ovih zločina na kraju bivaju nagrađeni. Danas su to urednici, direktori medijskih kuća, profesori novinarstva. Neki su napredovali i u političkoj karijeri. Riječi tih ljudi i te kako su ubijale, i to doslovno.

Korijene političke propagande koja je dovela do rata pronalazimo još početkom osamdesetih, odnosno neposredno nakon smrti Josipa Broza Tita. Buđenje političke propaganda, koje će kasnije dovesti do rata, dešava se u vremenu kada država počinje ekonomski da slabi.

Politička propaganda na ovim našim prostorima, krenula je iz Beograda. Sredinom osamdesetih, govor mržnje u medijima kreiran u Srbiji, koncentriše

se najprije na Albance. Mediji bivaju preplavljeni pričama o žrtvama i krivcima, a izvještaji puni stereotipa, od kojih se nekih do danas nismo oslobodili.

Propagandisti koriste na prvom mjestu informativne medije, odnosno ljudsku potrebu za informacijom koja je naročito naglašena u nesigurnim vremenima. Ljudima jednostavno treba informacija u koju će lako povjerovati, i koja će doći od izvora kojem mogu vjerovati.

Primjera tih začetaka jezika mržnje iz osamdesetih ima puno, ali sam za ilustraciju izabrala dva – jednu fotografiju i jednu fabrikovanu informaciju. Fotografija naslovljena "Majka sa Prekala" objavljena je 1987. godine. Na fotografiji je žena sa puškom na ramenu okružena djecom. Priča koja je nadopunjavala fotografiju bila je da je riječ o srpskoj porodici na Kosovu koja je prisiljena nositi oružje kako bi odbranila svoju djecu od albanskih nacionalista.

Ovo je bila otvorena poruka o žrtvovanju jedne nacije, a žena-majka je iskorisćena kao simbol da se ukaže na najranjiviju komponenta društva.

Još jedna velika medijska priča koja je veoma napadno plasirana posredstvom svih medija u Jugoslaviji je o ubistvu grupe vojnika u jednoj kasarni JNA. „Slučaj Keljmendi“, kako ga se sjećamo. Medijska priča bila je o Albancu koji je ušao u spavaonicu i ubio grupu Srba. Kako su nam rekli, razlog je bio čista mržnja prema Srbima, a Albanci su prikazani kao najveći zlikovci i neprijatelji tog naroda, a i prijetnja za ostale u Jugoslaviji.

Javnost nije imala mogućnost da provjeri ijednu od ove dvije priče koje su servirane na način da se lako moglo povjerovati u njih. Obje su, jasno, kreirane u političkim centrima i putem novinara poslušnika plasirane u medije.

Ovakve slike, praćene pričama političara, uz strah koji je zavladao dovele su do „dešavanja naroda“ ili masovnih mitinga.

KO JE REKAO RAT

Štampani i elektronski mediji gorljivo i na udarnim mjestima štampanih medija i samom početku glavnih informativnih emisija u elektronskim medijima prate „Mitinge istine“ na svim stranama. Propaganda se trudi da ponudi dobre fotografije, krupne kadrove lica i plakata sa sloganima kao što su oni „Hoćemo oružje!“ „Idemo na Kosovo!“, televizije da prikažu dobre krupne planove i najagilnije mitingaše, sve popraćeno parolama govornika.

Za medije u Beogradu ovo su bile udarne vijesti mjesecima. Zagreb i Ljubljana već tada počinju manje pažnje posvećivati ovim događajima, odnosno ne izvještavati na isti način kao Beograd. I počinje svojevrсни medijski rat koji se polako seli na teren.

Mediji koji prate izvještaje baziraju priču na pretjerivanju i uzdizanju ljudi (naroda). Najveće javno okupljanje svakako je bilo na Gazimestanu, Kosovo polje, u junu 1989. godine, kada je sa govornice prvi put javno pomenut rat kao moguće rješenje za situaciju u Jugoslaviji.

Mediji u drugim republikama, naročito štampani, počinju prikazivati cjelokupnu situaciju na drugačiji način od onog što javnosti govori tada glavni grad. Naročito to rade u Sloveniji, prije svih list "Mladina". Oni su prvi stali na stranu kosovskih Albanaca, a ne rijetko već tada se pojavljuju tekstovi o nezavisnosti same Slovenije. Na sve njihove natpise prvi odgovaraju mediji u Srbiji nazivajući ih i fašistima.

Tri godine kasnije, 1991. godine, u Sloveniji počinje i vrlo brzo završava (trajanje) rat koji je formalno završio tek 1999. godine na Kosovu.

Iako je najjača propaganda mržnje kreirana u Beogradu, ni druge republike, tj novonastale države koje su počele proglašavati nezavisnot jedna za drugom, nisu ostale imune. Puno je sličnosti u načinu kako je ta propaganda kreirana u centrima političke moći. Najvažniji cilj za sve političare koji su došli na vlast bio je staviti medije pod svoju kontrolu i postaviti svoje ljude na čelne pozicije medijskih kuća.

Kako to radi Milošević u Srbiji, isto radi i Franjo Tuđman u Hrvatskoj, i Alija Izetbegović u Bosni. Prva bitka na teritoriji BiH vodila se za televizijske predajnike koje je JNA, koja je kontrolisala većinu predajnika, oduzela i predala Karadžićevim Srbima pomagavši tako da sa radom počne Srpska radio televizija.

MI PROTIV NJIH I ONI PROTIV NAS

Politička propaganda u ratu razlikovala se od one predratne. Mediji tada naglašavaju priče o žrtvama i krivcima, njima i nama, a slike postaju sve krvavije i okrutnije. Sam jezik i slike postaju emotivniji sa ciljem da probude reakciju. Sve metode i sva oružja, da tako kažem, su dozvoljeni. Od propagandista i onih koji rade za njih traži se maksimalna kreativnost.

Vrlo zanimljiva propagandna taktika koju koriste gotovo podjednako i Sarajevo i Beograd i Zagreb u toku rata, a koja je zavarala mnoge barem u BiH, je ostavljanje prostora protivnicima režima da govore. Ne pridajući značaj protivnicima, puštajući ih da govore, režim dokazuje da su oni beznačajni i šalju poruku da ustvari u tim riječima nema istine, te zato nisu ni vrijedni da ih se demantuje ili ušutkuje.

U dijelu Bosne i Hercegovine, pod kontrolom vlade u Sarajevu, cenzura nije bila zvanično nametnuta niti za vrijeme rata. Sloboda govora omogućavala je medijima, većinom nezavisnim, da pišu i govore o temama koje su ih interesovale bivajući ne rijetko veoma kritični prema vlastima. Vladajuća SDA najčešće nije komentarisala negativne natpise. Tišina je bila metod kojim su se koristili (a često ga koriste i danas) kako bi minimalizirali značaj medija i naglasili ispravnost svoje vladavine. Mnogi nezavisni novinari bili su prevareni ovom metodom ističući i javno da je nenametanje cenzure jedna od pozitivnih strana vladavine SDA.

Oni koji su izučavali političku propagandu i govor mržnje početkom devedesetih na ovim prostorima, identifikuju još neke zajedničke odlike.

Mitologija je jako bitna odlika uspješne političke propagande koja je primjenjena na našim prostorima. To nije ništa novo jer su isto radili u Drugom svjetskom radu Hitlerovi propagandisti. Propagandista primjenjuje stereotipe, manipuliše emocijama, a kroz mitove spaja događaje iz prošlosti i sadašnjosti želeći time uvjeriti ljude da su ove izmišljene priče dio njihove historije. Najbolji primjer ostaje Kosovska bitka, način na koji su spojeni u jedan simbol Car Lazar i njegova borba za Srbe i Slobodan Milošević. Drugi mit koji je obilježio devedesete je onaj o tisućljetnom snu o Hrvatskoj, čime se opet svi oni koji primaju poruku podsjećaju na prošlost, borbe za nezavisnost i ugroženost jedne strane od druge strane.

Laži su neophodne da bi propagandista postigao cilj. Hitler je govorio da što je veća laž, veća je i šansa da neko u nju povjeruje. Njegov glavni propagandista Joseph Goebbels preporučio je da treba koristiti djelimičnu istinu i ne izbjegavati govoriti stvari koje jesu tačne, ali je njihovu tačnost teško provjeriti.

Govor mržnje, tj politička propaganda, koristi se i pogrešnim izgovorom imena protivnika ili davanjem naziva koje pripadnici druge nacije smatraju pogrđnim ili nepodobnim (kao šiptari za Albance, balije ili Turci za bosanske muslimane...).

Lingvisti su ukazali da kreatori govora mržnje kreiraju nove fraze, koje polako postaju dio našeg jezika. Tako su u naš jezik ulazile riječi i fraze koje su opisivale ono što se dešavalo oko nas, a teško nam je bilo shvatiti ili prihvatiti. Ratna terminologija, koju smo svi usvojili iz medija, podrazumijeva riječi kao što su neutralizacija, humano preseljenje, etničko čišćenje, agresor, neprijatelj, genocid, ustaše, četnici, srbo-četnička armada, ustašoidna vlada, islamska država Bosna, mudžahedini, neutralizacija, mirovni pregovori, Alijini bojovnici, ustaške fašiste, koljači, islamske ustaše, džihad-ratnici...

Uspješna politička propaganda koristi sve moguće metode koje su joj dostupne. Tako je u našem slučaju propagandista koristio muziku i to najčešće takozvani turbo-folk koji je slavio rat i „ratne heroje“. Tako je „nastao“ Thomson, „Kninda-mali Ninda“, Ceca i mnogi drugi, teško ih je sve i u svim nacijama pobrojati. Oni su uvijek vezani za političke opcije na vlasti i promoviraju ustvari nacionalizam. Nažalost, na političku propagandu nisu ostali imuni ni drugi muzički žanrovi, ali je ovaj doživio najveću ekspanziju i prema tome ima i najviše uticaja.

Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju daje precizne upute ko i zbog čega može biti osumnjičen za ratne zločine. Statut daje i pravnu osnovu za podizanje optužnica protiv novinara i to u Članu 4 (genocid) e) direktno i javno podsticanje na genocid...” Zatim u Članu 7 (individulana odgovornost za zločine) Paragraf 1 “Osoba koja podstiče... ili na drugi način pomaže ili ohrabruje”. No, niti jedna optužnica nije podignuta ni deset godina poslije kraja rata.

ZADATAK DOMAĆIH SUDOVA

Ideja lustracije sve češće se pominje na prostorima zemalja nastalih raspadom Jugoslavije. Lustracija je proces koji se već desio u nekim istočnoevropskim državama i najčešće je definisan kao “uklanjanje protivnika demokratije ili kršitelja ljudskih prava u starom režimu” sa javnih funkcija. Lustracija je izvršena u Poljskoj, Češkoj, Bugarskoj i Rumuniji. Donekle slični procesi vođeni su u Južnoafričkoj Republici nakon aparthejda i Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata (de-nacifikacija, de-fašizacija).

Novinari koji su u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj učestvovali u širenju mržnje koja je podsticala na ubijanja, to su radili svjesno. Da su imali izbora,

govore oni-drugi koji su umjesto rame uz rame sa vlastima, stali na stranu profesionalizma.

Novinari naravno podliježu profesionalnom etičkom kodu. Mora se reći da je ono što se desilo u slučaju ratova u Jugoslaviji primjer neprofesionalizma novinara koji su do jučer bili “društveno-politički radnici”.

Sa malih ekrana SFRJ i zemalja koje su nastale njenim raspadom, ljudi su bombardovani slikama i riječima koje su propagandisti oblikovali kako bi stvorili mržnju gdje je nije bilo i atmosferu straha koja će probuditi potrebu za odbranom, i konačno dovesti primaoca poruke da počinji zločine zanemarujući osnovne ljudske vrijednosti.

Kako političari tako i novinari snose svoj dio odgovornosti za užase koje su donijeli ratovi i buđenje nacionalizma u BiH i Hrvatskoj i Srbiji.

I ovo jeste istina koja baca krivicu na medije i zbog koje novinari koji su u svemu tome učestvovali moraju odgovarati. Iako se ne smije zaboraviti da je propaganda mržnje kreirana, razvijena i kontrolisana iz političkih centara moći, zbog čega i ti političari moraju odgovarati.

Danas u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nije teško zamijetiti da je propagandista iz rata postigao konačni cilj pretvaranjem govora mržnje u jezik mržnje. Politička propaganda je došla do vrhunca učinivši da ljudi šute ili ignorišu krivicu za ratne zločine. Glavna poruka koju su širili propagandisti na svim stranama bila je ona o žrtvovanju nacije, i ona i danas postoji i često je korištena kao izgovor za odbijanje saradnje sa Haškim tribunalom ili domaćim sudovima.

Haški tribunal nije mogao ili htio podizati optužnice protiv novinara iz Srbije, BiH ili Hrvatske, mada mnogi smatraju da je i to neophodno. Domaći sudovi koji se bave procesuiranjem ratnih zločina također još se nisu u svom radu doticali medija, a čini se da je na njima taj zadatak ostao i da će ga trebati ispuniti. Ako ni zbog čega ono stoga što mnogi koji su do jučer “ubijali” sa malih ekrana, i sada rade u medijima, a neki su čak postali ili to pokušavaju, političari. Nijedno društvo koje želi biti demokratsko, koje želi garantovati sretan život, ne može napredovati niti se zadovoljiti takvim stanjem.

(Sarajevo, Septembar 2007.)

MEDIJSKI ZAKONI U BIH, SRBIJI I HRVATSKOJ I SUĐENJA MEDIJIMA

RTB izvještaj sa ratišta u Hrvatskoj, vjerovatno negdje poslije pada Vukovara, u novembru ili decembru 1991. godine. Kamera prikazuje izbliza lica maldih vojnika u maskirnim majicama kratkih rukava. Jedan ima krvave ožiljke na licu. Njihova lica se ne vide ali iza kamere dopiru glasovi, jedan ženski i jedan muški. Njih dvoje postavljaju pitanja vojniku.

Novinarka: Da li ste spremni da sarađujete sa nama?

Vojnik: Da, jesam...

Novinarka: Izdali ste Armiju i SFRJ. Kako mi da vam verujemo?

Vojnik: Moja tri prijatelja su u pritvoru. Mogu ako hoćete svu trojicu ubiti. Mogu ubiti dvojicu i jednog poštediti. Ili, mogu ubiti samo jednog. Tako mogu dokazati da imate poverenja u mene.

Novinarka: Dakle, spreman si da ubijaš svoje saborce?

Vojnik: Da!

Gabriel Eckstein u svom eseju o zakonima koji se tiču govora mržnje kaže da su to oni zakoni koji “zabranjuju bilo koju vrstu govora mržnje; etiketiranje grupa, uznemiravanja i optuživanje”. Danas, a i u vrijeme ratova, postojale su u Srbiji, BiH i Hrvatskoj pravne mogućnosti za procesuiranje ljudi koji se bave širenjem govora i ideja mržnje. Međunarodno pravo također se protivi ovim metodama. U sve tri zemlje gdje se rat odvijao postojali su zakoni i pravila koja se tiču i zaštite ljudskih prava, te zakoni koji regulišu upotrebu govora mržnje.

U SFRJ sve medije kontrolisali su republički ogranci Saveza komunista. Za vrijeme Tita uspostavljen je sistem javnog informisanja koji se odlikovao jakom decentralizacijom, a cilj je bio svakoj kulturi garantovati prostor za izražavanje. Tako je svaka republika imala svoje medije, a JRT sa sjedištem u Beogradu služila je kao neka vrsta koordinatora. Kasnije se pokazalo da je takva organizacija poslužila na ruku nacionalistima koji su preuzimali kontrolu nad medijima.

Titova vlast uspostavila je i Komisiju za ideološki rad i Komsiju za političko propagandne aktivnosti i informisanje. Sloboda govora bila je zagarantovana ustavom iz 1974. godine. Ipak, nije postojao slobodan pristup informacijama, a postojali su zakoni koji su strancima zabranjivali objavljivanje određenih

materijala i zakon koji je zabranjivao kritikovanje lika i djela Josipa Broza Tita. Situacija sa slobodom medija nije bila nimalo jednostavna u to vrijeme, ali za potrebe ovog istraživanja koncentrisala sam se na govor mržnje u BiH prije, za vrijeme rata i danas. Neposredno prije rata novi federalni zakon odobrio je privatno vlasništvo i tada su pored državne televizije i republičkih ogranaka, neke općine, gradovi i privatnici pokrenuli svoje medije. Nakon izbora u BiH 1990. godine, kontrola medija prešla je sa komunističke vlade u ruke političara iz partija koje su došle na vlast, većinom sa nacionalnim predznakom. Iako je bilo pokušaja donošenja novog zakona, čiji prijedlog je ocijenjen kontroverznim, BiH je ušla u rat bez jedinstvenog zakona o medijima.

Godine 1992. zvanična vlada u Sarajevu preuzela je kontrolu nad RTVBH. Kako su u vladi sjedili predstavnici više partija i nacionalnih grupa, ljudi koji su ostali zaposleni na RTVBH također su na neki način predstavljali multikulturalnost Bosne i Hercegovine. S ratom, SDA koja ostaje stranka sa najviše vlasti na teritoriji pod kontrolom ABiH, preuzima kontrolu nad RTVBH i iskorištava priliku da uradi što su Milošević i Tuđman u susjedstvu već učinili. Pored miješanja u uređivačku politiku, SDA postavlja direktora, prvo Mufida Memiju a zatim Amilu Omersoftić, oboje aktivni članovi SDA.

Snage koje su kontrolisali Karadžićevi sljedbenici, uz pomoć JNA, okupirale su veliki broj predajnika na teritoriji BiH čime su omogućili RTS da svojim programom preuzme primat. Druga opcija bila je Srpska radio televizija, koja je emitovala iz studija na Palama gdje je bilo i sjedište Karadžićeve vlade. Program je bio strogo kontrolisan i usaglašavan sa članovima SDS-a. U preostalom dijelu Bosne, dakle onom pod kontrolom HVO snaga, gledaoci su mogli pratiti program HRT iz Zagreba, te nekoliko lokalnih televizija koje su po pravilu bile nacionalističke. Zakoni koji bi regulisali šta se emituje u programima elektronskih medija, ali i ono što se objavljuje u štampanim medijima, kao mnogi drugi zakoni, jednostavno nisu postojali ili ako jesu, nisu bili poštovani. Slika medija sa početka devedesetih u BiH je kaos u kojem se našla cijela zemlja, te prikazuje rat koji se vodio sredstvima političke propagande.

U godinama nakon rata, nekoliko važnih zakona koji se odnose na medije su usvojeni u BiH. Regulisan je slobodan pristup informacijama, što je za ovdašnje medije od izuzetne važnosti. Od 1999. godine usvojen je i Etnički kod za medije prema kojem svi novinari i urednici, kao i vlasnici medija, imaju samo moralnu obavezu. U članku 1. ovog Koda stoji:

“Novinari i njihove publikacije imaju obavezu prema javnosti da održavaju visoke etničke standarde svo vrijeme u svim okolnostima. Dužnost je novinara i izdavača da poštuju potrebe građana za korisnim, pravovremenim i relevantnim informisanjem i da brane principe slobode informisanja i prava na fer i kritično informisanje...”

Član 4. pak upućuje na zabranu upotrebe govora koji bi pobudio diskriminaciju naglašavajući kako “novine i publikacije moraju izbjeći predrasude ili uvredljive asocijacije na osobe zbog njihove etničke, nacionalne, rasne, religijske, polne ili seksualne orijentacije ili bilo kakve fizičke ili mentalne mane ili bolesti”. Pravila, čiju provedbu nadgleda Regulatorna agencija za medije, postoje i za elektronske medije.

NOVINARI PRED SUDOVIMA

Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju daje precizne upute ko i zbog čega može biti osumnjičen za ratne zločine. Statut daje i pravnu osnovu za podizanje optužnica protiv novinara i to u Članu 4 (genocid) e) direktno i javno podsticanje na genocid...” Zatim u Članu 7 (individualana odgovornost za zločine) Paragraf 1 “Osoba koja podstiče... ili na drugi način pomaže ili ohrabruje”. NO, niti jedna optužnica nije podignuta ni deset godina poslije kraja rata.

Na okruglom stolu koji je održan 2001. godine u oktobru u Sarajevu šta da radimo sa slobodom informisanja, novinari su možda prvi put analizirali ulogu medija u ratu. Glasnogovornica ICTY Florence Hartmann tom prilikom je rekla da niti jedna optužnica protiv novinara nije podignuta u Hagu jer ne postoje dokazi koji bi ukazali na direktno učešće novinara u genocidu i etničkom čišćenju u BiH. Neke optužnice ukazuju da je ICTY svjestan da je politička manipulacija postojala. To je slučaj i sa optužnicom protiv Slobodana Miloševića u kojoj stoji;

25, g) “on je kontrolisao, manipulisao i na druge načine koristio srbijanske državne medije kako bi širio pretjerane i krive poruke o etničkim sukobima koje su uzrokovali bosanski muslimani ili Hrvati protiv Srba, a sa ciljem stvaranja atmosfere straha i mržnje među Srbima koji su živjeli u Srbiji, Hrvatskoj i BiH, a što je doprinijelo uveliko protjerivanju većine nesrpskog stanovništva, posebno bosanskih muslimana i bosanskih Hrvata u dijelovima BiH”.

U emisiji emitovanoj na talasima radija Slobodna Evropa 2001. godine na pitanje upućeno Florence Hartmann da li postoji mogućnost podizanja optužnica

protiv novinara u Srbiji, Hrvatskoj i BiH, Hartman je odgovorila da ICTY nema potrebnu dokumentaciju da dokaže učešće, ali da su tamošnji zvaničnici uvjereni da mediji jesu odigrali važnu ulogu u svemu što se dešavalo.

“Kako smo svjesni uloge medija za vrijeme ratova, dijelovi optužnice protiv Miloševića razmatraju korištenje medija kao oružja za činjenje nekih kriminalnih radnji. Na žalost, to nije odvojen slučaj kao na suđenjima za zločine u Ruandi gdje imamo neke optužnice protiv direktora ili ministara informisanja, nekih medija i novinara koji su direktno učestvovali u svemu što se dešavalo. Za Jugoslaviju nemamo kompletiran dosije o medijima”.

Miloševićeva optužnica nije jedina koja pominje ulogu medija. Dokument pod naslovom General Background, A. porijeklo sukoba između muslimana i Hrvata u (oktobar 1992. – mart 1994.), 1. Slučaj za tužilaštvo c) Hrvatski nacionalizam, rat i propaganda, dio 48 stoji:

“Tužiteljstvo je objasnilo porast diskriminatornog ponašanja u dijelu bosanskih Hrvata prema bosanskim muslimanima kao, djelimično, proizvod antibosanske propagandne kampanje koju su vodili hrvatski mediji i vlasti. Svjedok S svjedočio je da su prohrvatska i antibošnjačka propaganda širena sa televizije Vitez koju je kontrolisao HVO i koja je naglašeno izvještavala o potrebi odvajanja Hrvata i Bošnjaka”.

O efektima te propagande posredno govori i britanski novinar Anthony Loyd, u knjizi “My War Gone By, I Miss It o”. Putujući kroz srednju Bosnu, Loyd je upoznao stariju ženu koja ga je zasula, kako on piše, “tiradom protiv Islama”.

“Na hiljade arapskih mudžahedina mota se okolo po brdima, rekla mi je. Oni su radikalizirali svijest bosanskih muslimana koji su sada ušli u džihad, sveti rat, protiv ugroženih Hrvata koji su tako dugo bili poniženi pod Osmanlijama. Bosna je sada evropska granica na kojoj se bori protiv fundamentalističkih Allahovih legija, a na braniku su hrabri Hrvati, hajdučki potomci, koji se bore za hrišćanstvo...Ako ja kao relativno nepristrasan stranac, koji ima slobodan pristup medijima, mogu biti uplašen od lokalnih propagandista i onih koji su širili strah, zamišljam šta te njihove metode rade izolovanim ruralnim zajednicama koje nemaju pristup vijestima, nemaju iskustvo nepristrasnih medija, i oslanjaju se na glas lokalnih vlasti u potrazi za istinom”

Javnost u zemljama koje su bile pogođene ratovima, a nastale su raspadom Jugoslavije, vjeruje da novinari snose ogromnu odgovornost za sve što se desilo i konačno za raspad zajedničke domovine. Hrvatski intelektualac Ivan Zvonimir

Čičak, rekao je jednom prikom kako riječ može biti ubojitija od metka. “Kada je napisana, čak je i jača jer ostaje dugo. Metak ubije jednom, jednu, dvije, tri, pet osoba. Ali riječi mogu da unište cijelu zajednicu”. Ivan Čolović iz Beograda izrekao je sličan stav pišući u riječima u jednoj od svojih knjiga. On piše kako iziritirati protivnici rata početak sukoba mogu pronaći u idejama i riječima koje je lako širiti oko.

Dva velika suđenja novinarima obilježila su period nakon Drugog svjetskog rata. Posljednja presuda izrečena je 2003. godine pred Međunarodnim sudom za zločine počinjene u Ruandi. Sud je osudio trojicu novinara za genocid i pozivanje na širenje mržnje, te ubijanje. U Ruandi je 1994. godine ubijeno oko 800.000 ljudi, pripadnika naroda Tutsi. Sudski panel je zaključio da su optuženi koristili radio i petnaestodnevnik kako bi podsticali etničku mržnju koja je navela na masakre u crkvama, školama, bolnicama i na barikadama. Radio stanica koju su u Ruandi nazvali Radio mačeta, vodila je ubice do žrtava, emitovala imena Tutsija koji su se skrivali, brojeve registarskih tablica i mjesta gdje su se skrivali. Dvojica novinara su osuđena na doživotni zatvor, a jedan na 27 godina. “Moć medija da stvore i unište ljudske vrijednosti ide uz ogromnu odgovornost” rekle su sudije na dan izricanja presude. “Oni koji kontrolišu medije jesu odgovorni za posljedice”. Tako su Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza i Hasan Ngeze postali prvi novinar osuđeni na stroge zatvorske kazne zbog zloupotrebe medija u novijoj historiji.

Najpoznatije medijsko suđenje u prošlom stoljeću bio dio suđenja nacistima u Nirnbergu koji se odnosio na Juliusa Streichera, urednika i izdavača polupornografskog i antisemitskog lista Der Stürmer. Njegove novine pozivale su na mržnju Jevreja. Proglašen je krivim i osuđen na smrt vješanjem. U presudi stoji:

“...zbog njegovog propovijedanja, pisanja i širenje mržnje protiv Jevreja, Streicher je bio poznat kao jevrejomrzac broj jedan. U njegovim govorima i tekstovima, sedmicu za sedmicom, mjesec za mjesecom, inficirao je njemačke umove virusom antisemitizma i poticao na zločine. Znajući šta se dešava sa Jevrejima u okupiranim istočnim teritorijama, ovaj optuženi je nastavio pisati i objavljivati svoju propagandu smrti...Streicherovo podsticanje na ubijanje i istrebljenje Jevreja dok su oni bivali ubijani na najokrutnije načine, jasno formiraju optužnicu na političkim i rasnim osnovama a koja se veže na ratne zločine kako ih definiše Povelja i jesu zločini protiv čovječnosti”.

ZVORNIK

Pored slika iz Sarajeva, publici u Srbiji bile su uskraćene i slike i informacije etničkog čišćenja dijela Bosne. Tako je bilo i u slučaju grada Zvornika kojeg su srpske snage okupirale 1992. godine. Na hiljade ljudi je ležalo ubijeno na ulicama ovog gradića nakon što su JNA i paramilitarne snage iz Srbije ušle. Srbijski mediji su objavili da je grad "oslobođen". Prikazujući džamiju na kojoj je srpska zastava i zvučnici sa kojih odjekuje "Marš na Drinu" što je trebalo asocirati gledaoca na hrabrost Srba kako u prošlosti tako i danas. Izuzev srpskih medija, niti jedan drugi izvještač mjesecima nije mogao ući u Zvornik.

GENOCID UŽIVO

Genocid u Srebrenici, barem dijelovi onoga što se desilo, bili su gotovo uživo prenošeni na talasima SRTa. Kamermani i novinari ušli su u grad sa vojnicima VRS. Prvi snimci emitovani su 16. jula 1995. godine, odnosno pet dana nakon okupacije grada. Svi snimci su pažljivo montirani tako da se nisu vidjela ubistva, a vojska je prikazivana kao oslobodilačka i pravedna.

Vedran Škoro bio je urednik i voditelj vijesti na dan 11. jula 1995. godine na SRT (danas također novinar). Večernji Dnevnik počeo je izvještajem o NATO udaraima oko Srebrenice. Nakon toga slijedio je redovni izvještaj sa prvih linija, a potom vijest dana, koju je voditelj pročitao sa osmijehom na licu.

"Srpska vojska, upravo smo dobili vest, oslobodila je Srebrenicu. U silovitom kontranapadu koji je usledio nakon nekoliko muslimanskih ataka iz zaštićene zone Srebrenice, i nakon paljenja okolnih sela i nasilja nad srpskim civilima, srpske jedinice danas su u nezadrživom nastupu oslobodile celo područje ove opštine. U ovom trenutku u toku je prihvatanje civila i predstavnika UNPROFORa sa kojima se postupa strogo po važećim međunarodnim konvencijama. Prema odredbi Ženevske konvencije postupa se i prema naoružanim i vojno sposobnim muškarcima iz Srebrenice. Oni u ovom času predaju svoje naoružanje, a očekuje se tokom večeri da će i muslimanske paravojne jedinice iz Žepe isto to učiniti. Predsjednik Republike Srpske doktor Radovan Karađić izdao je naredbu o uvođenju civilne vlasti u Srebrenicu i naimenovao Miroslava Deronjića za civilnog komesara sa visokim ovlaštenjima. Sve teče po planu i prema međunarodnim konvencijama. Muslimanski narod, posebno oni koji nisu počinili zločin, nemaju nikakvog razloga za strah i pozivaju se da sarađuju sa civilnim organima vlasti".

Isti tekst pročitao je tri puta u narednih pola sata. Niti jedna slika nije prikazana te večeri...

Prve snimke iz Srebrenice emitovane su 16. jula 1995. godine. Urednik i voditelj Snježan Lalović, danas također novinar na RTRS, ušao je sa kamerama Radetom Popovićem tik uz generala Ratka Mladića u okupirani grad. U intervjuu za SRT na dan okupacije Mladić je izgovorio: "Poklanjam danas ovaj grad Srbima na dar".

ONI KAO HOĆE DA SE OTCJEPE...

Ivica Puljić napravio je priču o mladom, preplašenom vojniku na prvoj liniji negdje u Sloveniji. Vojnik je govorio naglašenim bosanskim akcentom.

J – Kako ide?

S – Jebeno užasno, eto kako.

J – Znaš li protiv koga se boriš?

S – Ma samo znam da oni pucaju na nas.

J – Ko su oni?

S – Pa valjda pripadnici Teritorijalne odbrane i drugi.

J – A znaš li što je ovaj rat, ova bitka?

S – Kako bi ja to znao? Oni kao žele da se otcjepe, a mi im kao to ne damo.

(IzvjешtaJ JUTEL-a, privatni arhiv, datum nije zabilježen na snimku ali radnja se dešava između 25. i 29. juna 1991.godine, za vrijeme desetodnevnog rata u Sloveniji.)

Ovo je jedna od prvih priča sa linija bojišnice. Čak i danas daje sliku svijesti Jugoslovena koji i pored toga što su bili pod udarima političke propagande iz raznih centara još uvijek nisu bili spremni na ono što je uslijedilo.

RAT U KOJEM PUŠKE NISU JEDINO ORUŽJE

Nekadašnji urednik na RTVBH i voditelj centralnog Dnevnika Senad Hadži-fejzović, Dnevnik 2 u 19.30, 2. aprila 1992. počeo je riječima:

"Dobro veče. Još nije zvanično objavljeno, jer još uvijek se vaga, ali za sada, u dijelu BiH, i to treba reći, je rat! Ovo je rat protiv nedužnih civila; ovo je rat protiv naše djece. Ovo je rat protiv svih nas. Ne ubijamo se međusobno, nego oni nas ubijaju. Ne slušajte glasine. Ne vjerujte ništa sem ono što vidite svojim očima. Ovo je rat u kojem puške nisu jedino oružje".

- 1 Video arhiva "Pravo na sliku i reč", RTB, 1991, tačan datum nije zabeležen.
- 2 Eckstein, Gabriel. <http://wcl.american.edu/pub/humright/brief/v3i2/lerner32.htm>, 08. 12. 2002.
- 3 Matic, Georgije (ed), 1996, pp. 24
- 4 Thompson, Mark. 1999, pp. 9, 10
- 5 Ibid, pp. 219
- 6 Ibid., pp. 265-268
- 7 dostupno na www.vzs.ba
- 8 ibid
- 9 Statut ICTY dostupan na <http://www.un.org/icty/> (prijevod sa engleskog jezika)
- 10 Habul, Emir. The Media and War Crimes: Will the Hague Prosecute Journalists? Available at <http://www.mediaonline.ba/mediaonline/attach-eng/4178.pdf> , (prijevod sa engleskog)
- 11 Optužnica protiv Slobodana Miloševića, dostupna na <http://un.org/icty/indictment/english/mil-ii011122e.htm> (prijevod sa engleskog)
- 12 Čamo, Mensur i Lalić, Ivana. Mediji i ratni zločini: da li će se balkanski Goebbels izvući?, intervju sa Florence Hartman za Radio Slobodna Evropa, dostupno na <http://www.danas.org/programi/haaska/2001/10/20011019132729.asp>
- 13 Dostupno na <http://www.un.org/icty/kupreskic/trialc2/judgement/kup-tj000114e-3.htm#IIIA1c>
- 14 Loyd, Anthony. *My War Gone By, I Miss It So*, Penguin Books, 2001, pp 70-71
- 15 Čičak, Ivan Zvonimir, dio govora sa okruglog stola Tolerancijom protiv mržnje; borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netrepeljivosti; Govor mržnje, Zagreb, objavio Hrvatski Helsinški komitet za ljudska prava, grupa autora, 1997, pp. 161
- 16 Čolović, Ivan. *Politika simbola*, Beograd, XX Vek, 2000, pp. 36
- 17 Dostupno na <http://www.historyplace.com/worldwar2/timeline/nurem.htm>

NUNS: KRIVIČNA PRIJAVA TUŽILAŠTVU ZA RATNE ZLOČINE

Izvršni odbor Nezavisnog udruženja novinara Srbije smatra da su pojedini mediji u Srbiji, krajem 80-ih i početkom devedesetih godina 20. veka, tokom raspada SFRJ, prvo znatno doprineli rastu međunacionalnih netrpeljivosti i mržnje a zatim se i direktno stavili u službu ratne propagande.

Medijsko manipulisanje u širenju nacionalne i verske mržnje preraslo je u otvoreno podsticanje diskriminacije i neprijateljstva čime su stvorene psihološke pretpostavke za najbrutalnije ratno nasilje i zločine.

Zbog toga je NUNS podneo krivičnu prijavu protiv odgovornih osoba i novinara u Radio-televiziji Beograd, Radio-televiziji Novi Sad, dnevnim listovima Politika, Večernje novosti i drugim koji su svojim uticajem i značenjem u medijskom prostoru i kao državna medijska preduzeća sprovodili ratnohuškačku propagandu. Smatramo ih suodgovornim za ratna dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije koja su dovela do ogromnih materijalnih gubitaka i ljudskih žrtava i najstrašnijih ratnih zločina.

Izvršni odbor Nezavisnog udruženja novinara Srbije
U Beogradu 8. jula 2009. godine

TUŽILAŠTVU ZA RATNE ZLOČINE REPUBLIKE SRBIJE

IZVRŠNI ODBOR NEZAVISNOG UDRUŽENJA NOVINARA SRBIJE

PODNOŠI KRIVIČNU PRIJAVU

PROTIV

NN lica (odgovornih lica i novinara u Radio-televiziji Beograd, Radio-televiziji Novi Sad, dnevnim listovima „Politika“, „Večernje novosti“ i dr.), zbog krivičnog dela organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina iz čl. 145. KZ SRJ.

RAZLOZI

Smatramo da su, pre izbijanja oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, na tom istom prostoru, u medijima, govorom mržnje i širenjem lažnih informacija vršene političko-propagandne pripreme da se u javnosti stvori uverenje o opravdanosti oružanog sukoba i, u njemu, grubog kršenja normi međunarodnog humanitarnog prava. Smatramo, takođe, da su to bili pravno nedozvoljeni oblici propagande i da su, samim tim, predstavljali krivična dela.

Ovom prilikom želimo da pre svega ukažemo na to kako su u tim aktivnostima učestvovala pojedina odgovorna lica i novinari nekih medija u Srbiji. Smatramo da su se oni otvoreno stavili u službu tada aktuelnog režima, podstičući i šireći, pre svega međunacionalnu i versku mržnju, ali i nedozvoljenu propagandu. Sa još većim intenzitetom nastavili su svoju aktivnost i u toku opšte poznatih oružanih sukoba na ovim prostorima u vremenu od 1991. do 1999. godine.

Izveštavajući sa prostora oružanih sukoba, svesno se šalju, a potom obrađuju i objavljuju polulažne i lažne informacije o navodno stravičnim zločinima pripadnika „druge“ strane. To je objektivno imalo snažan efekat i uticaj na širu javnost, a naročito na pojedine pripadnike i regularnih i tzv. “paravojnih” oružanih formacija, da se „osvetnički“ ponašaju u tim sukobima, čineći najteže zločine prema civilima (ubistva, mučenja, nečovečna postupanja, povrede telesnog integriteta, zastrašivanja, teror, raseljavanje ili preseljavanje civilnog stanovništva, razaranje većih i manjih naselja, protivzakonita zatvaranja, pljačku

imovine stanovništva i dr.), zatim ubistva, mučenja i nečovečna postupanja prema ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima. Sve ove činjenice su poznate iz većeg broja procesuiranih slučajeva, kako pred Haškim tribunalom, tako i pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu i, prethodno, pred sudom opšte nadležnosti – Okružnim sudom u Beogradu.

Sva ta i takva postupanja pojedinih pripadnika navedenih oružanih formacija, protivna međunarodnom humanitarnom pravu i kao takva sankcionisana i našim Krivičnim zakonikom, objektivno su delom proizlašla iz svesne medijske manipulacije pojedinih novinara i odgovornih lica, pre svega navedenih sredstava informisanja. Takvo njihovo ponašanje i objektivno i subjektivno predstavljaju radnje pozivanja i podsticanja na izvršenje ratnog zločina i da su time izvršili krivično delo organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnog zločina iz čl. 145. KZ SRJ.

Ovom prilikom vam u potvrdu naših osnovanih sumnji da su pojedinci, koje za sada personalno ne opredeljujemo, izvršili predmetno krivično delo, dostavljamo sledeće štampane i elektronske priloge.

Smatramo nužnim da Tužilaštvo za ratne zločine izvrši odgovarajuće provere naših navoda, da eventualno prikupi druge informacije i dokaze, te da nakon toga zahteva pokretanje krivičnog postupka protiv određenih lica, za navedeno krivično delo.

Izvršni odbor Nezavisnog udruženja novinara Srbije
U Beogradu 1. jula 2009. godine

PRILOZI UZ KRIVIČNU PRIJAVU

PRILOG 1

Prilozi u medijima koji su pozivali i podstrekivali na činjenje ratnih zločina (Period: 1991. – 1995. godine; 1999. godina)

1. „DOSIJE NUNS“, TEKSTOVI „MEDIJI I RAT“, Uloga medija i novinara u raspirivanju međunacionalne mržnje i ratovima na području bivše SFRJ, autorke Ivana Jovanović i Mirjana Pantić, broj 29, juni 2009. godine:

Rubrika “Odjeci i reagovanja”, “Politika”, juli 1987. – mart 1991; Radina Vučetić i prof. Aljoša Mimica obradili su u izdanju Fonda za humanitarno pravo obiman materijal iz rubrike, knjiga objavljena i u drugom, dopunjenom izdanju. “Preko te rubrike lansirani su svi stereotipi koji su Srbe u celoj Jugoslaviji pripremili za ono što će doći 1991, na tezi da su ugroženi od novog genocida. Potpisnici tekstova u toj rubrici bili su brojni akademici, novinari i druge javne ličnosti. Istovremeno, na stranicama ‘Politike’ oglašavali su se akademici (Ćosić, Tadić, Marković, Ivić, Krestić i drugi). Oni su se uvek javljali u ključnim trenucima, kada je trebalo objasniti da je Srbija žrtva zavere, da se u Sloveniji i Hrvatskoj desila kontrarevolucija, da Srbima u Hrvatskoj i Bosni prethodi genocid, da Srbi, Hrvati i Bosanci ne mogu zajedno i slično. Po pravilu intervjuisao ih je Milorad Vučelić”, kaže Sonja Biserko i dodaje da su njihovi intervjui uvek bili plasirani na po nekoliko prvih strana Politike. U više od 4.000 autentičnih ili falsifikovanih pisama čitalaca postavljeni su osnovni obrasci srpskog nacionalizma, kaže za Dosije o medijima istoričarka Radina Vučetić. Ta je rubrika, prema njenoj oceni, od velikog značaja za razumevanje načina na koji je javno mnjenje u Srbiji i Jugoslaviji bilo sistematski pripremano za buduću dirigovanu dekonstrukciju zemlje i ratove u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Prema njenim rečima uticaj ove rubrike bio je mnogo veći od onoga koji se mogao očekivati od forme “pisama čitalaca”. Trebalo je najpre da probudi nepoverenje prema drugom, zatim da proizvede strah, a onda i da podbode mržnju. Istraživanjem je utvrđeno da u spornoj rubrici dominiraju klasični pamfleti, paraliterarno oslanjanje na epsko nasleđe, kvazisociološke montaže probranih poluistina, tendenciozna feljtonizacija istorijskih događaja i melodramski iskazi. “Odjeci i reagovanja” nesumnjivo su

promenili ton, pa i kompletnu uređivačku politiku ne samo u matičnom dnevnom listu, nego u srpskom novinarstvu uopšte. To je postao model za druge medije, pre svega za Televiziju Beograd.

Sociolog Stjepan Gredelj: tokom ratova u bivšim jugoslovenskim republikama televizija i naročito radio bili su daleko opasniji od štampe; mediji su u ogromnoj meri uticali na zločine koji su se dogodili. “U ratu, kad sa radija imate pokliče ohrabrivanja, ljude je lako ubediti da je na primer 40 beba zaklano u Vukovaru, da su od dečijih prstića pravljene ogrlice”, dodaje on, i naglašava da u takvim medijskim operacijama nisu učestvovali samo mediji, već čitave strukture, od kulturnih do političkih institucija. One su formirale javno mnjenje, a mediji su bili ‘drugi ešelon’. Pozivajući se na izveštaje Crvenog krsta, autori istraživanja objavljenog pod nazivom ‘Mediji i rat’ utvrdili su da iz etnički mešovitih sredina već u februaru 1991. godine odlaze i Srbi i Hrvati, a ključni razlog je medijski proizveden strah od rata. Metodologiju koja se u medijima razvila najpre u Srbiji, Gredelj tumači ciničnom kombinacijom reči. Po njemu, to je bila ‘spontana organizovanost, ili organizovana spontanost’. “Naprosto, krenulo je na jedan način, a onda su ljudi počeli da dosoljavaju, presoljavaju...”, kaže Gredelj i dodaje da su se po principu Gebelsove formule “hiljadu puta ponovljena laž postaje istina”, i za vreme rata u bivšoj Jugoslaviji informacije ponavljale sve dok ih ljudi nisu prihvatili bez razmišljanja. Kao rezultat takvog pristupa, taj rat imao je samo “džepove” otpora i nije naišao ni na kakav protest šire javnosti. Naprotiv, tenkovi na putu za Hrvatsku ispraćeni su cvećem.

Novinar Dragomir Olujić Oluja je ubeđen da se s velikom verovatnoćom može pretpostaviti ko su pisci scenarija, odnosno kreatori matrice koju su od Politike i tadašnjeg RTB-a preuzeli i drugi mediji. Prema Olujićevom mišljenju, Slobodan Milošević je postavio sistem, temelj i ciljeve, a posao su operativno odradili nekadašnji direktori Politike i RTB-a Živorad Minović i Dušan Mitević, književnik Brana Crnčević i pojedine ličnosti iz Srpske akademije nauka i umetnosti, pre svih Dobrica Ćosić, a ne treba preskočiti ni Matiju Bečkovića i Udruženje književnika Srbije. U toj ekipi bilo je i entuzijasta, među kojima je i drugi čovek tadašnjeg režima Borisav Jović. On je, tvrdi Olujić, pisao pod pseudonimom u Politikinoj rubrici “Odjeci i reagovanja” a, kako kaže, verovatno nije bio jedini.

U januaru 1991. godine na prvom programu Televizije Beograd emitovan je dokumentarni film o Martinu Špegelju, a Politika je izvestila da je “Otkriven

hrvatski plan oružane pobune”, uz citat Špegeljeve izjave iz pomenutog filma “Mi smo u ratu s vojskom. Ako do nečega dođe, pobiti ih sve na ulici, u stano-
vima, bacati bombe, pištolj u stomak, žene, djecu...”.

TV Beograd emitovala je i nekoliko izjava ‘ubačenih hrvatskih terorista’ koji su ‘javno priznali da su planirali da u Srbiji čine zločine. Politika je krajem januara 1991. godine objavila komentar Milorada Vučelića koji će kasnije biti postavljen za direktora Radio-televizije Srbije: ”Moramo se do kraja i bez iluzija i samoobmana suočiti sa činjenicom da se u Hrvatskoj, među Hrvatima, do sada nije našao niko ko bi izrekao bar jednu reč osude javnim planerima ‘kasaplje-
nja’ i novog ustaškog genocida nad Srbima i svim drugim nepoćudnim. To do sada nije uradio nijedan hrvatski intelektualac, niti književnik, nijedno društvo ili udruženje, niko od poslenika javne reči, niko od ugleda i autoriteta, nijedan propagandista, a ni katolička crkva. Hrvatska, dakle, ponovo šuti...”.

Pozivajući se na izveštaje Crvenog krsta, autori istraživanja objavljenog pod nazivom ‘Mediji i rat’ utvrdili su da iz etnički mešoviti sredina već u februaru 1991. godine odlaze i Srbi i Hrvati, a ključni razlog je medijski proizveden strah od rata.

Večernje novosti objavile su nedelju dana pre demonstracija 9. marta 1991. u istom broju tri verzije vesti o jednom pravoslavnom svešteniku u Slavoniji, pa je u jednoj objavljeno da je ubijen, u drugoj da je ranjen, a u trećoj da je zarobljen..

Komentar Slavka Budihne, objavljen 16. februara na RTB, u kojem je optužio Srpski pokret obnove da je “produžena ruka ustaškog hrvatskog režima”.

Vest o “masakru 41 deteta u osnovnoj školi u Borovu naselju, 20. novembar 1991. Tu vest prvo je objavio tadašnji dopisnik agencije Rojters Vjekoslav Rado-
vić (u periodu posle oktobarskih promena 2000. šef informativne službe Demo-
kratske stranke Srbije), a zbog demantija koji je sutradan usledio njemu je u toj kući uručen otkaz. U Dnevnikovom dodatku emitovan je razgovor sa čove-
kom koji je “otkrio” nepostojeće leševe, a snimak je i danas moguće videti na sajtu Jutjub. TVB je najpre objavila (ne pozivajući se na Rojters nego na nezavi-
snu britansku televizijsku mrežu ITV) vest o “masakru 41 deteta u osnovnoj školi u Borovu naselju. “Stanica prenosi izveštaj fotoreportera Gorana Nikića prema kojem su pripadnici hrvatske garde, povlačeći se iz Vukovara, izvršili pravi pokolj
čitavih srpskih porodica”, najavio je spiker, uz sliku ruševina i bašti u kojima su bili leševi više ljudi odevenih u civilnu odeću. Usledio je razgovor u studiju

sa ‘Nikićem’: “Oni su to povadili iz podruma, to su bile gomile, spajali su glave, tela, to je sve stravično izgledalo. Probao sam da snimim, međutim praštali su meci i jedan od vojnika repetirao je pušku i naredio mi da spustim aparat”. Već sutradan TVB je objavila da je ‘fotoreporter’ negirao sve ono što je bio izjavio. Slični obrasci korišćeni su i u hrvatskim medijima koji su kao odgovor na vest o 40 beba u Vukovaru objavili da “srpski četnici prave ogrlice od prstića” ubijene hrvatske dece. Primera radi, hrvatski ženski časopis Svijet, u izdanju iz avgusta 1991, umesto modom i receptima bavio se “hrvatskim majkama”, “četnicima”, “agresorima”, “zločinima” i sličnim temama.

TV Beograd je na početku rata u Hrvatskoj objavila izjavu “zarobljenog hrvatskog teroriste” koji novinaru priznaje da je pred srpskim majkama zaklao njihovo dvoje dece. Na snimku se vidi mladić neurednog izgleda koji mrmljajući nepovezano odgovara na pitanja novinara. Novinar ispituje grubim tonom, često prekida odgovore.

“X: Prvo su me odveli dole, u ćošak, tamo je bilo dvoje dece, vezane za stolicu.

NOVINAR: Ko te odveo?

X: Srnić Ivica i Hasanović Ivica.

NOVINAR: Da, doveli su te i šta su ti rekli?

X: Tamo je bilo dvoje dece vezane...

NOVINAR: Malo glasnije pričaj!

X: ... Bilo je dvoje dece vezane za stolicu i onda mi je Ivica dao noževe... rekao mi da moram zaklati...

NOVINAR: Koliko su deca bila stara:

X: Otprilike 15 godina.

NOVINAR: A šta su ta deca radila, kako su to prihvatila i kako su se ponašala kad su te videla da im s nožem prilaziš?

X: Plakala su.

NOVINAR: Plakala su. A jesu te molili možda nešto?

X: Jesu, ali Hasanović Ivica mi je zapretio što smo se posvađali prije, ja sam morao zaklati djecu. Majke su plakale.

NOVINAR: A je li ti bilo žao?

X: Jeste.

NOVINAR: Zašto si to učinio?

X: Zato što su me oni naterali.

NOVINAR: Naterali su te. Kako si ih zaklao?

X: Nožem.

NOVINAR: Nožem. A kakav je to nož bio? Je l' to bio običan nož neki, kakav nož? Specijalan? Skakavac?

X: Kao 'rambo' nož. Imao neke zube, kompas i crne korice.

NOVINAR: Objasni kako si zaklao decu?

X: Sa levom rukom sam, kako su bili vezani, u'vatio za kosu i preš'o do pola nožem.

NOVINAR: Samo da te pitam, jesi ti tada to radio u normalnom stanju, da nisi prethodno popio neki lek, neki prašak da nisi dobio?

X: Prije toga su mi bili dali injekciju...

NOVINAR: Ko ti je dao?

X: Srnić Ivica.

NOVINAR: Srnić Ivica. Jesi ti to dobrovoljno prihvatio, tu injekciju?

X: Nisam, bio sam prisiljen.

NOVINAR: Sve si, kako te shvatam, pod prisilom radio?

X: Da.

NOVINAR: Koliko neposredno pre nego što si zaklao decu, koliko neposredno pre toga si dobio injekciju?

X: Dobio sam injekciju... vreme ne znam baš tačno.

NOVINAR: Pa, koliko, 10, 15 minuta pre toga, koliko?

X: Bilo je malo više.

NOVINAR: Objasni, kako si postupao sa decom. Prišao si im, ona su plakala...

X: Da.

NOVINAR: Idemo dalje, pričaj, onda si levom rukom uhvatio za kosu i preklao jedno dete. Kako? Preko grkljana, je l'?

X: Ovako... do pola.

NOVINAR: Jesi bio okrvavljen?

X: Nisam.

NOVINAR: Znači, dosta si stručno radio.

X: Bila je tamo jedna plahta...

NOVINAR: Je l' gledao neko taj tvoj čin što si radio?

X: Gledale su majke.

NOVINAR: Majke su gledale. Šta su radile? Plakale su i molile?

X: Da.

NOVINAR: A šta ti je Srnić u tom trenutku govorio?

X: On je rekao da moram zaklati i to drugo dete.

NOVINAR: Onda, šta si radio dalje?

X: Onda sam morao i to drugo dete zaklati...”.

U tekstovima “Zločini na salašu” i “Štit od talaca”, koje su Večernje novosti objavile 13. novembra 1991. i 20. novembra iste godine, autori T. Bakić, D. Stojić i M. Petrović pisali su o hrvatskoj “životinjskoj prirodi”. O hrvatskom “varvarstvu” pisalo se u istom listu u tekstovima “Ustaše ubijaju – i svoje” i “Krajišnici zauzeli Saborsko” 12. i 17. novembra 1991, a potpisnici su N. Nenković, M. Janošević i M. Bošnjak.

U tekstovima koje su potpisali D. Stojić i M. Petrović “Iz podruma u slobodu” i “Zveri klale u ponoć” (14. i 22. novembar 1991), govorilo se o “demonjskoj prirodi” Hrvata, dok je Anđelko Dragojević u Večernjim novostima 22. novembra 1991. u tekstu “Sve zločince za sve žrtve”, pisao o njihovom “nepojmljivom sadizmu”. Novosti su u tekstu “Specijalci čiste mine”, potpisano inicijalima B. B. M., 20. novembra 1991. pisale i o “polnoj izopačenosti” Hrvata koji su, kako je navedeno, “obukli žensku odeću da bi pobegli iz grada”. Pisalo se i o “rasnoj inferiornosti” Hrvata, uz tvrdnje da regrutuju crnce, ali i da koriste decu kao “živi štit”.

Novinar Jovan Dulović, nekadašnji reporter “Politike ekspres”, priseća se dvojice dobrovoljaca iz Crne Gore koji su se, podgrejani novinskim tekstovima i televizijskim priložima s ratišta, zaputili u Vukovar. Kad su videli šta se tamo dešava rešili su da se vrate kući. “Rekli su: Nismo mi došli ovako da ratujemo. Otišli su i niko ništa nije mogao da im kaže”, kaže za Dosije Dulović.

JNA na bršadinskom silosu, potpuno pustom, gde se po izmetu moglo utvrditi da već neko vreme hrvatske snage tu nisu boravile, mnogobrojne dopisnike beogradskih medija to nije sprečilo da pišu o velikoj pobiđi Jugoslovenske armije i „oslobađanju silosa od ustaša“. U novinama je osvanuo naslov „Borba za silos“, navodi Dulović, koji je s vojnicima došao u silos i dodao da je naslov pratila izmišljena priča o tome koliko je hrvatskih vojnika bilo na silosu, kako su pobegli, šta su pobili... Prema njegovim rečima mnogi su svesno izmišljali priče, jer su znali da će im tekstovi ući u novine, pa su mogli da pišu šta su hteli. „Što

više pljuješ i izmišljaš to je sigurnije da će ti tekst biti na vrhu strane“, dodao je on.

„Sećam se, bio je tamo neki Jelenko Slatinac, dopisnik Politike ekspres, koji je pisao te izmišljotine, lupao, brkao... Napisao je jednom da su Hrvati u Bršadinu kod Vukovara zaustavili voz i pobili oko 100 ljudi, što je potpuna besmislica. Posle toga sam sreo neke ljude koji su me pitali jesi li ti Slatinac? Ja sam rekao da nisam, a ovaj mi pokazuje novine sa spiskom mrtvih, na kojem je i njegovo ime, i kaže: 'E, ovo sam ja, a ovaj ispod što piše da je masakriran je ovaj što stoji pored mene'“, seća se Dulović.

To je, kako ocenjuje, bilo tragično, a čovek koji mu je pokazivao novine sa spiskom pobijenih bio je besan i bojao se da će njegova familija pročitati da je mrtav i da će se uznemiriti.

Reporter Branko Brudar obavestio je 1991. godine auditorijum državne televizije da Hrvati pustoše srpske kuće, da su posegli za svim mogućim sredstvima, uključujući i teške droge, pa im se tako nadrogiranim i pomahnitalim teško odupreti na bojnom polju. Brudar je istovremeno „umirio“ publiku „optimističkom prognozom“ da ustaški pohod neće dugo trajati jer je pobjeda srpskih branilaca izvesna: „Ratu u Hrvatskoj teško je prognozirati kraj, ali je zato ishod tog rata vidljiviji. Kao i u svakom, i u ovom ratu jedno od najmoćnijih oružja jeste motiv. Srpski branioци koji su u međuvremenu konsolidovali svoje redove, tako da su od naoružanog naroda postali dobro organizovana vojska, imaju jak motiv – odbrana boljeg života, ognjišta, ali i dostojanstva drugog po veličini naroda na teritoriji sada već bivše Hrvatske. Druga strana, ustaše i belosvetske horde plaćenika i pljačkaša, baš u tome – u pljački nalaze svrhu ratovanja“, naveo je Brudar.

„Ustaško vrhovništvo je u svoj pakleni plan uništenja srpskog naroda sem Šiptara sa Kosova i Metohije i iz Makedonije uključilo i narkotike. Budući bojovnici se na poligonima za obuku drogiraju, tako da na front dolaze kao neizlečivi narkomani. Oni u svojim borbenim kompletima, zavisno od afiniteta, nose heroin, morfijum, LSD i kombinuju ih sa alkoholnim pićima. Protiv tako drogiranih i praktično neuračunljivih vrlo je teško ratovati. Pogotovo ako se uzme u obzir da su se hrvatske vlasti od kraja Drugog svetskog rata na ovamo vrlo temeljito spremale za ovo što se sada događa. Jedan od primera koji potvrđuje ovu tezu jeste i Vukovar, grad u zapadnom Sremu koji je pretvoren u pravo utvrđe-

nje. Borbe za oslobođenje ovog grada vode se danonoćno, a oslobodioci se bore bukvalno za svaku kuću“, naveo je Brudar u svom TV prilogu iz Vukovara.

Milijana Baletić, ratna reporterka Televizije Novi Sad, koju gledaoci pamte po izveštavanju sa prvih linija fronta u Dubrovniku i u Vukovaru, nije štedela reči da opiše šta rade “ustaški koljači” i da na mahove iskritikuje one koji im ne pružaju otpor.

“Kako je moguće da se ovde u Vukovaru toliko održe ustaše? Mora da im je narod pružao podršku. Šta vi mislite?”, upitala je novinarka TV Novi Sad dve građanke koje je zatekla u Vukovaru. Jedna žena odgovara da ne zna, da je novinarka “puno pita”, a Baletićka nastavlja: “Kako je moguće da se narod nije pobunio protiv njih, a druga žena odgovara: “Neće protiv svojega niko”.

“Izazivanje etničke mržnje putem sredstava javnog informisanja, satanizacija dotadašnjih sunarodnika, školskih drugova, kolega, bila je uvertira u rasplamsavanje rata. S jedne strane stajali su Srbi, “nebeski narod”, a s druge strani plaćenici, mudžahedini, ustaše, koljači...”

“Izvestila” je da su u Suboticu, preko Katoličke crkve u tom gradu, dovedene “zenge” i pripadnici HVO, odakle su konvojima prebacivani na lečenje u Mađarsku. Posle izlečenja, vraćali bi se na vukovarsko ratište, tvrdila je Baletić. “Evo nas u Subotici. Odatle se vrši organizovano prebacivanje ustaške bande u Mađarsku, zemlju koja znači slobodu za koljače. Pitamo prozvanog: gospodine Skenderoviću, pomoći zločincu da pobegne – da li je to pitanje humanosti, demokratije ili saučesništva?”, upitala je Baletić svog sagovornika Julija Skenderovića, tadašnjeg predstavnika Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini. “Saučesništvo sa zločincem je za svaku osudu”, odgovorio je Skenderović. Milijana Baletić je nastavila: “Kako se osećate sada kada se zna da ste vi jedan od tih koji je pomagao zločincima”, na šta je Skenderović odgovorio da to nije tačno. “Priznanje nismo ni očekivali”, konstatuje Baletić na kraju priloga. Za informativni program državne televizije radila je od 1991. do februara 1994. kada je, kako je kasnije objasnila, specijalni izvestilac UN Tadeuš Mazovjecki tražio preko Saveta bezbednosti UN da joj se zabrani rad.

Kada su i slali tekstove bez doterivanja, urednici su se trudili da začine stupce, dodajući, oduzimajući, komentarišući... „Sve što urednicima nije odgovaralo brisali su. Masakrirali su tekstove, ne samo moje, nego sve one od kojih je mogla da se napravi priča da smo pobedili...“, kaže Jovan Dulović.

Državna agencija Tanjug bila je glavno pomagalo Radio-televiziji Beograd i “patriotskoj” štampi. Ti izveštaji nisu imali nijednu dodirnu tačku sa davno uspostavljenom agencijskom formom – kratko, jasno i bez komentara.

U izveštaju iz Vlasenice u Bosni, koji je prenela Politika 1. oktobra 1992, reporter Tanjuga, uz sve gnusne detalje mučenja, prenosi kako su Srbe u Bosni pekli na ražnju. “Srbi s područja Birača u istočnoj Bosni i dalje su u neopisivom šoku posle prošlonedeljnog masakra u kojem su muslimanske snage ubile više od 60 sunarodnika. Strahuje se za sudbinu oko 50 Srba koji se vode kao nestali. Masakr nad 33 civila u srpskom selu Podravanje, dvadesetak kilometara jugoistočno od Milića, i nad 28 civila i vojnika u selima Rogosija i Nedeljište kod Vlasenice, zasigurno su među najstravičnijim u višemesečnom ratu u Bosni i Hercegovini. Žrtve su, kažu patolozi koji su izvršili obdukciju, na najsvirepiji način klane, ubijane tupim predmetima, lobanje su im razmrskane, sečeni su im prsti, polivani su benzinom i paljeni. Lekari iz vojne bolnice u Milićima Zoran Mitrović i Slobodan Đerić potvrdili su novinarima da su obdukcijom utvrdili da su dvojica masakriranih Srba ‘pečena na ražnju’. Takve tvrdnje dokazuju ne samo žicama nađenim na zglobovima šaka i oko skočnih zglobova na unakaženim i ravnomerno sagorelim telima ove dvojice, već i raščerečenim položajem leševa”, detaljan je bio izveštač Tanjuga.

London, 30. avgusta 1992. (Tanjug) – Samoproklamovani muslimanski parlament u Londonu u subotu je otvorio registar za dobrovoljce koji žele da pomognu „svojoj braći u Bosni“, saznaje Tanjug iz pouzdanih izvora. Prethodnica islamske armije ima više stotina fanatičnih boraca, stigli su početkom avgusta, ali se zna da su osmorica već ostavila kosti u Bosni, dok ih je najmanje 10 ranjeno. Prema Sandej tajmsu, glavni cilj im je da sa bosanskim snagama stvore koridore opkoljenog Sarajeva prema Hrvatskoj i Jadranu, kako bi lakše dopremili teško naoružanje i dobrovoljce iz islamskih zemalja. Samo u Travniku, piše londonski list, juče je na front protiv Srba krenulo 80 Arapa. U njihovom zeničkom štabu vijori se velika crna zastava sa stihovima iz Kurana... (Kompletan izveštaj objavljen u listu Politika)

Goražde, 6. septembra 1992, Politika – “Noćas je, uprkos kiši, plamteo veliki požar u Goraždu. Njegovi zlokobni odsjaji videli su se daleko. Muslimanski ekstremisti spalili su srpske kuće u Vranjskoj mahali, od predela Glamoč prema vojnoj industriji ‘Pobjeda’ kojoj takođe preti uništenje u vatrenoj stihiji.... Samo uz ogromno požrtvovanje boraca, kao i komandanta Dobre Stanišića,

muslimanske snage sprečene su da se sa područja Viševice probiju na prostor Kozare. Odatle bi, navodno, lako mogli da ugroze Čajniče, a opkoljavanje ovog malog ali strateški vrlo važnog grada, ugrozilo bi živote najmanje pet hiljada nejači, među kojima 4.000 izbeglica”, opisao je novinar Politike Radovan Kovačević dešavanja u dolini Drine u ranu jesen 1992. godine.

“Još jedna lekcija iz ratovanja, ali i iz rodoljublja za pripadnike zelenih beretki na fočanskom ratištu. Opšta muslimanska ofanziva u kojoj je bilo angažovano više muslimanskih brigada u potpunosti je razbijena. Činjenica da je muslimanski Radio Sarajevo priznao gubitke od 300 mrtvih Alijinih ratnika dovoljno govori o žestini sukoba, ali i odlučnosti srpskih boraca Foče da odbrane slobodnu teritoriju. Kakvi su to ljudi koji su u svom suludom islamskom pohodu ostali zauvek na srpskoj zemlji”, upitao je izveštač za RTB Drago Todorović s fočanskog ratišta. Na rancu ovog nesrećnika ispisano je ime i prezime: Neziri Naim. Ostali koji leže – nepoznati. Možete da zaključite da muslimani, pored toga što kukaju da nemaju hrane i municije, od sveta kupuju i dobijaju preko crnog tržišta i iz Irana”. Tekst koji je Todorović pročitao bio je pokriven slikom leševa u osvojenoj Foči i municijom za koju je gledaocu sugerisano da je zaplenjena u borbi.

O zbivanjima u Sarajevu, ili kako se tada govorilo na sarajevskom ratištu, publiku u Srbiji uglavnom izveštavali novinari s Pala koji su podatke dobijali od Vojske Republike Srpske pod komandom Ratka Mladića. Novinarka Rada Đokić, pozivajući se na izvesnu srpsku stražu, jednom prilikom je javila: “Muslimanski ekstremisti dosetili su se, valjda, najstravičnijeg načina mučenja na planeti. Protekle noći srpsku nejač žive su bacali u kaveze s lavovima u Zoološkom vrtu Pionirska dolina!” Ista novinarka javljala je da “na sarajevskom ratištu muslimanske snage uz pomoć stranih plaćenika otvaraju jaku vatru na srpske položaje iz svih pravaca”. Onaj ko je čuo ove dve vesti ni u snu ne bi poverovao da su Srbi zaposeli brda oko Sarajeva i da četiri godine granatiraju grad u kojem nije bilo elementarnih uslova za život, a civili ginu od gelera, snajpera i granata.

U srpskim medijima JNA, teritorijalci i dobrovoljci nazivani su “oslobodioci” i “branioci”, a hrvatske i muslimanske vojne jedinice “ustaše”, “mudžahedini”, “ustašoidne horde”, “crnokošuljaši”, “bojovnici”, “zenge”, “pijana i drogirana soldateska”.

Srpske snage, uglavnom paravojne formacije kojima je (bar zvanično) komandovao Željko Ražnatović Arkan, ušle su u Zvornik početkom aprila 1992.

godine. Grad su zaposeli dobrovoljci koji su iz Srbije stigli u organizaciji Srpske radikalne stranke i raznih drugih stranaka, udruženja i službi. Naredna tri meseca preostalo muslimansko stanovništvo zatvarano je u improvizovane logore, pljačkano, ubijano, proterivano. U gradu koji je zbog straha i divljanja te paravojske napustilo i srpsko stanovništvo, danima su ležali ostavljeni leševi ubijenih ljudi. Dobrovoljci pod komandom kapetana Dragana, ali i druge paravojske formacije, organizovano su pljačkale muslimanske kuće i prevozile stvari preko Drine u Srbiju, a u prazne muslimanske kuće i stanove useljavali izbeglice iz drugih delova Bosne. Srpski mediji objavili su samo informaciju da je grad “oslobođen”, prikazujući džamiju na kojoj se vijorila srpska zastava, sa čijih je zvučnika odjekivao “Marš na Drinu”. U junu, kada su iz sela Kozluk stanovnici organizovano autobusima odvedeni najpre do Loznice, pa zatim vozom sa stočnim vagonima na Palić i, konačno, preko granice u Mađarsku, TV Beograd objavila je prilog o muslimanskim izbeglicama kojima je “utočište” pruženo u Srbiji. Izmučeni ljudi govorili su pred kamerama kako su lepo dočekani i prihvaćeni, a novinar nijednom rečju nije došao do toga da su ljudi bili primorani da organizovano napuste svoje domove i da potpišu izjavu da svu imovinu ostavljaju – opštini Zvornik.

‘Falsifikat’ slike Uroša Predića “Siroče na majčinom grobu” koji je objavljen u Večernjim novostima kao ‘autentičan’ snimak stradanja Srba u Bratuncu. Poznata je i “Majka iz Prekala”, fotografija žene koja s puškom o ramenu i sa dvoje dece ide poljem, iskorišćena da prikaže patnju Srba na Kosovu krajem osamdesetih. Kasnije se, međutim, ispostavilo da je komšijsku pušku na rame nesrećne žene stavio snalažljivi fotoreporter da pojača utisak (Dosije 27-28, tekst Borisa Dežulovića “Kako je sporni otkup stana teži greh od nespornog raspirivanja mržnje”).

Poslednji, neobjavljeni tekst novinark Duge Radislave Dade Vujasinović bio je intervju s liderom Srpske radikalne stranke Vojislavom Šešeljem koji je odgovarao na pitanja povodom hapšenja ratnih zločinaca za koje se tvrdilo da su na ratište otišli u organizaciji radikala, što ta stranka negira i danas.

U vreme NATO bombardovanja jedna od glavnih poluga režima, podseća Dragomir Olujić, bio je tadašnji ministar informisanja Aleksandar Vučić koji je svakog dana držao brifinge za glavne i odgovorne urednike medija. U vreme Vučićevog mandata ubijen je Slavko Ćuruvija, a usvojen je i zloglasni Zakon o

informisanju prema kojem su izricane drakonske kazne medijima. Vučić je tokom rata u BiH radio kao novinar Srpske televizije na Palama.

“Miloševićeva politika bila je utemeljena na tzv. samoostvarujućem proročanstvu – prvo se dokazivalo da ne možemo da živimo zajedno s Hrvatima (Slovincima, Bosancima, Albancima...) i se zahtevala podela, a onda se provociralo, podmetalo, huškalo i ‘kevtalo’. Kada bi druga strana počela da se opire i ‘odgovara’, završavalo se konstatacijom: ‘Eto, šta smo vam rekli’ i – izazivanjem rata, etničkim čišćenjima, iseljavanjima i progonima, paljenjem i rušenjem kuća, uništavanjem imanja, logorima, ubijanjem ljudi, streljanjima i sličnim”, kaže Olujić.

U tome su, objašnjava on, učestvovali svi – svako na svoj način – od škola, univerziteta i Akademije, preko partija, uključujući i opozicione, i državnih ustanova/službi, najviše Jugoslovenska narodna armija i Služba državne bezbednosti, pa do Srpske pravoslavne crkve!

Dragomir Olujić kaže da je ćutanje o događajima imalo za cilj da se sopstveni građani drže u pokornosti i neznanju. “Na primer, nakon što je početkom 1994. godine jedna jedina granata, prema mom sudu, slučajno pala s položaja Armije BiH na, ako se dobro sećam, Šamac, Karadžićeve i Mladićeve ‘vlasti’ i Vojska Republike Srpske su – prvi put, poslednji put i nikad više – pozvale novinare, i domaće i strane, da dođu u taj grad i potpuno slobodno razgovaraju sa svima. Pa kad su oni u razgovoru s meštanima spomenuli blokadu i granatiranje Sarajeva sa srpskih položaja, niko im nije verovao, jer se o tome u ‘republičko/srpskim’ medijima ćutalo. Miloševićev režim pribegavao je medijskim malverzacijama, najzad, i zbog toga da bi lakše došao do ‘topovskog mesa’. To je u konačnici bio sav njihov smisao”, zaključuje Olujić.

Lokalni mediji, naročito u ratnim područjima, zloupotrebljavani su na drastičan način. Na suđenju optuženima za ratne zločine u Zvorniku, svedočeći pred Okružnim sudom u Beogradu o okolnostima u kojima je njen suprug Abdulah Buljubašić uhapšen i kasnije ubijen, Jasna Buljubašić ispričala je da su se oni iz kratkog izbeglištva vratili u Zvornik pošto je na lokalnom radiju objavljen proglas da se svi koji su otišli moraju vratiti do 15. maja 1992. Bilo je objavljeno da će onima koji ne dođu do tog roka biti oduzeti imovina, stanovi i radna mesta. Čim su došli u Zvornik krenuli su u opštinu da se prijave, ali je usput njen suprug uhapšen i odveden i više ga nikada nije videla. Ispostavilo se da je preminuo u jednom od improvizovanih zatvora od posledica zlostavljanja.

Dnevni list Politika, 'ispovest' dvojice izbeglica iz Sarajeva novinaru Radovanu Kovačeviću, 5. avgusta 1993. godine: reportaža je bila ilustrovana fotografijom čoveka koji maše noževima, uz potpis "Igra noževa muslimanskog vojnika posle pobeđe nad Hrvatima kod Bistrice".

Uz neprestano degradiranje i etiketiranje Albanaca sa Kosova kojima je pripisivana odgovornost za bombardovanje, mediji su posebnu pažnju posvetili negiranju humanitarne katastrofe na Kosovu zbog koje je do intervencije i došlo. U jednom od Politikinih tekstova Aleksandar Apostolovski 29. marta 1999. objavio je s podnaslovom "Humanitarna katastrofa omiljena fraza režisera krize na Kosovu i Metohiji" ciničan napis o tome da se na graničnom prelazu prema Makedoniji nalaze "tobožnje izbeglice" i da navodi stranih medija o kolonama izbeglica s Kosova koje čekaju da pređu granicu nisu tačni, jer na toj teritoriji – snega nema.

Politika Ekspres 29. jula 1993. objavila je nadnaslov "Austrijski plaćenici u hrvatskoj vojsci: Ispovest Ulriha Grošedla" i naslov "Ubijanje je moj posao". Na istoj strani objavljena je i "Ispovest profesionalnog sarajevskog ubice", izvesnog snajperiste Jusufa, pod naslovom "Vidim mu lice i pucam". Ne može se utvrditi ni identitet tih ljudi, kao ni njihova dalja sudbina, pa nije moguće reći da li su zaista bili zarobljeni Hrvati ili službenici tajnih službi koji su u montiranom procesu učestvovali u propagandi.

Princip ispitivanja pred kamerama iskorišćen je tokom sukoba srpske policije i kosovskih Albanaca 1998. godine, kada su uhapšena braća Ljuam i Bekim Mazreku iz Mališeva. Oni su 2001. godine osuđeni na 20 godina zatvora, ali su 2002. amnestirani i zajedno sa više od 1.000 Albanaca koji su bili u zatvorima u Srbiji vraćeni na Kosovo. Braća Mazreku uhapšena su 2. avgusta 1998. godine, a bili su optuženi da su učestvovali u ubistvu i mučenju civila u selu Klečka na Kosovu. Televizija Beograd emitovala je snimak "priznanja" braće Mazreku, a u ispitivanju učestvuje tadašnji dopisnik Radio televizije Srbije sa Kosova i vojni komentator Milovan Drecun. Tokom sukoba na Kosovu Milovan Drecun snimao je za RTS slikovite "priloge s terena". Zalegao bi na zemlju i u prvom planu snimka komentarisao detalje: "Ono što vidite u šumi, dragi gledaoci, to su albanski teroristi". A među golim stablima drveća, 15 metara dalje od Drecuna, šunjale su se neke tamne siluete. Karakterističnim glasom i na svoj spontan, prepoznatljiv način, učestvovao je i u ispitivanju braće Mazreku.

NAJAVA VODITELJA DNEVNIKA: “U selu Klečka, pred mnogobrojnim domaćim i stranim novinarima, predložena slika za neverovati. Ostaci uništenih ljudi u krematorijumu, kao iz nacističkih vremena. Učesnici tog nečasnog, necivilizovanog akta, jasno su i čini se bez ikakve griže savesti, pred kamerama odgovarali na pitanja istražnog sudijske i novinara.

PREVODILAC: Po Bekimovoj izjavi, to je mesto gde su streljali desetoro.

NOVINARKA X: Je li bilo civila?

PREVODILAC: Da. (Odgovara Bekim Mazreku)

NOVINARKA X: Da li su bili žene, deca starci?

PREVODILAC: Dvoje dece, tri žene, dva mlada momka i tri čoveka.

NOVINARKA X: Jesu li bili Srbi ili Albanci?

PREVODILAC: Srbi. Mislim da su bili Srbi.

MILOVAN DRECUN: Kako se vi zovete?

MAZREKU (uz pomoć prevodioca): Ljuan Mazreku iz Mališeva.

MILOVAN DRECUN: Jeste vi učestvovali u streljanju srpskih civila?

MAZREKU: Da.

MILOVAN DRECUN: Da li ste učestvovali u silovanju?

MAZREKU: Da.

MILOVAN DRECUN: Koliko žena ste silovali pre streljanja?

MAZREKU: Silovao sam samo jednu.

MILOVAN DRECUN: Koliko godina je imala?

MAZREKU: 15.

Sledi komentar voditelja uz snimke naoružanja, albanskih zastava....: Nezapamćeni i nažalost ne jedini zločin albanskih terorista samo je dodatak plamenu nasilja i zla koje takozvana OVK širi Kosmetom i dokaz je o pravom licu separatista što ognjem i mačem uz pomoć poznatih mentora iz sveta žele da ovladaju svetom srpskom zemljom. Maske su ovog puta pale. Ne mogu za terorizam da postoje dvostruki aršini i svet to mora da shvati. Ta vajna OVK nije ništa drugo do grupacija siledžija...”. Vest o zločinu braće Mazreku bila je plasirana dan pošto je tenkovskom granatom ubijeno 11 članova porodice Aslani koji su napustili svoju kuću u jednom selu u opštini Suva Reka. Među poginulima bilo je osmoro dece od šest meseci do 13 godina i tri žene, što je posebno uznemirilo međunarodnu javnost. Braća Mazreku tri puta su izvedeni “na mesto zločina” kako bi ponovili priznanje različitim novinskim ekipama. Treba li spomenuti da o pogibiji porodice Aslani srpska javnost preko svojih medija nije bila obaveštena?

Sonja Biserko tvrdi da je i list Duga imao važnu ulogu u propagandi, kao i Epoha koja je već 1991. donela “mape razgraničenja” u SFRJ. Te mape kasnije su korišćene u procesu Tužilaštva MKTJ protiv Slobodana Miloševića.

Prema njenoj oceni Politika ekspres već tada je bila “neka vrsta tabloida s najprizemnijim podvalama”. Večernje novosti, NIN i Politika bili su strateški nacionalni listovi koji su “obradili” javno mnjenje za ono što je kasnije došlo. Navela je da je Milošević centralizovao medije i da je imao uređivački kolegijum koji je svakog dana zasedao i donosio odluke o strategiji. Ona je navela da je već 1988. godine stavio pod kontrolu sva Politikina izdanja, kao i sve elektronske medije. Novosadsku televiziju je, kako tvrdi, koristio za mobilizaciju Srba u Hrvatskoj i Bosni. Takođe je osnovao i lokalne televizije u Kninu i Banjaluci, koje su kontrolisali Beograd i JNA. Čak su i vodeći novinari bili iz Beograda ili Sarajeva, dodaje Biserko.

2. **TEKST NOVINARA BORISA DEŽULOVIĆA:** “Kako je sporni otkup stana teži greh od nespornog raspirivanja mržnje” (Dosije NUNS, broj 28, mart – maj 2009.)
3. **Časopis PRAVDA U TRANZICIJI, brojevi 10 i 11,** tekstovi na temu PRAVNI OKVIRI ZA POKRETANJE KRIVIČNOG POSTUPKA PROTIV NOVINARA KOJI SU POZIVALI NA RAT, Regionalna konferencija o odgovornosti medija za ratne zločine, Dubrovnik, novembar 2007. godine, u organizaciji Hrvatskog novinarskog društva, Nezavisnog udruženja novinara Srbije i Mediacentra Sarajevo; na konferenciju su pozvani predstavnici tri tužilaštva – Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, Tužilaštvo BiH, kao i predstavnici Kancelarije Vrhovnog državnog tužioca Crne Gore.
4. **Dokumentarna serija “Slike i reči mržnje”,** Lazar Lalić, “Arhitekt”, Beograd
5. **Dokumentarne radio emisije iz vukovara,** Svetlane Lukić i Svetlane Vuković

MEDIJI I RATNI ZLOČINI

SOCIO-PSIHOLOŠKA ANALIZA

PROF. DR MIKLOŠ BIRO

INTERNI MATERIJAL TUŽILAŠTVA ZA RATNE ZLOČINE SRBIJE

Mart, 2011.

UVODNE NAPOMENE: SMER I OPSEG UTICAJA MEDIJA

MEDIJI I AGRESIJA

Počev od šezdesetih godina prošlog veka, psihološka istraživanja⁴⁴⁹ nedvosmisleno pokazuju da se agresija može naučiti. Pored agresije kao forme odbrambenog ponašanja, agresija se može javiti i kao reakcija na neke dugogodišnje frustracije, ali i kao naučeno ponašanje. Drugim rečima, čovek koji inače u svom uobičajenom ponašanju nije bazično agresivan može postati agresivan jednostavnim usvajanjem tuđih modela (agresivnog) ponašanja. Višegodišnja istraživanja potvrdila su mogućnost usvajanja agresije imitiranjem agresivnih modela, pri čemu je uticaj najjači kod imitiranja značajnih osoba (agresivnih roditelja, npr.), a potom kod imitacije agresije koja se prezentuje putem jav-

⁴⁴⁹ Bandura, A., Ross, D., Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 575-582.

nih medija (televizije i filmova), dok je uticaj crtanih filmova manji, iako takođe uočljiv⁴⁵⁰.

Dalja istraživanja⁴⁵¹ pokazala su da je uticaj medija najveći kod osoba koje su i inače sklone agresivnom ponašanju, ali da gledanje agresivnih sadržaja može da otkoči agresivne tendencije i kod onih osoba koje nisu do tada manifestovale agresivno ponašanje. Posmatranje drugih kako se agresivno ponašaju stvara ideju da je agresivnost dozvoljiva i olakšava njeno ispoljavanje. Takođe, redovno gledanje agresivnih sadržaja emitovanih preko medija može da desenzibilize ljude u vezi sa nasiljem, tako da se agresivno ponašanje počinje smatrati društveno prihvatljivim i normalnim⁴⁵². Kao rezultat ovakvih saznanja u mnogim zemljama (u svim skandinavskim, npr.) je zabranjeno emitovanje igranih i crtanih filmova koji prikazuju agresiju, a u većini ostalih je obavezno ograničenje u odnosu na uzrast.

UTICAJ MEDIJA U SRBIJI 1990–1995

Značaj i domet medijskog uticaja mora se posmatrati u kontekstu njihove pozicioniranosti u društvu, moguće konkurencije (u smislu ponude drugačijeg mišljenja) i poverenja auditorijuma.

Nema nikakve sumnje da su mediji u Srbiji, počev od 1988. godine, dakle na obzoru rata i raspada Jugoslavije, bili potpuno kontrolisani. Od početka 1990. svi srpski mediji, uz izuzetak nekoliko nezavisnih (*Vreme, Borba, Studio B, B92*) čiji je domet bio više nego ograničen, počeli su da vrše ratnu propagandu i emituju govor mržnje u cilju podizanja motivacije za rat.

Istraživanja praćenosti medija iz tog perioda pokazuju da su nezavisni mediji 1990. pokrivali jedva 10% populacije (i to pretežno u Beogradu, kao i među obrazovanom populacijom u većim gradovima), da se do 1995. udeo nezavisnih medija u ukupnom auditorijumu Srbije popeo jedva do nekih 25% i da

450 Bandura, A. (1965). Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 589-595.

451 Bandura, A., Ross, D., Ross, S. A. (1963). Imitation of film mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 3-11.

452 Essau, C.A., Conradt, J. (2004). *Prevalence and correlates of conduct disorder symptoms in children and adolescents*. The 6. Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence.

on sve do 2000. nije prešao 35%! Iako je stepen poverenja u zvanične medije opadao iz godine u godinu, 1990, kada su mediji zloupotrebljeni u propagandi mržnje, ono je bilo veoma visoko. Ta istraživanja⁴⁵³ pokazala su takođe, da je uticaj provladinih i nezavisnih medija bio gotovo pravilno raspoređen po demografskim osama – nezavisne medije gledali su mlađi i više obrazovani delovi populacije, a provladine stariji i niže obrazovani. Štaviše, ispostavilo se da je čak i 2000. godine, kada je režim bio na izmaku i kada su iskrivljavanja i friziranja informacija u državnim medijima (naročito na RTS-u) bila gotovo potpuno providna i van realnosti, da je u te informacije i dalje verovao ogroman broj ljudi⁴⁵⁴. To poverenje je bilo u značajnoj korelaciji sa političkim opredeljenjem. Drugim rečima, u tom trenutku mediji više nisu formirali javno mnjenje, već je odranije formirano političko opredeljenje opredeljivalo koji će se medij gledati! Za našu priču to je značajan podatak, jer on govori da je prednost medijskog jednogumlja na početku 90-tih uspeła da postigne konformizaciju javnog mnjenja i formira političke stavove kod jednog broja vrednosno zbunjenih i politički neukih ljudi, a da su ti stavovi kasnije bili otporni na informacije koje su bile u suprotnosti sa njihovim političkim opredeljenjem. U psihologiji je odavno dokazano da su čvrsto formirani stavovi emocionalno obojeni i teško promenljivi.

MEDIJI KAO SREDSTVO KONFORMIRANJA

Činjenica da su režimski mediji na početku 90-tih bili potpuno kontrolisani, dala je šansu režimu da formira i, što je još važnije, konformira javno mnjenje. U kontekstu navike na dugogodišnje socijalističko jednogumlje i činjenice da su konzumenti pripadali kategoriji visoko autoritarnih ličnosti (o čemu će biti reči kasnije), tj. ličnostima sa visoko razvijenim sklonostima da se državni autoriteti slušaju i slede, mediji su bili moćno oružje koje je koristilo ne samo pomenuti mehanizam unisonosti, već i oreol „zvaničnog“ glasnogovornika koji ne reprezentuje samo vlast, već i čitavu **državu**. „Etatizovani“ mediji u rukama režima dobijali su visoko poverenje auditorijuma i veliki broj građana pratio je medije, ne samo da bi dobio informacije, već i da bi dobio signal šta je socijalno poželjno mišljenje i socijalno poželjno ponašanje. Na taj način, mediji su doprinosili i

453 SMMRI (2000). Praćenost i politički uticaj nezavisnih medija u Srbiji. Interni material FOD.

454 Biro, M., Logar-Đurić, S., Bogosavljević, S. (2000). Politički uticaj državnih i nezavisnih televizija u Srbiji. *Nova srpska politička misao*, 7, 227-242.

podsticali konformiranje i to konformiranje u pravcu nacionalizma i etničke distance prema ostalim narodima bivše Jugoslavije.

Moć grupnog mišljenja i uticaj grupe na promenu individualnog mišljenja i stavova višestruko je dokazana psihološkim eksperimentima. Eksperiment koji je izveo američki psiholog Solomon Eš⁴⁵⁵ demonstrira zastrašujući efekat stavova grupe na zaključivanje pojedinca. Eksperiment je izgledao ovako: subjekt je trebalo da da svoj sud o nekoj jednostavnoj činjenici (koja je linija duža, pri čemu su razlike bile lako uočljive), ali taj zaključak je saopštavao posle drugih članova grupe koji su (u dogovoru sa eksperimentatorom) davali pogrešne odgovore. Većina subjekata je demonstrirala kolebljivost i očiglednu neprijatnost što se njihovo mišljenje razlikuje od grupe, a čak 38,6% je svoj zaključak potpuno uskladilo sa (očigledno pogrešnim) mišljenjem grupe. Opisani fenomen obilato se koristi u propagandi, a posebno u političkoj propagandi. Ako nam televizija danima prikazuje jedno mišljenje kao većinsko, kao opšteprihvaćeno, a drugo kao manjinsko i beznačajno onda je sasvim prirodna pojava da se veliki broj (ne samo kolebljivaca, ne samo glupih i neobrazovanih) priklanja ovako promovisanom „opštem” stavu.

Posebna forma konformiranja primenjena je kada su otpočeli ratni sukobi i kada je trebalo ostvariti “nacionalno jedinstvo” u ratnim ciljevima. Tada je otpočelo prozivanje “izdajnika” – posebno onih koji su se ratu protivili⁴⁵⁶.

PODLOŽNOST UTICAJU DRŽAVNIH MEDIJA: AUTORITARNOST

Pomenuli smo da je važan preduslov slepog verovanja „zvaničnim” medijima i sleđenja njihovih poruka – autoritarna ličnost. Pojam autoritarnosti koji je uveo Erih From tridesetih, a razradio Teodor Adorno⁴⁵⁷ sa saradnicima pedesetih godina, najčešće se vezuje uz fašizam i anti-demokratsko ponašanje uopšte. On podrazumeva splet stavova i ponašanja koji u sebi sadrže: autoritarnu submisivnost (slepu poslušnost prema nadređenima i surovu dominantnost prema

455 Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments.

U H. Guetzkow (Ed.) *Group, Leadership and Men*. New York, Carnegie Press.

456 Momo Kapor, na primer, u *Borbi* od 7-8.03.1992. piše: “...Beograd je pun izdajnika, kukavica i lažnih pacifista, ali Srbija ne može nositi teret te menažerije zauvek...”

457 Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Brothers.

podređenima), agresivnost (pre svega, prema osobama koje ne pripadaju istoj ideologiji ili organizaciji), rigidnost (crno-belo viđenje stvarnosti, izbegavanje situacija koje “nisu jasne”, ideološki dogmatizam, sklonost praznovericama i nenaučnom mišljenju), te konzervativizam (otpor promenama i robovanje konvencijama).

Već prva istraživanja autoritarnosti u Jugoslaviji, dala su zapanjujuće podatke: neki od dobijenih skorova bili su najveći ikad zabeleženi u svetu⁴⁵⁸. Budući da je pojam imao politički krajnje negativnu konotaciju, rezultati su pominjani veoma stidljivo, a čitava plejada sociologa i socijalnih psihologa ukazivala je na “metodološke neadekvatnosti” primenjenih skala, ne bi li u nestandardizovanosti instrumenta na našoj populaciji našli razlog za neverovanje da je naš socijalistički čovek obična autoritarna krpica. Međutim, naredna istraživanja sa modifikovanim instrumentom⁴⁵⁹ dala su takođe zastrašujuće rezultate: preko 50% ispitanih ispoljavalo je izuzetno visoke skorove na skali autoritarnosti!

Dalje analize⁴⁶⁰ ukazale su na neke zanimljive činjenice: povezanost sa obrazovanjem je bila izuzetno visoka – najmanju autoritarnost pokazali su intelektualci (posebno humanistički), a najveću “polutani” (radnici/seljaci) i nekvalifikovani radnici. Razlike postoje i u odnosu na region: najmanju autoritarnost u Srbiji pokazao je Beograd, a najveću autoritarnost imaju Niš i Leskovac (Kosovo nije ispitivano)⁴⁶¹. Kada se ovi podaci uporede sa rezultatima izbornog odlučivanja u Srbiji devedesetih godina, uočava se gotovo frapantna podudarnost! I neke druge korelacije izazivaju asocijacije: visok skor autoritarnosti javljao se uporedo sa sklonošću ka konformizmu, otporom prema promenama i nespremnostima za preuzimanje rizika, odsustvom tolerancije, osećanjem otuđenosti i osećanjem bespomoćnosti.

Istovremeno, kada se korelacije demografskih karakteristika sa autoritarnošću uporede sa mapom dominacije zvaničnih medija u Srbiji 90-tih, vidimo da je uticaj državnih medija bio određen ne samo odsustvom konkurencije, već

458 Rot, N., Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine*. Beograd, Institut za Psihologiju i Institut društvenih nauka.

459 Hrnjica, S. (1992). *Zrelost ličnosti*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

460 Pantić, D. (1977). Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva. U B. Popović i sar. *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd, Centar za sociološka istraživanja.

461 Kuzmanović, B. (1988). *Mladi i nezaposlenost*. Beograd, IICSSOS.

i prijemčivošću auditorijuma “zvaničnom mišljenju” na terenu gde su ovi mediji dominirali. Time je njihov značaj, naravno, bio multipliciran.

Iako se za sukrevca može pronaći kulturni milje (patrijarhalnost) ili društveno-istorijske okolnosti, doprinos komunizma je nesumnjiv. Vaspitanje za autoritarno ponašanje bilo je sastavni deo celokupnog življenja komunističkog čoveka – škola je bila samo jedan od točkića u celokupnom mehanizmu. Dugi niz godina negovana ideja da postoji samo jedno pravo mišljenje, jedna jedina ispravna ideologija i da svi koji imaju drugačije stavove i poglede na svet moraju biti ekskomunicirani iz zajednice, proizvelo je nespornost za praštanje, nesposobnost da se prihvati drugačije viđenje sveta i načina uređenja društva, odsustvo smisla za kompromis, netrpeljivost prema drugim ideologijama, verama, narodima. Stvorilo je opštu tendenciju da se neistomišljenik pobedi i uništi, a ne da se pridobije ili da mu se približi na pola puta kako bi se omogućila saradnja i suživot. Na samom startu demokratskih procesa, stvorilo je preduslove za tako polarizovanu političku situaciju u kojoj osiona vladajuća struktura opoziciju nije prihvatila kao partnera, već ju je proglašavala nacionalnim izdajnikom, demonizovala i izvrđavala ruglu. I, sa druge strane, stvorila je situaciju u kojoj je lako bilo razviti nacionalističku isključivost i, čak i komunističke lidere susednih republika sa kojima se nije slagala – proglasiti ustašama i balistima.

Činjenica je da se autoritarnost javlja kod osoba koje su funkcionalno nižeg nivoa (starije, niže obrazovane, socijalno manje uklopive). Bilo stoga što su stariji rigidniji, bilo zato što im je zbog nižeg stupnja informisanosti sposobnost za snalaženje u (novim) životnim situacijama umanjena, autoritarci teže jednostavnim (konvencionalnim) odgovorima i lakim rešenjima. Autoritarnost (ili, bar neki njeni elementi, poput rigidnosti i konzervativizma) se, dakle, može prikazati kao sklonost ka pojednostavljenju stvarnosti.

Na prvi pogled se može činiti da rasprostranjena autoritarnost u srpskoj populaciji eskulpira političke elite. Ali, jedan podatak iz našeg istraživanja⁴⁶² to jasno negira: ako su bivali ubeđeni da je neka stvar zakonom regulisana (zaštita nacionalnih manjina, na primer) i najtvrdi autoritarci su je prihvatili, iako se (sudeći po nizu drugih odgovora) u dubini duše nisu sa njom slagali! Ako, dakle, demokratska vlast “propíše” toleranciju i demokratsko ponašanje, autoritarci

462 Biro, M., Molnar, A., Popadić, D. (1997). Stavovi građana Srbije prema pravnoj državi: relacija sa obrazovanjem, autoritarnošću i poznavanjem ljudskih prava. *Sociologija*, 2, 168-182.

će se ponašati “kao sav ostali svet”, ali ako vlast promoviše netoleranciju, autoritarcu će biti u prvim redovima agresivnog “pročišćavanja” od ideološki, verski ili etnički “drugačijih”.

Nakon zastrašujućih iskustava Holocoustu i zločina koji su opravdavani onim “ja sam samo vršio svoju dužnost”, nakon drugog svetskog rata porastao je istraživački interes za “nekritičnu” poslušnost. Sigurno najčuvenije istraživanje sproveo je Stenli Milgram⁴⁶³. U njegovim eksperimentima (čiji su rezultati izazvali toliku nevericu da su više puta ponovljeni) slučajni subjekt bi bio pozvan da učestvuje u “naučnom istraživanju” u funkciji “učitelja”. Njegov zadatak bio je da drugog subjekta (“učenika”) koji uči nekakvo štivo kažnjava za grešku – elektrošokom! Ispred “učitelja” bila je postavljena poluga sa ispisanom voltažom i posle svake greške “učenik” je trebao da bude kažnjen sve jačim elektrošokom. Na 75 volti “učenik” bi počinjao da stenje, na 150 da kuka i više da neće više da učestvuje u eksperimentu, a na 285 (ispod čega je pisalo “šok opasan po život”) da pušta krike agonije. Čitave dve trećine učesnika u eksperimentu nije reagovalo na vapaje “učenika” (koji je, naravno, sve vreme vešto glumio) i slepo je slušalo instrukcije glavnog eksperimentatora! U ovom slučaju, zapazili ste, autoritet je bio samo “običan” naučnik. Šta se tek dešava kada je u pitanju neki više preteći autoritet, možemo samo da zamislamo.

Stručna javnost, naročito ona sa zapada koja nema iskustvo kontrolisanih medija, često je bivala skeptična prema pritužbama antiratnih aktivista i opozicije Miloševiću da se kontrolom medija u Srbiji može lako vladati, sve dok Berlusconi nije demonstrirao kako se, čak i u Italiji, zemlji sa dugom demokratskom tradicijom, može pobediti na izborima sa samo dve nedelje starom strankom – ako kontrolišeš medije! Ako se, pri tome, ukalkuliše autoritarni srpski čovek, postaje jasno do koje mere su mediji bili moćno oružje u rukama vlasti.

Sasvim je izvesno da je Miloševićev režim bio svestan sa kakvim glasačima ima posla i da je to vešto koristio. Slogani u izbornim kampanjama 1990. i 1992. bili su direktno usmereni da isprovociraju poslušnost autoritetu („Tako treba“) ili da podstaknu strah od promene („Sa nama nema neizvesnosti“)⁴⁶⁴.

463 Milgram, S. (1990). *Poslušnost autoritetu*. Beograd, Nolit.

464 Na marketinškom skupu 1993. jedan od rukovodioca tih kampanja, Nebojša Đukelić je izjavio da su kampanje brižljivo pripremane na bazi studije o karakteristikama birača.

MEDIJI U SRBIJI: RAZVOJ NACIONALIZMA

U procesu derogacije komunističke ideje, nastao je ideološki vakuum koji je u najvećem broju postkomunističkih zemalja bivao popunjen nacionalističkom ideologijom. Ali, to nije bila nezaobilazna nužnost, već najčešće izbor političkih elita koje su u toj opciji našle najjednostavniji i najjeftiniji način mimikrije svojih komunističkih grehova. To je bio slučaj sa političkom elitom u Srbiji koja se razila sa svojim partijskim drugovima u Hrvatskoj i Sloveniji i koja je baš u forsiranju nacionalnih, a ne ideoloških i strateških razlika razvila svoju političku misiju. U tome su im, naravno, obilato pružili pomoć kontrolisani mediji koji su sistematski forsirali etničku distancu koja je povremeno poprimala razmere i ekonomskog rata („nećemo kupovati proizvode iz Slovenije”).

Zašto je nacionalizam bio tako zgodna zamena komunističkoj ideologiji? Prvi deo odgovora leži u činjenici da obe ideologije pripadaju onome što Triandis⁴⁶⁵ naziva “kolektivističkom” kulturom i da su obe fundirane u autoritarnoj netoleranciji “drugih”⁴⁶⁶. Drugi deo odgovora se nalazi u iskonskoj ljudskoj potrebi za socijalnim pripadanjem i identifikaciji sa socijalnom grupom. Budući da je tranzicija karakterisana izrazitom socijalnom neizvesnošću, postojala je dodatna potreba za sigurnošću u grupi “sličnih”, a takva sličnost se najlakše nalazila u prvom narednom krugu identifikacije posle porodice – naciji. No, kao što smo već pomenuli, u Srbiji je ta zamena grupnog identiteta bivala praćena malignim forsiranjem mržnje prema susedima i doskorašnjim sunarodnicima.

Socijalna psihologija poznaje više nivoa grupne identifikacije: vi možete biti član teniskog kluba, pripadati profesionalnom esnafu, osećati se lokal-patriotom kao građanin nekog grada ili regiona, pa sve do pripadnosti određenoj naciji ili rasi. U svim tim identifikacijama, pored sigurnosti, pripadnost grupi donosi i određeno osećanje više vrednosti, a što je grupa ekskluzivnija, to je to osećanje jače. Ali, grupa nije samo zbir pojedinaca – ona ima sopstvenu dinamiku.

465 Triandis, H. C. (1990). Cross-cultural studies of individualism-collectivism. U R. A. Dienstbier & J. J. Berman (Eds.) *Nebraska Symposium on Motivation: Cross-cultural perspectives*. Nebraska, Univ. Nebraska Press (str. 41-133).

466 Visoka povezanost autoritarnosti i nacionalizma dokazana je u brojnim psihološkim istraživanjima, npr. Duckitt, J. (1989). Authoritarianism and group identification: A new view of an old construct. *Political Psychology*, 10, 63-84.

Još od radova Gistava Le Bona⁴⁶⁷ psihologija prepoznaje moć grupe da menja ponašanje pojedinca. Jedan od najubedljivijih primera kako pojedinac može postati zao pod uticajem grupe i grupnog “zadatka”, je eksperimenat u kome su studenti, glumeći zatvorsku situaciju, bili podeljeni na zatvorenike i čuvare i gde su “čuvari” veoma brzo, identifikujući se sa ulogom, počinjali da besomučno maltretiraju “zatvorenike” koji su do samo pre nekoliko trenutaka bili njihovi dobri drugovi!⁴⁶⁸

Moć grupe da menja stavove i ponašanje pojedinca proizilazi iz percepcije njene veće efikasnosti – “zajedno smo jači”, što je jasno izraženo u fašističkim simbolima⁴⁶⁹. Ranije pomenuti eksperimenti S. Eša o potrebi za konformiranjem pokazuju da pojedinac ne menja svoje stavove sa svešću da su oni pogrešni, tj. da je on u pravu, a da grupa nije (ali da je “korisno” promeniti svoj stav da bi se uklopio u grupno mišljenje), već da postoji svojevrsna “internalizacija” grupnog mišljenja, tj. da dolazi do kognitivne dualizacije – do uverenja da je grupna realnost drugačija od moje lične realnosti. Zašto grupni stavovi nadvladavaju individualne? Zato što to “bekstvo od slobode”, kako ga je još davno nazvao Erih Fromm⁴⁷⁰, donosi sigurnost grupe. I, zato što investiranje u vrednosti grupe donosi osećanje više lične vrednosti. Neophodna je izuzetna lična snaga (uz finansijsku nezavisnost koja nije zanemarljiva) ili, pak, asocijalnost, da bi se pojedinac odupro magnetizmu grupe. Naravno, ako grupa nudi moralno neprihvatljive vrednosti, spremnost na prihvatanje takvih vrednosti biće u zavisnosti od stepena u kojoj je pojedinac internalizovao moralne norme i njegove spremnosti da društvena pravila podredi aktuelnim ličnim interesima. Sa druge strane, što je saglasnost između individualnih vrednosti i uverenja i ideologije koju promoviše grupa veća, to je veći stepen identifikacije pojedinca sa tom grupom.

Različiti socijalni identiteti imaju i različiti kvalitet, što ima direktne reperkusije na ponašanje grupe. Psihologija to zove “zasićenošću identitetom” (*identity salience*), što nije samo stepen identifikacije sa određenom grupom, već i

467 Le Bon, G. (1963). *Le Psychologie des foules*. Paris, Presses Universitaires de France.

468 Zimbardo, P. G. (1998). The psychology of evil: A situationist perspective on recruiting good people to engage in anti-social acts. *Japanese Journal of Social Psychology*, 11, 125-133.

469 *Fascis* – snop pruča koji okružuje sekiru (simbol koji vodi poreklo još iz antičkog Rima) je poznati “logo” fašizma.

470 Fromm, E. (1986). *Bekstvo od slobode*. Zagreb, Naprijed.

doživljaj da postoji nekakva *esencija*, nekakav poseban kvalitet koji tu grupu izdvaja od drugih. Što je pripadnost grupi teže promenljiva, više vidljiva (nacije i vere se možemo i odreći, ali boju kože ne možemo promeniti) i više donosi (u psihološkom ili materijalnom pogledu), to je zasićenost identitetom veća. A, što je zasićenost veća, to je veća verovatnoća da će se dogoditi *socijalna kategorizacija*⁴⁷¹. Grupa se počinje doživljavati kao čvrsto definisana kategorija, sa jasno naglašenim granicama bez prelaznih oblika: postojimo “mi” koji smo značajno drugačiji od “njih”, a “oni” – to su svi ostali koji ne pripadaju našoj grupi. Sa percepcijom veće homogenosti raste i doživljaj efikasnosti i supremacije grupe. Pri tome se potreba za osećanjem više vrednosti još pojačava i “mi” smo najbolji, najlepši, najčasniji, dok su “oni” lošiji, ružniji, nečasniji. Postoje brojni socio-psihološki eksperimenti⁴⁷² koji pokazuju da se ovaj proces odvija u slučaju podele na grupe, čak i kada je on baziran na tako bezazlenom kriterijumu kao što je preferencija slikarskog stila Pola Klea ili Vasilija Kandinskog! Naravno da u tom mehanizmu leži srž razvoja stereotipa prema drugima, naravno da u tome leži osnov za generalizaciju po kojoj su svi pripadnici moje nacije dobri (pa je, samim tim, nemoguće da u mojoj naciji postoje ratni zločinci, na primer), dok su svi pripadnici tuđe nacije neprihvatljivi. Tako se lako stiže i do potpune dehumanizacije “drugih” koja potom olakšava zločine. Jer, ako “oni” nisu OK, ako nisu “ljudi”, zašto bi bio problem da ih potamavimo?

Pojedinci koji bi mogli pripadati grupi (naciji), ali ne prihvataju potpunu homogenizaciju su “izdajnici” i “otpadnici”, a oni “sumnjive esencije”, po pravilu moraju biti najglasniji zastupnici ideja grupe, kako bi dokazali svoju “autentičnu” pripadnost.

Pored “esencije” koja je tako karakteristična za nacionalističku i rasističku kategorizaciju, homogenizaciji i pojačavanju socijalnog identiteta mogu doprijeti i spoljni momenti: status, zajednička sudbina, jednake vrednosti ili zajednički cilj, ali i osećanje ugroženosti. Kada ste pripadnik manjinskog naroda i ne osećate se preterano fanatičnim pripadnikom te nacije, pa pripadnike vašeg

471 Tajfel, H. & Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of intergroup behavior. U J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.) *Political Psychology*. New York, Psychology Press.

472 Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of intergroup behavior. U S. Worchel & W. G. Austin (Eds.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, Nelson.

naroda počnu diskriminirati ili proganjati, najednom ćete osetiti potrebu za podrškom i sigurnošću sopstvenog naroda. Nije, stoga, neobično da su najhomogenije baš one nacije (poput Jevreja, na primer) koje su u svojoj istoriji bile najviše proganjane. Iz istog razloga, raspirivanje straha od “neprijatelja” oduvek je bila oprobana praksa ratne i nacionalističke propagande kojom se postizala homogenizacija nacije. Pogotovo ako zato postoje i istorijska iskustva, kao što je to bilo u slučaju Jugoslavije.

Kada do homogenizacije jednom dođe, mnogo je teže dovesti do razbijanja socijalne grupe i omekšavanja njenih granica. Ako pre nekog međuetničkog sukoba nije bilo izraženog nacionalizma u tim grupama, posle takvog sukoba će biti vidljiva plima nacionalističkih ideja, stereotipa i iracionalnih podela. U tom kontekstu ponovo treba naglasiti značaj kontrole medijskog prostora u Srbije na početku 90-tih. Jer ti mediji su raspirivali i formirali nacionalizam koji potom nije mogao biti lako opovrgnut ili uzdrman drugačijim informacijama i širenjem drugačijih vrednosti. Tim pre što je usledio rat, pa su oni „drugi” postali ne samo drugačiji, nego i opasni po „nas”.

Nema sumnje da je uloga medija u prihvatanju određenih (novih) vrednosti ogromna, do te mere da oni mogu dovesti do prihvatanja vrednosti čak i kada su one etički problematične. Još manje sumnje ima da su mediji u Srbiji – kontrolisani, unisoni i sa oreolom „državne ideologije” – bili značajni činilac formiranja nacionalističkih vrednosti, tim pre što su pali na teren ideološki zbunjenih i vrednosno nesigurnih individua. A, kada je proces nacionalne identifikacije i homogenizacije bio dovršen, našeg čoveka, sklonog da sluša autoritet vlasti, nije više bilo teško ubediti da krene da brani ugroženu naciju i da ubija one koji je ugrožavaju.

Sa druge strane, kontinuitet i doslednost u forsiranju nacionalističkih vrednosti određenih državnih medija (uz zgražavanje većine nezavisnih i uz otpore pojedinih novinara koji su ili otpušteni ili davali otkaze) govori protiv spontanosti tog pokreta i uverava nas da je iza toga stojala ideja (oličena, na primer, u Memorandumu SANU), konspiracija i organizacija.

MEDIJI U SRBIJI: PROIZVODNJA RATA

Kako vrednosna orijentacija, bazirana na prirodnoj ljudskoj potrebi za pripadnošću sebi sličnima i poštovanju kontinuiteta sa precima, prerasta u mržnju prema drugima? Kako socijalna identifikacija sa nacijom, prolazeći kroz proces samo-kategorizacije, prerasta u ksenofobiju i fašizam koji proizvode etno-političke konflikte i genocide?

Najjednostavniji odgovor je: tako što nacionalizam postaje politički program.

Nacionalizam kao instrument politike podrazumeva izdizanje sopstvene nacije **na račun drugih**. Psihološki osnov takvog opredeljenja podrazumeva kompleks inferiornosti. To objašnjava zašto je on prijemčiv za male i ugnjetavane narode i zašto ga rado prihvataju osobe koje imaju taj problem i na ličnom nivou. Mehanizam pomoću koga nacionalizam nadkompenzuje osećanje inferiornosti je jednostavan – veličanjem sopstvene nacije. Proglašenjem svog naroda za “nebeski”, “izabrani”, “*uber alles*”; pothranjivanjem iracionalnih ideja o veličini i natprirodnoj moći i forsiranjem nenaučnog mišljenja koje takve ideje propagira. I, naravno, proglašenjem svih onih koji nama ne priznaju tu veličinu – za neprijatelje, a onih koji nisu pripadnici naše nacije – za niže vredna bića. Istorija (često falsifikovana), simboli, mitovi – veoma su pogodni instrumenti kojim se taj mehanizam pothranjuje i održava. Mediji u Srbiji obilato su učestvovali u podsećanju, pa i kreiranju istorije, u promovisanju „nebeskog naroda” i proizvodnji neprijatelja.

Nacionalizam kao instrument politike po pravilu proizvodi **pretnju**, jer iskazuje ekspanzionističke ili iridentističke ambicije. Izdižući i homogenizujući sopstvenu naciju on nagoveštava potcenjivanje i potčinjavanje drugih nacija; ističući ugroženost svoje, on ugrožava druge nacije. Parola kojom se nacija homogenizuje “oni nas mrže”, “oni će nas ponovo istrebljivati kao u prošlom ratu” ima snagu samoispunjavajućeg proročanstva (*self-fulfilling prophecy*): ako nam oni prete, onda treba da se naoružamo da bismo bili spremni na odbranu. A, kada se jedna strana naoružava, onda je to otvorena pretnja drugoj, pa i ta druga počne da se naoružava i otvoreni sukob je samo pitanje trenutka kada će prva varnica kresnuti.

U slučaju jugoslovenskih etničkih sukoba, najčešća teza (naročito među stegonošama rata) je da je on bio neibežna posledica “vekovne mržnje”. Drugi

svetski rat se najčešće navodi kao prapočetak mržnje između Srba i Hrvata. Ovu tezu obilato su zlorabili nacionalistički krugovi na obema stranama. Sa TV ekrana nisu silazili raznorazni “stručnjaci” koji su podsećali na ustaške⁴⁷³ ili četničke zločine i dokazivali na njihovu uzročno-posledičnu vezu sa aktuelnim zbivanjima na početku 90-tih. U isto vreme, svi koji su pokušavali da dokažu da se radi o avetima prošlosti koje su instrumentalno oživljene, proglašavani su naivnim pacifistima, jugonostalgičarima, idealistima koji, zabivši glavu u svoje kosmopolitske snove, ne vide realnost, a realnost je “da se **to** mora desiti”.

Rezultati nekih istraživanja govore, međutim, sasvim suprotno. Sredinom 1989. godine, na teritoriji čitave Jugoslavije sprovedeno je veliko istraživanje koje je uključivalo i pitanje etničkih odnosa⁴⁷⁴. Na osnovu rezultata tih istraživanja, može se izvesti nedvosmislen zaključak da između južnoslovenskih naroda (pre rata) nije bilo, ne mržnje, nego ni etničke distance⁴⁷⁵!! Najveća distanca registrovana je između Srba i Albanaca i Albanaca i Srba, a, zatim, nešto manja između Slovenaca i ostalih, dok kod Srba i Hrvata, Srba i Muslimana, te Hrvata i Muslimana, takve distance praktično nije bilo. Ako bi, dakle, međunacionalna mržnja bila osnovni uzrok rata, onda je rat trebalo odavno da izbije na Kosovu, a u Bosni ga verovatno nikada ne bi ni bilo! Ako ova istraživanja i stavimo pod sumnju, smatrajući da bi taj rezultat mogao biti posledica socijalno poželjnih (i politički poželjnih) odgovora, jer je komunistička propaganda forsirala “Bratstvo i jedinstvo” među narodima Jugoslavije, ostaje nam još jedan – mnogo objektivniji podatak – broj etnički mešanih brakova. Prema podacima iz popisa 1991, u bosanskim gradovima bilo je čak 36% mešanih brakova⁴⁷⁶! Kako u takvoj situaciji uopšte govoriti o neakvoj “iskonskoj mržnji”??

473 Na ustaški genocid nad Srbima podsećali su nas u *Politici* na primer, Stojan Adašević (5.03.1990) i Dara Slobotka-Peleš (22.05.1990).

474 Pantić, D. (1991). *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd, IDN; Mihailović, S. i dr. (1990). *Deca krize*. Beograd, Institut društvenih nauka.

475 Etnička distanca je pojam koji označava stepen prihvatanja određene etničke skupine izražen kroz tvrdnje tipa: “Ne bih imao ništa protiv da se moj sin oženi Hrvaticom”. Skala za merenje socijalne (pa i etničke) distance je instrument koji je prvi uveo Bogardus (Bogardus, E. S. /1925/. Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 216-226).

476 Petrović, R. (1985). *Etnički mešani brakovi u Jugoslaviji*. Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

Naša ispitivanja javnog mnjenja u proleće 1990. godine, dakle neposredno pre najvećeg bujanja nacionalističkih ideja, ukazuju da je ekstremne nacionalističke stavove (koji su uključivali ratnu opciju) prihvatilo nešto oko 15% ispitanika, a da je u mogućnost ratnog raspleta jugoslovenske krize verovalo još manje! Naravno, situacija se menja u vremenima krize i, pogotovo, pod razarajućim dejstvom ratne propagande. Drugim rečima, pripadnika jednog naroda koji su mrzeli pripadnike drugog naroda bilo je, naravno, i u našoj zemlji, ali su oni predstavljali upadljivu manjinu (jednako kao i u drugim narodima), ekstremista koji su bili spremni da povedu građanski rat bilo je i u Jugoslaviji (jednako kao i u drugim zemljama), ali oni nisu mogli spontano taj rat ni povesti, ni sprovesti.

Nema sumnje da je jedan od najznačajnijih motora rata bio strah. U opštoj atmosferi “dobijanja” koja je karakteristična za komunističke zemlje, neko se uvek osećao uskraćenim. Kad narodu krče creva, on traži krivca za svoju nesreću. A, po psihološkim mehanizmima pomeranja agresije na manje opasnog protivnika – krivac se nije tražio u vlasti, nego u susedu. Vojvođanima su bili krivi Dalmatinci, jer su uživali plodove “vojvođanskog leba” koga su prodavali turistima za devize, a Dalmatincima su bili krivi svi ostali, jer im otimaju devize zarađene na “njihovom moru”, itd. U takvoj atmosferi opšte nacionalne paranoje, nažalost, otpočeli su demokratski procesi u Jugoslaviji. Sasvim je logično da je u takvom kontekstu bilo veoma lako manjinama raspiriti strah od majorizacije (i “eksploatacije”), pa čak i od istrebljenja. Obilato zloupotrebljavajući kontrolu nad republičkim medijima, baš na tim strahovima jahali su nacionalni jahači apokalipse ka svom osnovnom cilju – apsolutnoj vlasti.

Od trenutka kada je počela bitka za “celovitu Srbiju”, a pogotovo posle “antibirokratske revolucije” i organizovanja “spontanih” mitinga, Slobodan Milošević se u “zapadno-jugoslovenskim” medijima prikazivao kao “nacionalistička opasnost”, “boljševik”, “diktator” i “staljinista”, da bi uoči rata to kulminiralo u pogrđnim etiketama tipa “vanbračni Staljinov sin” ili “dvojnjak Sadama Huseina”. Sa druge strane, Franjo Tuđman je, praktično od samog dolaska na vlast, bio za beogradske medije “ustaša”, “fašista”, “naslednik Ante Pavelića”, “zagovornik genocida nad Srbima”, itd. Mediji su igrali ključnu ulogu i u izazivanju straha: pored već pomenutih istorijskih reminiscencija na zločine iz II svetskog rata, koristile su se i druge asocijacije: šahovnica je uvek bila “ustaški simbol koji jasno kazuje namere novih hrvatskih vlasti prema Srbima”, dok

hrvatska TV nije propuštala priliku da svaki srpski nacionalni simbol ili jubilej dovede u vezu sa četništvom.

Medijske laži bile su u direktnoj funkciji provociranja neprijateljstva. Tipičan primer su vesti o “pogibijama” za koje se kasnije ispostavljalo da su neistinite. Tako je, na primer, Jovan Nikolić 16. februara 1991. na TV Dnevniku koji je uređivala TV Novi Sad objavio da je u nemirima u Pakracu poginulo četvoro Srba, što se ispostavilo kao netačno, ali vest nikada nije demantovana!

Mirovne demonstracije više od 200.000 Sarajlija uoči samog početka rata u Bosni, 6. aprila 1992, na srpskom TV Dnevniku bile su upadljivo marginalizovane, praćene bez slike i uz sledeći komentar: “Takozvane mirovne snage su se okupile s namerom da obore postojeću vladu i formiraju novu koja bi nastavila politiku SDA...”.

U svom veštačenju pred Haškim tribunalom u slučaju Slobodana Miloševića, Renaud de la Brosse, profesor na Reims Champagne-Ardenne Univerzitetu u Francuskoj⁴⁷⁷, navodi posebno *Dugu*, *Politiku* i *Politiku Ekspres* i njihove glavne urednike Živorada Minovića i Slobodana Jovanovića, kao glavne pomoćnike Miloševića u medijskom kreiranju rata i potonjoj ratnoj propagandi čiji je osnovni cilj bilo stvaranje države svih Srba (u domaćoj verziji „svi Srbi u jednoj državi“). On navodi da su kontrolisani mediji u Srbiji od sredine 80-tih pa do juna 1991. sistematski pripremali javno mnjenje, prvo za ideje nacionalizma, a potom za raspad Jugoslavije i rat. U prvoj fazi to je bila „edukacija“ kontaminirana nacionalističkim asocijacijama i manipulacijom istorijom „... u cilju mobilizacije srpskog javnog mnjenja protiv svežih opasnosti“. U drugoj fazi (u kojoj su, po njegovim rečima, „Odjeci i reagovanja“ u *Politici* bile najeklatantniji primer) ta kampanja poprimila je obrise jasnog šovinizma, da bi u trećoj fazi obilovala lažima i glasinama, pripremajući neprijateljstva. Ovo veštačenje bilo je deo šireg dokaznog postupka kojim je Tužilaštvo Tribunala u Hagu dokazivalo da je, počev od 80-tih kada su širene nacionalističke ideje, pa do početka 90-tih kada je otpočela ratna propaganda i govor mržnje, to bila pripremana i dobro organizovana strategija razbijanja Jugoslavije i ostvarenja koncepta „Velike Srbije“.

477 Dostupno na: www.scribd.com/doc/30835972/Serbian-Propaganda-PART-2-Political-Propaganda-the-Plan-to-Create-a-State-for-all-Serbs-Renaud-de-la-Brosse

Iz medijskih krugova moglo se saznati da je ratna propaganda takođe bila organizovana i sinhronizovana. Ako je to istina, onda bi sadržaj te obuke mogao biti predmet istrage o poreklu poruka koje su motivisale za ratne zločine⁴⁷⁸.

MEDIJI U SRBIJI: STIMULISANJE RATNIH ZLOČINA

Da li mediji mogu biti predmet inkriminacije ratnih zločina? Ovo pitanje može se postaviti i sa drugačijom konotacijom: može li se ukinuti pravo na slobodu izražavanja, kad ono postane sredstvo ugrožavanja slobode i života drugih? Za pravnu proceduru, najvažnije je pitanje da li se konkretne medijske akcije mogu dovesti u direktnu vezu sa počinjenjem ratnih zločina.

Iako Međunarodna konvencija o ljudskim i političkim pravima UN u članu 19 garantuje pravo slobodnog izražavanja, u paragrafu 3 istog člana kaže se da se primena tog prava mora sprovoditi „sa odgovornošću“ i tako mora biti predmet neophodnih restrikcija „da bi se poštovala prava i ugled drugih“ i „da bi se poštovala nacionalna sigurnost ili javni red ili javno zdravlje ili moral“. U svojoj interpretaciji ovog paragrafa, u Komentaru člana 19, Komitet za ljudska prava UN kaže: „Postoji međuzavisnost između principa slobode izražavanja i ovih ograničenja koja determiniše aktuelni okvir individualnih prava“, te da se ove restrikcije prava na izražavanje „mogu odnositi na interese drugih osoba ili zajednice u celini“. Štaviše, član 20 iste konvencije kaže da „svako zagovaranje etničke, rasne ili verske mržnje koja uključuje pretpostavke diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja treba da bude zabranjeno zakonom“. Dakle nije reč o tome da može, već da **mora** biti inkriminisano.

Slično tome, član 4(a) Međunarodne konvencije o eliminaciji rasne diskriminacije obavezuje članove potpisnike da u svom zakonodavstvu inkriminišu svako širenje ideja o rasnoj superiornosti ili mržnji, kao i akte nasilja prema grupi ljudi

478 Autor ovih redova vodio je oktobra 1994. u nedeljniku *Vreme* polemiku sa Petrom Kostićem (u to vreme predavačem na Vojnoj akademiji) koji je u svojim skriptama zastupao ideje da nema “humanih” ratova i doslovno pisao: “Represalije prema stanovništvu i nehumano postupanje prema borcima – kada postanu žrtve rata (ranjenici, zarobljenici) uvek su bili sredstva da se protivniku nanese najteži gubici: pad morala kao ljudskog faktora rata... Ukratko, zahtevati od vojnika da vode ‘čiste’, ‘humane’ ratove jeste tražiti od njih da budu budale.”

drugačije rase ili etničke pripadnosti, a član 4(b) zahteva zabranu organizacija koje šire rasnu diskriminaciju.

I Evropska konvencija o ljudskim pravima na sličan način svojim članom 10(2) čini restrikcije prava na slobodu izražavanja datim u članu 10(1). Evropski sud za ljudska prava je u nekoliko navrata svojom praksom potvrdio takvo stajalište dato u konvenciji.

Zvuči paradoksalno, ali i zakonodavstvo SFRJ inkriminisalo je širenje rasne, nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti vrlo decidirano.

U istoriji inkriminacije ratnih zločina poznati su slučajevi Juliusa Streichera, urednika nedeljnika *Der Stürmer* koji je u svom listu širio brutalni antisemitizam i Hansa Fritzschea koji je vodio nacistički propagandni radio u kome je propagirao ideje o arijevske „superrasi“. Obojica su u Nirnbergu optuženi za zločine protiv čovečnosti. Prvi je osuđen na smrt, a drugi oslobođen, jer je utvrđeno da je pružao otpore Gebelsu.

Međunarodni sud za ratne zločine u Ruandi koji je zasedao u Aruši, u slučaju protiv Hassana Ngezea, urednika lista *Kangura* koji je pozivao na istrebljenje Tutsija⁴⁷⁹ stao je na stanovište da „postoji kauzalna veza između govora optuženog i kasnijeg masovnog masakra Tutsija u zajednici“. Takođe, isti sud osudio je čak i Simona Bikindija, kantautora pesme koja je promovisala anti-Tutsijevska osećanja!

U našem slučaju, nesporna činjenica je da su ratni zločini činjeni, a da je masakr u Srebrenici od međunarodne zajednice čak proglašen genocidom. Takođe je činjenica da su mediji u Srbiji prikrivali ratne zločine koje je činila srpska strana, kao i da su ti zločini opravdavani („masakru u Srebrenici je prethodio Bratunac“, „masakr na Markalama su počinili sami Bošnjaci kako bi sebe prikazali kao žrtvu“, i sl.), a da su osnivanje Međunarodnog suda za ratne zločine u Jugoslaviji i njegove presude prikazivani u srpskim medijima kao „antisrpska zavera“ čime su se indirektno negirali ratni zločini.

Nije nikakva uteha da su mediji u Hrvatskoj (bliski HDZ-u) i Bosni (bliski SDA) širili laži i koristili govor mržnje na gotovo identičan način kao režimski mediji u Srbiji.

479 Presuda je doneta po presedanu *Akayesu* slučaja. Dostupno na: www.ictj.org

TEHNOLOGIJA MEDIJSKE MANIPULACIJE

Tokom čitavog perioda medijske manipulacije koje su činili, mediji su koristili nekoliko oblika iskrivljavanja ili zataškavanja istine u funkciji formiranja javnog mnjenja.

Prikrivanje informacije

Jedna od najčešćih formi manipulacije je bila ne-informisanje. Iako su činjenice bile široko dostupne u stranoj štampi i distribuirane od strane svet-skih agencija, naši mediji nisu ni jednom rečju pomenuli činjenicu da je, na primer, 19.10.1992. i 16.01.1993. počinjen masakr u Sarajevu ili da je 18.03.1993. porušeno svih 5 džamija u Bijeljini. Za bombardovanje Dubrovnika javnost u Srbiji je saznala tek 2002. uoči isporučivanja generala Jokića Hagu, a o masakru u Srebrenici više se saznalo tek kada su pohapšeni članovi paravojne formacije Škorpioni. Čak i 2009. u ispitivanju Beogradskog centra za ljudska prava⁴⁸⁰, manje od 35% ispitanih građana Srbije imalo je pravu informaciju o događajima u Srebrenici!

Iskrivljavanje informacije

U tendenciji prikrivanja istine, naši mediji koristili su nekoliko svesnih lingvističkih trikova. Prvi, i najčešći, bila je *semantička inverzija* – korišćenje reči koje su, govoreći o nekom događaju, pridavale tom događaju sasvim suprotno značenje od onog istinskog. Osvajanja gradova nazivana su „oslobađanjem“, Srbi su vodili „defanzivne ofanzive“ i tome slično. Drugi način je bio pomoću *semantičke disperzije* – korišćenjem reči koje razvodnjavaju pojam i čine ga manje razumljivim i tako umanjuju značaj događaja ili ga prikazuju na eufemistički način. Treći oblik iskrivljavanja informacije sastojao se tome da su se, u pozivanju na pojedine istorijske događaje, direktno menjali istorijski podaci u funkciji manipulacije (broj žrtava u Jasenovcu je uvećavan, a broj žrtava u Srebrenici je sistematski umanjivan, na primer).

480 Beogradski centar za ljudska prava je, uz pomoć agencije za ispitivanje javnog mnjenja SMMRI, u nekoliko navrata ispitivao stavove građana Srbije prema ratnim zločinima i Tribunalu u Hagu i kontinuirano saopštavao o malom poznavanju činjenica o ratnim zločinima. Ovo poslednje istraživanje je objavljeno u knjizi "Novosti iz prošlosti" (Beogradski centar za ljudska prava, 2010).

Izmišljanje informacija

Pored već citiranih izmišljenih informacija na početku rata, tokom rata bilo je više primera izmišljenih informacija koje su čak javno demantovane, a da demanti nije nikada objavljen. Iz tek oslobođenog Vukovara javljalo se o 41 masakriranoj bebi, a TVNS (reporter Đorđe Gajdošević) je objavio da je “u jednom ustaškom gnezdu nađena ogrlica od dečijih prstiju”. Ni hrvatska TV nije ostajala dužna – izvestila je kako su srpski vojnici jednom Hrvatima iskopali oči pre nego što će ga zaklati. Tu se može svrstati i ona “vest” da srpski snajperisti dobijaju po 500 maraka za svako odstreljeno dete u Sarajevu ili izveštaj Rade Đokić na samom početku rata u Bosni, u kojem ona saopštava da u sarajevskom zoo-loškom vrtu lavovima bacaju srpsku decu.

Informacije u funkciji opravdavanja ratnih zločina

Pored već pomenutog primera zataškavanja kad su za Markale optuživani Bošnjaci i traženja alibija za naše zločine u zločinima drugih, jedan od najčešćih primera opravdavanja zločina sastojao se u eksplicitnoj ili implicitnoj tendenciji ka deindividualizaciji zločina. Tvrdnjama da je „to rat“ i da su u ratu zločini „neizbežni“, razvodnjavala se individualna krivica i individualna odgovornost za zločine, a krivica izdizala na kolektivni nivo.

Psihološki cilj svih ovih manipulacija je bio da prikaže srpsku stranu rata kao pravednu, defanzivnu, ugroženu i humanu, a onu drugu stranu kao nepravednu, ofanzivnu, ugrožavajuću i nehumanu. Praktični cilj je bio, naravno, da opravda ratne poduhvate režima u Srbiji i „srpskog nacionalnog programa“, podigne motivaciju za rat i motivaciju za učešće u ratu⁴⁸¹.

Psihološki efekat ovih manipulacija bio je, pak, poruka da Božija zapovest „ne ubij“ više ne važi, da moralne norme koje su važile u miru više ne važe, da to što mi radimo, štogod da radimo, ne može biti ratni zločin, te da, samim tim što je nemoguće da mi počinimo ratni zločin, možemo činiti sve što nam je volja. Prikrivanje i opravdavanje ratnih zločina od strane zvaničnih, državnih medija, u trenutku kada su oni postali javna tajna, slalo je poruku da ratni zločini nisu

481 Bilo je i direktnog propagiranja uključivanja u dobrovoljačke odrede. Tokom opsade Vukovara 1991, na primer, vođen je intervju sa poslanikom Dragoslavom Aleksićem, dobrovoljcem.

„ništa strašno“, da oni nisu neprihvatljivi i protivni „srpskoj stvari“, te, samim tim, da ne bi trebalo ni da budu osuđivi i kažnjivi – ni zakonski, ni moralno. Istovremeno, prikazivanjem zločina kao kolateralne „nužnosti“ rata i time indirektno podizanje odgovornosti na nivo cele nacije (države), postizanje je cilj da se javno mnjenje mobilize u odbranu „naših“ zločina i njihovih počinioaca, umesto da se kažnjavanje ratnih zločina prikaže kao nacionalni i moralni interes – da bi se individualizacijom krivice sprala ljaga sa celog naroda.

TEHNOLOGIJA PSIHOLOŠKE MANIPULACIJE

Pored ovih, gore pomenutih formi psihološke manipulacije kojim se podizala motivacija za rat, ali indirektno i za ratne zločine, postojala su još dva oblika koja se mogu direktno dovesti u vezu sa činjenjem ratnih zločina.

Prvi je **dehumanizacija** neprijatelja. U skladu sa ranije pomenutim i objašnjenim mehanizmima socijalne kategorizacije i nacionalne homogenizacije, bilo je lako proširiti ideju o našem „nebeskom narodu“ i, sledstveno tome, o niževrednim susedima sa kojima ratujemo. Ali, kada se u toj tendenciji unižavanja vrednosti protivnika dostigne nivo dehumanizacije, onda je to direktan uvod u zločine protiv čovečnosti i kršenje Ženevske konvencije. Jer, kao što rekosmo, ako su naši protivnici „neljudi“, onda nema ni potrebe da se prema njima ponašamo kao prema ljudskom biću; ako se oni ponašaju „kao zveri“, logično je da im uzvratimo „zub za zub“; ako u njihovim dejstvima nema morala, prirodno je da o moralu više ne treba da brinemo; ako u njihovom ponašanju nema „hrišćanske čovečnosti“, normalno je da o čovečnosti više ne razmišljamo.

Ima bezbroj primera kako su mediji u Srbiji koristili govor mržnje⁴⁸² kao formu dehumanizacije neprijatelja. Kao eklatantan primer ovakvih tekstova mogu se navesti sledeći citati: „Ljudi... pričaju o ubicama koji su vadičepovima kopali oči... O izživljavanjima nad decom i ženama, o klanjima“⁴⁸³; „Hrvatskim oružnicima... redovno je... pristizala nemala količina droge... služila im je kao ohrabrenje za masovna masakriranja nedužnog srpskog, a delom i hrvatskog stanovništva“⁴⁸⁴.

482 U izdanju Helsinškog odbora u Srbiji objavljena je 1995. knjiga *Hate speech as freedom of speech* u kojoj se mogu naći mnogobrojni primeri govora mržnje.

483 *Politika ekspres*, 27.09.1991, str. 11.

484 *Politika ekspres*, 16.10.1991, str. 7.

Drugi oblik psihološke manipulacije koristio je mehanizam **straha od istrebljenja**. Već smo pomenuli da je strah bio moćno i rado korišćeno sredstvo za kreiranje rata i ratnu mobilizaciju. Prirodno je da se moramo organizovati i braniti, ako nam je država, narod, život, dostojanstvo ugroženo. A, ako, na primer, postoji istorijsko iskustvo genocidnog ponašanja ustaša za vreme II svetskog rata, onda je lako raspiriti takav strah – naročito u sredinama koje su takvo iskustvo već imale.

Evolucionističke teorije u psihologiji⁴⁸⁵ govore o iskonskoj potrebi svake biološke vrste, pa tako i ljudskog bića, da šire sopstvene gene i, istovremeno, potrebi da se sopstvena vrsta brani od istrebljenja. Ove teorije tvrde da postoje biološki mehanizmi koji čuvaju organizam koji može služiti reprodukciji, nauštrb poroda – jer će organizam biti u mogućnosti da kasnije obnovi vrstu. Tako, na primer, noseće ženke koje dođu u situaciju nedostatka hrane gube porod, da bi se očuvao osnovni reproduktivni organizam. Taj (urođeni?) mehanizam prisutan je i kod naroda koji se brane od istrebljenja, a prirodna odbrana je istrebljenje istrebljivača. A, kad pripadnik naroda ima razvijen nacionalni identitet, njemu će zaštita njegove nacije postati važniji cilj od zaštite sopstvenog života.

Ako stalno govorimo o ustašama kao sinonimu za Hrvate, mi šaljemo poruku da su svi Hrvati genocidno nastrojeni prema Srbima, da svi Hrvati imaju životnu misiju da istrebe Srbe. I, onda je jedina moguća odbrana od genocidnih Hrvata – genocid nad Hrvatima. Zašto se genocid javlja kao jedino rešenje za odbranu od genocida? Pa, zato što se forsira ideja o istorijskoj perpetuaciji („oni opet hoće da nas unište“) i neprekidnoj liniji istih nastojanja koja se jedino mogu prekinuti tako što će se nosioci tih genocidnih tendencija izbrisati sa lica zemlje.

U medijskoj manipulaciji strahom od istrebljenja bilo je prvo neophodno dokazati da smo mi genetski drugačiji i, naravno, genetski savršeni. Biljana Plavšić je u intervjuu novosadskom *Svetu*⁴⁸⁶ čiji je vlasnik i glavni urednik Robert Čoban, tvrdila da su „Muslimani genetski iskvaren materijal koji se prekrstio u Islam. I ti geni su se reprodukovali iz generaciju u generaciju... Ja bih volela da potpuno očistim Istočnu Bosnu od Muslimana.“ Potom je bilo neophodno dokazati da je na delu ista genocidna aktivnost kao u vreme II svetskog rata: „... pet decenija posle poslednjeg genocida, srpski narod u administrativnim granicama

485 Videti na primer: David H. Buss (2004), *Evolutionary Psychology: the new science of the mind*. Pearson, Boston.

486 6.11.1993.

sadašnje Hrvatske ponovo je suočen sa istrebljenjem. Dželati su Tuđmanove novoustaše, sinovi i unuci Pavelićevih ustaša. Rekama Savom i Dunavom ponovo plove srpski leševi, ponovo su formirani koncentracioni logori, krematorijumi za spaljivanje leševa.”⁴⁸⁷ Najzad, kao krucijalni dokaz da je reč o genocidu, a ne o uobičajenim ratnim zbivanjima, informiše se o „istrebljenju“ – o ubijanju žena i dece, starica i civila: „Da li će svet ćutati kada vidi iskasapljena tela u plastičnim vrećama i neviđene primere surovosti, kao što je preklana starica sa rukama sklopljenim za milost. Kada ugledaju tela cele porodice u dvorištu svoje kuće ubijenih maljem. Kada se uvere u zapreminu šahta punog ljudskih leševa. Kada shvate da na snimku fotoreportera nije montirana odsečena glava majke, u naručju zaklanog sina. Kada čuju svedočenja o izživljavanju ljudi životinja nad mladićem i devojkom, pečenih i izvađenog mozga, mučenih uz smeh, pred očima drugih. Ekserima su zakivali umorene Srbe⁴⁸⁸“. Manipulacija informacijama o ubijanju dece (pomenuti su primeri iz Vukovara i sarajevskog zoološkog vrta) imala je dvostruku ulogu – da pokaže genocidna nastojanja (ne ubijaju se ratnici, već nam se zatire ceo rod) i da isprovocira roditeljske (zaštitničke) instinkte.

Čoveku koji nije nacionalistički zadojen teško je da razume logiku ratnih zločina, ali u nacionalističkoj strategiji oni imaju opravdanje u etničkoj „čistoći“. Pored toga što je, po toj logici, potrebno državu očistiti od etnički „nečistih“ elemenata, važna je i prevencija „zagađivanja“ naših „čistih“ i superiornih gena od „nečistih“ elemenata. To je bilo opravdanje Holocousta. Tu logiku demonstrirala je i Biljana Plavšić koja je u jednom intervjuu⁴⁸⁹ upozoravala: „Mi smo uznemireni povećanim brojem mešanih brakova između Srba i Muslimana, jer to omogućava razmenu gena između etničkih grupa i posledično dovodi do degenaracije srpske nacije.“

Dakle, ako se napisi u funkciji podizanja motivacije za rat i mobilizacije mogu svrstati u „legitimnu“ ratnu propagandu (naravno, pod uslovom da podizanje motivacije za ubijanje drugih uopšte smatramo legitimnim), tehnologija dehumanizacije neprijatelja i, naročito, tehnologija raspirivanja straha od istrebljenja nesumnjivo su vodile ka zločinima protiv čovečnosti i zanemarivanju pravila rata regulisanih Ženevskom konvencijom.

⁴⁸⁷ *Politika ekspres*, 26.10.1991, str. 15.

⁴⁸⁸ *Politika ekspres*, 21.11.1991, str. 4.

⁴⁸⁹ *Oslobođenje*, maj, 1994.

SPISAK IZVORA I LITERATURE

ARHIVSKI MATERIJAL

Arhiva Politike P&M

Arhiva Radio Beograda

Dokumentarna arhiva Radio-televizije Srbije

Fond za humanitarno pravo (FHP IP-049-2), Istraživanje o ratnoj propaganda i govoru mržnje

Medijska dokumentacija „Ebart“, Beograd

Open Society Archives (OSA 304-0-15/17) Materijal o ratu u bivšoj Jugoslaviji

MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI IZVORI

1. **Constitution of the Republic of South Africa.** Preuzeto 13.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.saweb.co.za/election/constit/saconst.html>.
2. **Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949 godine o zaštiti žrtva nemeđunarodnih oružanih sukoba(Protokol II).** Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPIISI/zen_protokol_2_lat.pdf
3. **Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4.novembra 1950 godine.** Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A3AF5092938/0/BIH_CONV.pdf
4. Izveštaj Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije, 31.05.2011.godine (<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-SRB.pdf>)
5. **Krivični zakon SRJ(“Službeni list SFRJ”,** br.44/76-1329, 36/77-1478, 34/84-895, 37/84-933, 74/87-1743, 57/89-1441, 3/90-63, 38/90-1217, 45/90-1340, 54/90-1773 i **“Službeni list SRJ”,** br. 35/92-651, 37/93-816, 24/94-273, 61/01 od 09.11)
6. **Krivični zakonik Republike Srbije (Sl. Glasnik RS,** br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr.,72/2009 i 111/2009)

7. **Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.** Preuzeto 19.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.preventgenocide.org/yu/pravo/konvencija.htm>.
8. **Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.** Preuzeto 18.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BRacialdiscrimination.pdf>.
9. **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.** Preuzeto 18.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.vrh.sud.rs/upload/documents/Zakoni/Medjunarodni%20pakt%20o%20gradjanskim%20i%20politickim%20pravima.pdf>.
10. **Odluka Komiteta Ujedinjenih nacija za ljudska prava u slučaju Faurisson protiv Francuske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/html/VWS55058.htm>
11. **Optužnica Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju protiv Vojislava Šešelja.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://www.icty.org/x/cases/seselj/ind/en/seslj-3rdindcorr081110e.pdf>
12. **Optužnica Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu protiv Hermana Geringa i ostalih.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://avalon.law.yale.edu/imt/count.asp> i http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html
13. **Povelja Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu.** Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
14. **Preporuka br. R (97) 20 o govoru mržnje** Komiteta ministara Saveta Evrope. Preuzeto 18.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.cpm.edu.rs/code/navigate.asp?Id=86>.
15. **Preporuka br. R (97) 21 o medijima i promovisanju kulture tolerancije** Komiteta ministara Saveta Evrope. Preuzeto 18.10.2010. sa elektronske adrese: <http://www.cpm.edu.rs/code/navigate.asp?Id=83.ž>
16. **Presuda Apelacionog veća Međ. krivičnog suda za Ruandu u slučaju Ferdinand Nahimana i ostali.** Preuzeto sa elektronske adrese: http://www.unict.org/Portals/0/Case/English/Nahimana/decisions/071128_judgement.pdf
17. **Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Arslan protiv Turske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=TURKEY&sessionId=81233187&skin=hudoc-en>
18. **Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Incal protiv Turske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view>.

asp?item=8&portal=hbk&action=html&highlight=TURKEY&sessionid=81233187
&skin=hudoc-en

19. **Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Jersild protiv Danske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=Jersild%20%7C%20DENMARK&sessionid=81233187&skin=hudoc-en>
20. **Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Surek protiv Turske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=21&portal=hbk&action=html&highlight=TURKEY&sessionid=81233187&skin=hudoc-en>
21. **Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Surek i Ozdemir protiv Turske.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=20&portal=hbk&action=html&highlight=TURKEY&sessionid=81233187&skin=hudoc-en>
22. **Presuda Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu protiv glavnih nacističkih zločinaca (oktobar 1946 godine)** . Preuzeta 3.11.2011 sa elektronske adrese: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/judcont.asp i http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html
23. **Presuda Pretresnog veća Međ. krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u slučaju Tužilac protiv Radosla Brđanina.** Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese: <http://www.icty.org/x/cases/brdanin/tjug/en/brd-tj040901e.pdf>
24. **Presuda Pretresnog veća Međ. krivičnog suda za Ruandu a slučaju Ferdinand Nahimana i ostali.** Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese: <http://www.unict.org/Portals/0/Case/English/Nahimana/judgement/Judg&sent.pdf>
25. **Rezolucija Evropskog parlamenta o homofobiji u Evropi** (januar 2006.)
26. **Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju** (ažuriran 2009). Preuzeto 19.10.2010. sa elektronske adrese: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf.
27. **Statut međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu** (ažuriran 2010 godine). Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese: <http://www.unict.org/Legal/Statute-oftheTribunal/tabid/94/Default.aspx>
28. **Usmena odluka po pravilu 98bis od 4. maja 2011 godine.** Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Preuzeto 3.11.2011 sa elektronske adrese <http://www.icty.org/x/cases/seselj/trans/en/110504ED.htm>

29. **Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949 godine.** Preuzeto 3.11.2011 godine sa elektronske adrese: http://www.tuzila-stvorz.org.rs/html_trz/PROPISt/zen_konvencija_3_lat.pdf
30. **Zakon o radiodifuziji Republike Srbije**
31. **Zakon o štampi (1945)**
32. **Odluka o obaveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije (1945)**
33. **Uredba o organizaciji radiodifuzne službe (1946)**
34. **Zakon o javnom informisanju (1973)**
35. **Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informtaivnoj delatnosti u Jugoslaviji (1974)**
36. **Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih vidova informisanja (1976)**
37. **Zakon o Radio-televiziji Srbije (1991)**
38. **Zakon o zabrani diskriminacije (2009)**

LITERATURA

1. **Ahmetašević, Nidžara, Taner Markus, *Historija u sjeni senzacije: regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića*, Sarajevo, BIRN BiH, Konrad Adenauer Fondacija (http://www.kas.de/wf/doc/kas_16609-1522-15-30.pdf?090525154522**
2. **Arent, Hana. 1998. *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća, Beograd**
3. **Antonić, Slobodan. 2002. *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Otkrovenje, Beograd**
4. **Balibar, Étienne. 2007. *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.**
5. **Bačević, Ljiljana. 1991. Između medijskog rata i rata za medije, u V.Goati, *Od izbornih rituala do slobodnih izbora*, Beigrad IDN.**
6. **Bjelica, Mihailo. 2003. *Srpski ratovi rečima 1844-2000*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd**
7. **Bjelica, Mihailo. 1997. *Mediji i politička moć. Novinarstvo u Srbiji 1945-1997*, Institut za političke studije, Beograd**
8. **Brajiović, Rade. 2010. *Devedesete danas*, Čigoja, Beograd**

9. **Brosse**, Renauld de la Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, u: Sonja Biserko (prir.), Milošević vs. Jugoslavija, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2004, knj. I 127-213
10. **Cerović**, Stojan, *Gebels je za njih amater*, Vreme, 4.3.1991.
11. **Čolović**, Ivan. 2000. The Renewal of the Past: Time and Space in Contemporary Political Mythology. *Other Voices* 2 (1).
12. **Dimić**, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Rad, Beograd
13. **Defterdarević**, Mirjana Nadazdin, „Pravo i sloboda informisanja. Dometi i ograničenja. Razvoj komunikacijskih sistema i procesa u Bosni i Hercegovini“ *Most. Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, br. 105, jul-avgust 1998, <http://www.most.ba/016/028.htm>
14. **Đukić**, Slavoljub. 2010. *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd
15. **Eisner**, Manuel. 2009. The Uses of Violence: an Examination of Some Cross-Cutting Issues. *International Journal of Conflict and Violence* 3 (1), 40-59.
16. **Erdei**, Ildiko. 2008. Television, Rituals, Stuggle for Public Memory in Serbia During 1990s. *Issues in Ethnology and Antropology* 3 (3), 145-169.
17. **Gajić Glišić**, Dobrila. 1993. *Srpska vojska - Iz kabineta ministra vojnog* , „Srpski glas“, Glenroz
18. **Galtung**, Johan. 1990. Cultural Violence. *Journal of Peace Research* 27 (3), 291-305.
19. **Gelber**, Katharine. 2002. Free Speech, Hate Speech and an Australian Bill of Rights. *Australian Review of Public Affairs* 2 (3), 107-118.
20. **Hampson**, Françoise “Incitement and the Media,” Papers in the Theory and Practice of Human Rights No 3, Human Rights Centre, University of Essex, 1993
21. **Hewstone**, Miles i **Stroebe** Wolfgang. 2004. *Introduction to Social Psychology: a European Perspective*, 336-338.
22. **Hieber**, Loretta. 2001, *Lifeline Media: Reaching populations in crisis – A guide to developing media projects in conflict situations* Geneva: Media Action Internationala
23. **Ilić**, Miodrag .1995. *Laži dugih nogu, “Medijski rat” i oko njega*, Biona, Niš
24. **Ivanović**, Dragoš. 2000., *Zaverom protiv javnosti*. Beograd : Republika
25. **Jovanović** Jelka, Bojan **Tončić** (prir.), 2002 “Vreme kad je narod govorio”. *Odjeci i reagovanja (Politika, 1988-1991). Okrugli sto, 14-15. decembar 2001*, Fond za humanitarno pravo, Beograd.

26. **Jovanović, Slobodan** .2000. *Virtuelna Srbija*, Beletra, Beograd
27. **Jović, Borisav**. 2001; *Knjiga o Miloševiću*, Nikola Pašić, Beograd
28. **Jović, Vladimir**. 2006. Psihoanalitički osvrt na pitanja kompenzacije prisilno mobilisanih izbeglica, 105-130. U: Opačić, Goran et al. (ur.): *Posledice prinudne mobilizacije izbeglica 1995. godine*. Beograd: IAN međunarodna mreža pomoći.
29. **Kazimir Velimir Ćurguz, Nena Skoljanac Brunner** i drugi (ur), 1999. *Mediji i rat*, Argument, Beograd
30. **Kagwi – Ndungu**. 2007. Charitiy. The Challenges in Prosecuting Print Media for incitement to Genocide. U: Thompson, Allan (ur.): *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press - Fountain Publishers.
31. **Kodeks** novinara Srbije, NUNS, oktobar 2006; UNS, decembar 2006. Beograd
32. **Komrakov, Milorad**, 2009, *Moj Šesti oktobar*, MD Style Beograd
- 32a **Kostić, Branislava**, 2007, *Može li zlo biti – malo?* Mioko: Mediji i okolina: revija za ekologiju medija, Fond za razvoj istraživačkog novinarsva i nove medije, 2007, br.1, 15-6
33. **Kurspahić, Kemal**. 2003. *Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru*, Media centar, Sarajevo
34. **Lang, Curtis i Lang, Gladys Engel**. 2009. Mass Society, Mass Culture and Mass Communication: the Meaning of Mass. *International Journal of Communication* 3, 998-1024.
35. **Lekić Bojana, Lekić Slaviša, Pavić, Zoran** (prir.), 2009. *Kako se događa op narod I "Antibirokratska revolucija"*. Službeni glasnik, Beograd
36. **Leandrov Igor**, 1986 *Pre početka. Sećanja na pripreme za uvođenje televizijskog programa u Beogradu*. Prilozi za istoriju televizije Beograd, TVB Beograd, tom II/III
37. **Mattaini, Mark A**. 2003. Understanding and Reducing Collective Violence. *Behaviour and Social Issues* 12 (2), 90-108.
38. **Matić Jovanka**, 2007. *Televizija protiv birača. Televizijska kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000*, Dobar naslov, Beograd
39. **Marković, Dragoslav Draža**. 1978. *Život i politika 1967-1978*, Rad, Beograd
40. **Marković, Miroslav** prir. 2010. *Sećanje i komentari. Dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Službeni glasnik, Beograd
41. **Marović, Miodrag**. 2003. *Politika i politika, Otpor – knjiga 1*, Interprint, Beograd
42. **Marović, Miodrag** „Politika“ i politika, Helsinški odbor za ljudska prava II, Beograd 2003, tom II
43. *Mediji, demokratija, tranzicija - izbor dokumenata*, 1997. Beograd : Radio B92.

44. *Medijska slika Srbije – život u represiji*, 2000. Beograd : Istraživački tim Medija centra.
45. **Miletić, M.** 2001., *Masmediji u vrtlogu promena*. Beograd : Zajednica RTV stanica Srbije
46. **Miletić, M.** 2004. *Srbija bez 'četvrte vlasti'*. Kultura polisa. Novi Sad : Udruženje za političke nauke Vojvodine
47. **Milanović, Ljiljana** *Odmazda zbog istine*. Ko je, kako i zašto osudio direktora Milanovića zbog bombardovanja RTS-a, Grafocentar, Novi Beograd 2006
48. **Milinković Branko** (prir.) .1994. *Govor mržnje. Analiza sadržaja domaćih medija*, Centar za antiratnu akciju, Beograd
49. **Milutinović, Milovan.** 1998 *Kako sam vodio medijski rat*, Narodna knjiga, Beograd
50. **Mimica, Aljoša, Radina Vučetić,** 2008. *Vreme kada je narod govorio. Odjeci i reagovanja u Politici, 1988-1991*, Institut za sociološka istraživanja, Beograd
51. **Minović, Živorad.** 2008. *Dan počinje s Politikom? : prilozi za proučavanje odnosa štampe i političke vlasti*, Alef trojni. Čačak
52. **Minović, Živorad.** 2010. *Ulični biograf: knjigom na knjige Slavoljuba Đukića*, Altera, Beograd
53. **Mišović Miloš,** 1999. *Naslednici bez testamenta, Razgovori sa glavnim urednicima NIN-a*, Nova, Beograd,
54. **Mitchell, Jolyon.** 2007. Remembering the Rwandan Genocide: Reconsidering the Role of Local and Global Media. *Global Media Journal* 6 (11)..
55. **Monroe E. Price and Mark Thompson,** eds. Forging Peace: Intervention, Human Rights and the Management of Media Space (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002)
56. **Nenadović, Aleksandar.** 2003. *Glavni urednik. „Politika“ i pad srpskih liberala, 1969-1972*, Politika, Beograd
57. **Nikolić, Kosta.** 2006. *Niko ne sme da vas bije, Slobodan Milošević u Kosovu Polju 24-25.april 1987*, Institut za savremenu istoriju, Beograd
58. **Nikolić, Kosta, Vladimir Petrović** (prir.), 2011 *Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ*, Institut za savremenu istoriju/Fond za humanitarno pravo, Beograd
59. **Nikšić, Stevan.** 1982. *Oslobođenje štampe*, Mladost, Beograd
60. **Nuhić, Muhamed.** 1981. *Sistem informisanja u SFRJ*, Svjetlost, Sarajevo
61. **Pavlović, Dragiša.** *Olako obećana brzina*, Globus, Zagreb 1988
62. **Pavlović Momčilo, Dejan Jović, Vladimir Petrović** (prir.), 2008. *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmo sednica CKSKS*, Institut za savremenu istoriju, Beograd .

63. **Plavšić, P, Radojković, M. i Veljanovski, R.** (1993). *Ka demokratskoj radiodifuziji*. Beograd : Fondacija Soros Jugoslavija.
64. **Plavšić, Prvoslav, Mavrić Gordana,** (1991) *Odnos stanovnika Srbije prema programu RTB*, Izveštaji i analize za posebne svrhe, Centar za istraživanje programa i auditorijuma RTB, Beograd.
65. *Politika za nas*, Informativni list NO Politika, 1986-1992
66. **Ponsonby, Arthur.** 1928. *Falsehood In War-time: Propaganda Lies of the First World War*
67. **Popov** Nebojša (prir.), 2002. *Srpska strana rata I-II*, Samizdat B92, Beograd
68. **Popović, Predrag.** 2001. *Oni ne praštaju, Poslednja ispovest Slavka Ćutuvije, Info orfej*, Beograd
69. **Popović** Srdja, **Dejan Janča, Tanja Petovar** (prir.), 1990. *Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj nezavisne komisije*, Hronos, Beograd
70. **Popović** Vasilije et alia. 1984. *Iz istorije Televizije Beograd*, TV Beograd
71. **Pribičević, Ognjen** *Promene u sistemu informisanja u Jugoslaviji*,. Novinarstvo 1 (1991)
72. **Radulović** Dušan, **Spaić** Nebojša, 1991, *U potrazi za demokratijom* Dosije Beograd
73. **Radenković** Đorđe, „Rat u ratu - Ratni reporteri“, “Novinarstvo“, časopis Jugoslovenskog instituta za novinarstvo, broj 1/1991.
74. **Ranogajec, Vera.** 2000. Psihološki rat. *Polemos* 3 (5), 145-156..
75. **Radojković, M.** 1995. *Mogućnosti konstituisanja demokratskog javnog mnjenja u Srbiji*. Potisnuto civilno društvo. Beograd : EKO-centar.
76. **Radojković, M.** 1998. *Mogućnost nastanka civilnog sektora RTV stanica u Srbiji*. Beograd FPN.
77. **Radojković, M.** 1998: *Mediji i tranzicija – ogled na primeru SR Jugoslavije*. Beograd : FPN
78. **Ružić, Nevena.** 2010. *Mediji i govor mržnje: međunarodni pravni okvir*. Preuzeto 18.10.2010. sa elektronske adrese Mediacentar Sarajevo
79. **Silber** Lora, **Alan Litl,** 1996. *Smrt Jugoslavije*, B92, Beograd
80. **Slapšak** Svetlana et alia, 1997. *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima*, Medija centar, Beograd
81. **Spasić, Aleksandar.** 1976. *Kratak pregled istorije radiodifuzije u Jugoslaviji*, Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd

82. **Stefanović** Vidosav, *Dnevnik Samoće, Izbor fragmenata 1988-1992*, Službeni glasnik 2010
83. **Stevanović** Vidosav, *Milošević, jedan epitaf*, Montena, Beograd, 2002
84. Svedok vremena: Dušan Mitević, *Vreme* br.455, 25. septembar 1999
85. Svedok vremena: Pavić Obradović, *Vreme* broj 456, 2. oktobar 1999.
86. **Thompson**, Mark, 1999. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina*, Luton: University of Luton Press.
87. **Tompson**, Mark, 1995. *Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Medija centar, Beograd
88. **Tončić**, Bojan, **Jovanović**, Milica, *Olovka piše mržnjom. Kako su Večernje novosti i Politika izveštavali o Vukovaru*, e-novine, <http://www.e-novine.com/region/region-hrvatska/19160-Olovka-pie-mrnjom.html>
89. **Ule**, Mirjana. 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
90. **Vasiljević**, Jelena. 2008. Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj. *Etnoantropološki problemi* 3 (1), 243-273.
91. **Veljanovski**, Rade, Zaokret elektronskih medija, Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, B92. Beograd 2002
92. **Volkan**, Vamik D. 2004. Chosen Trauma, the Political Ideology of Entitlement and Violence (*Berlin Meeting*)..
93. **Volkan**, Vamik D. 1999. Individual and Large-Group Identity: Parallels in Development and Characteristics in Stability and Crisis. *Croatian Medical Journal* 40 (3), 458-465.
94. **Volkan**, Vamik D. 2006. Large-Group Psychodynamics and Massive Violence. *Nordisk Tidsskrift for Psykoterapi* 23, 95-114 (*objavljeno u Danskoj*)
95. **Zorn**, Jelka. 2003. Antirasistična perspektiva v socialnem delu: kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo*, 42 (4-5), 303-310.
96. **Zlatanović**, Radoslav *Himna na ledini*, Književne novine, 38/1987, br.731, 1.V 1987.
97. *Žrtve: Ivan Stambolić Slavku Ćuruviji*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd 2006

